THE PROCEEDINGS BOOK

12th International

AEGEAN

CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

February 25-26, 2026 - İzmir, Türkiye

Copyright © Liberty

12th International
AEGEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

February 25-26, 2026 - İzmir

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI

Date: 10.03.2026

Liberty Publishing House

Water Street Corridor New York, NY 10038

www.libertyacademicbooks.com

+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2025

The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

adopted by Mariam Rasulan

ISBN: 979-8-89695-351-7

ORGANIZING INSTITUTION

INSTITUTE OF ECONOMICS DEVELOPMENT AND SPCAIL RESEARCH (IKSAD)

PARTICIPANT COUNTRIES (26)

Albania, Azerbaijan, Bangladesh, Belarus, Cyprus, India, Indonesia, Israel, Jordan, Kazakhstan, TRNC, Lithuania, Malaysia, Mexico, Moldova, Morocco, Nigeria, Pakistan, Philippines, Romania, Russia, Senegal, South Africa, Türkiye, USA, Vietnam

TOTAL ACCEPTED PAPERS: 94
TOTAL REJECTED PAPERS: 29

TOTAL NUMBER OF PAPERS FROM TÜRKİYE: 39
TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PARTICIPANTS: 55

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

PRESENTATION

Oral Presentations

12th International Aegean Congress on Social Sciences & Humanities
February 25-26, 2026, İzmir
(THE PROCEEDINGS BOOK)
https://www.aegeanconference.com/

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

12th INTERNATIONAL AEGEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

DATE AND PLACE

February 25-26, 2026 - İzmir, Türkiye

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Head of Scientific Committee

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI
Chair of the Organizing Committee

Prof. Dr. Natalia LATIGINA
Member of Organizing Committee

Prof. Dr. Akbar VALADBIGI
Member of Organizing Committee

Prof. Dr. Gülzar IBRAGIMOVA
Member of Organizing Committee

Prof. Dr. Ökkeş KESİCİ
Member of Organizing Committee

Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN
Member of Organizing Committee

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
Member of Organizing Committee

Dr. MUHAMMAD SHOAIB KHAN PATHAN
Member of Organizing Committee

Assoc. Prof. Dr. Cihan GÜR
Member of Organizing Committee

Assist. Prof. Dr. Sinan ÖZYURT
Member of Organizing Committee

Dr. Elvan CAFEROV
Member of Organizing Committee

Lect. Ahmet ALINCA
Member of Organizing Committee

CONGRESS SCIENTIFIC AND ADVISORY BOARD

- Dr. Mehmet Emin KALGI - Ardahan University
- Ahmad Sharif FAKHEER - Beirut University
- Dr. Orhun Burak SOZEN - Gaziantep University
- Dr. Ayse ERKMEN - Gaziantep University
- Dr. Guray ALPAR - Turkish Army
- Dr. Okkes KESICI - Burdur Mehmet Akif Ersoy University
- Dr. Ludmila MEDVEDEVANYA - Russian Academy of Sciences
- Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA - Kyrgiz Economy University
- Dr. Muhammad Shoaib Khan PATHAN - Shah Abdul Latif University
- Dr. Hajer HÜSEYNOVA - ASPU
- Dr. Beatrice Mofoluwaso FASOGBON - Federal Institute of Industrial Research
- Dr. Aygun MEHERREMOVA - Baku State University
- Dr. Gulshen MEHERREMOVA - Azerbaijan University of Languages
- Dr. Ali Korkut ULUDAĞ - Atatürk University
- Dr. Ömür MUNZUR - Baskent University
- Dr. Nalan BÜKER - Işık University
- Dr. D. Volkan KARABOĞA - Süleyman Demirel University
- Dr. Faruk DUNDAR - University of Glasgow
- Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ - Ordu University
- Dr. Tutku UNKARACALAR - Kırklareli University
- Dr. Selahattin YAKUT - Yozgat Bozok University
- Dr. Tamilla ALİYEVA - Dokuz Eylül University
- Dr. Adnan AKALIN - Gaziantep Islamic Science and Technology University
- Dr. Sinan ÖZYURT - Gaziantep Islamic Science and Technology University
- Dr. Osman BAYRAKTUTAN - Batman University
- Dr. Erhan TUNÇ - Gaziantep University
- Dr. Ömer ERDIRMEZ - Adıyaman University

12th INTERNATIONAL AEGEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES

February 25-26, 2026 – İzmir

Meeting ID: 847 7043 0612
Zoom Passcode: 121212
https://us02web.zoom.us/j/84770430612?pwd=Xf0zxSH1Khq8K9IJzmHb28UDkSWsaC.1

CONGRESS PROGRAM

PARTICIPANT COUNTRIES (26)

Albania, Azerbaijan, Bangladesh, Belarus, Cyprus, India, Indonesia, Israel, Jordan, Kazakhstan, TRNC, Lithuania, Malaysia, Mexico, Moldova, Morocco, Nigeria, Pakistan, Philippines, Romania, Russia, Senegal, South Africa, Türkiye, USA, Vietnam

---

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

25.02.2026, Wednesday, Online Session-1, Hall-2

Ankara Local Time: ***10:00-12:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Fatma ATEŞ		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Res. Asst. Dr. Raziye SAYAR	*Ordu University, Türkiye*	THE ETHICAL GROUND OF TRUE LOVE IN IBN HAZM
Dr. Servet KILIÇ	*Bingöl University, Türkiye*	IBN MUJĀHID TO AL-SUYŪṬĪ QIRĀʾĀT CLASSIFICATIONS: TERMINOLOGY AND METHODOLOGY ANALYSIS
Pelin ERKALE TANCAN Gövher KULGEREL	*Gaziantep University, Türkiye* *Hacettepe University, Türkiye*	"BELİEF, IDENTİTY, AND MEMORY İN DOLİCHE: A DOCUMENT ANALYSİS ON THE CONTİNUİTY OF CULTURAL HERİTAGE İN THE CONTEXT OF THE MİTHRAS TEMPLE"
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ	*KTO Karatay University, Türkiye*	THE ISSUE OF VAV IN TURKISH HISTORY
Assoc. Prof. Dr. Fatma ATEŞ	*Kütahya Dumlupınar University, Türkiye*	THE PLACE OF COLORS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF BIRTH, RITUAL, AND TABOO
Assoc. Prof. Dr. Fatma ATEŞ	*Kütahya Dumlupınar University, Türkiye*	THE PLACE OF ANIMALS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF BIRTH, RITUAL, AND TABOO
Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN	*Başkent University, Türkiye*	A PLACE OF SOCIAL MEMORY: BADEMLER VILLAGE SABİHA TANSUĞ ETHNOGRAPHIC MUSEUM
Şefika Büşra DANIŞAN Dr. Zeynep YILDIZ	*Konya Technical University, Türkiye*	FROM HUMANIST SPACE TO CAPITALIST URBAN PRACTICES: HOSTILE ARCHITECTURE

25.02.2026, Wednesday, Online Session-1, Hall-3

Ankara Local Time: ***10:00-12:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Dr. Jitendra AHERKAR		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Arypzhan ABEN Assoc. Prof. Dr. Niyazova Gulzhan ZHOLAUSHIEVNA Balzhan DUISEKEYEVA	*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan*	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND GAMIFICATION FOR PERSONALIZED LEARNING IN NATURAL SCIENCE EDUCATION: A REVIEW
Ijeoma C OGBONNAYA	*University of the Free State, South Africa*	ECONOMICS TEACHERS' ADOPTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING IN NIGERIAN SECONDARY SCHOOLS
Nana-Aisha Kudu MOHAMMED Dr. A. M. CHADO Mall. Saifullahi M	*Federal University of Technology Minna, Nigeria*	EFFECT OF DESIGN BASED LEARNING ON SENIOR SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY STUDENTS MOTIVATION IN MINNA, NIGER STATE
Dr. Jitendra AHERKAR	*Atmiya University, India*	BETWEEN MYTH AND MODERNITY: CULTURAL NARRATIVES OF THE MAHAKUMBH FESTIVAL
Mihaela-Corina BUCUR	*Romanian Society of Victimology, Romania*	DIFFERENTIATED INSTRUCTION AS A CATALYST FOR INCLUSIVE EDUCATION: PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR ENHANCING STUDENT ENGAGEMENT AND ACADEMIC ACHIEVEMENT
Abdulrahman Bala AUDU Muhammad ADAMU Bankole Olanisimi DICKSON Ahmed SULEIMAN	*FCT College of Education, Nigeria*	ART AS HISTORICAL DOCUMENTATION: INTERPRETING NIGERIAN CULTURAL SYMBOLS IN HISTORY EDUCATION
Abdulkadir Muhammad RUWAH	*Shehu Shagari University of Education, Nigeria*	SECURING MINDS AND TERRITORY: AN INTEGRATED STUDY OF PHILOSOPHY AND TECHNOLOGY IN COUNTERING LAKURAWA'S INCURSION IN TANGAZA SOKOTO STATE
Musa MOHAMMED Abdulrahman JIMADA	*Dr. Umar Sanda Ahmadu College of Education, Nigeria*	THE IMPACT OF MINDFULNESS ON ADOLESCENTS MENTAL HEALTH

25.02.2026, Wednesday, Online Session-2, Hall-2

Ankara Local Time: ***12:30-14:30***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. İsmail Gökhan CİNTAMÜR		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Res. Asst. Alaettin KARAMAN Asst. Prof. Dr. Veysel Mehmet ELGİN	*Trabzon University, Türkiye* *Bolu Abant Izzet Baysal University, Türkiye*	THE ROLE OF HONOR CULTURE IN ATTITUDES TOWARD REFUGEES: A QUANTITATIVE RESEARCH ON UNDERGRADUATES IN TURKEY
Ali Kemal ERYILMAZ Prof. Dr. Selim GÜNÜÇ	*Izmir Bakircay University, Türkiye*	SHORT-FORM VIDEOS: A LITERATURE REVIEW
Res. Asst. Ayşe KONUK Asst. Prof. Dr. Veysel Mehmet ELGİN	*Istanbul Galata University, Türkiye* *Bolu Abant Izzet Baysal University, Türkiye*	THE NEXUS OF HONOR CULTURE, EMPLOYMENT ANXIETY, AI-INDUCED UNEMPLOYMENT ANXIETY AND BURNOUT: A STRUCTURAL EQUATION MODELING APPROACH
Merve Takuçin TAŞKEN Asist. Prof. Dr. Yıldız ÖZKILIÇ	*Bakircay University, Türkiye*	DIGITAL WORLD AND PROSPECTIVE MEMORY: A CONCEPTUAL REVIEW
Assist. Prof. Dr. İsmail Gökhan CİNTAMÜR	*Istanbul Bilgi University, Türkiye*	A PSYCHOMETRIC ASSESSMENT OF VOLUNTARY SIMPLICITY ENGAGEMENT SCALE
Dr. Ferhat ATİK Rümeysa KELEŞ	*Girne American University, TRNC* *Ankara Medipol University, Türkiye*	MEDIA DISCOURSE AS SYMBOLIC VIOLENCE: CHRONIC STRESS AND THE EROSION OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE
Dr. Fatih CEBECI Dr. Osman AKAY	*Istanbul Medipol University, Türkiye*	RECONSTRUCTION OF DISABILITY RIGHTS ON A HUMAN RIGHTS BASIS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL WORK

25.02.2026, Wednesday, Online Session-2, Hall-3

Ankara Local Time: ***12:30-14:30***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Dr. Mas'ud HAMDAN		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Dr. Mas'ud HAMDAN	*University of Haifa, Israel*	A DELIBERATE HUMOUR: THE MASKS OF THE OPPRESSED TRUTH
Dr. Mas'ud HAMDAN	*University of Haifa, Israel*	THE DISCOURSE OF POWER AND TRUTH IN POETIC WORKS (LITERATURE AND ART): AN INTRODUCTION
Dr. Mas'ud HAMDAN	*University of Haifa, Israel*	SMALL TAP IN THE BIG REALM OF THE SERIO-COMICAL
Abbas Abubakar HILIYA	*Shehu Shagari University of Education, Nigeria*	IMPACTS OF ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ON 'CIRANI' SYNDROME AMONG BASIC AND SECONDARY SCHOOLS STUDENTS IN SOKOTO STATE, NIGERIA
Aminu HUSSAINI	*Shehu Shagari University of Education, Nigeria*	OPTIMIZING MEASUREMENT PRECISION IN EDU 112 (PSYCHOLOGY OF LEARNING) TESTING: AN ITEM RESPONSE THEORY APPROACH TO DETERMINING MINIMUM ITEM REQUIREMENTS
Valeria Alejandra GASSER JIMÉNEZ Yazmín RAMÓN CADENA Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ	*Juárez Autonomous University of Tabasco, Mexico*	ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY
Dr. Afshan NASEEM Syed IZATULLAH Rabeeya NASIR	*University of Management and Technology, Pakistan*	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF DIGITAL TEACHING LEARNING RESOURCES IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION: A META-ANALYTICAL REVIEW
PhD Asst. Rusu ANDREEA PhD Asst. Terec-Vlad LOREDANA	*Ştefan cel Mare University of Suceava, Romania*	RECONFIGURING CONTEMPORARY PARADIGMS: ETHICS, IDENTITY AND GLOBAL TRANSFORMATIONS
Rehana KANWAL M. Farooq SHAKIR	*National College of Business Administration and Economics, Pakistan*	WOMEN EMPOWERMENT AND GENDER EQUALITY IN THE LIGHT OF ISLAMIC TEACHINGS

25.02.2026, Wednesday, Online Session-3, Hall-2

Ankara Local Time: ***15:00-17:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Nurdan DEĞİRMENCİ		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Assoc. Prof. Dr. Nurdan DEĞİRMENCİ Asst. Prof. Dr. Dilek GÖNÇER DEMİRAL	*Recep Tayyip Erdoğan University, Türkiye*	GREEN LOGISTICS AND DIGITALIZATION: A CONCEPTUAL REVIEW IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY
Assoc. Prof. Dr. Dilara AYLA	*Recep Tayyip Erdoğan University, Türkiye*	SPATIAL STRUCTURE OF BALKAN TRADE: REGIONAL DYNAMICS OF FOREIGN TRADE COVERAGE RATES
Asst. Prof. Dr. Halil KARLI	*Bartın University, Türkiye*	ANALYSIS OF LOGISTICS FLOWS IN ISTANBUL FRESH FRUIT AND VEGETABLE WHOLESALE MARKETS
Res. Asst. Dr. Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI Asst. Prof. Dr. Halil KARLI	*Bartın University, Türkiye*	EVALUATION OF URBAN LOGISTICS PRACTICES IN THE CONTEXT OF SMART CITIES THROUGH THE INSTITUTIONAL ANALYSIS AND DEVELOPMENT (IAD) FRAMEWORK
Elchin Rovshan BABAYEV	*Baku Business University, Azerbaijan*	AUDIT METHODOLOGY AND ASSESSMENT OF THE FINANCIAL PERFORMANCE OF LEASING OPERATIONS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY
Lect. Meliha ÇETİN	*Trakya University, Türkiye*	YOUTH COOPERATIVES AND SOCIAL ECONOMY: THE YANG COOP MODEL IN EUROPE AND IMPLICATIONS FOR TÜRKİYE

25.02.2026, Wednesday, Online Session-3, Hall-3

Ankara Local Time: ***15:00-17:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Dr. Nguyen Thi Hong PHUOC		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Dr. Nguyen Thi Hong PHUOC	*Sai Gon University, Vietnam*	SUSTAINABLE AGREEMENTS TOWARD GREEN TRANSITION IN VIETNAM AND THE ROLE OF COMPETITION LAW
Le Nguyen Doan KHOI Nguyen Chien THANG	*Can Tho University, Vietnam*	SOLUTIONS TO ENSURE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF NEW-GENERATION FTAS: CASE STUDIES IN CAN THO AND BEN TRE
Samuel Akpadiagha ETUK Akpan Ido ETOP	*Akwa Ibom State Polytechnic, Nigeria*	CYBERCRIMES, MEDIA TERRORISM, AND CRIMINAL DEFAMATION: BALANCING FREEDOM OF SPEECH UNDER NIGERIAN LAW
Dr. Vatamanita MARIANA	*"Constantin Stere" University of European Political and Economic Science, Moldova*	CRIMES IN THE CONSTRUCTION SECTOR AS A THREAT TO PUBLIC SAFETY
Brisa Catalina PALMA PICASSO Dra. Yazmin Isolda ÁLVAREZ GARCÍA	*Universidad Juárez Autónoma de Tabasco, Mexico*	ELIGIBILITY CONDITIONS FOR A DESIGNATION OF ORIGIN FOR SUGARCANE FROM HEROICA CÁRDENAS, TABASCO: A REGULATORY AND PRODUCTIVE ANALYSIS
Florentina PÉREZ HERNÁNDEZ Daniela ALEJANDRO DE LA CRUZ Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ	*Juárez Autonomous University of Tabasco, Mexico*	CHALLENGES AND ADVANCES OF WOMEN DEFENDERS OF TERRITORIES
Gimena GARCÍA GIL Santiago PEDRERO MONDRAGÓN Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ	*Juárez Autonomous University of Tabasco, Mexico*	ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A LEGAL TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
Silvia Lorena RODRÍGUEZ FLORES Anaeli PERERA SERAFIN Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ	*Universidad Juárez Autónoma de Tabasco, Mexico*	MEGAPROJECTS AND ENVIRONMENTAL LAW IN MEXICO: ENVIRONMENTAL IMPACT AND LEGALITY
Obot AFIA-AMA UDOFIA	*Akwa Ibom State Polytechnic, Nigeria*	ENFORCEMENT MECHANISMS FOR REDUCING GREENHOUSE GAS EMISSIONS UNDER NIGERIAN AND GHANAIAN LAW
Obot AFIA-AMA UDOFIA	*Akwa Ibom State Polytechnic, Nigeria*	CORRECTIONAL SERVICES AND THE RULE OF LAW: INSTITUTIONAL CHALLENGES IN NIGERIA COMPARED WITH NORWAY

26.02.2026, Thursday, Online Session-1, Hall-2

Ankara Local Time: ***10:00-12:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Beyza Begüm ARTAN RAO Assoc. Prof. Dr. Yalçın KARALI	*Inonu University, Türkiye*	AN EXAMINATION OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF CREATIVITY IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Res. Asst. Mert Mustafa AK	*Çukurova University, Türkiye*	USE OF CHOICE BOARDS IN MEDIA LITERACY INSTRUCTION: EXPERIENCES OF SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES
Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Ayşenur YILDIRIM Nehir Zeynep BALSEÇEN Aslı DEREBAŞ Aslıhan AKYILDIZ	*Dokuz Eylül University, Türkiye*	A MULTIDIMENSIONAL ASSESSMENT OF TEACHER CANDIDATES' 21ST CENTURY COMPETENCIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE
Mavisu KIRBIYIK Alev Ece İKİZ Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Nurcan KIRBIYIK	*Dokuz Eylül University, Türkiye*	AN ANALYSIS OF HOW INTERNET-BASED FRIENDSHIPS ISOLATE ADOLESCENTS
Yaren ÖNCÜ Asst. Prof. Dr. Merve Ebrar ULUĞ	*Samsun University, Türkiye*	PROBLEMS EXPERIENCED BY HEALTHCARE PERSONNEL DURING PATIENT TRANSFER
Dr. Songül ŞENLİK	*Doğuş University, Türkiye*	MEMORY BEFORE ROCKETS: THE GUIDING ROLE OF HISTORICAL EXPERIENCE IN SPACE RESEARCH
Edanur DURSUN Celal Teyyar UĞURLU	*Mustafa Kemal University, Türkiye*	TEACHERS' BELIEFS ABOUT THEIR OWN COMPETENCE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY

26.02.2026, Thursday, Online Session-1, Hall-3

Ankara Local Time: ***10:00-12:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Dr. Ikenna Charles UKWUABA		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Benedicto B. BALILO JR. Ramon T. DE LEON Jose Carlo B. LAVAPIE Julie A	*Bicol University, Philippines*	COMMUNITY PERCEPTIONS TOWARDS YOUTH-LED SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT PROJECT: EVIDENCE FROM SOUTHERN LUZON, PHILIPPINES
Mutasim Billah MAHDEE Md. Momin SAGOR Rimon RAIHAN	*Dhaka College, Bangladesh* *University of Dhaka, Bangladesh*	MOBILE FINANCIAL SERVICES AND FINANCIAL INCLUSION IN RURAL BANGLADESH
Dr. Ikenna Charles UKWUABA Dr. Festus AWOYELU	*University of Nigeria, Nigeria*	CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT AND AGRIBUSINESS PERFORMANCE IN NIGERIA'S AGRO-INPUT SECTOR: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SMALL-SCALE ENTERPRISES
Dr. Deepa C. CHANDWANI Dr. Pragnesh B. DALWADI	*Gujarat University, India* *Government Arts and Commerce College, India*	ADVANCING FORENSIC ACCOUNTING THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DATA ANALYTICS: TRENDS, CHALLENGES AND STRATEGIC IMPLICATIONS
Okorafor U. CHIBUZOR C. K. OBIDIEGWU S. O.	*Yaba College of Technology, Nigeria* *Federal Polytechnic, Nigeria*	AUTOREGRESSIVE DISTRIBUTED LAG (ARDL) MODELLING OF SOME SELECTED ECONOMIC VARIABLES
U. OKORAFOR R. A. ABOSEDE	*Yaba College of Technology, Nigeria*	HIERARCHICAL MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS OF IMPACT OF EXCHANGE RATE, INTEREST RATE, INFLATION AND MONEY SUPPLY ON GDP IN NIGERIA (1999–2022)
Auwal Mohammed ADAMU Lanre OLAKANMI	*The Federal Polytechnic, Ilaro, Nigeria*	FINANCIAL INCLUSION IN NIGERIA: THE ROLE OF DIGITAL BANKING
Lemkimel ZAHRA Benssi HAMID Elwahab FATHALAH	*Ibn Tofail University, Morocco*	WATER SCARCITY AND CLIMATE CHANGE: IMPACTS ON AGRICULTURAL SUSTAINABILITY IN SEMI-ARID REGIONS

26.02.2026, Thursday, Online Session-1, Hall-4

Ankara Local Time: ***10:00-12:00***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Nermin KÜÇÜKSÖNMEZ		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Assoc. Prof. Dr. Nermin KÜÇÜKSÖNMEZ	*Selçuk University, Türkiye*	FROM CONSPIRACY NARRATIVES TO CONSPIRACY AESTHETICS: PARANOIA AND VISUAL LANGUAGE IN TURKISH CINEMA
Asst. Prof. Dr. Fatma ÖZTAT	*Selçuk University, Türkiye*	A CRITICAL LOOK AT DIGITAL NATIVES FROM THE PERSPECTIVES OF DIGITAL LITERACY AND DIGITAL CITIZENSHIP
Asst. Prof. Dr. İpek TOK	*Bandırma Onyedi Eylül University, Türkiye*	A REVIEW OF GRADUATE THESES ON NEWS AND HATE SPEECH
Dr. Mesut USTA	*Munzur University, Türkiye*	THE DESIGN VALUE OF VISUAL "MEMES" SPREAD IN NEW MEDIA ENVIRONMENTS
Res. Asst. Yağmur Sevim PARİM SAĞLAM	*Istanbul Yeni Yuzyil University, Türkiye*	DECENTRALIZATION OF THE SUBJECT IN BREAD & PUPPET THEATRE PERFORMANCES
Jasim Majeed Jasim ALBOMAHDI	*Firat University, Türkiye*	FAMILY, STATE, AND ADULTISM: THE SUPPRESSION OF YOUTHFUL AGENCY IN KAMILA SHAMSIE'S HOME FIRE
Assoc. Prof. Dr. Tarana MAHMUDOVA	*Baku State University, Azerbaijan*	SOCIAL MEDIA REGULATION ATTEMPTS: AUSTRALIA'S CASE
Assoc. Prof. Dr. Tarana MAHMUDOVA	*Baku State University, Azerbaijan*	SOCIAL MEDIA REGULATION AND AUSTRALIAN EXPERIENCE: HOW WILL IT AFFECT NETWORKS?

26.02.2026, Thursday, Online Session-2, Hall-2

Ankara Local Time: ***12:30-14:30***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Dr. İmge KUZGUN		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Dr. Ece YÜKSEL	*Cyprus American University, Cyprus*	ACTIVITIES OF SYRIAN AND LEBANESE ARMENIANS (1939-1950)
Didem Elif ÇATALKÖPRÜ	*Kocaeli University, Türkiye*	PRACTICES OF DAMNATIO MEMORIAE DIRECTED AGAINST NERO IN THE PROVINCES OF ANATOLIA: AN EPIGRAPHIC EVALUATION
Dr. Koray ÖZTÜRK	*Independent Researcher*	THE 1905 RUSSIAN REVOLUTION AND THE PROCESS OF DEEPENING SOCIAL TENSION IN RUSSIA
Dr. Koray ÖZTÜRK	*Independent Researcher*	THE TRANSFORMATION OF TURKEY–SOVIET UNION RELATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE SECOND WORLD WAR (1939–1945)
Dr. Fuat BOZYEL Dr. Cansu Selin YURTSEVEN	*Bitlis Eren University, Türkiye* *Mudanya University, Türkiye*	THE PERCEPTION OF FEMALE LEADERS IN FOREIGN POLICY: AN EXAMINATION THROUGH THE LENS OF GENDER ROLES
Hilal MAVİ	*Kastamonu University, Türkiye*	THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RIGHTS AND DIPLOMACY IN EUROPEAN UNION FOREIGN POLICY
Dr. İmge KUZGUN	*İzmir Konak Vocational School, Türkiye*	THE PROBLEM OF DEFINING THE THRESHOLD OF "CONCRETE DANGER" IN TERMS OF CERTAINTY, FORESEEABILITY, AND JUDICIAL CRITERIA IN THE CRIME OF ENDANGERING TRAFFIC SAFETY (TCK M. 179)
Dr. İmge KUZGUN	*İzmir Konak Vocational School, Türkiye*	THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM AFTER THE ABOLITION OF THE HAGB INSTITUTION BY CONSTITUTIONAL COURT DECISION: SEEKING BALANCE BETWEEN VICTIM RIGHTS AND OFFENDER-FOCUSED CRIMINAL POLICY

26.02.2026, Thursday, Online Session-2, Hall-3

Ankara Local Time: ***12:30-14:30***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mohammed WAHEEB		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Prof. Dr. Ananda MAJUMDAR	*Harvard University, USA*	FOSTERING A CULTURE OF LISTENING IN THE WORKPLACE
Nguyen Thi Kim HA	*Can Tho University, Vietnam*	ASSESSING THE INFLUENCE OF RURAL TOURISM ON SUSTAINABLE LIVELIHOODS IN MY PHUOC ISLET
Prof. Dr. Mohammed WAHEEB	*The Hashemite University, Jordan*	THE OTTOMAN TANGIBLE & INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE ARAB WORLD: TOWARDS A UNIFIED SCIENTIFIC DATABASE FOR DOCUMENTATION AND DEVELOPMENT PROJECT (JORDAN CASE STUDY, 1516–1916 AD)
Dr. Chew-Fong YEE Yin-Hui CHAI Yan-CHIN Shi-Liang CHONG Hao-Kai, Carl OH	*Universiti Tunku Abdul Rahman, Malaysia*	SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND OPERATIONAL PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF SUPPLY CHAIN AGILITY AMONG MALAYSIAN SME E&E MANUFACTURERS
Dr. Praveen KAKADA	*National Institute of Technology Warangal, India*	INCLUSIVE LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL RESILIENCE: THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL SAFETY IN UNCERTAIN ENVIRONMENTS
Syed Agung AFANDI Rizki ERDAYANI Zikri Aidilla SYARLI RASMON	*Universitas Islam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau, Indonesia*	STRENGTHENING TOURISM POLICY GOVERNANCE IN INDONESIA: INSTITUTIONAL CAPACITY, SUSTAINABILITY, AND COLLABORATIVE GOVERNANCE
Umar Muhammad ALIYU	*Shehu Shagari University of Education, Nigeria*	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) AS A TOOL FOR COMBATING INSECURITY IN NIGERIA: EXPLORING THE CONNECTION FROM THE LITERATURE
Yakovishena Maria ALEKSANDROVNA Assoc. Prof. Kopylova Maria DMITRIEVNA	*Kosygin Russian State University (Technologies, Design, Art), Russia*	USE OF INNOVATIVE MATERIALS IN ENDURANCE EQUIPMENT

26.02.2026, Thursday, Online Session-2, Hall-4

Ankara Local Time: ***12:30-14:30***

Meeting ID: 847 7043 0612 / Passcode: 121212

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Cheikh FAYE		
AUTHOR(S)	**ORGANISATION**	**TOPIC TITLE**
Arnas ŠİDİŠKİS Prof. Dr. Romualdas MALİNAUSKAS	*Lithuanian Sports University, Lithuania*	COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN TRACK AND FIELD ATHLETES AND WEIGHTLIFTERS
Benjamin NAKU Migena PLASA	*University "L. Gurakuqi", Albania* *University of Sports of Tirana, Albania*	IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON CHILDREN WHO PRACTICE GYMNASTICS
Modou NDIAYE Prof. Dr. Cheikh FAYE	*Assane Seck University of Ziguinchor, Senegal*	EVALUATION OF SOIL EROSION SENSITIVITY IN NANIJA BOLONG SUB-WATERSHEDS USING A COMPOSITE FACTORIAL APPROACH BASED ON MORPHOMETRY AND GIS
Ar. Taaha Zulfiqar ALI Assoc. Prof. Dr. Omer Shujat BHATTI	*University of Management & Technology, Pakistan*	FROM PERCEPTION TO PERFORMANCE: BRIDGING USER EXPERIENCE AND BIM ANALYTICS FOR THERMALLY RESILIENT MIDRISE BUILDING IN LAHORE
Irina LYUBANETS Irina KOPYTICH Renat KERIMOV	*Baranovichi State University, Belarus*	THE EVOLUTION OF LOVE METAPHORS IN ENGLISH-LANGUAGE POP SONG LYRICS
Merita HYSA	*University of Shkodra "Luigj Gurakuqi", Albania*	CODE-SWITCHING AND IDENTITY RECONSTRUCTION IN ALBANIAN-ITALIAN MIGRATION
Asgarov Ramil Ramiz Oglu	*Institute of Economics, Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan*	ASSESSING COMPETITIVE POTENTIAL IN OIL MACHINERY MANUFACTURING ENTERPRISES

CONFERENCE GALERY

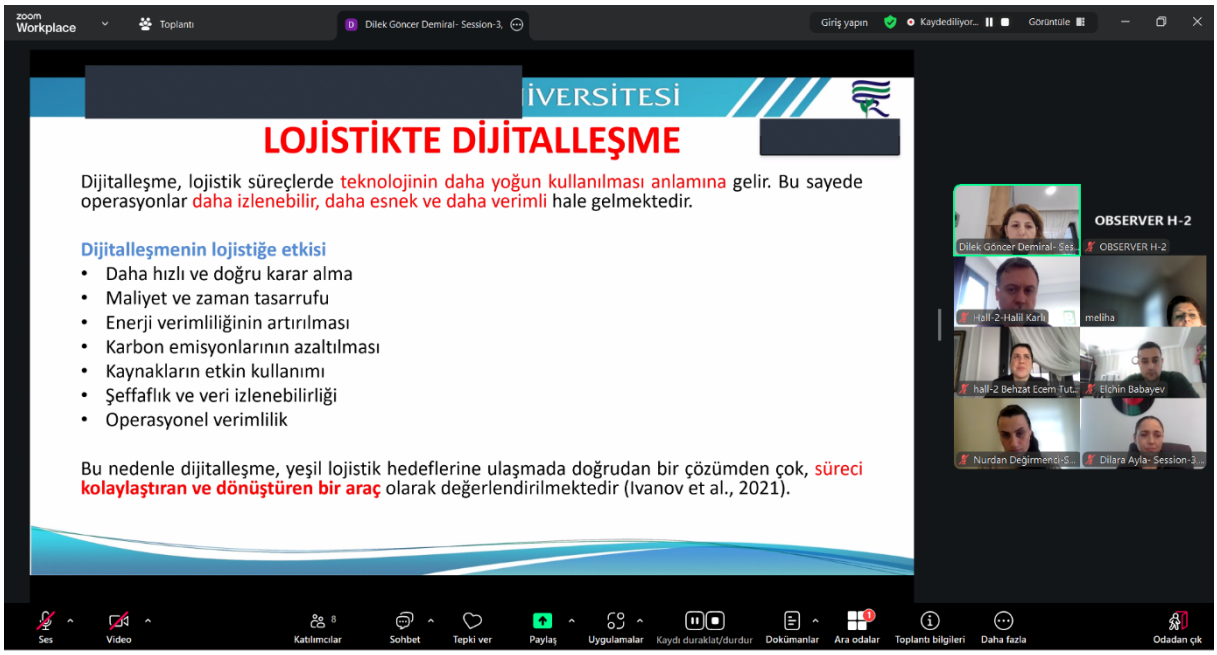
Dilek Göncer Demiral- Session-3
LOJİSTİKTE DİJİTALLEŞME
Dijitalleşme, lojistik süreçlerde teknolojinin daha yoğun kullanılması anlamına gelir. Bu sayede operasyonlar daha izlenebilir, daha esnek ve daha verimli hale gelmektedir.
Dijitalleşmenin lojistiğe etkisi
Daha hızlı ve doğru karar alma
Maliyet ve zaman tasarrufu
Enerji verimliliğinin artırılması
Karbon emisyonlarının azaltılması
Kaynakların etkin kullanımı
Şeffaflık ve veri izlenebilirliği
Operasyonel verimlilik
Bu nedenle dijitalleşme, yeşil lojistik hedeflerine ulaşmada doğrudan bir çözümden çok, süreci kolaylaştıran ve dönüştüren bir araç olarak değerlendirilmektedir (Ivanov et al., 2021).
OBSERVER H-2
Ses
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Kaydı duraklat/durdur
Dokümanlar
Ara odalar
Toplantı bilgileri
Daha fazla
Odadan çık

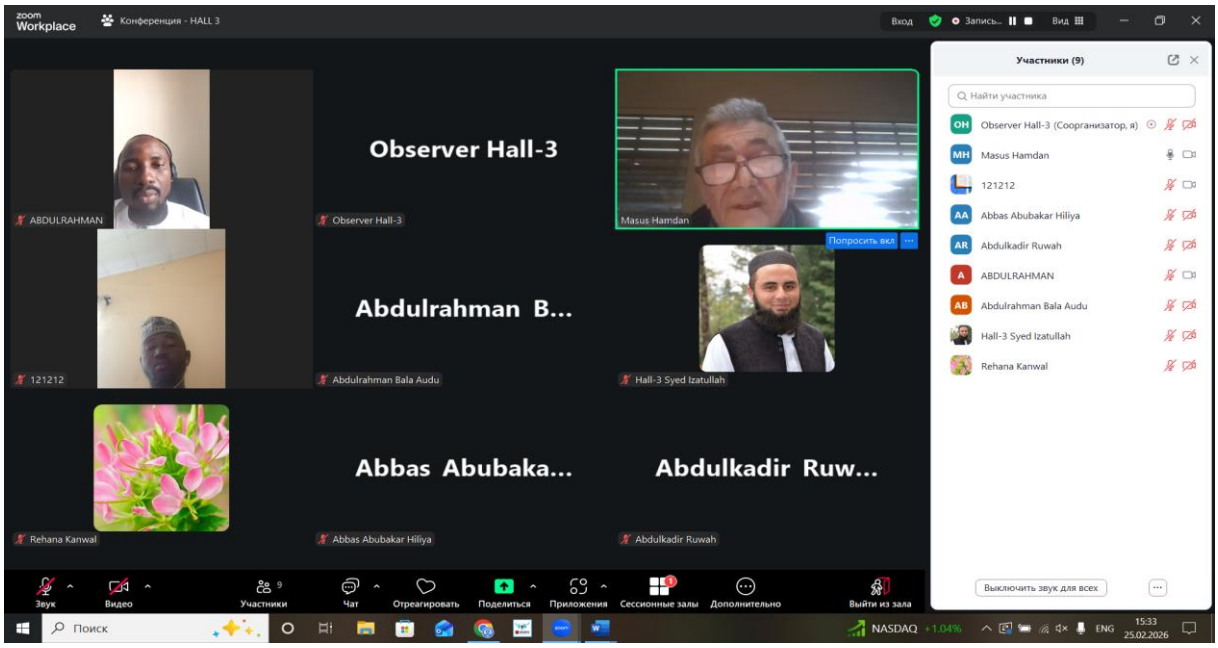
Конференция - HALL 3
Observer Hall-3
Abdulrahman B...
Abbas Abubaka...
Abdulkadir Ruw...
Участники (9)
Observer Hall-3 (Соорганизатор, я)
Masus Hamdan
121212
Abbas Abubakar Hilliya
Abdulkadir Ruwah
ABDULRAHMAN
Abdulrahman Bala Audu
Hall-3 Syed Izatullah
Rehana Kanwal
Звук
Видео
Участники
Чат
Отреагировать
Поделиться
Приложения
Сессионные залы
Дополнительно
Выйти из зала

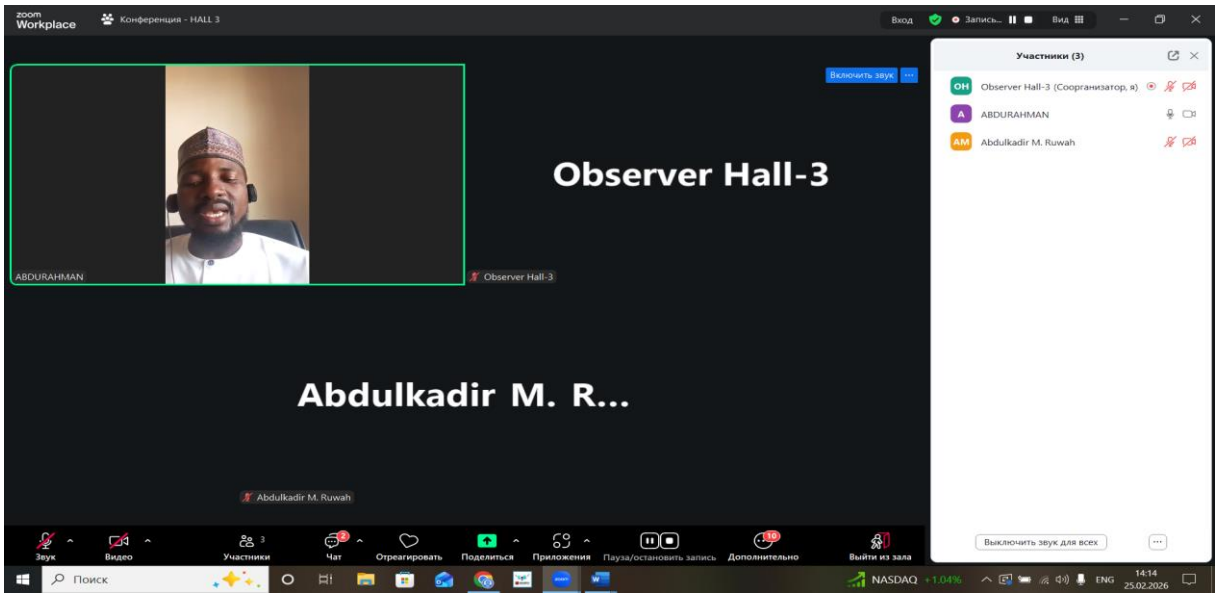
Observer Hall-3
Abdulkadir M. R...
ABDURAHMAN
Observer Hall-3
Abdulkadir M. Ruwah
Участники (3)
Observer Hall-3 (Соорганизатор, я)
ABDURAHMAN
Abdulkadir M. Ruwah

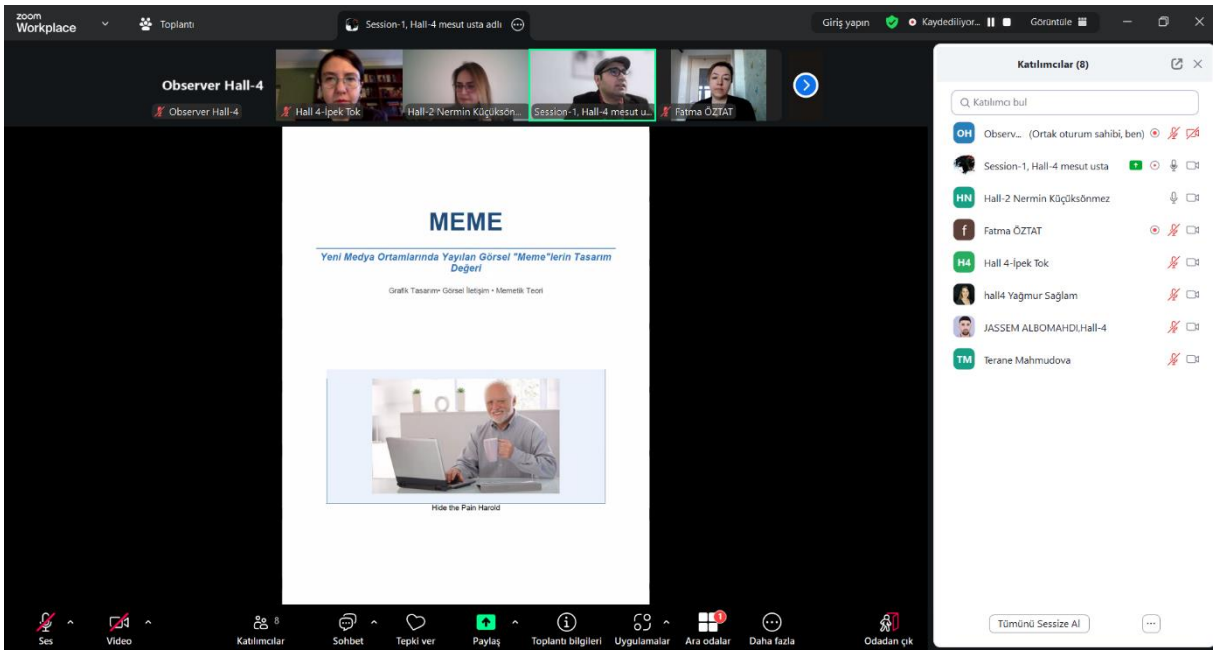
Observer Hall-4
MEME
Yeni Medya Ortamlarında Yayılan Görsel "Meme"lerin Tasarım Değeri
Grafik Tasarımı• Görsel İletişim • Memetik Teori
Hide the Pain Harold
Katılımcılar (8)
Observ... (Ortak oturum sahibi, ben)
Session-1, Hall-4 mesut usta
Hall-2 Nermin Küçüksönmez
Fatma ÖZTAT
Hall 4-İpek Tok
hall4 Yağmur Sağlam
JASSEM ALBOMAHDI,Hall-4
Terane Mahmudova

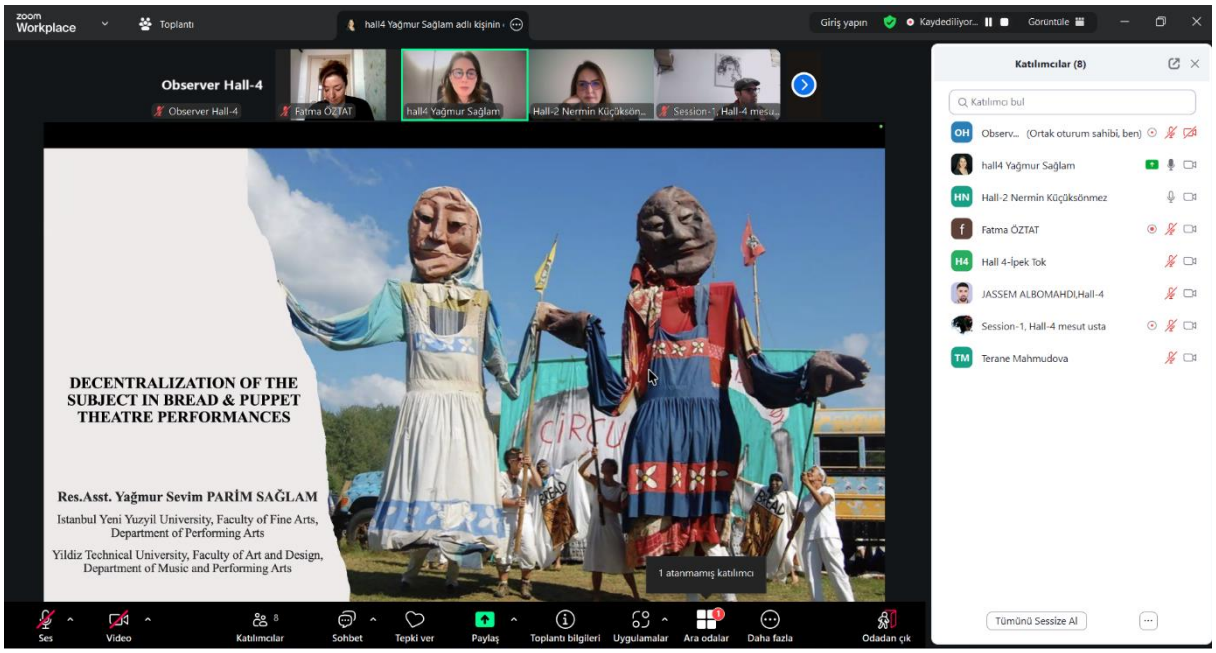
Observer Hall-4
DECENTRALIZATION OF THE SUBJECT IN BREAD & PUPPET THEATRE PERFORMANCES
Res.Asst. Yağmur Sevim PARİM SAĞLAM
Istanbul Yeni Yuzyil University, Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts
Yildiz Technical University, Faculty of Art and Design, Department of Music and Performing Arts
1 atanmamış katılımcı
Katılımcılar (8)

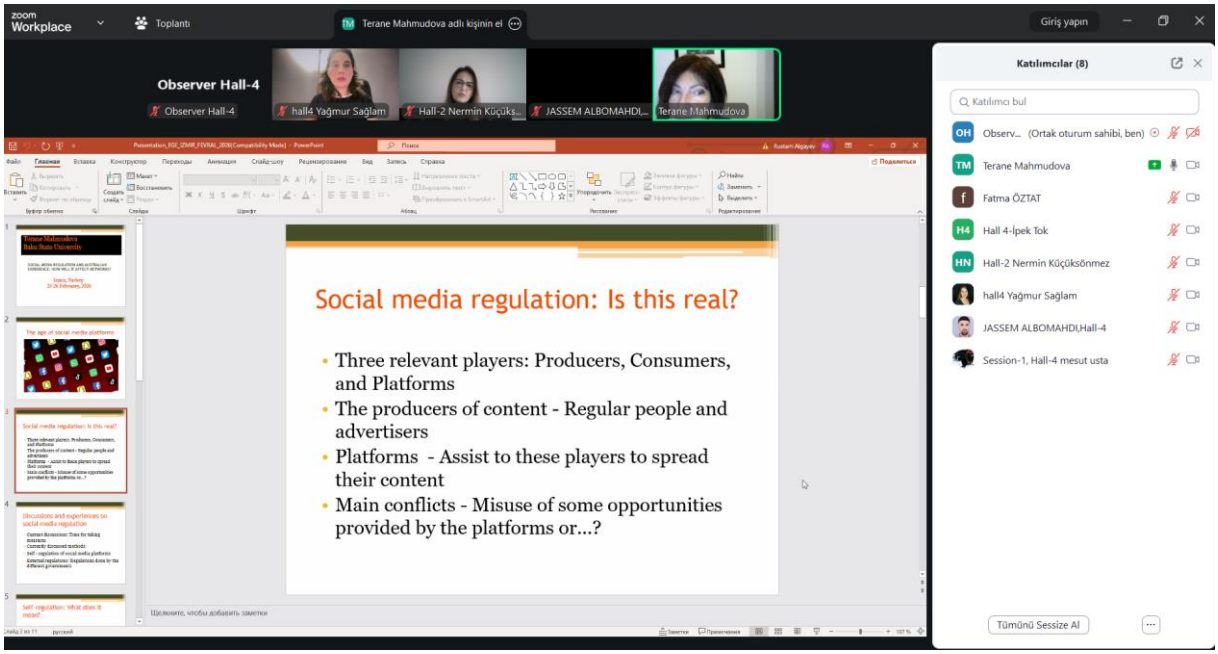
Observer Hall-4
Social media regulation: Is this real?
Three relevant players: Producers, Consumers, and Platforms
The producers of content - Regular people and advertisers
Platforms - Assist to these players to spread their content
Main conflicts - Misuse of some opportunities provided by the platforms or...?
Katılımcılar (8)

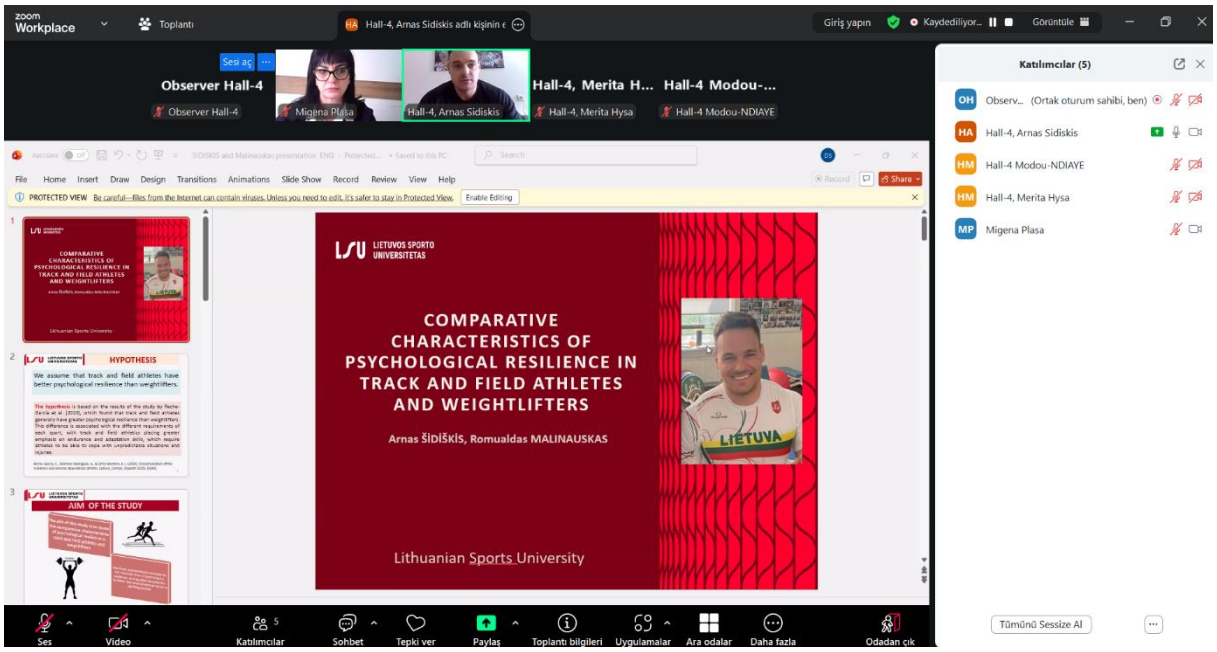
Observer Hall-4
Hall-4, Merita H...
Hall-4 Modou-...
COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN TRACK AND FIELD ATHLETES AND WEIGHTLIFTERS
Arnas ŠIDIŠKIS, Romualdas MALINAUSKAS
Lithuanian Sports University
HYPOTHESIS
AIM OF THE STUDY
Katılımcılar (5)

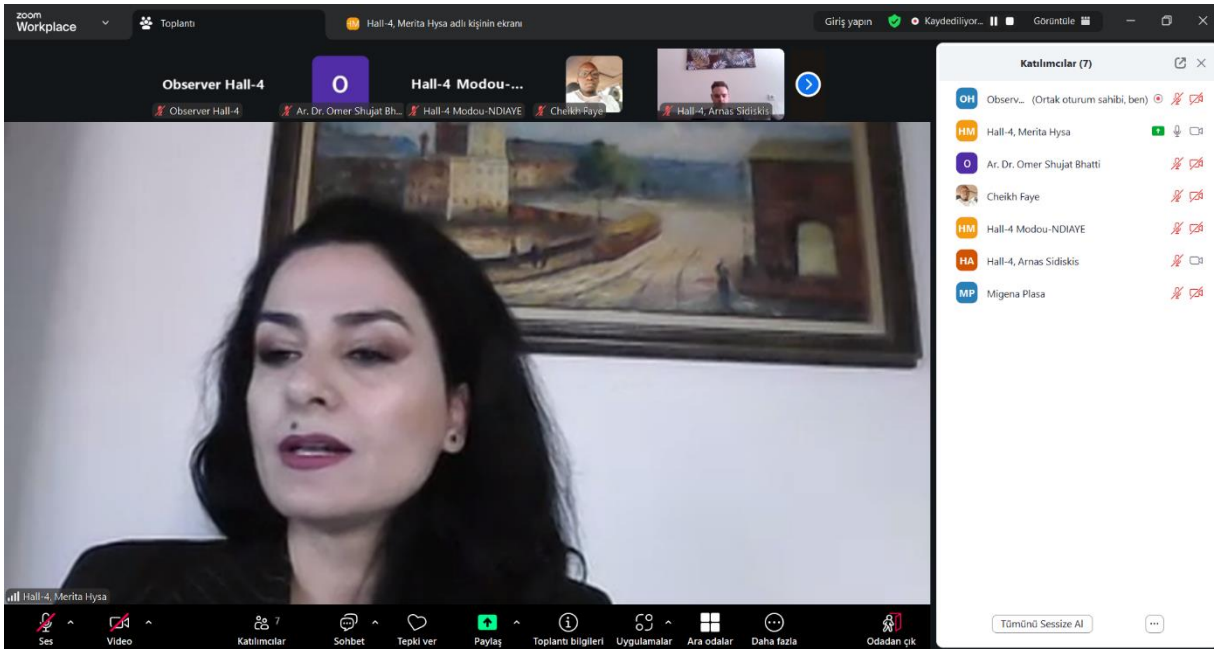
Observer Hall-4
Hall-4 Modou-...
Hall-4, Merita Hysa
Katılımcılar (7)

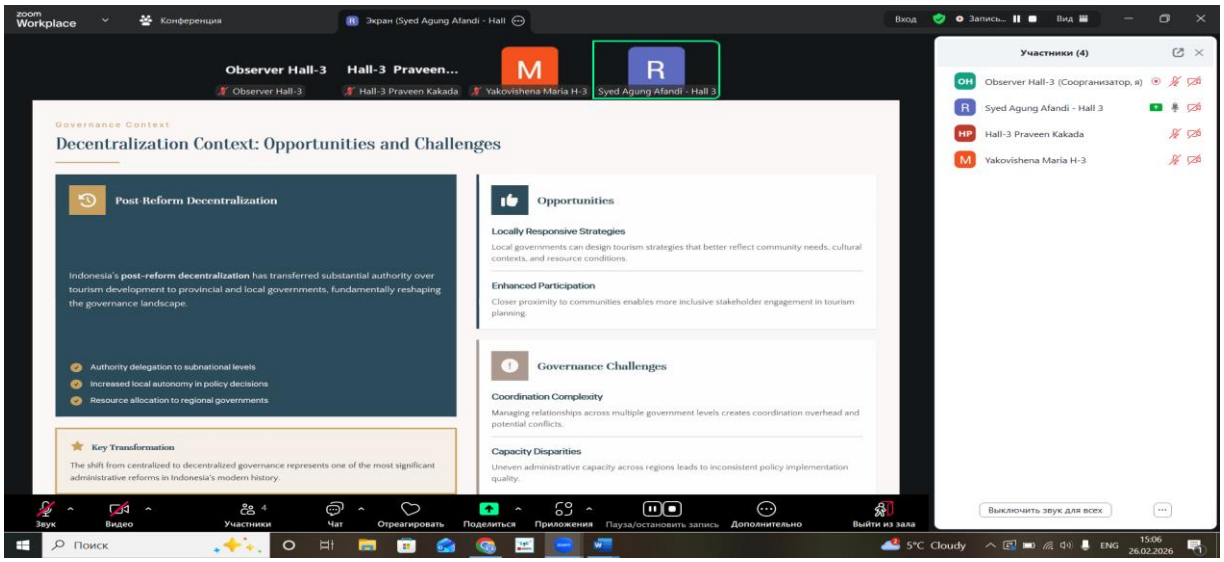
Observer Hall-3
Hall-3 Praveen...
Governance Context
Decentralization Context: Opportunities and Challenges
Post-Reform Decentralization
Indonesia's post-reform decentralization has transferred substantial authority over tourism development to provincial and local governments, fundamentally reshaping the governance landscape.
Authority delegation to subnational levels
Increased local autonomy in policy decisions
Resource allocation to regional governments
Key Transformation
The shift from centralized to decentralized governance represents one of the most significant administrative reforms in Indonesia's modern history.
Opportunities
Locally Responsive Strategies
Local governments can design tourism strategies that better reflect community needs, cultural contexts, and resource conditions.
Enhanced Participation
Closer proximity to communities enables more inclusive stakeholder engagement in tourism planning.
Governance Challenges
Coordination Complexity
Managing relationships across multiple government levels creates coordination overhead and potential conflicts.
Capacity Disparities
Uneven administrative capacity across regions leads to inconsistent policy implementation quality.
Участники (4)
Observer Hall-3 (Соорганизатор, я)
Syed Agung Afandi - Hall 3
Hall-3 Praveen Kakada
Yakovishena Maria H-3

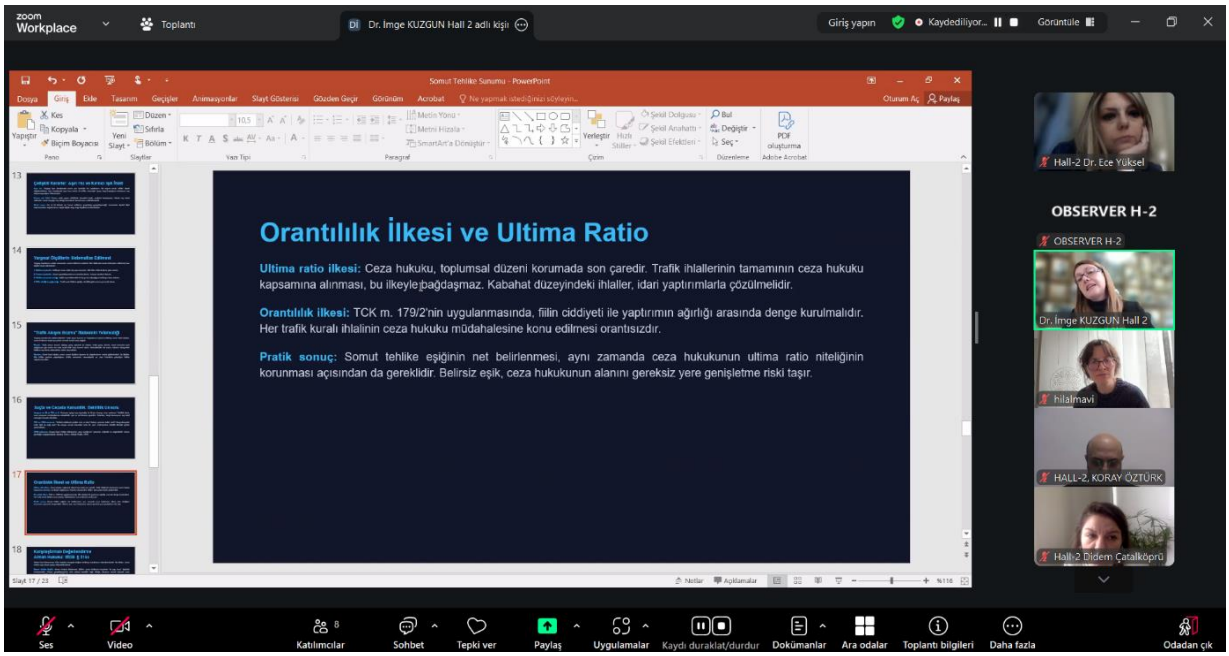
Orantılılık İlkesi ve Ultima Ratio
Ultima ratio ilkesi: Ceza hukuku, toplumsal düzeni korumada son çaredir. Trafik ihlallerinin tamamının ceza hukuku kapsamına alınması, bu ilkeyle bağdaşmaz. Kabahat düzeyindeki ihlaller, idari yaptırımlarla çözülmelidir.
Orantılılık ilkesi: TCK m. 179/2'nin uygulanmasında, fiilin ciddiyeti ile yaptırımın ağırlığı arasında denge kurulmalıdır. Her trafik kuralı ihlalinin ceza hukuku müdahalesine konu edilmesi orantısızdır.
Pratik sonuç: Somut tehlike eşiğinin net belirlenmesi, aynı zamanda ceza hukukunun ultima ratio niteliğinin korunması açısından da gereklidir. Belirsiz eşik, ceza hukukunun alanını gereksiz yere genişletme riski taşır.
Hall-2 Dr. Ece Yüksel
OBSERVER H-2
OBSERVER H-2
Dr. İmge KUZGUN Hall 2
hilalmavi
HALL-2, KORAY ÖZTÜRK
Hall-2 Didem Çatalköprü

TABLE OF CONTENTS

AUTHORS	PRESENTATION TITLE	NO
Raziye SAYAR	THE ETHICAL GROUND OF TRUE LOVE IN IBN HAZM	1
Servet KILIÇ	IBN MUJĀHID TO AL-SUYŪṬĪ QIRĀʾĀT CLASSIFICATIONS: TERMINOLOGY AND METHODOLOGY ANALYSIS	3
Pelin ERKALE TANCAN Gövher KULGEREL	BELIEF, IDENTITY, AND MEMORY IN DOLICHE: A DOCUMENT ANALYSIS ONTHE CONTINUITY OF CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF THE MITHRAS TEMPLE	14
Ömer AKDAĞ	THE ISSUE OF VAV IN TURKISH HISTORY	22
Fatma ATEŞ	THE PLACE OF COLORS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF BIRTH, RITUAL, AND TABOO	23
Fatma ATEŞ	THE PLACE OF ANIMALS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF BIRTH, RITUAL, AND TABOO	33
Tülay UĞUZMAN	A PLACE OF SOCIAL MEMORY: BADEMLER VILLAGE SABİHA TANSUĞ ETHNOGRAPHIC MUSEUM	41
Şefika Büşra DANIŞAN Zeynep YILDIZ	FROM HUMANIST SPACE TO CAPITALIST URBAN PRACTICES: HOSTILE ARCHITECTURE	43
Arypzhan ABEN Niyazova Gulzhan ZHOLAUSHIEVNA Balzhan DUISEKEYEVA	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND GAMIFICATION FOR PERSONALIZED LEARNING IN NATURAL SCIENCE EDUCATION: A REVIEW	51
Ijeoma C OGBONNAYA	ECONOMICS TEACHERS' ADOPTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING IN NIGERIAN SECONDARY SCHOOLS	60
Nana-Aisha Kudu MOHAMMED A. M. CHADO Mall. Saifullahi M	EFFECT OF DESIGN BASED LEARNING ON SENIOR SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY STUDENTS MOTIVATION IN MINNA, NIGER STATE	61
Jitendra AHERKAR	BETWEEN MYTH AND MODERNITY: CULTURAL NARRATIVES OF THE MAHAKUMBH FESTIVAL	68
Mihaela-Corina BUCUR	DIFFERENTIATED INSTRUCTION AS A CATALYST FOR INCLUSIVE EDUCATION: PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR ENHANCING STUDENT ENGAGEMENT AND ACADEMIC ACHIEVEMENT	69
Abdulrahman Bala AUDU Muhammad ADAMU Bankole Olanisimi DICKSON Ahmed SULEIMAN	ART AS HISTORICAL DOCUMENTATION: INTERPRETING NIGERIAN CULTURAL SYMBOLS IN HISTORY EDUCATION	70
Abdulkadir Muhammad RUWAH	SECURING MINDS AND TERRITORY: AN INTEGRATED STUDY OF PHILOSOPHY AND TECHNOLOGY IN COUNTERING LAKURAWA'S INCURSION IN TANGAZA SOKOTO STATE	76
Musa MOHAMMED Abdulrahman JIMADA	THE IMPACT OF MINDFULNESS ON ADOLESCENTS MENTAL HEALTH	77
Alaettin KARAMAN Veysel Mehmet ELGİN	THE ROLE OF HONOR CULTURE IN ATTITUDES TOWARD REFUGEES: A QUANTITATIVE RESEARCH ON UNDERGRADUATES IN TURKEY	81

Ali Kemal ERYILMAZ Selim GÜNÜÇ	SHORT-FORM VIDEOS: A LITERATURE REVIEW	89
Ayşe KONUK Veysel Mehmet ELGİN	THE NEXUS OF HONOR CULTURE, EMPLOYMENT ANXIETY, AI-INDUCED UNEMPLOYMENT ANXIETY AND BURNOUT: A STRUCTURAL EQUATION MODELING APPROACH	97
Merve Takuçin TAŞKEN Yıldız ÖZKILIÇ	DIGITAL WORLD AND PROSPECTIVE MEMORY: A CONCEPTUAL REVIEW	105
İsmail Gökhan CİNTAMÜR	A PSYCHOMETRIC ASSESSMENT OF VOLUNTARY SIMPLICITY ENGAGEMENT SCALE	107
Ferhat ATİK Rümeysa KELEŞ	MEDIA DISCOURSE AS SYMBOLIC VIOLENCE: CHRONIC STRESS AND THE EROSION OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE	121
Fatih CEBECI Osman AKAY	RECONSTRUCTION OF DISABILITY RIGHTS ON A HUMAN RIGHTS BASIS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL WORK	128
Mas'ud HAMDAN	A DELIBERATE HUMOUR: THE MASKS OF THE OPPRESSED TRUTH	130
Mas'ud HAMDAN	THE DISCOURSE OF POWER AND TRUTH IN POETIC WORKS (LITERATURE AND ART): AN INTRODUCTION	131
Mas'ud HAMDAN	SMALL TAP IN THE BIG REALM OF THE SERIO-COMICAL	132
Abbas Abubakar HILIYA	IMPACTS OF ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ON 'CIRANI' SYNDROME AMONG BASIC AND SECONDARY SCHOOLS STUDENTS IN SOKOTO STATE, NIGERIA	133
Aminu HUSSAINI	OPTIMIZING MEASUREMENT PRECISION IN EDU 112 (PSYCHOLOGY OF LEARNING) TESTING: AN ITEM RESPONSE THEORY APPROACH TO DETERMINING MINIMUM ITEM REQUIREMENTS	134
Valeria Alejandra GASSER JIMÉNEZ Yazmín RAMÓN CADENA Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ	ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY	135
Afshan NASEEM Syed IZATULLAH Rabeeya NASIR	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF DIGITAL TEACHING LEARNING RESOURCES IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION: A META-ANALYTICAL REVIEW	136
Rusu ANDREEA Terec-Vlad LOREDANA	RECONFIGURING CONTEMPORARY PARADIGMS: ETHICS, IDENTITY AND GLOBAL TRANSFORMATIONS	137
Rehana KANWAL M. Farooq SHAKIR	WOMEN EMPOWERMENT AND GENDER EQUALITY IN THE LIGHT OF ISLAMIC TEACHINGS	138
Nurdan DEĞİRMENCİ Dilek GÖNÇER DEMİRAL	GREEN LOGISTICS AND DIGITALIZATION: A CONCEPTUAL REVIEW IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY	139
Dilara AYLA	SPATIAL STRUCTURE OF BALKAN TRADE: REGIONAL DYNAMICS OF FOREIGN TRADE COVERAGE RATES	141
Halil KARLI	ANALYSIS OF LOGISTICS FLOWS IN ISTANBUL FRESH FRUIT AND VEGETABLE WHOLESALE MARKETS	158
Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI Halil KARLI	EVALUATION OF URBAN LOGISTICS PRACTICES IN THE CONTEXT OF SMART CITIES THROUGH THE INSTITUTIONAL ANALYSIS AND DEVELOPMENT (IAD) FRAMEWORK	160
Elchin Rovshan BABAYEV	AUDIT METHODOLOGY AND ASSESSMENT OF THE FINANCIAL PERFORMANCE OF LEASING OPERATIONS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY	162

Meliha ÇETİN	YOUTH COOPERATIVES AND SOCIAL ECONOMY: THE YANG COOP MODEL IN EUROPE AND IMPLICATIONS FOR TÜRKİYE	165
Nguyen Thi Hong PHUOC	SUSTAINABLE AGREEMENTS TOWARD GREEN TRANSITION IN VIETNAM AND THE ROLE OF COMPETITION LAW	181
Le Nguyen Doan KHOI Nguyen Chien THANG	SOLUTIONS TO ENSURE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF NEW-GENERATION FTAS: CASE STUDIES IN CAN THO AND BEN TRE	190
Samuel Akpadiagha ETUK Akpan Ido ETOP	CYBERCRIMES, MEDIA TERRORISM, AND CRIMINAL DEFAMATION: BALANCING FREEDOM OF SPEECH UNDER NIGERIAN LAW	197
Vatamanita MARIANA	CRIMES IN THE CONSTRUCTION SECTOR AS A THREAT TO PUBLIC SAFETY	198
Brisa Catalina PALMA PICASSO Dra. Yazmin Isolda ÁLVAREZ GARCÍA	ELIGIBILITY CONDITIONS FOR A DESIGNATION OF ORIGIN FOR SUGARCANE FROM HEROICA CÁRDENAS, TABASCO: A REGULATORY AND PRODUCTIVE ANALYSIS	199
Florentina PÉREZ HERNÁNDEZ Daniela ALEJANDRO DE LA CRUZ Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ	CHALLENGES AND ADVANCES OF WOMEN DEFENDERS OF TERRITORIES	200
Gimena GARCÍA GIL Santiago PEDRERO MONDRAGÓN Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ	ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A LEGAL TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	201
Silvia Lorena RODRÍGUEZ FLORES Anaeli PERERA SERAFIN Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ	MEGAPROJECTS AND ENVIRONMENTAL LAW IN MEXICO: ENVIRONMENTAL IMPACT AND LEGALITY	202
Obot AFIA-AMA UDOFIA	ENFORCEMENT MECHANISMS FOR REDUCING GREENHOUSE GAS EMISSIONS UNDER NIGERIAN AND GHANAIAN LAW	203
Obot AFIA-AMA UDOFIA	CORRECTIONAL SERVICES AND THE RULE OF LAW: INSTITUTIONAL CHALLENGES IN NIGERIA COMPARED WITH NORWAY	204
Beyza Begüm ARTAN RAO Yalçın KARALI	AN EXAMINATION OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF CREATIVITY IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES	205
Mert Mustafa AK	USE OF CHOICE BOARDS IN MEDIA LITERACY INSTRUCTION: EXPERIENCES OF SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES	213
Fatma Ebru İKİZ Ayşenur YILDIRIM Nehir Zeynep BALSEÇEN Aslı DEREBAŞ Aslıhan AKYILDIZ	A MULTIDIMENSIONAL ASSESSMENT OF TEACHER CANDIDATES' 21ST CENTURY COMPETENCIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE	215
Mavisu KIRBIYIK Alev Ece İKİZ Fatma Ebru İKİZ Nurcan KIRBIYIK	AN ANALYSIS OF HOW INTERNET-BASED FRIENDSHIPS ISOLATE ADOLESCENTS	224

Yaren ÖNCÜ Merve Ebrar ULUĞ	PROBLEMS EXPERIENCED BY HEALTHCARE PERSONNEL DURING PATIENT TRANSFER	229
Songül ŞENLİK	MEMORY BEFORE ROCKETS: THE GUIDING ROLE OF HISTORICAL EXPERIENCE IN SPACE RESEARCH	233
Edanur DURSUN Celal Teyyar UĞURLU	TEACHERS' BELIEFS ABOUT THEIR OWN COMPETENCE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY	235
Benedicto B. BALILO JR. Ramon T. DE LEON Jose Carlo B. LAVAPIE Julie A	COMMUNITY PERCEPTIONS TOWARDS YOUTH-LED SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT PROJECT: EVIDENCE FROM SOUTHERN LUZON, PHILIPPINES	247
Mutasim Billah MAHDEE Momin SAGOR Rimon RAIHAN	MOBILE FINANCIAL SERVICES AND FINANCIAL INCLUSION IN RURAL BANGLADESH	248
Ikenna Charles UKWUABA Festus AWOYELU	CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT AND AGRIBUSINESS PERFORMANCE IN NIGERIA'S AGRO-INPUT SECTOR: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SMALL-SCALE ENTERPRISES	249
Deepa C. CHANDWANI Pragnesh B. DALWADI	ADVANCING FORENSIC ACCOUNTING THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DATA ANALYTICS: TRENDS, CHALLENGES AND STRATEGIC IMPLICATIONS	250
Okorafor U. CHIBUZOR C. K. OBIDIEGWU S. O.	AUTOREGRESSIVE DISTRIBUTED LAG (ARDL) MODELLING OF SOME SELECTED ECONOMIC VARIABLES	251
U. OKORAFOR R. A. ABOSEDE	HIERARCHICAL MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS OF IMPACT OF EXCHANGE RATE, INTEREST RATE, INFLATION AND MONEY SUPPLY ON GDP IN NIGERIA (1999–2022)	252
Auwal Mohammed ADAMU Lanre OLAKANMI	FINANCIAL INCLUSION IN NIGERIA: THE ROLE OF DIGITAL BANKING	253
Lemkimel ZAHRA Benssi HAMID Elwahab FATHALAH	WATER SCARCITY AND CLIMATE CHANGE: IMPACTS ON AGRICULTURAL SUSTAINABILITY IN SEMI-ARID REGIONS	254
Nermin KÜÇÜKSÖNMEZ	FROM CONSPIRACY NARRATIVES TO CONSPIRACY AESTHETICS: PARANOIA AND VISUAL LANGUAGE IN TURKISH CINEMA	255
Fatma ÖZTAT	A CRITICAL LOOK AT DIGITAL NATIVES FROM THE PERSPECTIVES OF DIGITAL LITERACY AND DIGITAL CITIZENSHIP	256
İpek TOK	A REVIEW OF GRADUATE THESES ON NEWS AND HATE SPEECH	265
Mesut USTA	THE DESIGN VALUE OF VISUAL "MEMES" SPREAD IN NEW MEDIA ENVIRONMENTS	275
Yağmur Sevim PARİM SAĞLAM	DECENTRALIZATION OF THE SUBJECT IN BREAD & PUPPET THEATRE PERFORMANCES	281
Jasim Majeed Jasim ALBOMAHDI	FAMILY, STATE, AND ADULTISM: THE SUPPRESSION OF YOUTHFUL AGENCY IN KAMILA SHAMSIE'S HOME FIRE	282
Tarana MAHMUDOVA	SOCIAL MEDIA REGULATION ATTEMPTS: AUSTRALIA'S CASE	283
Tarana MAHMUDOVA	SOCIAL MEDIA REGULATION AND AUSTRALIAN EXPERIENCE: HOW WILL IT AFFECT NETWORKS?	284
Ece YÜKSEL	ACTIVITIES OF SYRIAN AND LEBANESE ARMENIANS (1939-1950)	285

Didem Elif ÇATALKÖPRÜ	PRACTICES OF DAMNATIO MEMORIAE DIRECTED AGAINST NERO IN THE PROVINCES OF ANATOLIA: AN EPIGRAPHIC EVALUATION	287
Koray ÖZTÜRK	THE 1905 RUSSIAN REVOLUTION AND THE PROCESS OF DEEPENING SOCIAL TENSION IN RUSSIA	293
Koray ÖZTÜRK	THE TRANSFORMATION OF TURKEY–SOVIET UNION RELATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE SECOND WORLD WAR (1939–1945)	294
Fuat BOZYEL Cansu Selin YURTSEVEN	THE PERCEPTION OF FEMALE LEADERS IN FOREIGN POLICY: AN EXAMINATION THROUGH THE LENS OF GENDER ROLES	315
Hilal MAVİ	THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RIGHTS AND DIPLOMACY IN EUROPEAN UNION FOREIGN POLICY	320
İmge KUZGUN	THE PROBLEM OF DEFINING THE THRESHOLD OF "CONCRETE DANGER" IN TERMS OF CERTAINTY, FORESEEABILITY, AND JUDICIAL CRITERIA IN THE CRIME OF ENDANGERING TRAFFIC SAFETY (TCK M. 179)	331
İmge KUZGUN	THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM AFTER THE ABOLITION OF THE HAGB INSTITUTION BY CONSTITUTIONAL COURT DECISION: SEEKING BALANCE BETWEEN VICTIM RIGHTS AND OFFENDER-FOCUSED CRIMINAL POLICY	333
Ananda MAJUMDAR	FOSTERING A CULTURE OF LISTENING IN THE WORKPLACE	335
Nguyen Thi Kim HA	ASSESSING THE INFLUENCE OF RURAL TOURISM ON SUSTAINABLE LIVELIHOODS IN MY PHUOC ISLET	343
Mohammed WAHEEB	THE OTTOMAN TANGIBLE & INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE ARAB WORLD: TOWARDS A UNIFIED SCIENTIFIC DATABASE FOR DOCUMENTATION AND DEVELOPMENT PROJECT (JORDAN CASE STUDY, 1516–1916 AD)	353
Chew-Fong YEE Yin-Hui CHAI Yan-CHIN Shi-Liang CHONG Hao-Kai, Carl OH	SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND OPERATIONAL PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF SUPPLY CHAIN AGILITY AMONG MALAYSIAN SME E&E MANUFACTURERS	355
Praveen KAKADA	INCLUSIVE LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL RESILIENCE: THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL SAFETY IN UNCERTAIN ENVIRONMENTS	356
Syed Agung AFANDI Rizki ERDAYANI Zikri Aidilla SYARLI RASMON	STRENGTHENING TOURISM POLICY GOVERNANCE IN INDONESIA: INSTITUTIONAL CAPACITY, SUSTAINABILITY, AND COLLABORATIVE GOVERNANCE	363
Umar Muhammad ALIYU	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) AS A TOOL FOR COMBATING INSECURITY IN NIGERIA: EXPLORING THE CONNECTION FROM THE LITERATURE	370
Yakovishena Maria ALEKSANDROVNA Kopylova Maria DMITRIEVNA	USE OF INNOVATIVE MATERIALS IN ENDURANCE EQUIPMENT	371
Arnas ŠIDIŠKIS Romualdas MALINAUSKAS	COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN TRACK AND FIELD ATHLETES AND WEIGHTLIFTERS	375
Benjamin NAKU Migena PLASA	IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON CHILDREN WHO PRACTICE GYMNASTICS	376

Modou NDIAYE Cheikh FAYE	EVALUATION OF SOIL EROSION SENSITIVITY IN NANIJA BOLONG SUB-WATERSHEDS USING A COMPOSITE FACTORIAL APPROACH BASED ON MORPHOMETRY AND GIS	379
Taaha Zulfiqar ALI Omer Shujat BHATTI	FROM PERCEPTION TO PERFORMANCE: BRIDGING USER EXPERIENCE AND BIM ANALYTICS FOR THERMALLY RESILIENT MIDRISE BUILDING IN LAHORE	380
Irina LYUBANETS Irina KOPYTICH Renat KERIMOV	THE EVOLUTION OF LOVE METAPHORS IN ENGLISH-LANGUAGE POP SONG LYRICS	381
Merita HYSA	CODE-SWITCHING AND IDENTITY RECONSTRUCTION IN ALBANIAN-ITALIAN MIGRATION	385
Asgarov Ramil Ramiz Oglu	ASSESSING COMPETITIVE POTENTIAL IN OIL MACHINERY MANUFACTURING ENTERPRISES	393

İBN HAZM'DA HAKİKİ AŞKIN AHLAKİ ZEMİNİ

THE ETHICAL GROUND OF TRUE LOVE IN IBN HAZM

Res. Asst. Dr. Raziye SAYAR[1]
Ordu University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences
ORCID ID: 0000-0002-6211-4674

ÖZET

Bu bildiri, İbn Hazm'ın *Tavku'l-Hamâme*'de kurduğu aşk dilinden hareketle, "hakiki aşk"ın neden sadece bir duygu yoğunluğu değil, temelde ahlâkî bir zemin olduğunu göstermeyi amaçlıyor. İbn Hazm'ın metninde aşk, rastlantısal bir çekim ya da gelip geçen bir hâl gibi durmaz; insanın kendini ve başkasını nasıl gördüğünü, ilişkiye nasıl bir değer yüklediğini yavaş yavaş açığa çıkaran bir tecrübe olarak belirir. Bu yüzden "hakiki" sıfatı, aşkın ne kadar güçlü hissedildiğini değil, sevginin insanı nasıl dönüştürdüğünü ve hangi ölçülerle sürdürülebilir hâle geldiğini anlatır.

İbn Hazm'ın tasnifindeki sohbet-ülfet-tutku-hubb çizgisi burada özellikle önem kazanır. Bu mertebeleri birbirini izleyen basamaklar gibi değil, aynı anlamın her dönüşte biraz daha derinleştiği spiral bir süreç gibi okumak mümkündür. Sohbet, ilkin temasın ve anlamın doğduğu eşiğe karşılık gelir; ülfet, iki insan arasındaki yakınlığın sıradan bir alışkanlığa değil, güvene ve karşılıklı sorumluluk duygusuna yerleştiği mertebedir. Aşkın hakikati, tam da burada, yani ülfetin kurduğu ahlâkî iklimde görünür hâle gelir: doğruluk, vefa, emanet bilinci, incitmemek ve korunması gerekeni korumak gibi değerler, sevginin "dil"i olur. Hubb ise bu değerlerin geçici bir tutum olmaktan çıkıp kalıcı bir istikamete dönüşmesini ifade eder; sevgi, sevilenin varlığını yıpratmayan, onu güven içinde yaşatan bir yakınlık biçimine yerleşir.

Bu çerçevede bildiri, İbn Hazm'da hakiki aşkın, sevginin kendi içinden ürettiği bir ahlâk olduğunu savunur: sevgi, ancak ahlâkî bir zemine oturduğunda hakikîleşir; aksi hâlde sevgi, kendi imkânını tüketen bir hâl olmaktan öteye geçemez. Bu anlamda İbn Hazm'ın aşk anlayışı, bizi "aşk nedir?" sorusundan ziyade "aşk özneyi hangi ahlaki yetkinliğe taşır?" sorusuna taşır; hakiki aşkın ölçüsünü de ahlâkın içinde arar.

Anahtar Kelimeler: İbn Hazm, Tavku'l-Hamâme, Hakiki Aşk, Ahlâk, Ülfet, Hubb, Vefa, Emanet.

ABSTRACT

This paper explores Ibn Hazm's language of love in *Tawq al-Hamāmah* in order to show why "true love" cannot be reduced to emotional intensity, but rests on an ethical ground. In Ibn Hazm, love does not appear as a fleeting mood or a merely psychological attachment. It unfolds as a lived experience through which a person gradually discloses how they see themselves and the other, and what kind of value they are willing to build within a relationship. For this reason, the qualifier "true" does not simply name the strength of feeling; it points to the way love becomes sustainable and meaningful by transforming the lover's way of being.

In this context, Ibn Hazm's sequence-*suhbah* (companionship), *ulfah* (intimacy), *ʿishq* (passionate attachment), and *hubb* (deep love)-can be read not as a linear ladder but as a spiral of deepening. S*uhbah* marks the threshold where the first contact begins to generate meaning. *Ulfah* is the stage in which closeness settles into trust and a sense of mutual responsibility rather than mere familiarity. It is precisely here that the ethical texture of love becomes visible: truthfulness, loyalty, a sense of entrustedness, care not to harm, and the protection of what should be protected begin to function as love's own language. *Hubb*, in turn, names a steadier horizon in which these values are no longer occasional virtues but a lasting orientation; love becomes a form of nearness that does not wear down the beloved but allows the relationship to be lived in security.

The paper's central claim, then, is that for Ibn Hazm true love is not something added to ethics from the outside; it is love's inner ethical articulation. Love becomes "true" when it takes root in this moral ground-when it turns into a way of living that preserves the dignity of the beloved and carries responsibility as part of intimacy itself.

[1] Bu bildiri yazarın "İbn Sina ve İbn Hazm'da Aşkta İtidal Sorunu" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

In this sense, Ibn Hazm shifts the question from “What is love?” to “To what ethical excellence does love lead the subject?” and locates the measure of true love precisely in that ethical transformation.

Keywords: Ibn Hazm, Tawq al-Hamāmah, True Love, Ethics, Ulfah, Hubb, Loyalty, Entrustedness.

İBN MUCÂHİD'DEN SUYÛTÎ'YE KIRÂAT TASNİFLERİ: TERMİNOLOJİ VE METODOLOJİ ANALİZİ

QIRĀʾĀT CLASSIFICATIONS FROM IBN MUJĀHID TO AL-SUYŪṬĪ: AN ANALYSIS OF TERMINOLOGY AND METHODOLOGY

Assist. Prof. Dr. Servet KILIÇ
Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0003-2528-1534

ÖZET

Bu çalışma, kırâat ilminin tasniflerini tarihsel süreç içerisinde ele alarak farklı müelliflerin yaklaşım ve terminolojilerini karşılaştırmalı biçimde incelemektedir. Hadis ilminin erken dönemde sistematik tasniflere sahip olmasına karşın, kırâat ilminde benzer bir metodolojik çerçevenin geç oluştuğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda İbn Mucâhid, İbn Cinnî, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbn Atiyye, Ebû Şâme, Ebû Hayyân, Beydâvî, Cezerî ve Suyûtî gibi âlimlerin kırâat tasnifleri değerlendirilmiş; söz konusu eserlerin kırâat, tefsir ve dilbilim gibi farklı bilgi alanlarına ait olduğu gösterilmiştir. Tasniflerde en yaygın ayrım mütevâtir–şâz ikiliği iken, bazı müellifler üçlü veya altılı sınıflandırmalar geliştirmiştir. Suyûtî'nin altılı tasnifi (mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevdû, müdrec) en sistematik örnek olarak öne çıkmıştır. Çalışmada özellikle tevâtür kavramı hadis ilmiyle mukayeseli biçimde tartışılmış; kırâatlerde tevâtürün anlamı, şartları ve uygulanabilirliği Ebû Şâme, Zerkeşî ve Cezerî gibi âlimlerin görüşleri üzerinden analiz edilmiştir. Ebû Şâme, yedi kırâatin bütünüyle mütevâtir olmadığını savunurken, Cezerî on kırâati sahih kabul etmiş ve tevatürün çoğunlukla geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Şâz kırâatlerin etimolojik kökeni, dilsel bağlamı ve müfessirlerin değerlendirme kriterleri (rivayet zinciri, dilsel uygunluk, mushaf hattı, anlam bütünlüğü) ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Sonuçta çalışma, kırâat tasniflerinde kullanılan terimlerin farklı anlam katmanlarını ve eşanlamlı kullanımlarını ortaya koyarak, bu çeşitliliğin kırâatlerin hiyerarşik düzenini belirlemede temel unsur olduğunu göstermektedir. Böylece kırâat ilminin terminolojik ve metodolojik gelişimi sistematik biçimde ortaya konmuş, modern araştırmalar için sağlam bir referans çerçevesi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırâat Tasnifleri, Tevâtür, Şâz, Meşhur, Ahad.

ABSTRACT

This study examines the classifications of the science of Qirāʾāt within their historical development, providing a comparative analysis of the approaches and terminology of different scholars. While the science of ḥadīth acquired systematic classifications at an early stage, it is emphasized that a similar methodological framework in Qirāʾāt emerged relatively late. In this context, the classifications of scholars such as Ibn Mujāhid, Ibn Jinnī, Makkī b. Abī Ṭālib, Ibn ʿAṭiyya, Abū Shāma, Abū Ḥayyān, al-Bayḍāwī, al-Jazarī, and al-Suyūṭī are evaluated, and it is shown that their works belong to different fields such as Qirāʾāt, tafsīr, and linguistics. The most common distinction in these classifications is the binary division between mutawātir and shādh, although some scholars developed tripartite or sixfold categorizations. Al-Suyūṭī's sixfold classification (mutawātir, mashhūr, āḥād, shādh, mawḍūʿ, mudraj) stands out as the most systematic example.

The study particularly discusses the concept of tawātur in comparison with ḥadīth studies, analyzing its meaning, conditions, and applicability through the views of Abū Shāma, al-Zarkashī, and al-Jazarī. While Abū Shāma argued that the seven canonical readings are not entirely mutawātir, al-Jazarī accepted the ten readings as authentic and claimed that tawātur is largely valid. The etymological roots of shādh readings, their linguistic context, and the evaluative criteria of exegetes (chain of transmission, linguistic appropriateness, conformity with the muṣḥaf, and semantic coherence) are examined in detail.

In conclusion, the study demonstrates that the terms used in Qirāʾāt classifications carry different layers of meaning and are often employed synonymously, and that this diversity constitutes a fundamental element in determining the hierarchical order of the readings. Thus, the terminological and methodological development of Qirāʾāt is systematically presented, offering a solid reference framework for modern research.

Keywords: Qiraat Classifications, Tawatur, Shaz, Mashhur, Ahad.

GİRİŞ

Kırâat ilmi, Kur'ân'ın farklı rivayet yollarıyla okunmasını konu edinen ve İslâmî ilimler içerisinde özel bir yere sahip olan bir disiplindir. Hadis ilmi erken dönemde sistematik tasniflere kavuşmuşken, kırâat ilminde benzer metodolojik çerçevenin daha geç oluştuğu görülmektedir. Bu durum, kırâat tasniflerinin tarihsel süreçte farklı müellifler tarafından çeşitli yaklaşımlar ve terminolojilerle ele alınmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada, İbn Mucâhid, İbn Cinnî, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbn Atiyye, Ebû Şâme, Ebû Hayyân, Beydâvî, Cezerî ve Suyûtî'nin kırâat tasnifleri karşılaştırmalı biçimde incelenmektedir. Tasniflerde en yaygın ayrım mütevâtir–şâz ikiliği olmakla birlikte, bazı müellifler üçlü veya altılı sınıflandırmalar geliştirmiştir. Özellikle Suyûtî'nin altılı tasnifi (mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevdû, müdrec) kırâat ilminin en sistematik örneği olarak öne çıkmaktadır.Bu bağlamda çalışma, kırâat tasniflerinde kullanılan terimlerin anlam katmanlarını, eşanlamlı kullanımlarını ve metodolojik çeşitliliğini ortaya koyarak, kırâat ilminin terminolojik gelişimini sistematik biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

1. Kırâat Tasnifleri

Kırâat âlimleri, bu ilmin türlerini sınıflandırmada hadis âlimleri kadar sistematik davranmamışlardır. Hadis ilmi erken dönemde ortaya çıkmasına rağmen, bu alandaki en kapsamlı metodolojik eserlerden biri olan İbnu's-Salâh'ın (ö. 643) *Mukaddime*'si nispeten geç bir dönemde kaleme alınmıştır.(Bkz., Ebû Amr Takiyyuddîn Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî İbn Salâh, 1406) Kırâat ilmi erken dönemde ortaya çıkmasına rağmen, hadis ilmi gibi ayrıntılı metodolojik tasniflere sahip olmamıştır. Bu boşluğu kısmen dolduran eserlerden biri, Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ıdır. Suyûtî burada kırâatleri altı tür olarak ayırır. Bunlar şöyledir;

1) Mütevatir: Rivayet zinciri boyunca yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluk tarafından nakledilen kırâat.

2) Meşhur: Tevatür derecesine ulaşmamakla birlikte, geniş kabul görmüş ve yaygın biçimde nakledilmiş kırâat.

3) Âhâd: Sınırlı sayıda râvî tarafından nakledilen, yaygınlık ve güvenilirlik açısından daha zayıf olan kırâat.

4) Şâz: Kırâat imamları tarafından benimsenmeyen, rivayet açısından zayıf veya metinle uyuşmayan kırâat.

5) Mevdû: Uydurma, senedi ve metni açısından sahihlikten uzak kırâat.

6) Müdrec: Kırâate, tefsir amacıyla eklenmiş ifadeler içeren kırâat.(Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/208)

Suyûtî'nin ortaya koyduğu tasnif, kırâat türlerinin sınıflandırılması bağlamında literatürde ulaşılan en kapsamlı ve sistematik çerçeve olarak değerlendirilmektedir. Önceki eserlerde ortak bir sınıflandırma bulunmadığı gibi, tek bir türün tanımında dahi görüş birliği olmaması tasniflerde isimlendirme farklılıklarına yol açmıştır. Kırâat tasniflerinin tarihsel gelişimini ortaya koymak amacıyla İbn Mucâhid, İbn Cinnî, Mekkî, Dânî, İbn Atiyye, Ebû Şâme, Ebû Hayyân, Beydâvî, Cezerî ve Suyûtî'nin sınıflandırmaları incelenecek; ayrıca bu eserlerin kırâat, tefsir ve dilbilim gibi farklı bilgi alanlarına ait olduğu göz önünde bulundurulacaktır. Bu eserlerde yer alan tasnifler ve onlar hakkında yapılan değerlendirmeler, aşağıdaki tabloda tarihsel sıraya göre şöyle özetlenebilir:

Değerlendirme	**Türü**	
İbn Mucâhid'in tasnifi kırâatlere değil, kurrâya yöneliktir. Diğer bir tabirle o, yedili tasnifiyle kırâatleri değil kurrâları sınıflandırmıştır.	Yedi kırâat dışında kalanlar şazdır.	İbn Mucâhid (ö. 324)
İbn Cinnî'nin Kurrânın çoğunun üzerinde ittifak ettiği okuyuşlardan kastı meşhur yedi kırâattir. Onun şaz dediği ise Kur'ân kırâati olarak kabul edilmeyen ancak Arap dil kurallarına uyan kırâatlerdir.(Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, 1419, I/32)	1)Kurrânın çoğunun üzerinde ittifak ettiği kırâatler 2) Şaz okuyuşlar.	İbn Cinnî (ö. 392)

Okunmayan kırâatler iki kısımdır: Âhâd yolla nakledilmiş, Arapça açısından sahih olan, fakat Mushaf hattına aykırı olanlar.Güvenilir bir râvi tarafından nakledilmiş olup Arapça açısından bir yönü bulunmayanlar veya güvenilir olmayan bir râvi tarafından nakledilmiş olup Arapça açısından bir yönü bulunanlar.(Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar, tsz, 51-52)	1)Kabul edilen ve okunan kırâatler 2) Okunmayan kırâatler	Mekkî b. Ebî Tâlib (ö 437)
İbn Atiyyeh okunuşlarında hazır bulunduğu kırâatleri, tabiri diğerle tilavetini işittiği kırâatleri aktarırken, bunlar arasından bir tercihte bulunmakta, tercih yapamadığında ise bunlar hakkında tıpkı diğer müfessirler gibi sadece kırâati verip yorum yapmadan geçmektedir.(Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib b. Atiyyeh, 1422, I/34)	1) Musta'mel (okunan) kırâatler 2) Şaz kırâatler	İbn Atiyye (ö.541)
Ebû Şâme, yedi kırâatte tevâtürü mümkün görmemektedir. Belki o, İbn Mucâhidi'in tercih ettiği kırâatler diğerlerine nisbetle meşhurdur demektedir. Şaz ise icmaya aykırı olan kırâattir. Meşhur mütevâtir olan kırâatler ise meşhur olanlardan sonra gelir.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 134-136)	1) Mütevâtir kırâatler 2) Mütevâtir olmayan kırâatler	Ebû Şâme el-Makdîsî (ö. 665)
___	1) Musta'mel (okunan) kırâatler 2) Şaz kırâatler(Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, I/60)	Ebû Hayyân (ö. 745)
Meşhur kırâat Beydâvî'ye göre sekiz kırâat olup o, yedi kırâate İmam Yakub'un kırâatini de dâhil eder. Ona göre şaz ise sekiz kırâat dışında kalanlardır.(Nâsıruddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, I/3)	1) Meşhur kırâat 2) Şaz kırâatler	Beydâvî (ö.791)
Cezerî'ye göre on kırâat mütevatirdir. Ancak mütevatirlik, on kıraat imamının okuduğu bazı rivayetlerde mevcuttur, bazılarında ise mevcut değildir. Şâz kırâat ise sahih bir kıraattir, ancak mushaf hattına aykırıdır.(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 81)	Sahih kıraat iki kısımdır: 1) Mütevâtir kırâat 2) Ahad ve şâz kırâat.	Cezerî (ö.833)
Mütevâtir kırâat meşhur yedi kırâattir.(Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/208)	Kırâatler altı sınıftır. Bunlar: Mütevâtir, meşhur, ahad, şaz, mevdû ve müdrec kırâattir.	Suyûtî (ö. 911)

Yukarıdaki tablo açıkça göstermektedir ki, yukarıda ismi geçen müellifler, kırâat tasnifleri konusunda ittifak etmemişlerdir. Bu tabloya göre en yaygın terim 'şâz' olup, ardından 'mütevâtir', 'meşhur' ve 'müstamel' gelir. Suyûtî'nin zikrettiği 'mevdû' ve 'müdrec' ise diğer kaynaklarda geçmemektedir.

Müellifler kırâatleri ikili, üçlü veya altılı biçimde tasnif etmiş, en yaygın olanı ise ikili tasnif olmuştur. Bu nedenle farklı tasniflerdeki terimler çoğu kez eşanlamlı kabul edilmelidir.
●**Birinci tasnif:** Üzerinde kırâat âlimlerinin ittifak ettiği kıraatler olup bunlar şu şekildedir: Mütevâtir = Müstamel (kullanılan) = Meşhur = Bunlarla kırâat yapılır.
Şâz = Gayri müstamel (kullanılmayan) = Gayri mütevâtir = Bunlarla kırâat yapılmaz.
●**İkinci tasnif:** Mütevâtir + Âhâd + Şâz. (Cezerî'nin tasnifi, mütevâtir ve âhâd kırâatleri bir araya getirip her ikisini de 'sahih kırâat' olarak kabul ettiği için ikili bir tasnif izlenimi vermektedir. Ancak biz onu üçlü olarak değerlendirdik. Çünkü mütevâtir ile âhâd terimleri arasındaki fark açıktır. Her ne kadar bazı âhâd rivayetler, on kırâat olarak bilinen ve mütevâtir sıfatıyla anılan kırâatlerin bir parçasını oluştursa da, bu farklılık göz ardı edilemez.
●**Üçüncü tasnif:** Mütevâtir + Meşhur + Âhâd + Şâz + Mevzû + Müdrec**.**
Birinci tasnifte kullanılan tevatür kavramı, sonraki iki tasnifteki anlamıyla örtüşmemektedir. Aynı durum, tekrar eden diğer terimler için de geçerlidir. Bu nedenle, her bir terimin ifade ettiği anlamı ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. Böylece aralarındaki farklılıklar ortaya konulacak ve bu farklılıklar üzerinden kıraatlerin hiyerarşik düzeni belirlenebilecektir.

1.1. Tevâtür, Meşhur, Ahad

Tevâtür (Hadis ilminde tevatür, dil açısından 'ardışıklık' anlamına gelirken, terim olarak bir hadisin, aklen yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan çok sayıda râvi tarafından rivayet edilmesini ifade eder. Bu çokluk, senedin bütün tabakalarında bulunmalı ve râvilerin ittifakla uydurma ihtimali aklen imkânsız olmalıdır. Mütevâtir hadis, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır; Lafzî tevatürde lafızlar aynıdır, manevî tevatürde ise lafızlar farklı, anlam ortaktır. Mütevâtir hadis, kesin bilgi (ilm-i yakîn) ifade eder ve bu bilgi, içeriğine kesin olarak inanmayı ve gereğini yerine getirmeyi zorunlu kılar. Buna karşılık meşhur hadis, derecesi itibarıyla mütevâtirden daha aşağıdadır. Tevatür için senedin her tabakasında râvi sayısının dokuzu aşması şart koşulurken, meşhur hadiste bu sayı her tabakada üçten fazla olmalıdır. Kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Muhammed Sâlih el-Useymin, 1415, 6; Osman Bayraktutan, 2018, 35) terimi, kırâat tasnifleri içinde diğer terimlere kıyasla daha karmaşık görünmektedir. Zira bu terim yukarıdaki her üç tasnifte de tekrar edilmiştir. Ayrıca bu terime eşlik eden birkaç farklı adlandırma daha vardır ki bunlar müstamel(Mekkî b. Ebî Tâlib, bu tasnifi benimsemiştir. Zira onun kırâatin kabulü veya reddi için belirlediği ilk şart, rivayetin güvenilir râviler aracılığıyla Hz. Peygamber'e ulaşmasıdır. Bkz., Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar, tsz, 51-52; Mekkî'nin bu yaklaşımı, bazı araştırmalarda ileri sürüldüğü gibi, yedi kırâatte tevatürün zorunlu olduğu görüşünün aksine, onun tevatür şartını öne çıkarmaktan kaçındığını göstermektedir. Mekkî hakkında onun kırâatlerde tevâtürü şart koştuğunu iddia edenlerden biri olan Seyyid Rızk et-Tavîl'in, ilgili görüşü hakkında bilgi için bkz., es-Seyyîd Rizk et-Tavîl, fî Ulûmi'l-kırâat Medhalun ve Dirâsetun ve Tahkîkun (el-Mektebetu'l-Faysalîyyeh, 1405, 51.) ile meşhur terimleridir. Tevâtür kavramı hicrî VII. yüzyıl başlarında Ebû Şâme el-Makdisî tarafından, İbn Mucâhid'in yedi kırâatin mütevâtir olduğu iddiasına reddiye olarak gündeme gelmiştir. Bu da tevâtür anlayışının yedi kırâatin belirlenmesinden sonra ortaya çıktığını gösterir. İlk tasniflerde kırâatler yalnızca 'müstamel' ve 'gayri müstamel' şeklinde ayrılmışken, Ebû Şâme'den itibaren kabul şartları, muhteva ve râviler bağlamında tartışılmıştır. Ona göre yedi imamdan nakledilen kırâatler sahih kabul edilse de, onların rivayet ettikleri tüm varyantlar sahih değildir; zayıf ve şâz rivayetler de vardır.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 386-387)
Ebû Şâme, yedi imamdan nakledilen kırâatlerde tevatür vasfı taşımayan unsurlar bulunduğunu, bunların kabulünü ise imamların şöhreti ve sahih rivayetlerin çokluğuna dayandırmıştır.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 387) Yine o, yedi kırâatin bütünüyle mütevâtir olduğu anlayışını reddetmiş, bu kanaatin, her râvînin rivayetinin de mütevâtir sayılması şeklindeki yanlış düşünceden kaynaklandığını vurgulamıştır.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 391-392) Ebû Şâme, yedi imamdan nakledilen kırâatlerin tevatürünü kabul etmekle birlikte bunu farklı yollarla nakledilme, fırkaların ittifakı, inkârın bulunmaması ve yaygınlık gibi şartlara bağlamıştır. Ona göre bazı kırâatlerde tevatür gerçekleşmese bile, en azından bu şartların sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 391-392) Ebû Şâme, yedi imamdan nakledilen kırâatlerin tevatürünü kabul etmiş, ancak bunu isnad yollarının çokluğu, fırkaların ittifakı, inkârın bulunmaması ve yaygınlık gibi şartlara bağlamıştır.

Ona göre tevatür yalnızca rivayet zincirine değil, ümmet nezdindeki kabul ve dolaşıma dayalı tarihsel-sosyolojik unsurlara da dayanmaktadır. Zira bazı kırâatlerde tam tevatür gerçekleşmese bile bu kriterler güvenilirlik için yeterlidir.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 391-392) Zerkeşî'ye göre kırâatler yedi imamdan tevatürle nakledilmiştir. Ancak bu tevatürün Hz. Peygamber'e kadar ulaşıp ulaşmadığı şüphelidir. Çünkü rivayet zincirleri genellikle tek kişiden diğerine aktarım şeklindedir ve her tabakada çok sayıda râvî bulunması şartı sağlanmadığından tevatür tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.(Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Behâdır ez-Zerkeşî, 1376, I/319) Zerkeşî, Ebû Şâme'nin yaklaşımını teyit ederek kırâatlerde tevatürden çok halk arasında yaygınlık ve şöhrete önem vermiştir.

Tevâtür şartlarının eksikliği, bazı kıraat âlimlerinin 'meşhur' ile 'mütevâtir' kavramlarını karıştırmasına yol açmıştır. Nitekim Kadı Celâleddîn el-Bulkînî (ö. 824) de tevatürle nakledilen kırâatleri 'meşhur yedi kırâat' olarak nitelemiştir.(Bulkînî, yedi kırâat için; "Mütevâtir olan kırâatler, meşhur yedi kırâattir." ifadesini kullanmıştır. Bkz., Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/258) Cezerî'nin tevatür anlayışı net değildir. O, kırâatlerin gerçekten tevatürle mi yoksa sadece yaygınlık ve kabul yoluyla mı aktarıldığı konusunda kesin bir tutum sergilemez. *Muncîdu'l-Mukri'în* ve *en-Neşr fi 'l-Kırââti 'l-Aşr'*da bu belirsizlik açıkça görülür. Bununla birlikte o, Ebû Şâme'nin yedi kırâatin tevatürünü reddetmesini sert biçimde eleştirir, onun kitabının ortadan kaldırılmasını savunur ve görüşünü temelsiz sayar.(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 199-200)

Öte yandan aynı eserinde Cezerî şöyle demektedir: *"Biz, bazı râvilerin tek başına aktardığı veya sadece belli yollarla nakledilen her bir rivayet için tevatür iddiasında bulunmuyoruz. Bunu ancak tevatürün ne olduğunu bilmeyen bir cahil iddia eder. Kırâat imamlarından nakledilen kırâatler iki kısımdır: Tevatür yoluyla gelenler ve doğru, yaygın, kabul görmüş olanlar. Her iki tür için de kesinlik söz konusudur."*(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 91) Bu ifadeler, Cezerî'nin kırâatlerin tamamı için mutlak bir tevatür iddiasında bulunmadığını, ancak kabul görmüş ve yaygın olanları da güvenilirlik açısından tevatürle eşdeğer gördüğünü göstermektedir. Yine o, konuyla ilgili şöyle demiştir: *"Eğer ihtilaflı her bir harf için tevatür şartını koşarsak, yedi imam ve diğerlerinden sabit olan birçok ihtilaflı harf geçersiz sayılır. Ben de bir zamanlar bu görüşe meyletmiştim; fakat sonra bu görüşün yanlış olduğunu fark ettim."*(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 3)

Yukarıdaki ifadeler, Cezerî'nin tevatür kavramına dair daha önce "*Muncîdü'l-Mukri'în"* adlı eserinde güçlü şekilde savunduğu anlayışından geri adım attığını ve dolayısıyla Ebû Şâme'yi görüşlerinden dolayı suçlamaktan da vazgeçtiği anlamına mı gelmektedir.(Bu görüşü muâsır âlimlerden Sabrî Eşveh dillendirmektedir. Bkz., Sabrî Eşveh, 1998, 44, 81) Kanaatimizce durum farklıdır. Cezerî, *en-Neşr*'de Ebû Şâme'yi övüp görüşlerine atıfta bulunsa da tevatür anlayışından vazgeçmemiştir. On kırâatteki ihtilaflı harflerin tevatürle gelmediğini kabul etmiş, bunların kabulü için tevatür şartını koşmamış; ancak kırâatlerin çoğunlukla tevatürle nakledildiğini vurgulamıştır. Ona göre genel çoğunluk (el-ağlabü'l-a'amm) eksikleri örter. Ayrıca yedi kırâate üç kırâati ekleme arzusu, on kırâate tevatür terimini ısrarla kullanmasındaki belirsizliği açıklayabilir.

Kırâatlerde tevatür tartışmaları 'ne tevatürle nakledilmiştir, ne edilmemiştir?' sorusuna odaklanmıştır. Bir görüş, on kırâatteki her şeyin tevatürle aktarıldığını savunurken; diğer görüş yalnızca üzerinde ittifak edilen kısımların tevatürle geldiğini, ihtilaflı olanların ise tevatürle gelmediğini ileri sürmüştür.(Bu görüşü savunanlar için bkz., Ebû'r-Ridâ Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. el-Hemevî, 1406, 30; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 101, 212; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Fahruddîn Alî er-Râzî, 1420, VI/480; İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lehmî eş-Şâtibî, 1417, II/83; Ebû Amr Osman b. Amr Cemâluddîn İbnu'l-Hâcib, 1405, 46; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerafuddîn en-Nevevî, 1412, 13-20) Bir başka grup ise, sadece üzerinde ittifak edilen kısımların tevatürle geldiğini, ihtilaflı olanların ise tevatürle gelmediğini ileri sürmüştür.(Bu görüşün en önemli temsilcisi Ebû Şâme'dir. Ayrıntılı açıklamalar için bkz., Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 171-177) Bazı araştırmacılar ise kırâatlerde tevatürle nakledilmeyen unsurların sadece edâya(Konunun burasında şu husus göz ardı edilmemelidir ki, Cezerîyle birlikte kırâat ilminin tanımı, lafızların nasıl okunacağına dair edâ yöntemlerinin bilgisi şeklinde sabitlenmiştir.

Konuyla ilgili olarak bkz., Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 9) -örneğin medd ve imâle gibi seslendirme biçimlerine- ait olduğunu savunarak ayrıntılı bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Kırâatlerde tevatür tartışmalarında asıl belirleyici unsur, tarafların düşünsel arka planıdır. Ebû Şâme, yedi kırâatin tevatürle nakledildiğini reddederek râvîleri zabt eksikliğiyle itham etmiştir.(Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, 1414, 391-392 Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme, el-Murşidu'l-vecîz, 391-392; Bu meselede asıl şaşırtıcı olan, Ebû Şâme'ye hem geçmişte hem de günümüzde yöneltilen sert eleştiriler olmasıdır. Oysa onun izinden gidenler de olmuş, hatta bu meselede onun tavrından daha güçlü bir duruş sergileyenler bile ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak İbn Teymiyye'nin (ö. 728) şu sözü verilebilir: 'Şüphe bulunmayan tevatür, Osman'ın mushafında yer alan harflerle sınırlıdır. Edâ biçimlerine gelince — hemzenin yumuşatılması, imâle, idgâm gibi — bunlar sahâbenin kendi lehçeleriyle okuyabilecekleri şeylerdendir. Hz. Peygamber'in bu çeşitli edâ biçimlerinin hepsini telaffuz ettiğini söylemek gerekmez. Aksine, bunların gerçekleşmediğini kesin olarak söylemek, gerçekleştiğini söylemekten daha yerindedir.' Bkz., Ahmed b. Abdulhalîm b. Abdusselâm İbn Teymiyyeh, Câmiu'l-mesâil, thk. Muhammed Azîz Şems vd. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440), I/113.) Cezerî ise on kırâat için tevatür iddiasında bulunmadığını açıkça belirtmesine rağmen, yedi kırâaten bazılarının şâz sayılmasını önlemek için tevatür görüşünü benimsemek zorunda kalmıştır. Cezerî'nin üç kırâati yedi kırâate ekleyerek on kırâat bütününe tevatür isnadı yönündeki çabası, dönemin en büyük usul âlimlerinden Abdülvehhâb es-Subkî'ye (ö. 771) fetva talebinde bulunmasıyla güçlü bir biçimde ortaya konmuştur. Cezerî eserinde konu ile ilgili şöyle bir soru yöneltmiştir: *'Bugün okunan on kırâat hakkında, saygıdeğer âlimler ne buyurur? Bunlar tevatürle mi sabittir, yoksa değil midir? On imamdan birinin yalnız başına bir harfi rivayet etmesi de tevatür kapsamında mıdır, değil midir? Eğer tevatürle sabitse, bunları veya bunlardan bir harfi inkâr eden kimse hakkında ne gerekir? Lütfen bu konuda bize fetva veriniz, Allah ecrinizi versin."* Fetva şu şekilde verilmiştir: *Şâtıbî'nin kırâatlerini sınırladığı yedi kırâat ile Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kırâatlerinden oluşan üç kırâat, tevatürle sabit olup dinen zorunlu olarak bilinmesi gerekenlerdendir. On imamdan herhangi birinin yalnız başına bir harfi rivayet etmesi de, dinen zorunlu olarak bilinmesi gereken ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirildiği kesin olan bir şeydir. Bu konuda ancak cahil kimseler itiraz eder. Bu kırâatlerin tevatürü, sadece rivayetle okuyanlara mahsus değildir; aksine, 'Lâ ilâhe illallah ve Muhammedün Resûlullah' diyen her Müslüman -isterse Kur'ân'dan bir harfi bile ezberlememiş kaba bir halktan biri olsun- nezdinde de tevatürle sabittir. Bu, uzun bir açıklama ve geniş bir delillendirme gerektirir ki bu sayfa onun izahına yetmez. Her Müslümanın nasibi ve hakkı, Allah'a bu inançla kulluk etmesi ve kendisini bu konuda kesin bilgiyle bağlamasıdır. Zira bu meselede şüpheye ve tereddüde yer yoktur. Allah en doğrusunu bilir."*(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, tsz, 67) Böylece tevatür, bilgiye dayalı bir gerçeklik olmaktan çıkıp dinî bir hakikat hâline geldi. Yani bilgiyle değil, otoritenin dayatmasıyla kabul ettirilen bir olguya dönüştü. Oysa başlangıçta, eleştiri ihtiyacını doğuran şey bizzat gerçekliğin kendisiydi. Bu durum, Ebû Şâme'nin de vurguladığı gibi, okuyucunun içinde bulunduğu kişisel ve tarihsel bağlamların göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Kırâatler hakkında tevâtür, doğru okumanın en yüksek derecesini temsil eder; onu meşhur kırâatler, ardından en alt düzeyde âhâd kırâatler takip etmektedir. Kırâat âlimleri, bir kırâatin râvisinde güvenilirlik (sika) ve istifâda (yaygınlık) şartını aramışlardır. Usulcülere göre istifâda, *"haberin geniş çapta yayılması ve ilk nakledeni bilinmeksizin toplumda dolaşıma girmesi"*dir. Bu tür rivayetler, sayı gözetilmeksizin ümmet tarafından kabul görmüş sayılır.(Muhammed Ravvâs Kal'acî, 1416, 43) Yedi kırâat imamından rivayet edilen âhâd haber, meşhur haber hükmünde kabul edilmiştir. Bu imamlara dair yaklaşımda görülen esneklik ise tabiidir; zira kabul edilen kırâatlerin şartları bu esnekliği bütünüyle dışlamamaktadır. Bu durumu anlamak için Cezerî'nin konu ile ilgili söylediği şu sözü önemlidir: '*Her kırâat, Arapça'ya -bir yönüyle dahi olsa- uygunluk gösteriyor, Osman Mushaflarından birine -ihtimal düzeyinde bile olsa- uyum sağlıyor ve senedi sahihse, bu kırâat doğru olup reddedilmesi caiz değildir, inkârı helâl olmaz."*(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, ts, I/9) Dolayısıyla son tahlilde Cezerî'nin bu tanımı, mantıksal olarak içinde tevatür, meşhur ve âhâd haberleri içine almış olmaktadır.

1.2. Şâz Kırâat

Bu terime etimolojik açıdan bakıldığında, Arap dili ile ilgili kitapların ortaya koyduğu üzere 'şâz' kelimesi 'nadirlik' anlamına gelir. Dilsel açıdan 'شَذَّ' fiili, "bir şeyin çoğunluktan ayrılması, onlardan uzaklaşması ve tek başına kalması" anlamındadır. Bir kişi arkadaşlarından ayrıldığında 'şâz' olur; aynı şekilde, yalnız kalan her şey 'şâz'dır.(Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukrem b. Alî Cemâluddîn İbn Manzûr, 1414, III/494) Meşhur nahiv ve dil âlimi Esmâi (ö. 216), bir kelimenin kendi babındaki diğer örneklerden ayrılıp farklı bir yapıya yönelmesini 'şâz' olarak adlandırmıştır. Devamında ise o, 'أَشَذَّ الرجلُ' ifadesinin, kişinin nadir ve alışılmadık bir söz söylemesi anlamına geldiğini belirtir.(Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukrem b. Alî Cemâluddîn İbn Manzûr, 1414, III/494) "Şâz terimi, kırâat literatüründe hem nadir görülen kırâatleri hem de bu kırâati okuyan kişiyi cemaatten farklı kılan okuyuşları ifade eder. Bu kırâatlerin zikredilmesindeki amaç, onları ayırmak, dışlamak ve diğer kırâatlerden farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu nedenle şâz kırâatler özel eserlerde toplanmıştır. Örneğin: Ebû Tâhir el-Bezzâr'ın *Şevâzü's-seb'a* adlı eseri (ö. 349),(İbnu'n-Nedîm, 1417, 35) İbn Hâleveyhi'nin *Muḫtaṣar fî şevâzi'l-kur'ân*'ı, İbn Cinnî'nin *el-Muḥteseb*'i, el-Ummânî'nin *Şevâzu'l-kur'ân*'ı ve Ebû Ali el-Ehvâzî'nin (ö. 446) *el-İḳnâ fi'l-kırââti'ş-şâzze* adlı eseri ile Cezerî'nin *el-Ḳırâ'âtu'ş-şâzze* adlı manzumesi bu bağlamda zikredilebilir. Örneğin İbn Hâleveyh'in şâz kırâatleri derleme gerekçesi bilinmediğinden, onun mütevatir–şâz ayrımındaki zihinsel çerçevesi net değildir. Buna karşılık İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*'in mukaddimesinde gerekçesini açıklamış ve 'şâz' kavramını İbn Mucâhid'in tevatür anlayışıyla karşılaştırmıştır. Ona göre kırâatler ikiye ayrılır: Birinci gurup şehirlerin kırâat imamlarının çoğunluğunca kabul edilen ve İbn Mucâhid'in *el-Kırââtu's-seb'a*'sında topladığı kırâatler, ikinci gurup ise bu sınırın dışında kalan ve çağdaşlarınca 'şâz' olarak adlandırılan kırâatlerdir.(Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, 1419, 32)

Önceki âlimler tevatür konusunda ittifak etmemiş olsalar da, yedi ve on kırâatte şâz unsurlar bulunduğu görüşünde birleşmişlerdir. Ancak bu durum, söz konusu kırâatlerin reddine yol açmamıştır. Onlara göre mütevatir veya meşhur bir kırâatte yer alan şâz unsurlar, o kırâatin genel geçerliliğini zedelemez. Müfessirler ise şâz kırâatleri rivayet, dilsel uygunluk, anlam bütünlüğü ve Mushaf'la örtüşme kriterleriyle değerlendirmiştir. Onların söz konusu yaklaşımlarını aşağıda şu şekilde topluca görmek mümkündür;

1) Kırâat imamları arasında hüccet kabul edilenlerin, söz konusu kırâate muhalefet etme hususunda ittifak etmiş olmaları.(Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tsz., XVIII/337-XX/536-XXIV/534)

2) Bu kırâati okuyanların sayısının azlığı nedeniyle şâz denmesi.(Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tsz., XVII/67)

3) Kırâatin, ayetle kastedilen anlamla çelişmesi nedeniyle şâz denmesi.(Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib b. Atiyyeh, 1422, VI/498; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, VIII/484)

4) Söz konusu kırâat hakkında rivayet zincirinin kesintiye uğramış olması nedeniyle şâz denmesi.(Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, 1420, V/151)

5) Kırâatin nahiv kurallarına aykırı olması nedeniyle şâz denmesi.(Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, 1405, III/28; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, II/486)

6) Genel okuyucu kitlesinin kırâatinden ayrılmış olması nedeniyle şâz denmesi.(Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, 1405, III/407)

7) Mushafın hattına aykırı olması nedeniyle şâz denmesi.(Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, II/57)

8) Her ne kadar kırâat açısından doğrudan bir reddetme gerekçesi bulunmasa da, bu kırâat doğruluğu hakkında şüphe bulunan bir râvîden nakledildiği için şâz denmesi.(Konuyla ilgili Kurtubî tefsirinde şöyle bir rivayeti paylaşmaktadır; ' ', Usmeh, Aʿmeş'ten فُمْرًا şeklinde bir kırâat rivayet etmiştir. Bu, şâz bir kırâattir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: 'Kırâatleri rivayet eden ʿUsme'nin aktardıklarını yazmayın.' Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, 1405, XIII/63)

9) Bu kırâatte geçen dil, nadir ve şâz bir lehçeye ait olduğundan ona şâz denmesi.(Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, 1405, VII/290; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, VI/464)

Söz konusu maddeler ışığında şâz kavramı, nahiv, resm-i hat, rivayet, ahlâk, itikad, lugat ve lafız gibi farklı boyutlarda ortaya çıkabilen çok yönlü bir kavramdır.

Bu boyutlar, kırâatin kabulü için öne sürülen üç şartı ya tamamlayıcı unsurlar hâline getirir ya da onların kapsamını genişleterek daha esnek bir çerçeveye taşır. Bu terimle ilgili en açık örnek kırâatin Mushaf hattına aykırılığıdır; aynı durum Arapçaya uygunluk ve sahih sened şartı için de geçerlidir.
Burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Dokuzuncu madde de geçen 'dil' nereye yerleştirilebilir? Acaba 'Arapçaya uygunluk' ifadesiyle -az da olsa- lehçeleri/dilleri de kapsar mı, yoksa yalnızca nahiv kuralları mı kastedilmiştir? Zira Cezerî yalnızca nahvî ölçütlere işaret etmiş, verdiği örnekler de bundan ibaret kalmıştır. Bununla birlikte, o aynı zamanda Dânî'den bir sözü naklederek, kırâatin kabulünde nahiv kurallarına kıyasla rivayetin sahihliği ve naklin güvenilirliğinin daha baskın olduğunu göstermek istemiştir. Bu rivayetin önemi şuradadır: Dânî, *'Kırâat imamları, Kur'ân harflerinde dilde en yaygın olana veya Arapçadaki en kıyaslı olana göre hareket etmezler. Bilakis en sağlam rivayete ve en sahih nakle göre hareket ederler. Onlardan sahih olarak sabit olan bir kırâati, Arapça kıyasına veya bir dilin yaygınlığına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmezler. Çünkü kırâat, tâbi olunması gereken bir sünnettir'* demiştir.(Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, ts, I/10-11)
Burada, nahivcilerin hicrî birinci yüzyılın sonlarından itibaren sistemleştirmeye başladıkları nahiv kuralları ile bu kurallardan önce mevcut olan lehçeler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Zira lehçeler, kırâat farklılıklarının ortaya çıkışındaki en önemli sebeplerden biridir. Peki, Cezerî bunun farkında mıydı? Diğer terkipler ise çoğunlukla sahih sened şartıyla ilgilidir. Bu da, bir kırâatin şâz sayılması hükmünün esas itibariyle cerh ve ta'dîl metoduna bağlı olduğunu gösterir. Nitekim birinci, ikinci, dördüncü, altıncı ve sekizinci maddeler, okuyucunun kırâatinin şâz olarak nitelendirilmesinde doğrudan sorumluluk yüklemektedir. Bu şartlara dayanarak, kırâatin şâz sayılabileceği teorik imkânları tespit edebildik. Bu imkânlar çerçevesinde, şâz kabul edilen kırâatlere dair açık örneklerden hareketle, müfessirlerin onlarla nasıl ilişkilendiklerini karşılaştırmalı olarak ele aldık. Söz konusu teorik imkânları aşağıdaki tabloda şöyle verebiliriz:

Kırâatin Teorik Hükmü	**Sahih Kırâat Kriterleri**		
	Sahih Senet	**Kırâatin Mushaf Hattına Uyması**	**Arap Diline Uygunluk**
Sahih	+	+	+
Şâz	-	+	+
Şâz	+	-	+
Şâz	-	-	+
Şâz	+	+	-
Şâz	-	+	-
Şâz	+	-	-
Şâz	-	-	-

Yukarıdaki tablo, sekiz ihtimalden yalnızca birinde (yani %12,5 oranında) kırâatin sahih kabul edildiğini göstermektedir. Çünkü bu durumda sahih kırâat kriterlerinden olan üç şart birden sağlanmaktadır. Buna karşılık, diğer yedi ihtimalde kırâat, kabul şartlarından birini veya daha fazlasını ihlâl ettiği için şâz olarak nitelendirilmiştir. Bu da, kırâatin dışlanma ihtimalinin %87,5'e ulaştığı anlamına gelir. Böyle bir oran, özellikle Mushaf hattına uygun olan birçok kırâatin dışlanmasına yol açmaktadır. Hâlbuki bu kriter, diğer iki şart kadar önemlidir. İşte bu sebeple, eski âlimler bu üç boyutlu eleme sisteminde bazı 'gedikler' açmaya çalışmışlar, böylece farklı alanlarda -özellikle de fıkhî hükümlerin istinbatında- ihtiyaç duyulabilecek birçok kırâatin bu elekten sızmasına imkân tanımışlardır.

Örneğin, A‘râf 7/10 ve Hicr 15/20’deki “مَعايِشَ” kelimesini Nâfi‘ “معائش” şeklinde okumuş; ancak Zemahşerî, İbn Atıyye, Râzî ve Ebû Hayyân bu kırâati şâz saymamıştır. Râzî, bu okuyuşa doğrudan bir yön bulamasa da dil açısından sahih görmüş ve “صحائف” kelimesine benzetmiştir. Her ne kadar iki kelime arasında fark bulunsa da (birincideki yâ aslî, ikincideki zâidedir), bu benzetmeyi yapmıştır.(Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Fahruddîn Alî er-Râzî, 1420, XIV/31) Basralı nahivciler Nâfi‘nin bu kırâatini hatalı görmüş, onun râvîsi Hârice b. Mus‘ab da zayıf kabul edilmiştir. Dolayısıyla kırâat Mushaf hattına ve sahih sened şartına aykırı olsa da müfessirler bu meselede suskun kalırken, hâlbuki diğer birçok kırâati şâz olarak açıkça nitelendirmişlerdir. Araştırmamızda yalnızca bu örnek bile meselenin mahiyetini göstermek için yeterlidir.

Mushaf hattına aykırı kırâatlere örnek olarak —ki bu, şart kırâatin kabul şartlarından ikincisidir— İbn Mes‘ûd’un ‘والسارقون والسارقات’ (Mâide 5/38) kırâati zikredilebilir. Ancak müfessirler için burada asıl önemli olan, bu kırâatin şâz olduğuna işaret etmekten ziyade, ondan çıkarılabilecek fıkhî hükümdür. Nitekim Taberî, Zemahşerî ve İbn Atiyye gibi müfessirler bu yönüyle meseleye yaklaşmışlardır.(Bkz., Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tsz., X/294-296; Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, (thk:Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavvîd), 1418, II/234; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib b. Atiyyeh, 1422, II/188-189) Bununla birlikte bu konuda Râzî bir istisna teşkil eder. Zira o, resmî kırâatte geçen ‘الأيدي ’ kelimesini çoğul olarak en az üç ele delalet eden bir lafız şeklinde yorumlamış, bu sebeple hırsızlıkta üç el kesilmesi gerektiğini, dolayısıyla cezanın ancak üçüncü hırsızlıkta uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Râzî, İbn Mes‘ûd’un ‘ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما ’ (ikisinin sağ ellerini kesin) şeklindeki kırâatini, hükmü yalnızca sağ ele tahsis ettiği için şâz kabul etmiş ve onu haber-i vâhid konumunda değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu kırâati hüccet saymamış, çünkü onun Kur’an’dan olmadığını belirtmiştir.(Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Fahruddîn Alî er-Râzî, 1420, XI/234) Râzî’nin ifadelerinden, onun âhâd kırâatleri şâz kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu tutum, âhâd kırâatleri sahih kırâatler arasında gören anlayışa aykırıdır. Buna karşılık, bazı müfessirlerde bunun zıddı bir yaklaşım görülmektedir.

Nitekim müfessir İbn Âdil (ö. 880), mesela Bakara 2/196’daki ‘وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ’ ifadesini Abdullah b. Mes‘ûd, Ali b. Ebî Tâlib ve Şa‘bî’nin (ö. 105) ‘ve’l-umratu’ şeklinde ref‘ ile okuduklarını zikrettikten sonra şöyle der: *‘Her ne kadar bu kırâat şâz ise de, haber-i vâhid hükmündedir.’*(Ebû Hafs Ömer b. Alî İbn Âdil, 1419, III/360) İbn Âdil’in bu istidrâkî ifadesi, söz konusu kırâati kabul ettiğini, onu şâz kategorisinden çıkararak âhâd kırâatler dairesine dâhil ettiğini göstermektedir. Böylece, daha önce ortaya konulduğu üzere, âhâd kırâatlerin sahih ve hatta mütevâtir kapsamına girmesi sonucuna ulaşılmaktadır.(İbn Âdil’in tefsirinde geçen kırâat farklılıklarının irab ile münasebetine dair bir çalışma için bkz., İdris Bayutmuş, 2025, 84-105) Bu konuyla ilgili şu sonuca varabiliriz ki, kadîm âlimler ihtiyaç duyduklarında kırâat türleri arasında bir ayrım yapmaya çalışmışlardır. Ancak bu ayrım, mütevâtir, meşhur, âhâd ve şâz kırâatler arasında ortak bir dairenin çizilmesini engellememiştir. Buna beşinci bir tür olarak ‘müdrec kıraat’i de ekleyebiliriz.

1.3. Müdrec Kırâat

Müdrec tür, literatürde sahabenin bazı ayetler hakkında kendi kişisel Mushaflarına yazdıkları tefsîri açıklamalar olarak tarif edilmiştir.(Ebu’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/265; Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, tsz., I/431) Suyûtî, bu türü Kur’ân ilimlerinin yirmi yedinci türü olarak zikretmiş ve ayrıca *‘tefsir maksadıyla taşınan kırâatler’* şeklinde adlandırmıştır.(Ebu’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/258) Tefsir kitaplarında bu türden olan kırâatlere bakıldığında bunların Mushaf hattına uygunluk şartına aykırı oldukları için şâz kabul edildikleri görülmektedir.(Klasik tefsirlerde geçen müdrec kırâat örneklerinden bazıları için bkz., Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tsz., XX/562; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Fahruddîn Alî er-Râzî, 1420, XII/422; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, II/221) Resme aykırı olduğu için şâz sayılan kırâatler, müfessirlerce yine tefsir kapsamında değerlendirilmiştir. Çünkü şâz kırâat mütevâtir kırâati tefsir edici kabul edilir. Ancak bu yaklaşım, hiyerarşik mertebe tartışmasını doğurur: “Mütevâtir kırâati tefsir edici” nitelendirmesi, anlamın muhatap zihninde yerleşmesine yol açar; böylece müdrec kırâat, mütevâtir kırâati anlam düzeyinde geri plana iterken, mütevâtir kırâat tilavet düzeyindeki konumunu korur. Sonuçta lafız mütevâtir kırâate, anlam ise şâz kırâate ait olmuş olur.(Müdrec kavramının kırâatlerde kullanılmasıyla ilgili bir çalışma için bkz., Osman Bayraktutan, 2023)

1.4. Mevzû Kırâat

Literatürde bu türü söz konusu adla yalnızca Suyûtî, *el-İtkân*'da zikretmiştir. Bu tür, güvenilir olmayan birinden nakledilen - örneğin Huzâî'nin (ö. 408) kırâatleri gibi - rivayetlerdir.(Huzâi hakkında Suyûti'nin yorumunu görmek için bkz., Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/263) Bunlar, sahih kırâat kriterlerinden olan senedin sahih olması şartına aykırı oldukları için şâz kabul edilmişlerdir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi sened şartı, pek çok kırâati şâz kategorisine düşürebileceği gibi, onları bu kategoriden çıkarmada adeta bir mihenk taşı işlevi görmektedir. Ancak Huzâî, Suyûtî'nin nezdinde güvenilir olmayan birisi olarak tavsif edilmiştir. Suyûtî, Huzâî'yi, Fâtır suresinin 28. âyetini "إِنَّمَا يَخْشَى اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ " şeklindeki Allah lafzını ref haliyle okunan kırâati uydurmakla suçlamış ve bu kırâati İmam Ebû Hanîfe en-Nu'mân'a (ö. 150) nispet etmiştir.(Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1416, I/263) Ancak Cezerî'ye bakıldığında o, Huzâî'nin biyografisini yazarken, ona *"İslâm'ın direği"* künyesini vermiş ve onu *"usta"* ve *"meşhur"* sıfatlarıyla nitelemiştir.(Cezerî, eserinde Ebu'l-A'lâ el-Vâsitî'den hikâye ile Huzâî'nin "hurûf" hakkında bir kitap telif ettiğini ve bunu gizlice Ebû Hanîfe'ye nispet ettiğini nakletmektedir. Dârakutnî ve bir grup kimse ise kendi el yazılarıyla bu kitabın uydurma olduğunu ve aslının bulunmadığını kaydetmişlerdir. Cezerî bu durumun el-Huzâî'ye ağır geldiğini ve Bağdat'tan ayrıldığını aktarmış ve konunun sonunda ise bir rivayete göre, söz konusu kitabın sorumluluğunun Hasan b. Ziyâd'a ait olduğu bilgisini paylaşmıştır. Bunun dışında ise el-Huzâî'nin, kurrâ imamlar arasında saygın bir imam olduğunu belirttikten sonra, "Allah en doğrusunu bilir." diyerek konuyu tamamlamıştır. Bkz., Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî, 1427, II/99) Son olarak söz konusu kırâati Zemahşerî, beşinci halife Ömer b. Abdülazîz (ö. 101)'e nispet etmiştir.(Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, (thk:Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavvîd), 1418, II/468) Ebû Hayyân ise, Ebu'l-Kâsım el-Huzelî'nin bu kırâati *"el-Kâmil"* adlı eserinde Ebû Hayve'ye nispet ettiğini belirtmiştir.(Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, 1413, VII/298) Cezerî'nin on kırâate tevatür vasfı kazandırma ve onları Kur'ân ile tek bir hakikat hâline getirme çabası, aslında eskiye dayanan bir mücadelenin devamıdır. Bu mücadelenin kökeni, kırâat ilminin temel terimlerinin oluştuğu ve kırâatlerin doğruluk–yanlışlık hiyerarşisine göre sınıflandırılmaya başlandığı döneme uzanır. Ancak bu terimler öylesine iç içe geçmişti ki, sınırları belirlemek güçtü. Bu belirsizlik, yalnızca sıradan okuyucular için değil, birçok eski âlim için de bir sorun teşkil etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın bulguları, kırâat tasniflerinin tarihsel süreçte yeknesak bir metodolojiye dayanmadığını, aksine farklı müelliflerin ilmî arka planlarına göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. İbn Mucâhid'in kurrâ merkezli yaklaşımı, kırâatlerin sahihlik derecelerini belirlemede sınırlı bir ölçüt sunarken; Ebû Şâme ve Zerkeşî gibi âlimler, tevâtürün hadis ilmindeki anlamıyla kırâatlere uygulanamayacağını vurgulamışlardır. Cezerî ise on kırâati sahih kabul ederek tevâtürü çoğunlukla geçerli saymış, fakat ihtilaflı rivayetlerde mutlak tevâtür iddiasından kaçınmıştır. Suyûtî'nin altılı tasnifi ise kırâat türlerini en sistematik biçimde sınıflandırarak literatürde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu farklı yaklaşımlar, kırâatlerde kullanılan terimlerin (mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevdû, müdrec) hem eşanlamlı kullanımlarını hem de farklı anlam katmanlarını ortaya koymaktadır. Çalışma, kırâat tasniflerinin yalnızca rivayet zincirine dayalı bir sahihlik ölçütü olmadığını; aynı zamanda dilbilimsel uygunluk, mushaf hattı ve anlam bütünlüğü gibi kriterlerle desteklenen çok boyutlu bir değerlendirme sistemi olduğunu göstermektedir. Böylece kırâat ilminin terminolojik ve metodolojik gelişimi, İslâmî ilimler arasında özgün bir epistemolojik tartışma alanı olarak belirginleşmektedir.

KAYNAKÇA

Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, (thk:Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavvîd). *Keşşâf*. Riyad: Mektebetu'l-Ebîkân, 1. Baskı., 1418.

Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Behâdır ez-Zerkeşî. *el-Burhân fî ulumi'l-kur'ân,*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyyeh, 1. Basım, 1376.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-kur'ân*. thk. Ebû İshâk İbrâhim Atfîş. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1405.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Fahruddîn Alî er-Râzî. *Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Ebû Amr Osman b. Amr Cemâluddîn İbnu'l-Hâcib. *Munteha'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405.

Ebû Amr Takiyyuddîn Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî İbn Salâh. thk. Nureddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-kur'ân*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkîr. Mekke: Dâru't-Terbiyyeti ve't-Turâs, 2. Basım, tsz.

Ebû Hafs Ömer b. Alî İbn Âdil. *el-Lubâb fi ulûmi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd,, Alî Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.

Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib b. Atiyyeh. *el-Muharraru'l-vecîzu fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar. *el-İbânetu an-meâni'l-kırâât*. thk. Abdu'l-Fettâh İsmâîl Şelebî. Kahire: Dâru'n-Nahdah, tsz.

Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerafuddîn en-Nevevî. *et-Tibyânu fi âdâbi hemeleti'l-kur'ân*. thk. Beşîr Muhammed Uyûn. Beyrut: Mektebetu'l-Mufîd, 1. Basım, 1412.

Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî. *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı., 1416.

Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukrem b. Alî Cemâluddîn İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 3. Basım, 1414.

Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırââtive'l-iydâhi anhâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr,. *el-Kur'ânu'l-Azîm*. thk. SÂmî Muhammed es-Sellâmeh. Riyad: Dâru Tayyibetin li'n-neşri ve't-tevzî, 2. Basım, 1420.

Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr,*. thk. Alî Muhammed ed-Debbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, ts.

Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî. *Ğâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427.

Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Cezerî. *Muncîdu'l-mukriîn ve murşîdu't-tâlibîn*. thk. Muhammed ed-Debbâğ. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, tsz.

Ebû'r-Ridâ Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. el-Hemevî. *el-Kavâidu ve'l-İşârâtu fi usûli'l-kırâât*. Riyad: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1406.

İbnu'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Me'rifeh, 2. Basım, 1417.

İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lehmî eş-Şâtibî,. *el-Muvâfakât fi usûli'l-fıkh*. Riyad: Dâru İbni Affân li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1. Basım, 1417.

İdris Bayutmuş. "İbn Adil Tefsirinde Anlam Açısından Kırâat İrab Münasebeti". *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2025), 84-105.

Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî. *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-kur'ân*. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfîkiyyeh, tsz.

Muhammed Ravvâs Kal'acî. *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 1416.

Muhammed Sâlih el-Useymin. *Mustalahu'l-hadîs*. Kahire: Mektebetu'l-Âmm, 1. Basım, 1415.

Nâsıruddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî. *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî b. Hasân HallÂk, Mahmûd Ahmed el-Atraş, ts.

Osman Bayraktutan. *Kırâatlerde Müdrec Kavramı*. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2023.

Osman Bayraktutan. *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*. Ankara: Gece Akademi, 1. Basım, 2018.

Sabrî Eşveh. *İ'câzu'l-Kırââti'l-Kur'âniyyeh*. Kahire: Mektebetu Vehbeh, 1. Basım, 1998.

Şihâbu'd-Dîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdîsî Ebû Şâme. *el-Murşidu'l-vecîz*. thk. Velîd Mesâid et-Tebtebâî. Kuveyt: Mektebetu'l-İmâm ez-Zehebî, 2. Baskı., 1414.

DOLİCHE'DE İNANÇ, KİMLİK VE BELLEK: MİTHRAS TAPINAĞI BAĞLAMINDA KÜLTÜREL MİRASIN SÜREKLİLİĞİNE YÖNELİK BİR DOKÜMAN ANALİZİ

BELIEF, IDENTITY, AND MEMORY IN DOLICHE: A DOCUMENT ANALYSIS ON THE CONTINUITY OF CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF THE MITHRAS TEMPLE

Pelin ERKALE TANCAN
Gaziantep University, Institute of Educational Sciences, Department of Turkish and Social Sciences, Division of Social Studies Education
ORCID ID: 0009-0005-3684-7793

Gövher KULGEREL
Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
ORCID ID: 0009-0008-8919-5524

ÖZET

Doliche Antik Kenti, Anadolu ile Yakın Doğu arasında yer alan stratejik konumu sayesinde binlerce yıl boyunca yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda güçlü bir inanç merkezi olarak şekillenmiştir. Kentin kutsal peyzajı, farklı dönemlerde değişen dinî pratiklere rağmen süreklilik gösteren bir bellek alanı yaratmış; bu durum Doliche'yi inanç, kimlik ve mekân ilişkisini okumak açısından özgün bir örnek hâline getirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu süreklilik Doliche Antik Kenti ve Mithras Tapınağı özelinde ele alınarak kültürel mirasın geleceğine dair bir değerlendirme yapılmaktadır.

Araştırma, ikincil veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğine dayanmaktadır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, kazı raporları, tezler ve arkeolojik envanterler incelenmiş; Doliche Antik Kenti'nin tarihsel gelişimi, inanç sistemleri ve kutsal mekânlarının mekânsal özellikleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, Demir Çağı'ndan Roma dönemine, Geç Antik Çağ'dan İslami döneme uzanan süreçte kutsal alanların dönüşümü ve sürekliliği ekseninde değerlendirilmiştir.

Dülük Baba Tepesi'nde Demir Çağı'na uzanan yerel fırtına tanrısı inancı, Roma döneminde Jupiter Dolichenus kültü aracılığıyla imparatorluk ölçeğinde yayılmış; özellikle Roma ordusu içinde benimsenerek kenti askerî ve dinî ağların kesiştiği bir merkez hâline getirmiştir. Aynı dönemde gelişen Mithras inancı ise, gizem dinlerine özgü ritüelleri ve kaya oyma mithraeumlarıyla Doliche'nin çok katmanlı dinî kimliğini derinleştirmiştir. Keber Tepe çevresindeki in-situ tauroktonos kabartmaları, inanç ile mekân arasındaki sembolik ilişkiyi açık biçimde yansıtmaktadır.

Geç Antik Çağ'da Hristiyanlık, İslami dönemde ise halk inançları aracılığıyla alanın kutsallığı farklı biçimlerde sürdürülmüştür. Doliche örneği, kültürel mirasın yalnızca fiziksel kalıntılar üzerinden değil, mekânsal hafıza ve inanç pratikleri aracılığıyla da korunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doliche Mithras Tapınağı, Bellek, Kültürel Miras, İnanç.

ABSTRACT

Doliche Ancient City, owing to its strategic location between Anatolia and the Near East, has for millennia functioned not only as a settlement but also as a powerful religious center. The city's sacred landscape, despite transformations in religious practices across different periods, created a space of continuity in collective memory; this makes Doliche a distinctive case for examining the relationship between belief, identity, and space. This study addresses this continuity through the case of Doliche Ancient City and the Mithras Temple, offering an evaluation of the future of cultural heritage.

The research is based on **document analysis**, one of the secondary data collection methods. Within this framework, national and international academic publications, excavation reports, theses, and archaeological inventories were examined, and the historical development of Doliche Ancient City, its belief systems, and the spatial characteristics of its sacred spaces were analyzed. The data obtained were evaluated in terms of the transformation and continuity of sacred areas from the Iron Age through the Roman period and from Late Antiquity to the Islamic period.

The local storm god belief originating in the Iron Age at Dülük Baba Hill spread on an imperial scale during the Roman period through the cult of Jupiter Dolichenus, particularly being adopted within the Roman army and transforming the city into a key intersection of military and religious networks.

The Mithras cult, which developed during the same period, further deepened the city's multilayered religious identity through its mystery rituals and rock-cut mithraea. The in-situ tauroctony reliefs around Keber Hill clearly reflect the symbolic relationship between belief and space.
During Late Antiquity, the institutionalization of Christianity, and in the Islamic period, the continuation of folk beliefs, sustained the sacred character of the area in different forms. The case of Doliche demonstrates that cultural heritage should be preserved not only through its physical remains but also through spatial memory and religious practices.
Keywords: Doliche Mithras Sanctuary, Memory, Cultural Heritage, Belief.

1.GİRİŞ

Kültürel miras, yalnızca maddi kalıntıların korunmasıyla sınırlı olmayan; toplumsal belleğin, inanç sistemlerinin ve kimlik inşasının tarihsel sürekliliğini görünür kılan çok katmanlı bir olgudur. Özellikle kutsal mekânlar, farklı inanç topluluklarının mekânsal pratikleri aracılığıyla yeniden anlamlandırılan, dönüştürülen ve kimi zaman ideolojik mücadelelere sahne olan alanlar olarak dikkat çeker. Bu bağlamda, inanç–kimlik–bellek ilişkisini somut veriler üzerinden incelemek, kültürel mirasın sürekliliği ve dönüşümü arasındaki dinamikleri çözümlemek açısından önem taşımaktadır.
Günümüzde Gaziantep il merkezinin yaklaşık 10 kilometre kuzeybatısında yer alan ve antik çağda Kommagene Bölgesi'nin güney kesiminde konumlanan Doliche (bugünkü Dülük), çok katmanlı tarihsel birikimiyle Anadolu'nun dikkat çekici yerleşimlerinden biridir. Paleolitik Dönem'den itibaren iskân gördüğü bilinen kent, Tunç Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemi'ne uzanan süreçte farklı kültürel ve dinsel geleneklerin kesişim noktasında yer almıştır. Hellenistik Dönem'de yeniden örgütlendiği düşünülen yerleşim, özellikle Roma egemenliği altında "doğu" kökenli kültlerin imparatorluk coğrafyasına taşınmasında ve yerel unsurlarla etkileşiminde önemli bir merkez hâline gelmiştir. Bu durum, Doliche'yi kültürel değişim ve süreklilik süreçlerinin izlenebileceği özgün bir arkeolojik laboratuvar niteliğine kavuşturmaktadır.
Kentte 1997 yılında gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar sırasında iki mithraeumun keşfedilmesi, Doliche'nin inanç tarihindeki yerini daha da belirginleştirmiştir. Söz konusu çalışmalar, University of Münster bünyesinde ve Engelbert Winter başkanlığındaki ekip tarafından yürütülmektedir. Yerleşimin eteklerinde, doğal bir mağara formasyonu içine oyulmuş iki ayrı mithraeumun aynı mekânsal bütünlük içerisinde bulunması, Mithras kültünün kentteki örgütlenme düzeyi ve toplumsal karşılığı açısından dikkat çekici ve nadir bir örnek teşkil etmektedir.(Şahin,2014)
MS 2.–3. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu genelinde yayılım gösteren Mithraizm, özellikle boğa kurbanı sahnesi (tauroktoni) ve yeniden doğuş inancı etrafında şekillenen gizemci bir inanç sistemi olarak bilinmektedir. Doliche'deki mithraeumlar, terk edilmiş bir yeraltı taş ocağı içerisinde konumlanmaları, mimari ölçekleri ve kabartma programlarıyla bu kültün kentte güçlü bir takipçi kitlesine sahip olduğunu göstermektedir. Yüzyıllar süren doğal dolgu ve erozyon süreçleri sonucunda giriş seviyelerinin yaklaşık altı metre yükselmiş olması, mekânın antik dönemde günümüze kıyasla daha açık ve erişilebilir bir düzenlemeye sahip olduğunu düşündürmektedir.[1]
Doliche Mithraeum I'de yer alan tauroktoni kabartmasında Tanrı Mithras'ın baş kısmına sonradan kazınmış haç işareti, bu kutsal alanın yalnızca bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda inançlar arası rekabet ve dönüşümün somut bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Geç Antik Çağ'da Hıristiyanlığın yükselişiyle birlikte pagan kültlerin kamusal ve yarı-kamusal alanlardan tasfiyesine yönelik süreç, kimi durumlarda mevcut kutsal imgelerin dönüştürülmesi ya da tahrip edilmesi biçiminde tezahür etmiştir. Nitekim 19. yüzyıl düşünürü Ernest Renan'ın Mithraizm'in tarihsel potansiyeline ilişkin değerlendirmeleri, bu kültün Roma dünyasındaki yaygınlığını ve Hıristiyanlık ile olan rekabetini vurgulayan önemli bir entelektüel arka plan sunmaktadır.
Anadolu'da kabartmalı örneğiyle bilinen tek mithraeum olması bakımından Doliche Mithraeum'u, Mithraizm ile Hıristiyanlık arasındaki etkileşim ve gerilimi somut arkeolojik veriler üzerinden izlemeye imkân tanımaktadır.

[1] https://www.doliche.uni-muenster.de/

Bu çalışma, Doliche Mithraeum'u özelinde inanç, kimlik ve kültürel belleğin sürekliliğini doküman analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürde yer alan arkeolojik raporlar, epigrafik veriler, ikonografik çözümlemeler ve tarihsel kaynaklar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilerek, kutsal mekânın geçirdiği anlam dönüşümleri ortaya konulacaktır. Böylece Doliche örneği üzerinden, kutsal alanların yalnızca dinsel pratiklerin değil, aynı zamanda kimlik mücadelesinin ve kolektif belleğin yeniden inşasının da mekânları olduğu ileri sürülecektir.

2.YÖNTEM

Bu araştırma, Doliche Antik Kenti özelinde inanç, kimlik ve bellek ilişkisini Mithras Tapınağı bağlamında ele alarak kültürel mirasın tarihsel sürekliliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada **nitel tarama modeli** benimsenmiş; ikincil veri toplama yöntemlerinden ise **doküman incelemesi** kullanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemi, gözlem ve doküman analizi gibi teknikler aracılığıyla olay ve olguların kendi bağlamı içinde bütüncül bir biçimde ele alındığı bir araştırma süreci olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu doğrultuda doküman incelemesi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin sistematik biçimde incelenmesi yoluyla veri elde edilmesini ifade etmektedir. Dokümanların veri kaynağı olarak seçilmesi, araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda belirlenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bu çalışmada, araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda seçilen dokümanlar inanç, mekân ve bellek ilişkisini tarihsel süreklilik içinde değerlendirmeye olanak sağlayacak niteliktedir. Araştırma kapsamında ulusal ve uluslararası akademik yayınlar ile kazı raporları sistematik biçimde incelenmiştir. Ayrıca Doliche Antik Kenti ve çevresine ait **arkeolojik fotoğraflar,** kutsal mekânların mekânsal ve sembolik özelliklerini değerlendirmek amacıyla analiz edilmiştir. Bu çerçevede Doliche Antik Kenti'nin tarihsel gelişimi, kutsal mekân peyzajı ve bölgede etkili olan inanç sistemleri, özellikle Mithras Tapınağı ile ilişkili olarak ele alınmıştır.

Elde edilen veriler; Demir Çağı'ndan Roma dönemine, Geç Antik Çağ'dan İslami döneme uzanan süreçte kutsal alanların dönüşümü, sürekliliği ve yeniden yorumlanması ekseninde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Dülük Baba Tepesi'nde şekillenen yerel inanç pratiklerinin Roma döneminde Jupiter Dolichenus ve Mithras kültleri aracılığıyla nasıl kurumsallaştığı ve mekânla ilişkilendiği tartışılmıştır. Keber Tepe çevresinde tespit edilen in-situ tauroktonos kabartmaları ve kaya oyma mekânlar, inanç–mekân–bellek ilişkisini görünür kılan temel veriler olarak ele alınmıştır.

3.ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1.Doliche Kutsal Alanının Lokalizasyonu ve Araştırma Tarihçesi

Doliche kutsal alanının kesin konumu uzun süre bilim dünyasında tartışmalı kalmıştır. Alanın modern araştırma tarihindeki ilk sistematik kaydı, 1907 yılında Kuzey Suriye gezisi sırasında Franz Cumont tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumont, o dönemde bitki örtüsünden büyük ölçüde arınmış olan Dülük Baba Tepesi'nde gözlemlediği mimari kalıntıları Iuppiter Dolichenus kültü ile ilişkilendirmiştir. Ancak bu erken gözlem, 1970'lerin sonlarında gerçekleştirilen sınırlı yüzey araştırmaları dışında uzun süre kapsamlı bir arkeolojik müdahale ile desteklenmemiştir.

2001 yılında Münster Üniversitesi Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin yürüttüğü sistematik yüzey araştırmaları ile birlikte alan yeniden bilimsel gündeme taşınmış; 2002 yılından itibaren başlatılan kazılar kesintisiz biçimde sürdürülmüştür. Bu çalışmalar, özellikle Iuppiter Dolichenus kültüne ilişkin epigrafik, mimari ve küçük buluntu verilerini önemli ölçüde artırmış ve bölgenin Roma İmparatorluk Dönemi dinsel topografyasının yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

3.2.Doliche Mithraeum'u: Konum, Mimari ve Kronoloji

Antik Doliche kenti, günümüzde Gaziantep'in yaklaşık 10 km kuzeybatısında, Nizip Çayı'nı besleyen akarsu ağının oluşturduğu ova kenarında, Keber Tepe olarak adlandırılan doğal yükselti üzerinde konumlanmaktadır. Kent, antik Kommagene Bölgesi'nin güney sınırında yer almakta olup stratejik ve kültürel açıdan geçiş niteliği taşıyan bir konuma sahiptir. (Winter &Blömer, 2011)

Şekil:1. Kommegene Bölgesi'nde Doliche'yi Gösteren Harita (Şahin, 2014)

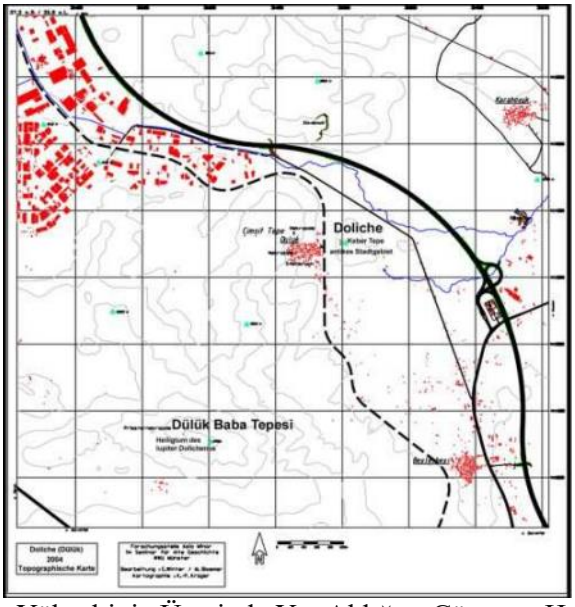

Şekil:2. Doğal Bir Yükseltinin Üzerinde Yer Aldığını Gösteren Harita (Şahin, 2014)

Doliche'de tespit edilen Mithras tapınakları (Mithraeum I ve II), doğal bir mağara oluşumunun mimari düzenlemelerle kült mekânına dönüştürülmesiyle meydana getirilmiştir. Duvar ve tavan yüzeylerinde gözlenen taş kesme izleri, mekânın bilinçli bir şekilde şekillendirildiğini ve iki geniş salon içine iki ayrı kutsal alan yerleştirildiğini göstermektedir. Plan şeması tam olarak rekonstüre edilememekle birlikte, her iki tapınağın da yaklaşık dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. (Winter & Blömer, 2011)
Ele geçen küçük buluntular ve heykelcikler doğrultusunda kullanım süreci MÖ 1. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda alanın yoğun kullanım gördüğü ve Mithras kültünün Roma gizem dinleri bağlamında kurumsallaştığı anlaşılmaktadır.

3.3.Mithraeum I: İkonografik Bulgular

Mithraeum I'in kuzeydoğu duvarında yer alan tonozlu niş içerisinde tauroktonia (boğa kurbanı) sahnesi betimlenmiştir. Yoğun yüzey aşınmasına rağmen kompozisyon temel unsurlarıyla seçilebilmektedir. Mithras, şahlanmış boğanın sırtına sol bacağıyla bastırmış biçimde tasvir edilmiştir. Figürün baş kısmı tahrip edilmiş olup yerine kazınmış bir haç motifi yer almaktadır. (Winter & Blömer, 2011)

Şekil:3. Mithraeum I- Tauroktonia (Boğa Kurban) Sahnesi (Şahin, 2014)

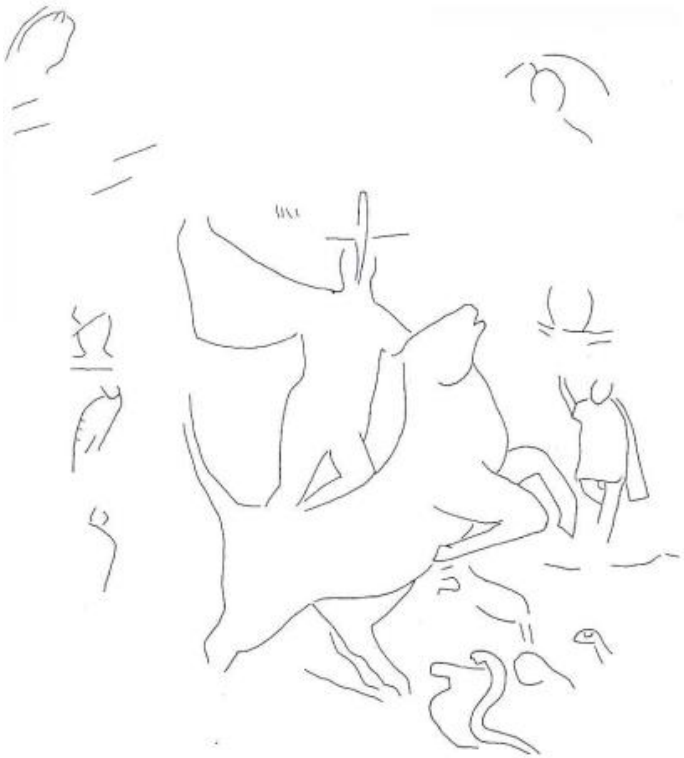

Şekil:4. Mithraeum I- Tauroktonia (Boğa Kurban) Sahnesi (Şahin, 2014)

Kompozisyonda boğanın ön ayağı altında köpek, onun altında yılan; arka ayakları arasında ise kıskaçları boğanın testislerine yönelmiş akrep figürü seçilebilmektedir. Sahnenin iki yanında meşale taşıyıcıları Cautes ve Cautopates yer almaktadır. Üst kavis bölümünde yer aldığı düşünülen büstlerin, Mithras ikonografisinde sık görülen Sol ve Luna tasvirleriyle ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Mithras figürünün giysi detayları büyük ölçüde aşınmış olmakla birlikte, tipik doğu kökenli betimleme şemasından (Frig başlığı, pantolon, tunik) sapmalar olabileceğine işaret eden bazı rölyef hatları dikkat çekmektedir. Özellikle göğüs kısmındaki kabarıklık, Dolichenus ikonografisiyle olası bir görsel etkileşimi düşündürmektedir.

3.4.Mithraeum II

Mithraeum II'de ise yine diğer kabartmada olduğu gibi Mithras'ın boğa kurban etme sahnesi betimlenmiştir. Ancak burada çok daha fazla tahribat olduğu için tanımlaması iyi bir şekilde yapılamamasına rağmen kurban sahnesi olduğu ve diğerindeki gibi sağ ve solunda meşale taşıyıcıları olan Cautes ve Caupates ile diğer hayvan figürleri bulunmaktadır. (Winter & Schütte-Maischatz, 2004)

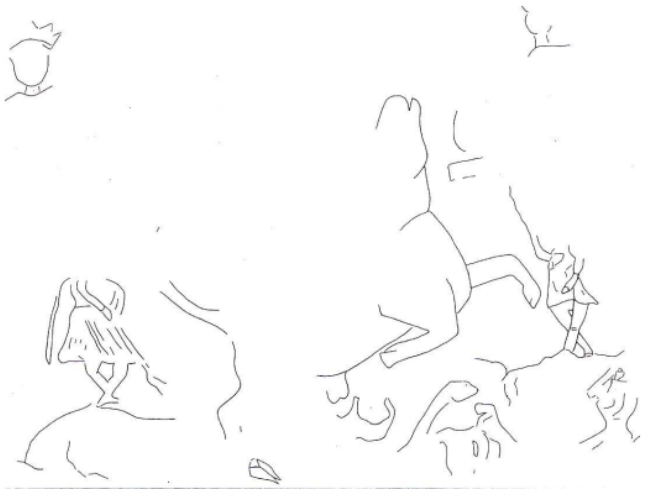

Şekil:5. Mithraeum II- Mithras'ın Boğa Kurban Etme Sahnesi (Şahin, 2014)

3.5.Hıristiyan Müdahalesine İlişkin Arkeolojik İzler

Mithraeum I'de Mithras figürünün baş kısmının bilinçli biçimde tahrip edilerek yerine haç kazınmış olması dikkat çekici bir müdahaledir. Haç işareti figürün ağız hizasından başlayarak üst kemer hattına kadar uzanmaktadır. Bu durum, mekânın terk edilmesinden sonra Hıristiyan topluluklar tarafından kullanıldığına işaret eden güçlü bir stratigrafik ve ikonografik veri olarak değerlendirilmektedir.

Bölgesel paraleller bu yorumu destekler niteliktedir. Kuzey Suriye'de Apameia'nın kuzeyinde yer alan Hawarti'deki Mithraeum'un MS 5. yüzyıla kadar kullanım gördüğü ve yaklaşık 480 yılı civarında üzerine küçük bir kilise inşa edildiği bilinmektedir. Benzer şekilde, Pontos Bölgesi'nde Trapezus/Minthrion'da tespit edilen mağara mekânının da sonraki dönemde kilise işlevi kazandığı aktarılmaktadır.

Geç Antik Çağ literatüründe, Diocletianus dönemine atfedilen ve Trapezuslu Aziz Eugenius'un Mithras heykelini devirdiğini anlatan anlatılar, dinsel dönüşümün ideolojik boyutuna işaret etmektedir. Bu metinsel veriler, arkeolojik müdahale izleriyle birlikte değerlendirildiğinde, kutsal mekânların yeniden anlamlandırılması sürecine ışık tutmaktadır.

4.SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu araştırma, Doliche Antik Kenti'nde yer alan Mithras Tapınağı üzerinden inanç sistemlerini kimlik ve bellek kavramları temel alarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda toplumsal hafıza, tarihsel süreklilik içerisinde varlığını sürdüren tarihî mekânların yalnızca mimari kalıntılar olarak değil, aynı zamanda geçmişe dair anlatıları taşıyan ve aktaran anlamlı mekanlar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.Kutsal mekânlar, bellek ve kimlik ilişkisi üzerinden değerlendirildiğinde, toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlayan temel aktarıcılar olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma bulguları, Jupiter Dolichenus kültünün Doliche'de hem yerel hem de imparatorluk ölçeğinde güçlü bir kutsal merkez oluşturduğunu; bu merkezin Roma dünyasının askerî ve dinî ağlarıyla bütünleştiğini göstermektedir (Blömer, Winter & Çobanoğlu, 2011; Blömer, Çobanoğlu & Winter, 2012).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde aynı kutsal alan içerisinde gelişen Mithras kültü ise kayaya oyulmuş mekânlar ve tauroktonos betimleri aracılığıyla alanın dinsel önemini pekiştirmiş; inanç ile mekân arasındaki sembolik ilişkiyi güçlendirmiştir (Clauss, 2000; Beck, 2006).

Mithras Tapınağı ekseninde anlamlandırılan bu çalışma, Demir Çağı'ndan günümüze kadar uzanan süreçte Doliche'de şekillenen dinî yaşamın sürekliliğini ve bu sürekliliğin bellek ile kimlik üzerindeki etkilerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Roma sonrası dönemde kutsal alanın terk edilmediği; aksine semavi dinler çerçevesinde yeni anlamlar kazanarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. İnanç sistemleri değişse de kutsal mekânın seçimi ve kutsallık atfı, hafıza ve aidiyet üzerinden süreklilik göstermiştir (Assmann, 2001; Nora, 1989).

Bu bağlamda Doliche örneği, kutsal mekânların tarihsel dönüşümlerine rağmen taşıdıkları anlamların kültürel miras kapsamında nasıl yeniden üretildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Doliche'de kutsal peyzaj, farklı inanç sistemleri altında yeniden yorumlanarak varlığını sürdürmüş; böylece kutsal mekânların yalnızca arkeolojik kalıntılar değil, aynı zamanda geçmişten günümüze aktarılan kimlik, anlam ve kültürel bellek odakları olduğu anlaşılmıştır.

Doliche Mithraeum'unda tespit edilen veriler, inanç sistemleri arasındaki rekabetin yalnızca teolojik değil, aynı zamanda mekânsal ve görsel düzlemde de gerçekleştiğini göstermektedir. Mithras kabartması üzerindeki haç işareti, basit bir vandalizm örneğinden ziyade sembolik bir "nötralizasyon" eylemi olarak değerlendirilebilir. Tanrısal figürün baş kısmına yönelik tahribat, antik dünyada kimlik ve kudretin merkezine yöneltilmiş bilinçli bir müdahale anlamı taşımaktadır.

Bu bağlamda Doliche örneği, kültürel belleğin sürekliliği ve dönüşümü açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Mekân bütünüyle terk edilmemiş; aksine yeni bir inanç sistemi tarafından yeniden işlevlendirilmiştir. Bu durum, kültürel mirasın sürekliliğinin fiziksel yapı üzerinden devam ettiğini, ancak sembolik anlam dünyasının dönüştüğünü göstermektedir.

Hawarti ve Trapezus örnekleriyle birlikte değerlendirildiğinde, Mithraizm ile Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin özellikle MS 4.–5. yüzyıllarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Franz Cumont'un da vurguladığı üzere, her iki inanç sistemi benzer toplumsal ve siyasal koşullarda yayılım göstermiştir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın kurumsal ve politik destekle güçlenmesi, kamusal kutsal alanların dönüşümünü hızlandırmıştır.

Doliche Mithraeum'u, bu dönüşümün arkeolojik kanıtlarını doğrudan sunması bakımından önem taşımaktadır. Burada gözlemlenen ikonografik müdahale, kimlik mücadelesinin maddi kültür üzerinden okunabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda bu durum, kültürel mirasın sürekliliğinin her zaman lineer bir devamlılık biçiminde değil; kimi zaman kırılma, silme ve yeniden yazma pratikleri aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Doliche örneği, inanç–kimlik–bellek ilişkisini somut bir kutsal mekân üzerinden izlenebilir kılmakta; Geç Antik Çağ'da yaşanan dinsel dönüşümün arkeolojik yansımalarına ilişkin güçlü bir veri seti sunmaktadır.

TEŞEKKÜR

Dülük antik kenti kazıları Gaziantep iline bağlı Şehitkamil ilçe belediyesi tarafından yürütülmektedir. Bu çalışma Şehitkamil ilçe belediyesi tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Assmann, J. (2001). *Cultural memory and early civilization.* Cambridge University Press.

Blömer, M., Çobanoğlu, D., & Winter, E. (2012). *Iuppiter Dolichenus'un vatanı: Doliche.* Aktüel Arkeoloji.

Blömer, M., Winter, E., & Çobanoğlu, D. (2011). Doliche ve Dülük Baba Tepesi kutsal alanı. *Anatolia Antiqua*, 19.

Clauss, M. (2000). *The Roman cult of Mithras.* Edinburgh University Press.

Strauss, A., & Corbin, J. (1990). Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedurs and Tecniques. Newbury Park, C. A.: Sage.

Şahin, E. (2014). Doliche Mithras Tapınağına Mithraizm ve Hıristiyanlık Çatışmasının Yansıması Haccettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Seminer Ödevi

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara.

Winter, E. & Schütte-Maischatz, A. (2004). Doliche-Eine kommagenische Stadt und ihre Götter: Mithras und Jupiter Dolichenus. Asia Minor Studien. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Winter, E. & Blömer, M. (2011). Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi: Kommagene (N. Naycı, Z. Yüncü, S. Coutignes, P. Aykaç, Ö. Özçakır ve Güney, Çev.) İstanbul: Homer Kitapevi).

Web Kaynakları

https://www.doliche.uni-muenster.de/

TÜRK TARİHİNDE VAV MESELESİ

THE VAV ISSUE IN TURKISH HISTORY

Prof. Dr. Ömer AKDAĞ
KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.
ORCID ID: 0000-0002-3528-8409

ÖZET

Vav (و), İslam Alfabesi olarak da ifade edilen ve 28 harften meydana gelen Arap alfabesinin 27. harfidir. Osmanlı alfabesinin yirmi dokuzuncu harfi olup, ebced tertibinin ve Fenike alfabesinin altıncı harfidir; ebced hesabında sayı değeri 6'dır. Fenike alfabesinden gelen "vâv" adı, değişmeden Ârâmîce, İbrânîce ve Arapça'ya geçmiştir. Bu tebliğimizde, Türk tarihinin 11. asır ile 20. asır arası dönemde vav harfinin kullanımı incelenecektir. İslamiyet'in kabulünden sonra Arap alfabesi, 10. asrın ortalarından 20. asrın ilk çeyreğine kadar Türkler tarafından ana yazı sistemi olarak kullanılmıştır. İslam öncesi Türkçe metinlerde "ve" bağlacı bulunmamaktadır. Bunun yerine "dahi", "daki", "hem" veya "yine" gibi kelimeler kullanılmıştır. Türklerin İslamiyet'e geçişiyle birlikte "ve" bağlacı, vav harfi aracılığıyla dilimize girmiş ve hızla yaygınlaşmıştır. Vav harfi, dilimizde yalnızca bağlaç olarak değil; yemin ifadelerinde (vallahi gibi), Türk hat sanatında (özellikle müsenna yazılarda çift vav motifleri olarak estetik ve sembolik kullanımda), ebced hesabıyla 6 sayısına karşılık gelmesi (imanın altı şartına işaret etmesi) ve tasavvufi yorumlarda (tevazu, secde hali gibi manevi anlamlar) tercih edilmiştir. Türkler İslam alfabesini kullanmaya başladıklarından 19. asrın sonlarına kadar "Türk" kelimesi geleneksel imlâda vavsız olarak ترك (t-r-k) şeklinde yazılmıştı. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında "Türk" kelimesi, bir kısım Türk aydınları tarafından تورك (t-v-r-k) şeklinde, yani vav harfi ekleyerek yazılmaya başlanmıştır. Bu tercih sebebiyle kendilerine "Vavlı Türkler" lakabı takılmıştır. Bu tebliğimizde Türk tarihinde vav harfinin kullanımı ve Batılılaşma süreciyle ilgili tespitler, tenkitler, tahliller ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vav, Ve, Türk, Etrak-ı bîidrak, Terk

ABSTRACT

Vav (و) is the 27th letter of the Arabic alphabet, also referred to as the Islamic alphabet, which consists of 28 letters. It is the 29th letter in the Ottoman alphabet, the 6th in both the Ebced (Abjad) order and the Phoenician alphabet, and carries a numerical value of 6 in the Ebced system. The name "vav," inherited from the Phoenician alphabet, has passed unchanged into Aramaic, Hebrew, and Arabic.In this paper, we examine the use of the vav letter in Turkish history from the 11th to the 20th century. Following the adoption of Islam, the Arabic alphabet served as the primary writing system for Turks from the mid-10th century until the first quarter of the 20th century. Pre-Islamic Turkish texts contain no conjunction equivalent to "and" ("ve"). Instead, words such as "dahi," "daki," "hem," or "yine" were used. With the Turks' transition to Islam, the "ve" conjunction entered our language through the vav letter and rapidly became widespread.The vav letter was preferred in our language not only as a conjunction but also in expressions of oath (such as "vallahi"), in Turkish calligraphy (particularly as double vav motifs in müsenna compositions for both aesthetic and symbolic purposes), its correspondence to the number 6 in the Ebced system (symbolizing the six pillars of faith), and in Sufi interpretations (representing spiritual meanings such as humility and the state of prostration).From the time Turks began using the Islamic alphabet until the late 19th century, the word "Türk" was written in traditional orthography without vav as ترك (t-r-k). In the late 19th and early 20th centuries, certain Turkish intellectuals began writing the word "Türk" with the addition of vav as تورك (t-v-r-k). Due to this preference, they were given the nickname "Vavlı Türkler" (Pro-Vav Turks).In this paper, observations, criticisms, analyses, and evaluations will be presented regarding the use of the vav letter in Turkish history and its relation to the Westernization process.

Keywords: Wāw, And, Turk, Etrak-ı bîidrak, Terk.

DOĞUM SONRASI RİTÜEL VE TABU BAĞLAMINDA RENKLERİN ANADOLU KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

THE PLACE OF COLORS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF POSTPARTUM RITUALS AND TABOOS

Assist. Prof. Dr. Fatma Ateş
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Faculty of Education, - Department of Turkish Language and Social Sciences
ORCİD NO: 0000-0002-8885-0119

ÖZET

Yeni bir ailenin kurulması Anadolu'da her zaman önemsenmiştir. Bu önemle beraber doğacak çocuk, büyük bir sevinç ve göz aydınlığı olarak nitelendirilmiştir. Aile kurumunu önemseyen Anadolu kültürü bu süreçlerle ilgili birçok ritüeli de koruyucu manada benimsemiştir. Doğum sonrası olarak bilinen lohusalık döneminde geçekleştirilen birçok uygulama toplumun belleğini oluşturan önemli kültürel bağlardır. Lohusalık, birçok kadının yaşamına yön veren kritik süreçler içermektedir. Bu sürecin problemsiz atlatılması amacıyla aileler ve akrabalar birtakım tabuları nesilden nesile aktararak kültürün devamlılığını sağlamışlardır. Bunların içerisinde yer alan renklerle ilgili tabular da toplum tarafından oldukça önemsenmektedir.

Kültür içerisinde renkler, sadece gözün gördüğü bir estetik algıdan ziyade sembolik birtakım anlamlar da barındıran, toplumların inanç ve kültüründe kodlar içeren göstergelerdir. Bu nedenle önemli törenlerde tercih edilen bazı renkler, bu törenlerin temelini oluşturmaktadır. Her ne kadar günümüzde her yerde olduğu gibi Anadolu'da da modernleşme gittikçe artsa da kültürel kodlar, ritüellerdeki kıyafetten oda içerisindeki eşyaların rengine varıncaya kadar insanlar tarafından önemsenmektedir. Özellikle annenin doğum sonrası travmasının rahat atlatılması amacıyla gösterge bilimsel olarak anlamlandırılan bazı renklerin giyilmesinin sağlanması toplumun bu renklerin koruyucu vasfı düşüncesi ile ilgilidir.

Doğum sonrası inanç ve uygulamalar içerisindeki gördüğümüz renkler yüzyıllardır aktarılan birtakım kodlar olup bu renkleri üzerlerinde bulunduran anne ve bebeğin bu süreci kolaylıkla atlatma amacını ifade etmektedir. Bu çalışmada doğum sonrasında (özellikle lohusalık adı verilen süreçte) kullanılan renklerin neler olduğu ve arka planda kullanılma sebeplerine değinilecektir. Ayrıca yüzyıllar içerisinde ritüellerde bazı renklerin tabulaştırılma sebepleri aktarılacak, bazı renkler olumlu manalar taşırken bazı renklerin neden zaman içerisinde olumsuza evrildiğinin üzerinde durulacaktır. Bu durumun sadece anne ile ilgili olmayıp toplumun genel algısında da ne anlama geldiği ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: doğum, renk, tabu, sarılık, inanç

ABSTRACT

The establishment of a new family has been highly valued in Anatolia. Along with this importance, the birth of a child has been considered a great joy and a source of happiness. Anatolian culture, which values the family institution, has adopted many rituals related to this process in a protective sense. Many practices carried out during the postpartum period, known as puerperium, are important cultural bonds that form the collective memory of society. The puerperium involves critical processes that shape the lives of many women. To ensure a smooth transition through this period, families and relatives have passed down certain taboos from generation to generation, ensuring the continuity of the culture. Among these, taboos related to colors are highly valued by society. Within culture, colors are not merely an aesthetic perception perceived by the eye, but also symbolic meanings, indicators containing codes in the beliefs and culture of societies. Therefore, certain colors preferred in important ceremonies form the basis of these ceremonies. Although modernization is increasing everywhere, including Anatolia, cultural codes are still valued by people, from the clothing worn in rituals to the color of the objects in the room. The practice of wearing certain colors, which are interpreted semiotically to help mothers cope with postpartum trauma, is related to societs belief in the protective qualities of these colors.

The colors we see in postpartum beliefs and practices are codes passed down through centuries, expressing the aim of helping both mother and baby overcome this process more easily.

This study will address which colors are used postpartum (especially during the puerperal period) and the reasons behind their use. It will also explore the reasons why certain colors have become taboo in rituals over the centuries, and why some colors, while initially carrying positive meanings, have evolved into negative ones over time. Evaluations will be made regarding what this means not only for mothers but also in the general perception of society.
Keywords: Birth, color, taboo, jaundice, belief

GİRİŞ

Renkler yüzyıllardır insan belleğinde yer edinen önemli sembollerdir. Renklerin her geçen yüzyıl kullanım alanları, çeşitleri ve isim yelpazeleri artmaktadır. Her ne kadar dil çeşitliliği sebebiyle renkler insanlar tarafından farklı telaffuz edilse de birçok toplumda renkler ortaktır. Ancak her toplumun renkler hakkındaki inanç ve algılayışları farklılık göstermektedir.

Tarihte hemen hemen hem toplumda renkler önemli sembolik anlamlar içermiştir. Renklere yüklenen anlamlar yaşanılan coğrafyaya ve toplumlara göre değişiklik göstermiştir. Bu değişiklikler birçok alanda karşımıza çıkmıştır. Kimi zaman törenlerde kullanılan kıyafetlerde kimi zaman mekân ve düzen algısında bazen de bilinçli ya da bilinçsiz olarak simgeler aracılığı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu simgeler zaman içerisinde toplumların kültürel belleğinde olumlu olumsuz ya da nötr olmaları yönü ile kodlanarak aktarılmaktadır. Renklerin insanlar ve toplumlar üzerinde yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle birçok toplum kendi bakış açısına göre renklere bir takım anlamlar yüklemiştir. Bu anlamlar yapıldıkları tören ve ritüellerde bir değer kazanarak anlamların aktarımı sağlanmaktadır.

Türk kültüründe renkleri ilk olarak kozmolojik tasarımlarda görmekteyiz. Bu tasarımların neticesinde renkler yönleri temsil etmeleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kuzey yönü "kara", güneyi "kızıl", doğuyu "mavi" ya da "yeşil", batıyı ise "beyaz" renk simgelemektedir. Ayrıca yer rengi yani toprağın rengi "sarı" ile sembolleştirilmiştir. Tarihi Uygur metinlerinde de beş yön; Merkez-Sarı, Doğu–Lacivert/ Yeşil (ejderha), Batı–Beyaz (Kaplan), Güney–Kırmızı (Saksağan), Kuzey–Siyah (Yılan) olarak tasvir edilmektedir (Dokumacı, 2020: 124).

Türklerde öne çıkan ilk renk beyaz olmuştur. Beyaz Şamanist inanca göre tanrı Ülgeni'i sembolize etmiştir. Diğer bir önemli renk ise al/kırmızı renktir. Genellikle al ruhu/al basması ile ilişkilendirilen bu renk ateşi temsil ettiği için ateş kültünü ön plana çıkarmaktadır. Al, Şamanist inanç ile halk arasındaki ritüellerde Al Karısı ile ilişkilendirilse de zaman içerisinde bayrağı sembolize etmesi ile milli bir renk olarak kutsiyet kazanmıştır. Sarı renk her ne kadar diğer toplumlarda kraliyet ya da iktidar gibi anlamlar içerse de Bahaddin Ögel sarı rengi hastalık ve olumsuzluklarla ilişkilendirmiştir. Halk arasında sarılık kelimesi ile bildiğimiz hastalık da sarı rengin yansıması ile ilgilidir.

Dinî inançların etkilerinin görüldüğü renklerde bulunulan coğrafya da etkili olmuştur. Bu anlamda Türkler de yaşadıkları coğrafya ve iklimin etkisi ile renkleri kültürlerine taşımışlardır. "Dışa dönük bir toplum olan Türkler, renklerin adlandırılmasında doğaya bağlı bir yol izlemişlerdir. Bunda Türklerin hayvancılıkla uğraşmalarının, bitki örtüsü, hayvanlar, madenler, özel adlar, gökle ilgili adlandırmalar, organ adları, hastalık adları, din, meslek, zaman ve coğrafyaya dayalı kavramlar, yiyecek ve içecek gibi çeşitli nesnelerin de rolü vardır" (Küçük, 2011: 10).

YÖNTEM

Bu çalışmada başta yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere birçok makale ve kitap gibi literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmalardaki saha çalışmaları esas alınarak Anadolu'nun farklı bölgelerindeki renk algısı ritüeller merkezinde incelenmiştir. Ayrıca tabu olarak ele alınan renklerin eski Türk geleneklerindeki kökenleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Tabu

Dünya üzerinde birçok kültürün literatüründe yer alan tabu kelimesinin Polinezya dilinden geldiği bilinmektedir. Etimolojik çalışmalar neticesinde her dilde farklı yazılsa da anlam itibariyle birçok kültürde ortak kullanılmış bir kelimedir. Tabu başlangıçta olumsuz bir anlam içerse de temelde hem olumlu hem olumsuz hem de kutsal bir yön ihtiva etmektedir. Zaman içerisinde kutsal mananın da devreye girmesiyle anlaşılması zaman alan bu kavram totemle birlikte anılır hale gelmiştir.

En eski pagan inançların temelinde yer alan tabu zamanla ilkel insanın da inanç ve ritüellerinde yer almıştır. Dini inanç yapılarının evrilmesi ile sıkça tekrar edilen tabu, günah, sevap, haram, yasak kelimeleri ile beraber kullanılmış hatta kimi zaman bu kelimeler yerine de kullanılmıştır. Şimdilerde "yasak" kelimesi ile özdeşleştirilen tabuyu ritüellerde ve ahlaki birçok konuda görmekteyiz. Ancak tabunun tam olarak ne olduğu (yasak mı adlandırma mı) konusu netleşmediği için tanımı da net olarak yapılamamıştır. Tabu ile ilgili olarak en net tanım Türkçe Sözlük'te "1. Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç, 2. Yasaklanarak korunan nesne, kelime, davranış, 3. Tekinsiz" (TDK, 2005: 1771) olarak tanımı yapılmıştır. Bu konu ile ilgili Batı da yoğun bir çalışma içerisinde olmuştur. "Tabu sözcüğü, Batı'ya Kaptan James Cook'un üçüncü deniz yolculuğu hikâyeleriyle ulaşmıştır. Kaptan Cook, Tonga'da Tongatup denilen yerde bu sözcük ile karşılaşmış, terimin çok geniş anlamlara sahip olduğunu fakat özellikle yasaklanmış bir şeyi işaret ettiğini fark etmiştir" (Yolcu, 2014: 56).

Tabu kelimesinin tam olarak bir tanımının yapılamayışından dolayı tabu üzerindeki gizem, uzun yıllar sürmüştür. Birçok araştırıcı tabuyu (sınırları belirlenemeyen bu kavramı) gizemli bir kapıdan farklı bir âleme açılan kapı olarak nitelendirmiştir. Bu gizemli dünyada majik büyü ile beraber büyü, sihir ve tılsımlı birçok nesnenin varlığını da görmüşlerdir. Böylelikle tabu ile başlayan süreç ilkel insanı yeni bir inancın kıyısına da getirmiştir. Bu durum Antaropoloji Sözlüğü'nde şu şekilde anlatılmaktadır: "Mana ile yüklü olduğuna inanılan kişilerden, şef, büyücü, sanatçı, ay hâlindeki kadın, lohusa, ölü, avcı, totem hayvan ve bitkilerin kült nesnelerinden, törenlerde kullanılan aletlerden kaçınmak, ilişkiye girmekten, temastan veya tüketimden uzak durmak, doğaüstü tehlikelerden korunmak için uyulması gerekli bir kuraldır. Özellikle erginlenme ritüelinden geçmemiş çocuklar, erkek ve kadın dernek üyeliği dışında kalanlar için kutsallık alanı dışında kaldıklarından tabu alanı geniştir. Tabular, sürekli ve geçici olarak iki bölüme ayrılabilir. Sürekli tabular belirli ritüeller dışında yasağın sürekliliğini ifade eder. Geçici tabu ise şef veya din adamları tarafından bir kişinin belirli bir süre cezalandırılmasını içerir ve aforozla benzeşir. Polinezya adalarında özellikle yaygın uygulama alanı bulan tabu, birçok kültürde mevcuttur. Güney Asya'ya kirlilik tabuları kast davranışının temel ögelerinden birini oluştururken Yahudilik ve İslamiyet'te haram yiyecek kurumu kültürel olarak kirlilik tabusu davranışını doğurmuştur" (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 771-772).

Bu durumda tabunun ne olduğu ve neyi yasakladığını, yasağın sınırlarını ne olduğu konusunu belirlemek gerekmektedir. Orhan Hançerlioğlu İnanç Sözlüğü'nde öncelikle kutsal kabul edilen her türlü nesnenin dokunulmaması gerektiğini belirtir. Bu kapsamda tabu olarak nitelendirilenler yasak sözler, nesneler ve eylemler gelmektedir. Hançerlioğlu çalışmanın devamında Avustralya kabilelerinde de görülen tabularla ilgili aşağıdaki tabu sınıflandırmasını yapar:

1. "Dokunmayla ilgili yasaklar (örneğin din yaşamına girmemiş olanlar kutsal aygıtlara dokunamazlar)
2. Görmeyle ilgili yasaklar (örneğin kadınlar tapım aygıtlarını yaşamları süresince göremez)
3. Sözle ilgili yasaklar (örneğin dinsel yaşama alınan, töreni yönetenlerle konuşamaz, merâmını ancak işaretlerle anlatabilir)
4. İşitmeyle ilgili yasaklar (örneğin dinsel şarkıların kadınlarca işitilmesi yasaktır)
5. Kutsal olanın kutsal olmayanla karıştırılmasıyla ilgili yasaklar (örneğin kimi dinsel törenler çıplak olarak yapılır, kutsal olmayan giysiler atılır)" (Hançerlioğlu, 1972: 605).

Günümüzde ismi ya da sınırları tam olarak bilinmese de birçok alanda tabu, kullanılmaktadır. Bu alanlardan biri renklerdir. Renkler, kimi zaman hayatın geçiş dönemlerinde kimi zaman da mevsimsel törenlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu törenlerde kötü demonik varlıkların vereceği zarar ve tehditten korunmak amacıyla birtakım renkler ön plana çıkmaktadır. Şamanist inancın temelinde var olan inançla şekillenen bu renkler tabu kabul edilmektedir. Al basmasından kurtulmak isteyen kadının kırmızı renkli örtü örtmesi, kırmızı renkli şerbet ikram edilmesi Al ruhu olarak kabul edilen dişil demondan korunmak amacıyla yapılan uygulamalardır. Aynı şekilde doğum sonrası bebeğe gelecek sarılık hastalığının önüne geçilmesi amacıyla sarı renkli başörtüsünün bebeğin yüzünü örtülmesi ritüeli yapılmaktadır. Bu ve buna benzer uygulamalar Anadolu'nun birçok bölgesinde tabu olarak uygulanmaktadır. Bu renkler belirli inançlarla tabulaştırılarak halen kullanılmaya devam etmedir. Bu renkler genel hatlarıyla şu şekildedir:

Kırmızı

Kırmızı renk, bir diğer adıyla al, Anadolu'da en yaygın kullanılan renklerin başında gelmektedir. Al renk genellikle Türklerin en eski inançlarında yer alan al ruhu ile ilişkilendirilmektedir. "Türk hurafelerine göre ruhlar, ak, kara, sarı, kuba (esmer) diye renklere ayrılırlar. Al Ruhunun ateş tanrısı ve hâmî ruh sayıldığı devirden kalma bir hâtıradır ki, yedi-sekiz bin yıllık demektir. Hülâsa en eski zamanlarda Al Ruhu, ateş tanrısı, hâmî ruh olmuştur" (İnan, 1987: 265). Bu ruh zaman içerisinde kötü ruhlar arasına girerek insanların korktuğu bir demonik varlığa dönüşmüştür. Halen Anadolu'da varlığına inanılan bu ruhun, yeni doğum yapmış kadınları, nadiren de olsa yeni doğan bebekleri hasta ettiğine hatta onların ölümlerine sebep olduğuna inanılmaktadır. Bu demonik varlığın kırmızı renkten korkması sebebiyle bu dönemde lohusa kadınlar kırmızı renkte başörtüsü ya da kırmızı renkli kurdeleler bağlamaktadırlar. "Albastı kırmızı renkten korkmaktadır. Bunun için lohusanın başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlanır. Lohusaya kırmızı altın takılır ve kırmızı şeker hediye edilir" (İnan, 1987: 261).

Sadece Anadolu'da değil birçok Türk boyunda karşılaştığımız bu varlık şu isimlerle anılmaktadır: "Al, Albassı (Türkmenlerde), Albarstı (Kırgızlarda), Albaslı (Karakalpak ve Nogaylarda), Alvasti (Uygurlarda), Alarvadı, Halarvadı, Hal Anası (Azerbaycan'da), Albaslı Katın (Kumuklar'da), Almastı (Karaçay-Balkanlarda), Al Karısı, Albastı, Al Ana (Anadolu'da), Albıs/Albız (Tuva, Altay'da), Almıs (Altaylılar'da), Albın/Ablın (Tofalarda), Olbosti, Martu, Sarı Ene (Özbek ve Karakalpaklarda), Alpas, Alpasta (Çuvaşlarda), Almas (Kumendilerde), Albas (Şorlarda), Sarı Çeç (Sibirya Tatarlarında)" isimleriyle zikredilmektedir (Bayat, 2007: 323-324).

Birçok toplumun kültüründe ve inancında yer alan bu varlık, isimleri farklı olsa da ortak bir işleve sahiptir. Doğan Kaya, Al karısını "Daha çok loğusa kadınlara musallat olan hayali kadın" (2014: 68) olarak tanımlarken Acıpayamlı ise "Memleketimizde al, albastı, alkarısı, alanası, alkızı tabirleriyle umumiyetle kırklı loğusa ve çocuklara, nadir olarak da gebe, gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık" (1974: 75) olarak tanımlamaktadır. Herkes tarafından merak edilen bu dişil demon, gören kişiler tarafından tasvir edilmeye çalışılmıştır. Genel olarak "oldukça esmer, zayıf, dağınık ve uzun saçlı, uzun boylu, yağlı vücutlu, dişlek olarak tasvir edilmiştir. Uzun dişli, ayak parmağı arkada tabanı önde ve iri dudaklıdır. Elleri ve ayakları küçük lakin tırnakları oldukça uzundur. İnsan ciğerini, yüreğini ve böbreğini yemeyi çok sevdiği için uzun olan uzuvlarını bu organları yemek amacıyla kullanır" (Kaya, 2014: 68) şeklinde tasvir edilmiştir.

Özellikle yeni doğum yapmış kadınlara gözüken bu varlık, lohusa kadının ciğerini söküp yiyerek ya da aldığı ciğeri en yakın çeşmede yıkayarak bu kadınları öldürmektedir. Bu sebepten lohusa kadınlar yalnız bırakılmayarak bu varlığın gelmesine engel olmaya çalışılmıştır. Buna ilave olarak kırmızı rengi sevmemesi sebebiyle lohusanın bulunduğu yere kırmız renkli eşyalar koyarak bu demonik varlığın gelmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu tedbirlere ek olarak lohusanın bulunduğu yere demir (makas, bıçak…) koymak, erkek kıyafeti ve tüfek bulundurmak bu tedbirlere dâhil edilmektedir.

Ateş ruhunu temsil eden al ruhu anne ve bebeği 40 günlük süre içerisinde tehlikeye sokan tehdit unsurudur. Anadolu'daki inanca göre doğum yapan annenin mezarı kırk gün boyunca açıktır. Bu inancın temelinde ise lohusa kadının al ruhundan etkilenerek hasta olmasına hatta ölmesi ihtimaline inanılmaktadır. Bu nedenle dışarı çıkarılmayan anne ve bebeği, kırk gün süresince kötü göz ve nazardan da korunmaya çalışılır.

"Al basmasından korunmak için anneye ve bebeğe al yazma/kırmızı kurdele/kırmızı bez örtülür." (Dilmen, 2009: 27; Kayabaşı, 2008: 256; Kayalı, 2010: 51; Arslan, 2011: 41;Sertkaya, 2012: 96; Kurt, 2012: 66; Şimşek, 2010: 155; Erşahin, 2005: 18- 19). "Kırklı kadının başına kırmızı bir yazma bağlanmazsa, çocuğu zayıf ve hastalıklı olur" (Büyükokutan, 2005: 337).

Şekil 1. Yeni doğum yapmış Al basmasından korunmak için kırmızı yazma örtmesi.

Anneye al örtü örtülmesinin dışındaki bir diğer inanç ise anne ve bebeğin bulunduğu odaya demirle ilgili bir unsurun konulmasıdır. Bu unsur makas, bıçak ve iğne gibi aletler olabilmektedir. Şamanizm kökenli bir inanç olan demir bulundurmak demirin bu inanca göre kutsal olmasıdır. Kötü varlıkların gelmesinin önüne geçen demir Anadolu'da genellikle annenin yastığının altında muhafaza edilmektedir. Demir dışında süpürge ve koruyucu muskalar da anne ve bebeğin güvende olmasını sağlayan diğer unsurlardır. Kayseri ve Adana gibi yerlerde bu durum şu şekildedir:

"Köyde, lohusayı uyuduğu sırada iri, kıpkırmızı suratlı bir kadın diye nitelenen al karısının korkutacağına ve öldüreceğine inanılır. Loğusa kadın ve çocuk kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz. Lohusa kadını ve çocuğunu al basmasın diye yorganına iğne takılır. Lohusanın ve çocuğun yatağının altına bir demir parçası konur. Çocuğun yüzüne kırmızı bir tülbent örtülür. Lohusa kadın giysisine hamaylı takar. Çocuğun yatağının altına hamaylı konur. Lohusanın ayakucuna süpürge, değnek konur." (Tarçın, 2009: 51).

Benzer bir uygulama Mersin abdallarında da görülmektedir. "Lohusa kadının yanında mutlaka onu kötülüklerden koruyacak şeyler (duru su, demirden bir alet, ayna, kırmızı renkli bir eşya vb.) bulundurması gereklidir." (Can, 2010: 196).

Nevşehir bölgesinde ise yastığın altına demir bir unsura ek olarak farklı nesneler de konulmaktadır: "Yeni doğum yapmış annenin yastığının altına ayet/Kur'an, Cevşen'ül Kebir duası bırakılır. Ayrıca, erkeğin olduğu yere al karısının gelemediğine inanıldığından loğusa kadının odasında erkek ceketi bulundurulur." (Yıldız, 2010: 97). Bu koruyucu unsurları Anadolu dışında farklı bölgelerde de görmekteyiz. Prizren'de yapılan bir uygulama şu şekildedir: "Lohusaların kaldıkları odada Kuran-ı Kerim, erkek kıyafetleri, bıçak, makas, demir, soğan, sarımsak gibi maddeler bulundurulur, Lohusanın tülbentinin, giysilerinin veya yorganının kırmızı olmasına dikkat edilir." (Eroğlu, 2008: 113; Altun, 2004: 151).

Ağırlık basması olarak da tabir edilen Al basmasının önüne geçmek amacıyla birçok uygulama gerçekleştirilmektedir. Bunlar içerisinde en yaygın olanı kırmızı başörtü, kırmızı kurdela, kırmızı bez, kırmızı yorgan, demir unsurlar, Kur'an, erkek kıyafetleri, soğan, sarımsak, oklava, süpürge ve ateşe dair unsurların lohusanın yakınında bulundurulmasıdır. Bu unsurlar genel olarak birçok olumsuzluğun önüne geçen tabu unsurlar olmuştur. Bu tedbirlere karşı yine de problem devam ediyorsa Al ocağı adı verilen ocaklı kişiler tarafından tedavi gerçekleştirilmektedir.

Anadolu'da al basmasından sonraki bir diğer tabu ise iki lohusa kadının yanlışlıkla karşılaşması olayıdır. Çünkü iki lohusa kadın karşılaştığında kırklarının birbirine karışacağına inanılır. Bu durum neticesinde ise bebeklerin hasta olacağı, hastalık neticesinde de bebeklerin zayıflayarak ölecekleri söylenir. Bu inanç neticesinde lohusa kadınlar böyle bir karşılaşmadan sakınmak için bebeklerinin üzerine mutlaka al örtü örterler ya da karşılaşmamaya dikkat ederler. Mersin halk kültüründe görülen bu olay şu şekildedir:

"İki komşu kadın aynı anda doğum yaparsa bebeklerinin üzerine al örtü örterler. Eğer bu iki kadın birbirini görmeye giderse 'albastı' oldu ya da ' kıyıldı' derler. O zaman çocuk sütten kesilir, zayıflar. Bu yüzden 'çocukların kırkı karıştı' ya da 'kıyıldı' denilir." (Kayalı, 2010: 51).
Anadolu'nun birçok bölgesinde al basması hadisesinin anneyle ilgili olduğuna inanılır. Yeni doğan bebeğin ise nadiren al basması olacağı inancı vardır. Ancak Ankara'da bu durumun direk bebekle ilgili olduğu söylenir. Bu olaydan uzak durmanın ve korunmanın tek yolu ise çocuğa takılan altındır. Hatta içerisinde altın bulunan bir su ile yıkandığında çocuğun birçok kötü ruhtan korunacağı söylenir. Bu uygulamalara ek olarak bir diğer uygulama yine kırmızı renkli bir kurdelanın çocuğun kolunda takılı olmasıdır.
"Ankara'nın Akyurt ilçesinde al basması, saf ve temiz olduğundan dolayı sadece çocukları tehdit ettiğine inanılan bir hastalıktır. Bu yüzden çocuğa altın takılır, içinde altın bulunan suyla çocuk yıkanır. Koluna kırkı çıkana kadar kırmızı kurdele bağlanmaktadır." (Erdoğan, 1996:188). Altının koruyucu vasfının görüldüğü bir diğer yer Mardin'in Midyat ilçesidir. Hem altının hem kırmızı rengin hem de silah sesinin ön plana çıktığı korunma metodları bu bölgede yaygındır. "Albasması tüfek sesinden ve kırmızı renginden korkar. Bunun için de lohusa yatakta iken başına kırmızı kurdeleli altın takılır" (Uygur, 2008: 36).
Al basması olayında kırmızı rengin sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle kırk gün boyunca kıyafet, yorgan gibi birçok unsurda gördüğümüz bu renk yiyecek ve içeceklerde de kendini göstermektedir. Tekirdağ'da görülen lohusa şerbeti hem gelenlere hem de yeni doğum yapan anneye ikram edilir. Bu şerbet; içerisinde bulunan, enerji veren ve anneyi rahatlatmayı hedefleyen tıbbi aromatik bitkilerden oluşmaktadır.
"Tekirdağ'da ziyarete gelenlere kırmızı renkli loğusa şerbeti ikram edilir." (Artun 1998: 4-28).
Kırmızı rengin kullanıldığı son uygulama ise Sivas'ın Divriği ilçesine bağlı Güneyevler Köyü'dür. Burada halk daha bebek doğar doğmaz al basmasının önüne geçmek için doğum anını beklemektedir. "Ebe kadın çocuğun eşine bağlı göbek bağını keserek kırmızı bir iple bağlar." (Türk, 1989: 111).

Sarı

Anadolu'da kırmızı/al renginden sonra yaygın olarak kullanılan bir diğer renk sarıdır. Bu isimle anılan hastalık ise korku sebebiyle ya da karaciğerle bağlantılı olarak ortaya çıkan sarılık hastalığıdır. Sarılık hastalığına yakalanmış kişinin göz rengindeki beyaz kısmın sarıya dönmesi cildinin aynı şekilde sarımsı bir renk alması sebebiyle hastalık bu şekilde adlandırılmıştır. Sarılık hastalığına yakalanan kişiler birtakım tedbirlerle iyileştirilmeye çalışılır. Eğer ki tedavi hastalığa çözüm olmamışsa hasta en yakın sarılık ocağına götürülmektedir. Ocaklı kişi ise gelen kişinin iki kaşının ortasını ya da kulak arkasını kesici bir aletle çizerek kan akıtması olayını gerçekleştirir. Böylelikle pis kanın akarak kişinin iyileşeceğine inanılır. Ancak ocaklı kişiye gidilmeden önce de ya da bu şekilde çizme olayının yapılamayacağı bebeklerde farklı yöntemler uygulanır. Bunlar içerisinde bebeğin bileğine takılan sarı ip, omzuna iğnelenen altın, başına örtülen sarı başörtüsü gibi uygulamalar gelmektedir. Bu hastalıkta sarı rengin kullanılması şu fikirle açıklanabilir: "Tabiattaki eşya ile evren arasında gizli bir sempati bağı mevcuttur düşüncesine dayanılarak bir şeyin anlamını araştırmak, anlamak, onun neye benzediğini tespit etmekle mümkün olur. Çünkü Tanrı, tabiattaki her şeyi kendi iç özelliğini aksettirecek şekilde biçimlendirmiştir. Bir başka deyişle tabiat, yarattığı her şeyi onda gizlemek istediği niteliklerin görüntüsüyle biçimlendirir. Bunun sonucunda da tedavi sanatında 'Similia, similibus curantur' (bir şey benzeriyle tedavi edilir) prensibi ortaya atılmış ve birçok hastalık, insan vücudunun belirli bölgelerine ve hastalıkların belirtilerine benzeyen canlı cansız maddelerle tedavi edilmeye başlanmıştır. Mesela vücudun derisini sarı renge boyadığından dolayı sarılıkta, tabiatta sarı renk süt veren kırlangıç otu (Chelidonium türleri), leblebi, limon gibi bitkiler, altın gibi madenler, haraza, idrar gibi hayvanî ürünler kullanılmıştır (Bayat, 1987: 60). Genellikle anne ve bebeğin doğum sonrası olabilecek sarılık hastalığının bertaraf edilmesinde Anadolu'da benzer uygulamalar şu şekildedir:
"Çocuğun kırkında sarılığa yakalanmaması için üzerine sarı eşarp atılır, ya da altın takılır." (Çoban, 2011: 31; Çelik, 2008: 417 ;Savur, 2010: 26; Kaldar, 2008: 30 ;Bıldır, 2008: 258).
Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde sarı nesnelere ek olarak sarı renkli gül kullanılması ritüelini görülmektedir. Diğer uygulamalardan farklı olarak taze fasulyenin sarı kısımlarının da kullanıldığı uygulama şu şekildedir:

"Bebek sarılık olmasın diye sarı gül kaynatılır, altın yüzük ve taze fasulyenin yeşil tohumları kazana konur, bebek banyo yaptıktan sonra son suyuna kazandan alınan bir tas su dökülür. Ucu kesik altın ortadan delinip bebeğin boynuna takılır. Hacdan gelen sarı boncuk bebeğin boynuna takılır. Bebeğe sarı kıyafetler giydirilir. Bebeğin yüzüne sarı yazma örtülür. Sarılığı alsın diye bebeğin odasında sarı lamba yakılır." (Akça, 2009: 38). Görüldüğü üzere sarı renkli birçok unsur tedavi maksadıyla kullanılmıştır. Bu da "bir şey benzeri ile tedavi edilir" ilkesini akıllara getirmektedir.

"Al basmasın diye çocuğun üstüne kırmızı yazma, sarılık olmasın diye sarı yazma örtülür." (Kayabaşı, 2008: 257). Diyarbakır Ergani ilçesinde gördüğümüz sarı renkli gül kullanımına ek olarak bir diğer benzer uygulama Mersin'de görülmektedir. Burada sarı renkli herhangi bir çiçek kaynatılarak çocuğa içirilir ve hastalık önlenmeye çalışılır.

"Çocuğun sarılık olmaması için de beşiğinin üstüne sarı tülbent asılır. Aynı zamanda sarı çiçek kaynatılarak, üç gün boyunca çocuğa içirilir." (Şimşek, 2008: 226).

Şekil 2. Sarılık hastalığından korunmak için bebeğin beşiğinin üzerine sarı örtü örtülmesi.

Siyah

Siyah renk dünya üzerindeki birçok toplulukta simgesel olarak olumsuz anlamları ifade etmektedir. Karanlık, boşluk, üzüntü, kötülük, büyü, ölüm ve şeytan gibi anlamlar içeren bu renk Türk mitolojisinde de benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türklerde kuzey yönünü sembolize eden siyah renk şu anlamlarda da kullanılmıştır: "1. Kuzeyde olan bir yer (şehir, ırmak, göl vs.) ya da kuzeyde yaşayan topluluk. 2. Şiddet, güç ve yoğunluğu ve gerçeği vurgulamak için. 3. İyi ya da iyilik ilkesinin karşısında olumsuz ya da kötü olan ilkeyi belirtmek için. Yas, ölüm gibi insanın hayatında meydana gelebilecek üzüntü verici hususlar" (Çoruhlu, 2010: 205). Genel olarak olumsuz anlamlar taşıyan siyah renk doğum sonrası evre olan lohusalık döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Adana'nın Aladağ ilçesinde gördüğümüz bir uygulamada yeni doğum yapan annenin kırk gün boyunca dışarı çıkması uygun görülmez. Ancak çıkma mecburiyeti olduğu takdirde çıkması için tek ölçüt bebeğin alın kısmına siyah, şakaklarına ise beyaz renk sürmesidir. Bu renkler tabu olarak yörede olmazsa olmaz renklerdir. Tabu olmalarının arkasındaki anlam ise şu şekilde ifade edilmektedir:

Aladağ'da lohusa kadın 40 gün bir yere gitmez. Bir yere gitmeye mecbur kalırsa bebeğin alnına, kaşlarının arasına kömür, yanlarına un sürülür. Kara nazar değmemesi, un da uzun ömürlü olsun ve ak saçlı ihtiyar olsun diyedir." (Yılmaz, 2005: 57).

Anadolu'da gördüğümüz al basması olayına karşı kullanılan kırmızı rengin bazı bölgelerde siyaha döndüğünü görmekteyiz. Kırmız ile aynı işleve sahip olarak gördüğümüz siyah renk erkek kıyafetinin koruyucu vasfı üzerinden şu şekilde kullanılmaktadır:

"Türk dünyasının farklı bölgelerinde al basmasından korunmak için başvurulan çarelerden bazıları şunlardır: Lohusanın boynuna siyah boncuk takılır. Lohusanın başucuna kocasının elbisesi, siyah erkek pantolonu asılır" (Turan, 1992: 96).

Beyaz

Türk kültüründe ve mitolojisinde batı yönünün simgesi olan beyaz renk saflık, temizlik ve ululuğun simgesidir. Ayrıca dünya mitolojilerinde de benzer anlamlarla aydınlık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, kutsallık, ruhsal yetkinlik, ışık gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Türk mitolojisinde tanrı Ülgen'in rengi olarak da kabul edilen bu renk ulûhiyetle ilişkilendirilmiştir. Birçok ritüel ve uygulamada gördüğümüz beyaz renk doğum sonrası uygulamalarda da karşımıza çıkmaktadır. Kırmızı renkle beraber doğum yapmış lohusa kadının üzerinde bulundurulması halk tarafından uygun görülmüştür.

"Hurafeye göre al karısı tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlanır." (İnan, 2000: 171). Yine benzer bir uygulama Balıkesir'in Dursunbey ilçesinde de görülmektedir. "Kırklı kadın sokağa çıkmaz. Yanına fazla kişi de gelmez. Kırklı kadına beyaz örtü örterler." (Bıldır, 2008: 258). Sadece Türkiye'de değil birçok Türk topluluğunda da bulunan benzer bir uygulama Kazakistan'da da görülür. Burada beyaz, ruhlarla ilişkilendirilerek yardım istemede aracı olarak kullanılmaktadır.

"Kazakistan'da kadınların doğum esnasında, 'albastı' veya 'murtû' adı verilen bir cinin doğum yapacak olan kadınları basarak sıkıntı vereceğine, hatta onları öldüreceğine inanılır. Bunun şerrinden korunmak için evde yanmakta olan ateşe yağ atılır. Evdeki yükün üzerine beyaz bir bez yaymak suretiyle, ölmüşlerinin ruhlarından yardım istenir." (Altay, 1998: 219). İyiliğin, saflığın simgesi olan beyaz renk melekleri çeken bir renk olduğuna inanılarak lohusa kadınlarda başörtüsü olarak da kullanılır. Diyarbakır Ergani'de görülen bir uygulama şu şekildedir: "Lohusanın doğumdan hemen sonra başına beyaz yazma bağlanır, başı bağlanmazsa yanına melek girmeyeceğine inanılır." (Akça, 2009: 33).

Alaca

Anadolu'da çok yaygın olmayan bir diğer renk ise alaca denilen karma renktir. Birçok rengin birleşimi ya da karması diyebileceğimiz bu renk Tire'de karşımıza çıkmaktadır. Tire'de doğumdan önce yapılan ritüel özel bir merasimle başlar. Çocuğu olmayan kadın için dokuz evden toplanan farklı renkteki kumaş parçasından yapılan gömlek anne adayına giydirilir. Bu şekilde anneye giydirilen bu gömlekten beklenen, çocuğu olan 9 evden toplanan parçalar gibi çocuğu olmayan annenin o ailelerden gelen bebek bereketinin temas yoluyla anneye geçirilmesidir.

Ayrıca Anadolu'da bebeğin bir kadına ya da bir türbeye satılması geleneği de bulunmaktadır. Hayatta kalması umulan bebeklerin yaşaması durumda verilen sözle isimleri Satı ya da Satılmış konur. "Tire'de çocuğu yaşamayan kadın, Mehmet adı bulunan dokuz evden birer parça kumaş alıp gömlek diker ve diktiği gömleği giyer. Doğumdan sonra ilk meme verilmeden bebek, çocuğu ölmemiş kadının boynundan geçirilir. Böylece o çocuk o kadına satılmış olur. Bu bebeklere Satı, Satılmış adları verilir. Bebeğin annesi "sütannesi" adı verilen bu kadına her hafta çocuğa sembolik olarak süt hakkı verir." (Artan, 1973: 6724).

Yeşil

Anadolu'da tabu olarak nitelendirilebilecek bir diğer renk yeşildir. Bu renk doğada canlılığın ve yaşamın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Anamur'da görülen yeni doğum yapmış anne ve bebeğin odasına konulan yeşil bir dal ile beklenen, bebeğin ve annenin kırk günlük süreyi canlı bir şekilde tamamlamalarıdır.

"Anamur'da, albastıya, 'Garaguş çarpması' denmektedir. Kırklı çocuk yalnız bırakılmaz eğer yalnız bırakılırsa garaguş çarpar inancı vardır. Garaguş çarpması, lohusa yalnızken ve bebek gece emzirildikten sonra olmaktadır. Garaguş çarpan çocuğun, tırnaklarının dibi, boynunun altı siyah olur. Yörede garaguş çarpmasını önlemek için lohusa yalnız bırakılmaz, çocuğun beşiğinin başucuna ekmek koyulur, çocuğa anem takılır, çocuğun üzerine al yazma örtülür. Lohusanın ve çocuğun yattığı yatağın bir köşesine iğne batırılır. Lohusa ve çocuğun bulunduğu odada Kuran, yeşil yapraklı dal, kuru soğan, makas gibi birtakım nesneler bulundurulur"(Kuzu, 2010: 52).

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar varlığını devam ettirmiş renklerle ilgili inançlar, gelecekte de varlığını devam ettirecektir. Kıyafette, boyalarda, binalarda ve gözün gördüğü daha nice birçok nesne renklerle varlığını tamamlamıştır. Doğal renklerle var olan orman, dağ tepe ve nice güzel çiçeğe de anlam katan renkler hayatın geçiş dönemi olarak adlandırdığımız doğum evlenme ve ölümde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tabu ve ritüellerin daha yoğun olduğu doğum sonrası dönemde halk bu süreci kolay atlatmak amacıyla birtakım uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bu uygulamaları gerçekleştirirken de birtakım renkleri tabu haline getirmişlerdir.

Bu renkler başörtüsünde, yorganda ve kıyafette yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şamanik fetişlerin ve demonik varlıkların yansıması ile ilişkilendirilen bu renkler gelen kötülüğün önlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Ateşi temsil eden kırmızı renk ile al ruhunun istenilen alandan uzaklaştırılarak anne ve bebeğe gelecek bir zarar önlenmeye çalışılırken sarı renk "bir şey benzeriyle tedavi edilir" ilkesine göre sarılık hastalığını tedavi etmek için kullanılmaktadır. Beyaz renk ruhsal erginlik, saflık ve masumiyet ile ilişkilendirilerek al örtünün yanında kullanılmasıyla karşımıza çıkarken yeşil canlılık ve tazeliğin devamlılığı amacıyla annenin odasında bir yeşil dalda karşımıza çıkmaktadır. Alaca ve siyahın da farklı formlarda karşımıza çıktığı tabulaştırılan renklerin uzun yıllar Anadolu'da var olacağı yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKLAR

Acıpayamlı, O. (1974). Türkiye'de Doğumla İlgili İnanmaların Etimolojik Etüdü, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Akça, G. (2009). Diyarbakır İli Ergani İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Altay, H. (1998). Anayurttan Anadolu'ya, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altun, I. (2004). Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm, İstanbul: Yayıncı Yayınları.

Arslan, D. (2011). Karamanmaraş İli Göksun İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Artan, G. (1973). Tire'de Çocuklarla İlgili İnanışlar, Türk Folklor Araştırmaları, C.5, İstanbul: Yörük Matbaası.

Artun, E. (1998). Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları, Tekirdağ: TGİD Kültür Yayınları.

Bayat F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dişi–Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji) II. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bıldır, F. (2008). Dursunbey (Balıkesir) Yöresi Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Büyükokutan. A. (2005). Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Can, D. (2010). Mersin Abdalları Halkiblimi Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Çelik, T. (2008). Uşak İlyaslı Kasabası Folkloru, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Çoban, Y. (2011). Konya İli Kulu İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Çoruhlu, Y. (2010) Türk Mitolojisinin Ana hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Dilmen, D. (2009). Niğde Ulukışla İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Dokumacı M. (2020). Renklerin İnsan Yaşamındaki Etkileri ve Renklerin Tarih Boyunca Yolculuğu, Takvim-i Vekayi, Cilt 8, S. 2, s. 120-131.

Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2009). Antropoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Erdoğan, Z. (1996). Ankara'nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyünde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmalar, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II, s. 185-189, Ankara: Halk Kültürlerini Araştırma ve Genel Geliştirme Müdürlüğü Yayınları.

Eroğlu, E. (2008). Prizren Türk Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Erşahin, İ. (2005). Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan (1975). İnanç Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnan, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler, I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaldar, Ü. (2008). Adana İli Yumurtalık İlçesi Halk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir İnceleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kaya, D. (2014). Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kayabaşı, O. A. (2008). Anamur Folkloru, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kayalı, N. (2010). Mersin Halk kültüründe Geçiş Dönemleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Kurt, B. (2012). Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Kuzu, P. (2010). Anamur Folkloru, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Küçük, A. (2011). Giresun Çepni Folkloru, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Savur, S. (2010). Adana İli Tufanbeyli İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Sertkaya, B. (2012). Elazığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şimşek, E. B. (2010). Arslanköy (Mersin) ve Çevresinde Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünlerinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Tarçın, G. (2009). Kayseri Üçoynak-Adana Yeniyayla Köyleri Karşılaştırmalı Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turan, A. (1992). Türk Folklorunda Albastı/Alkarısı İnancı, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Milli Folklor, s.77-115, Ankara.

Türk, H. (1989), Güneyevler Köyü'nde Doğumla İlgili Bazı Geleneksel Uygulamalar ve Boş İnançlar, Türk Folkloru Araştırmaları', S. 114, , s.103-117, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uygur. H. K. (2008). Midyat Halk Kültürü Monografisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Yıldız, N. Ç. (2010). Nevşehir İli Gülşehir İlçesi Halk Edebiyatı ve Folkloru Üzerine Bir İnceleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, M. A. (2005). Aladağ Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Yolcu, Mehmet Ali (2014). Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar, Konya: Kömen Yayınları.

DOĞUM SONRASI RİTÜEL VE TABU BAĞLAMINDA HAYVANLARIN ANADOLU KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

THE PLACE OF ANIMALS IN ANATOLIAN CULTURE WITHIN THE CONTEXT OF POSTPARTUM RITUALS AND TABOOS

Assist. Prof. Dr. Fatma Ateş
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Faculty of Education, - Department of Turkish Language and Social Sciences
ORCID NO: 0000-0002-8885-0119

ÖZET

İnsan yaşamında önemli geçiş dönemleri bulunmaktadır. Bu dönemler: doğum, evlenme ve ölümdür. Doğum her toplum için neşe, umut ve heyecan içermektedir. Tarihi çağlardan günümüze kadar hemen hemen her toplum, doğumu bir başlangıç olarak düşünmüştür. Bu başlangıcın iyi olmasını halinde diğer dönemlerin de iyi geçeceğine inanmışlardır. Bu bağlamda doğum öncesinde, doğum esnasında ve sonrasında birçok ritüel ve uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Bu uygulamaların yoğun olarak yaşandığı evre olan doğum sonrasında karşımıza çıkan ritüeller bölgelere göre farklılık göstermiştir. Doğum sonrası evre, yeni doğum yapmış olan anne için hem bedensel hem de psikolojik yönden hassas bir süreçtir. Bu dönem, halk arasında "lohusalık" olarak ifade edilmektedir. Kırk günlük bir süreyi kapsayan lohusalık döneminde ilk defa anne olan kadının bebeğe adapte olma sürecine ek olarak çevresel faktörler de anneyi etkilemektedir. Bu süreçte annenin bu dönemi kolay atlamasını sağlamak için kültürel faktörlerle beraber tabular ön plana çıkmaktadır. Bu tabuların bir kısmı benzetim unsuru kurularak ortaya çıkarılan hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamaları içermektedir. Bu nedenle lohusalık gibi kritik evrelerde bazı hayvanlar olumlu manada tabulaşırken bazı hayvanlar olumsuz manada Türk insanının hayatında tabulaştırılmıştır. Bazı hayvanların kültürel hayatta tabulaştırılmasında anneye ya da bebeğe zarar geleceği inancı varken bazı hayvanlarda da tam tersi bir inançla koruyucu vasıf ön plana çıkmıştır. Kimi toplumlarda olumsuz bir kimlik bürünen bazı hayvanlar uğursuzluk getireceği inancı ile lohusalık süreci döneminde anne ve bebeğe yaklaşmasının önüne geçilmiştir. Örneğin köpek ve yılan gibi hayvanların mitik hikâyelerde olumsuz bir yön bulundurması sebebi ile uğursuzluk getireceğine inanılırken inek, koyun ve güvercin gibi hayvanlar insan zihninde daha olumlu bir tablo çizmişlerdir. Bu çalışmada doğum sonrası dönem olan lohusalıkta hayvanların anne ve bebek üzerindeki olumlu ve olumsuz rolleri, kültürel bellekte hayvanların fonksiyonları, hayvanların tabu olma sebepleri ve bunlara bağlı olarak yapılan uygulamalar değerlendirilecektir. Bildirinin amacı lohusalık sürecinde insanlar üzerinde derin etki bırakan tabulaştırılmış hayvanlar üzerinden nesilden nesile aktarılan kültürel kodların değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Doğum, ritüel, hayvan, kültür, lohusalık dönemi

ABSTRACT

There are significant transitional periods in human life: birth, marriage, and death. Birth is a time of joy, hope, and excitement for every society. From ancient times to the present day, almost every society has considered birth as a beginning. They believe that if this beginning is good, the other periods will also be good. In this context, they have performed many rituals and practices before, during, and after birth. The rituals that are most intensely experienced in the postpartum period vary according to region. The postpartum period is a sensitive process for the new mother, both physically and psychologically. This period is commonly referred to as "puerperium." During the forty-day puerperium, in addition to the woman's adaptation to the baby, environmental factors also affect the mother. Cultural factors and taboos come to the forefront to help the mother navigate this period more easily. Some of these taboos involve beliefs and practices related to animals, often created through analogies. Therefore, during critical stages like the postpartum period, some animals are positively tabooed, while others are negatively tabooed in the lives of Turkish people. While some animals are tabooed in cultural life due to the belief that they will harm the mother or baby, others are characterized by the opposite, with a protective quality. In some societies, certain animals with negative connotations are prevented from approaching the mother and baby during the postpartum period due to the belief that they will bring bad luck.

For example, animals like dogs and snakes are believed to bring bad luck because of their negative aspects in mythical stories, while animals like cows, sheep, and pigeons are portrayed more positively in peoples minds.
This study will evaluate the positive and negative roles of animals on the mother and baby during the postpartum period, the functions of animals in cultural memory, the reasons for animals being tabooed, and the practices related to these taboos. The aim of the paper is to evaluate the cultural codes passed down from generation to generation through tabooed animals that have a profound impact on people during the postpartum period.
Keywords: Birth, Ritual, Animal, Culture, Postpartum period

GİRİŞ

Orta Asya bozkırında göçebe bir hayat süren Türkler, Anadolu topraklarına geldiklerinde de hayvanlarla olan bağlarını aynı şekilde devam ettirmişlerdir. Anadolu'yu yurt tutan Türkler, kültürel dünyalarını İslamiyet'i merkeze alarak şekillendirirlerken bu dinin içerisinde eski Türk inanç sistemi olan Şamanizm'den kalan bakiyelerinin bir kısmını da günlük hayatlarında bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaşatmışlardır. Allah'ın sessiz kulları olarak baktıkları hayvanları bir yoldaş kimi zaman da içerisinde bir kutun olduğu doğaüstü vasıflara sahip bir varlık olma inancıyla değerlendirmişlerdir.
Hayvanlar, insan hayatın birçok evresinde karşımıza çıkmaktadır. Bu evrelerin başında ise hayatın geçiş dönemi olarak adlandırdığımız doğum evlenme ve ölüm gibi kritik süreçler gelmektedir. Birçok ritüeli inanç ve uygulamayı barındıran bu süreçler içerisinde ritüellerin yoğun olarak karşımıza çıktığı süreç doğum sonrası zamandır. Doğum hadisesi sadece biyolojik bir kavram olmanın ötesinde halk tarafından kutsal ve bir o kadar da fiziki ya da metafizik tehlikelere açık bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Tehlikeli olması anne ve bebeğin korumasız ve savunmasız olmaları ile ilgilidir. Al basması gibi birtakım demonik varlıkların anne ve bebeğe zarar verme şüphesine karşı bu evrede insanlar birtakım önlemler almaya çalışmışlardır. Bu önlemler bölgelere göre değişiklik göstermesine rağmen hemen hemen birbirine yakın uygulamalardır. Koruyucu önlemlerin başında al örtü, kırmızı kurdele, kırmızı yorgan, erkek kıyafetleri, demir, iğne, süpürge gelmektedir. Saydığımız bu ve buna benzer birçok unsur, amulet ve kutsal kabul edilen fetişler olarak annenin odasında bulundurulmaktadır. Lohusalık süreci olarak adlandırılan bu dönemin kırklama adı verilen kırk günlük süreye kadar annenin ve bebeğin güvende olması için aileler ellerinden geldiğince yalnız bırakmamaya özen gösterirler. Doğum sonrası kırk günlük süre anne ve bebek için kritik bir evre olup halk arasında bu sürede özellikle annenin mezarının kapısının açık olduğuna inanılır. Böyle bir evrede ise Anadolu insanının tabu olarak kabul ettiği bir takım hayvanlar devreye girmektedir. Bu hayvanların kimisi koruyucu vasfı itibariyle kimisi ise sakınılması ve uzak durulması tarafıyla karşımıza çıkmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada başta yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere birçok makale ve kitap gibi literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmalardaki saha çalışmaları esas alınarak Anadolu'nun farklı bölgelerindeki tabu olarak kabul edilen hayvanlar ritüeller merkezinde incelenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

1. İnek

Anadolu'da et elde edilmesi ve süt vermesi yönüyle bolluk ve bereket olarak düşünülen inek uysallığı ile bilinmektedir. Girdiği haneyi bereketlendirdiği inancına sahip olan Anadolu insanı tabu olarak gördükleri durum ve insanları inekten uzak tutmaya çalışırlar. Bu tabu unsurlardan biri lohusa kadındır. Yeni doğum yapmış korumasız ve savunmasız olan anne zararlı demonlara da açıktır. Böyle bir evre kırk günü kapsamaktadır. Kırk günlük süre içerisinde anne evden dışarı çıkmamalı ve inek gibi, sağılacak hayvanlardan uzak durmalıdır.
Doğu Anadolu'da "gebe ya da lohusa 'sağım işine' giremez. Çamaşır yıkayamaz, hamur yoğuramaz ve ağır işler göremez." (Türkdoğan, 1982: 587-588; Kuşdemir, 2004: 38). Bu uygulama hem anneyi korumak için hem de bereketin kesilmesinin önüne geçmek içindir.
Hamzababa köyünde kırk günlük süre kritik bir sayı olup bu sürede ne annenin ne de bebeğin dışarı çıkması uygun görülmezken kıyafetlerin de dışarıya asılması uygun görülmemiştir. Dışarıdan alınacak olumsuz bir etkiye karşı alınan bu tedbir anne ve bebeği koruma amacı gütmektedir.

İneğin Anadolu'da tabu olması ineklerin de insanlar gibi hamilelik süresinin dokuz ay olmasıdır. Buradaki bağlantıdan yola çıkarak iki yeni doğum yapmış annenin kırklarının karışmasında olduğu gibi burada da anne ve yeni doğum yapan ineğin kırklarının karışma olayı bulunmaktadır.
"Kırkı çıkmayan bebek cenaze evine götürülmez. 'Kara kuru', 'kara kuda' ve 'kara basan' olarak adlandırılın varlığın anneye ve çocuğa zarar vermemesi için çaltı ağacının dallarından ve karanfil tohumundan muska yapılır, çocuğa takılır. Kırkı çıkmayan bebeğin giysileri geceleri dışarıda bırakılmaz. Yeni doğum yapmış iki anne ve bebekleri aynı ortamda bulunmazlar. Bir arada bulunmaları gerekiyorsa birbirlerine çengelli iğne verirler böylelikle 'kırkların birbirine karışmasının' önleneceğine inanılır. Hamzababa köyünde kırkı çıkmayan anne ve bebek, bir ineğin yanında bulunmaz. İneklerin de insanlar gibi dokuz ayda doğurması nedeniyle bu sakınmanın gerekli olduğu söylenmiştir." (Ulusan, 2009: 224, 225).

2. Tavuk

Kırsal yaşamın önemli bir unsuru olan tavuk, hem ekonomik hem de sembolik anlamlar içeren bir hayvandır. Halk belleğinde tavuk; bereket, annelik ve geçim kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir. Kümes hayvancılığı içerisinde yer alan tavuk Türk mutfağının temel besin kaynaklarındandır. Özellikle göçebe hayat tarzından yerleşik hayata geçişte küçükbaş, büyükbaş hayvancılıkla beraber kümes hayvanları kapsamında yer almıştır. Kültürel halk belleğinde tavuk, hem doğum hem de lohusalık sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Annelik yönü ile gördüğümüz tavuk doğurganlıkla sembolleştirilirmiştir. Neslin devamı açısından aktarılan doğurganlık ve çocuk kavramı tavuk aracılığıyla yapılan ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Ankara'da doğum sonrası uygulamalarda sembolik değeriyle ön plana çıkan tavuk, bir ritüelde kırklama suyuna konulması ile görülmektedir. Bu uygulamada tavuk kırklama suyunun içine konularak bebeğin ve annenin bu suyla yıkanması sağlanır. Böylelikle tavukta var olan bereketin, doğurganlığın ve anneliğin devam etmesi umulur.
"Ankara'nın Akyurt ilçesine bağlı Elecik köyünde doğumdan sonraki kırkıncı günde anne ve bebek kırklanır. Buna 'aydaşlama' denir. Suya gümüş ve yedi sekiz buğday atılmaktadır. Gümüş bebeğin gümüş gibi temiz kalpli olması isteğini ifade eder. Kırklama için özellikle değirmenlerin suyu tercih edilmektedir. Burada yapılan kırklamada, bir leğene tavuk veya kemik konur. Kırklanacak bebek bunun üzerine oturtulur, bu sudan kırk tane kaşıkla sayarak bebeğin üzerine dökülür, anne ve bebek aynı suyla yıkanmaktadır. Buradaki tavuğun anlamı, tavuk çırpındıkça bebeği tehdit eden hastalıkların bu şekilde terk edip gideceğine inanılmaktadır. Leğenin içine konulan kemik, bebekteki kötülükleri kendisine toplaması içindir. Bebekteki rahatsızlıkların kemiğe geçirildiğine inanılmaktadır." (Erdoğan, 1996:188).
Tavuk genellikle ritüellerde canlı olarak kullanılmaktadır. Kocaeli'nin birçok köyünde doğum sonrası kırk basmış çocuklarda uygulanan törende kara tavuk kullanılmaktadır. Benzer benzeri ile tedavi edilir ilkesince siyah rengin seçilmesi tesadüf değildir. Renk sembolizminin devreye girdiği bu ritüelde tehlike ve uğursuzlukların üstünü örten güçlü bir renk ya da güçle ilişkilendirilir. Bu nedenle görülen birçok uygulamada siyah tavuk arındırıcı ve sağaltıcı yönü ile karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda da tam olarak böyle bir uygulama yapılarak siyah tavuğun çocuk üzerindeki al ruhunu uzaklaştırması ve tedavi etmesi beklenir.
"Kocaeli'nin Bağırganlı, Antaplı ve Safalı köylerinde kırk basması, 'yaşıt basması' adıyla da bilinir. Yaşıt basması için alınan tedbirler çocuğa yöneliktir. Yeni doğan çocuk huysuzlanır ağlarsa nazar değdiğine, kırk bastığına inanılır. Hastalanan çocuklar Akpınar'a türbeye götürülür ve kırklanır. Çocuk yürüyemediği zaman da yaşıt bastığına inanılır. Kırk tane kara ağaç dalından kırk çomak alınır ve yakılır. Külü suya dökülür ve çocuk bu suyla yıkanır. Kalburun altına kara tavuk koyulur ve üstünde kırkbasan çocuk yıkanır (Altun, 2004: 158-159).

3. Horoz

Türk kültüründe hayvan sembolizmi Şamanist sürece dayanmaktadır. On iki hayvanlı Türk takviminin oluşturulması da Türklerin hayvanlara verdiği önemi göstermektedir. Türkler, birtakım hayvanları önemsemişler, bu hayvanların bazılarını kutsal kabul ederek kimisine yaklaşırken kimi hayvanlardan uzak durarak onlardan kaçınmışlardır. Bu durumun ardında ise birtakım nedenler bulunmaktadır. Sabahın olduğunu ilan eden hayvan olarak bilinen horoz, uzun soluklu ötüşüyle de sembolik anlamlar kazanmıştır.

"Birçok kültürde horoz, güneşin ve gururun sembolü olarak algılanmış; onun ötüşüyle güneşin doğuşu arasında ilişki kurulmuştur. İran mitolojisinde mitra inancına bağlı olarak yeniden dirilişin ve ışığın habercisi olan horoz, Zerdüştlükte ateşi ve güneşi temsil etmektedir. Yahudilikte günahlardan kurtulmanın aracı olarak kefaret ayinlerinde kullanılmakta; Hıristiyanlar onu, İsa-Mesih'in sembolü olarak kabul etmektedirler" (Çatalbaş, 2011; 53).
"Horoz'un cesaret, savaşçılık, dürüstlük, nezaket, Şeytan'ı def etme gibi vasıfları, barışı simgeleyen hayvan olması ile zihinlere kazındığı bilinmektedir" (Çoruhlu, 2002; 148). Ayrıca aydınlıkla ortaya çıkması bunu insanlara bildirmesi yönü ile de olumlu bir izlenim sunmaktadır.
Horoz, doğum sonrası inanç ve uygulamalarında "erkek" olması yönüyle işlev kazanmaktadır. Doğum yapan annenin yanına konulacak bir erkeğe ait eşya yoksa anneye ve bebeğine zarar gelmemesi için bir adet horoz doğum yapan kadının odasına bırakılmaktadır. Bu sayede al basması gibi anneye ve bebeğe zarar verebilecek varlıkların odaya giremeyeceğine inanılmaktadır.
"Yanlarında erkek veya erkek çocuk bulundurulamayan lohusalara erkek gömleği giydirilir ve yanlarında bir horoz bulundurulur. Lohusanın yatağının altına soğan koyulur. Lohusanın odasında süpürge bulundurulur. Lohusanın başucuna kocasının elbisesi, siyah erkek pantolonu asılır. Lohusaya kırmızı yorgan örtülür ve kırmızı elbiseler giydirilir. Lohusanın yatağının çevresine kıl şeritli kordon yapılır. Yün tarağının dişlerine soğan geçirilip lohusanın yanına koyulur. Lohusanın başına beyaz tülbent örtülür. Alnına kırmızı kurdele bağlanır. Lohusanın lambası kırk gece söndürülmeden yakılır." (Turan, 1992: 96).

4. Kedi-Köpek

Köpek birçok mitolojide yer alan bir hayvandır. Köpeğin toplumdan topluma değişen konumu kimi zaman olumlu olurken kimi zaman da olumsuza evirilmiştir. Sadık olmaları yönüyle kapı bekçisi olarak nitelendirilen köpek, cinler tarafından en çok suretine girilen hayvan olması yönüyle halk tarafından temkinli yaklaşılan bir hayvandır. Özelikle lohusalık sürecindeki kadınlara musallat olan al ruhunun en çok şekline girdiği hayvan köpek olmuştur. İslamiyet'in genel bakış açısında da olumsuz anlam taşıyan köpeği İslam dininin bazı mezhepleri necis olarak görmektedir. O nedenle köpeğin olduğu bir yere meleklerin giremeyeceğine dair inanç da bulunmaktadır. Buna karşılık sadakatiyle olumsuzluğu yıkan ve Kur'an'da da geçen Kehf suresine konu olan Kıtmır diğer köpeklerden ayrı tutulmuştur. Kıtmir'e ek olarak "Türk mitolojisinde kuş yumurtasından çıkan tüylü köpek "Barak", Kazak mitolojisinde Kurmay adlı kuşun yumurtasından çıkan köpek yavruları, Altay mitolojisinde güzel kadınlar ülkesindeki kadınların kocaları olan köpekler, Yunan mitolojisinde Hades'i bekleyen köpek Kerberos olumlu özellikleriyle öne çıkan köpekler arasındadır" (Hançerlioğlu, 1974: 335).
En eski Türk inançlarında atla beraber anılan sadık köpekler önemsenmiş hatta köpek, on iki hayvanlı Türk takviminde yer alarak aylardan birinin ismi haline gelmiştir.
Köpek ayrıca fonetik bakımdan göbek kelimesine de oldukça benzemektedir. Bu benzerlikle ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır:
"Allahuteala Hz. Âdem'i (as.) yaratıyor. Ama henüz ona ruhundan üflememiş. Şeytan bunu görüyor ve Âdem Peygamber'in yanına geliyor. Bakıyor ki uzun boylu bir şey. Elini vuruyor anlamaya çalışarak, tık tık diye ses geliyor. Şeytan kibrinden Âdem Aleyhisselam'ın karnına doğru tükürüyor. Sonra Allahuteala şeytanın tükürdüğü o bölgeyi çıkarıyor. Böylece göbek deliği oluşuyor. Allah, çıkardığı o parçanın bir kısmından önce köpeği yaratıyor. Bu yüzden köpekler insanlara bu kadar sadıktır. Parçanın kalan kısmından da hurmayı yaratıyor. Bu yüzden hurma, insan vücudunu en çok besleyen meyvelerdendir (Başkapan, 2022: 184).
Türk kültür yapısında cinlerin şekline girdiği hayvan olması ile korkulan köpekler genellikle lohusa kadının olduğu yere getirilmemektedir. Kötü ruhların şekline girmesi nedeniyle köpekler, halk arasında ürkülen hayvanlar arasındadır. "Kırk Basmasından korunmak için, çocuk başka kırklı çocuklarla, kedi, köpek ve kürklü pabuç giyen kimselerle karşılaştırılmaz, şehir dışından ve değirmenden gelenle görüştürülmez. Dışardan misafir gelince çocuğun annesi onu evin eşiğinin dışında karşılar. Çocuğun yarı kırk ve kırk hamamlarında çocuk hamama en son sokulur. Evden çıkarılınca kundağına ekmek konulur." (Kalafat, 1994: 16).
Her ne kadar olumsuz gibi görülse de köpekler bazı noktalarda insanlar için ilham kaynağı olmuşlardır. Kolay doğum yapabilmeleri nedeniyle insanlar tarafından tabu kabul edilen hayvanlara dönüşmüşlerdir.

Bu nedenle köpekteki bu gücün insana geçebilmesi amacıyla gebe kadının doğum öncesinde köpeğe bu niyetle yiyecek verirse ya da köpeklerin su içtiği kaptan gebe kadın su içerse doğumunun kolay olacağına inanılmaktadır.
"Doğumda problem olmaması için gebe kadın köpeklere yiyecek verir." (Akçiçek, 1997: 85). "Köpekler kolay doğurdukları için onların su içtikleri kaptan hiç değilse ağız çalkalanmalıdır." (Acıpayamlı, 1971: 85).
Köpekle ilgili doğum sonrasında yapılan diğer uygulama bebeğin yıkandığı suyun birazının bir köpeğin üzerine dökülmesi şeklindedir. Böylelikle bebekten ayrılan negatif enerjinin suya aktarılması sağlanır.
"Çocuğu nazardan ve kötülüklerden koruyacağına inanıldığı için, kırklama suyundan bir tas su ayrılır, bir köpeğin üzerine veya bir evin kenarına dökülür." (Tarçın, 2009: 56).
Doğum eğer ki evde gerçekleşmişse bebeğin eşi olarak nitelendirilen parçanın toprağa gömülmesi olayı önem arz etmektedir. Önemli genetik kodlar barındıran bu parçanın herhangi bir hayvana ulaşmasından özellikle köpeğe ulaşmasından sakınılır. İnanca göre bir eş köpek tarafından yenilmişse bir olumsuzluğun lohusaya etki ederek lohusanın sütünün kesileceği inancı halk arasında mevcuttur.
"Çocuğun eşi köpeğin yiyemeyeceği bir yere gömülür. Eş, dışarı atılır ve köpek tarafından yenilirse lohusanın sütü kesilir." (Akçiçek, 1997: 70).
Al karısının sadece kendi görüntüsünde değil kimi zaman farklı hayvanların suretinde de geldiği de bilinmektedir. Bunlar arasında özellikle kedi ve köpek suretinde gelme yönündeki inanç yaygındır. Kedi İslamiyet'te olumlu bir anlam çizmesine rağmen az da olsa olumsuz bir tablo da çizdiği görülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak bir memorat örneği şu şekildedir:
"Yeni doğum yapmıştım, yatıyordum. Bir ara ebe ve eltilerim aşağıya inmişlerdi. İçeriye bir kedi eniği girdi. Sevmek isterken kedi kaçtı. O sırada ebe kadın odaya girdi ve ne aradığımı sordu. Kediyi sevecektim dedim. Ebe kadın, eltilerime beni yalnız bırakmamaları gerektiğini, az kalsın kedi şeklinde gelmiş Al karısının beni basacağını söylemiş" (Bülbül, 2006: 25).
Bir diğer inanç ise diğerlerine göre daha sert uygulamalar içermektedir. İki annenin, bir anne ya da ineğin kırklarının karışmasına ek olarak bir anne ve kedinin de kırkları karışabilmektedir. O nedenle Anadolu'da yeni doğum yapmış anne ve yeni doğum yapmış bir kedinin aynı ortamda olmamasına özen gösterilir. Eğer ki böyle bir durumla karşı karşıya kalınmışsa kedinin öldürülmesi gerekmektedir. Öldürülmediği takdirde hem annenin hem de bebeğin iyileşemeyeceğine inanılır. "Aynı evde kedi de doğum yaparsa, kırklı kadınla kedinin kırkının karışacağına inanılır. Bunu önlemek için hamile kadının bulunduğu evde kedi bulundurmamaya özen gösterilir. Eğer kedi kırkı basmışsa bu kedi bulunup öldürülür. Yoksa annenin ve çocuğun iyileşemeyeceğine inanılır." (Can, 2010: 199).

5. Fare

Fare, doğum sonrası inanç ritüellerinde çok nadir görülen bir hayvandır. Fare, ile ilgili inançlar temas büyüsü sınıfında nitelendirilebilir. Farenin uzun tüylerinin olmaması hatta tüysüz olarak nitelendirilmesi neticesinde yeni doğan bebeklerin koltuk altlarına fare temas ettirilerek bebeğin ilerde koltuk altlarında tüy çıkmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.
"Doğan çocuk kız ise tüysüz olması için bebeğin koltuk altlarına, bebeğin vücuduna yeni doğmuş bir fare yavrusu sürülür." (Çelik, 2002: 73).

6. Karınca

Bereket, düzen ve sabrın sembolü olan karıncalara lohusalık döneminde asla zarar verilmemesi gerekmektedir. Verilen zarar ile birlikte annenin de bebeğin de etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu zarar doğrudan olabildiği gibi dolaylı yönlerden olabilecek davranışlar neticesinde de ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı lohusanın bahçeye döktüğü süt ya da lohusanın yıkandığı banyo suyunun dahi döküldüğü yerle ilgili bir hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir. "Lohusanın sütünün kesilmesinin de nedenleri vardır. Lohusanın bahçeye dökülen sütünü veya yıkandığı suyu karıncalar içerse, lohusanın sütü kesilir." (Acıpayamlı, 1961: 70).

7. Kurt

Türk mitolojisinde ve Türk destanlarında yol gösterici eril kut hayvan olarak karşımıza çıkan kurdun göksel kökenli olduğuna inanılmaktadır. Türkler için totem hayvan olarak kabul edilen kurt "Altay mitolojisinde kendisinden türenildiğine inanılan hayvan-ata" olarak bilinmektedir" (Korkmaz, 2008:

104). Demir dağların eritilmesi ile kapalı kaldıkları yerden çıkan Türklerin yeni yurt edinmelerinde önderlik edip yol gösteren kurt, birçok eserde zekâsıyla örnek olmuştur. Kurdun Türk sosyokültürel hayatında bu kadar tesir etmesindeki en önemli unsur onun ata olarak görülmesidir. Türk destanlarında şekil değiştirme motifi ile bağlantılı olarak (Yeşil, 2015: 143) ve Türk dünyasının genelinde geçiş dönemlerinde de kurdun önemli bir yeri vardır. Türk aile yaşamında baba/ata kavramının üstlenmiş olduğu büyük görev, ataerkil toplum yapısının varlığı, bu önemi tetiklemiş, kurda karşı duyulan saygının en üst düzeylere çıkmasına sebep olmuştur. (Çınar, 2016: 1))

"Büyük Hun Devleti ve Uygurların ataları olan Kao-çı da Kurt-Ata yani erkek bir kurt idi. Aynı zamanda Oğuz Kağan Destanındaki "Gök yeleli kurt" da erkek bir kurt idi. (Ögel, 1998: 44). Göktürkler ve Uygurlar arasında kurt ata iken, Oğuzlarda ise erkek bozkurt bir millî kılavuz olarak görülmüştür. (Velidi Togan, 2002: 544) Kurt eski Türkler arasında özellikle İslâm öncesi destanlarımızda "Kurt-Ata" (Sarı, 2017: 8) şeklinde yer almaktadır.

Görüldüğü üzere Türk halk muhayyilesinde ulûhiyet kazanan kurt, halk arasında bu ulûhiyeti devam ettirmektedir. Kurda ait her bir parçanın değerli olması sebebiyle kut kabul edilmiş ve doğum sonrası süreçte kurda ait parçalar tedavi unsuru olarak kullanılmıştır. Tırnağından dişine, tüyünden kemiklerine kadar kutsal kabul edilen kurda ait olan parçalar Güneydoğu Anadolu'da çocukların kırklama törenlerinde kullanılmaktadır. Uygulama şu şekildedir.

"Güneydoğu Anadolu'da kırsal kesim ebelerinde mutlaka bir kurt kafatası kemiği bulunur. Ebeler kırk bozan çocukları bu kurt kafatasını hamam tası gibi kullanarak yıkarlarsa çocukların şifa bulacağına inanırlar." (Kalafat, 2002: 465).

8. Koyun-Keçi

Anadolu ekonomisinde önemli bir yer işgal eden küçükbaş hayvancılık kültürel olarak da önemli bir yere sahiptir. Sakin tabiatı ile öne çıkan koyun, yumuşak huylu olmasından dolayı gelinlerin erkek evine girerken postuna basarak temas büyüsü yoluyla koyundaki yumuşak huyluluk özelliğinin geline geçerek gelinin de yumuşak tabiatlı biri olmasını sağlayan bir varlık olarak düşünülmektedir. Koyun, sadece Anadolu'da yaşayan Türkler için değil diğer Türk topluluklarında da önemli bir yere sahiptir. Doğum sonrası uygulamalarda koyun ya da keçi getirilerek evin bereketli olmasının arzu edilmesi olayı şu şekildedir:

"Kırklı çocuk yalnız bırakılmaz, bebeğin beşiğine hamaylı koyulur. Kırklı çocuğu görmeye gelenler, para, koyun, keçi, elbise gibi hediyelerle gelirler." (Çevik, 2001: 16-17).

Bir başka uygulama ise keçi kılından yapılan ipin lohusanın yatağının herhangi bir kısmına sarılarak korunma amacı güdülmesidir.

"Keçi kılından örülmüş ip loğusanın yatağının çevresine sarılır. Yatağın yanına kazma, süpürge konur. Eve çiğ et sokulmaz. Düşük yapan kadının eve girmesine izin verilmez." (Kalay, 2001: 167- 168).

9. At

En eski devirlerde Şamanik törenlerde şamanın gökyüzüne yaptığı seyahatlerde kullandığı at, binek hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman şamanın davulunu at olarak kullandığını bilsek de at çoğunlukla ruhların gök katına ulaşımında kullanılan kut hayvandır. Gök katlarına gitmesi inancı atların mitolojik hikâyelerde bu hayvanların kanatları olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır. Yunan mitolojisindeki Pegasus, Türk mitolojisinde de Tulpar kanatlı atları bu tasavvurun neticesinde şekillenmiştir. Sadece mitolojide değil efsane destan ve halk hikâyelerinde atlar, kahramanın en yakın arkadaşı olması, tehlikeyi sezerek kahramanı uyarması yönü ile önemlidir. Zekâsı ile bir insan gibi ön plana çıkan atlar sezgileri güçlü varlıklardır. İslamiyet ile beraber etkisini devam ettiren bu hayvanlar Hz. Peygamber'in göğe yolculuğunda Burak ismi ile akıllara gelmektedir. Atlarla farklı bir bağ kuran Türkler önemsedikleri bu hayvanı sağaltım amaçlı da kullanmışlardır. Doğum sonrası al basmasına uğrayan kadın için kullanılan sağaltma da at önemli bir rol oynamaktadır.

"Al karısı lohusaya musallat olursa, lohusanın üzerine bir ağırlık çöker, nefesi daralır, baygın bir hale gelir. Bu durum 'Al Basması' olarak tabir edilir. Araştırma alanımızda, al basan kadını kurtarmak için lohusanın yattığı odada bir kaba arpa koyulur, kap yatağın yanına koyularak bir at odaya getirilir. At yatağın yanından arpayı yedikçe loğusa ayılır." (Çatal, 2009: 78).

SONUÇ

İnsan hayatının üç önemli geçiş dönemi bulunmaktadır. Bunlar doğum, evlenme ve ölümdür. Bu evreler içerisinde ritüellerin yoğun olarak yapıldığı dönem doğum sonrası olmuştur. Anadolu kültüründe doğum sonrası dönem dediğimiz lohusalık hem anne hem de bebek için hassas bir evre olarak kabul edilir. Çünkü hem anne hem de bebek açısından bu dönemde fizyolojik hassasiyete ek olarak metafizik tehlike de söz konusudur. O nedenle Anadolu insanı bu dönemi çok önemsemiş anne ve bebeğin korunması amacıyla çeşitli ritüel ve birtakım tabular geliştirmişlerdir. Hayvanlar ise bu süreçte bazı yönleri ile tabulaşmıştır. Tarihte göçebe bir hayat süren Türklerin hayvanlarla olan bağı düşünüldüğünde ya da on iki hayvanlı Türk takviminin varlığı düşünüldüğünde bu önem daha da iyi anlaşılacaktır. Anadolu'da birçok hayvan içerisinde ritüellerde kullanılan ya da sakınılan hayvanlar arasında kurt, inek, karınca, fare, tavuk, horoz, kedi gibi birçok hayvan yer almaktadır. Kedi, köpek gibi hayvanlar olumsuz bir sembolizme dönmüşken, kurt, karınca, at, inek, fare gibi hayvanlar olumlu bir bakış açısına evrilmiştir. Ancak bazı hayvanlar da duruma göre kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz bir işleve sahip olmuştur. Ata kut hayvan olarak kabul edilen kurt birçok ritüelde her anlamda bir kut olduğunu hissettirmiştir.

Üzerine manevi anlamların yüklendiği hayvanların ritüellerde çokça kullanılması, Anadolu insanının doğum sonrası dönemi yalnızca biyolojik bir süreç olarak değil, kültürel ve manevi bir sınav olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Hayvanların tabu olması, toplumun doğa ile kurduğu ilişkiyi, inanç sistemlerini ve kültürel belleğini yansıtan güçlü bir göstergedir. Nesilden nesile aktarılan bu kodlar, hem bireysel hem de toplumsal hafızada doğumun kutsallığını pekiştirmiştir. Dolayısıyla hayvanların lohusalık sürecindeki işlevleri, Anadolu kültüründe doğumun etrafında şekillenen ritüel ve tabuların anlaşılması için vazgeçilmez bir anahtar niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1971). Türkiye'de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, Erzurum: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçiçek, E. (1997). Eren'ce (Halk Bilim Yazıları), İzmir: Güneşim Ofset.

Artun, E. (2004). Türk Halkbilimi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Başkapan, H. (2022). "İspir Yöresi Efsane ve İnan. Anıları (Memoratları)", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Bülbül, D. (2006). Düziçi'nde Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Can, D. (2010). Mersin Abdalları Halkiblimi Araştırması Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Çatal, S. (2009). Alvar Monografisi, Yayımlamamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, C. 3, S. 12, s. 53.

Çelik, A. (2002). Çepnilerde ve Diğer Türkmenlerde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmalar, Yörük ve Türkmenlerde Günlük Hayat Sempozyumu, Ankara: Yörük Vakfı Yayınları.

Çevik, D. (2001), Türkiye'de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl 9, Sayı 21, s.9-20.

Çınar, A. K.. (2016). Bozkur Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Volume, 6.

Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erdoğan, Z. (1996). Ankara'nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyünde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmalar, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II, s. 185-189, Ankara: Halk Kültürlerini Araştırma ve Genel Geliştirme Müdürlüğü Yayınları.

Hançerlioğlu, O. (1974). İnanç Sözlüğü, Ankara: Remzi Kitabevi.

Kalafat, Y. (1994). Türk Halk İnançlarında Hususiyle Doğu Anadolu'da ve Orta Toroslar'da Kırk Motifi, Mili Folklor, c.3, S.22, s. 15-21.

Kalafat, Y. (2002). Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt, XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara.

Kalay, A. (2001). Amasya İli Alan, Hasanbey, Şarklı, Karamustafapaşa Köylerinde Doğum Uygulaması, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1998, s.160–170, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Korkmaz, E. (2008), Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Kuşdemir, O. F. (2004). Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaştırmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat'ın Halk Bilimi Çalışmaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sarı, İ. (2017). Türk Tarihinde Bozkurt, Antalya: Nokta E-Book Publishing Yayınları.

Tarçın, G. (2009). Kayseri Üçoynak-Adana Yeniyayla Köyleri Karşılaştırmalı Halk Kültürü Araştırması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Togan, Z. V. (2002). Bozkurt Efsanesi, Türkler Ansiklopedisi, III. Cilt, Ankara.

Turan, A. (1992). Türk Folklorunda Albastı/Alkarısı İnancı, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, Milli Folklor, s.77-115, Ankara.

Türkdoğan, O. (1982). Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı ile İlgili Kültür Kalıpları, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar, Ankara.

Ulusan, E. (2009). Kemalpaşa (İzmir) Yörükleri Halk Kültürünün Türkmenistan Halk Kültürü ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yeşil, Y. (2015). Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme, Ankara: Kalemkitap Yayınları.

BİR TOPLUMSAL HAFIZA MEKÂNI: BADEMLER KÖYÜ SABİHA TANSUĞ ETNOGRAFYA MÜZESİ

A PLACE OF SOCIAL MEMORY: BADEMLER VILLAGE SABİHA TANSUĞ ETHNOGRAPHIC MUSEUM

Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN
Baskent University, Fakulty Of Science &Letters Department of Sociology
ORCID ID: 0000-0002-5637-9238

ÖZET

Günümüzde toplumsal hafıza kavramı artık daha sık kullanılmakta ve duyulmaktadır. Ortak bir tutum, davranış ve psikolojiye sahip olunmasına olanak veren, başkalarıyla paylaşılan duygu, düşünce ve değerlerin sağladığı verilerle oluşan bilişsel bir dünyayı işaret eden bu kavram; insan birlikteliklerinin sonucu olarak ortaya çıkan ortak tecrübelerin, belirli bir şekilde saklanmasını ifade eder. Toplumsal hafıza, geçmişle bugün arasında kurulan bir köprü gibidir. Kültürel, siyasal, ekonomik vb. değişmelerin, sonraki kuşaklara aktarılmasında aracı işlev görür. Toplumsal düzeyde belirlenen bireysel hatıraların birleşimidir. Bireyler ve toplumlar, hatırlama için hafıza mekânlarına ihtiyaç duyarlar ve bu mekânlar sayesinde geçmişlerini koruyarak bugüne taşır, geleceklerine yön verirler. Hafızanın geçmişle gelecek arasındaki dinamik yapısı, onu yönlendirilmeye ve şekillendirilmeye açık hâle getirir. Başta müzeler olmak üzere, binalar, parklar, anıtlar, meydanlar, sanatsal öğeler vb., toplumsal hafıza oluşturma konusunda sıklıkla kullanılan mekânlardır. Günümüzde sosyal ve kültürel alanda yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm süreci, pek çok sosyal ve kültürel birikimin hızla kaybolup gitmesine, özünü kaybedip bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gittikçe önem kazanan toplumsal hafıza kavramı çerçevesinde yapılan araştırmalar, etkinlikler, çalışmalar, özellikle de müzeler ve müzecilik çalışmaları hızla gelişmektedir. Tarihin ve kültürün yansıdığı birer ayna olan, bu kıymetli müzelerden biri de İzmir'in Urla ilçesine bağlı, Bademler Köyü'nde bulunan Sabiha Tansuğ Etnografya Müzesidir. Sabiha Tansuğ, uzun yıllar boyunca Anadolu'dan derleyip koleksiyonuna kattığı geleneksel giysileri, baş süslemelerini, takıları ve çeyiz eşyalarını yok olmaktan kurtarmış, bunları arşivlemiş ayrıca araştırdığı yörelerdeki yaşam tarzlarını, gelenekleri, kullanılan giysileri içeren, görselliği de ihmal etmeyen birçok eser üretmiştir. Bildiride, Sabiha Tansuğ'un Türk kültürünü ve sosyal yaşayışını gözler önüne seren çalışmaları hakkında bilgiler aktarılarak içinde söz konusu eserlerin bulunduğu bu müzenin, toplumsal hafızayı oluşturmadaki önemi hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Toplumsal Hafıza Mekânları, Bademler Köyü Sanat Evi, Sabiha Tansuğ Etnografya Müzesi

ABSTRACT

Today, the concept of social memory is increasingly used and heard. This concept refers to a cognitive world formed by data provided by shared feelings, thoughts, and values, enabling a common attitude, behavior, and psychology. It expresses the preservation of shared experiences resulting from human relationships in a specific way. Social memory is like a bridge between the past and the present. It acts as a medium for the transmission of cultural, political, economic, and other changes to subsequent generations. It is a combination of individual memories determined at the social level. Individuals and societies need memory spaces for remembrance, and through these spaces, they preserve their past, carry it into the present, and shape their future. The dynamic structure of memory between the past and the future makes it open to being guided and shaped. Buildings, parks, monuments, squares, artistic elements, and especially museums are frequently used spaces for creating social memory. Today, the rapid process of change and transformation in the social and cultural sphere is causing many social and cultural assets to disappear quickly, lose their essence, and deteriorate. For this reason, research, activities, and studies conducted within the framework of the increasingly important concept of social memory, especially museums and museum studies, are rapidly developing. One of these valuable museums, which serve as mirrors reflecting history and culture, is the Sabiha Tansuğ Ethnography Museum located in Bademler Village, part of the Urla District of Izmir. Sabiha Tansuğ saved traditional clothing, headdresses, jewelry, and dowry items that she collected from Anatolia over many years from extinction.

She archived them and produced numerous works that included the lifestyles, traditions, and clothing used in the regions she researched, without neglecting visual appeal. The report will provide information about Sabiha Tansuğ's works that showcase Turkish culture and social life, and will evaluate the importance of this museum, which houses the aforementioned works, in shaping social memory.
Keywords: Social Memory, Places of Social Memory, Bademler Village Art House, Sabiha Tansuğ Ethnography Museum

FROM HUMANIST SPACE TO CAPITALIST URBAN PRACTICES: HOSTILE ARCHITECTURE

HÜMANİST MEKÂN ANLAYIŞINDAN KAPİTALİST KENTSEL PRATİKLERE: DÜŞMANCA MİMARİ

Şefika Büşra DANIŞAN
Yükse lisans Öğr., Mimarlık Bölümü, Konya Teknik Üniversitesi
ORCID NO: 0009-0005-3650-1805

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep YILDIZ
Mimarlık Bölümü, Konya Teknik Üniversitesi
ORCID NO: 0000-0001-7724-5215

ÖZET

Endüstri Devrimiyle beraber toplum normları değişmiş, "tüketim kültürü" yeni dünyanın en belirgin mottosu olmuştur. Postmodern çağda kapitaller bireysel varlığı ve kimliği tüketim kapasitesi üzerinden tanımlamaktır. Sermaye sahipleri ve kamu otoriteleri, tüketim sürekliliğini güvence altına almak amacıyla denetimli, sterilize edilmiş ve seçici mekânlar üretmekte; özellikle alışveriş merkezleri, havaalanları ve terminaller gibi "denetimli kamusallık" alanlarında bu yaklaşım belirginleşmektedir. Bu bağlamda kent, kapitalist sistemin en büyük piyasa mekânı olarak yeniden şekillenmekte; gündelik yaşamın, karşılaşmanın ve sosyalleşmenin sahnesi olan kamusal mekânlar giderek kamusal niteliğini yitirmektedir.

Bu çalışma, modern kentlerdeki dışlayıcı mekânsal pratikleri "dışlayıcı mimarlık" kavramı çerçevesinde ele almakta ve bu pratikleri tarihsel bir karşılaştırma üzerinden tartışmaktadır. Dışlayıcı mimari (hostile architecture), özellikle evsizler, alt sosyal sınıflar, azınlıklar, hayvanlar gibi dezavantajlı grupları tehdit unsuru olarak konumlandırmakta ve kamusal mekân kullanımını bilinçli biçimde sınırlandırmaktadır. Çalışma kapsamında postmodern çağın dışlayıcı yaklaşımları, geçmişte kentlerde görülen hümanist mimarlık pratikleri karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Hümanist yaklaşım olarak Türk göçebe kültürünün köklerinden beslenen vakıf ve mahalle kültürü, Osmanlı kent dokularında yer alan çıkmaz sokaklar ve kuş evleri gibi mimari ögeler ile sadece insanlar ile değil hayvanlarla da paylaşılan bir dayanışma kültürünün varlığı yansıtılmaktadır. Araştırma, günümüzde kaybolmakta olan mahalle ve dayanışma kültürünün izlerinin, günümüz sterilize edilmiş modern kentlerinin sorunlarına nasıl bir çözüm sunabileceğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Düşmanca Mimari, Dışlayıcı Mimari, Osmanlı Vakıf Kültürü, Tüketim Toplumu, Kamusal Mekân, Kentsel Ayrışma, Kullan-At Kültürü, Korunaklı Siteler.

ABSTRACT

With the Industrial Revolution, societal norms underwent significant transformation, and consumer culture emerged as one of the defining mottos of the modern world. In the postmodern era, capital increasingly defines individual existence and identity through consumption capacity. In order to ensure the continuity of consumption, capital holders and public authorities produce controlled, sanitized, and selective spaces; this approach is particularly evident in areas of controlled publicness such as shopping malls, airports, and transportation terminals. Within this context, the city is reshaped as the primary marketplace of the capitalist system, while public spaces once the settings for everyday life, encounter, and social interaction are progressively losing their genuinely public character.

This study examines exclusionary spatial practices in contemporary cities within the framework of hostile architecture and discusses these practices through a historical comparison. Hostile architecture deliberately positions disadvantaged groups such as the homeless, lower social classes, minorities, and even animals as potential threats, thereby consciously restricting their use of public space. The study comparatively analyzes the exclusionary approaches of the postmodern era alongside humanist architectural practices observed in historical urban contexts. Rooted in Turkish nomadic culture, the humanist approach is reflected in the Ottoman urban fabric through institutions such as the waqf (foundation) and neighborhood culture, as well as architectural elements including cul-de-sac streets and birdhouses.

These elements embody a culture of solidarity shared not only among humans but also with animals. The research argues that the traces of neighborhood life and solidarity culture now increasingly disappearing may offer alternative perspectives and potential solutions to the social and spatial problems of today's impoverished and sanitized modern cities.
Keywords: Hostile architecture, Ottoman waqf culture, Consumer society, public space, Urban segregation.

INTRODUCTİON

Space, contrary to popular belief, is more than just a physical void fulfilling the need for shelter; it is an area reflecting the social culture and structure of a society. In this context, cities serve as mirrors of the socio-economic structures of societies. For example, the feudal production system and fragmented form of government in European cities were reflected in their appearance. When we focus on the Anatolian geography, we can see that local administration, where centralism is more prominent, and the foundation system shaped the cities. The industrial revolution led to the consolidation of agricultural lands and intense migration to cities. The intense wave of migration has led to significant changes in the morphological structures of cities. Harvey views this issue as a conflict of class cooperation between urban and rural dwellers. Within these conflicts of belonging, those who own capital and hold power feel threatened and make expenditures that attract public attention to ensure the security of their capital. By eliminating ghettoized streets, they shape public squares in ways that make them easier to control and prevent corporatist actions (Harvey, Sosyal Adalet ve Şehir , 2013). Lefebvre argues that the designs of cities, which foster conflict and division, are not accidental. Structures that hold power intervene in urban morphology and the natural development of the city, thereby paving the way for divisions (Lefebnre, 2018). This segregation benefits consumer society and capitalists. Cities are transformed into protected shopping malls by removing groups deemed undesirable.

Modern cities have developed in a way that restricts the use of urban spaces and urban furniture, limiting access for marginalized homeless people, young people, and animals, and only allowing for leisurely strolling. This idealized urban design, which ignores the "other," has found its place in the literature as hostile architecture. Looking at Anatolia's historical past, the Ottoman Empire's foundation-based cultural structure presented an urban fabric that encompassed not only people but all living beings. The most delicate example of this is seen on the facades with pigeon houses (bird houses) (Bayartan, 2008). The consumer-oriented designs of modern cities are leading to designs that restrict the use of "undesirable" users, such as the homeless, stray animals, and marginalized groups. This trend is seen as a form of urban defense, and cities are transforming into objects of exchange. In contrast, Ottoman cities, with their culture of endowments and neighborhood cooperation, offered a place for all disadvantaged groups in every corner of the city. In this context, the aim is to offer a critical perspective between the exclusionary and hostile (hostile) approaches of modern urban designs, which aim to sterilize public space in modern cities for the sake of a consumerist aesthetic order, and the compassionate understanding of traditional cities that aimed for cooperation and shared experiences between humans and nature.

THE TRANSFORMATION OF THE CITY AND COMMUNALITY IN THE CONTEXT OF CONSUMER CULTURE

Historically, the transition of humans to agriculture and settled life paved the way for the development of a conscious practice of spatial production. In this process, space transcended being merely a physical void in which actions were performed, becoming an arena where social relations and actions were produced (Tuncer Gürkaş, 2012). Cities, on the other hand, are shaped in accordance with the needs and beliefs of the society, adapting to the topography. According to Lefebvre's conceptualization, pre-industrial revolution cities were not mass-produced "products" but rather works (oeuvres) shaped by social culture and aesthetic understanding (Lefebnre, 2018).

The Industrial Revolution reshaped the concept of societal consumption. The high-quality and expensive products of artisans were transformed into high-quality goods produced quickly through assembly lines. However, the rapid production of these goods led to supply-demand imbalances and failures until the supply ran out. To overcome this supply-demand imbalance caused by mass production, quality goods were produced and used in the type they were manufactured.

This led to a reshaping of consumer culture. In this consumer society, consumption became not merely a means of satisfying needs, but a symbol of individual and social cooperation (Baudrillard, 2017).

It seems possible to assess how individuals and societies define themselves by examining the morphological and cultural structure of the city in which they live. In this context, considering the urban changes that accelerated with the Industrial Revolution, one can conclude that the social structure has undergone many transformations (Harvey, Sosyal Adalet ve Şehir , 2013). This change created an environment of social migration and shifting socio-cultural structures. In the 19th century, as production accelerated and the search for markets intensified, cities became battlegrounds for conflicts of belonging between social classes. This conflict, rather than leading to detachment from the city, strengthens urban cohesion by increasing attachment to it. Capitalists facilitate this conflict by contributing to the city's appearance (foundations, palaces, etc.). However, this contribution does not benefit the city's actual users. Capital considers increasing the exchange value (product) of the city, not its use value (Lefebnre, 2018).

In the creation of space, both socially and individually, it is merely a product of the concept of belonging, while for the ruling class, it is the construction of governance and control (Lefebvre, 2014). Henri Lefebvre (2014), while noting that financialism or naturalism would suffice when examining the social world, states that mechanisms are also shaped by the influence of many agents such as ideologies and technological developments. Society perceives and produces spaces through masses; power structures, in turn, restructure society with their own codes (often violent codes) (Lefebvre, 2014).

According to the example of Paris after the Industrial Revolution, it approached urban saturation in the mid-19th century. The city became a meeting place for art and ideologies, and a democratic structure with rural origins emerged. However, this urban fabric began to threaten the advantages of the class in power. For this reason, during Haussmann's era, Paris evolved from a meeting city into a city of boulevards where social movements could be controlled. Although urban planning appears to be driven by aesthetic concerns, the real aim is to control the corporatist actions of marginalized and disadvantaged groups (Harvey, Asi Şehirler , 2013).

While Paris was experiencing the Haussmann era, Istanbul was also under the reign of Abdülaziz. The aristocratic class preserved the traditional structure of the people while turning towards the West themselves. During this period, Westernization reached its peak in state institutions. The first municipality in the Western style, the Istanbul Municipal Council, was established. With a team of Western experts, Istanbul was divided into 14 municipal districts. During this period of major fires in Istanbul, this city disaster particularly initiated urban transformation (İmage 1/2) and dead-end streets were eliminated to create wide avenues (Söğüt, 2019).

Urban fabric serves as one of the indicators of how a society lives together. Dead-end streets depict neighborhood relations, while squares show how society comes together and has fun. However, the boulevards, wide avenues, and lighting systems designed by those in power are all part of the city's control. Lefebvre conceptualizes this as abstract space. In cities like Istanbul and Paris, privacy-focused, organically developed urban structures have been transformed, with the help of experts, into grid-structured, outward-facing, easily controllable cities.

In the case of Paris, the proletariat was pushed to the outskirts of the city, creating a secure urban center. In Istanbul, this action, driven by a search for a Western style, also prioritizes urban security and a plan for social transformation. These urban changes achieved their goals and, over time, gave rise to new urban populations. They resulted in neighborhoods where cooperation was minimal and city centers where social activism was minimal.

Image1 İAK (HRT-006990) numbered Demirkapı Coastal landscaping map, 3 May 1866

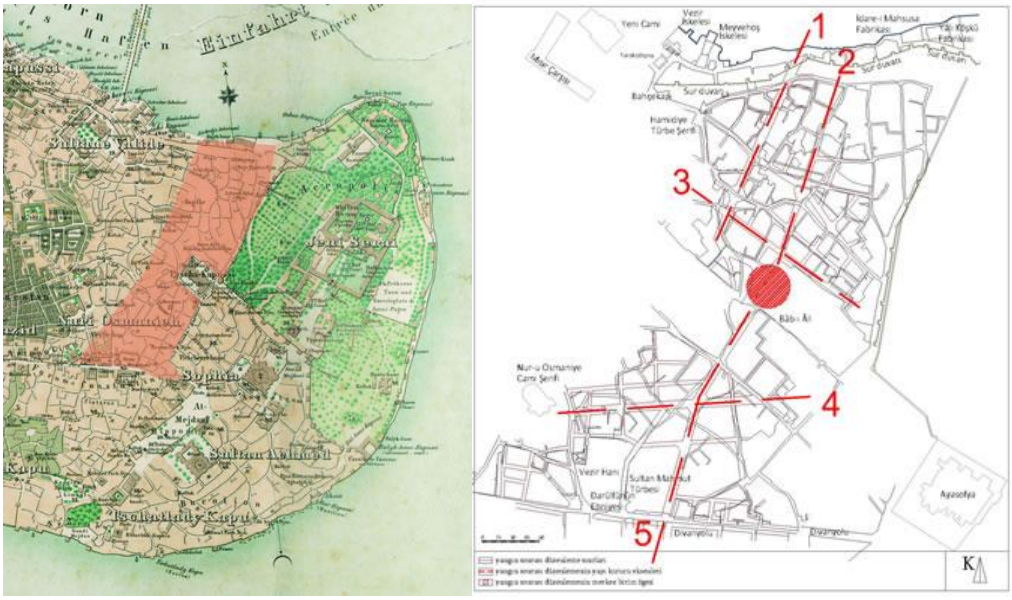

Image 2 Hacıpaşa surrounding area urban planning zone and planning model

THE CONCEPT OF HOSTILE ARCHITECTURE

Today, cities, which Henri Felebvre defined as social works (oeuvre), are losing their original character and becoming products of capitalist consumer culture. In this process of change, the city is no longer a democratic space for sharing with high use value, but is instead becoming an object of exchange (Harvey, Asi Şehirler , 2013). The sterile spaces that have developed with consumer society are also reflected in urban aesthetics, and the city, as a public space, is seen as having image value. In this context, those who have a say in urban management are turning to urban designs that cleanse the city of unwanted users under the guise of serving the city. City centers are being created where security systems are enhanced to ensure the safety of consumer goods and to prevent the collective movement of unwanted users (Image 3). Although this "defensive urban design" is thought to target the use of marginalized groups, its use against the homeless and stray animals is becoming increasingly common (de Fine Licht, 2017). Homeless people use public spaces to perform daily tasks (bathing, toileting, etc.). Under the guise of city security, urban elements such as locked public toilets, benches that prevent lying down, and bus stops that only allow standing are designed to prevent this use(İmage 4).

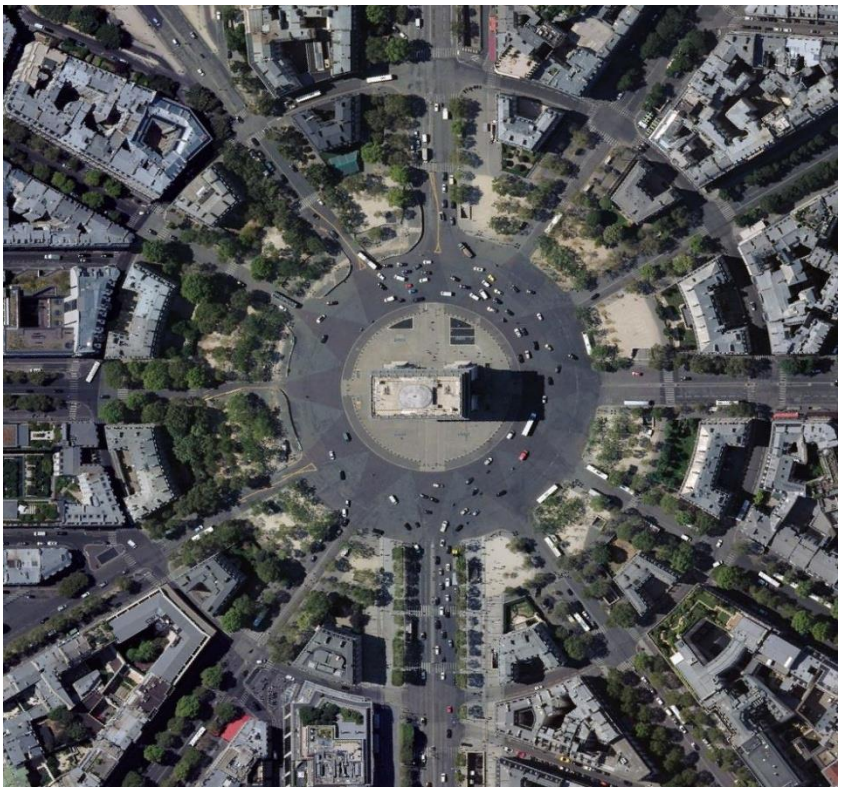

Image 3 Roads built by Napoleon III and Haussmann.

Image 4 Mapping Defensive Urban Design İn Toronto

This design approach, which prevents disadvantaged groups who are not part of consumer culture from using urban areas and pushes them to the outskirts of cities, has been conceptualized as "hostile architecture" (Rosenberger, 2017). The concept of hostile architecture is a relatively new one, lacking a clear foundation. It is also referred to as "hostile design," "unpleasant architecture," "defensive architecture," and "disciplinary architecture." Petty defines "hostile architecture" as the deliberate exclusion of specific identities from urban and public spaces (Petty, 2016).

A HUMANIST APPROACH TO THE CITY: OTTOMAN CITIES

Ottoman cities are the product of a humanist design philosophy that prioritizes the integration of man and nature, and is shaped by feelings of social solidarity and compassion. When evaluated in Henri Lefebvre's terminology, these cities possess the quality of a "work of art" (oeuvre) (Lefebvre, 2014). When examining the local urbanization dynamics of the Ottoman Empire, it is evident that a unique urban concept was developed through the transfer of public works services to local administrations and the waqf (endowment) system. This situation fostered an urban structure centered on "shared destiny" and "solidarity," rather than an exclusionary and controlling model of governance (Şimşek, 2023).

The Spatial Construction of the Waqf System and Neighborhood Culture

The Ottoman Empire, in terms of its institutional structure, can be characterized as a "civilization of foundations." The culture of solidarity, developed by Turkish nomadic life and shaped by Islamic ethics, directly influenced the morphological structure of urban centers. Landowners and state officials, with the aim of benefiting society, commissioned the construction of soup kitchens, almshouses, dervish lodges, and guesthouses; these structures, under the "külliye" form, constituted the focal point of the city (Cansever, 2013).

The state is seen to have entrusted public works services to local administrations through foundations. Throughout the country, foundations owned their own trading houses and caravanserais. These houses and caravanserais ensured the security of trade routes and contributed to the continuity of trade. An examination of the functioning of these structures reveals that they were foundations that provided services to everyone regardless of their identity. Furthermore, there are documents indicating that the homeless and the poor could bathe, access medical aid, and that animals were cared for within these facilities (Bayartan, 2008).

From a societal perspective, foundations have accomplished public works that should have been carried out directly by the state, by increasing opportunities for social solidarity. In this context, cities offer an example of the local traditions and religious beliefs of a society. Neighborhoods have developed in solidarity with a sense of common benefit and shared welfare, and this has been facilitated by dead-end streets and community meeting places such as coffee houses and bathhouses. (Bahar, 2014). The neighborhood offers examples of solidarity encompassing all living beings, rather than a class-based division.

PUBLIC-PRIVATE SPHERE DISTINCTION IN ANATOLIAN CITIES

In Anatolian cities, neighborhoods constitute the first urban manifestation of the concept of privacy (Bahar, 2014). Ottoman urban structures typically consist of small city centers centered around mosques or churches, often including bathhouses and community rooms. Neighborhood relationships are formed through encounters in shared spaces. Residents consider those with whom they share common areas as fellow citizens. They know each other and scrutinize and investigate any new neighbors, allowing them to reside if deemed suitable (Şimşek, 2023). Viewed in this context, neighborhoods can be considered as inward-looking public spaces.

In Anatolian cities, public and private spaces, intertwined with a sense of belonging, have created a strong urban memory. Many spaces that are described as "public" in modern urbanism were perceived with a "private" or "semi-public" sense of belonging at the scale of Ottoman neighborhoods; this transformed the city into a living organism of solidarity, beyond just a physical space.

While in the Ottoman Empire property was socialized through the waqf system and even the most vulnerable creatures (as in the case of birdhouses) were considered part of architecture; in today's cities, hostile architectural practices aim to exclude the homeless and the poor from public spaces. The table below presents a comparative analysis of the spatial, social, and administrative dimensions of these two opposing approaches:

	Holistic Ottoman Urban Design	**Hostile Architecture**
Use of Public Space	The city center is shaped around religious beliefs. Around the mosque, there are foundations, commercial areas , and public spaces such as baths. The complexes and mosque courtyards serve not only as places of worship but also as communal gathering places. These areas are multi-layered shared spaces based on	sterilized , kept under surveillance, preventing long-term use by certain groups (homeless, youth); only transit or consumption is permitted .

	the principles of sharing and reciprocity, respecting the right to life of every living being.	
Social Inclusion	A solidarity-focused structure that embraces all segments of society, regardless of wealth or poverty, through a foundation system and neighborhood culture; protecting the poor, travelers, orphans, and even animals (birdhouses, etc.).	A property-focused structure that pushes out 'undesirable' social strata (homeless, poor, marginalized) through physical barriers; reinforcing class divisions and ' aporophobia' (hatred of the poor).
Physical Elements and Materials	In addition to structures built using natural materials on a human scale , there are also additions such as birdhouses, water fountains, and soup kitchens.	Harsh, cold, and intimidating industrial materials; metal spikes, sloping/partitioned benches, sharp surfaces, concrete barriers, and disruptive lighting applications.
Urban Memory and the Effect of Belonging	A deep sense of belonging that sustains collective memory, where the individual feels like a part of the community and a resident of a sacred order.	The place Its soullessness and commercialization; an effect that severs social ties and destroys urban memory by creating feelings of exclusion, alienation, and insecurity in the individual.
Fundamental Philosophy	Ottoman cities were shaped by an understanding that considered animals as "God's voiceless servants" and felt responsible for them. This understanding is central to the Quranic commandment, "Compete with one another in good deeds" (Al-Baqara, 148). The "competition" here is not about surpassing others, but about doing the best.	A modern, consumption- and control-oriented approach that views space as a tool for profit and discipline, and shapes moral responsibility according to technical efficiency and security needs .

Table 1: Comparison of the Ottoman Humanist Urban Approach with the Modern/Postmodern Exclusionary Urban Concept.

CONCLUSION

The study concludes that the societal structure has transformed from a corporatist tradition to a consumer society where individualism is prioritized. Sociologists have conceptualized this new societal structure as a consumer society. The sterilized spaces created by this consumer society have also been reflected on the urban scale, resulting in controlled and sterilized cities. This modern urban space, in Henri Lefebvre's words, has become a "product" produced solely for profit and marketed based on its exchange value (Lefebvre, 2014). In contrast, when examining Ottoman urban spaces, we see cities that prioritize use value over social structural value, shaped by compassion-oriented architectural practices that were molded by production, foundation, and neighborhood culture (Bayartan, 2008).

The city, with its sterile urban image, only allows access to its services for ideal consumers while viewing the poor, homeless, and marginalized groups as a threat (Perez, 2021). This exclusionary mindset is embodied in hostile architecture, which destroys the democratic and pluralistic structure of public spaces, transforming them into control-oriented, militaristic cities. It diminishes the shared character of cities through urban furniture such as spiked railings and benches that prevent sleeping.
At this point, Lefebvre's concept of the right to the city emphasizes the need to rethink urban life. The concept of the right to the city encompasses not only the shared use of the city but also the power of its inhabitants to shape and transform it. Using technological capabilities that take inspiration from the spirit of solidarity in Ottoman urban structures, humanist urban concepts that prioritize human dignity and harmony with nature should be developed. The city should regain its quality as a home, not just a corridor to pass through quickly, where everyone can find their place, stop and breathe, and expand their collective memory.

REFERENCES

Bahar, C. (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, J. (2017). *Bir Tüketim Kuramı Üzerine* (9 b.). (F. Keskin, & N. Tutal, Çev.) Cogito, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*(10), 157-175.

Cansever, T. (2013). *Osmanlı Şehirleri.* İstanbul : Timaş Yayınları.

de Fine Licht, K. P. (2017). Hostile Urban Architecture: A critical discussion of the seemingly offensive art of keeping people away. *Nordic Journal of Applied Ethics*(11(2)), 27–44. doi: https://doi.org/10.5324/eip.v11i2.2052

Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Dogru.* (A. D. Temiz, Çev.) Istanbul: Metis Yayınlan.

Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir* . lstanbul : Metis Yayınları.

Lefebnre, H. (2018). *Şehir Hakkı* (3 b.). (I. Ergüden, Çev.) SEL.

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi.* (Ç. I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

Perez, E. I. (2021). The Forbidden Existence: Anti-Homeless Architecture and the Regulation of Public Spaces. *Retrieved*. org/apollon-journal//the-forbidden-existence-anti-homeless-architecture-and-the-regulation-of-public-spaces. adresinden alındı

Petty, J. (2016). The London spikes controversy: Homelessness, urban securitisation and the question of 'hostile architecture'. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy, 5* (1), 67–81.

Rosenberger, R. (2017). Callous objects: designs against the homeless. . *Minneapolis, MN: U of Minnesota Press.*

Söğüt, S. G. (2019). Modern Bir İmarı Çözümleme Denemesi: 1865 Hocapaşa Yangını. *Mimarlık Dergisi*(406). aralık 2025 tarihinde http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=420&RecID=4670 adresinden alındı

Şimşek, M. B. (2023). Bir Osmanlı Kentinde Mahremiyetin Sınırlarını Aramak: Ankara'da Mahalle, Sokak Ve Evler Üzerinden Bir Mahremiyet Okuması. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(39), 199-225.

Tuncer Gürkaş, E. v. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*(4), 1-11.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND GAMIFICATION FOR PERSONALIZED LEARNING IN NATURAL SCIENCE EDUCATION: A REVIEW

Arypzhan Aben
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan
ORCID NO:0000-0001-8534-3288

Assoc. Prof. Dr. Niyazova Gulzhan Zholaushievna
Candidate of pedagogical Sciences Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan
ORCID NO:0000-0003-2918-0829

Balzhan Duisekeyeva PhD student
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan,
ORCID NO: 0009-0004-7277-7422

ABSTRACT
The personalized learning paradigm is gaining importance in the modern education system, especially in abstract and experimental subjects such as natural sciences (physics, chemistry, biology, geography). This article comprehensively analyzes the current state of organizing personalized learning in teaching natural sciences through the synergy of artificial intelligence (AI) technologies and gamification elements. The study examined the theoretical foundations of AI (adaptive learning systems, learning analytics, intelligent learning systems), motivational tools of gamification (point system, levels, missions, virtual laboratories) and the impact of their combination. Based on empirical data, it was found that these approaches increase student motivation by 20–40%, participation by 30–50%, and academic performance by 15–30%. Virtual simulations and gamified quests in natural sciences facilitate understanding of complex phenomena and develop scientific thinking skills. The article analyzes the advantages (personalized trajectory, increased engagement, inclusiveness) and limitations (technical infrastructure, teacher training, data security, lack of explanation of algorithms). Research gaps such as the paucity of research in the Kazakhstani context, insufficient assessment of long-term effects, weak pedagogical interpretation, and ethical issues are identified. Pilot projects adapted to the Kazakhstani education system, explainable AI models, longitudinal studies, and the development of ethical frameworks are proposed as future directions. In conclusion, the integration of AI and gamification is an important factor in overcoming the inefficiency of traditional methods in teaching natural sciences and creating a learner-centered, motivational, and high-quality educational environment. The successful implementation of these approaches should be supported by infrastructural support, teacher professional development, and long-term scientific research.
Keywords: artificial intelligence, gamification, personalized learning, natural sciences, adaptive learning systems, learning analytics, intelligent learning systems, motivation, virtual laboratories, Kazakhstan education system, ethical issues

Introduction
In the modern education system, the paradigm of personalized (individualized) learning is gaining increasing importance day by day. The integration of artificial intelligence (AI) technologies and gamification elements makes it possible to create a learning environment that aligns with students' individual characteristics, interests, and learning pace. This is particularly relevant in natural sciences subjects (physics, chemistry, biology, geography), as these disciplines are dominated by abstract concepts, complex processes, and experimental thinking.
A number of persistent issues remain in the teaching of natural sciences. Many students show low interest in these subjects and a lack of motivation, while the abstract nature of the material and its "dry" presentation make learning difficult. Due to the diversity in students' preparation levels and perceptual styles, progressing at the same pace in the classroom is often ineffective: for some, the material is presented too easily and quickly, while others fall behind in performance.

Additionally, classical teaching methods, with limited opportunities for conducting experiments in school settings, hinder a full understanding of complex phenomena. As a result of these factors, functional literacy in natural sciences remains low (according to PISA results), interest in the subjects is declining, and orientation toward STEM careers is decreasing.

One of the effective ways to address these issues is the transition to personalized learning. Personalization involves automatically adapting content, difficulty level, pace, and feedback to match the student's knowledge level, interests, learning style (visual, auditory, kinesthetic), and even emotional state. This approach increases students' intrinsic motivation for independent learning and contributes to the development of self-regulation skills.

Artificial intelligence and gamification are regarded as the most promising tools for such personalization. AI provides capabilities for big data analysis (learning analytics), predicting student behavior, creating individual learning trajectories, providing real-time feedback, and generating adaptive tasks. Gamification (the use of game elements — points, levels, badges, missions, leaderboards, narrative elements) makes the learning process engaging and emotionally appealing, boosts intrinsic and extrinsic motivation, and allows experimentation without fear of making mistakes.

The synergy of AI and gamification can be particularly impactful in teaching natural sciences: through virtual laboratories, adaptive simulations, personalized "scientific quests," real-time intelligent tutors, and gamified experiments, complex concepts can be understood via gameplay.

The main purpose of this review article is to analyze the current state of organizing personalized learning in natural sciences subjects through the use of artificial intelligence and gamification, to summarize the achieved results, and to identify future research directions.

Objectives:

- To examine the theoretical foundations of AI and gamification;
- To review the application of these technologies in teaching natural sciences;
- To analyze the results of empirical studies on increasing effectiveness (motivation, academic performance, long-term retention, scientific thinking skills);
- To identify existing challenges and limitations (technical, methodological, ethical);
- To propose future development prospects in the Kazakhstani and international contexts.

Through this review, the aim is to contribute to the formation of a scientific justification for innovative approaches aimed at improving the quality of education in the field of natural sciences.

Artificial Intelligence in Education: Theoretical Foundations

Artificial intelligence (AI) is becoming a key driver of revolutionary changes in the field of education. It enables the transition from traditional teaching methods to a personalized, adaptive, and effective learning environment. This section examines the theoretical foundations of AI in education, specifically the concept of AIEd, adaptive learning systems, learning analytics, and intelligent tutoring systems (ITS). The synergy of these elements lays the groundwork for their combined use with gamification in teaching natural sciences, thereby increasing student motivation and improving the quality of education (Abbes et al., 2024; Suresh Babu & Dhakshina Moorthy, 2024).

The Concept of AIEd

AIEd (Artificial Intelligence in Education) is a comprehensive concept that involves the use of AI technologies to improve the educational process. It focuses on creating learning trajectories tailored to students' individual needs, automatic assessment, and pedagogical support. The main goal of AIEd is to make the education system inclusive and effective, taking into account students' diverse learning styles (visual, auditory, kinesthetic) (Selim & Ali, 2025). Research shows that when AIEd is combined with gamification elements, student motivation increases by 20-30%, especially in natural sciences subjects (Bachiri et al., 2023; Choustoulakis et al., 2024).

The theoretical foundation of AIEd draws from cognitive psychology and machine learning. For example, by analyzing student behavior, AI systems automatically adapt learning content, which is more effective than traditional methods (Hariyanto et al., 2025). However, ethical issues, such as data privacy, remain a key focus for future research (Bennani et al., 2022).

Table 1. Main Components of AIEd and Their Functions

Component	Function	Examples (from literature)
Machine Learning	Analysis and prediction of student data	Adaptive tests (Naseer et al., 2025)
Natural Language Processing (NLP)	Dialog systems and chatbots	Gamified MOOCs (Thomas & Alkhafaji, 2023)
Generative AI	Content generation and personalization	Virtual environments (Strousopoulos & Troussas, 2024)
Learning Analytics	Monitoring performance and providing feedback	Environmental science (Sajja et al., 2025)

Adaptive Learning Systems

Adaptive learning systems are AI-based platforms that adapt content to the student's knowledge level, interests, and learning pace. They make the learning process dynamic, automatically adjust difficulty levels, and create individual trajectories (Naseer et al., 2025). Studies show that such systems increase student engagement by 40%, particularly in virtual environments (Hadian et al., 2024).

Theoretically, adaptive systems rely on constructivist learning theory, where knowledge is constructed independently. AI algorithms (e.g., reinforcement learning) analyze students' errors and make real-time corrections (Peng & Li, 2025). In the Kazakh context, such systems could be used to simulate experimental tasks in natural sciences subjects (Kovalchuk et al., 2025).

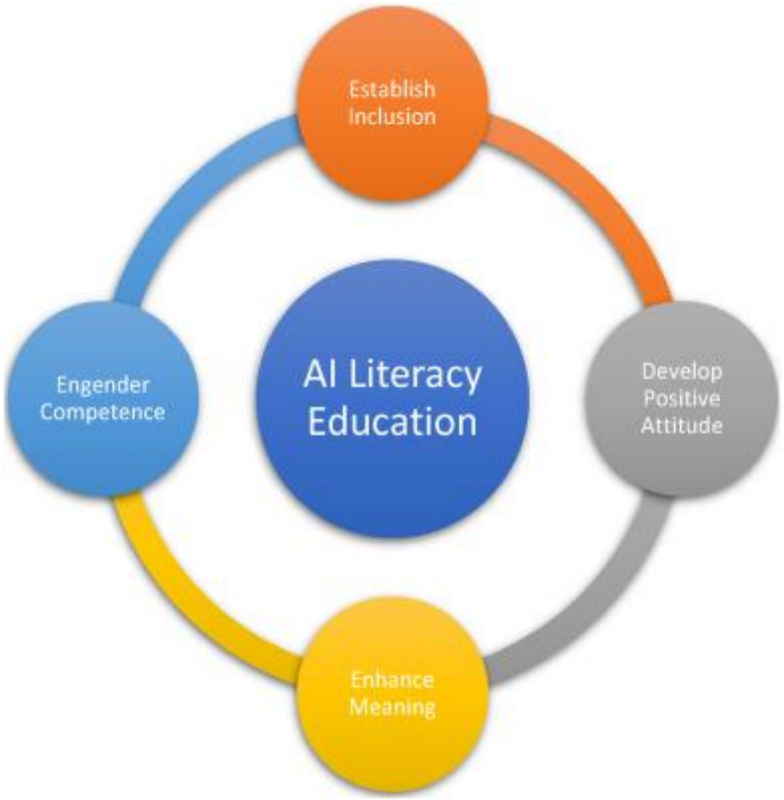

Figure 1. Diagram of Artificial Intelligence Components in Education

The diagram illustrates the main elements of AIEd (adaptive systems, analytics, ITS) and their interconnections, representing the personalization of the educational process.

Learning Analytics

Learning analytics involves optimizing the educational process by analyzing student data (performance, participation, behavior). It is based on AI's capabilities for processing big data and enables the creation of predictive models (Laak & Aru, 2025). For example, analytics can detect early signs of declining motivation and suggest gamification elements (points, badges) (Chandrakant, 2023).

Its theoretical basis lies in the analysis of educational data, assisting educators in making evidence-based decisions. Studies show a correlation between learning analytics and student motivation exceeding 0.7 (Nja et al., 2024). Challenges include data security and ethics (Zhumbei et al., 2025).

Table 2. Main Methods of Learning Analytics and Their Impact

Method	**Description**	**Impact (from literature)**
Predictive Analytics	Predicting performance	Increasing motivation (Iman et al., 2024)
Clustering	Grouping students	Personalization (Bezzina & Dingli, 2023)
Semantic Analysis	Processing linguistic data	Gamification (Bachiri et al., 2023)

Intelligent Tutoring Systems (ITS)

Intelligent Tutoring Systems are AI-based systems that provide support to students like an individual tutor. They offer feedback, correct errors, and adapt learning content (Nja et al., 2024). When combined with gamification, ITS enable the creation of virtual laboratories in natural sciences subjects (Sajja et al., 2025).

Theoretically, ITS rely on cognitive models (e.g., ACT-R), modeling the student's knowledge structure. Research indicates that ITS improve academic performance by 15-25% (Strousopoulos & Troussas, 2024). Future challenges include integrating ITS into metaverse environments (Zhumbei et al., 2025).

These theoretical foundations establish the basis for personalized approaches using AI and gamification in teaching natural sciences, contributing to improved educational quality (Abbes et al., 2024).

Effects, Advantages, and Limitations

The integration of artificial intelligence (AI) and gamification significantly enhances the effectiveness of personalized learning in natural sciences (physics, chemistry, biology, geography). Research shows that this approach improves students' motivation, engagement, and academic outcomes, particularly in subjects requiring abstract concepts and experimental thinking (Abbes et al., 2024; Suresh Babu & Dhakshina Moorthy, 2024; Naseer et al., 2025). This section analyzes the effects, main advantages, and limitations of AI and gamification.

Effects

The synergy of AI and gamification transforms the learning process: adaptive algorithms, based on the student's knowledge level, errors, and interests, adjust content, difficulty, and feedback in real time, while gamification elements (points, levels, missions, badges, virtual laboratories) make learning emotionally engaging (Bachiri et al., 2023; Choustoulakis et al., 2024).

In natural sciences subjects, the impact of this approach is particularly noticeable: through virtual simulations and gamified quests, students can explore complex processes (e.g., chemical reactions, physical phenomena) in a safe and engaging manner. Studies show that the use of such systems increases motivation by 20-40%, engagement by 30-50%, and academic performance by 15-30% (Nja et al., 2024; Sajja et al., 2025; Strousopoulos & Troussas, 2024). Additionally, students' scientific thinking skills (problem identification, hypothesis formulation, conducting experiments) develop, and long-term knowledge retention improves (Zhumbei et al., 2025).

Table 3. Main Effects of AI and Gamification in Natural Sciences (Based on Studies)

Type of Effect	**Description**	**Average Improvement (%)**	**Literature Sources**
Motivation and Interest	Increase in intrinsic and extrinsic motivation, reduced fear of making mistakes	20–40	Bachiri et al., 2023; Nja et al., 2024
Engagement and Activity	Longer learning time, higher frequency of task completion	30–50	Choustoulakis et al., 2024; Hadian et al., 2024
Academic Performance	Test results, knowledge retention	15–30	Sajja et al., 2025; Peng & Li, 2025

Scientific Thinking Skills	Problem solving, experimental thinking	10–25	Naseer et al., 2025; Strousopoulos & Troussas, 2024

Advantages

The main advantages of AI and gamification in personalized learning are as follows:

- Increased Motivation Gamification elements (leaderboards, rewards, narratives) turn learning into a game, strengthening intrinsic motivation. AI encourages students through real-time feedback and analysis of individual achievements. Studies have observed a significant increase in motivation in natural sciences subjects, especially among students with low initial interest (Bachiri et al., 2023; Choustoulakis et al., 2024; Zhumbei et al., 2025).
- Personalized Trajectories AI constructs individual learning paths based on the student's knowledge level, learning style, and errors. For example, it identifies weak areas and offers additional simulations or simplified tasks. This facilitates understanding of abstract concepts in natural sciences and reduces performance disparities (Naseer et al., 2025; Hariyanto et al., 2025; Selim & Ali, 2025).
- Student Activity Gamified virtual environments and ITS transform the student from a passive listener into an active researcher. Students independently conduct experiments, learn from mistakes, and develop collaboration through group missions. This particularly increases engagement in STEM subjects by up to 40% (Sajja et al., 2025; Hadian et al., 2024).

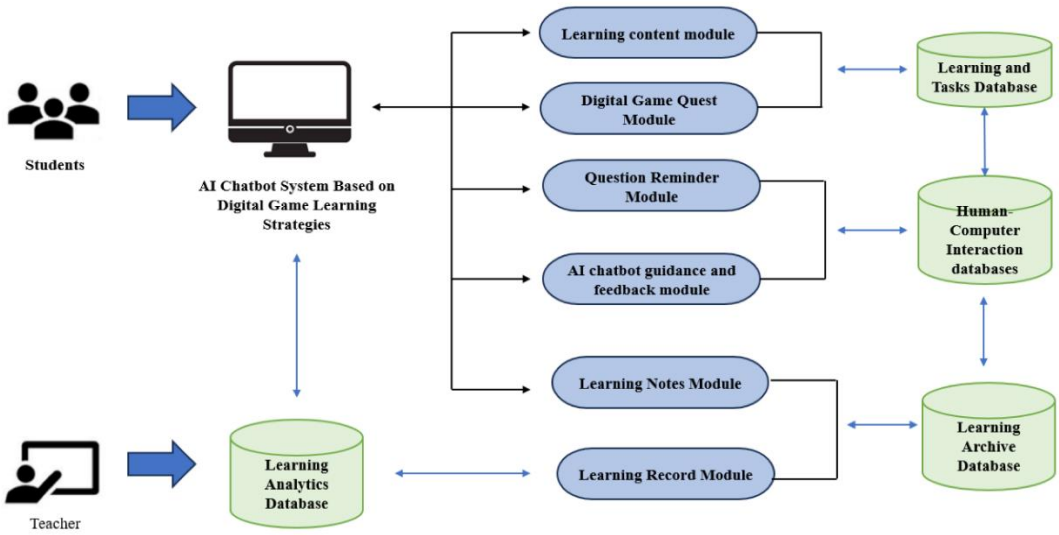

Figure 2. Diagram of the Impact of AI and Gamification on the Learning Process.

The diagram shows the growth of motivation, engagement, and performance indicators, illustrating the interconnection of AI's adaptability and gamification's game elements (adaptive trajectory → feedback → points/levels → motivation cycle).

Limitations

Despite the advantages, there are several limitations in the application of AI and gamification:

- Technical Infrastructure High-speed internet, powerful devices, and s**Table** electricity are required. In rural areas of Kazakhstan and developing countries, this issue remains relevant, exacerbating digital inequality (Kovalchuk et al., 2025; Bennani et al., 2022).
- Teachers' Level of Preparation Many teachers lack sufficient knowledge on using AI tools and methodologically implementing gamification. This can lead to ineffective use of technologies or resistance (Peng & Li, 2025; Iman et al., 2024).
- Data Security Students' personal data (performance, behavior, emotional state) is collected, creating risks of privacy breaches. Issues of ethics and data protection have not yet been fully resolved (Laak & Aru, 2025; Zhumbei et al., 2025).

- Algorithm Opacity AI decisions (why a particular task is recommended or difficulty adjusted) often remain a "black box." This reduces trust among teachers and students and worsens the transparency of the educational process (Hariyanto et al., 2025; Bezzina & Dingli, 2023).

Taking these limitations into account, effective implementation of AI and gamification in teaching natural sciences requires infrastructure development, teacher training, and the introduction of ethical standards. These technologies have great potential, but they should be viewed only as complements to the human factor (Abbes et al., 2024; Suresh Babu & Dhakshina Moorthy, 2024).

Future Directions and Research Gaps

Although the application of artificial intelligence (AI) and gamification in organizing personalized learning in natural sciences (physics, chemistry, biology, geography) is promising, current research reveals several gaps. These include the scarcity of studies in the Kazakh context, the weakness of pedagogical interpretation of AI algorithms, insufficient examination of long-term effects, and inadequate in-depth analysis of ethical aspects. Filling these gaps will define the main directions for future research, contributing to the effective integration of these technologies into the education system (Abbes et al., 2024; Peng & Li, 2025; Bennani et al., 2022). This section analyzes the mentioned gaps and proposes future directions.

Scarcity of Studies in the Kazakh Context

Research on the use of AI and gamification in the Kazakh education system is very limited. While many international studies (e.g., in the USA, Europe, Asian countries) demonstrate the effectiveness of personalized learning in natural sciences, studies in Kazakhstan are mainly limited to general digitalization of education (Kovalchuk et al., 2025; Zhumbei et al., 2025) or individual projects. For example, technical and organizational barriers to AI implementation in Kazakh universities have been analyzed, but empirical studies on the impact of gamification in natural sciences are lacking (Problems and Prospects for the Implementation of Artificial Intelligence in the Educational Process of Kazakhstani Universities, 2024). This gap is linked to the failure to consider digital inequality in rural areas, teachers' readiness levels, and alignment with national education standards (e.g., PISA, TIMSS).
Future Directions: Conduct pilot projects in Kazakh schools, develop AI platforms adapted to the local context (e.g., virtual laboratories in Kazakh), and perform comparative analysis with international experience. This will help reduce inequality between rural and urban schools (The Astana Times, 2026).

Weak Pedagogical Interpretation of AI Algorithms

Although AI algorithms (machine learning, predictive models) analyze student data and create personalized trajectories, their pedagogical interpretation (making decisions understandable to teachers and students) remains weak. Many studies overlook the "black box" nature of AI (algorithm opacity), which reduces teachers' trust and impairs the transparency of the educational process (Hariyanto et al., 2025; Bezzina & Dingli, 2023). In natural sciences, this problem is especially relevant: without understanding how adaptive simulations work, teachers cannot properly assess students' scientific thinking skills (Laak & Aru, 2025).
Future Directions: Develop Explainable AI models, provide teachers with tools to visualize algorithm operations, and integrate with pedagogical theories (constructivism, cognitive psychology). It is necessary to combine these studies with gamification elements (e.g., analyzing the pedagogical meaning of leaderboards) (Naseer et al., 2025).

Insufficient Assessment of Long-Term Effects

While short-term effects of AI and gamification (increased motivation, higher engagement) are well studied, long-term results (knowledge retention, orientation toward STEM careers, development of life skills) are analyzed less. Most studies are based on short experiments (2-9 weeks), while long-term effects (e.g., performance after 1-2 years) are rarely evaluated (Peng & Li, 2025; Wouters et al., 2013). In natural sciences, the long-term effect of gamification may lead to motivation decline (overjustification effect), which is not considered in studies (Lamb et al., 2018).

Future Directions: Conduct longitudinal studies, track student trajectories over 1-3 years, and measure long-term indicators (scientific thinking, problem-solving skills). In Kazakhstan, such studies could be linked to national education reforms (Kovalchuk et al., 2025).

Need for In-Depth Study of Ethical Aspects

Ethical issues of AI and gamification (data privacy, algorithmic bias, increased inequality) are understudied. Data collection exposes students' personal information to risks, while algorithmic bias may exacerbate inequality between social groups (Bachiri et al., 2023; Ethical Considerations For AI Use In Education, 2024). In Kazakhstan, these issues are linked to digital inequality in rural areas, but ethical standards (similar to GDPR) are rarely analyzed in studies (The Astana Times, 2026; Artificial intelligence in education: Addressing ethical challenges in K-12 settings, 2021).

Future Directions: Develop ethical frameworks, ensure data security, and conduct research aimed at increasing inclusivity. It is necessary to raise teachers' and students' awareness of AI ethics (Selim & Ali, 2025).

Table 4. Research Gaps in AI and Gamification and Future Directions

Type of Gap	**Description**	**Future Directions (Recommendations)**	**Literature Sources**
Scarcity in Kazakh Context	Lack of studies adapted to the local education system	Pilot projects and comparative analysis	Kovalchuk et al., 2025; The Astana Times, 2026
Weak Pedagogical Interpretation	Algorithm opacity and lack of transparency	Development of Explainable AI models	Hariyanto et al., 2025; Bezzina & Dingli, 2023
Insufficient Long-Term Effect Study	Focus only on short-term results	Longitudinal studies and indicator measurement	Peng & Li, 2025; Lamb et al., 2018
Lack of Depth in Ethical Aspects	Insufficient consideration of data security and bias	Ethical frameworks and inclusivity studies	Bachiri et al., 2023; Ethical Considerations, 2024

Conclusion

In the development of the modern educational paradigm, the integration of artificial intelligence technologies and gamification elements is regarded as one of the most promising directions for personalized learning in teaching natural sciences. The analysis conducted in this review article shows that AI's adaptive learning systems, learning analytics, and intelligent tutoring systems (ITS), when combined with gamification's motivational and interactive tools (point systems, levels, missions, virtual laboratories, narrative elements), significantly increase students' cognitive, emotional, and behavioral engagement.

According to the main research findings, these approaches improve students' intrinsic motivation by 20–40%, engagement in the learning process by 30–50%, and academic performance by 15–30% in the short term. The abstract and experimental nature of natural sciences subjects amplifies the effect of these technologies: through virtual simulations and gamified scientific quests, students master complex physical, chemical, and biological processes safely, engagingly, and at their own pace. This process not only facilitates knowledge acquisition but also stimulates the formation of higher-order cognitive skills such as scientific thinking, problem-solving, hypothesis formulation, and argumentation.

Theoretically, such integration is grounded in constructivist and cognitive learning theories, as well as concepts of learning analytics and explainable artificial intelligence (Explainable AI). Practically, these approaches bring several important advantages to the education system:

- Creation of a student-centered learning environment;
- Provision of inclusive opportunities for students with diverse learning styles and preparation levels;
- Automation of teachers' routine work, freeing time for creative and in-depth discussions;
- Improvement of functional literacy (according to PISA, TIMSS indicators) and professional orientation toward STEM fields.

At the same time, the limitations and gaps identified in the research must also be taken into account. The scarcity of empirical studies in the Kazakh education context, the weakness of pedagogical interpretation of AI algorithms, insufficient evaluation of long-term effects, and ethical issues (data privacy, algorithmic bias, digital inequality) remain key unresolved problems.
In this regard, the following directions should be prioritized for future research:

- Longitudinal and comparative studies in Kazakh schools and higher education institutions;
- Development of adaptive platforms tailored to local education standards and linguistic features (Kazakh language);
- Application of explainable AI models in pedagogical contexts;
- Formation of ethical frameworks and inclusivity principles;
- Creation of a system of indicators focused on measuring long-term results (knowledge retention, scientific literacy, professional orientation).

In conclusion, the synergy of artificial intelligence and gamification is a key factor in overcoming the inefficiencies of traditional methods in teaching natural sciences and forming a new generation educational ecosystem that enables the full realization of each student's individual potential. However, the successful implementation of these technologies must be ensured not only by technical solutions but also by teachers' professional development, infrastructural support, ethical regulation, and long-term scientific research. When these conditions are met, the mentioned approaches will significantly bring Kazakhstan's education system closer to international levels and contribute substantially to achieving national education goals. «This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant № AP 26193791)»

References

Abbes, F., Bennani, S., & Maalel, A. (2024). Generative AI and gamification for personalized learning: Literature review and future challenges. *SN Computer Science*, *5*(8), 1154.

Bachiri, Y. A., Mouncif, H., & Bouikhalene, B. (2023). Artificial intelligence empowers gamification: Optimizing student engagement and learning outcomes in e-learning and moocs. *International Journal of Engineering Pedagogy*, *13*(8).

Bennani, S., Maalel, A., & Ben Ghezala, H. (2022). Adaptive gamification in E-learning: A literature review and future challenges. *Computer Applications in Engineering Education*, *30*(2), 628-642.

Bezzina, S., & Dingli, A. (2023, July). Rethinking gamification through artificial intelligence. In *International conference on human-computer interaction* (pp. 252-263). Cham: Springer Nature Switzerland.

Chandrakant, N. S. M. (2023). Gamified learning and NLP: Enhancing student engagement through AI-driven interactive education models. *International Journal of Science and Research Archive*, *9*(1), 813-824.

Choustoulakis, E., Athanasopoulou, P., Pollalis, Y., & Nikoloudakis, D. (2024, October). Integrating artificial intelligence with gamification techniques to enhance student motivation and engagement. In *The International Conference on Strategic Innovative Marketing and Tourism* (pp. 533-541). Cham: Springer Nature Switzerland.

Hadian, M. N., Wihardjo, E., Murfidah, I., & Jannah, E. S. W. (2024). Analysis of the Impact of Artificial Intelligence and Gamification in Enhancing Student Engagement in Virtual Learning Environments.".

Hariyanto, Kristianingsih, F. X. D., & Maharani, R. (2025). Artificial intelligence in adaptive education: a systematic review of techniques for personalized learning. *Discover Education*, *4*(1), 458.

Iman, M. Z., Asis, A. A., & Rahma, A. U. Z. (2024). Enhancing Personalized Learning: The Impact of Artificial Intelligence in Education. *Edu Spectrum: Journal of Multidimensional Education*, *1*(2), 101-112.

Kovalchuk, V., Reva, S., Volch, I., Shcherbyna, S., Mykhailyshyn, H., & Lychova, T. (2025, June). Artificial intelligence as an effective tool for personalized learning in modern education. In *ENVIRONMENT. TECHNOLOGY. RESOURCES. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Vol. 3, pp. 187-194).

Laak, K. J., & Aru, J. (2025). AI and personalized learning. *Educational Technology & Society*, *28*(4), 133-150.

Naseer, F., Khan, M. N., Addas, A., Awais, Q., & Ayub, N. (2025). Game Mechanics and Artificial Intelligence Personalization: A Framework for Adaptive Learning Systems. *Education Sciences*, *15*(3).

Strousopoulos, P., & Troussas, C. (2024, November). Personalized Learning via Gamified Virtual Environments: Exploring Insights and Impact. In *2024 19th International Workshop on Semantic and Social Media Adaptation & Personalization (SMAP)* (pp. 111-115). IEEE.

Nja, C. O., Uwe, U. E., & Nkereuwem, V. I. (2024). Artificial Intelligence Tools of Personalized Learning and Intelligent Tutoring System as Correlates of Students Motivation in Chemistry. *African Journal of Science, Technology and Mathematics Education, 10 (1)*, 27-32.

Peng, J., & Li, Y. (2025). Frontiers of artificial intelligence for personalized learning in higher education: A systematic review of leading articles. *Applied Sciences*, *15*(18), 10096.

Sajja, R., Sermet, Y., & Demir, I. (2025). End-to-end deployment of the educational AI hub for personalized learning and engagement: A case study on environmental science education. *IEEE access*.

Selim, A., & Ali, I. (2025). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PERSONALIZED LEARNING ENVIRONMENTS. *International Scientific Journal Vision*, *10*(1), 9-22.

Suresh Babu, S., & Dhakshina Moorthy, A. (2024). Application of artificial intelligence in adaptation of gamification in education: A literature review. *Computer Applications in Engineering Education*, *32*(1), e22683.

Thomas, B. J., & Alkhafaji, S. (2023). Gamification of personalized learning through Massive Open Online Courses: learner-to-AI enabled chatbot. In *Massive Open Online Courses-Current Practice and Future Trends*. IntechOpen.

Zhumbei, M., Khairulin, O., Buniak, N., Sapohov, M., & Parfilova, S. (2025). Enhancing the educational process through AI and gamified learning. *Metaverse Basic and Applied Research*, *4*, 5.

ECONOMICS TEACHERS' ADOPTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING IN NIGERIAN SECONDARY SCHOOLS

Ijeoma C OGBONNAYA
University of the Free State

Abstract
While global research highlights the importance of adopting Artificial Intelligence (AI) to transform the education sector, Nigeria's context reveals low to moderate AI adoption among economics teachers. This study investigates the extent to which economics teachers at Nigerian secondary schools adopt Artificial Intelligence (AI) in teaching and learning. Using a Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM) methodology, this qualitative study adopted a structured questionnaire to collect data from 100 economics teachers from selected secondary schools in Nigeria. Based on the extended Technology Acceptance Model (TAM) used, the results showed that the intention to use AI by economics teachers is directly predicted by perceived usefulness (PU), perceived ease of use (PEU), subjective norms (SN), attitude toward using AI, and facilitating conditions (FC).
Keywords: Artificial Intelligence, AI adoption, Economics teachers, PLS-SEM, Technology Acceptance Model, Secondary school

EFFECT OF DESIGN BASED LEARNING ON SENIOR SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY STUDENTS MOTIVATION IN MINNA, NIGER STATE

Mohammed Nana-Aisha KUDU
Department of Science Education, Federal University of Technology, Minna, Nigeria

Dr. A.M. CHADO
Department of Science Education, Federal University of Technology, Minna, Nigeria

Mall. Saifullahi M.
Department of Science Education, Federal University of Technology, Minna, Nigeria

ABSTRACT
This study examined the effect of Design based learning on secondary school chemistry students' motivation towards chemistry in Minna, Niger State. It was guided by two research objectives, two research questions, and two null hypotheses. A quasi-experimental research design, incorporating a pretest and posttest, was used, with one experimental group and one control group. The study involved 10,755 SS2 Chemistry students, from which a sample of 98 students (52 in the experimental group and 46 in the control group) was selected using a purposive and random sampling techniques. The experimental group (25 males, 27 females) was taught using the Design based learning, while the control group (20 males, 26 females) received instruction through the conventional teaching method. The intervention lasted six weeks. Data collection was conducted using the Chemistry Motivation Inventory Scale (CMIS), which had a reliability index of 0.92 (determined via Cronbach Alpha). Mean, standard deviation and ANCOVA statistics were used for data analysis. Results indicated that the Design based learning was more effective in improving students' motivation toward chemistry than conventional teaching method. Additionally, there was no significant difference in motivation scores between male and female students exposed to the Design based learning. Based on these findings, the study recommended adopting Design based learning in chemistry instruction.
Keywords: Secondary School, Students, Motivation.

INTRODUCTION
The job of science and technology for any countries can't be overemphasized. It is vital to take note of that without the information on chemistry, Nigeria as a country may be given up in the logical and chemical race. Nigerian government understood the lack of technology for public turn of events and this made her to incorporate chemistry into Senior Secondary School educational plan.
Chemistry is central to all the physical sciences and is seen in virtually every aspect of life and it is central to man's existence and survival (Idika, 2021). This shows that science technology, engineering, and mathematics (STEM). is a concept built on the foundation of chemistry as the central science (Yazachew, 2015)? As explained by Barak and Hussein-Farraj (2013), despite that chemistry being the fundamental science with immense benefits to the learners, society and the national economy, it has been described as a difficult subject for dealing with invisible and untouchable things including macroscopic, microscopic, symbolic, and process. Chemistry as a secondary school subject attempted to provide students with chemical literacy and chemical culture, as well as to promote critical thinking, problem-solving skill, and evaluative skill (Hofstein and Mamlok-Naaman, 2021), and to be useful, interesting, and enjoyable subject (Kwangmuang *et al.,* 2021). Chemistry differs from other sciences in that it can be felt in almost every aspect of people's daily life. That is, the food, clothes, and cleaning and drinking supplies we use, all involve chemistry. To have all those applications, students need to have a clear understanding of the concepts and applications of chemistry. Students, on the other hand, have been frequently struggled to recognize the manifestation of chemistry as a science in everyday happenings that they observe or experience. As a result, students may find it challenging to apply chemical topics to a range of human activities (Yadigaroğlu *et al.,* 2017). However, design based learning has made learning of chemistry in secondary schools easier and understandable to students.

Design-based learning (DBL) is learning and teaching approach through design as the learning activity. It is different from the traditional classroom with teachers as facilitators, since students are the main part of the learning process in design-based learning. Teachers propose challenging tasks and allow students to brainstorm design ideas that reflects the theme, concepts, and standards of the project task, using the knowledge they already have. When implementing the design plan, students continue to learn new knowledge and then apply what they re-design to an idea or a prototype. Applying new knowledge to the design plan, constantly improving and optimizing the plan, and learning technology by doing make this a process of repeated cycles (Zhang *et al*., 2021). The iterative nature of DBL could enhance deep learning and engaging classroom interaction among learners. Design-based learning (DBL), also known as design-based instruction, is an inquiry-based form of learning, or pedagogy, which is based on integration of design thinking and the design process into the classroom at the primary and post-secondary levels. Design-based learning environments can be found across many disciplines, including those traditionally associated with design (e.g. art, architecture, engineering, interior design, graphic design), as well as others not normally considered to be design-related (science, technology, business, humanities). Design-based learning can have a positive impact on students' motivation, interest and conceptual understanding in chemistry. By engaging in hands-on design projects, students are encouraged to think creatively, and apply their knowledge in real-world contexts (Saritepeci, 2020). This approach nurtures their creativity, as they are required to come up with innovative solutions. Additionally, the practical nature of design-based learning often leads to a deeper understanding of scientific concepts, ultimately boosting academic achievement and motivation of students.

Motivation is an educational approach that integrates hands-on design challenges with theoretical learning. It emphasizes students' motivation and engagement through real-world problem-solving. Motivation is crucial in education because it influences how students approach, engage with, and persevere in learning tasks. Two types of motivation generally guide learning:

Intrinsic Motivation: Students are driven by internal factors like curiosity, interest, or enjoyment. Extrinsic Motivation: Students are driven by external rewards or pressures, such as grades, recognition, or the desire to avoid failure. So therefore, when students feel motivated it will stimulate the interest of students in learning. By applying the Design based leaning to the classroom, students may be motivated to learn in new ways or enjoy otherwise tedious tasks irrespective of gender.

The effect of gender on learning, motivation was investigated by probing learners' engagement and learning in the process of using the Design based leaning. Therefore, improving students' achievement levels in chemistry implies improving the level at which they will be motivated by the concepts of chemistry. Feizabadi *et al.* (2016) report that anything that aids learning should improve motivation, while things that lead to confusion or interference among learning materials decrease the speed and efficiency of learning and accelerate forgetting. Hence, the researcher sees the need to find out if the Design based leaning could improve the motivation of male and female students in chemistry.

1.2 statement of research problem

The teaching and learning of Chemistry in senior secondary schools have often been characterized by traditional, lecture-based methods that focus primarily on theoretical knowledge, leaving little room for student engagement and practical application. As a result, many students exhibit low motivation and interest in the subject, leading to suboptimal learning outcomes and a lack of enthusiasm toward pursuing careers in science-related fields. Recent educational research suggests that design-based learning (DBL), which emphasizes problem-solving, hands-on activities, and real-world applications, has the potential to enhance student motivation and engagement.

However, despite the growing body of evidence supporting the effectiveness of DBL in various educational settings, there is limited research on its impact on senior secondary school Chemistry students, particularly in the context of Minna. Therefore, this study aims to investigate the effect of design-based learning on the motivation of senior secondary school Chemistry students in Minna. Specifically, the study seeks to determine whether DBL can improve students' interest, effort, and persistence in learning Chemistry, and whether this approach can lead to better learning outcomes in the subject.

By examining the impact of DBL on student motivation, the study will provide valuable insights into alternative teaching strategies that could address the current challenges in Chemistry education and inspire more students to pursue science-based careers.

1.3 Aim and Objectives of the Study

The aim of this study is to determine the effect of design-based learning in enhancing motivation among senior secondary school chemistry students in Minna.

i. Find out the effects of Design-Based Learning on motivation of senior secondary school chemistry student in Minna.
ii. Determine the effects of Design-Based Learning on senior secondary school chemistry student's motivation based on Gender in Minna.

1.4 Research Questions

The study will be guided by the following research questions:

i. What is the difference in the mean motivation score of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture method?
ii. What is the difference in the mean motivation score based on gender of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture method?

1.5 Null Hypothesis

The following null hypotheses were formulated and would be tested at a 0.05 level of significance:

HO_1: There is no significant difference in the mean motivation score of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture methods.

HO_2: There is no significant difference in the mean motivation score based on gender of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture methods.

METHODOLOGY

The study utilized a quasi-experimental research design, specifically a pretest-posttest non-equivalent, non-randomized control group approach. The independent variable was the teaching method which include design based learning and the conventional teaching method. The dependent variable was students' motivation towards chemistry, with gender included as a moderating factor.

The population of the study consisted of 10,755 Senior Secondary 2 (SS2) Chemistry students in public secondary schools within Minna, according to Niger state secondary education board (2023). A sample of 98 SS2 chemistry students (45 males and 53 females) was drawn from two randomly selected public schools in Minna through a multi-stage sampling technique:

1. Purposive sampling was used to select schools to ensure gender representation.
2. Random selections of schools: Two schools were chosen.
3. Selection of intact classes: one chemistry class from each school was randomly selected.
4. Assignment of groups: the classes were assigned to either the experimental or control group through a coin loss.

The sample distribution was as follow:

Group	Male	Female	Total
Experimental Group	25	27	57
Control Group	20	26	46
Total	45	53	98

The research instrument, the Chemistry Motivation Inventory Scale (CMIS), was adopted
It consisted of 20 items designed to gauge students' motivation towards Chemistry. Responses were measured on a 4-point Likert scale:

(4) =Highly Motivated…… HM
(3) =Motivated …… M
(2) =Moderately Motivated …… MM
(1) =Not Motivated …….. NM

The CMIS was administered before (pretest) and after (posttest) the instructional intervention to assess students' motivation toward Chemistry before and after exposure to the Design based learning and conventional Teaching Method.

Lessons plans were prepared for both teaching approaches to ensure instructional consistency. To establish the instruments validity, three experts___ two in Science Education and another in Educational Technology department (FUTMINNA) evaluated the CMIS for face validity, ensuring clarity and alignment with study objectives.

A pilot test was conducted with 20 SS2 Chemistry students from a school within the study population but not included in the sample. Reliability was assessed using Cronbach's Alpha, yielding a coefficient of 0.92.

To ensure the effective implementation of the teaching methods:

1. Chemistry teachers from the selected schools were trained as research assistant,
2. Training was conducted one week before the experiment to familiarize them with the lesson plans.
3. Students in the experimental group received instruction on the design based learning, while the control group was taught using the conventional method.
4. The instructional intervention lasted 6 weeks, following this sequence:

i. Pretest Administration: Measured students' initial motivation toward Chemistry,

ii. Implementation of teaching methods:

- Experimental Group: Taught using the design based learning.
- Control Group: Taught using the conventional Method.

iii. Posttest Administration: Evaluated students' motivation after the intervention.

The data collected were analyzed using both descriptive statistics of mean and standard deviation and inferential statistics of Analysis of Covariance (ANCOVA).

Presentation of Results

What is the difference in the mean motivation score of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture method?

To address this question, the mean score was analyzed, as shown in the table 1 below:

Table 1: **Mean Motivation scores of Experimental and control in the CMIS**

Group	N	Pre-motivation Mean	Post-motivation Mean	Mean gain
Experimental	52	48.10	61.30	13.20
Control	46	51.20	52.20	1.00
Mean rank diff.		-3.10	9.10	12.20
Total	98			

Table 1 displays the mean scores for students' motivation in both the experimental and control groups. The experimental group had a pre-motivation mean of 48.1, which increased to 61.3 after the intervention, resulting in a mean gain of 13.3, meanwhile, the control group had a pre-motivation mean score of 51.20, which slightly increased to 52.2 leading to mean rank gain of only 1.0, the difference in post-motivation scores between the experimental and control was 9.1, favouring the experimental group. This variation suggests that students exposed to the Design based learning demonstrated a more positive motivation toward chemistry compared to those thought using the conventional method.

Research Question Two

What is the difference in the mean motivation score based on gender of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture method?

Mean scores for both groups were used in answering this question as shown in table 2 below;

Table 2: Mean motivation scores of Experimental Group Male and Female students in the CMIS

Group	N	Pre-motivation Mean	Post-motivation Mean	Mean gain
Experimental	25	48.80	60.40	11.60
Control	27	47.60	62.10	14.50
Mean rank diff.		1.20	-1.70	-2.90
Total	52			

The table shows that male students had pre-motivation mean of 48.8 and a post-motivation mean of 60.4, resulting in a mean gain of 11.6, Female students had a pre-motivation mean of 47.6 and a post-motivation mean of 62.1, leading to mean gain of 14.5. the difference in motivation mean scores between male and female students that gender does not significantly influence students' motivation toward chemistry.

Test of Hypotheses

Hypothesis One

HO_1: There is no significant difference in the mean motivation score of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture methods.

To evaluate this hypothesis, an Analysis of Covariance (ANCOVA) was conducted on students' motivation mean scores from both the experimental and control groups. The results are summarized in the table below;

Table 3: Summary of Analysis of Covariance (ANCOVA) of Experimental and Control in CMIS

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	3770.721[a]	2	1885.36	105.530	.000	.690
Intercept	751.484	1	751.484	42.063	.000	.307
PreCMIS	1770.819	1	1770.89	99.119	.000	.511
Motivation	2870.749	1	2870.79	160.685	.000	.628
Error	1697.238	95	17.866			
Total	324098.00	98				
Corrected Total	5467.959	97				

a. R Squared = .690 (Adjusted R Squared = .683)

The table show the post-intervention motivation mean scores for students in the experimental and control groups. The F-value of 160.685 with P-value 0f 0.00 ($p<0.05$) indicates that the effect of the Design based learning on students' motivation toward Chemistry was statically significant. Since the p-value is lower than the alpha level of 0.05, the null hypothesis is rejected. This implies that the Design based learning had a significant positive impact on students' motivation toward Chemistry compared to the conventional teaching method, as indicated by the mean rank scores favouring the experimental group.

Hypothesis Two

HO_2: There is no significant difference in the mean motivation score based on gender of senior secondary school chemistry students taught using Design-Based Learning and those taught using lecture methods.

To evaluate this hypothesis, an Analysis of Covariance (ANCOVA) was conducted on students' motivation mean scores of male and female students. The results are summarized in the table 4 below;

Table 3: Summary of Analysis of Covariance (ANCOVA) of Mean Motivation Scores of Male and Female Students in the Experimental Group

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	67.074[a]	2	33.537	1.963	.151	.074
Intercept	1510.663	1	1510.663	88.421	.000	.643
Pre	14.128	1	14.128	.827	.368	.017
Gender	61.068	1	61.068	3.574	.065	.068
Error	837.157	49	17.086			
Total	196108.00	52				
Corrected Total	904.231	51				

a. R Squared = .074 (Adjusted R Squared = .036)

The table 4 presents the ANCOVA results for the mean motivation rank scores of male and female who were instructed using the Design based learning, the results show F (1, 51) = 3.574, P = 0.065, which is greater than the alpha level of 0.05, consequently, the null hypothesis is retained, indicating that there is no significant difference in the motivation levels of male and female students exposed to the Design based learning. This suggests that Design based learning is equally effective for both genders.

Discussion of findings

This study investigated the effect of the Design based learning on motivation of secondary school chemistry students towards chemistry in Minna, Niger State. According to the findings, there was a significant difference between the mean motivation scores of taught using the Design based learning and those instructed conventional teaching method. The results demonstrated that students exposed to the Design based learning achieved higher mean motivation scores compared to those who underwent conventional teaching. Consequently, the null hypothesis was rejected.

The findings further suggest that the Design based learning effectively enhanced students' motivation toward chemistry in the experimental group, leading to a considerable increase in their mean scores. In contrast, the control group, which was taught using conventional method exhibited only a slight increase in mean score. Overall, the data indicated that Design based learning had a significant positive impact on students' motivation, while the traditional teaching method resulted in minimal improvement. This highlight the pivotal role of the Design based learning in fostering a more positive motivation toward chemistry.

The findings of this study align with the findings of Albinus *et al.,* (2018), the results showed that the student motivation and achievements of the experimental group were significantly higher than the controlled group on the subject of acid and base solutions, with a significance level of 5%(with the criteria of Sig< α value is 0.001< 0.05); Furthermore, there was a positive correlation between motivation and student outcomes at a significance level of 5%. The results are in consistent with Uzezi, (2017), the Brain-Based Learning approach used in the experimental group was more effective in increasing student achievement, attitude and motivation of students towards chemistry than the Lecture-Based approach used in the control group.

The findings revealed that there was no statistically significant difference in the mean motivation scores between male and female students taught chemistry using the design based learning. Both male and female students in the experimental group showed improved motivation toward chemistry, with no notable gender-based difference.

The mean scores of both genders increased, indicating that intervention was beneficial to both male and female students. This finding is consistent with the conclusion of Muhammad *et al.,* (2023), The results revealed that digital game-based learning has a more positive impact on student engagement and motivation compared to traditional online activities. The incorporation of a leader board as a gaming element in the study was found to positively impact the academic performance of certain students, but it could also demotivate some students.

Furthermore, female students generally showed a slightly higher level of enjoyment toward the games compared to male students, but they did not prefer a comparison with other students as much as male students did.

Conclusion

This study's findings indicate that employing the Design based learning in chemistry instruction significantly enhances students' motivation. Additionally, the absence of notable gender differences suggests that both male and female students can benefit from this approach equally, ensuring an unbiased and effective learning experience.

Recommendation

Based on the findings, the following recommendations were proposed:

1. The federal ministry of education should advocate for the Design based learning in secondary school chemistry instruction to enhance students' motivation.
2. Regular professional development programs should be organized for chemistry teachers to ensure they effectively implement Design based learning, thereby improving students' engagement and outcomes**.**

References

Albinus, S., Wesly, H., Simson, T & Yogi, C. (2018) Impact of Multimedia-Based Off-Line Learning on Student Motivation and Outcomes. October 2018Asian Journal of Social Science Studies 3(4):1DOI:10.20849/ajsss. v3i4.471 LicenseCC BY 4.0

Barak, M. and Hussein-Farraj, R. (2013). Integrating model-based learning and Animations for enhancing students' understanding of proteins structure and function.Res. Sci. Edu., (43), 619-636.

Hofstein, A., & Mamlok-Naaman, R., (2021) the Laboratory in Chemistry Learning and Teaching 50 Years of Development, Implementation, and Research October 2021 DOI:10.1163/9789004503625_001 In book: Long-term Research and Development in Science Education (pp.3-28) Publisher: Brill

Idika, M.I. (2021) Effect of Visualized Case-Based Learning Strategy On Students' Academic Performance in Chemistry in Ibadan Metropolis, Nigeria April 2021African Journal of Teacher Education 10(1):106-126DOI:10.21083/ajote. v10i1.6281

Kwangmuang, P., Jarutkamolpong, S., Sangboonraung, W., & Daunted, S. (2021). The development of learning innovation to enhance higher order thinking skills for students in Thailand junior high schools. Heliyon, 7(6), e07309. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07309.

Muhammad, N., Melinda, O., & Wael, A. F. (2023) Effect of Digital Game-Based Learning on Student Engagement and Motivation MDPI Computers September 202312(9):177 DOI:10.3390/computers12090177 LicenseCC BY 4.0

Uzezi, R., (2017) Effectiveness of Brain-based Learning Strategy on Students' Academic Achievement, Attitude, Motivation and Knowledge Retention in Electrochemistry. Published: 2017-07-13 DOI: 10.9734/JESBS/2017/34266 Page: 1-13 Issue: 2017 - Volume 21 [Issue 3]

Yadigaroğlu, M., Demircioğlu, G., & Demircioğlu, H. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının kimya bilgilerini günlük hayatla ilişkilendirebilme düzeyleri. Ege Eğitim Dergisi, 18(2), 795–812.

Yazachew, A. T. (2015). Effective strategies for teaching Chemistry, International Journal of Educational research and review 3(3), 78-84.

Zhang, X., Jiang, Z., & Wang, Y. (2021) Application of Design-Based Learning and Outcome-Based Education in Basic Industrial Engineering Teaching: A New Teaching Method Sustainability 2021, 13(5), 2632; https://doi.org/10.3390/su13052632 Submission received: 18 January 2021 / Revised: 11 February 2021 / Accepted: 25 February 2021 / Published: 1 March 2021

BETWEEN MYTH AND MODERNITY: CULTURAL NARRATIVES OF THE MAHAKUMBH FESTIVAL

Dr. Jitendra AHERKAR
Dean, Faculty of Humanities & Social Science, Atmiya University, Rajkot
ORCID: 0009-0005-4158-6655

ABSTRACT
Prayagraj hosts the Mahakumbh Mela once every 144 years, global gathering of religious significance. This is more than just a collection of holy men & women, family members and crowds gathering to celebrate spirituality. It is also a place for the past to live on while adapting with change and transformation as various conditions arise over time (politically, socially and technologically). This paper uses the Mahakumbh Mela as an example and studies how it embodies the relationship between three important domains: continuity of ritual, mythology and change from modernity; and how this living tradition continues to reaffirm the importance of tradition in today's world. Using a combination of historical sources, field studies, observation of rituals, and interviews with participants we will show that the Mahakumb Mela is a living tradition where continuity, myth and modernity are continuously redefined in order to maintain the relevance of tradition during periods of rapid transformation through political, economic, social and cultural globalization. The paper concludes with an overview of how the Mahakumbh reflects the enduring nature of tradition in modern society and that mythology, ritual and tradition are continuously molded and remolded and applied into varying cultures and times throughout history.
Keywords: Mahakumbh, tradition, ritual, myth, modernity, pilgrimage, Hinduism

DIFFERENTIATED INSTRUCTION AS A CATALYST FOR INCLUSIVE EDUCATION: PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR ENHANCING STUDENT ENGAGEMENT AND ACADEMIC ACHIEVEMENT

Mihaela-Corina BUCUR
Romanian Society of Victimology - Founding Member, Jurist, Authorized Mediator
„Carol Davila" Post-Secondary School of Health – Tenured Teacher
"Asanka Sante" Medical Center - Manager
ORCID: 0000-0001-8904-0436

ABSTRACT
The increasing heterogeneity of contemporary classrooms has intensified the need for pedagogical frameworks that effectively address students' diverse cognitive, social, and emotional needs. Differentiated instruction has emerged as a prominent educational approach designed to respond to learner variability through the adaptation of content, process, product, and learning environment. This paper examines differentiated instruction as a catalyst for inclusive education, analyzing its theoretical foundations and practical implications for enhancing student engagement and academic achievement. Grounded in constructivist learning theory and principles of inclusive pedagogy, the study explores how differentiated strategies foster equitable access to learning opportunities while maintaining high academic standards. Drawing upon recent empirical research, the paper highlights the positive correlation between differentiated practices and improved student motivation, self-efficacy, and performance outcomes. Particular attention is given to formative assessment, flexible grouping, scaffolded instruction, and culturally responsive teaching as core components of effective differentiation. The analysis further addresses the challenges teachers encounter in implementing differentiated instruction, including time constraints, limited resources, and the need for sustained professional development. It argues that successful integration of differentiated practices requires systemic support, collaborative school cultures, and reflective teaching practices. Moreover, the paper discusses how differentiation contributes to the development of critical thinking, autonomy, and lifelong learning skills among students. By synthesizing theoretical perspectives and practical applications, this study underscores the transformative potential of differentiated instruction in promoting inclusive and student-centered learning environments. The findings suggest that when implemented systematically and thoughtfully, differentiated instruction not only accommodates learner diversity but also enhances overall educational quality and equity. Consequently, it represents a viable and necessary pedagogical paradigm for contemporary education systems striving to meet the demands of increasingly diverse student populations.
Keywords: Formative assessment, Instructional scaffolding, Learner variability, Educational equity.

ART AS HISTORICAL DOCUMENTATION: INTERPRETING NIGERIAN CULTURAL SYMBOLS IN HISTORY EDUCATION

Abdulrahman Bala AUDU
Department of History, FCT College of Education, Zuba-Nigeria

Muhammad ADAMU
Department of History, FCT College of Education, Zuba-Nigeria

Bankole Olanisimi DICKSON
Department of History, FCT College of Education, Zuba-Nigeria

Ahmed SULEIMAN
Department of History, FCT College of Education, Zuba-Nigeria

ABSTRACT
This paper examines art as a form of historical documentation and explores how Nigerian cultural symbols can serve as pedagogical tools in history education. In many African societies, artistic expressions such as sculpture, textiles, body motifs, and architectural designs function as repositories of collective memory, preserving social values, political authority, and historical experiences. Nigerian history, often transmitted through visual and symbolic systems, provides rich materials for classroom interpretation beyond written records. The study argues that integrating cultural symbols into history teaching strengthens historical consciousness, promotes visual literacy, and supports decolonized approaches to knowledge production. By repositioning art as an archive, educators can reconnect learners with indigenous epistemologies and lived historical realities. The paper adopts a conceptual and interpretive approach, drawing from historiography, art history, and educational theory to propose a framework for arts-based historical learning in Nigerian classrooms.
Keywords: Nigerian art, cultural symbols, history education, visual historiography, decolonization.

Introduction
History education in Nigeria has traditionally relied on written texts, colonial archives, and oral traditions, often overlooking the interpretive power of visual culture. Yet long before the introduction of Western literacy systems, Nigerian societies preserved their histories through artistic expression. Symbols embedded in masks, carvings, fabrics, murals, and ritual objects functioned as encoded narratives of migration, power, spirituality, and social order. These artistic forms served not merely decorative purposes but acted as historical records understood within their cultural contexts.
Modern classrooms present an opportunity to reconnect students with these indigenous archives. When art is treated as historical evidence, learners engage with history as a lived and visible experience rather than distant abstraction. This approach aligns with contemporary calls to decolonize African education by centering indigenous knowledge systems. Examining Nigerian cultural symbols within history education therefore expands the definition of historical sources and strengthens interdisciplinary learning between arts and humanities.

Conceptual Clarifications
Art as Documentation
Art as documentation refers to the use of artistic production as a medium for recording social memory and historical experience. In African historiography, scholars argue that visual forms operate as archives that preserve political authority, lineage, cosmology, and collective identity (Vansina 1985). Nigerian artistic traditions demonstrate how sculpture, regalia, and ritual objects encode narratives of kingship and migration, functioning similarly to written chronicles (Adepegba 1995). These works transmit historical knowledge across generations and serve as mnemonic devices embedded in community life (Falola and Genova 2009). Recognizing art as documentation expands the historian's toolkit beyond textual sources and legitimizes indigenous systems of record keeping (Afigbo 1981).

Cultural Symbols

Cultural symbols are visual signs that carry layered meanings within a specific social and historical context. Among Nigerian societies, symbols communicate authority, spirituality, gender roles, and communal values through shared interpretive frameworks (Drewal, Drewal, and Abiodun 1989). For example, Yoruba motifs in textiles and carvings represent philosophical ideas about power and morality, making them vehicles of historical storytelling (Abiodun 2014). Symbols act as condensed historical texts that require cultural literacy for proper interpretation (Olupona 2011). Their educational value lies in teaching students to decode meaning and situate visual evidence within historical processes.

Historical Interpretation

Historical interpretation involves analyzing evidence to construct meaning about the past. When art is treated as a source, interpretation demands sensitivity to context, symbolism, and indigenous epistemologies (Falola 2001). Scholars caution against imposing Western aesthetic frameworks that detach objects from their cultural functions (Vogel 1991). Nigerian art must be read within ritual, political, and social environments to avoid distortion (Adepegba 1995). Teaching students to interpret artistic evidence encourages critical thinking and multidisciplinary inquiry, linking art history with historiography and anthropology (Burke 2001).

Visual Historiography

Visual historiography is the study of how images contribute to historical knowledge production. It recognizes that societies construct memory through visual representation as much as through written narrative (Burke 2001). In African contexts, visual historiography validates non-textual archives and challenges colonial hierarchies of evidence (Falola and Jennings 2002). Nigerian artistic heritage demonstrates that historical consciousness can be materially embodied in objects, spaces, and performances (Drewal 1992). Integrating visual historiography into education trains learners to read images as historical arguments rather than mere illustrations.

Art as Historical Archive in Nigerian Societies

Across Nigerian societies, art has functioned as a durable archive through which communities record political authority, spiritual systems, migration histories, and social organization. Unlike written archives introduced through colonial administration, indigenous artistic traditions preserved memory through material culture embedded in everyday life. Scholars of African historiography emphasize that objects such as masks, bronzes, textiles, and shrine sculptures operate as mnemonic systems that transmit collective knowledge across generations (Vansina 1985). These artistic forms are therefore not supplementary to history; they are themselves repositories of historical consciousness.

In precolonial Nigeria, royal art served as a visual chronicle of governance and lineage. The Benin Bronzes, for example, document court rituals, diplomatic encounters, and hierarchical structures within the Edo kingdom. Their iconography encodes narratives of power and continuity, functioning as state archives in sculptural form (Dark 1973). Similarly, Ife naturalistic sculptures preserve philosophical ideals of sacred kingship and divine authority, offering historians insight into political theology and social organization (Adepegba 1995). Such works demonstrate that artistic production was inseparable from historical record keeping.

Textile traditions also act as historical texts. Yoruba aso-oke weaving and Hausa embroidered regalia communicate status, profession, and communal belonging through patterned symbolism. These fabrics record social hierarchies and economic exchanges, making them visual documents of social history (Abiodun 2014). Among Igbo communities, uli body and wall painting historically conveyed gender identity, ritual roles, and cosmological beliefs, embedding historical knowledge in performative art (Drewal, Drewal, and Abiodun 1989). Because these forms are context-driven, their meanings depend on shared cultural literacy, reinforcing the idea that archives can be communal rather than institutional.

Ritual and performative arts further extend the archival function of Nigerian art. Masquerade traditions, such as the Yoruba Egungun or Igbo Mmanwu, embody ancestral memory and genealogical continuity. These performances reactivate history through movement, costume, and oral narration, transforming memory into lived experience (Drewal 1992). Performance therefore operates as a dynamic archive in which the past is continually reinterpreted for contemporary audiences.

Historians increasingly recognize such embodied practices as legitimate sources that challenge text-centered historiography (Falola and Jennings 2002).

Understanding Nigerian art as archive requires interpreting objects within their social environment rather than isolating them as museum artifacts. When removed from ritual and communal contexts, their historical meanings risk distortion (Vogel 1991). A historically grounded reading restores the relationship between object, maker, and audience, revealing how art functions as a communicative system. This perspective supports a broader definition of archives that includes visual, material, and performative records of human experience (Burke 2001).

By treating artistic traditions as historical repositories, educators gain access to indigenous knowledge systems that complement written sources. Nigerian art demonstrates that history can be stored in material form, enacted in performance, and transmitted through symbolic design. Recognizing these archives reshapes how history is taught and researched, positioning art not as illustration but as primary evidence of the past (Falola 2001).

Interpreting Cultural Symbols in the History Classroom

Integrating cultural symbols into the history classroom transforms learning from passive memorization into active interpretation. When students analyze artistic symbols as historical evidence, they engage in inquiry-based learning that mirrors the work of historians. Visual materials such as masks, textiles, carvings, and murals invite learners to ask questions about context, authorship, and meaning. Educational theorists argue that such inquiry strengthens critical thinking and encourages students to view history as constructed through multiple forms of evidence rather than fixed narratives (Burke 2001). In the Nigerian context, this approach reconnects learners with indigenous archives that are often absent from conventional textbooks (Falola 2001).

The pedagogical value of cultural symbols lies in their ability to condense complex historical experiences into accessible visual language. Symbols communicate political authority, gender relations, spirituality, and migration histories in ways that written texts alone cannot capture. Scholars of African art emphasize that decoding symbolism requires attention to social environment and ritual function (Drewal, Drewal, and Abiodun 1989). Classroom interpretation therefore becomes an exercise in contextual thinking. Students learn to situate objects within specific communities and historical moments, developing sensitivity to cultural perspective and historical nuance (Abiodun 2014).

Practical classroom strategies can support this interpretive process. Teachers may use object-based learning, where students examine photographs or replicas of Nigerian artworks and reconstruct their historical meanings through guided discussion. Museum partnerships and virtual exhibitions provide additional resources for experiential learning, allowing students to encounter art as living history rather than static illustration (Vogel 1991). Role-play, storytelling, and performance-based activities linked to masquerade traditions further help students understand how history is embodied in ritual practice (Drewal 1992). These methods align with constructivist pedagogy, which emphasizes learning through active engagement with cultural materials (Falola and Jennings 2002).

Visual analysis also promotes historical empathy by encouraging students to interpret the worldview of past societies. Rather than judging artifacts through modern assumptions, learners are trained to appreciate indigenous epistemologies and symbolic logic. This process challenges colonial frameworks that historically dismissed African art as decorative rather than documentary (Afigbo 1981). By validating visual evidence as legitimate historical material, educators support a decolonized classroom that respects African systems of knowledge production (Falola 2001).

Ultimately, interpreting cultural symbols in history education fosters interdisciplinary literacy. Students develop skills in visual reading, anthropological observation, and historiographical reasoning simultaneously. Nigerian artistic heritage thus becomes a bridge connecting art education and historical scholarship, demonstrating that the past can be read through images as effectively as through texts (Burke 2001). This interpretive model positions the classroom as a site where visual culture is recognized as a dynamic archive of historical experience.

Decolonizing Historical Knowledge Through Art

Decolonizing historical knowledge involves challenging inherited colonial frameworks that privileged written European archives while marginalizing indigenous systems of memory.

African scholars argue that colonial historiography constructed a hierarchy of evidence that dismissed visual and performative traditions as ahistorical or primitive (Afigbo 1981). Re-centering Nigerian art within history education disrupts this hierarchy by recognizing that communities preserved knowledge through symbols, ritual objects, and embodied performance long before colonial literacy systems. Art becomes a corrective lens through which suppressed narratives and local epistemologies regain authority (Falola 2001).

Nigerian artistic heritage demonstrates that historical consciousness is embedded in everyday cultural practice. Royal regalia, shrine sculpture, and masquerade performance articulate philosophies of governance, morality, and ancestry that cannot be fully captured through colonial records (Drewal 1992). By foregrounding these sources, educators reposition African societies as producers of historical knowledge rather than passive subjects of external documentation. This shift aligns with broader intellectual movements that call for African-centered historiography rooted in indigenous categories of meaning (Falola and Jennings 2002).

Decolonization through art also encourages methodological pluralism. Historians increasingly advocate combining oral traditions, archaeology, and visual culture to construct more inclusive narratives of the past (Vansina 1985). Nigerian art provides material evidence that complements oral testimony, strengthening historical reconstruction through cross-disciplinary verification. Such integration resists the colonial tendency to equate history solely with text and promotes a more balanced archive that reflects African modes of remembering (Burke 2001).

In the classroom, this approach reshapes students' perception of authority and knowledge. When learners analyze indigenous artistic symbols as primary sources, they encounter African history as internally generated rather than externally interpreted. This pedagogical shift builds cultural confidence and historical ownership, particularly for students whose heritage has been filtered through colonial narratives (Abiodun 2014). Art thus becomes a medium of intellectual liberation, enabling education to function as a site of cultural recovery (Falola 2001).

Decolonizing history through art does not reject written archives but situates them within a broader ecosystem of evidence. Nigerian artistic traditions reveal that memory can be preserved materially, visually, and ritually alongside textual documentation. Recognizing these parallel archives restores balance to historiography and affirms the legitimacy of African knowledge systems (Drewal, Drewal, and Abiodun 1989). Through this lens, art is not supplementary to history; it is foundational to understanding how societies narrate their past.

Challenges in Using Art as Historical Evidence

Despite its value as a historical archive, the use of art as evidence presents interpretive and institutional challenges. One major difficulty lies in the risk of misinterpretation when objects are removed from their cultural context. Artistic symbols often carry layered meanings that depend on ritual knowledge and community-specific understanding. When historians or educators lack this cultural literacy, visual materials may be read through external frameworks that distort their historical significance (Vogel 1991). Scholars warn that decontextualized analysis can reproduce colonial misunderstandings by treating African art as aesthetic artifact rather than social document (Drewal, Drewal, and Abiodun 1989).

Another challenge concerns the transformation of living traditions into museum objects. Many Nigerian artworks were originally functional within ritual or political environments, yet colonial collection practices relocated them into foreign institutions. This displacement disrupted the interpretive chain linking object, maker, and audience, complicating efforts to reconstruct original meanings (Dark 1973). Historians must therefore rely on oral testimony, ethnography, and comparative analysis to restore context, a process that requires interdisciplinary training (Vansina 1985).

Educational limitations further constrain the classroom use of art as evidence. Teacher preparation programs in Nigeria often emphasize textual historiography while giving limited attention to visual literacy. As a result, educators may feel unprepared to guide symbolic interpretation or integrate artistic materials into lesson design (Falola 2001). Curriculum structures that prioritize examination performance over experiential learning also discourage object-based pedagogy (Falola and Jennings 2002). Without institutional support, the archival potential of art remains underutilized.

There is also the issue of authenticity and continuity. Some artistic traditions have evolved in response to tourism, commercialization, and globalization, raising questions about how contemporary reproductions relate to historical forms. Historians must distinguish between continuity and reinvention while recognizing that cultural change is itself a historical process (Burke 2001). Treating art as static heritage risks freezing living cultures in an imagined past, undermining the dynamic nature of historical experience (Abiodun 2014).

Finally, ethical considerations shape the use of cultural symbols in academic spaces. Certain objects hold sacred status and are not intended for unrestricted display or analysis. Responsible scholarship requires collaboration with communities to respect cultural boundaries and interpretive authority (Drewal 1992). A decolonized approach acknowledges that historical evidence is not value-neutral but embedded in living traditions that demand sensitivity and reciprocity (Falola 2001).

These challenges do not invalidate art as historical evidence; rather, they highlight the need for methodological rigor and cultural humility. When approached critically and collaboratively, Nigerian artistic heritage remains a powerful archive capable of enriching historical knowledge and education (Vansina 1985).

Educational Implications

Incorporating Nigerian art as historical evidence has significant implications for teaching and learning. First, it encourages interdisciplinary pedagogy, blending history, visual arts, anthropology, and cultural studies. Students trained to analyze symbols, objects, and performances develop critical thinking skills that extend beyond textual literacy (Burke 2001). They learn to approach historical knowledge as multifaceted, understanding that evidence can be material, visual, or performative.

Second, integrating art supports decolonized curriculum design. By validating indigenous knowledge systems alongside colonial archives, educators promote historical consciousness rooted in African epistemologies. This approach challenges the dominance of Eurocentric frameworks in Nigerian schools and colleges, enabling students to recognize their cultural heritage as legitimate historical evidence (Falola 2001; Abiodun 2014).

Third, experiential learning opportunities arise when students engage directly with artistic sources. Museums, heritage sites, cultural festivals, and classroom-based object analysis provide interactive learning that strengthens retention and understanding (Drewal 1992; Vogel 1991). Teachers can use replicas, photographs, or multimedia resources to simulate engagement with original artifacts when direct access is limited.

Finally, professional teacher development is essential. Nigerian educators must be trained in visual literacy, cultural interpretation, and ethical engagement with sacred or sensitive materials (Falola and Jennings 2002). Such training equips teachers to facilitate inquiry-based learning that respects both historical accuracy and cultural context.

In summary, treating art as historical documentation fosters critical skills, cultural confidence, and interdisciplinary knowledge. It positions Nigerian history as a living archive, enabling students to connect with their heritage and develop a nuanced understanding of the past. Education becomes not merely a transmission of facts but a dialogue with history through art (Vansina 1985; Drewal, Drewal, and Abiodun 1989).

Conclusion

This study has demonstrated that Nigerian art serves as a vital historical archive, preserving knowledge that complements and, in some cases, predates written records. Through sculptures, textiles, carvings, masks, and performative arts, Nigerian societies encoded political authority, spiritual beliefs, social norms, and collective memory. Integrating these cultural symbols into history education not only enriches students' understanding of the past but also fosters critical thinking, visual literacy, and appreciation of indigenous epistemologies.

Decolonizing the curriculum by foregrounding artistic evidence challenges the dominance of Eurocentric historiography and affirms the legitimacy of African knowledge systems. While challenges such as misinterpretation, displacement of artifacts, and limited teacher training exist, these can be mitigated through careful contextual analysis, interdisciplinary pedagogy, and collaboration with communities.

Ultimately, treating art as historical documentation transforms classrooms into dynamic spaces where students engage actively with Nigeria's past, bridging the divide between cultural heritage and formal education.

References

Abiodun, R. (2014). Yoruba art and ideology: Patterns of authority and spirituality. Lagos: University Press.

Adepegba, C. A. (1995). Ife and Benin: Art and history in Nigeria. Ibadan: Spectrum Books.

Afigbo, A. E. (1981). Ropes of sand: Studies in Igbo history and culture. Ibadan: University Press.

Burke, P. (2001). Eyewitnessing: The uses of images as historical evidence. London: Reaktion Books.

Dark, P. (1973). The Benin Bronzes and their historical context. Journal of African History, 14(3), 353–368. https://doi.org/10.1017/S0021853700029827

Drewal, H. J. (1992). Sacred performance: Yoruba masks and masquerades. Bloomington: Indiana University Press.

Drewal, H. J., Drewal, M. T., & Abiodun, R. (1989). Yoruba: Nine centuries of African art and thought. New York: Center for African Art.

Falola, T. (2001). Historical interpretation and Nigerian history education. Ibadan: Spectrum Books.

Falola, T., & Genova, A. (2009). The politics of heritage in Nigeria. New York: Routledge.

Falola, T., & Jennings, J. (2002). Sources and methods in African history. Durham: Carolina Academic Press.

Vansina, J. (1985). Oral tradition as history. Madison: University of Wisconsin Press.

Vogel, S. (1991). African art and authenticity: Perspectives on visual culture. New York: Abrams.

SECURING MINDS AND TERRITORY: AN INTEGRATED STUDY OF PHILOSOPHY AND TECHNOLOGY IN COUNTERING LAKURAWA'S INCURSION IN TANGAZA SOKOTO STATE

Dr. Abdulkadir Muhammad RUWAH
Department of Educational Management, Faculty of Education, Shehu Shagari University of Education, Sokoto, Nigeria
ORCID: 0009-0007-8930-7998

Abstract
The incursion of Lakurawa armed groups into border communities of Tangaza Local Government Area, Sokoto State, constitutes a multidimensional security crisis extending beyond territorial violations to ideological infiltration, psychological destabilization, and the erosion of governance legitimacy. Prevailing responses have relied largely on kinetic and reactive operations, with limited integration of cognitive security, ethical governance, and technology-driven intelligence. This study examines an integrated philosophy technology framework for securing both minds and territory, drawing on quantitative and qualitative evidence. Philosophically, the study interrogates justice, legitimacy, civic trust, fear, and moral responsibility within conflict environments. Anchored in social contract theory, ethics of protection, and communitarian thought, it explains how insecurity, marginalization, and governance deficits weaken state authority and enable extremist narratives to penetrate community consciousness. Technologically, the study evaluates surveillance infrastructure, geospatial intelligence, early-warning systems, digital communication platforms, and data-driven security coordination in detecting and countering incursions. Methodologically, a mixed-methods design with a strong quantitative component was adopted. Structured questionnaires were administered across selected crisis-affected villages to measure perceived security presence, trust in government, exposure to extremist influence, and awareness of technological initiatives. Data were analyzed using descriptive statistics, correlation analysis, and regression modeling, complemented by key informant interviews, field observations, and security document reviews. The study advances a dual-security model combining cognitive stabilization with territorial protection and recommends institutionalizing community early-warning platforms, expanding geospatial border surveillance, strengthening ethical governance presence, integrating civic education into counter-radicalization, and establishing data-driven security coordination centers.

THE IMPACT OF MINDFULNESS ON ADOLESCENTS MENTAL HEALTH

Musa MOHAMMED
Department of Educational Psychology,
Dr. Umar Sanda Ahmadu College of Education, Minna, Niger State

Abdulrahman JIMADA
Department of Educational Psychology,
Dr. Umar Sanda Ahmadu College of Education, Minna, Niger State

Abstract
As mental health challenges among adolescents continue to rise, innovative strategies for intervention are increasingly sought after within educational and therapeutic settings. This article examines the role of mindfulness practices in enhancing mental health outcomes among adolescents. Drawing upon recent studies, the article explores the psychological benefits of mindfulness, including reductions in anxiety and depression, improved emotional regulation, and enhanced overall well-being. Furthermore, it discusses various mindfulness techniques, such as meditation, breathing exercises, and mindful movement, that can be integrated into school curricula and clinical settings. By establishing a connection between mindfulness education and positive mental health, this article aims to highlight the importance of equipping adolescents with effective coping strategies to navigate life's challenges, thus fostering resilience and promoting healthier futures.
Keywords: Mental health, Adolescents, innovative strategies, Mindfulness technique

Introduction

Adolescence represents a critical developmental stage characterized by rapid biological, cognitive, and psychosocial changes that significantly influence mental health outcomes (Steinberg, 2014; World Health Organization [WHO], 2021). Globally, mental health disorders account for a substantial proportion of disease burden among adolescents, with anxiety and depression ranking among the most prevalent conditions (WHO, 2021; Polanczyk et al., 2015). In Nigeria, similar trends have been reported, with increasing cases of emotional distress, academic pressure, social instability, and exposure to socioeconomic challenges contributing to adolescent psychological vulnerability (Bella-Awusah et al., 2016; Gureje et al., 2020). Despite this growing concern, mental health services for adolescents in Nigeria remain limited and under-resourced, creating an urgent need for preventive and school-based interventions (WHO, 2021; Patel et al., 2018). Schools provide a structured environment where preventive mental health programs can be implemented effectively and sustainably (Weare & Nind, 2011; Durlak et al., 2011). One promising approach is mindfulness, which has gained attention globally for its role in improving emotional and psychological well-being (Kabat-Zinn, 2003; Zoogman et al., 2015). Although mindfulness interventions have been widely studied in Western contexts, limited empirical attention has been given to their application among adolescents in Nigeria (Carsley et al., 2018; Felver et al., 2016). Understanding the potential impact of mindfulness within the Nigerian cultural and educational landscape is therefore both timely and necessary. This paper examines the impact of mindfulness practices on adolescents' mental health in Nigeria, drawing from global evidence and contextual realities. It explores theoretical foundations, empirical findings, practical applications, and implications for policy and counseling practice.

Conceptual Clarification of Mindfulness

Mindfulness is commonly defined as the practice of intentionally paying attention to the present moment in a non-judgmental manner (Kabat-Zinn, 2003; Bishop et al., 2004). It involves awareness of thoughts, emotions, and bodily sensations without immediate reaction or evaluation, thereby fostering psychological flexibility and emotional balance (Brown & Ryan, 2003; Baer, 2003). The construct of mindfulness is rooted in contemplative traditions but has been adapted into secular therapeutic frameworks such as Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) and Mindfulness-Based Cognitive Therapy (MBCT) (Kabat-Zinn, 2003; Segal et al., 2013).

Research suggests that mindfulness enhances meta-cognitive awareness, allowing individuals to observe internal experiences without becoming overwhelmed by them (Bishop et al., 2004; Shapiro et al., 2006). Among adolescents, mindfulness is particularly relevant because this developmental period is marked by heightened emotional reactivity and evolving identity formation (Steinberg, 2014; Blakemore & Mills, 2014). By promoting self-awareness and emotional regulation, mindfulness may counteract impulsivity and stress-related reactions common during adolescence (Zoogman et al., 2015; Felver et al., 2016). Within educational settings, mindfulness practices often include breathing exercises, guided meditation, mindful movement, and reflective journaling (Weare, 2018; Carsley et al., 2018). These practices are structured to be brief, accessible, and adaptable to classroom routines (Durlak et al., 2011; Weare, 2018). Importantly, mindfulness is not tied to any religious requirement when delivered in secular contexts, making it suitable for diverse school environments, including Nigeria's multicultural society (Kabat-Zinn, 2003; Felver et al., 2016).

Adolescent Mental Health Challenges in Nigeria

Mental health challenges among Nigerian adolescents reflect both global patterns and context-specific stressors. Studies indicate that anxiety, depression, behavioral disorders, and substance misuse are increasingly reported among young people in Nigeria (Bella-Awusah et al., 2016; Gureje et al., 2020). Socioeconomic instability, insecurity in certain regions, academic competition, and family stress contribute significantly to emotional distress (Patel et al., 2018; WHO, 2021). Furthermore, stigma surrounding mental illness remains prevalent, discouraging many adolescents from seeking professional help (Gureje et al., 2015; WHO, 2021). The shortage of trained child and adolescent mental health professionals further limits access to appropriate care (Patel et al., 2018; Gureje et al., 2020). Research conducted in Nigerian secondary schools reveals high levels of examination anxiety and depressive symptoms linked to academic expectations and limited coping strategies (Bella-Awusah et al., 2016; Bakare et al., 2009). Exposure to violence, displacement, and social inequality also increases psychological vulnerability among adolescents in some regions (WHO, 2021; Patel et al., 2018). In addition, rapid digitalization and social media use introduce new forms of stress, including cyberbullying and social comparison (Odgers & Jensen, 2020; WHO, 2021). Without early intervention, these challenges may persist into adulthood, leading to long-term social and occupational impairment (Polanczyk et al., 2015; Patel et al., 2018). Preventive strategies embedded within schools are therefore essential for promoting resilience and psychological well-being among Nigerian adolescents (Durlak et al., 2011; Weare & Nind, 2011).

Empirical Evidence on Mindfulness and Adolescent Mental Health

Empirical research consistently demonstrates that mindfulness interventions reduce symptoms of anxiety and depression among adolescents. A meta-analysis by Zoogman et al. (2015) found that mindfulness-based interventions produced significant improvements in emotional regulation and psychological symptoms in youth populations. Similarly, Carsley et al. (2018) reported moderate positive effects of school-based mindfulness programs on students' well-being and stress reduction. Mindfulness practices have also been associated with decreased rumination, which is strongly linked to depressive symptoms (Segal et al., 2013; Zoogman et al., 2015). Neuropsychological studies suggest that mindfulness strengthens prefrontal cortical functioning, which supports attention control and emotion regulation (Tang et al., 2015; Blakemore & Mills, 2014). Improved attention and reduced impulsivity are particularly beneficial during adolescence, a period marked by ongoing brain development (Steinberg, 2014; Tang et al., 2015). Furthermore, mindfulness interventions in school settings have been shown to enhance classroom behavior and peer relationships (Felver et al., 2016; Weare, 2018). Although most studies originate from Western contexts, the psychological mechanisms underlying mindfulness are considered universal and adaptable across cultures (Kabat-Zinn, 2003; Patel et al., 2018). Preliminary research in low- and middle-income countries also indicates that mindfulness-based programs can be culturally modified without losing effectiveness (Patel et al., 2018; WHO, 2021). These findings suggest promising implications for Nigerian adolescents when interventions are contextually tailored and implemented responsibly.

Practical Integration of Mindfulness in Nigerian Schools

Integrating mindfulness into Nigerian secondary schools requires structured planning and cultural sensitivity. School-based mental health programs have proven more sustainable when embedded within existing curricula and teacher training systems (Durlak et al., 2011; Weare & Nind, 2011). Teachers can be trained to facilitate short daily mindfulness exercises, such as guided breathing or reflective pauses before lessons (Carsley et al., 2018; Weare, 2018). Such brief practices have been shown to reduce classroom stress and improve student concentration (Felver et al., 2016; Tang et al., 2015). Collaboration with school counselors is essential to ensure ethical practice and psychological safety (Patel et al., 2018; WHO, 2021). In culturally diverse settings like Nigeria, mindfulness sessions can emphasize universal themes such as self-awareness, gratitude, and emotional balance without religious connotations (Kabat-Zinn, 2003; Felver et al., 2016). Parental engagement is also important to reduce misconceptions and stigma related to mental health programs (Gureje et al., 2015; WHO, 2021). Monitoring and evaluation mechanisms should be established to assess effectiveness and adapt interventions to local needs (Durlak et al., 2011; Weare, 2018). With appropriate policy support, mindfulness can complement existing guidance and counseling services in Nigerian schools. Over time, consistent practice may contribute to improved academic engagement and emotional resilience (Zoogman et al., 2015; Carsley et al., 2018).

Counseling and Policy Implications

For counseling professionals in Nigeria, mindfulness offers a preventive and therapeutic tool that aligns with holistic mental health practice. Counselors can incorporate mindfulness techniques into individual and group sessions to support emotional regulation and stress management (Segal et al., 2013; Felver et al., 2016). Training programs for school counselors should include modules on evidence-based mindfulness strategies and ethical considerations (Patel et al., 2018; WHO, 2021). Policymakers in the education sector can integrate mindfulness into national school health frameworks as part of broader social-emotional learning initiatives (Durlak et al., 2011; Weare & Nind, 2011). Addressing adolescent mental health through preventive strategies reduces long-term healthcare costs and improves societal productivity (WHO, 2021; Patel et al., 2018). Furthermore, incorporating mindfulness within teacher education institutions can ensure sustainability and professional competence (Weare, 2018; Carsley et al., 2018). Research institutions in Nigeria should prioritize empirical studies evaluating culturally adapted mindfulness interventions (Bella-Awusah et al., 2016; Gureje et al., 2020). Ethical guidelines must also ensure voluntary participation and respect for cultural values (WHO, 2021; Kabat-Zinn, 2003). With coordinated efforts between schools, families, counselors, and policymakers, mindfulness can serve as a practical component of adolescent mental health promotion in Nigeria.

Conclusion

The growing burden of mental health challenges among adolescents in Nigeria underscores the need for innovative and preventive interventions. Evidence from global research demonstrates that mindfulness practices reduce anxiety, depression, and emotional dysregulation among young people (Zoogman et al., 2015; Carsley et al., 2018). Although empirical studies specific to Nigeria remain limited, contextual adaptation of established models is feasible and promising (Patel et al., 2018; WHO, 2021). Schools offer a strategic platform for implementation, given their accessibility and influence during adolescence (Durlak et al., 2011; Weare & Nind, 2011). Mindfulness does not replace clinical treatment but complements existing counseling and psychosocial support systems (Segal et al., 2013; Felver et al., 2016). Sustainable integration requires teacher training, policy backing, parental engagement, and ongoing evaluation (Weare, 2018; WHO, 2021). As Nigeria continues to address youth mental health concerns, culturally sensitive mindfulness programs may contribute meaningfully to resilience and well-being. Investing in preventive mental health strategies during adolescence has long-term benefits for individuals and society (Polanczyk et al., 2015; Patel et al., 2018). Therefore, mindfulness represents a practical and evidence-informed approach worthy of further research and policy attention in Nigeria.

References

Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 125–143.

Bakare, M. O., Agomoh, A. O., & Ebigbo, P. O. (2009). Behavioural and emotional disorders among children in Nigeria. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 3*(12), 1–9.

Bella-Awusah, T., Omigbodun, O., & Bakare, M. (2016). School-based mental health interventions in Nigeria. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 10*, 1–10.

Bishop, S. R., Lau, M., & Shapiro, S. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice, 11*(3), 230–241.

Blakemore, S. J., & Mills, K. L. (2014). Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? *Annual Review of Psychology, 65*, 187–207.

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(4), 822–848.

Carsley, D., Khoury, B., & Heath, N. L. (2018). Effectiveness of mindfulness interventions for mental health in schools. *Mindfulness, 9*, 693–707.

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., & Dymnicki, A. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning. *Child Development, 82*(1), 405–432.

Felver, J. C., Celis-de Hoyos, C. E., Tezanos, K., & Singh, N. N. (2016). A systematic review of mindfulness-based interventions for youth. *Mindfulness, 7*, 34–45.

Gureje, O., Celis-de Hoyos, C. E., Tezanos, K., & Singh, N. N. (2015). Community study of knowledge of and attitude to mental illness in Nigeria. *British Journal of Psychiatry, 186*, 436–441.

Gureje, O., Oladeji, B., Montgomery, A. A., et al. (2020). Integrating mental health into primary care in Nigeria. *The Lancet Psychiatry, 7*(7), 600–608.

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 144–156.

Odgers, C. L., & Jensen, M. R. (2020). Annual research review: Adolescent mental health in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 61*(3), 336–348.

Patel, V., Saxena, S., & Lund, C. (2018). The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet, 392*(10157), 1553–1598.

Polanczyk, G. V., Salum, G. A., & Sugaya, L. S. (2015). Annual research review: Global prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 56*(3), 345–365.

Segal, Z. V., Williams, J. M. G., & Teasdale, J. D. (2013). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression* (2nd ed.). Guilford Press.

Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology, 62*(3), 373–386.

Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.

Tang, Y. Y., Hölzel, B. K., & Posner, M. I. (2015). The neuroscience of mindfulness meditation. *Nature Reviews Neuroscience, 16*(4), 213–225.

Weare, K. (2018). Evidence for mindfulness in schools. *Mindfulness, 9*, 1–14.

Weare, K., & Nind, M. (2011). Mental health promotion in schools. *Health Education, 111*(6), 486–508.

World Health Organization. (2021). *Adolescent mental health*. WHO.

Zoogman, S., Goldberg, S. B., Hoyt, W. T., & Miller, L. (2015). Mindfulness interventions with youth: A meta-analysis. *Mindfulness, 6*, 290–302.

THE ROLE OF HONOR CULTURE IN ATTITUDES TOWARD REFUGEES: A QUANTITATIVE RESEARCH ON UNDERGRADUATES IN TURKEY

Res. Asst. Alaettin KARAMAN
Trabzon University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Psychology
ORCID ID: 0009-0003-4363-1478

Asst. Prof. Dr. Veysel Mehmet ELGİN
Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Psychology
ORCID ID: 0000-0002-8822-5081

ABSTRACT
The primary objective of the present research is to examine the impact of honor culture -a fundamental dimension of collectivist culture- on attitudes toward refugees. The cultural psychology literature indicates that while collectivist values strengthen in-group solidarity, they may simultaneously increase social distance toward groups perceived as out-groups. In societies characterized by an honor culture, such as Turkey, the motivation to uphold honor-oriented values and protect the group's reputation can play a significant role in developing negative attitudes toward out-groups. Given that Turkey hosts one of the largest refugee populations globally, refugees constitute a salient out-group for the host society. A review of the relevant literature revealed a paucity of empirical studies addressing the relationship between honor culture and refugee attitudes. To address this research gap, the current study utilized a correlational survey design, a quantitative research method. The sample consisted of 228 undergraduate psychology students studying in Bolu and Trabzon. Data were collected using the "Honour Value Scale" and the "Attitude Toward Refugees Scale." In the data analysis process, the Pearson correlation coefficient was utilized to determine the relationship between variables, and the linear regression analysis technique was employed to examine the predictive power. Consistent with the research hypotheses, correlation and regression analyses demonstrated a statistically significant negative relationship between participants' levels of adherence to honor culture and their positive attitudes toward refugees. This core finding suggests that the protective cultural codes inherent in honor culture are significant factors influencing attitudes toward refugees. By addressing a gap in the literature, this research is expected to provide an original contribution to honor culture studies. This study is significant in demonstrating that cultural-psychological dynamics are crucial in understanding intergroup relations. Findings are discussed within the specific context of Turkey, and practical implications are provided.
Keywords: Honor Culture, Attitude Toward Refugees, Out-group.

INTRODUCTION
Throughout history, cultures have emerged, developed, and expanded. There are millions of diverse individuals from different cultures across the globe. To understand, evaluate, and compare these cultural differences, cross-cultural psychology researchers have developed the concept of cultural dimensions (Hofstede, 1980; Triandis, 1993). Geert Hofstede and Harry Triandis, renowned for their work in cross-cultural psychology, have offered different definitions for the concept of culture. Hofstede (1984) defines culture as the collective mental programming that distinguishes the members of one group or society from others. According to Triandis (1993), culture consists of the attitudes, social norms, and values created by people who share the same language, historical period, and geography.
In the cross-cultural psychology literature, the most fundamental cultural dimension used to make sense of the values, attitudes, and norms held by societies is the Individualism-Collectivism axis (Hofstede, 1980). The primary feature distinguishing collectivistic and individualistic cultures is whether the individual views themselves as independent. That is, in collectivistic cultures, individuals tend to view themselves as part of a group (e.g., family, nation, etc.) rather than as independent entities. For this reason, individuals in collectivistic cultures are concerned with aligning their goals with the expectations and norms of the group they belong to. Conversely, in individualistic cultures, individuals may not share common goals with their in-groups; in this case, the individual's own interests and goals take precedence (Markus & Kitayama, 1991; Triandis, 1995).

A review of the research on collectivism reveals that a significant body of literature has focused on Confucian-based collectivism (Uskul, Oyserman, & Schwarz, 2010). In this form of collectivism, the focus is on modesty, harmony, blending in, and refraining from boasting (Markus & Kitayama, 1991). However, Confucian-based collectivism is insufficient to explain the collectivism found in regions such as the Mediterranean (e.g., Turkey, Spain, and Greece), Latin America, the Middle East, and Africa. In these regions, a form of honor-based collectivism is prevalent (Uskul, Oyserman, & Schwarz, 2010). In other words, cross-cultural psychology literature emphasizes that collectivism is not solely a modesty and harmony-based construct unique to the Far East; rather, it also manifests itself as a sub-dimension in the form of honor-based collectivism in societies such as Turkey, and the Mediterranean and the Middle East societies. Honor culture has been studied extensively in Turkey, and a review of the literature indicates that Turkey is evaluated as an honor culture (Elgin, 2013; Uskul et al., 2012).

Honor-based collectivism, or honor culture, does not emphasize modesty. On the contrary, it highlights the public nature of self-worth and the need to protect and maintain honor through the positive presentation of oneself and one's in-group members. Possessing, maintaining, losing, or regaining honor is a socio-psychological construct that inherently involves others (Nisbett & Cohen, 1996).

Studies on honor culture show that honor is maintained through the preservation of a positive individual reputation, a positive family reputation, social interdependence, and the adherence to gender-specific codes of conduct (Pitt-Rivers, 1965; Gilmore, 1987). For instance, Rodriguez Mosquera et al. (2016) categorized these ways of maintaining honor under the four sub-dimensions of family honor, masculine honor, feminine honor, and moral honor. Family honor refers to a collective perception of reputation, carefully guarded at both the individual and group levels, as an individual's behavior directly impacts the social image of all family members (Rodriguez Mosquera, 2016). Another dimension, masculine honor, is defined by traits such as providing for the family, protecting family members against threats, and displaying resilience in the face of adversity. To protect masculine honor, resorting to violence and aggressive behaviors when necessary may also emerge as a societal expectation (Nisbett & Cohen, 1996; Rodriguez Mosquera et al., 2000). Feminine honor is based on sexual morality norms, such as modesty, preserving chastity, and refraining from premarital sexual relations. By adhering to these norms, individuals avoid jeopardizing the reputation of their families and in-groups (Rodriguez Mosquera, 2016; Vandello & Cohen, 2003). Moral honor, on the other hand, refers to behaviors aimed at maintaining interpersonal harmony, such as honesty, trustworthiness, loyalty, and conformity to social norms (Rodriguez Mosquera, 2016). Individuals gain reputation to the extent that they adopt these cultural norms of their society (Argış, 2019).

These sub-dimensions of honor culture are rooted in the motivation to protect not only oneself but also the integrity and reputation of one's in-group. However, this structure of honor culture, which promotes in-group cohesion and harmony, also influences attitudes toward out-group members. As Uskul et al. (2010) pointed out, protecting one's social image is a fundamental psychological concern in honor cultures. In honor cultures, maintaining positive relationships involves the positive representation of the in-group and, when necessary, the negative representation and derogation of out-groups (Uskul et al., 2010). Given this theoretical background, examining the attitudes formed toward strangers who are "not one of us" in honor-based societies is of great importance. In this context, "refugees" who occupy a distinct out-group status in contemporary societies and especially in Turkey, come to the forefront. How refugees—who remain outside the society's established social and cultural norms and can be perceived as an element of uncertainty in terms of economic and social status—are perceived in a society shaped by honor culture norms is a critical research topic. In this regard, this study aims to examine the relationship between university students' endorsement of honor culture values and their attitudes toward refugees as an out-group, within the context of Turkey, which stands as a prominent example of an honor culture. To substantiate the hypothesis of this research, studies in the literature that somewhat address the relationship between collectivistic honor culture and attitudes toward out-groups will be reviewed. A review of the literature indicates that insults and threats to the in-group (family, national group, etc.) trigger defensive reactions in honor cultures to protect both individual and group honor. It has been observed that individuals who value the honor of their in-group are more prone to perceiving out-groups as a threat to their own honor. Furthermore, it has been found that individuals in this situation endorse aggressive responses toward out-groups (Levin et al., 2015; Barnes et al., 2012).

Another study demonstrated that in collectivistic cultures like Turkey and the Middle East, people are more affected by a perceived threat to an in-group member's honor compared to those in individualistic cultures (e.g., the USA) (Gelfand et al., 2012).
In another study examining cultural values and attitudes toward out-groups, Al-Zahrani and Kaplowitz (1993) tested in-group-serving bias and out-group favoritism among American and Saudi students. The findings showed that collectivistic students exhibited an ethnocentric approach, preferring in-group members over out-group members. A similar study was conducted on Turkish children. The in-group bias of Turkish children was measured, and it was found that they had a more positive in-group evaluation compared to the out-group (Kinket & Verkuyten, 1999). In a study conducted with Dutch and Turkish participants, Turkish participants reported identifying strongly with their in-groups and perceiving more discrimination (Verkuyten et al., 2006).
Relatedly, in a study conducted by Chow et al. (2000) with American and Chinese participants, individuals' workplace interactions were examined. The researchers specifically measured the willingness to share information with out-group members and found that Chinese participants were less willing to share information with out-group members.
Accordingly, the review of the literature reveals that attitudes toward out-groups have mostly been addressed on the basis of individualism-collectivism. Studies directly examining the relationship between honor culture and specific out-groups remain quite limited. More importantly, no study has been found in the current literature addressing the impact of honor culture on attitudes toward refugees. However, today Turkey ranks among the top countries in the world hosting the highest number of refugees due to the intense migration it has faced in recent years (UNHCR, 2024). This situation makes it important to examine how refugees are perceived by the local population and the underlying social and cultural dynamics of this perception. In order to prevent potential intergroup conflicts and ensure social cohesion, it is of great importance to understand how these attitudes are formed through cultural codes such as honor, which is a significant cultural value of the society. In this context, this research aims to fill this major gap in the literature and to reveal the relationship between university students' levels of honor culture endorsement and their attitudes toward refugees in Turkey.

METHOD

Participants

A total of 229 participants took part in the current study. A convenience sampling method was utilized. The sample of this research consists of 229 university students, comprising 198 females (86.5%) and 31 males (13.5%), who are studying in the Psychology departments of Bolu Abant İzzet Baysal University and Trabzon University. While 200 (87.3%) of the participants are studying at Bolu Abant İzzet Baysal University, 29 (12.7%) are studying at Trabzon University. The ages of the participants range from 18 to 51 ($M = 21.67$, $SD = 2.97$).
Regarding their year of study, 120 (52.4%) of the participants are freshmen, 100 (43.7%) are juniors, and 9 (3.9%) are seniors. In addition, when asked the question, "Do you personally know any refugees?", 55 participants (24.0%) answered yes, while 174 (76.0%) answered no. Please see Table 1 for the demographic characteristics of the participants.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Variable	n	%
Sex		
Female	198	86.5
Male	31	13.5
University		

Variable	n	%
Bolu Abant Izzet Baysal University	200	87.3
Trabzon University	29	12.7
Year of Study		
Freshman	120	52.4
Junior	100	43.7
Senior	9	3.9
Refugee Acquaintance Status		
Yes	55	24.0
No	174	76.0

Instruments

Demographic Information Form

This form was used to determine the sociodemographic characteristics of the participants (age, sex, year of study, and knowing a refugee). Additionally, questions regarding whether the participants are the citizens of the Republic of Turkey and their region of birth -in order to be sure all participants are born in Turkey- were included in the demographic information form.

Honour Value Scale

The scale was developed by Rodriguez Mosquera et al. (2008) and adapted into Turkish by Elgin (2016). The Honour Value Scale focuses on how important it is to be perceived positively by others. Although the original study in which the scale was developed did not include any findings regarding its reliability, the validity and reliability analyses for the Turkish adaptation were conducted by Elgin (2016). The Cronbach's Alpha reliability coefficient of the Turkish adapted scale was found to be .75, while the KMO value was .69 (Elgin, 2016). While the scale had a 5-point Likert-type structure in the original study, it features a 6-point Likert-type structure in the Turkish adaptation study (1 = *Not important at all*, 6 = *Very important*). Consisting of 5 items, such as "Defend my family from criticism" and "Others see me as someone who deserves respect," the scale is unidimensional. Regarding the validity and reliability for the current study, the Cronbach's Alpha reliability coefficient score was found as .79, and the KMO value was found as .71.

Attitude Toward Refugees Scale

The Attitude Toward Refugees Scale, developed by Kahya (2019) within the scope of a doctoral dissertation, is a 5-point Likert-type scale (1 = *Strongly disagree*, 5 = *Strongly agree*) used to evaluate attitudes toward refugees. This scale is designed to measure positive or negative attitudes toward refugees. The scale includes items related to dissatisfaction and tolerance factors. Evaluated over 20 items, the Attitudes Toward Refugees scale has an internal consistency coefficient of .91. The Cronbach's Alpha coefficient for the Dissatisfaction factor was calculated as .95, and .90 for the Tolerance factor in the developed scale.

In this study, since the 'Dissatisfaction' sub-dimension of the Attitude Toward Refugees Scale was reverse-coded, the entire scale was arranged in the direction of 'Positive Attitude'. As a result of the analysis conducted, the Cronbach's Alpha internal consistency coefficient for the total score of the scale was calculated as .96, and the KMO value was found as .94.

Normality Statistics of the Variables

To examine whether the honor culture and attitude toward refugees variables were normally distributed, kurtosis and skewness coefficients were examined. In the current study, the kurtosis coefficient of the honor culture variable was found to be 1.89, and its skewness coefficient was found as -.71. The kurtosis coefficient of the attitude toward refugees variable was calculated as -.12, and its skewness coefficient was found as .47. Hair et al. (2010) state that data meet the normal distribution assumption when kurtosis and skewness values are between -2 and +2. In this context, it was determined that the kurtosis and skewness values of the variables in the current study are within the acceptable limits, and the data exhibit a normal distribution. Detailed normality statistics regarding the variables are presented in Table 2.

Table 2. Normality Statistics of Variables

Variable	M	Kurtosis	Skewness
Honor Culture	4.95	1.89	-.71
Attitude Toward Refugees	2.28	-.12	.47

RESULTS

Examination of the Main Variables by Sex

As a result of the One-Way Analysis of Variance (ANOVA), it was found that honor culture scores differed significantly by sex, $F(1, 227) = 4.50$, $p < .05$. It was found that female participants ($M = 4.99$, $SD = .61$) placed more importance on honor values compared to male participants ($M = 4.72$, $SD = .84$). Furthermore, as a result of the One-Way ANOVA conducted to examine the difference between sex, it was found that attitude scores toward refugees did not show a significant difference, $F(1, 227) = 0.11$, $p > .05$. In fact, the mean attitude scores of female participants toward refugees ($M = 2.29$, $SD = .82$) and the mean scores of male participants ($M = 2.23$, $SD = 1.06$) were found to be quite close to each other.

Examination of the Main Variables by Refugee Acquaintance Status

On the basis of the One-Way ANOVA result, it was found that positive attitude scores toward refugees did not differ significantly according to the participants' refugee acquaintance status, $F(1, 227) = 0.13$, $p > .05$. No statistically significant difference was found between the mean positive attitude scores of participants who knew a refugee ($M = 2.32$, $SD = .92$) and the mean scores of those who did not ($M = 2.27$, $SD = .84$). Additionally, as a result of the One-Way ANOVA, it was also found that honor culture scores did not differ significantly according to the participants' refugee acquaintance status, $F(1, 227) = 0.55$, $p > .05$. No statistically significant difference was found between the mean honor culture scores of participants who knew a refugee ($M = 4.89$, $SD = .62$) and the mean scores of those who did not ($M = 4.97$, $SD = .66$).

Correlation Analysis Among the Main Variables

The results of the Pearson Product-Moment Correlation Analysis conducted to determine the relationships between honor culture and positive attitudes toward refugees are presented in Table 3. As a result of the analysis, a significant negative correlation was found between honor culture and positive attitudes toward refugees ($r = -.18$, $p < .01$). According to this finding, it is observed that as the importance participants attach to honor culture values increases, their positive attitudes toward refugees decrease.

Table 3.Correlation Analysis Among Main Variables

Variables	M	SD	1	2
1. Positive Attitudes Toward Refugees	2.28	0.86	1	
2. Honor Culture	4.95	0.65	-.18**	1

Note. ** $p < .01$, * $p < .05$

The Effect of Honor Culture on Positive Attitudes Toward Refugees

A simple linear regression analysis was conducted to determine the predictive power of the endorsement of honor culture values on positive attitude scores toward refugees. The results of the analysis are presented in Table 4. According to the results obtained from the simple linear regression analysis, it was found that the endorsement of honor culture values has a significant and negative effect on positive attitudes toward refugees, $t(227) = -2.84$, $p < .01$.

Table 4. The Effect of Honor Culture on Positive Attitudes Toward Refugees

Variable	*b*	*SE*	*t*	*p*	*F*	R^2
Constant	3.49	.43	8.13	< .001		
Honor Culture	-.24	.09	-2.84	.005	8.07**	.03

Note. Dependent Variable = Positive attitudes toward refugees. $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to examine the relationship between university students' honor culture endorsement and their attitudes toward refugees who are in an out-group position in Turkey, which possesses honor culture. The findings of the study are supportive of the theoretical background in the literature. This study provides important evidence regarding the exclusionary nature of honor culture in intergroup relations.

The most fundamental finding of the research is that as the endorsement of honor culture increases, their positive attitudes toward refugees decrease significantly. This result coincides with the view of Uskul et al. (2010) that the way to maintain a positive in-group image in honor cultures is through the negative representation of out-groups. In honor cultures, individuals have a strong tendency to protect the reputation of the group they belong to (e.g., nation, family, etc.). The perception of refugees as an "indicator of uncertainty" in economic and social terms may have triggered a defensive reaction among individuals with high honor culture endorsements (Levin et al., 2015). That is, the participants may have perceived these refugees as a symbolic threat to their own social reputation and order, and thus may have exhibited negative attitudes toward them.

Another noteworthy finding of the research is that the participants' refugee acquaintance status did not create a significant difference in their positive attitudes toward refugees. Contrary to the prediction of the Contact Hypothesis in the psychology literature (which posits that contact with out-group members reduces prejudice and negative attitudes), it was found in the current study that the previously knowing a refugee did not change attitudes toward refugees in a positive direction.

By trying to fill a gap in the literature, this study has empirically demonstrated that honor culture shapes attitudes toward refugees, which is a contemporary issue. In societies with an honor culture, in order to prevent potential intergroup conflicts toward refugees and to ensure social cohesion, it is necessary to develop social policies that take cultural syndromes such as honor culture into account.

Finally, future research would benefit from examining the aforementioned relationship in larger and nonstudent samples, as well as through qualitative methods, to strengthen and validate the present findings.

REFERENCES

Al-Zahrani, S. S. A., & Kaplowitz, S. A. (1993). Attributional biases in individualistic and collectivistic cultures: A comparison of Americans with Saudis. *Social Psychology Quarterly*, 223–233.

Argış, M. (2019). *Onur kültürü ve bazı demografik değişkenler ile öfke ve saldırganlık arasındaki ilişkiler* [The relationships between honor culture, some demographic variables, anger, and aggression] [Unpublished master's thesis]. Ufuk Üniversitesi.

Barnes, C. D., Brown, R. P., & Osterman, L. L. (2012). Don't tread on me: Masculine honor ideology in the U.S. and militant responses to terrorism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *38*(8), 1018–1029.

Chow, C. W., Deng, F. J., & Ho, J. L. (2000). The openness of knowledge sharing within organizations: A comparative study of the United States and the People's Republic of China. *Journal of Management Accounting Research*, *12*(1), 65–95.

Elgin, V. M. (2013). Namus kültürü ve Türkiye [Honor culture and Turkey]. In H. Coşkun (Ed.), *Sosyal psikoloji* [Social psychology] (pp. 345–355). Lisans Yayıncılık.

Elgin, V. M. (2016). *Examining honor culture in Turkey: Honor, manhood, & man-to-man response to insult* [Unpublished doctoral dissertation]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Gelfand, M. J., Shteynberg, G., Lee, T., Lun, J., Lyons, S., Bell, C., Chiao, J. Y., Bruss, C. B., Al Dabbagh, M., Aycan, Z., Abdel-Latif, A.-H., Dagher, M., Khashan, H., & Soomro, N. (2012). The cultural contagion of conflict. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, *367*(1589), 692–703.

Gilmore, D. D. (1987). *Honor and shame and the unity of the Mediterranean*. American Anthropological Association.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Prentice Hall.

Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.

Hofstede, G. (1984). Cultural dimensions in management and planning. *Asia Pacific Journal of Management*, *1*(2), 81–99.

Kinket, B., & Verkuyten, M. (1999). Intergroup evaluations and social context: A multilevel approach. *European Journal of Social Psychology*, *29*(2–3), 219–237.

Levin, S., Roccas, S., Sidanius, J., & Pratto, F. (2015). Personal values and intergroup outcomes of concern for group honor. *Personality and Individual Differences*, *86*, 374–384.

Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, *98*, 224–253.

Nisbett, R. E., & Cohen, D. (1996). *Culture of honor: The psychology of violence in the South*. Westview Press.

Pitt-Rivers, J. (1965). Honor and social status. In J. G. Peristiany (Ed.), *Honor and shame: The values of Mediterranean society* (pp. 18–77). Weidenfeld and Nicolson.

Rodriguez Mosquera, P. M. (2016). On the importance of family, morality, masculine, and feminine honor for theory and research. *Social and Personality Psychology Compass*, *10*(8), 431–442.

Rodriguez Mosquera, P. M., Fischer, A. H., Manstead, A. S., & Zaalberg, R. (2008). Attack, disapproval, or withdrawal? The role of honour in anger and shame responses to being insulted. *Cognition and Emotion*, *22*(8), 1471–1498.

Triandis, H. C. (1993). Collectivism and individualism as cultural syndromes. *Cross-Cultural Research*, *27*(3–4), 155–180.

Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Westview Press.

UNHCR. (2024). *Global trends: Forced displacement in 2023*. United Nations High Commissioner for Refugees. https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023

Uskul, A. K., Oyserman, D., & Schwarz, N. (2010). Cultural emphasis on honor, modesty, or self-enhancement: Implications for the survey-response process. In *Survey methods in multinational, multiregional, and multicultural contexts* (pp. 191–201).

Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2006). Understanding multicultural attitudes: The role of group status, identification, friendships, and justifying ideologies. *International Journal of Intercultural Relations*, *30*(1), 1–18.

KISA SÜRELİ VİDEOLAR: BİR LİTERATÜR TARAMASI

SHORT-FORM VIDEOS: A LITERATURE REVIEW

Ali Kemal ERYILMAZ
İzmir Bakırçay Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Siber Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID: 0009-0009-9039-7649

Prof. Dr. Selim GÜNÜÇ
İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü
ORCID: 0000-0002-2278-7882

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Kısa Süreli Videolar (KSV) hakkında genel bir literatür taraması sunmaktır. Bildirinin içeriği KSV'lerin tarihçesi, neden kullanıldığı, kullanıcılarının sosyodemografik ve psikolojik özellikleri, fazla KSV kullanımının doğurabileceği riskler ve bu riskler karşısında alınabilecek önlemleri kapsamaktadır. KSV'ler 15-60 saniye aralığındaki videoların tümünü kapsamaktadır (*örn. TikTok, Reels, Shorts vb.*). Telefonların dikey şekilde kaydırılmasıyla tüketilen KSV formatı yaklaşık sekiz yıldır insanların kullanımındadır. KSV formatına uygun ilk videoları 2016'da ortaya çıksa da ilk yükseliş 2018 yılında TikTok uygulamasının yayılmasıyla birlikte olmuştur. Bu formatın yükselişini gören diğer sosyal medya uygulamaları da kendi bünyelerine KSV formatını dahil etmiştir (*örn. Instagram Reels, YouTube Shorts*). KSV formatının ana uygulaması olan TikTok 2025 yılında dünyadaki en fazla kullanılan 5. sosyal medya uygulaması olmuştur. Buna diğer sosyal medya uygulamaları içerisindeki KSV formatları da dahil edildiğinde günümüzde en çok kullanılan video formatı KSV'dir denebilir. KSV formatının bu denli ilgi görmesi ve insanları ekran başına kilitlemesinin nedenlerinden birisi hızlı tüketim çağında sonsuz içerik ve kişiye özel algoritma sunmasıdır. Ayrıca çeşitli akımlar sunması, efektler, filtreler ve baş parmakla kaydırma gibi tekrarlayan hareketler barındırması da tasarımsal özelliklerinin avantajları olarak görülmektedir. Bireylerin rutin hayat içerisinde fazla dikkat ve diğer bilişsel becerileri gerektirmeden eğlenme, olumsuz duygulardan ve can sıkıntısından kaçma istekleri de eklenince KSV kullanım süreleri riskli seviyelere ulaşabilmektedir. KSV tüketimi riskli seviyelere ulaştığında bireyde bağımlılık yaratabilmekte ve psikolojik, sosyal ve fiziksel açılardan ciddi bozukluklara neden olabilmektedir. Bu bozuklukların yaşanmasının önüne geçmek ve oluşan riskleri ortadan kaldırmak için literatürde çeşitli kuramlardan ve psikoterapi modellerinden faydalanılabileceği belirtilmektedir. Bu bilgiler ışığında mevcut bildiride KSV'lerin insanların hayatına, sosyal ilişkilerine, fiziksel ve psikolojik sağlıklarına olan etkileri irdelenmiştir. Son olarak ise KSV'lerin gelecekte oluşturabileceği olası riskler tartışılmış ve çeşitli öngörülerde bulunularak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kısa Süreli Videolar (KSV), Sosyodemografik Değişkenler, Psikolojik Değişkenler, Tasarım Özellikleri.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to provide a general literature review on Short-Form Videos (SFV). The content of the paper covers the history of KSVs, why they are used, the sociodemographic and psychological characteristics of their users, the risks that excessive KSV use may pose, and the measures that can be taken against these risks. KSVs cover all videos between 15 and 60 seconds in length *(e.g., TikTok, Reels, Shorts, etc.)*. The KSV format, which is consumed by swiping phones vertically, has been in use for about eight years. Although the first videos in KSV format appeared in 2016, the first surge occurred in 2018 with the spread of the TikTok app. Other social media applications that have seen the rise of this format have also incorporated the KSV format into their own platforms *(e.g., Instagram Reels, YouTube Shorts)*. TikTok, the primary application of the KSV format, became the fifth most widely used social media application in the world in 2025. When KSV formats within other social media applications are also included, it can be said that KSV is currently the most widely used video format. One reason why the KSV format has attracted so much attention and kept people glued to their screens is that it offers endless content and personalized algorithms in this age of fast consumption. Its design features are also seen as advantages, including offering various trends, effects, filters, and repetitive

movements such as swiping with the thumb. When individuals' desire to have fun without requiring too much attention or other cognitive skills in their daily lives, and to escape negative emotions and boredom, is added to the mix, KSV usage times can reach risky levels. When KSV consumption reaches risky levels, it can create addiction in individuals and cause serious psychological, social, and physical disorders. The literature indicates that various theories and psychotherapy models can be utilized to prevent these disorders and eliminate the risks involved. In light of this information, the current paper examines the effects of KSVs on people's lives, social relationships, and physical and psychological health. Finally, the potential risks that KSVs may pose in the future are discussed, and various predictions are made in an effort to contribute to the literature.
Keywords: Short-Form Videos (SFV), Sociodemographic Variables, Psychological Variables, Design Features.

GİRİŞ

Teknolojinin hızla ilerlemesi şüphesiz ki iletişim, etkileşim ve haberleşme alanlarında da etkisini göstermiştir. Dünya henüz internetin varlığına yeni alışmaya çalışırken 21. yüzyılın başlarında Web 2.0'ın geliştirilmesiyle bireyler artık sadece ekran karşısındaki tüketiciler değil aynı zamanda ekranlardaki içeriklerin üreticileri olabilme imkanına kavuşmuştur (Köseoğlu, 2012). İçerik üretebilme ve daha aktif kullanıcı olabilme gibi Web 2.0'ın en karakteristik özelliklerini barındıran sosyal ağlar ise bu gelişmelerin ardından oluşturulmaya başlanmıştır (Köseoğlu, 2012). Bunların en yaygınlarından biri olan "Facebook"u Mark Zuckerberg ve arkadaşları 2004 yılında sadece Harvard öğrencilerine özel olarak ve 2006 yılında tüm dünyanın kullanımına açık şekilde kurmuşlardır (Boyd ve Ellison, 2008). Sosyal ağlardaki ilerlemeler 2010'lu yıllardan itibaren kullanımı artan akıllı telefonlara entegre sistemler haline gelmiş ve artık her an ulaşılabilir birer uygulamaya (app) dönüşmüştür (Kuyucu, 2017). Bu uygulamalar artık sadece profil oluşturabilme özelliği değil, bilgi, belge, fotoğraf, video paylaşımı; bunlarla ilgili beğeni ve yorum gibi imkanları da içinde barındıran ve insanların bu uygulamalardan para kazandığı birer mecra haline gelmiştir (İlhan ve Görgülü Aydoğdu, 2018). 2025 yılında dünya üzerinde 5.2 milyardan fazla kişinin bu uygulamaları (Facebook, Youtube, X (eski Twitter), TikTok, Snapchat, WhatsApp vb.) kullandığı bilinmektedir (WeAreSocial, 2025). Sosyal medya uygulamaları üzerine yapılan araştırmalar kullanıcıların odağını ve dikkatini ekranda tutmanın yollarından birinin izlenen içeriklerin kısa ve sürekli olması gerektiğini göstermektedir (Hara ve ark., 2007; akt. Omar ve Dequan, 2020). Bu açıdan bakıldığında en çok kullanılan uygulamaların WhatsApp hariç hepsinin KSV özelliği barındırması tesadüf değildir.

15-60 saniye aralığındaki sınırsız sayıdaki içerikten oluşan videoların tamamı Kısa Süreli Video (KSV) olarak adlandırılmaktadır (Zhang ve ark., 2019). KSV'nin ilk ve daha ilkel versiyonu olan "A.me" uygulaması "ByteDance" isimli Çin merkezli şirket tarafından Eylül 2016 tarihinde piyasaya sürüldü (Davis, 2018). Uygulama aynı yılın Eylül ayında "Douyin" ismini alarak gelişimine devam etti ve her geçen gün popülerliği arttı (Grazini, 2018). "ByteDance" markayı küreselleştirmek ve daha fazla kullanıcıya ulaşabilmek için Kasım 2017 tarihinde ABD menşeili Musical.ly uygulamasını satın alarak Douyin ile birleştirmiş ve Douyin'i "TikTok" ismiyle piyasaya sürmüştür (Wikipedi, 2025).

TikTok piyasaya çıktığı andan itibaren en çok indirilen uygulamalardan birisi olmuştur (Xinhua, 2018). Bu yükselişi her geçen yıl artmış ve 2025 yılının ilk çeyreğinde dünya genelinde 1 milyar 590 milyon kullanıcı ile en çok kullanılan 5. uygulama olmuştur. Bu sayıya Çin'deki Douyin uygulamasının kullanıcı sayısı da eklenirse yaklaşık 2.3 milyar kişinin asıl amacı KSV olan uygulamaları kullandığı ortaya çıkmaktadır (WeAreSocial, 2025). KSV içerikli sosyal ağ uygulamalarının yükselişini gören diğer sosyal medya uygulamaları da bünyelerine KSV içerikleri eklemeye başlamışlardır (örn. Instagram Reels, Youtube Shorts).

Her geçen gün kullanıcısı artan KSV'lerin bağımlılık yaratma riski göz önüne alındığında bu durumun önlenebilmesi için çeşitli müdahale programlarının geliştirilmesi ve toplumun bu riskten korunmasının sağlanması elzemdir. Riski önleyici yöntemlerin geliştirilebilmesi için ise KSV'lerin tarihçesi, neden kullanıldığı, kullanıcılarının sosyodemografik ve psikolojik özellikleri gibi etmenlerin bilinmesi gerekmektedir. Bu bildirinin amacı KSV'ler hakkında bir literatür taraması sunmak ve geliştirilebilecek önleyici müdahale programlarına bilimsel bir temel sağlamaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma, Kısa Süreli Videoların (KSV) tarihçesi, kullanım nedenleri, kullanıcılarının özellikleri ve bağımlılık riskinin ele alındığı literatür derlemesi niteliğindedir. Derleme, KSV alanında yayımlanmış güncel çalışmaların betimsel olarak incelenmesini ve konuya ilişkin genel eğilimlerin ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Literatür Tarama Süreci

Literatür taraması, genel olarak sosyal medya ve KSV uygulamalarının yaygınlaşmaya başladığı dönem göz önünde bulundurularak 2018–2025 yılları arasında yayımlanmış çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Tarama sürecinde "*Web of Science, Scopus, Sience Direct, Google Scholar*" akademik veri tabanları kullanılmıştır. Bu veri tabanlarının seçilme nedeni, sosyal medya, dijital teknoloji ve psikoloji alanlarında yayımlanan çalışmalar için geniş kapsama sahip olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler

Literatür taraması sırasında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler tercih edilmiştir. Kullanılan temel anahtar kelimeler şunlardır:
kısa süreli video, kısa video platformları, TikTok, Douyin, Instagram Reels, YouTube Shorts, sosyal medya, bağımlılık, sorunlu kullanım, kullanıcı özellikleri, short-form video, *short video platforms*, *TikTok*, *Douyin*, *Instagram Reels*, *YouTube Shorts*, *social media*, *addiction*, *problematic use*, *user characteristics*
Anahtar kelimeler farklı kombinasyonlar kullanılarak taranmış ve konu ile doğrudan ilişkili çalışmalar belirlenmiştir.

Çalışmaların İncelenmesi ve Analizi

Belirlenen kriterler doğrultusunda seçilen çalışmalar, başlık, özet ve tam metin düzeyinde incelenmiştir. Her çalışmadan KSV kullanımına ilişkin temel amaçlar, ele alınan değişkenler ve öne çıkan bulgular not edilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

KSV'lerin sık kullanılmasının tasarımsal özellikleri olarak süresinin kısa olması, sınırsız içerik sunması, çeşitli akımları barındırarak "viral" videolar oluşturma imkanı, video ses ve görüntü efektlerinin kullanılabilmesi, baş parmak ile kaydırarak kolay kullanım sağlaması, dikey format, kişiye özel algoritma ile ilgi alanlarına yönelik içeriklerin ekrana getirilmesi, akıllı telefonlar sayesinde kolay ulaşılabilirlik sağlaması gibi pek çok faktör sayılabilir (Montag ve ark., 2019; Marengo ve ark., 2021; Pelet ve ark., 2017; Shao, 2018; Zhang ve ark., 2019). Özellikle de baş parmakla kaydırarak davranışsal alışkanlığın tatmin edilmesi bireylerin adeta kendinden geçmişçesine hipnoz olmasını sağlar. Bu hipnoz olma durumu kumar araştırmalarında kullanıcıların makineleri çevirirkenki elde ettikleri hazla benzer şekilde yorumlanabilir (Schüll, 2012). Diğer yandan bu görüşe destek olarak tıpkı kumardaki değişken oranlı pekiştirme gibi KSV kaydırmada da bir sonraki videoda ödüllendirici bir içerik görme olasılığı kaydırmayı sonsuzlaştırmakta ve ekran başında kalınan süreyi artırmaktadır (Graciyal ve Ranjini, 2025; Haw, 2008; Wadsley ve ark., 2022).
KSV'lerin kullanımının motivasyonlarına bakıldığında ise bu alanda genelde sosyal medya uygulamaları temelli araştırmalar ön plana çıkmaktadır. Brailovskaia ve arkadaşlarının (2020) yapmış araştırmada katılımcıların Instagram, Twitter ve Facebook başta olmak üzere çeşitli sosyal ağ sitelerini kullanma nedenlerine yönelik nitel bir çalışma yürütülmüştür. Açık uçlu soruya verilen yanıtların nitel analizi sonrası toplamda 5 kategori ortaya çıkmıştır: "bilgi ve ilham arayışı, sosyal etkileşim arayışı, can sıkıntısı ve zaman geçirme yöntemi, olumsuz duygulardan kaçış ve olumlu duyguları arayış" (Brailovskaia ve ark., 2020). Hiç şüphesiz bu bulguların genel olarak KSV uygulamalarına genellenmesi mümkün değildir ancak kullanım motivasyonları açısından bir fikir vermesi mümkün olabilir. Çin'in KSV uygulaması olan Douyin üzerine yapılan bir çalışmada katılımcıların neden Douyin kullandığına yönelik yaklaşık 2300 kişilik bir örneklem üzerine anket uygulanmıştır (Dong ve Xie, 2024). Bu araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların Douyin kullanma nedenleri 6 kategoride kendisini göstermiştir: "yenilik arama, alışkanlık, ilişki sürdürme, baskıdan kurtulma, zaman öldürme ve kaçış".

Bir diğer araştırma ise TikTok kullanım nedenlerine yönelik gerçekleştirdiği bir anket çalışması sonucunda 6 kullanım nedeni öne sürmüştür: "bilgi arama, zaman geçirme, kendini ifade etme, trend arama, gerçeklerden kaçış ve ilham arama" (Jung ve ark., 2025). Bu araştırma da tüm KSV uygulamalarını kapsamasa da en azından TikTok gibi bir KSV uygulamasına odaklanması diğer KSV içerikleri (Shorts, Reels vb.) hakkında fikir edinmeye imkan tanımaktadır.

Bu araştırmalar göz önüne alındığında KSV'lerin kullanılma nedenleri arasında en göze çarpanlarının can sıkıntısından kaçmak, gündemi takip ederek bilgi ihtiyacını tatmin etmek, duygu durum kontrolünü sağlamak ve vakit geçirmek olarak söylenebilir. Bu motivasyonlara KSV'lerin tasarımsal özellikleri ve beyin-ödül sisteminde yaptığı etkiler de eklendiğinde önü alınması güç bir KSV kaydırma çılgınlığı söz konusu olmaktadır.

Genel olarak KSV içeren dört büyük uygulamanın (TikTok, Youtube, Instagram, Facebook) 2025 verilerine bakıldığında en fazla kullanım 25-34 yaş aralığındaki kullanıcılarda gözlemlenmektedir (WeAreSocial, 2025). Bu rapora ek olarak TikTok üzerine yapılan bir araştırmada genç kullanıcıların sayısının yüksek olduğu belirtilmiştir (Bossen ve Kottasz, 2020; akt. Montag ve ark., 2021). Bunlara ek olarak örneklemini üniversite öğrencileri (Hussein ve ark., 2025) veya genç ergenlerin oluşturduğu çalışmalarda da KSV içeren uygulamaların kullanım yüzdesi epey yüksek bulunmuştur (Nagata ve ark., 2025). Ancak bu sonuçlar değerlendirilirken örneklemin temsil ettiği evrenin zaten genç bireyler olduğu göz ardı edilmemelidir.

Sınırlı sayıdaki araştırma KSV kullanımında cinsiyet farklılıklarına odaklanmıştır (Neyaz ve ark., 2020). Bu araştırmada kadınların daha fazla TikTok kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak 2025 yılı verilerine göre Facebook, Youtube, Instagram, TikTok kullanıcılarının cinsiyet özellikleri karşılaştırıldığında erkek kullanıcı sayısının daha fazla olduğu görülmektedir (WeAreSocial, 2025). Bu bulguların da örneklem yanlılıklarıyla ilgisi olabileceği göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak bakıldığında alanyazında KSV kullanımında cinsiyet farkına dair baskın bir görüş bulunmamaktadır.

Literatüre bakıldığında KSV ile anksiyete, depresyon, dikkat ve bellek gibi çeşitli psikolojik değişkenlerin ilişkisine odaklanan çalışmalar olduğu görülmektedir. Anksiyete ve depresyon çalışmaları genellikle TikTok uygulaması temelinde yürütülmektedir. Jain ve arkadaşları (2025) yaklaşık 11 bin kişilik bir örneklem havuzunun oluşturduğu 26 TikTok araştırmasını derlemiştir. Bu derleme araştırmasının sonucuna göre TikTok kullanımı anskiyete ve depresyon başta olmak üzere birçok psikolojik, fiziksel ve zihinsel problemle anlamlı şekilde ilişkili bulunmuştur. Ergenlerde sorunlu TikTok kullanımını araştıran bir diğer ampirik araştırma anksiyete ile sorunlu TikTok kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişki bulmuştur (Bilali ve ark., 2025). TikTok kullanım düzeyi ve ruh sağlığı değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştıran Chao ve arkadaşları (2023) TikTok kullanımının artıkça kaygı, depresyon ve stres gibi ruh sağlığı değişkenlerinin etkisinin de artığını bulgulamışlardır. Çinli 420 üniversite öğrencisinin örneklemini oluşturduğu bir diğer araştırmada da anksiyete ile TikTok bağımlılığı anlamlı pozitif ilişkiler göstermiştir (Yang ve ark., 2023).

Anksiyete ile diğer sosyal medya ilişkilerine bakıldığında anksiyete ile Instagram kullanımı (Ramzan ve ark., 2019); sorunlu sosyal medya kullanımı ile anksiyete depresyon ve stres (Peng ve Liao, 2023) arasında pozitif anlamlı ilişkilerin varlığı görülebilmektedir.

Son olarak bu alandaki yapılan tüm sosyal medya uygulamalarını içeren meta-analiz çalışmalarına bakıldığında sosyal medya kullanımı ile kaygı, depresyon ve psikolojik sıkıntı arasında (Keleş ve ark., 2020) ve ek olarak problemli sosyal medyanın kullanımıyla anksiyete ve depresyon (Ulvi ve ark., 2022) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif ilişkiler bulunmuştur.

Dikkat ile ilgili çalışmalar için literatür incelendiğinde KSV özelinde kısıtlı sayıda araştırma göze çarpmaktadır. Chen ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan bir çalışmada katılımcılardan Stroop görevini yerine getirmeleri istenmiş ve göz hareketleri tespit edilerek dikkat düzeyleri gözlemlenmiştir. Araştırma sonucuna göre KSV izleme düzeyi bağımlılık seviyesinde olanların dikkatlerinin daha fazla dağıldığı ve aynı zamanda KSV izlerken dikkatlerini sürdürmede güçlük çektikleri ortaya konmuştur.

Diğer alanlarda olduğu gibi dikkat konusunda da araştırmaların çoğu genel sosyal medya uygulamalarına odaklanmıştır. Sorunlu sosyal medya kullanımı ve Dikkat Eksikliği ve Hiepraktivite Bozukluğu (DEHB) ilişkisine odaklanan bir meta-analiz çalışmasının sonuçlarına göre ikisi arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunmaktadır (Ding ve ark., 2025). Bir diğer araştırma KSV de içeren sosyal medya uygulamaları ile DEHB ilişkisini kesitsel olarak incelemiş ve fazla sosyal medya kullanımıyla DEHB öz bildirimi arasında pozitif korelasyon olduğu bulgulanmıştır (Kumar ve Sagar, 2021).

Son olarak Facebook kullanımıyla DEHB ilişkisini inceleyen bir araştırma DEHB tanısı alan ve almayan ergenlerin karşılaştırıldı. Araştırma sonuçlarına göre DEHB tanılı ergenlerin DEHB tanılı olmayan ergenlere göre daha fazla Facebook kullandığı görüldü (Gül ve ark., 2018).

Literatürün kısır olması ve mevcut araştırmaların doğrudan KSV üzerine olmamasına, olanların ise nedensellik yerine belirsiz yönlerdeki korelasyonel ilişkiler sunmasına rağmen dikkat eksikliğinin doğası ve KSV'lerin özellikleri göz ardı edilemez. Zira KSV'lerin tasarımsal özellikleri ani video geçişlerini, ışık ve ses efektlerini ve sonsuz kaydırmayı içermektedir. Bu bakımdan dikkat eksikliği yaşayan birinin dikkatini toplaması için gerekli tüm değişimler, ilgi çekici içerikler ve dikkati sürdürücü faktörler KSV'lerde mevcuttur (Tam ve Inzlicht, 2024).

Genel olarak bellek veya çalışma belleği ile genel sosyal medya uygulamaları veya spesifik olarak KSV arasında literatürde sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Bunlardan birinde sosyal medya kullanımını günlük olarak araştırılmış ve sosyal medya kullanım süresinin arttığı günlerde hafıza kayıplarının da arttığı bildirilmiştir (Sharifian ve Zahodne, 2021). Deneysel bir araştırmada (Ruiz ve ark., 2024), katılımcılar iki gruba ayrılmışlardır ve bir grup normal KSV kaydırırken diğer gruba kaydırmayı zorlaştırıcı etkenler bulunan bir arayüz ile kaydırma yapmaları istenmiştir. Daha sonra ise çalışma belleğinin bir işlevi olan hatırlama becerileri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunca engelleyici arayüz ile kaydırma yapanlar, normal kaydırma yapanlardan daha fazla gönderiyi hatırlamıştır. Bu durumda KSV kaydırmanın bellek üzerine olumsuz bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır. Bir başka araştırmada çeşitli sosyal medya uygulamalarının içinde çalışma belleği bileşenlerini de içeren ileriye yönelik (prospective) bellek görevini yerine getirme üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Chiossi ve ark., 2023). Katılımcılar dinlenme, Youtube, Twitter ve TikTok olmak üzere dört koşula atanmış ve bu uygulamaları kullanma esnasında önceden belirlenmiş bir görevi hatırlamaları istenmiştir. Bulgulara göre TikTok koşulundaki katılımcılar diğer koşuldakilere göre daha başarısız bellek performansı göstermiştir. Bu sonuç, TikTok'un sürekli değişen ve akışkan haldeki arayüzünün katılımcıların bellek becerilerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Yine benzer bir çalışma Barton ve Smyth (2025) tarafından yürütülmüş ve TikTok'ta sınırsız sayıda video kaydırma koşulundaki katılımcıların ileriye dönük bellek performansı sınırlı sayıda video kaydırma grubu ve hiç TikTok videosu kaydırmayan gruba göre anlamlı şekilde düşük bulgulanmıştır. Lisans öğrencileriyle yapılan korelasyonel bir çalışmada KSV kullanım sıklığı ile KSV'lerin kullanım süresinin fazlalığının çalışma belleği performansının düşüşüyle anlamlı şekilde ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Alruwaili, 2025). Bir diğer korelasyonel çalışmada ise KSV izlemenin doğrudan çalışma belleğiyle olmasa da hafıza bozukluklularıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Rahayu ve ark., 2025).

Son olarak KSV'lerin fiziksel ve sosyal olarak bireyleri etkilediği görülmektedir. Bu alanda yeterli araştırma olmasa da genel olarak sosyal medya uygulamalarının etkilerini KSV özelinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Fiziksel olarak bireylerde el ve göz ağrıları, boyun ve iskelet sistemi bozuklukları, uykusuzluk, obezite ve sindirim sistemi bozuklukları görülebilirken sosyal olarak yalnızlık, aile içi çatışmalar, olumsuz davranışların sergilenmesi, kültürün yozlaşması (Günüç, 2019; Şahin ve Günüç, 2020; Günüç, 2021) gibi sorunlar ortaya çıkabilir.

SONUÇ

KSV'ler kısa süresi, kişiye özel algoritması ve sonsuz içerik üretmesi ile günümüz insanının can sıkıntısını gidermede ilk başvurduğu platformdur. Bu açıdan kullanımının yüksekliği ve beraberinde getirdiği bağımlılık riski yadsınamayacak derecededir. Bağımlılık riskinin yanında dikkat dağınıklığı, hafıza problemleri, kaygı ve depresyon gibi psikolojik bozukluklar ile baş ağrısı, görme sorunları, eklem ve sırt ağrıları gibi fiziksel sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sonuçlar bireylerin yaşam memnuniyetini, akademik/ iş başarısını ve sosyal hayattaki etkinliğini azaltmakta daha mutsuz, içe kapanık, davranış problemi yaratmaya potansiyelli bir toplum oluşturmaya doğru itmektedir.

KSV bağımlığı riskinden uzak durmak veya bilinçli bir kullanıcı olmak için çeşitli yöntemler mevcuttur. Her şeyden önce bireyler kendi başlarına bildirimleri kapatmak, uygulamaları ana ekrandan kaldırmak, arama motorundan giriş yapmak, her çıkışta hesaptan çıkış yapmak, uyarı ve mesajlara anında yanıt vermemek gibi yöntemleri uygulayabilirler. Aile içinde herkesin uyacağı "internetsiz saat uygulaması", birlikte daha çok etkinlik planlamak, "ekransız alan uygulaması" gibi yollar da fayda sağlayabilir. Toplumsal düzeyde ise kamu spotları, ücretsiz bilinçlendirme etkinlikleri, okullarda dijital eğitim verilmesi, kolay ulaşılabilir psikoterapi uygulamaları planlanabilir.

KSV'ler dijitalleşen ve "hız kazanan" hayatlarımızda bilinçli ve kontrollü şekilde kullanılmadıkça daha az okuyan, daha az sorgulayan, daha az odaklanabilen ve sonuç olarak daha az üreten bireylerin artmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Alruwaili, R. F. (2025). Scroll immersion and short-form video use: Predictors of attention, memory, and fatigue among Saudi social media users. *Acta Psychologica*, *260*, 105674.

Barton, N. ve Smyth, M. (2025). Context-switching in short-form videos: What is the impact on prospective memory?. *Memory, 1*-14.

Bilali, A., Katsiroumpa, A., Koutelekos, I., Dafogianni, C., Gallos, P., Moisoglou, I. Ve Galanis, P. (2025). Association between TikTok use and anxiety, depression, and sleepiness among adolescents: A cross-sectional study in Greece. *Pediatric Reports*, *17*(2), 34.

Bossen, C. B. ve Kottasz, R. (2020). Uses and gratifications sought by pre-adolescent and adolescent TikTok consumers. *Young consumers, 21 (4), 463-478*.

Boyd, D. M. ve Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of computer-mediated Communication*, *13*(1), 210-230.

Brailovskaia, J., Schillack, H. ve Margraf, J. (2020). Tell me why are you using social media (SM)! relationship between reasons for use of SM, SM flow, daily stress, depression, anxiety, and addictive SM use–an exploratory investigation of young adults in Germany. *Computers in human behavior*, *113*. DOI: 106511.

Chao, M., Lei, J., He, R., Jiang, Y. ve Yang, H. (2023). TikTok use and psychosocial factors among adolescents: Comparisons of non-users, moderate users, and addictive users. *Psychiatry research*, *325*, 115247.

Chen, Y., Li, M., Guo, F. ve Wang, X. (2023). The effect of short-form video addiction on users' attention. *Behaviour & Information Technology*, *42*(16), 2893-2910.

Chiossi, F., Haliburton, L., Ou, C., Butz, A. M. ve Schmidt, A. (2023). Short-form videos degrade our capacity to retain intentions: Effect of context switching on prospective memory. *In Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (1-15).

Davis, K. (2018, 20 Şubat). "The App That Launched a Thousand Memes". Sixth Tone. https://www.sixthtone.com/news/1001728 adresinden 20 Kasım 2025 tarihinde alınmıştır.

Ding, J., Liu, Z. ve Chao, M. (2025). The association between problematic social media use and attention deficit/hyperactivity disorder symptomatology: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Psychiatric Research*.

Dong, Z. ve Xie, T. (2024). Why do people love short-form videos? The motivations for using Chinese TikTok (Douyin) and implications for well-being. *Current Psychology*, *43*(26), 22283-22296.

Graciyal, D. G. ve Ranjini, C. G. G. (2025). *Binge-watching on Reels/Shorts in Social Media Ecosystem: A Study on User Motivation, Gratification and Behavior*. *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 11, 1–19. DOI: 10.30958/ajmmc.X-Y-Z

Graziani, T. (2018, 30 Temmuz). "How Douyin became China's top short-video App in 500 days". Walk The Chat. https://walkthechat.com/douyin-became-chinas-top-short-video-app-500-days/ adresinden 20 Kasım 2025 tarihinde alınmıştır.

Gül, H., Yürümez Solmaz, E., Gül, A. ve Öner, O. (2018). Facebook overuse and addiction among Turkish adolescents: are ADHD and ADHD-related problems risk factors?. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, *28*(1), 80-90.

Günüç, S. (2019). *Dijital Dünyada Organik Çocuklar Yetiştirmek.* Ankara. Ankara Nobel Tıp Kitapevleri

Günüç, S. (2021). *Siber Psikoloji.* Ankara. Anı Yayıncılık

Hara, K. O., Mitchell, A. S. ve Vorbau, A. (2007). Consuming video on mobile devices. *In Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (857–866). DOI: 10.1145/1240624.1240754

Haw, J. (2008). Random-ratio schedules of reinforcement: The role of early wins and unreinforced trials. *Journal of Gambling Issues*, *21*(21), 56-67.

Hussein, H., Muhamad, H. ve Qadr, K. A. (2025). Examining the Social Impact of Tiktok on University Students' Values. *Asian Journal of Education and Social Studies*, *51*(7), 628-641.

İlhan, E. ve Aydoğdu, A. G. (2018). Türkiye'de YouTube yayıncılığı ve YouTuber olmak. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *2022*(47), 141-166.

Jain, L., Velez, L., Karlapati, S., Forand, M., Kannali, R., Yousaf, R. A., ... ve Ahmed, S. (2025). Exploring problematic TikTok use and mental health issues: A systematic review of empirical studies. *Journal of primary care & community health*, *16*, 21501319251327303.

Jung, Y., Kim, T., Lee, S., Min, S. ve Sung, Y. (2025). Short made them powerful: exploring motivations and problematic uses of TikTok. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *28*(2), 90-97.

Keles, B., McCrae, N., & Grealish, A. (2020). A systematic review: The influence of social media on depression, anxiety and psychological distress in adolescents. *International journal of adolescence and youth*, *25*(1), 79-93.

Köseoğlu, Ö. (2012). Sosyal ağ sitesi kullanıcılarının motivasyonları: Facebook üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, *7*(2), 58-81.

Kumar, N. ve Sagar, S. (2021). Usages of social media and symptoms of attention deficit hyperactivity disorder (ADHD): A cross-sectional study. *Psychology and Education Journal, 58*(4), 879–887.

Kuyucu, M. (2017). Gençlerde akıllı telefon kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığı sorunsalı: "Akıllı telefon (kolik)" üniversite gençliği. *Global Media Journal TR Edition*, *7*(14), 328-359.

Marengo, D., Montag, C., Sindermann, C., Elhai, J. D. ve Settanni, M. (2021). Examining the links between active Facebook use, received likes, self-esteem and happiness: A study using objective social media data. *Telematics and Informatics*, *58*, 101523.

Montag, C., Lachmann, B., Herrlich, M. ve Zweig, K. (2019). Addictive features of social media/messenger platforms and freemium games against the background of psychological and economic theories. *International journal of environmental research and public health*, *16*(14), 2612.

Montag, C., Yang, H. ve Elhai, J. D. (2021). On the psychology of TikTok use: A first glimpse from empirical findings. *Frontiers in public health*, *9*, 641673.

Nagata, J. M., Memon, Z., Talebloo, J., Li, K., Low, P., Shao, I. Y., ... ve Baker, F. C. (2025). Prevalence and patterns of social media use in early adolescents. *Academic Pediatrics*, *25*(4), 102784.

Neyaz, A., Kumar, A., Krishnan, S., Placker, J. ve Liu, Q. (2020). Security, privacy and steganographic analysis of FaceApp and TikTok. *International Journal of Computer Science and Security, 14*(2), 22.

Omar, B. ve Dequan W. (2020). Watch, share or create: The influence of personality traits and user motivation on TikTok mobile video usage. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), 14*(4), 121–137. DOI: 10.3991/ijim.v14i04.12429

Pelet, J. É., Ettis, S. ve Cowart, K. (2017). Optimal experience of flow enhanced by telepresence: Evidence from social media use. *Information & Management*, *54*(1), 115-128.

Peng, P. ve Liao, Y. (2023). Six addiction components of problematic social media use in relation to depression, anxiety, and stress symptoms: a latent profile analysis and network analysis. *BMC psychiatry*, *23*(1), 321.

Rahayu, F. S., Wulandari, K., Christianto, S., Marcelino, A. J. ve Haryanto, I. (2025). Does short video lead to decreased sttention Span and memory impairment? A study on the impact of excessive use of it on well-being. *In 2025 International Seminar on Intelligent Technology and Its Applications (ISITIA)* (673-678). IEEE.

Ramzan, M., Arshad, J., Adeeb, H. ve Asif, M. (2019). Excessive use of Instagram causing anxiety and depression among young adults. *Pakistan Library & Information Science Journal*, *50*(3).

Ruiz, N., Molina León, G. ve Heuer, H. (2024). Design frictions on social media: Balancing reduced mindless scrolling and user satisfaction. In *Proceedings of Mensch und Computer 2024* (442-447).

Schüll, N. D. (2012). Addiction by design: Machine gambling in Las Vegas. In *Addiction by design*. Princeton university press.

Shao, Z. (2018). Analysis of the characteristics, challenges and future development trends of Tik Tok. *Mod Educ Tech*, *12*, 81-7.

Sharifian, N. ve Zahodne, L. B. (2021). Daily associations between social media use and memory failures: the mediating role of negative affect. *The Journal of general psychology*, *148*(1), 67-83.

Şahin, C. ve Günüç, S. (2020). Teknoloji Bağımlılıkları. Ankara: Nobel Yayınları.

Tam, K. Y. ve Inzlicht, M. (2024b). People are increasingly bored in our digital age. *Communications psychology*, *2*(1), 106.

Ulvi, O., Karamehic-Muratovic, A., Baghbanzadeh, M., Bashir, A., Smith, J. ve Haque, U. (2022). Social media use and mental health: A global analysis. *Epidemiologia*, *3*(1), 11-25.

Wadsley, M., Covey, J. ve Ihssen, N. (2022). The predictive utility of reward-based motives underlying excessive and problematic social networking site use. *Psychological reports*, *125*(5), 2485-2516.

We are social, 2025. https://wearesocial.com/us/blog/2025/02/digital-2025-the-essential-guide-to-the-global-state-of-digital/ adresinden 20 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Wikipedia. (2025). *TikTok.* https://tr.wikipedia.org/wiki/TikTok#cite_ref-12 adresinden 20 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Xinhua. (2018, 17 Temmuz). *Chinese video sharing app boasts 500 mln monthly active users*. Xinhua News. https://www.xinhuanet.com/english/2018-07/17/c_137330644.htm adresinden 15 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Yang, Y., Adnan, H. M. ve Sarmiti, N. Z. (2023). The relationship between anxiety and TikTok addiction among university students in China: Mediated by escapism and use intensity. *International Journal of Media and Information Literacy*, *8*(2), 458-464

Zhang, X., Wu, Y. ve Liu, S. (2019). Exploring short-form video application addiction: Socio-technical and attachment perspectives. *Telematics and Informatics*, *42*, 101243.

THE NEXUS OF HONOR CULTURE, EMPLOYMENT ANXIETY, AI-INDUCED UNEMPLOYMENT ANXIETY AND BURNOUT: A STRUCTURAL EQUATION MODELING APPROACH

Ress. Asst. Ayşe KONUK
Istanbul Galata University, Faculty of Arts and Social Sciences, Department of Psychology
ORCID: 0000-0002-6220-7715

Asst. Prof. Dr. Veysel Mehmet ELGİN
Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Psychology
ORCID: 0000-0002-8822-5081

ABSTRACT
In honor cultures, reputation and social standing are paramount societal norms, wherein individuals place significant value on public perceptions of themselves and their families. Within this framework, unemployment is perceived not merely as an economic hardship but as a substantial loss of prestige, potentially exacerbating the concern of proximity—a sub-dimension of employment anxiety. Concurrently, such anxieties may be intensified by the rapid proliferation of Artificial Intelligence (AI) and its displacement of human labor, leading to increased apprehension toward disruptive AI-induced developments a key facet of AI-induced unemployment anxiety. It is hypothesized that these interrelated psychological processes provide a foundation for elevated burnout levels. The primary objective of this research is to examine the relationship between honor culture and concern of proximity, and to evaluate how this concern relates to burnout through the mediating role of anxiety toward disruptive AI-induced developments. Data were collected via a comprehensive survey battery from a sample of 161 undergraduate psychology students (M_age = 21.75, SD_age = 2.03; 87.6% female). The study employed the Honor Values Scale, the Burnout Syndrome Inventory short version, the Concern of Proximity subscale of the Employment Anxiety Scale, and an adapted version of the Technological Unemployment Anxiety Scale specifically focused on disruptive AI-induced developments. Analyses were conducted using Structural Equation Modeling (SEM) via SPSS 23 and AMOS. The results indicated that the hypothesized model exhibited a robust fit to the data. Findings revealed that honor culture significantly and positively predicted concern of proximity. Furthermore, concern of proximity was found to be a significant positive predictor of both disruptive AI-induced developments and burnout. Additionally, anxiety regarding disruptive AI-induced developments significantly predicted burnout levels. These findings are discussed within the context of the relevant literature.
Keywords: Honor Culture, Employment Anxiety, AI-Induced Unemployment Anxiety, Burnout.

INTRODUCTION
In societies where cultures of honor are dominant, an individual's social reputation, family honor, and image hold central importance (Cohen et al., 1996; Rodriguez Mosquera et al., 2002). In this cultural context, an individual's economic competence and position in working life are not only indicators of individual success but also reflections of social status for the family and close circle (Uskul et al., 2012). Therefore, the threat of unemployment can be perceived not merely as an economic problem within a culture of honor, but also as a loss of prestige and reputation. In this context, in environments dominated by a culture of honor, it is expected that employment-related concerns will be experienced more intensely and in a manner focused on evaluation by others.
Employment anxiety is a type of anxiety triggered by employment-related concerns; it is psychologically characterized by symptoms such as restlessness, apprehension, decreased self-confidence, and difficulty concentrating, and physiologically by symptoms such as digestive and sleep problems, palpitations, and chest tightness (Cho, 2008; Paul & Moser, 2009). Employment anxiety is a multidimensional construct. One of these dimensions, concern of proximity, expresses the individual's worries about how they will be evaluated by their family and close circle in the event of being unable to find a job or losing their job. Concern of proximity in employment anxiety is defined as the state of anxiety created by the dynamics of the individual's own close circle—with whom they are in direct communication and interaction—as they open up to the outside world during the job search process (Boğazlıyan & Avşaroğlu, 2024).

Employment anxiety leads to psychological problems such as hopelessness and decreased self-esteem. Paradoxically, unemployment and anxiety regarding employment negatively affect mental health, and this situation can make the individual's employment more difficult. The prolongation of this process and the increase in the psychological burden can lay the groundwork for the emergence of burnout in individuals. On the other hand, unemployment constitutes a significant problem not only for individuals actively seeking work or who have lost their jobs but also for those currently employed. Even individuals who possess a job may experience anxiety because they are constantly faced with the possibility of losing it (Aytaç & Keser, 2002).

In recent years, with the proliferation of artificial intelligence technologies and their integration into business processes, AI-induced unemployment anxiety has been viewed as a factor that increases individuals' anxiety regarding the future of their professional lives. Perceptions that artificial intelligence and automation could replace human labor lead to an increase in employees' threat perceptions regarding their professional futures (Brougham & Haar, 2018). In particular, the disruptive technological developments sub-dimension of technological/AI-induced unemployment anxiety encompasses fears that existing professions will disappear. Along with disruptive technological developments, individuals may experience anxiety that as a result of these developments, some occupational groups will be completely eliminated, the education they received will become invalid, the institution they work for will close, and they will subsequently become unemployed (Civelek & Pehlivanoğlu, 2020). It has also been observed that AI anxiety is positively correlated with future anxiety (Ülkü, Uçan-Özcan, & Polatçı, 2025) and employment anxiety (Cengiz, 2025; Çelik & Karayaman, 2025). Such future-oriented anxieties can increase the risk of burnout in individuals.

Burnout is defined as being unsuccessful, exhausted, or depleted due to excessive demands on energy, strength, or resources (Freudenberger, 1974). Maslach and Jackson (1981) approached burnout through three dimensions: emotional exhaustion, depersonalization, and reduced personal accomplishment. Emotional exhaustion is a significant depletion of the individual's emotional and physical resources; depersonalization is a tendency to distance oneself from professional roles and interpersonal relationships alongside a decrease in sensitivity; and reduced personal accomplishment is characterized by a decrease in the individual's self-efficacy perception (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001). Pines and Aronson (1988) describe it as a condition that emerges as a result of the excessive use of an individual's physical, emotional, and mental resources, triggering continuous stress, hopelessness, helplessness, and feelings of being trapped. Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen, and Nurmi (2009), in their study conducted with high school students, demonstrated that burnout is associated with depressive symptoms, decreased academic achievement, and reduced school engagement. On the other hand, individuals experiencing burnout feel less successful (Neumann, Finaly-Neumann, & Reichel, 1990).

The pressure of social evaluation, the perception of technological threat, and consequently, uncertainty can increase the individual's level of burnout. Particularly in cultural contexts where employment is closely associated with social status, this process can intensify even further. Accordingly, the aim of the research is to examine the relationship between the culture of honor and concern of proximity, one of the sub-dimensions of employment anxiety; and to examine the relationship of concern of proximity with both disruptive AI-induced developments, a sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety, and burnout. Furthermore, the objectives of this study include examining the structural path extending from the culture of honor to concern of proximity and testing the mediating role of the disruptive AI-induced developments sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety in the relationship between concern of proximity and burnout. This study aims to contribute to the literature by examining the relationships among the culture of honor, the concern of proximity sub-dimension of employment anxiety, the disruptive AI-induced developments sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety, and burnout through structural equation modeling. Accordingly, the hypotheses are as follows:

H1. Culture of honor is positively associated with concern of proximity, one of the sub-dimensions of employment anxiety.

H2. Concern of proximity (one of the sub-dimensions of employment anxiety) is positively associated with burnout.

H3. There is a positive relationship between concern of proximity and disruptive AI-induced developments, one of the sub-dimensions of AI-induced unemployment anxiety.

H4. There is a positive relationship between disruptive AI-induced developments (one of the sub-dimensions of AI-induced unemployment anxiety) and burnout.
H5. Disruptive AI-induced developments (one of the sub-dimensions of AI-induced unemployment anxiety) has a mediating role in the relationship between concern of proximity (one of the sub-dimensions of employment anxiety) and burnout.

METHOD

The purpose of the research is to examine the mediating role of AI-induced unemployment anxiety in the potential relationship between employment anxiety and burnout, as well as to examine the role of the culture of honor in this potential relationship. Accordingly, after determining the data collection tools, the informed voluntary consent form, demographic information form, and scales were prepared via Google Forms platform. The data were collected using the convenience sampling method. In the current research, data obtained from a comprehensive survey battery were used.

Participants

The sample of the study consists of 161 students receiving formal education in the Department of Psychology at Bolu Abant İzzet Baysal University. Of the participants, 141 are female (87.6%) and 20 are male (12.4%), with a mean age of 21.75 (SD = 2.03). Among the students included in the study, 62 are 1st-year (38.5%), 6 are 2nd-year (3.7%), 1 is a 3rd-year (0.6%), and 92 are 4th-year students (57.1%). There is no one among the students who does not use artificial intelligence tools. Various artificial intelligence tools are used by the students, with ChatGPT (96.3%), Gemini (85.3%), NotebookLM (16.6%), Google AI Studio (10.4%), and Deepseek (10.4%) being the most frequently used.

Instruments

In the research, a Demographic Information Form, Honor Value Scale, Employment Anxiety Scale, Technological Unemployment Anxiety Scale, and the Burnout Syndrome Inventory Short Version were used as data collection tools.

Demographic Information and Consent Form

First, a consent form containing information about the research and indicating that the participants voluntarily participated in the study was given to the participants for approval. At the end of the data collection process, a demographic information form including information on gender, age, and grade level was filled out by the participants.

Honor Value Scale

The Turkish adaptation of the scale developed by Rodriguez Mosquera et al. (2008) was conducted by Elgin (2016). The scale, which is unidimensional and consists of 5 items, is on a 6-point Likert-type scale (1 = Not at all important, 6 = Very important). The scale consists of statements such as "Others see me as someone who deserves respect" and "Others regard me as someone who is not be disrespected." The Cronbach's Alpha value of the scale was found to be .84 in this study.

Employment Anxiety Scale

The scale developed by Boğazlıyan and Avşaroğlu (2024) consists of 19 items. It consists of 4 sub-dimensions: concern of inadequacy (5 items), concern of proximity (5 items), concern of discrimination (4 items), and concern of country conditions (5 items). It is a 5-point Likert type (1 = Absolutely does not reflect me, 5 = Completely reflects me). Looking at the Cronbach's Alpha values of the sub-dimensions in the scale development study, the concern of inadequacy sub-dimension is .86, the concern of proximity sub-dimension is .88, the concern of discrimination sub-dimension is .75, the concern of country conditions sub-dimension is .87, and the total scale is .93. In this study, Cronbach's Alpha values were found to be .77 for the concern of inadequacy sub-dimension, .83 for the concern of proximity sub-dimension, .59 for the concern of discrimination sub-dimension, .80 for the concern of country conditions sub-dimension, and .90 for the total scale.

Technological Unemployment Anxiety Scale

The items of the "Technological Unemployment Anxiety Scale" developed by Civelek and Pehlivanoğlu (2020) were adapted to the context of artificial intelligence by the authors of the current study, and the items were reorganized within the scope of the research. During the adaptation process, the expressions "technological developments" in the items were changed to "artificial intelligence", and the statements were made suitable for the sample of Psychology Department students. The 12-item scale consists of 3 sub-dimensions: lack of technical skill, incremental technological improvements, and disruptive technological developments. There are 4 items in each sub-dimension. It is a 5-point Likert type (1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree). When the internal consistency reliability coefficients of the scale items were examined, it was seen that the lack of technical skill sub-dimension was .83, the incremental technological improvements sub-dimension was .90, and the disruptive technological developments sub-dimension was .86. In the current study, internal consistency reliability coefficients of the lack of AI skill (the "AI" adapted form of the lack of technical skill) sub-dimension was found as .74, the incremental AI improvements (the "AI" adapted form of the incremental technological improvements) sub-dimension was found as .88, and the disruptive AI-induced developments (the "AI" adapted form of the disruptive technological developments) sub-dimension was found as .83.

Burnout Syndrome Inventory Short Version

The Turkish adaptation study of the Burnout Syndrome Inventory Short Version developed by Malach-Pines (2005) was conducted by Tümkaya, Çam, and Çavuşoğlu (2009). The 10-item scale is unidimensional and a 7-point Likert type (1 = Never, 7 = Always). The internal consistency reliability coefficient of the scale items is .91, and the test-retest reliability is .70. In this study, the Cronbach's Alpha value of the scale was found as .90.

Procedure

First, an informed consent form was given to the participants, providing brief information about the research and allowing them to approve their voluntary participation in the study. Then, the Honor Value Scale, Individual Cultural Values Scale, Employment Anxiety Scale, Technological Unemployment Anxiety Scale, Burnout Syndrome Inventory Short Version, and Demographic Information Form were administered online to the participants in the classroom environment, and the data were collected. The participants were given course credit by the instructor in exchange for their participation in the study. It took approximately 15 minutes to complete the scale. For ethical approval, an application was made to the Bolu Abant İzzet Baysal University Human Research Ethics Committee in Social Sciences, and an ethical compliance report was obtained in 2016 with protocol number 2026/017. The data were entered into the IBM SPSS Statistics 23 program and analyzed.

RESULTS AND DISCUSSION

The minimum and maximum scores obtained by the participants from the scales, the means, standard deviations, Skewness, Kurtosis, and Cronbach's Alpha values of the scale scores examined for the hypotheses of the current study are shown in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

	Min.	Max.	M	SD	Skewness	Kurtosis	Cronbach α
Honor Culture	2.60	6.00	4.82	.69	-.596	.804	.84
Concern of Proximity	1.00	5.00	3.62	.85	-.630	.087	.83
Disruptive AI-induced Developments	1.00	5.00	2.45	.84	.263	-.046	.83
Burnout	1.30	6.80	4.28	1.04	-.117	-.049	.90

Relationships Among Variables

In the study, to primarily examine the relationships of the variables with each other, the relationships among the variables were investigated. Pearson correlation coefficients were calculated to determine the relationships between the variables. The correlations of the variables with each other are given in Table 2.

According to the results of the correlation analysis, a positive and significant relationship was also found between the value given to honor culture and burnout ($r = .17, p = .003$). Furthermore, there is a positive and significant relationship between the value given to honor culture and concern of proximity, which is a sub-dimension of employment anxiety ($r = .32, p < .001$). This finding supports hypothesis *H1*. It was observed that there is a statistically significant positive relationship between concern of proximity and burnout ($r = .40, p < .001$); hypothesis *H2* was supported. Additionally, there is a positive relationship between concern of proximity and the disruptive AI-induced developments which is a sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety ($r = .24, p = .002$). Furthermore, it was seen that there is a significant positive relationship between the disruptive AI-induced developments and burnout ($r = .29, p < .001$). Accordingly, these results support hypotheses *H3* and *H4*.

Table 2. Correlation Analysis Among Main Variables

	1	2	3	4
1. Honor Culture	1			
2. Concern of Proximity	.32***	1		
3. Disruptive AI-induced Developments	.07	.24**	1	
4. Burnout	.17**	.40***	.29***	1

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

Structural Equation Model

Structural equation modeling (SEM) was applied to test the research hypothesis. The proposed theoretical model was analyzed with the Maximum Likelihood estimation method using the AMOS program (see Figure 1).

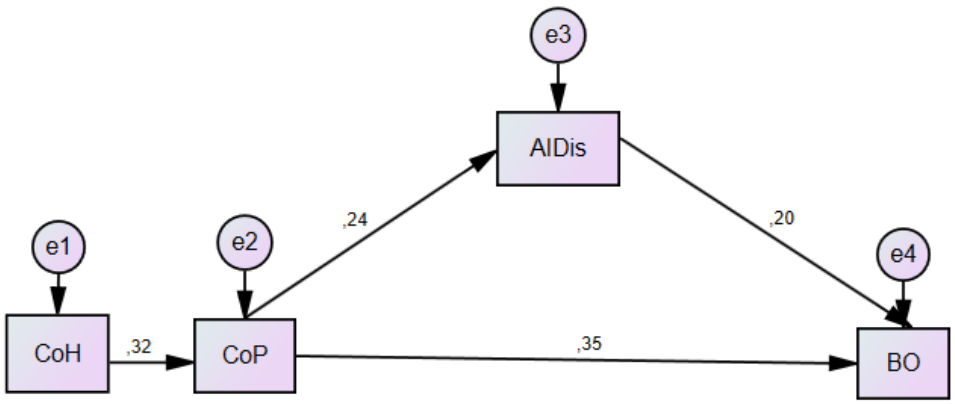

Figure 1. The standardized coefficients are presented. CoH = Culture of Honor; CoP = Concern of Proximity; AIDis = Disruptive AI-induced Developments; BO = Burnout.

When the fit indices of the model were examined, it was observed that the model fit the data quite well ($\chi^2 = .45$, df = 2, χ^2/df = .23, GFI = .99, AGFI = .99, CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00).

When the path coefficients were examined, it was seen that the culture of honor positively and significantly predicted the concern of proximity (β = .39, p < .001). It was determined that concern of proximity significantly predicted both disruptive AI-induced developments anxiety (β = .24, p = .001) and burnout (β = .43, p < .001). Additionally, disruptive AI-induced developments anxiety was found to be a positive and significant predictor of burnout (β = .25, p = .005). Consequently, the analysis revealed that disruptive AI-induced developments play a partial mediating role between the concern of proximity and burnout, which reveals that Hypothesis *H5* is supported (see Table 3).

Table 3. Structural Equation Modeling Results

Paths			**β**	**S.E.**	**C.R.**	**p**
Culture of honor	⟶	Concern of Proximity	.39	.09	4.29	.000***
Concern of Proximity	⟶	Disruptive AI-induced Developments	.24	.08	3.17	.001***
Disruptive AI-induced Developments	⟶	Burnout	.25	.09	2.75	.005**
Concern of Proximity	⟶	Burnout	.43	.09	4.75	.000***

β = Standardized regression coefficient. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05

The findings showed that concern of proximity, which is one of the employment anxiety sub-dimensions, is high in the culture of honor, and this concern increases both the disruptive AI-induced developments and burnout levels. Snekha and Arun (2024) qualitatively studied employment anxiety with senior university students; they stated that family and social pressure affect job search anxiety. The existence of a positive relationship between concern of proximity and the disruptive AI-induced developments indicates that artificial intelligence and technological developments in business life create anxiety about becoming unemployed in the future for individuals. Individuals, in addition to experiencing employment anxiety due to social evaluation in their close circles, also think that artificial intelligence will take their jobs away in the future. Studies showing that employment anxiety increases as AI anxiety increases (Cengiz, 2025; Çelik & Karayaman, 2025) support this finding. In addition, it was found that concern of proximity leads to burnout. Similarly, Kwak et al. (2025) revealed that job search anxiety decreases students' well-being. On the other hand, when students have a positive attitude toward their future employability, they experience less stress (Ardıç, 2023), which reduces the risk of burnout. Kahn et al. (2006) posited that social support reduces burnout. Therefore, while concern of proximity regarding finding a job causes burnout, students having positive beliefs about finding a job and receiving support from their environment can protect them from burnout.

The relationship between disruptive AI-induced developments, one of the sub-dimensions of AI-induced unemployment anxiety, and burnout indicates that the fear of losing one's job or becoming unemployed due to AI and technological developments has a significant role in burnout. In parallel with this finding, Chen et al. (2025), in their research conducted with employees, showed that employees who think AI will replace their jobs experience more burnout. As a result of the mediation analysis, it was observed that the disruptive AI-induced developments (i.e., a sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety) played a partial mediating role in the relationship between the concern of proximity (i.e., a sub-dimension of employment anxiety) and burnout. This result shows that anxiety stemming from cultural factors, combined with the perception of AI-induced technological change, can increase burnout. In this context, the research contributes to the limited number of studies addressing the combined effects of both cultural and technological factors on psychological well-being.

CONCLUSION

In the current study, the culture of honor was found as positively associated with the concern of proximity, which is one of the sub-dimensions of employment anxiety. It was observed that as the endorsement of honor culture values increases, they feel more pressure and anxiety from their close

circles regarding finding a job. In addition, the relationship of concern of proximity with the disruptive AI-induced developments (a sub-dimension of AI-induced unemployment anxiety) and burnout was also revealed as positively significant. Individuals who feel pressure about finding a job experience the anxiety that they may become unemployed in the future as a result of developments in artificial intelligence more intensely, and they burn out more. Moreover, the mediating role of the disruptive AI-induced developments in the relationship between concern of proximity and burnout was found to be significant. In conclusion, this research comprehensively examines the relationships among the culture of honor, employment anxiety (i.e., concern of proximity), AI-induced unemployment anxiety (i.e., disruptive AI-induced developments), and burnout. Furthermore, it demonstrates the effects of both culture and artificial intelligence factors on employment processes and psychological health. Accordingly, it can be claimed that the findings offer significant theoretical and practical contributions and establish a foundation for future research. On the other hand, like all studies, the current study has some limitations. The unbalanced gender distribution and the student sample are some of the limitations of the study. Therefore, it is recommended that the study be replicated with more diverse, more balanced gender and larger samples in future research. Additionally, a cross-sectional research design was used in the study. Therefore, it is believed that the use of longitudinal designs in future studies will be a significant contribution to clearly detect the causal relationships among the variables.

REFERENCES

Ardıç, M. (2023). Algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğin algılanan stres üzerine etkisinde akademik öz yeterliliğin aracılık rolü [The mediating role of academic self-efficacy in the effect of perceived future employability on perceived stress]. *Örgütsel Davranış Çalışmaları Dergisi, 3*(1), 38–56. https://doi.org/10.5281/zenodo.8098904

Aytaç, S., & Keser, A. (2002). İşsizliğin çalışan birey üzerindeki etkisi: İşsizlik kaygısı [The effect of unemployment on the working individual: Unemployment anxiety]. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 4*(2).

Boğazlıyan, E. E., & Avşaroğlu, S. (2024). Üniversite öğrencileri için iş bulma kaygısı (istihdam kaygısı) ölçeği geliştirme; geçerlik ve güvenirlik çalışması [Development of job search anxiety (employment anxiety) scale for university students; validity and reliability study]. *Pedagogical Perspective, 3*(1), 90-111. https://doi.org/10.29329/pedper.2024.51

Brougham, D., & Haar, J. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees' perceptions of our future workplace. *Journal of Management & Organization, 24*(2), 239-257. https://doi.org/10.1017/jmo.2016.55

Cengiz, H. (2025). The relationship between doomscrolling, artificial intelligence anxiety, and job finding anxiety among university students. *OPUS Journal of Society Research, 22*(4), 627-639. https://doi.org/10.26466/opusjsr.1695844

Chen, X., Ke, J., Zhang, X. E., & Chen, J. (2025). The impact of AI anxiety on employees' work passion: A moderated mediated effect model. *Acta Psychologica, 260*, 105487. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105487

Cho, G.-P. (2008). A study of development and validation of the job-seeking anxiety test for university students. *Korean Journal of Educational Research, 46*(2), 53–75.

Civelek, M. E., & Pehlivanoğlu, M. Ç. (2020). Technological unemployment anxiety scale development. *Eurasian Business & Economics Journal, 22*, 64-76. http://dx.doi.org/10.17740/eas.econ.2020.V22-05

Cohen, D., Nisbett, R. E., Bowdle, B. F., & Schwarz, N. (1996). Insult, aggression, and the southern culture of honor: An "experimental ethnography." *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(5), 945-960. https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.5.945

Çelik, G., & Karayaman, S. (2025). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yapay zekâya karşı tutumları ve iş bulma kaygılarının incelenmesi [Investigation of vocational school students' attitudes towards artificial intelligence and employment anxiety]. *Education, Science and Sport, 7*(2), 65-73. https://doi.org/10.70053/esas.1778248

Elgin, V. M. (2016). *Examining honor culture in Turkey: Honor, manhood, and man-to-man response to insult* (Doctoral dissertation, Middle East Technical University).

Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues, 30*(1), 159-165. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x

Kahn, J. H., Schneider, K. T., Jenkins-Henkelman, T. M., & Moyle, L. L. (2006). Emotional social support and job burnout among high-school teachers: Is it all due to dispositional affectivity? *Journal of Organizational Behavior, 27*(6), 793–807. https://doi.org/10.1002/job.397

Kwak, Y., Kim, Y., & Chae, H. (2025). Job search anxiety and flourishing among university students: the serial mediating effects of social support and strengths use. *BMC Psychology, 13*(1), 652.

Malach-Pines, A. (2005). The burnout measure, short version. *International Journal of Stress Management, 12*(1), 78-88.

Maslach, C., & Jackson, S. (1981). *Maslach burnout inventory manual*. Consulting Psychologist Press.

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology, 52*, 397-422. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397

Neumann, Y., Finaly-Neumann, E., & Reichel, A. (1990). Determinants and consequences of students' burnout in universities. *The Journal of Higher Education, 61*(1), 20-31. [suspicious link removed]

Paul, K. I., & Moser, K. (2009). Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior, 74*(3), 264-282. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.01.001

Pines, A., & Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures.* Free Press.

Rodriguez Mosquera, P. M., Manstead, A. S., & Fischer, A. H. (2002). Honor in the Mediterranean and Northern Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 33*(1), 16-36. https://doi.org/10.1177/0022022102033001002

Rodriguez Mosquera, P. M., Fischer, A. H., Manstead, A. S., & Zaalberg, R. (2008). Attack, disapproval, or withdrawal? The role of honour in anger and shame responses to being insulted. *Cognition & Emotion, 22*(8), 1471–1498. https://doi.org/10.1080/02699930701822272

Salmela-Aro, K., Kiuru, N., Leskinen, E., & Nurmi, J. E. (2009). School burnout inventory (SBI) reliability and validity. *European Journal of Psychological Assessment, 25*(1), 48-57. https://doi.org/10.1027/1015-5759.25.1.48

Saylık, A. (2019). Hofstede'nin kültür boyutları ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması [Adaptation of Hofstede's cultural dimensions scale to Turkish: Validity and reliability study]. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 8*(3), 1860–1881.

Snekha, R., & Arun, M. V. (2024). Perceived factors of job search anxiety among postgraduate final year students: A qualitative study. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology, 12*(3), 3013-3025. www.ijraset.com

Tümkaya, S., Çam, S., & Çavuşoğlu, İ. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonunun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması [Turkish adaptation, validity and reliability study of the short version of the burnout measure]. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(1), 387-398. https://izlik.org/JA84RD48GU

Uskul, A. K., Cross, S. E., Günsoy, C., & Gul, P. (2012). Cultures of honor. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*(6), 1087–1111.

Ülkü, T., Uçan-Özcan, S., & Polatçı, S. (2025). Yapay zekâ kaygısının gelecek kaygısı ve yenilikçi davranışlar üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama [The effect of artificial intelligence anxiety on future anxiety and innovative behaviors: An application on university students]. *İş ve İnsan Dergisi, 12*(1), 12-25. https://doi.org/10.18394/iid.

Yoo, B., Donthu, N., & Lenartowicz, T. (2011). Measuring Hofstede's five dimensions of cultural values at the individual level: Development and validation of CVSCALE. *Journal of International Consumer Marketing, 23*(3-4), 193-210. https://doi.org/10.1080/08961530.2011.578059

DİJİTAL DÜNYA VE PROSPEKTİF BELLEK: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

DIGITAL WORLD AND PROSPECTIVE MEMORY: A CONCEPTUAL REVIEW

Merve TAKUÇİN TAŞKEN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Bakırçay Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı, Siber Psikoloji
ORCID: 0009-0003-2061-6195

Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ÖZKILIÇ
Bakırçay Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-5897-6036

ÖZET

Bu bildirinin amacı, dijitalleşen dünyanın özellikle sosyal medya kullanımının prospektif bellek süreçleri üzerindeki etkilerini kavramsal bir çerçevede değerlendirmektir. Günlük yaşamın sürdürülebilirliği büyük ölçüde gelecekte yapılması planlanan eylemlerin akılda tutulması ve vakti geldiğinde uygun zamanda hatırlanmasına bağlıdır. Bu bağlamda prospektif bellek; bireyin gelecekte gerçekleştirmesi gereken bir niyeti vakti geldiğinde hatırlayarak eyleme geçirebilmesini ifade eden bilişsel bir süreçtir. Prospektif bellek olay tabanlı ve zaman tabanlı olmak üzere iki temel kategori altında incelenmekte, özellikle zaman tabanlı görevlerin daha fazla dikkat, izleme ve yürütücü işlev süreci gerektirdiği belirtilmektedir. Prospektif bellek, niyetin içeriğinin hatırlanmasının yanı sıra uygun ipucunun izlenmesini ve eylemin zamanında başlatılmasını içeren çok bileşenli bir yapıdır. Dijital ortamların uyaran açısından zengin, hızlı ve kesintili yapısının bu süreçler üzerindeki etkisi son yıllarda artan biçimde tartışılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında prospektif bellek, yürütücü işlevler, bilişsel dışa yükleme, sosyal medya kullanımı, yaşa bağlı değişimler gibi konular ile arasındaki ilişkiyi ele alan güncel kuramsal ve ampirik çalışmalar incelenmiştir. Literatürde özellikle kısa video temelli platformların (örneğin TikTok ve benzeri içerik formatları) bağlam değiştirme sıklığını artırarak niyetin sürdürülmesini zorlaştırabileceğini gösteren deneysel araştırmaların arttığı görülmektedir. Bunun yanında akıllı telefon bağımlılığı, bildirim sıklığı ve sürekli içerik akışının prospektif bellek performansı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bulgular, hızlı içerik geçişine dayalı sosyal medya kullanımının özellikle zaman tabanlı prospektif bellek görevlerinde performans düşüşü ile ilişkili olabileceğini göstermektedir. Öte yandan dijital hatırlatıcılar ve bilişsel dışa yükleme stratejileri, özellikle yaşlı bireylerde performansı destekleyici bir işlev görebilmektedir.

Sonuç olarak dijital teknolojilerin prospektif bellek üzerindeki etkisi tek yönlü değildir. Yoğun ve kontrolsüz kullanım durumunda niyetin sürdürülmesi zorlaşabilmekte; ancak stratejik ve amaçlı kullanım bağlamında dijital araçlar destekleyici mekanizmalar sunabilmektedir. Bu durum, dijital bağlamların prospektif bellek üzerindeki etkilerinin deneysel araştırmalarla daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Prospektif Bellek, Dijital Dünya, Sosyal Medya, Yürütücü İşlevler.

ABSTRACT

The aim of this paper is to evaluate the effects of the digitalized world, particularly social media use, on prospective memory processes within a conceptual framework. The sustainability of daily life largely depends on keeping in mind planned future actions and remembering to perform them at the appropriate time. In this context, prospective memory refers to a cognitive process that enables an individual to remember and execute an intended action at the appropriate moment in the future. Prospective memory is generally examined under two main categories: event-based and time-based tasks, with time-based tasks requiring greater attentional, monitoring, and executive control processes. Prospective memory is a multi-component structure that involves not only remembering the content of an intention but also monitoring for the appropriate cue and initiating the action at the correct time. In recent years, the stimulus-rich, rapid, and interruption-prone structure of digital environments and their effects on these processes have increasingly been discussed.

Within the scope of this study, recent theoretical and empirical research examining the relationships between prospective memory, executive functions, cognitive offloading, social media use, and age-related changes has been reviewed. The literature indicates a growing number of experimental studies showing that short-form video-based platforms (e.g., TikTok and similar content formats) may increase context-switching frequency and thereby make intention maintenance more difficult. In addition, the effects of smartphone dependency, notification frequency, and continuous content flow on prospective memory performance have been evaluated. Findings suggest that social media use characterized by rapid content transitions may be associated with decreased performance, particularly in time-based prospective memory tasks. On the other hand, digital reminders and cognitive offloading strategies may serve a supportive function, especially among older adults.

In conclusion, the effects of digital technologies on prospective memory are not unidirectional. While intensive and uncontrolled use may make intention maintenance more difficult, digital tools may provide supportive mechanisms when used strategically and purposefully. This highlights the need for further experimental research to more comprehensively examine the effects of digital contexts on prospective memory.

Keywords: Prospective Memory, Digital World, Social Media, Executive Functions.

GÖNÜLLÜ SADELİĞE KATILIM ÖLÇEĞİNİN PSİKOMETRİK DEĞERLENDİRMESİ

A PSYCHOMETRIC ASSESSMENT OF VOLUNTARY SIMPLICITY ENGAGEMENT SCALE

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Gökhan CİNTAMÜR
İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-9371-0188

ÖZET

İnsanoğlunun yaşam konforunu arttırma ve koruma çabası, tüketimin sosyal kimliğin inşasında bir araca dönüşmesi vb. nedenler tüketimin artmasına ve dünyanın sınırlı kaynaklarının giderek daha hızlı bir şekilde azalmasına neden olmaktadır. Tam da bu noktada, aşırı kaynak kullanımı ve tüketimin neden olduğu küresel çevre sorunlarına, tüketim karşıtı bir tepki olarak bazı tüketiciler kendi istekleri ile hayatlarının her alanında sadece ihtiyaç duydukları kadar tüketme anlayışının hâkim olduğu gönüllü sadelik yaşam tarzını benimsemeye başlamıştır. Tüketim karşıtı davranışların hızla benimsenmeye başladığı günümüz dünyasında önem kazanan bu kavramın doğru bir biçimde ölçülmesi, günümüz tüketici davranışlarını anlamanın temel koşuludur. Bu bağlamda literatürde, gönüllü sadelik kavramını ölçmek üzere geliştirilmiş bir dizi ölçek bulunmakla birlikte gönüllü sadeliğe katılım ölçeği, modern ve kapsamlı bir araç olarak günümüzün modern tüketicilerinin bu davranışa katılımını değerlendirmek üzere tasarlanmış bir ölçek olduğu iddiasını taşımaktadır. Ancak söz konusu ölçeğin farklı kültürlerdeki psikometrik performansının ampirik biçimde ortaya konulmaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle mevcut çalışma, Rich vd. (2020) tarafından geliştirilen gönüllü sadeliğe katılım ölçeğinin, geliştirildiği bağlamdan farklı bir kültürel ve ekonomik yapıda psikometrik performansını test etmeyi amaçlamaktadır. Kolayda örnekleme ve çevrimiçi anket yöntemiyle ulaşılan 205 katılımcıdan sağlanan cevaplar üzerinden gerçekleştirilen keşfedici faktör analizi (KFA), ölçeğin altı boyut ve 21 ifadeden oluşan orijinal yapısından farklı olarak, tedarik, yardımseverlik ve maddesel sadelik şeklinde üç boyut ve dokuz ifadeden oluşan bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, elde edilen bu hipotetik modelin veri setiyle güçlü bir uyum gösterdiğini doğrulasa da yapının yakınsak geçerlilik sergileyemediği, ancak ayrışma ve nomolojik geçerlilik şartlarını sağladığı tespit edilmiştir. Bulgular, ölçeğin Türkiye örnekleminde orijinal yapısından saptığını ve zayıf psikometrik özellikler sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, araştırmacıların söz konusu ölçeği kullanırken ihtiyatlı olmaları önerilmekte; yerel kültür ve sosyo-ekonomik dinamikleri yansıtan yeni bir ölçek geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Sadelik, Gönüllü Sadeliğe Katılım Ölçeği, Psikometrik Test.

ABSTRACT

Humanity's efforts to enhance and preserve living standards, coupled with consumption becoming a tool for constructing social identity, among other factors, have led to increased consumption and the rapid depletion of the world's finite resources. At this very point, in response to excessive resource use and consumption-driven global environmental problems, some consumers have voluntarily adopted a lifestyle of voluntary simplicity, where the principle of consuming only what is necessary prevails in every aspect of their lives. In today's world, where anti-consumerist behaviours are rapidly gaining traction, accurately measuring this concept is fundamental to understanding contemporary consumer behaviour. In this context, while several scales have been developed in the literature to measure the concept of voluntary simplicity, the Voluntary Simplicity Engagement Scale claims to be a modern, comprehensive tool for assessing today's consumers' participation in this behaviour. However, empirical evidence is needed to demonstrate the scale's psychometric performance across cultures. Therefore, the present study aims to test the psychometric performance of the voluntary simplicity engagement scale developed by Rich vd. (2020) in a cultural and economic context different from that in which it was developed. Exploratory factor analysis (EFA) conducted on responses from 205 participants reached through convenience sampling and an online survey revealed that the scale exhibits a structure consisting of three dimensions and nine statements: procurement, beneficence, and material simplicity, differing from its original structure of six dimensions and 21 statements.

Although confirmatory factor analysis (CFA) results indicated that this hypothetical model provided a strong fit to the data set, the structure did not demonstrate convergent validity but did meet the criteria for discriminant and nomological validity. The findings reveal that the scale deviates from its original structure in the Turkish sample and exhibits weak psychometric properties. Accordingly, researchers are advised to exercise caution when using this scale; the need to develop a new scale that reflects local culture and socio-economic dynamics is emphasised.
Keywords: Voluntary Simplicity, Voluntary Simplicity Engagement Scale, Psychometric Test.

GİRİŞ

Dünyanın karşı karşıya kaldığı, küresel ısınma, çölleşme, asit yağmurları ve diğer çevresel felaketlerin temelinde insanoğlunun konforlu yaşamını korumak adına tüketmeye devam etmesi yatmaktadır. İnsanoğlu, doğal kaynakları adeta sonsuzmuşçasına tüketmeye devam etmektedir. Oysaki sınırlı bir yapıda olan doğal kaynakların düşüncesizce tüketimi, insanoğlunun korumaya çalıştığı hayat standardı karşısındaki en büyük tehdittir (Iwata, 1997, s. 233).

Gelişmiş dünya ülkelerine bakıldığında, tüketicilerin sadece ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda kimlik oluşturmak, ilişkiler kurmak ve çeşitli psikolojik yapılar inşa etmek üzere tükettiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tüketim eylemi, temel fonksiyonun ötesine geçerek kültürel yaşamın tam merkezinde kendine bir yer bulmuştur. Benzer şekilde çağdaş tüketim kültürü, gelişmekte olan ülke pazarlarının sosyal dokusunu da değiştirmiştir (Kuanr vd., 2020, s. 260). Çok sayıda insan bir yandan tüketim ile var oluşlarına anlam kazandırmaya çalışırken diğer yandan da kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması yönünde hassasiyet göstermeye başlamıştır. Tam da bu noktada önemli sayıda akademisyen, aşırı tüketimin gezegen üzerindeki zararlı sonuçlarını çağdaş toplumun derin bir etik ikilemi olarak görmektedir (Peifer vd., 2020, s. 232). Günün sonunda, insanlığın bir tür olarak varlığına devam edebilmesi, kendi isteğiyle tüketim odaklı bir yapıdan daha sade bir yapıya evrilmesi, diğer bir anlatımla, daha az tüketmeye adanmış, daha basit hayat tarzlarını benimsemesine bağlıdır. Elbette böylesi bir dönüşümün, yoksullaşmanın bir zorunluluğu olarak değil, gönüllü sade değerlerin benimsenmesi ile gerçekleşmesi daha anlamlıdır (Iwata, 1997, s. 233).

Gönüllü sadelik teriminin ilk defa Richard Gregg tarafından 1936 yılında kullanıldığı bilinmektedir. Gerek Richard Gregg'in gönüllü sadelik hakkındaki görüşlerinde gerekse de Ondan sonra bu alanda kaleme alınan eserlerde, koruma odaklı bu hayat tarzının manevi yanına vurgu yapılmış olmasına rağmen, kavramın dünyevi uygulamaları daha çok dikkat çekmiştir (Leonard-Barton, 1981, s. 243). Gönüllü sadelik kavramı açıkça bir tüketici hareketi olarak nitelendirilmemiş olsa da tüketici davranışı alanı ilişkilendirilmiş, psikoloji ve pazarlama gibi farklı disiplinlerden akademisyenlerin ilgisini çekmiştir (Huneke, 2005, ss. 527–528). Gönüllü sadelik kavramı; sürdürülebilirlik (Campos vd., 2023; Özgül, 2010) hayat tatmini (Boujbel ve D'Astous, 2012), materyalizm (Kuanr vd., 2020; Nepomuceno ve Laroche, 2015), tüketici karar tarzları (Karaduman ve İrge, 2018), dindarlık (Casabayó vd., 2020; Chowdhury, 2018; Özdemir, 2021; Öztürk Küçük ve Ayyıldız, 2020), tüketicilerin sosyodemografik özellikleri (Cengiz ve Torlak, 2021; Özgül, 2011), deneyimsel tüketim (Matte vd., 2024) kuşaklar (Tanrıverdi ve Karakaş, 2023) ve daha pek çok alanda kantitatif olarak incelenmiştir.

Gerek yukarıda anılan gerekse de başka alanlarda ileride yapılacak kantitatif çalışmaların, gönüllü sadelik yapısının ölçümüne mutlaka ihtiyaç duyacağı açıktır. Bu bağlamda literatürde gönüllü sadeliği ölçmek üzere tasarlanmış birkaç ölçek yer almaktadır (Iwata, 1997, 1999, 2006; Rich vd., 2020; Shama, 1981; Shama ve Wisenblit, 1984). Bu ölçekler arasında en popüler olanı Iwata (2006) tarafından geliştirilen ölçektir. Ancak son dönemde Rich vd. (2020), tarafından modern gönüllü sadeleştiricilerin özelliklerini yansıtan bir ölçek geliştirilmiştir. Yazarlar çalışmalarında, ölçeğin geliştirme aşamasında tek bir veri seti kullanmış; ancak ölçek geliştirme metodolojisinin (Churchill, 1979) temel bir gereği olan bağımsız bir örneklem üzerinde doğrulama aşamasını gerçekleştirmemişlerdir. Dolayısıyla gönüllü sadeliğe katılım ölçeğinin psikometrik özelliklerinin testi farklı bir örneklem üzerinde yapılmamıştır. Bu bağlamda yazarlar, ölçeğin psikometrik özelliklerinin sonraki çalışmalarda test edilmesi için çağrıda bulunmuştur. Bu doğrultuda mevcut çalışma Rich vd. (2020) tarafından geliştirilen gönüllü sadeliğe katılım ölçeğini, geliştirildiği sosyo kültürel ve sosyo ekonomik bağlamdan farklı bir bağlamda, bir başka örneklemlem üzerinden psikometrik performansını test etmeyi ve bu çağrıya cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Elde edilen bulguların ileride konu ile ilgili kantitatif araştırma yapmak isteyen araştırmacılara gönüllü sadeliğe katılım ölçeğinin seçiminde yol gösterici olması ve gönüllü sadelik alanındaki literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Gönüllü Sadelik Kavramı

Modern tüketiciler, tüketimin eyleminin çevre ve sosyal yapı üzerinde neden olabileceği olumsuz etkilerin farkına varmış ve bu doğrultuda tüketim alışkanlıklarını sorgulamaya başlamıştır (Shaw ve Newholm, 2002, s. 168). Gönüllü sadelik davranışı ya da gönüllü sade yaşam tarzı, bu sorgulamanın sonuçların yalnızca birisidir. Tarihsel bir perspektifle bakıldığında, basit bir yaşam fikri ABD'de 1960 ve 1970'lerin karşıt kültürünün bir öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar gönüllü sadeliğin çağdaş versiyonu, 1960'lar ve 1970'lerin bu karşıt kültür öğesinden biraz farklı tezahürlere sahip olsa da temel özlemleri hala aynıdır (Bekin vd., 2005, s. 414).

Gönüllü sadeliğin ne anlama geldiğini anlamak üzere literatüre göz atıldığında, bu alanda öncü nitelikteki eserleri ortaya koyan birkaç araştırmacının tanımları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Leonard-Barton (1981, s. 244) gönüllü sadeliği; *"bir bireyin günlük faaliyetler üzerindeki doğrudan kontrolünü maksimize etmeye ve tüketimini ve bağımlılığını en aza indirmeye yönelik bir yaşam tarzını seçme derecesi"* olarak tanımlamıştır. Shama ve Wisenblit (1984, s. 231) gönüllü sadeliğin "*düşük tüketime, ekolojik sorumluluğa ve kendi kendine yeterliliğe dayalı bir yaşam tarzını"* ifade ettiğini belirtmiştir. Shaw ve Newholm (2002, s. 169) ise gönüllü sadeliği, *"çeşitli güdülere sahip çağdaş bir fenomen için genel bir terim olarak maksimum tüketimden ve muhtemel gelirden vazgeçmek"* olarak görmüştür. Diğer taraftan Elgin ve Mitchell (1977) gönüllü sadelik kavramının esasında; maddi basitlik, kendi kaderini tayin etme, ekolojik farkındalık, insan ölçeği ve kişisel gelişim şeklinde beş temel değerin yer aldığını iddia etmiştir (aktaran: Leonard-Barton, 1981, s. 244).

Tüketim ve üretim süreci arasındaki mesafenin artması, bir başka deyişle tüketimin üretim sürecinden kopması, kişilerin üretim sürecine yabancılaşmasına neden olmuştur. Tüketicilerin üretim ve tüketim dinamiklerindeki yabancılaşmaya ve dengesizliğe nasıl tepki vereceğini anlamak önemlidir. Bu bağlamda gönüllü sadelik, tüketmek için çalışma etiği ve üretim üzerinde mutlak bir kontrol sahibi olma şeklindeki paradoksa bir alternatif olarak anlam kazanmıştır. Dolayısıyla gönüllü sadelik daha az çalışmak, daha az harcamak ve işleri farklı şekilde yaparak kendimize boş zaman yaratmak anlamına gelmektedir. Gönüllü sadeliğin beraberinde getirebileceği; başarısızlık korkusu, karar verme gücünün yok olması vb. olumsuzluklar söz konusu olsa da çoğu insan, gönüllü sade bir hayat tarzına sahip olabilmek adına bu tür riskleri göze almaktadır (Bekin vd., 2005, s. 416).

Gönüllü sadeliği benimsemeyen tüketicilerin, maddi büyümenin önemini vurguladığı, maddi karmaşıklığı ve uzmanlaşmış iş rollerini tercih ettiği, gönüllü sadeliği benimseyen tüketicilerin ise maddi ve manevi gelişim arasındaki dengeyi vurguladığı, maddi sadeliği ve bütünleşmiş iş rollerini tercih ettiği görülmektedir (Shama, 1981, s. 128). Ancak kişilerin gönüllü sadeliği benimseme dereceleri farklılık göstermektedir. Örneğin bazı kişiler yüksek profile sahip işlerde kalmaya devam etmekte, fakat bu işlerde yarı zamanlı olarak çalışmayı tercih etmektedir. Bazıları kişisel tatmin için kendi işlerini kurmakta, daha düşük ücretli ancak daha tatminkâr veya yaratıcı işler aramakta, erken emekli olmakta veya çeşitli organizasyonlarda gönüllü olmaktadır. Diğer taraftan insanlar sadece gerekli olanı tüketerek veya daha etik bir şekilde satın alma davranışı gerçekleştirerek gönüllü sade bir yaşam tarzını benimsemeleri mümkündür. Özetle insanların sadeleştirme çabalarının altında çok değişik doğaya sahip güdüler yer almaktadır (Bekin vd., 2005, s. 416).

Gönüllü Sadelik Kavramının Ölçümü

Mevcut Ölçeklerin İncelenmesi

Gönüllü sadelik literatürü, kavramın ölçümüne yönelik tarandığında öncelikle Leonard-Barton (1981) tarafından yapılan çalışma ön plana çıkmaktadır. Leonard-Barton (1981) gönüllü sadeliği; gönüllü sadeliğe sahip olduğu varsayılan kişilere özgü olduğu düşünülen 18 adet davranış aracılığı ile ölçen bir ölçek geliştirmiştir. Söz konusu davranışlar; bisikletle koruma, hizmetlerde kendine yeterlilik, kaynakların geri dönüşümü, mal üreterek kendine yeterlilik, dayanıklı malların geri dönüşümü ve doğaya yakınlık olmak üzere altı faktör altında ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Iwata (1997) ise gönüllü sadeliğin bir değer veya tutum olduğunu iddia ederek gönüllü sadeliğin şiddetinin, Leonard-Barton (1981)'ın ileri sürdüğü gönüllü sadeliğe sahip kişilere özgü 18 özel davranışın frekansları açısından ölçülmesinin uygun olmadığını ileri sürmüştür.
Shama ve Wisenblit (1984), literatürden faydalanarak *maddi basitlik, insan ölçeği, kendi kaderini tayin etme, ekolojik farkındalık* ve *kişisel gelişim* şeklinde gönüllü sadeliğin temelini oluşturan beş değer tanımlamış ve bu değerleri temsil edecek altılı Likert ölçeği şeklinde hazırlanmış altı ifadeden oluşan *"gönüllü sadelik değerler ölçeği"* ile gönüllü sadelik değerlerini ölçmüştür. Yaptıkları keşfedici faktör analizi neticesinde altı ifadenin iki faktör altında toplandığını ifade etmiş ve bu faktörleri *"kendi kaderini tayin etme"* ve *"maddesel basitlik"* olarak adlandırmıştır.
Gönüllü sadelik alanında önemli çalışmalara imza atan Iwata (1997) ise gönüllü sadelik yaşam tarzını; *"maddi açıdan kendine bağımlılığı içeren düşük tüketimli bir yaşam tarzı"* olarak tanımlamış ve bu tanıma dayalı olarak beşli Likert ölçeği şeklinde hazırladığı 20 ifade ile gönüllü sade yaşam tarzını ölçmeye çalışmıştır. Yapılan keşfedici faktör analizi neticesinde elde edilen faktörler; *gönüllü sade hayat tarzları, alışverişte temkinli tavırlar, kendine yeterliliği kabul etme* ve *oldukça gelişmiş fonksiyonlu ürünleri reddetme* şeklinde isimlendirilmiştir. Söz konusu araç, literatürde en sık başvurulan ölçek olma özelliğini korumaktadır.
Diğer taraftan, ulusal literatürde Akgül ve Aksoy (2024) tarafından, Türkiye'nin kültürel yapısını ve yaşam tarzını yansıtma iddiasıyla; *"maddi sadelik", "ekolojik farkındalık", "kendi kendine yeterlilik-belirleyicilik"* ve *"kişisel gelişim"* boyutlarından oluşan 46 maddelik bir gönüllü sadelik yaşam tarzı ölçeği geliştirilmiştir. Yazarlar, çalışmanın yerel dinamikleri kapsayıcı nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir.

Gönüllü Sadeliğe Katılım Ölçeği

Gönüllü sadeliğin ölçülmesi alanındaki en güncel sistematik çalışma Rich vd. (2020) tarafından modern gönüllü sadeleştiriciler üzerinde uygulanabilecek çağdaş bir ölçek geliştirme çabası olarak literatürde yerini almıştır.
Rich vd. (2020), çalışmalarının temel motivasyonu olarak gönüllü sadeliği ölçmek üzere tasarlanan mevcut ölçeklerin sahip olduğu boyutların bazılarının modern gönüllü sadeleştiricileri, diğer tüketici gruplarından ayırmada yetersiz ya da etkisiz kaldığını, söz konusu boyutların zamanında sıra dışı ya da diğer bir ifade ile sadece belirli bir gruba mahsus olabileceğini, ancak günümüzde pek çok kişi tarafından paylaşılabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda yazarlar geri dönüşüm örneğini vererek, bu davranışın öncelerde Avustralyalı tüketiciler arasında belirli bir kesim tarafından benimsendiğini, fakat güncelde bu davranışın toplumun %90'ından fazlası tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla yazarlar, gönüllü sadeleştiriciler için tanımlanan kaynakların geri dönüştürülmesi ya da çevresel koşullar ile ilgili boyutların, gönüllü sadeleştirici olmayan tüketiciler için de geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde yazarlar, mevcut ölçeklerin modern gönüllü sadeleştiricilerin değerlerini ya da özelliklerini belirlemede eksik kaldığını, diğer bir ifade ile çağdaş gönüllü sadeleştiricilere ait yeni boyutları içermediğini iddia etmiştir.
Rich vd. (2020) çalışmalarında kalitatif ve kantitatif yöntemlerden oluşan karma bir yöntem benimsemiştir. Bu bağlamda öncelikle gönüllü sadelik tanımına uyan 16 kişiye ulaşmış ve gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ile ölçeğin potansiyel boyutları belirlenmiştir. Ardından bu boyutları yansıtan 120 ifade oluşturulmuş ve bu ifadeler sadeleştirilerek 67 ifadeye ulaşılmıştır. Kantitatif aşamada örneklem gönüllü sadelik veya gönüllü sadelik ile ilişkili olan sürdürülebilirlik, değer temelli yaşam gibi kavramlar ile bağlantılı web siteleri, bloglar, sosyal medya veya forumlardan yararlanılarak oluşturulmuş ve toplamda 575 kişiye, sadeleştirme aşaması sonrasında ulaşılan 67 ifade, 7'li Likert ölçeği formatında sunulmuş ve 423 adet geçerli cevap formu elde edilmiştir.
Yazarlar, principal axis factoring yöntemi ve promax rotasyonu ile keşfedici faktör analizi gerçekleştirmiş ve sonuç olarak toplam varyansın %67,29'unu açıklayan *kaynaklar (α = .86), tedarik (α = ,85), kendi kendine yeterlilik (α = ,79), yardımseverlik (α = ,75), maddesel sadelik (α = ,70), iş/yaşam tercihi (α = ,67)* şeklinde altı faktör ve 21 ifadeden oluşan bir yapı elde etmiştir. Çalışmada ikinci bağımsız bir örneklem olmadığı için, ölçeğin replikasyon analizi yeniden aynı örneğin tesadüfi olarak ikiye bölünmesi ve her iki bölünmüş örnek üzerinde keşfedici faktör analizinin tekrar edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Yazarlar, faktör yüklerinde bazı değişimler gözlense de elde edilen yapının korunduğunu rapor etmiştir.

YÖNTEM

Örnekleme Yöntemi ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın kapsamına Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzerindeki tüketiciler dahil edilmiş olup kolayda örnekleme yöntemi ile araştırma örneklemi oluşturulmuş, çevrim içi anket tekniği ile katılımcılardan veri toplanmıştır. Anket formuna ulaşmayı sağlayacak link, sosyal medya, e-posta ve çeşitli WhatsApp grupları aracılığı ile paylaşılarak potansiyel katılımcılar araştırmaya davet edilmiştir.

Anket formunun birinci bölümünde bilgilendirilmiş onam formu, ikinci bölümünde katılımcıların 18 yaş ve üzerinde olduğunu teyit etmesini isteyen filtre sorusu, üçüncü bölümünde demografik özelliklere ilişkin sorular, dördüncü bölümde gönüllü sadeliğe katılım ölçeği ile sürdürülebilir tüketim ölçeğinin bilişsel boyutuna ait sorulara yer verilmiştir. Anket formunda; biri filtre, altısı demografik, 21'i gönüllü sadeliğe katılım, altısı sürdürülebilir tüketim ölçeğinin bilişsel boyutuna ait ve bir de kontrol sorusu (Bu soruyu okuyorsanız kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretleyiniz) olmak üzere toplam 35 soru yer almıştır.

Bu çalışmada 6 haftalık bir zaman diliminde, ulaşılan 282 katılımcıdan; 18 yaş altı olduğu belirlenen 1 kişi, anketi yarım bırakan 30 kişi ve kontrol sorusuna hatalı yanıt veren 46 kişi analiz dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak araştırmanın nihai örneklemi, 205 geçerli anket formundan oluşmaktadır.

Bu çalışma İstanbul Bilgi Üniversitesi Etik Kurulu'nun E-89026508-050.04-45646 sayılı izni ile yürütülmüştür.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Mevcut araştırmanın temel amacı Rich vd. (2020) tarafından geliştirilen gönüllü sadeliğe katılım ölçeğinin farklı bir kültür ve sosyo-ekonomik yapıdaki psikometrik performansını test etmek olduğu için, araştırmada öncelikle bu ölçeğe yer verilmiştir. Altı boyut ve 21 ifadeden oluşan bu ölçeğe ek olarak, nomolojik geçerlilik testinde kullanılmak üzere Quoquab ve Mohammad (2020) tarafından geliştirilen sürdürülebilir tüketim ölçeğinin altı ifadeden oluşan bilişsel boyutu kullanılmıştır.

Ölçeklerde yer alan bir soru hariç tüm ifadeler beşli Likert ölçeği formatındadır (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum). Söz konusu istisna soru; "Yediğiniz gıdanın yüzde kaçı sizin tarafınızdan yetiştiriliyor, büyütülüyor veya üretiliyor?" şeklinde 0 ile 100 arasında değer alabilen oransal bir ölçektir.

Ölçeklerin İngilizceden dilimize çevrilmesinde paralel çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda yazar ve her iki dilde yetkin bir başka pazarlama akademisyeninden oluşan bir tercüme ikilisi, çeşitli çeviri alternatifleri oluşturmuş, bunları tartışmış ve üzerinde hemfikir olunan bir versiyon elde edilene kadar değişiklikler yapmıştır (Malhotra vd., 2006, s. 24). Olası semantik bozuklukların ve muğlak durumların tespit edilmesi için 10 kişilik bir grup üzerinde ön test yapılmış, anket sorularına son şekli verilerek saha uygulamasına geçilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma Örnekleminin Yapısına İlişkin Bulgular

Araştırma örnekleminin yapısına ait bulgular Tablo 1'de okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Örneklem Yapısı

		N	%
Cinsiyet	Kadın	148	72,2
	Erkek	57	27,8
	Toplam	205	100
Eğitim Durumu	İlk Öğretim	3	1,5
	Lise	6	2,9
	Önlisans	11	5,4
	Lisans	90	43,9
	Master	64	31,2
	Doktora	31	15,1
	Toplam	205	100
Meslek	Özel Sektör Çalışanı	106	51,7

	Kamu Çalışanı	37	18,0
	Esnaf	2	1,0
	Serbest Meslek	19	9,3
	Emekli	7	3,4
	Ev Hanımı	6	2,9
	Öğrenci	10	4,9
	Çalışmıyor/İş arıyor	18	8,8
	Toplam	205	100
Kişisel Gelir	25.000 TL'den az	27	13,2
	25.001-40.000 TL	19	9,3
	40,001-55.000 TL	26	12,7
	55.001-70.000 TL	29	14,1
	70,001-85.000 TL	30	14,6
	85,001-100.000 TL	27	13,2
	100.001 TL ve üzeri	47	22,9
	Toplam	205	100
Yaş	18-23	11	5,4
	24-29	51	24,9
	30-35	29	14,1
	36-41	39	19,
	42-47	49	23,9
	48-53	14	6,8
	54-59	5	2,4
	60-65	5	2,4
	65 yaş ve üzeri	2	1,0
	Toplam	205	100
Medeni Durum	Bekar	97	47,3
	Evli	108	52,7
	Toplam	205	100

Keşfedici Faktör Analizi

Ölçeğin boyutlarının nasıl şekilleneceğini ortaya koymak, diğer bir ifadeyle faktör yapısını ve sayısını belirlemek adına KFA uygulanmıştır (Margaça vd., 2022). KFA, gönüllü sadeliğe katılım ölçeğinin orijinalinde olduğu gibi principal axis factoring yönetimi ve promax rotasyonu kullanılarak SPSS Versiyon 30 paket programı vasıtasıyla yapılmıştır. Faktör yükü mevcut örneklem büyüklüğü dikkate alındığında 0,40'ın altında olan ifadeler ile orijinal faktör yükü ile çapraz faktör yükleri arasında 0,20'den az fark üreten ifadeler silinmiştir. Faktör sayısının belirlenmesinde ise sadece özdeğeri (eigen value) birin üzerinde olan faktörler dikkate alınmıştır (Hair vd., 2010). Bununla birlikte, ölçekte yer alan bir sorunun 0 ile 100 arasında değer alabilen oransal bir ölçek olması nedeniyle KFA, ölçek skorlarının standardize edilen değerleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. KFA yukarıda belirtilen kurallara uyularak dokuz defa tekrar edilmiştir. Bu analizlerden ilk sekizine ait bulgular Tablo 2'de, nihai KFA bulguları ise Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 2. İlk Sekiz KFA'ya Dair Özet Bulgular

KFA No.	Faktör Sayısı	Toplam Açıklanan Varyans	KFA Uygunluk ve Yeterlilik Değerleri	Silinen İfade Sayısı/Ait Olduğu Faktör	İfadenin Silinme Nedeni
1.	7	42,801		2/Kaynaklar	Faktör yükü 0,40'ın altında

			KMO=0,766; Barlett Testi (p<0,001)	1/Kendi Kendine Yeterlilik	Faktör yükü 0,40'ın altında
				1/İş-Yaşam Tercihi	Faktör yükü 0,40'ın altında
2.	6	44,546	KMO=0,737; Barlett Testi (p<0,001)	1/ İş-Yaşam Tercihi	Faktör yükü 0,40'ın altında
3.	6	46,802	KMO=0,737; Barlett Testi (p<0,001)	1/ Kendi Kendine Yeterlilik	Faktör yükü 0,40'ın altında
4.	5	44,325	KMO=0,727; Barlett Testi (p<0,001)	1/ Kendi Kendine Yeterlilik	Faktör yükü 0,40'ın altında
5.	5	47,043	KMO=0,735; Barlett Testi (p<0,001)	1/ İş-Yaşam Tercihi	Çapraz faktör yükü farkı 0,20'den küçük.
6.	4	41,380	KMO=0,739; Barlett Testi (p<0,001)	1/ İş-Yaşam Tercihi	Faktör yükü 0,40'ın altında
				1/Maddi Sadelik	Faktör yükü 0,40'ın altında
7.	4	44,064	KMO=0,737; Barlett Testi (p<0,001)	1/Kaynaklar	Faktör yükü 0,40'ın altında
8.	3	41,313	KMO=0,722; Barlett Testi (p<0,001)	1/Kaynaklar	Faktör yükü 0,40'ın altında

Tablo 3. Nihai KFA Neticesinde Ulaşılan Revize Yapıya (Ölçüm Modeline) Dair Bulgular

Faktörler	**İfadeler**	**Faktör Yükü**	**Açıklanan Varyans**
Tedarik	Mümkün olduğunda, ürünlerimi bir gıda kooperatifinden alırım.	0,531	25,424
	Ürünlerinin tam karşılığını almalarını sağlamak için doğrudan üreticilerden satın alırım.	0,577	
	Gıda maddesi satın aldığımda, mümkün olduğunca yerel olarak yetiştirildiğinden emin olurum.	0,851	
	Mümkün olduğunca, paketlenmiş ürünlerden kaçınırım.	0,583	
Yardımseverlik	Becerilerimi ve emeğimi işte olmadığım (çalışmadığım) zamanlarda bile başkalarıyla paylaşırım.	0,653	11,176
	Emeğimin meyvelerini yakın ailem dışındakilerle paylaşırım.	0,649	
	Topluluğuma dahil olmak ve topluluğumu inşa etmek için çaba sarf ederim.	0,628	
Maddi Sadelik	Tatmin edici bir hayat yaşamak için çok fazla maddi şeye ihtiyacım yok.	0,518	8,156
	Statü ve sahip olunan mallar açısından diğer insanlara yetişmek (yakalamak) önemli değildir.	0,802	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,725; Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square= 372,263; df =36, sig <,001; Açıklanan Toplam Varyans= 44,756			

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde, analizde kullanılan veri setinin KFA için elverişli ve yeterli büyüklüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (KMO=0,725; Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square = 372,263; df =36, p <0,001). Ayrıca özdeğeri (eigenvalue) birden büyük olan üç faktör elde edilmiş; bu faktörlerden ilki toplam varyansın %25,424'ünü, ikincisi %11,176'sını ve üçüncüsü ise %8,156'sını açıklamıştır. Üç faktör ise birlikte toplam varyansın %44,756'sını açıklamıştır. Tabloda yer alan faktör yükleri 0,518 ile 0,851 arasında değişmekte olup, kabul edilen minimum değerinin (0,50) üzerindedir. Faktör isimlendirme sürecinde, her boyutun altında toplanan ifadelerin ölçeğin orijinal yapısıyla örtüştüğü saptanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin orijinal faktör isimleri korunmuştur.

Ölçeğin Yapı Geçerliliğinin Test Edilmesi

Bir ölçeğin yapı geçerliliğine sahip olduğunu öne sürmenin yolu; söz konusu ölçeğin yakınsak, ayrışma ve nomolojik geçerlilik açsından başarılı bir performans sergilediğini ortaya koymaktan geçmektedir (Malhotra, 2010, s. 321). Bu nedenle hem KFA neticesinde elde edilen revize ölçeğin faktör yapısı hem de orijinal ölçeğin faktör yapısı yukarıda ifade edilen üç geçerlilik türü açısından da incelenmiştir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçeğin yakınsak ve ayrışma geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS Versiyon 30 programı aracılığıyla hem KFA neticesinde elde edilen revize faktör yapısı hem de ölçeğin orijinal faktör yapısı için ayrı ayrı DFA uygulanmış ve sonuçlar mukayese edilmiştir. Bu karşılaştırma sayesinde, hangi modelin daha güçlü psikometrik performans sergilediğini ampirik olarak karşılaştırmak mümkün olmuştur.

DFA gerçekleştirilmeden önce, analizin en temel varsayımı test edilmiş ve verilerinin çoklu normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır. Ölçeğin orijinal yapısı ve KFA neticesinde ulaşılan revize yapı için hesaplanan Mardina skorları ile kritik değerleri sırasıyla 57,645 ve 13,277; 16,267 ve 8,276'dır. Görüldüğü gibi her iki yapısı için hesaplanan kritik değerler kabul edilen değerin (5) üzerindedir (Byrne, 2016, s. 123). Bu nedenle bu sorunun üstesinden gelmek adına bootstrapping yöntemine başvurulmuştur (Byrne, 2016, s. 367).

KFA neticesinde ulaşılan revize yapıya ilişkin DFA, en çok benzerlik (maximum likelihood) yöntemi ve 2000 bootstrap örneklemi üzerinden %95 güven düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Ancak, orijinal ölçeğe ilişkin yapı test edilirken, bazı değişkenlerin standardize değerleri negatif hesaplandığı için bootstrapping algoritması istatistiksel çözümlemeyi gerçekleştirememiştir. Bu bulgunun, genellikle karmaşık modellerde karşılaşılan olası bir "Heywood Case" durumu ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle bootstrapping yöntemi uygulanmadan DFA en çok benzerlik kestirim yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte ölçeğin orijinal yapısındaki yeterlilik boyutu içinde yer alan oransal ölçek şeklindeki soru nedeniyle ölçeğin orijinal faktör yapısına ilişkin DFA, standardize değerler kullanılarak yapılmıştır. Tablo 4'te KFA sonucu ulaşılan revize yapının DFA sonuçları, Tablo 6'da ise ölçeğin orijinal kuramsal yapısına ilişkin DFA sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde, ölçüm modeli ile veri seti arasında son derece iyi bir uyumun olduğu, diğer bir ifadeyle KFA neticesinde elde edilen revize yapının veri seti ile desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır ($x^2_{(24)} = 28{,}486$; p<.000; x^2/df =1,187; CFI=0,987; TLI= 0,980; IFI=0,964; $RMSEA_{0,000-0,067}$= 0,030; SRMR= 0,0461) (Hair vd., 2010; Hu ve Bentler, 1999).

Diğer taraftan, Tablo 4'te yer alan tüm faktörlerin önem seviyelerinin anlamlı olduğu ve güven aralıklarının sıfır değerini içermediği görülmektedir. Ayrıca tüm faktör yükleri minimum kabul edilen değerin (0,50) üzerindedir (Bagozzi vd., 1991). Ancak tüm faktörlere ait ortalama açıklanan varyans değerlerinin arzu edilen minimum değerinin (0,50) altında olduğu (Fornell ve Larcker, 1981), fakat kompozit güvenilirlik değerlerinin ise kabul edilebilir en düşük değerin (0,60) üzerinde olduğu görülmektedir (Bagozzi ve Yi, 1988). İlaveten yalnızca tedarik boyutu için hesaplanan Cronbach's alfa değerinin minimum istenilen (0,70) değerin üzerinde, diğer boyutlara ait değerlerin ise bu eşik değerin altında kaldığı anlaşılmaktadır (Nunnally, 1978). Bu bulgular, ölçüm modelinin yeterli düzeyde yakınsak geçerlilik sağlamadığını göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan tüm boyutlara ait ortalama açıklanan varyansların karekökünün (tablonun köşegenindeki değerler) ilgili boyutun diğer boyutlarla olan korelasyonundan yüksek olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla ayırt edici geçerlilik sağlanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 4. Revize Ölçüm Modeline İlişkin DFA Bulguları.

Yapılar (Faktörler)	Değişkenler	SFL	GA %95		p	OAV	KG	CA
			Alt	Üst				
Tedarik	Tedarik1	0,513	0,360	0,642	0,001	0,430	0,741	0,730
	Tedarik 2	0,556	0,409	0,688	0,001			
	Tedarik 3	0,884	0,780	0,983	0,001			
	Tedarik 4	0,604	0,486	0,712	0,001			
Yardımseverlik	Yardımseverlik1	0,634	0,423	0,845	0,001	0,418	0,683	0,680
	Yardımseverlik2	0,644	0,452	0,792	0,001			
	Yardımseverlik3	0,662	0,462	0,812	0,001			
Maddi Sadelik	Maddi Sadelik1	0,535	0,311	0,757	0,001	0,468	0,628	0,602
	Maddi Sadelik3	0,806	0,526	1,263	0,001			

$x^2_{(24)} = 28{,}486$; p<.000; x^2/df =1,187; CFI=0,987; TLI= 0,980; IFI=0,964; $\text{RMSEA}_{0{,}000-0{,}067}$= 0,030; SRMR= 0,0461

Not: SFY: Standardize Faktör Yükü, GA: Güven Aralığı, p: Önem Seviyesi, OAV: Ortalama Açıklanan Varyans, KG: Kompozit Güvenilirlik, CA: Cronbach's Alfa,

Tablo 5. Revize Ölçüm Modeline İlişkin Ayırt Edici Geçerlilik Analizi

	Yardımseverlik	Tedarik	Maddi Sadelik
Yardımseverlik	***0,647***		
Tedarik	0,313	***0,655***	
Maddi Sadelik	0,275	0,407	***0,684***

Tablo 6. Orijinal Ölçüm Modeline İlişkin DFA Bulguları

Yapılar (Faktörler)	Değişkenler	SFL	p	OAV	KG	CA
Kaynaklar	Kaynaklar 1	0,414	-	0,219	0,509	0,486
	Kaynaklar 2	0,549	0,001			
	Kaynaklar 3	0,256	0,006			
	Kaynaklar 4	0,580	0,001			
Kendi Kendine Yeterlilik	Kendi Kendine Yeterlilik 1	0,507	-	0,192	0,397	0,624
	Kendi Kendine Yeterlilik 2	0,251	0,005			

	Kendi Kendine Yeterlilik 3	0,506	0,001			
Tedarik	Tedarik1	0,544	-	0,429	0,743	0,730
	Tedarik 2	0,583	0,001			
	Tedarik 3	0,849	0,001			
	Tedarik 4	0,598	0,001			
Yardımseverlik	Yardımseverlik1	0,629	-	0,418	0,683	0,680
	Yardımseverlik2	0,643	0,001			
	Yardımseverlik3	0,667	0,001			
Maddi Sadelik	Maddi Sadelik1	0,621	-	0,358	0,625	0,622
	Maddi Sadelik2	0,550	0,001			
	Maddi Sadelik3	0,622	0,001			
İş/Yaşam Tercihi	İş/Yaşam Tercihi 1	0,264	-	0,316	0,568	0,516
	İş/Yaşam Tercihi 2	0,192	0,028			
	İş/Yaşam Tercihi 3	0,966	0,001			
	İş/Yaşam Tercihi 4	0,473	0,001			
($x^2_{(174)} = 296{,}473$; p<.000; x^2/df =1,704; CFI=0,847; TLI= 0,815; IFI=0,853; $RMSEA_{0,047-0,070}$= 0,059; SRMR= 0,0718						

Not: SFY: Standardize Faktör Yükü, GA: Güven Aralığı, p: Önem Seviyesi, OAV: Ortalama Açıklanan Varyans, KG: Kompozit Güvenilirlik, CA: Cronbach's Alfa,

Tablo 7. Orijinal Ölçüm Modeline İlişkin Ayırt Edici Geçerlilik Analizi

	Maddi Sadelik	**Kaynaklar**	**Tedarik**	**Kendi Kendine Yeterlilik**	**Yardımseverlik**	**İş/Yaşam Tercihi**
Maddi Sadelik	***0,599***					
Kaynaklar	0,727	***0,468***				
Tedarik	0,469	0,695	***0,655***			
Kendi Kendine Yeterlilik	0,418	0,652	0,696	***0,438***		
Yardımseverlik	0,264	0,413	0,322	0,734	***0,647***	
İş/Yaşam Tercihi	0,617	0,373	0,212	0,305	0,187	***0,562***

Tablo 6 incelendiğinde, ölçüm modeli ile veri seti arasında son derece kötü bir uyumun olduğu, dolayısıyla orijinal ölçek yapısının veri seti ile desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır ($x^2_{(174)} = 296{,}473$; p<.000; x^2/df =1,704; CFI=0,847; TLI= 0,815; IFI=0,853; $RMSEA_{0,047-0,070}$= 0,059; SRMR= 0,0718) (Hair vd., 2010; Hu ve Bentler, 1999). Bununla birlikte, tüm faktörlerin önem seviyelerinin anlamlı olduğu, ancak beş faktör yükünün minimum kabul edilen değerin (0,50) altında olduğu görülmektedir (Bagozzi vd., 1991). Diğer taraftan, tüm faktörlere ait ortalama açıklanan varyans değerinin arzu edilen minimum değerinin (0,50) altında olduğu (Fornell ve Larcker, 1981), üç faktörün kompozit güvenilirlik değerlerinin ise kabul edilebilir en düşük değerin (0,60) üzerinde, üç faktörün ise bu değerin altında olduğu görülmektedir (Bagozzi ve Yi, 1988). Ayrıca yalnızca tedarik boyutu için hesaplanan Cronbach's alfa değerlerinin minimum istenilen (0,70) değerin üzerinde, diğerlerinin de altında olduğu anlaşılmaktadır (Nunnally, 1978). Tüm bulgular birlikte ele alındığında ölçüm modelinin yakınsak geçerlilik açısından çok kötü bir performans sergilediğini göstermektedir.

Tablo 7'de yer alan değerler incelendiğinde, köşegende yer alan ortalama açıklanan varyansların karekköküne ait bazı değerlerin, bazı faktörler arasındaki korelasyonlardan küçük olduğu görülmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Dolayısıyla ölçüm modeli ayrışma geçerliliği sağlayamamıştır.

Pearson Korelasyon Analizi

Nomolojik geçerlilik farklı değişkenler arasında teoride ön görülen ilişkinin saptanmasına dayalı bir geçerlilik türüdür (Malhotra, 2010: 321). Bu bağlamda, nomolojik geçerliliğinin test edilmesinde Pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Tablo 8'de yer alan değerler kompozit skorlar; Tablo 9'daki değerler ise orijinal yapıda bulunan oransal ölçekli ifade nedeniyle standardize edilmiş kompozit skorlar üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 8. Revize Ölçüm Modelindeki Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

	Tedarik	**Yardımseverlik**	**Maddi Sadelik**	**Sürdürülebilirlik**
Tedarik	1			
Yardımseverlik	0,237**	1		
Maddi Sadelik	0,274**	0,184**	1	
Sürdürülebilirlik	0,200**	0,168*	0,152*	1

** korelasyon %1 önem seviyesinde anlamlıdır; * korelasyon %5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 9. Orijinal Ölçüm Modelindeki Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

	Kaynaklar	**Tedarik**	**Kendi Kendine Yeterlilik**	**Yardımseverlik**	**Maddi Sadelik**	**İş/Yaşam Tercihi**	**Sürdürülebilirlik**
Kaynaklar	1						
Tedarik	0,435**	1					
Kendi Kendine Yeterlilik	0,292**	0,396	1				
Yardımseverlik	0,226**	0,235**	0,337**	1			
Maddi Sadelik	0,432**	0,336	0,232**	0,168*	1		
İş/Yaşam Tercihi	0,310**	0,270**	0,227**	0,191*	0,391**	1	
Sürdürülebilirlik	0,185**	0,195**	0,108 (ns)	0,171*	0,171*	0,199**	1

** korelasyon %1 önem seviyesinde anlamlıdır; * korelasyon %5 önem seviyesinde anlamlıdır; ns korelasyon anlamsızdır.

Tablo 8'de yer alan korelasyonlar incelendiğinde, beklenildiği gibi sürdürülebilir tüketim ölçeğinin bilişsel boyutu ile KFA sonucunda elde edilen boyutlar arasında pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı korelasyonlar saptanmıştır. Buna göre KFA neticesinde ulaşılan yapı nomolojik geçerlilik sağlamıştır.

Diğer taraftan, tablo 9'da yer alan korelasyonlar incelendiğinde ise kendi kendine yeterlilik boyutu haricinde diğer tüm boyutların sürdürülebilir tüketimin bilişsel boyutu ile beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. Fakat, kendi kendine yeterlilik boyutuna ait korelasyon istatistiki olarak anlamlı değildir. Buna göre ölçeğin orijinal yapısı nomolojik geçerlilik açısından zayıf bir performans göstermiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Rich vd. (2020) tarafından Avustralya'da geliştirilen ve modern tüketicilerin gönüllü sadeliğe katılımını ölçmek üzere tasarlanmış, gönüllü sadeliğe katılım ölçeğini, Türkiye'deki farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamdaki psikometrik performansını ortaya koymayı

amaçlamaktadır. 205 katılımcıdan elde edilen veri seti üzerinde yapılan analizler; ölçeğin orijinal 6 boyutlu ve 21 maddelik yapısından önemli ölçüde saptığını göstermiştir. KFA neticesinde; tedarik, yardımseverlik ve maddi sadelik olmak üzere toplam varyansın %44,75'ini açıklayan 3 faktörlü ve 9 maddeli revize bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen bu revize yapının içsel tutarlılık (Cronbach's Alpha) değerlerinin, orijinal çalışmaya oranla daha düşük seviyelerde kaldığı görülmüştür.

Araştırmanın ikinci aşamasında yapılan DFA sonuçlarına göre; revize model veri setiyle yüksek düzeyde uyum sergileyerek doğrulanırken, orijinal ölçek yapısı eldeki veri seti tarafından desteklenmemiştir. Ancak revize yapının uyum iyiliği değerleri (RMSEA, CFI vb.) başarılı olsa da yapı geçerliliği (özellikle yakınsak geçerlilik) açısından zayıf bir performans sergilediği görülmüştür. Bu durum, revize yapının dahi Türkiye örnekleminde "tartışmalı" bir geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle yakınsak geçerliliğin sorunlu olması, ölçek maddelerinin Türkiye kültüründe bir karşılık bulamaması veya Türkiye'deki gönüllü sadeliğin daha farklı motivasyonlarla (dini/etik/ekonomik vb.) yaşanıyor olması olabilir.

Bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde; orijinal ölçek yapısının Türkiye bağlamında geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini karşılamadığı, revize modelin ise sınırlı bir düzeyde geçerlilik sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, yerel kültür ve sosyo-ekonomik koşullarla uyumlu, güçlü psikometrik kanıtlar sunan yeni bir ölçek geliştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu noktada Akgül ve Aksoy (2024) tarafından ülkemiz tüketicileri üzerinde geliştirilen; 46 ifade ve dört boyuttan oluşan, ülkemiz yaşam tarzı ve kültürel yapısı ile uyumlu olduğu öne sürülen ölçek dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu çalışmada, ölçek geliştirme metodolojisinin temel gerekliliklerinden olan yapı geçerliliği, içsel tutarlılık katsayısı ve nomolojik geçerlilik gibi kritik psikometrik kanıtların raporlanmasında sınırlılıklar gözlenmektedir. Bu durum, söz konusu ölçeğin yapısal sağlamlığının bağımsız çalışmalarla yeniden test edilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle yerel bir ölçek geliştirilmiş olsa da 46 madde gibi oldukça geniş bir ölçek yapısının sadece %43'lük bir varyans açıklama oranına sahip olması ve geçerlilik kanıtlarının (yakınsak, ayrışma ve nomolojik) sunulmamış olması, yerel literatürde hâlâ metodolojik olarak güçlü ve doğrulanmış bir ölçme aracına olan ihtiyacı teyit etmektedir.

Çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, Rich vd. (2020) ölçeği doğrudan "gönüllü sadeleştirici" profiline sahip spesifik bir kitle üzerinde geliştirmişken, mevcut çalışma bütçe ve zaman kısıtları nedeniyle genel tüketici kitlesine, kolayda örnekleme ile ulaşmıştır. Gelecek çalışmalarda, gönüllü sadelik felsefesini hayatına bizzat aktarmış daha spesifik bir örneklem üzerinde testler yapılması önerilmektedir. Ayrıca, örneklem hacminin büyütülmesi ve verinin ikiye bölünerek hem KFA hem DFA süreçlerinin bağımsız örneklemlerde yürütülmesi, sonuçların genelleştirilmesini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Akgül, Ş., ve Aksoy, A. D. (2024). Gönüllü sadelik yaşam tarzı ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 1823-1836. https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1887

Bagozzi, R. P., ve Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *16*(1), 74–94. https://doi.org/10.1007/BF02723327

Bagozzi, R. P., Yi, Y., ve Phillips, L. W. (1991). Assessing construct validity in organizational research. *Administrative Science Quarterly*, *36*(3), 421–458. https://doi.org/10.2307/2393203

Bekin, C., Carrigan, M., ve Szmigin, I. (2005). Defying marketing sovereignty: Voluntary simplicity at new consumption communities. *Qualitative Market Research*, *8*(4), 413–429. https://doi.org/10.1108/13522750510619779

Boujbel, L., ve D'Astous, A. (2012). Voluntary simplicity and life satisfaction: Exploring the mediating role of consumption desires. *Journal of Consumer Behaviour*, *11*(6), 487–494. https://doi.org/10.1002/cb.1399

Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with amos : Basic concepts, applications, and programming*. Routledge, Taylor ve Francis Group.

Campos, P. de O., Lima, A. A. L. de S., Costa, C. S. R., ve Costa, M. F. da. (2023). The influence of voluntary simplicity and environmental activism on sustainable fashion purchase intention. *Journal of Fashion Marketing and Management*, *27*(2), 352–369. https://doi.org/10.1108/JFMM-10-2021-0254

Casabayó, M., Dávila, J. F., ve Rayburn, S. W. (2020). Thou shalt not covet: Role of family religiosity in anti-consumption. *International Journal of Consumer Studies*, *44*(5), 445–454. https://doi.org/10.1111/ijcs.12577

Cengiz, H., ve Torlak, Ö. (2021). Investigating the demographics and behavioural characteristics associated with voluntary simplicity lifestyles in a developed and a developing country: A comparison between US and Turkish simplifiers. *Global Business Review*, *22*(1), 119–131. https://doi.org/10.1177/0972150918807084

Chowdhury, R. M. M. I. (2018). Religiosity and voluntary simplicity: The mediating role of spiritual well-being. *Journal of Business Ethics*, *152*(1), 149–174. https://doi.org/10.1007/s10551-016-3305-5

Churchill, G. A. (1979). A paradigm for developing better measures of marketing constructs. *Journal of Marketing Research*, *16*(1), 64. https://doi.org/10.2307/3150876

Elgin, D. ve Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. *The Co-Evolution Quarterly*, Summer, 5-18.

Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating SEM with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, *18*(February), 39–50.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis a global perspective* (seventh). Pearson Prentice Hall.

Hu, L., ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, *6*(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

Huneke, M. E. (2005). The face of the un-consumer: An empirical examination of the practice of voluntary simplicity in the United States. *Psychology ve Marketing*, *22*(7), 527–550. https://doi.org/10.1002/mar.20072

Iwata, O. (1997). Attitudinal and behavioral correlates of coluntary simplicity lifestyles. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, *25*(3), 233–240. https://doi.org/10.2224/sbp.1997.25.3.233

Iwata, O. (1999). Perceptual and behavioral correlates of voluntary simplicity lifestyles. In *Social Behavior and Personality* (Vol. 27, Issue 4, pp. 379–386). https://doi.org/10.2224/sbp.1999.27.4.379

Iwata, O. (2006). An evaluation of consumerism and lifestyle as correlates of a voluntary simplicity lifestyle. *Social Behavior and Personality*, *34*(5), 557–568. https://doi.org/10.2224/sbp.2006.34.5.557

Karaduman, İ., ve İrge, N. T. (2018). X ve Y kuşaklarında gönüllü sadelik algısının tüketici karar tarzlarına etkisi. *Journal of Business Research - Turk*, *10*(3), 120–143. https://doi.org/10.20491/isarder.2018.466

Kuanr, A., Pradhan, D., ve Chaudhuri, H. R. (2020). I (do not) consume; therefore, I am: Investigating materialism and voluntary simplicity through a moderated mediation model. *Psychology and Marketing*, *37*(2), 260–277. https://doi.org/10.1002/mar.21305

Leonard-Barton, D. (1981). Voluntary simplicity lifestyles and energy conservation. In *Source: Journal of Consumer Research* (Vol. 8, Issue 3). https://www.jstor.org/stable/2488881

Malhotra, N. K. (2010). *Marketing research an applied orientation* (Sixth). Pearson Prentice Hall.

Malhotra, N. K., Agarwal, J., Peterson, M., ve Agarwal, J. (2006). Methodological issues in cross-cultural marketing A state-of-the-art review. *International Marketing Review*, *13*(5), 7–43.

Margaça, C., Hernández Sánchez, B., ve Sánchez-García, J. C. (2022). University students involved in a sustainable world: Assessing sustainable consumption in Spain. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, *23*(5), 981–1000. https://doi.org/10.1108/IJSHE-04-2021-0148

Matte, J., Fachinelli, A. C., Toni, D. De, Milan, G. S., ve Olea, P. M. (2024). Relationship between leisure involvement, voluntary simplicity, leisure satisfaction, and experiential consumption. *Leisure Sciences*, *46*(4), 512–531. https://doi.org/10.1080/01490400.2021.2001703

Nepomuceno, M. V., ve Laroche, M. (2015). The impact of materialism and anti-consumption lifestyles on personal debt and account balances. *Journal of Business Research*, *68*(3), 654–664. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.08.006

Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (Second). McGraw-Hill.

Özdemir, N. (2021). Dindarlık ve sürdürülebilir tüketim davranışı: Gönüllü sadeliğin aracı rolü. *Turkish Journal of Marketing*, *6*(1), 70–89. https://doi.org/10.30685/tujom.v6i1.111

Özgül, E. (2010). Tüketicilerin değer yapıları, gönüllü sade yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *28*(2), 117–150.

Özgül, E. (2011). Tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerinin hedonik tüketim ve gönüllü sade yaşam tarzları açısından değerlendirilmesi. *Ege Academic Review*, *11*(1), 25–38.

Öztürk Küçük, H., ve Ayyıldız, H. (2020). Dindarlık algısının müslüman tüketici davranışı üzerine etkisinde gönüllü sadeliğin aracılık rolünü belirlemeye yönelik bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(Temmuz 2020 (Özel EK)), 426–448.

Peifer, J. L., Chugani, S., ve Roos, J. M. (2020). The ethical underpinnings of nonmaterialistic values and voluntary simplicity behavior in the United States. *Psychology and Marketing*, *37*(2), 232–249. https://doi.org/10.1002/mar.21277

Quoquab, F., ve Mohammad, J. (2020). Cognitive, affective and conative domains of sustainable consumption: Scale development and validation using confirmatory composite analysis. *Sustainability (Switzerland)*, *12*(18). https://doi.org/10.3390/SU12187784

Rich, S. A., Wright, B. J., ve Bennett, P. C. (2020). Development of the voluntary simplicity engagement scale: Measuring low-consumption lifestyles. *Journal of Consumer Policy*, *43*(2), 295–313. https://doi.org/10.1007/s10603-018-9400-5

Shama, A. (1981). Coping with staglation: Voluntary simplicity. *Journal of Marketing*, *45*(3), 120. https://doi.org/10.2307/1251547

Shama, A., ve Wisenblit, J. (1984). Values of voluntary simplicity: Lifestyle and motivation. *Psychological Reports*, *55*(1), 231–240. https://doi.org/10.2466/pr0.1984.55.1.231

Shaw, D., ve Newholm, T. (2002). Voluntary simplicity and the ethics of consumption. *Psychology and Marketing*, *19*(2), 167–185. https://doi.org/10.1002/mar.10008

Tanrıverdi, A. B., ve Karakaş, G. (2023). Sorumlu tüketim kapsamında kuşaklara göre gönüllü sadelik yasam tarzı farklılıkları. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, *11*(7), 1222–1230. https://doi.org/10.24925/turjaf.v11i7.1222-1230.6075

MEDYA DİLİ BAĞLAMINDA SEMBOLİK ŞİDDET: KRONİK STRES VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN AŞINMASI

MEDIA DISCOURSE AS SYMBOLIC VIOLENCE: CHRONIC STRESS AND THE EROSION OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

Dr. Ferhat ATİK
Girne Amerikan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim ve Medya Yönetimi, Girne, KKTC
ORCID: 0009-0008-9089-9051

Rümeysa KELEŞ
Ankara Medipol Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye
ORCID: 0009-0005-9101-273X

ÖZET

Günümüzde medya, olayları aktarırken çoğunlukla olumsuz bir dil kullanmakta ve bu durum bireylerin algı süreçlerini etkilemektedir. Medyada yansıtılan krizler, savaşlar ve tehditler gibi olumsuz içeriklerin daha fazla vurgulanması, bireylerin ruhsal yapısını etkileyen önemli bir faktör hâline gelmiştir. Bireylerde medya dili aracılığıyla oluşan olumsuz etkiler onlara fark ettirmeden sembolik bir yolla gerçekleşmektedir. Bireyler bu durumu farkında olmadan kabullenmektedir. Bu bağlamda söz konusu sürecin, Pierre Bourdieu'nün ortaya koyduğu sembolik şiddet kavramı çerçevesinde ele alınması mümkündür. Medya dili yoluyla sürekli yeniden üretilen olumsuz ve tehditkâr söylemler, bireylerin yaşanan durumları sorgulamadan içselleştirmelerine zemin hazırlamakta ve bu süreç zamanla olağan bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Böylece medya dili, bireylerin psikolojik süreçlerini yönlendiren sembolik bir güç alanı hâline gelmektedir. Bu süreci psikolojik açıdan açıklamada Richard Lazarus'un stres kuramı önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Lazarus'a göre stres, bireyin karşılaştığı olayın kendisinden değil, bu olayı nasıl değerlendirdiğinden kaynaklanmaktadır. Bu kurama göre stres, bireyin karşılaştığı durumları kendi şema ve baş etme yöntemleri doğrultusunda tehdit, zarar ya da baş edilebilir bir durum olarak algılamasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, sembolik şiddetin medya dili aracılığıyla üretilen olumsuz söylemlerin görünmez bir biçimde içselleştirilerek nasıl kronik strese ve psikolojik dayanıklılığın zayıflamasına yol açtığını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: medya dili, sembolik şiddet, stres kuramı, psikolojik dayanıklılık, olumsuz söylem

ABSTRACT

In contemporary societies, media discourse predominantly relies on negative language when representing events, significantly influencing individuals' perceptual and psychological processes. The persistent emphasis on crises, wars, and threats in media narratives has become a critical factor shaping individuals' mental structures. The negative effects produced through media language operate symbolically and often remain unnoticed by individuals, leading to their implicit acceptance. In this context, the process can be meaningfully examined through the concept of symbolic violence as articulated by Pierre Bourdieu. Negative and threatening discourses continuously reproduced through media language create a cognitive environment in which individuals internalize events without critical reflection, gradually accepting them as normalized realities. Consequently, media language evolves into a symbolic field of power that subtly directs psychological processes. From a psychological perspective, Richard Lazarus's stress theory provides a significant theoretical framework for understanding this mechanism. According to Lazarus, stress does not stem directly from events themselves but from the individual's cognitive appraisal of those events. Stress emerges when situations are interpreted as threatening, harmful, or manageable based on personal schemas and coping resources. Within this framework, the present study examines how symbolic violence, embedded in media-generated negative discourse, is invisibly internalized and contributes to chronic stress while simultaneously undermining psychological resilience.

Keywords: media discourse, symbolic violence, stress theory, psychological resilience, negative discourse

1. GİRİŞ

Medya, modern toplumlarda yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda gerçekliğin nasıl algılanacağını belirleyen temel bir anlam üretim alanıdır. Haber metinleri, söylemsel tercihler ve görsel temsiller aracılığıyla medya, bireylerin dünyayı anlamlandırma biçimlerini yapılandırmaktadır. Özellikle son yıllarda medya söylemlerinin kriz, tehdit ve belirsizlik ekseninde yoğunlaşması, bireylerin algısal ve duygusal dünyaları üzerinde kalıcı etkiler yaratmaktadır. Bu durum, medyanın psikolojik süreçler üzerindeki sembolik gücünü görünür kılmaktadır. Medya içeriklerinde savaş, şiddet, ekonomik kırılganlık ve güvenlik risklerinin sürekli vurgulanması, bireylerin dünyayı istikrarsız ve tehditkâr bir yer olarak algılamasına neden olmaktadır. Bu algı, tekil olaylara verilen geçici tepkilerden ziyade, uzun vadeli bir zihinsel çerçevenin sonucudur. Gerbner'in geliştirdiği yetiştirme kuramı, medyaya sürekli maruz kalmanın bireylerin gerçeklik algısını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Gerbner'e göre medya, özellikle televizyon, dünyaya ilişkin ortak bir bilinç üretmekte ve bu bilinç bireylerin korku düzeylerini artırmaktadır (Gerbner et al., 2002). Bu noktada medya dilinin etkisi, açık bir yönlendirmeden çok, sembolik bir işleyiş üzerinden gerçekleşmektedir. Pierre Bourdieu'nün sembolik şiddet kavramı, bu süreci açıklamak açısından güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Bourdieu'ye göre sembolik şiddet, dil ve anlamlar aracılığıyla kurulan, bireylerin rızasıyla işleyen bir tahakküm biçimidir (Bourdieu, 1991). Medya dili yoluyla yeniden üretilen olumsuz söylemler, bireylerin algı dünyasında doğal ve kaçınılmaz gerçekler olarak kabul edilmekte, böylece sorgulanmaksızın içselleştirilmektedir.

Medya söylemlerinin bu biçimde içselleştirilmesi, bireylerin psikolojik süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle stres ve kaygı, medya aracılığıyla üretilen tehdit algılarıyla yakından ilişkilidir. Richard Lazarus'un stres kuramı, bu ilişkiyi açıklamak için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Lazarus'a göre stres, bireyin karşılaştığı olayların nesnel özelliklerinden değil, bu olayları nasıl değerlendirdiğinden kaynaklanır (Lazarus & Folkman, 1984). Medya dili, bireylerin bilişsel değerlendirme süreçlerini etkileyerek, belirsiz ya da nötr durumların dahi tehdit olarak algılanmasına yol açabilmektedir. Sürekli tehdit söylemlerine maruz kalan bireylerde stres, geçici bir tepki olmaktan çıkarak kronik bir hâl almaktadır. Bu kronik stres durumu, bireyin psikolojik dayanıklılığını zayıflatmakta ve baş etme kaynaklarını tüketmektedir. Psikolojik dayanıklılık, bireyin zorluklar karşısında uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanmakta olup, algılanan kontrol duygusuyla yakından ilişkilidir (Bonanno, 2004). Medya dili yoluyla sürekli yeniden üretilen tehdit anlatıları, bireyin kontrol algısını aşındırmakta ve çaresizlik duygusunu pekiştirmektedir. Bu çalışma, medya dilini sembolik şiddetin üretildiği bir alan olarak ele almakta ve bu sürecin bireylerde kronik stres ve psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkilerini kuramsal düzeyde incelemektedir. Çalışma, ampirik bir araştırma içermemekte; teorik ve kavramsal bir tasarıma dayanmaktadır. Amaç, medya dili, sembolik şiddet ve stres süreçleri arasındaki ilişkiyi disiplinlerarası bir perspektifle ortaya koymaktır.

2. Medya DİLİ ve Algılanan GerçekLİĞİn İnşası

Medya dili, toplumsal gerçekliğin tarafsız bir yansıtımı olmaktan ziyade, gerçekliğin hangi çerçeveler içinde algılanacağını belirleyen güçlü bir inşa mekanizmasıdır. Haber metinleri, başlıklar, görsel seçimler ve söylemsel vurgular aracılığıyla medya, yalnızca bilgi sunmaz; aynı zamanda belirli anlam kalıplarını sürekli yeniden üretir. Bu süreçte hangi olayların önemli, hangilerinin önemsiz olduğu kadar, bu olayların nasıl yorumlanacağı da medya dili aracılığıyla belirlenmektedir. Algılanan gerçeklik, bireyin doğrudan deneyimlerinden çok, medya aracılığıyla maruz kaldığı anlatılar üzerinden şekillenmektedir. Berger ve Luckmann'ın toplumsal gerçekliğin inşası yaklaşımı, gerçekliğin toplumsal olarak üretildiğini ve kurumsallaşmış anlamlar yoluyla içselleştirildiğini ortaya koymaktadır (Berger & Luckmann, 1966). Medya dili, bu kurumsallaşmış anlamların en yaygın ve etkili üretim alanlarından biridir. Özellikle kriz, tehdit ve risk temelli söylemler, bireylerin dünyayı algılama biçimlerini kalıcı olarak dönüştürmektedir.

Medya söylemlerinde olumsuz olayların sürekli ön plana çıkarılması, bireylerin zihinsel dünyasında bir "tehdit sürekliliği" algısı yaratmaktadır. Bu algı, tekil haberlerin ötesine geçerek, dünyaya ilişkin genel bir değerlendirme biçimine dönüşür. Altheide'in "korku söylemi" kavramsallaştırması, medyanın suç, terör ve güvenlik riskleri üzerinden toplumsal korkuyu nasıl yeniden ürettiğini göstermektedir (Altheide, 2002). Bu bağlamda medya dili, korku ve kaygıyı istisnai tepkiler olmaktan çıkararak gündelik duygusal hâller hâline getirmektedir. Algılanan gerçekliğin bu biçimde inşa edilmesinde tekrar önemli bir rol oynamaktadır.

Benzer içeriklerin farklı zamanlarda ve farklı platformlarda dolaşıma sokulması, bu içeriklerin doğal ve kaçınılmaz gerçekler olarak kabul edilmesine yol açar. Bireyler, sürekli karşılaştıkları söylemleri sorgulama ihtiyacı duymaz; aksine bu söylemler, zihinsel konfor alanının bir parçası hâline gelir. Bu durum, medya dilinin farkındalık dışı etkisini güçlendirmektedir.

Dijital medya ortamları, algılanan gerçekliğin inşasını daha da yoğunlaştırmaktadır. Algoritmik sistemler, bireylerin daha önce etkileşimde bulunduğu içeriklere benzer söylemleri öne çıkararak, belirli anlam çerçevelerini pekiştirir. Bu durum, "yankı odası" ve "filtre balonu" etkileriyle açıklanmaktadır (Pariser, 2011). Birey, farklı bakış açılarına maruz kalmak yerine, kendi korku ve kaygılarını besleyen içeriklerle daha sık karşılaşır. Böylece algılanan gerçeklik giderek tek boyutlu hâle gelir. Algılanan gerçekliğin daralması, bireyin belirsizlikle baş etme kapasitesini de zayıflatmaktadır. Sürekli olumsuz anlatılara maruz kalan bireyler, geleceği daha karamsar bir perspektifle değerlendirmeye başlar. Risk algısı genişlerken, kontrol algısı zayıflar. Bandura'nın öz-yeterlik kuramı, bireyin algıladığı kontrol düzeyinin psikolojik dayanıklılık açısından belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Bandura, 1997). Medya dili yoluyla sürekli tehdit algısı üretilmesi, bireyin öz-yeterlik inancını dolaylı biçimde aşındırmaktadır. Medya dili aracılığıyla inşa edilen algılanan gerçeklik, zamanla bireyin içsel gerçekliğiyle örtüşür. Birey, medyada sunulan dünyayı dışsal bir anlatı olarak değil, yaşanan hayatın kendisi olarak algılamaya başlar. Bu noktada medya dili, bireyin düşünme, hissetme ve karar verme süreçlerini yönlendiren bir referans sistemi hâline gelir. Gerçeklik, medya söylemleriyle anlam kazanır; alternatif yorumlar ise marjinalleşir.

Bu süreç, sembolik şiddetin işleyişi için elverişli bir zemin yaratmaktadır. Çünkü bireyler, kendilerine sunulan anlam çerçevelerini sorgulamadan kabul etmekte ve bu çerçeveler doğrultusunda kendi algılarını yeniden üretmektedir. Medya dili, böylece yalnızca dışsal bir etki alanı değil, bireyin iç dünyasında yeniden üretilen bir gerçeklik mekanizmasına dönüşmektedir. Bu bölümde medya dilinin algılanan gerçekliği nasıl inşa ettiği kuramsal olarak ortaya konmuştur.

3. SembolİK ŞİddET ve TehdİdİN Olağanlaşması

3.1. Sembolik Şiddet Kavramının Kuramsal Çerçevesi

Sembolik şiddet kavramı, Pierre Bourdieu'nün toplumsal tahakküm biçimlerini açıklamak üzere geliştirdiği temel kavramlardan biridir. Bourdieu'ye göre sembolik şiddet, fiziksel zor kullanımı olmaksızın, dil, semboller ve kültürel anlamlar aracılığıyla işleyen bir iktidar biçimidir. Bu iktidar, doğrudan baskı yoluyla değil, bireylerin algı ve düşünme kalıplarını şekillendirerek işler. En belirgin özelliği ise, maruz kalanlar tarafından çoğu zaman fark edilmeden ve gönüllü biçimde kabul edilmesidir (Bourdieu, 1991). Sembolik şiddetin etkili olabilmesinin temel koşulu, dayatılan anlamların doğal, meşru ve kaçınılmaz olarak algılanmasıdır. Bireyler, bu anlamları dışsal bir baskının sonucu olarak değil, gerçekliğin kendisi olarak benimser. Böylece sembolik şiddet, yalnızca toplumsal yapıları değil, bireylerin içsel dünyalarını da dönüştürür. Dil, bu sürecin merkezinde yer alır; çünkü dil, dünyayı adlandırma ve anlamlandırma gücünü elinde tutar. Medya dili, sembolik şiddetin çağdaş toplumlarda en görünmez ve etkili taşıyıcılarından biri olarak öne çıkmaktadır. Medya aracılığıyla dolaşıma sokulan söylemler, belirli bir gerçeklik algısını sürekli yeniden üretmekte ve bu algı bireylerin zihinsel dünyasında yerleşik hâle gelmektedir.

3.2. Medya Dili Yoluyla Sembolik Şiddetin Üretimi

Medya dili, sembolik şiddeti doğrudan bir baskı aracı olarak değil, anlam üretimi yoluyla işler hâle getirir. Haber metinleri, başlıklar ve görsel anlatılar, belirli olayları ön plana çıkarırken, bu olayların hangi çerçevede yorumlanacağını da belirler. Özellikle tehdit, kriz ve risk eksenli söylemler, bireylerin dünyayı algılama biçimlerini sistematik olarak şekillendirmektedir.

Bu süreçte medya, bireylere ne düşüneceklerini değil, neyi nasıl düşüneceklerini öğretir. Sembolik şiddet tam da bu noktada devreye girer. Medya dili, bireylerin olayları sorgulama kapasitesini ortadan kaldırmadan, sorgulamayı gereksiz kılan bir algı zemini oluşturur. Sürekli tekrar edilen söylemler, zamanla doğal ve kaçınılmaz kabul edilir. Böylece medya söylemleri, bireylerin rızasıyla içselleştirilir. Bourdieu'nün belirttiği üzere sembolik şiddet, en etkili biçimde, bireylerin bu şiddeti tanımadığı durumlarda işler (Bourdieu, 1998). Medya dili aracılığıyla üretilen tehdit anlatıları da çoğu zaman "gerçeklik" olarak sunulduğundan, bu anlatıların ideolojik ve söylemsel bir inşa olduğu fark edilmez.

3.3. Tehdit Söylemlerinin Olağanlaşma Süreci

Tehdidin olağanlaşması, medya dili yoluyla üretilen sembolik şiddetin en önemli sonuçlarından biridir. Sürekli kriz ve risk anlatılarına maruz kalan bireyler, bu durumları istisnai olaylar olarak değil, yaşamın doğal bir parçası olarak algılamaya başlar. Bu süreç, medyanın tekrar stratejileriyle yakından ilişkilidir. Altheide, medya söylemlerinde korkunun kurumsallaşmasını "korku söylemi" kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre medya, suç, şiddet ve tehdit temalarını sürekli yeniden üreterek toplumsal korkuyu normalleştirmektedir (Altheide, 2002). Bu normalleşme, bireylerin tehdit algısını kalıcı hâle getirir. Tehdit artık geçici bir durum değil, sürekli bir varoluş koşulu olarak algılanır.

Bu olağanlaşma süreci, bireylerin duygusal tepkilerini de dönüştürür. İlk karşılaşmada yoğun kaygı yaratan içerikler, zamanla sıradanlaşır. Ancak bu sıradanlaşma, bir rahatlama değil, duygusal bir tükenmişlik hâlidir. Birey, tehdit algısını içselleştirirken, aynı zamanda sürekli bir psikolojik gerilim içinde yaşamaya devam eder.

3.4. Sembolik Şiddetin Psikolojik Etkileri

Medya dili yoluyla üretilen sembolik şiddet, bireylerin psikolojik süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Sürekli tehdit algısı, bireyin güvenlik ihtiyacını sürekli tetiklerken, kontrol algısını zayıflatır. Bu durum, bireyin stres düzeyini artırmakta ve kaygının kronikleşmesine yol açmaktadır. Sembolik şiddetin en görünmez etkisi, bireyin yaşadığı psikolojik gerilimi kendi içsel durumu olarak algılamasıdır. Birey, kaygı ve stresinin kaynağını medya söylemleriyle ilişkilendirmez; aksine bu duyguları kişisel bir zayıflık ya da kaçınılmaz bir ruh hâli olarak görür. Böylece sembolik şiddet, bireyin kendisiyle kurduğu ilişkiyi de dönüştürür. Bu bağlamda sembolik şiddet, yalnızca toplumsal bir tahakküm biçimi değil, aynı zamanda bireyin psikolojik dayanıklılığını aşındıran bir süreçtir. Tehdidin olağanlaşması, bireyin baş etme kaynaklarını tüketir ve kronik stres için elverişli bir zemin hazırlar.

4. Bilişsel Değerlendirme ve Stres Süreci

4.1. Stresin Bilişsel Temelleri

Stres, uzun süre çevresel koşulların doğrudan bir sonucu olarak ele alınmış olsa da, çağdaş psikoloji literatüründe stresin temel belirleyicisinin bireyin bilişsel değerlendirme süreçleri olduğu kabul edilmektedir. Richard Lazarus'un geliştirdiği bilişsel değerlendirme kuramı, stresin olayların kendisinden değil, bireyin bu olayları nasıl anlamlandırdığından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Lazarus & Folkman, 1984). Bu yaklaşıma göre stres, bireyin karşılaştığı durumu kendi iyi oluşu açısından tehdit edici, zarar verici ya da baş edilebilir olarak değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bilişsel değerlendirme süreci iki aşamada gerçekleşir. Birincil değerlendirmede birey, karşılaştığı durumun kendisi için bir tehdit, kayıp ya da meydan okuma olup olmadığını belirler. İkincil değerlendirmede ise birey, bu durumla başa çıkmak için sahip olduğu kaynakları ve baş etme stratejilerini değerlendirir. Eğer birey, durumu tehdit olarak algılar ve baş etme kaynaklarını yetersiz görürse stres tepkisi ortaya çıkar (Lazarus, 1999). Bu çerçevede stres, nesnel bir gerçeklikten ziyade öznel bir değerlendirme sürecinin ürünüdür. Dolayısıyla bireyin maruz kaldığı söylemler, semboller ve anlatılar, bu değerlendirme sürecini doğrudan etkileyebilmektedir.

4.2. Medya Dili ve Bilişsel Değerlendirme Mekanizmaları

Medya dili, bireylerin bilişsel değerlendirme süreçlerini yönlendiren en güçlü dışsal etkenlerden biridir. Sürekli kriz, tehdit ve risk söylemleriyle karşılaşan bireyler, belirsiz ya da nötr durumları dahi potansiyel tehdit olarak değerlendirmeye daha yatkın hâle gelmektedir. Medya söylemleri, bireyin olaylara yüklediği anlamı önceden yapılandırarak, değerlendirme sürecini daraltmaktadır. Bu durum, bilişsel şemaların dönüşümüyle ilişkilidir. Bilişsel şemalar, bireyin dünyayı anlamlandırmak için kullandığı zihinsel yapılardır. Medya dili yoluyla sürekli yeniden üretilen tehdit anlatıları, bu şemaları tehdit merkezli hâle getirir. Böylece birey, karşılaştığı yeni bilgileri bu şemalar doğrultusunda yorumlar. Medyada sunulan her yeni olumsuz içerik, mevcut tehdit şemasını pekiştirir ve alternatif değerlendirme olasılıklarını zayıflatır. Bu süreçte medya dili, bireyin bilişsel değerlendirme sürecine dolaylı fakat sürekli bir müdahalede bulunur. Birey, stres yaşadığını fark eder; ancak bu stresin kaynağının medya aracılığıyla yapılandırılmış bir algı dünyası olduğunu çoğu zaman ayırt edemez.

4.3. Kronik Stresin Üretimi

Medya söylemleri aracılığıyla sürekli tehdit algısına maruz kalan bireylerde stres, geçici bir tepki olmaktan çıkarak kronik bir duruma dönüşmektedir. Kronik stres, bireyin fizyolojik ve psikolojik sistemlerinin sürekli alarm hâlinde kalması anlamına gelir. Bu durum, baş etme mekanizmalarının zamanla işlevsizleşmesine yol açar. Lazarus ve Folkman'a göre stresin kronikleşmesi, bireyin baş etme kaynaklarının tükenmesiyle doğrudan ilişkilidir (Lazarus & Folkman, 1984). Medya dili yoluyla sürekli yeniden üretilen tehdit anlatıları, bireyin baş etme kapasitesini aşan bir süreklilik arz eder. Birey, her ne kadar aktif bir tehdit altında olmasa da, zihinsel olarak sürekli tehdit altındaymış gibi değerlendirme yapar. Bu durum, stresin fizyolojik belirtilerinin yanı sıra, kaygı bozuklukları, tükenmişlik ve duygusal dengesizlik gibi psikolojik sonuçlar doğurur. Kronik stres, bireyin dikkat, karar verme ve problem çözme becerilerini de olumsuz etkileyerek, günlük yaşam işlevselliğini zayıflatır.

4.4. Stres Sürecinin Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi

Psikolojik dayanıklılık, bireyin stresli ve zorlayıcı durumlara uyum sağlama kapasitesini ifade eder. Ancak bu kapasite, bireyin algıladığı kontrol düzeyi ve anlam dünyasıyla yakından ilişkilidir. Medya dili yoluyla sürekli tehdit algısı üretilmesi, bireyin kontrol algısını zayıflatmakta ve çaresizlik duygusunu pekiştirmektedir. Bonanno'ya göre psikolojik dayanıklılık, yalnızca bireysel bir özellik değil, çevresel ve bilişsel faktörlerle şekillenen dinamik bir süreçtir (Bonanno, 2004). Medya söylemleri, bu sürecin çevresel boyutunu belirleyen önemli bir unsurdur. Sürekli olumsuz anlatılarla karşılaşan bireyler, geleceğe dair umutlarını yitirmekte ve baş etme stratejilerini pasif hâle getirmektedir. Bu bağlamda medya dili, stres sürecini yalnızca tetiklemekle kalmamakta; aynı zamanda psikolojik dayanıklılığı aşındıran bir işlev üstlenmektedir. Kronik stres ve zayıflayan dayanıklılık arasındaki bu karşılıklı ilişki, bireylerin ruhsal sağlığı açısından ciddi bir risk alanı oluşturmaktadır.

5. Psikolojik Dayanıklılığın Aşınması

5.1. Psikolojik Dayanıklılık Kavramı

Psikolojik dayanıklılık, bireyin stresli, travmatik ya da belirsizlik içeren yaşam olayları karşısında uyum sağlama, toparlanma ve işlevselliğini sürdürebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Dayanıklılık, uzun süre sabit bir kişilik özelliği olarak ele alınmış olsa da, güncel literatürde dinamik ve bağlamsal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, bireyin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve söylemsel çevrenin dayanıklılık üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Bonanno, 2004). Psikolojik dayanıklılığın temel bileşenleri arasında algılanan kontrol, anlamlandırma kapasitesi ve etkili baş etme stratejileri yer almaktadır. Bireyin yaşadığı zorlukları yönetilebilir olarak değerlendirebilmesi, dayanıklılığın sürdürülebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu değerlendirme süreci, bireyin yalnızca kişisel deneyimlerine değil, aynı zamanda maruz kaldığı söylemsel yapılara da bağlıdır.

5.2. Medya Söylemleri ve Algılanan Kontrol Duygusu

Algılanan kontrol duygusu, bireyin yaşam olayları üzerinde etkisi olduğuna dair inancını ifade etmektedir. Bu duygu, stresle baş etme ve psikolojik dayanıklılık açısından merkezi bir değişkendir. Medya dili yoluyla sürekli tehdit, risk ve belirsizlik anlatılarının yeniden üretilmesi, bireylerin kontrol algısını doğrudan zayıflatmaktadır. Sürekli kriz vurgusu içeren medya söylemleri, bireylere dünyanın öngörülemez ve kontrol edilemez bir yer olduğu mesajını vermektedir. Bu durum, bireyin aktif baş etme stratejileri geliştirmesini zorlaştırır. Seligman'ın öğrenilmiş çaresizlik kuramı, bireyin tekrar eden kontrolsüzlük deneyimleri sonucunda pasifleştiğini ve çaba göstermeyi bıraktığını ortaya koymaktadır (Seligman, 1975). Medya dili, sembolik düzeyde benzer bir kontrolsüzlük deneyimi üretmektedir. Birey, yaşadığı kaygının kaynağını somut bir olayla ilişkilendiremediğinde, bu duyguyu kaçınılmaz bir ruh hâli olarak kabul eder. Böylece algılanan kontrol duygusu aşınır ve psikolojik dayanıklılığın temel dayanaklarından biri zayıflar.

5.3. Dayanıklılıktan Kırılganlığa Geçiş

Medya dili aracılığıyla üretilen sürekli tehdit algısı, bireyin psikolojik dayanıklılığını zamanla kırılganlığa dönüştürmektedir. Bu dönüşüm ani değil, kümülatif bir süreçtir. Birey, her bir medya içeriğini tek başına zararsız olarak değerlendirebilir; ancak bu içeriklerin sürekliliği, uzun vadede duygusal ve bilişsel kaynakları tüketmektedir.

Kronik stres altında kalan bireylerde, duygusal düzenleme becerileri zayıflar ve baş etme stratejileri işlevsizleşir. Bu durum, bireyin geleceğe yönelik umutlarını azaltmakta ve risk algısını genişletmektedir. Hobfoll'un kaynakların korunumu kuramı, stresin bireyin sahip olduğu psikolojik ve sosyal kaynakların kaybıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Hobfoll, 1989). Medya dili, bu kaynak kaybını hızlandıran sembolik bir faktör olarak işlev görmektedir. Dayanıklılığın aşınmasıyla birlikte birey, belirsizlik karşısında daha kırılgan hâle gelir. Kaygı, tükenmişlik ve duygusal donukluk gibi durumlar daha sık görülür. Bu kırılganlık, bireyin yalnızca ruhsal sağlığını değil, sosyal ilişkilerini ve karar verme süreçlerini de olumsuz etkiler.

5.4. Sembolik Şiddet Bağlamında Dayanıklılığın Aşınması

Psikolojik dayanıklılığın aşınması, sembolik şiddetin en görünmez sonuçlarından biridir. Medya dili yoluyla üretilen sembolik şiddet, bireyin dayanıklılığını doğrudan hedef almaz; ancak algı dünyasını dönüştürerek dayanıklılığı besleyen temel mekanizmaları zayıflatır. Birey, kendisini sürekli tehdit altında hissettiği bir dünyada, psikolojik olarak ayakta kalmakta zorlanır. Bu süreçte birey, yaşadığı ruhsal zorlanmayı kişisel bir yetersizlik olarak yorumlama eğilimi gösterebilir. Oysa bu zorlanma, büyük ölçüde medya aracılığıyla üretilen sembolik bir baskının sonucudur. Sembolik şiddetin en güçlü yönü, etkilerinin bireysel düzeyde algılanmasıdır. Böylece toplumsal ve söylemsel bir sorun, bireysel bir psikolojik sorun gibi görünür. Bu bölüm, medya dili, sembolik şiddet ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi kuramsal düzeyde ortaya koymaktadır. Bir sonraki ve son bölümde, bu ilişkilerin genel bir değerlendirmesi yapılacak ve çalışmanın kuramsal katkıları tartışılacaktır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

6.1. Bulguların Kuramsal Özeti

Bu çalışma, medya dilinin yalnızca bilgilendirici bir araç değil, aynı zamanda bireylerin algısal ve psikolojik süreçlerini yapılandıran sembolik bir güç alanı olduğunu ortaya koymuştur. Medya aracılığıyla sürekli yeniden üretilen kriz, tehdit ve risk söylemleri; bireylerin dünyayı algılama biçimlerini dönüştürmekte ve bu dönüşüm çoğu zaman fark edilmeden gerçekleşmektedir. Pierre Bourdieu'nün sembolik şiddet kavramı, bu görünmez etkiyi açıklamak açısından işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Medya dili, bireylere doğrudan baskı uygulamaksızın, anlam dünyalarını biçimlendirerek bir tahakküm ilişkisi kurmaktadır (Bourdieu, 1991; 1998). Çalışma, bu sembolik sürecin psikolojik sonuçlarını Richard Lazarus'un stres kuramı bağlamında ele almıştır. Lazarus'a göre stres, olayların kendisinden değil, bireyin bu olayları nasıl değerlendirdiğinden kaynaklanmaktadır (Lazarus & Folkman, 1984). Medya dili yoluyla sürekli tehdit algısına maruz kalan bireylerin bilişsel değerlendirme süreçleri, tehdit merkezli hâle gelmekte; bu durum stresin kronikleşmesine yol açmaktadır. Kronik stres ise, psikolojik dayanıklılığın temel bileşenlerini aşındıran bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

6.2. Medya Dili, Sembolik Şiddet ve Kronik Stres İlişkisi

Bu çalışmanın temel katkılarından biri, medya dili ile kronik stres arasındaki ilişkiyi sembolik şiddet kavramı üzerinden bütüncül biçimde ele almasıdır. Medya söylemleri aracılığıyla üretilen tehdit algısı, bireylerin kontrol duygusunu zayıflatmakta ve belirsizlikle baş etme kapasitelerini sınırlamaktadır. Bu durum, stresin geçici bir tepki olmaktan çıkıp kalıcı bir ruh hâline dönüşmesine neden olmaktadır. Sembolik şiddetin en belirgin özelliği, etkilerinin bireyler tarafından kişisel bir deneyim olarak algılanmasıdır. Bireyler, yaşadıkları kaygı ve stresin kaynağını medya söylemleriyle ilişkilendirmemekte; bu durumu kendi içsel zayıflıklarıyla açıklama eğilimi göstermektedir. Bu durum, sembolik şiddetin görünmezliğini ve etkinliğini artırmaktadır. Medya dili, bu bağlamda, bireylerin ruhsal dünyasında süreklilik arz eden bir stres rejimi üretmektedir.

6.3. Psikolojik Dayanıklılığın Aşınmasına İlişkin Değerlendirme

Psikolojik dayanıklılık, bireyin stresli ve zorlayıcı koşullar karşısında uyum sağlayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Ancak bu kapasite, bireyin algıladığı kontrol düzeyi ve anlam dünyasıyla doğrudan ilişkilidir. Medya dili yoluyla sürekli yeniden üretilen tehdit anlatıları, bireyin dünyayı öngörülemez ve kontrol edilemez bir yer olarak algılamasına neden olmaktadır. Bu algı, psikolojik dayanıklılığı besleyen temel mekanizmaları zayıflatmaktadır (Bonanno, 2004). Bu çalışma, dayanıklılığın aşınmasını bireysel bir yetersizlik olarak değil, söylemsel ve toplumsal bir süreç olarak ele almıştır.

Medya dili, bireylerin baş etme kaynaklarını tüketen sembolik bir baskı alanı oluşturarak, kırılganlığı artırmaktadır. Bu durum, kaygı bozuklukları, tükenmişlik ve duygusal donukluk gibi psikolojik sorunların yaygınlaşması için elverişli bir zemin yaratmaktadır.

6.4. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar

Bu çalışma, kuramsal ve kavramsal bir tasarıma dayanmaktadır ve ampirik veri içermemektedir. Bu durum, bulguların genellenebilirliği açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ancak çalışmanın amacı, nicel ya da nitel verilerle ölçüm yapmak değil, medya dili, sembolik şiddet ve stres süreçleri arasındaki ilişkiyi kavramsal düzeyde açığa çıkarmaktır. Gelecek araştırmalar, bu kuramsal çerçeveyi ampirik çalışmalarla destekleyebilir. Özellikle medya içerik analizi, deneysel tasarımlar ve uzunlamasına araştırmalar, medya söylemlerinin bireylerin stres düzeyleri ve psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini daha somut biçimde ortaya koyabilir. Ayrıca dijital medya ve algoritmik içerik dağıtımının bu süreçteki rolü, ayrı bir araştırma alanı olarak ele alınabilir.

6.5. Genel Değerlendirme

Sonuç olarak bu çalışma, medya dilinin sembolik şiddet yoluyla bireylerin psikolojik dünyasını yapılandırdığını ve bu yapılandırmanın kronik stres ile psikolojik dayanıklılığın aşınmasıyla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Medya söylemlerinin eleştirel bir bakışla değerlendirilmemesi durumunda, bireyler farkında olmadan sürekli bir stres rejimi içinde yaşamaya mahkûm olmaktadır. Bu bağlamda eleştirel medya okuryazarlığı, yalnızca bilişsel bir beceri değil, aynı zamanda psikolojik bir koruyucu mekanizma olarak değerlendirilmelidir. Medya dilinin görünmez etkilerinin fark edilmesi, bireylerin algı süreçlerini yeniden yapılandırmalarına ve psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirmelerine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Altheide, D. L. (2002). Creating fear: News and the construction of crisis. Aldine de Gruyter.

Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W. H. Freeman.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. Anchor Books.

Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist, 59(1), 20–28. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20

Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1998). Practical reason: On the theory of action. Stanford University Press.

Couldry, N. (2012). Media, society, world: Social theory and digital media practice. Polity Press.

Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism. Stanford University Press.

Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (2002). Growing up with television: Cultivation processes. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), Media effects: Advances in theory and research (2nd ed., pp. 43–67). Lawrence Erlbaum.

Hall, S. (1997). Representation: Cultural representations and signifying practices. Sage.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist, 44(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

Lazarus, R. S. (1999). Stress and emotion: A new synthesis. Springer.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. Springer.

McCombs, M. (2004). Setting the agenda: The mass media and public opinion. Polity Press.

Pariser, E. (2011). The filter bubble: What the Internet is hiding from you. Penguin Press.

Seligman, M. E. P. (1975). Helplessness: On depression, development, and death. W. H. Freeman.

Silverstone, R. (2007). Media and morality: On the rise of the mediapolis. Polity Press.

Thompson, J. B. (1995). The media and modernity: A social theory of the media. Polity Press.

van Dijk, T. A. (2008). Discourse and power. Palgrave Macmillan.

Zuboff, S. (2019). The age of surveillance capitalism. PublicAffairs.

ENGELLİ HAKLARININ İNSAN HAKLARI TEMELİNDE YENİDEN İNŞASI: SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

RECONSTRUCTION OF DISABILITY RIGHTS ON A HUMAN RIGHTS BASIS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIAL WORK

Dr. Fatih CEBECİ
İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-3866-5967

Dr. Osman AKAY
İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2723-0901

ÖZET

Bu çalışma, Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin engelliliği yalnızca bireysel bir yetersizlik olarak değil, toplumsal engellerle ilişkili bir insan hakları meselesi olarak ele alan yaklaşımını sosyal hizmet perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İnsan hakları temelli anlayış, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımının önündeki fiziksel, kurumsal ve tutumsal engellerin ortadan kaldırılmasını gerekli görür. Bu bakış açısı odağı yalnızca bireye sunulan hizmetlere değil, aynı zamanda toplumun ve kamusal düzenlemelerin daha kapsayıcı hale getirilmesine yöneltir. Engellilik burada bedensel sınırlılıkların ötesinde, çevresel koşullar ve toplumsal tutumlarla şekillenen bir durum olarak ele alınmaktadır. Ayrımcılığın önlenmesi, eşit yurttaşlık, erişilebilirlik, makul düzenleme ve evrensel tasarım ilkeleri hak temelli yaklaşımın temel dayanaklarını oluşturur. Katılımın yalnızca fiziksel mekânlara erişimle sınırlı olmadığı; bilgiye ulaşma, dijital ortamları kullanabilme ve karar süreçlerinde yer alabilme gibi boyutları da kapsadığı özellikle vurgulanmaktadır. Engelliliğin toplumsal cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik koşullarla kesiştiği durumlarda eşitsizlikler daha da derinleşebilmektedir. Bu noktada sosyal hizmet, bireysel destek sunmanın ötesinde hakların korunmasını, savunuculuğun güçlendirilmesini ve kapsayıcı sosyal politikaların geliştirilmesini içeren geniş bir sorumluluk alanına sahiptir. Bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin kararlara katılımının desteklenmesi, toplum temelli hizmetlerin yaygınlaştırılması ve ayrımcı uygulamaların azaltılması kapsayıcı bir toplum açısından temel gereklilikler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, hak temelli yaklaşımın sosyal hizmet eğitimi ve uygulamalarında daha güçlü biçimde yer almasının, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımını desteklemede belirleyici olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli Hakları, Sosyal Hizmet, İnsan Hakları Temelli Yaklaşım, Erişilebilirlik.

ABSTRACT

This study aims to evaluate, from a social work perspective, the approach of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which frames disability not merely as an individual impairment but as a human rights issue closely linked to social barriers. A human right–based understanding calls for the removal of physical, institutional, and attitudinal obstacles that hinder the full and equal participation of persons with disabilities in social life. From this standpoint, the focus extends beyond services provided to individuals and emphasizes the need to make society and public arrangements more inclusive. Disability is addressed here as a condition shaped not only by bodily limitations but also by environmental factors and social attitudes. The prevention of discrimination, equal citizenship, accessibility, reasonable accommodation, and universal design constitute the core principles of a rights-based approach. Participation is not limited to access to physical spaces; it also includes access to information, the ability to use digital environments, and involvement in decision-making processes. Inequalities may deepen further when disability intersects with factors such as gender, age, and socioeconomic conditions. In this context, social work holds a broad sphere of responsibility that goes beyond providing individual support and includes the protection of rights, the strengthening of advocacy, and the development of inclusive social policies. Supporting individuals' participation in decisions affecting their own lives, expanding community-based services, and reducing discriminatory practices are regarded as essential steps toward a more inclusive society.

In conclusion, this study argues that strengthening the place of the human rights–based approach in social work education and practice is decisive for supporting the equal participation of persons with disabilities in social life.

Keywords: Disability Rights, Social Work, Human Rights–Based Approach, Accessibility.

A DELIBERATE HUMOUR: THE MASKS OF THE OPPRESSED TRUTH

Dr. Mas'ud HAMDAN
University of Haifa, Faculty of Humanities, Departments of Arabic Language and Literature & Theatre Performance, Israel/Palestine

Abstract
The mask has been recognized as an essential accessory for both ritualistic and artist purposes. Its qualities, which highlight the fictional over the real, contributed to its artistic use, which has been common, since the beginning of theatre. The mask had established types for tragedy, satirical plays, and comedy, where the caricatured-grotesque character was emphasized. The era of the "corona mask", social distancing, and restrictions of freedom of speech, bring forth various connotations. One of them is the mask of "madness" in Arab culture. This is not a material mask that covers the nose and mouth to protect against a mysterious virus, but a mask-like figure through which one can express the forbidden, and protest against "political" and institutional "viruses" in a familiar, humoristic, carnivalesque atmosphere that brings people together. The figure of the "fool-wise" in ancient Arab culture is a clear representation of the dialectic of "truth and falsehood". In the face of the silence of common sense and its obedience, this figure is forced to wear the mask of a fool in order to express her truth. Through the voice of madness that emerges as an authentic protest from the throat of an inconsequential, marginal, funny and ridiculous actor, the "fool-wise" ensures protection against any harm, while finding a way to convey his message in a play titled "reality of Tyranny". This article discusses this figure and the nature of the mask it wears, its various reflections in ancient Arab culture, and its development in the Arab popular comedy and satirical theatre in the twentieth century.
Keywords: Carnival, Clown, Comedy, humour, karakoz, Laughter, Mask, The Tragic Fool, Zanni.

THE DISCOURSE OF POWER AND TRUTH IN POETIC WORKS (LITERATURE AND ART): AN INTRODUCTION

Dr. Mas'ud HAMDAN
University of Haifa, Faculty of humanities, Depts of Arabic Language and literature & Theatre Performance, Israel/Palestine

Abstract
Friedrich Nietzsche argued that truth is nothing but "a mobile army of metaphors and metonyms" and that knowledge is one of the forms of "the will to power." Following Nietzsche, Foucault (pragmatist philosopher as Nietzsche) created his archaeology out of this specific point. Truth is what is considered true if reinforced by the discourse of power. For Rorty, another pragmatist philosopher, truth is high esteem, approval, and "social commendation." That is, truth is a social construct that lacks any obligation or necessity that might be inherent in the nature of things.
Therefore, it can be concluded that whomever does not exercise power, does not possess the truth either. However, examining power relations as a comprehensive network that encompasses all aspects of human activity, leads the pragmatist to strip the ethical distinction between the oppressor and the oppressed of its meaning. This is because every individual's will, is subsumed under the will to power.
Although initially, we follow Rorty's model—which replaces objectivity with two methods, 'ironism' versus solidarity, i.e., adopting concepts and values through the creation of the self by individual freedom of choice, we still in this paper insist on challenging the pragmatic method through discussing the following question:
What about the truth (reflected in poetic works) that is, in its essence, an absolute rejection of the will to power?
Keywords: Nietzsche, Foucault, Rorty, truth, power, pragmatic method.

A SMALL TAP IN THE BIG REALM OF THE SERIO-COMICAL

Dr. Mas'ud HAMDAN
University of Haifa, Faculty of humanities, Depts of Arabic Language and literature & Theatre Performance, Israel/Palestine

Abstract
This paper focuses on the esthetic interaction between **absurd, comedy, satire and tragedy**, in the Syrian film ***The Report*** (*Al-Taqrir*, 1986) written by the late Muhammad Al-Maghut (scriptwriter, 1934-2006) & directed by Durayd Lahham (director, 1934-). The distinctive way in which the filmmakers combine these features has a significant role in directing the audience from the absurd to the catharsis of sublime emotions.
Carnivalesque humor within the **Satire** genre, play a major part in highlighting the paradoxical and "the ridiculous" absurdity in social and political life in Syria during the seventies and eighties of the twentieth century. By the **satirical** sharpening of the gap between what is desirable and what is found, filmmakers try to convince us to reject out of hand low standards and corrupted norms.
'Azmi Baik, the principled anti-hero, matches one of the most prominent carnivalesque characters as Bakhtin describes it when he refers to the polyphonic Novels of Fyodor Dostoevski. Especially, the total fusion of the character between personal life and worldview.
carnivalesque humor, even if progressively and indirectly, has a temporary **comic** release; an "emancipatory", "liberatory" and also perhaps occasionally a "revolutionary" function. However, because release is momentary, the absurd still "raises its head" approximately in every corner. Therefore, in order to liberate us from the **absurd**, filmmakers lead us to an uplifting path where in the last scene we arrive at the **tragic** catharsis once we reveal the horrifying consequences of the harsh confrontation between an innocent carnivalesque hero and a suspicious reality.
No doubt that this satiric film functions as a clear, direct and powerful condemnation of a corrupted regime. Yet, it is also a barefaced confession regarding the impotence of the struggle against injustice as long as it is only a lost combat of an isolated, decent, eccentric intellectual.
Keywords: Absurd, Bakhtin, Carnivalesque, Satire, Tragicomic.

IMPACTS OF ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ON 'CIRANI' SYNDROME AMONG BASIC AND SECONDARY SCHOOLS STUDENTS IN SOKOTO STATE, NIGERIA

Abbas Abubakar Hiliya, PhD
Department of Educational Management, Shehu Shagari University of Education, Sokoto

Abstract
In the socio-economic landscape of Sokoto State in recent years, the "Cirani" syndrome the seasonal migration of youth for menial labor remains a persistent threat to educational stability. Despite various federal and state mandates to integrate Entrepreneurship Education (EE) as a tool for self-reliance, the disconnect between policy and practice continues to fuel high dropout rates and instructional discontinuity during the dry season. This study intends to investigate entrepreneurship education struggled to "anchor" students to their local communities and how a recalibrated vocational blueprint can serve as a viable deterrent to migration. The study was guided by three research objectives, questions and one null hypothesis. The study was grounded in Human Capital Theory, which argues that education must increase an individual's local economic value, and Lee's Push-Pull Theory, which identifies how localized entrepreneurship can neutralize the "push" factors of rural poverty. This study employed a mixed-methods using descriptive survey research design. Quantitative data were gathered through structured surveys and school attendance registers to map migration patterns. Qualitative insights were obtained via focus group discussions with student "migrants" and in-depth interviews with school administrators and state policy makers. The research was conducted selected in rural and semi-urban LGAs most affected by seasonal migration. Data obtained was analysed using thematic analysis and descriptive statistics using simple frequency and percentage based on the research variables. Findings from the study revealed a significant negative correlation between practical skill acquisition and migration intent ($r=-0.64, p<0.05$), suggesting that students with viable vocational skills (such as agri-preneurship and leather works) are more likely to remain in their local communities during the dry season. The study concludes that while EE has the potential to anchor students to their local economies, the current theoretical bias in its delivery undermines its effectiveness as a migration deterrent. It is recommended that the Sokoto State Ministry of Basic and Secondary Education recalibrate the EE policy toward a "Skill-for-Stay" model by renovating vocational workshops and providing start-up kits to students, thereby transforming the school into a productive center for local economic survival.
Keywords: Cirani Syndrome, Entrepreneurship Education, Student Retention, Vocational Skills, Sokoto State.

OPTIMIZING MEASUREMENT PRECISION IN EDU 112 (PSYCHOLOGY OF LEARNING) TESTING: AN ITEM RESPONSE THEORY APPROACH TO DETERMINING MINIMUM ITEM REQUIREMENTS

Aminu HUSSAINI
Department of Guidance and Counselling, Shehu Shagari University of Education, Sokoto
ORCID: 0009-0003-4657-9169

Dr. Abubakar ABDULLAHI
Department of Education, Bayero University, Kano-Nigeria

Abstract
Reliable assessment is essential in the Psychology of Learning (EDU 112), where accurate measurement of students' cognitive achievement informs sound instructional and academic decisions. This study applied the Two-Parameter Logistic (2PL) Item Response Theory model to determine the minimum number of items required to achieve adequate measurement precision in an EDU 112 multiple-choice test administered to Undergraduate One (UG I) students. Data were obtained from 767 students at Shehu Shagari University of Education, Sokoto, Nigeria. Responses to a 30-item test were analyzed to estimate item difficulty and discrimination parameters. The Test Information Function (TIF) and Conditional Standard Errors of Measurement (CSEM) were examined across ability levels to evaluate the effects of progressive item reduction on measurement precision. Findings revealed that reducing test length led to a decline in test information and a corresponding increase in conditional measurement error, particularly around average ability levels. Tests below the identified optimal item range failed to provide sufficient precision for dependable academic decision-making. Results indicate that a carefully calibrated subset of items can sustain acceptable measurement precision while reducing administration time and cognitive burden. The study demonstrates the utility of IRT in developing efficient and psychometrically robust assessments in Psychology of Learning courses.
Keywords: Item Response Theory, two-parameter logistic model, test information function, conditional standard error of measurement, test length

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY

Valeria Alejandra GASSER JIMÉNEZ
Juárez Autonomous University of Tabasco
ORCID: 0009-0007-4717-8550

Yazmín RAMÓN CADENA
Juárez Autonomous University of Tabasco
ORCID: 0009-0009-3068-8196

Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ
Juárez Autonomous University of Tabasco
ORCID: 0009-0006-3446-4622

Abstract
It is estimated that by the year 2050 there will be more plastic than fish in the ocean. However, the question is not how much plastic there is, but rather: *What kind of citizens are we educating to face this reality?* Environmental education has ceased to be a simple "additional subject" and has become a pillar of planetary survival. The first challenge is to understand that it is no longer enough to provide data about recycling. The 21st century demands an education that questions models of production and consumption.
The civilizational crisis is not only an ecological crisis, but also a crisis of values. A systemic approach means teaching that everything is interconnected—economy, society, and biodiversity. Ecological literacy enables the understanding of natural systems that make life possible. This paper analyzes why the current educational model is insufficient and how environmental education can become the most powerful tool for resilience in our era.
Regenerative education goes beyond merely maintaining resources; the trend for 2026 is to educate for the active restoration of damaged ecosystems. According to UNESCO (2025), education must address three fronts in an integrated manner: climate change, pollution, and biodiversity loss. Through eco-social competence, a new model is proposed that not only seeks knowledge, but also integrates ethics, politics, and emotion as tools for change. Environmental education can no longer be an extracurricular activity; it must be the transversal axis of all human education.
Furthermore, this approach involves educating critical citizens who are capable of making informed and responsible decisions in their daily lives and in their social participation. Schools, families, and communities must work together to strengthen sustainable habits and foster a culture of environmental care. It is not only about protecting nature, but about rethinking the relationship between human beings and nature, recognizing its limits and intrinsic value. In this way, environmental education is consolidated as a fundamental strategy for building fairer, more supportive, and more resilient societies in the face of present and future environmental challenges.
Keywords: education, civilizational, eco-social competence, survival, biodiversity, climate change, pollution.

DEVELOPMENT AND EVALUATION OF DIGITAL TEACHING LEARNING RESOURCES IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION: A META-ANALYTICAL REVIEW

Dr. Afshan NASEEM
Department of Education, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan

Syed IZATULLAH
Department of Education, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan

Rabeeya NASIR
Department of Education, University of Management and Technology, Lahore, Pakistan

Abstract
As generative artificial intelligence and digital technologies rapidly expand across higher education in Pakistan, an important question emerges: does increased technology use genuinely improve students' academic performance? This study addresses that question through a systematic meta-analysis aimed at informing evidence-based development of digital teaching and learning resources. Following PRISMA guidelines, quantitative studies published between 2002 and 2022 were reviewed. Six eligible studies conducted in Pakistani universities, representing a combined sample of 2,568 participants, were analyzed using a random-effects model to calculate standardized mean differences (Hedges' g). The overall effect size ($g = 0.326$, $p = 0.072$) suggests a small positive relationship between technology use and academic achievement; however, this effect did not reach conventional levels of statistical significance. Substantial heterogeneity was observed across studies ($\tau^2 = 0.14$; $I^2 = 99.03\%$), indicating wide variation in how effectively technology was integrated. Moderator analysis revealed that educational level significantly influenced outcomes ($p < .001$). Postgraduate students (MPhil/PhD) appeared to benefit more from digital technologies compared to undergraduates. These findings challenge the assumption that expanding digital access alone guarantees improved learning outcomes. Instead, they highlight a persistent gap between digital availability and meaningful academic gains. The study calls for a shift from infrastructure-focused investment toward pedagogy-driven digital resource design. Specifically, it recommends structured and scaffolded digital tools tailored to undergraduate learning needs, alongside flexible, research-oriented tools for postgraduate students. Ultimately, effective instructional design not mere digitalization should guide future educational technology initiatives.

Keywords: Academic Achievement, Digital Resources, Instructional Design, Meta-Analysis, Technology Integration.

RECONFIGURING CONTEMPORARY PARADIGMS: ETHICS, IDENTITY AND GLOBAL TRANSFORMATIONS

PhD Assistant Rusu ANDREEA
Ștefan cel Mare University of Suceava, Romania

PhD Assistant Terec-Vlad LOREDANA
Ștefan cel Mare University of Suceava, Romania

Abstract
The accelerated transformations of the 21st century have generated profound changes at the ethical and identity levels, calling into question the stability of traditional normative paradigms. Globalization, digitalization, biotechnological developments, migration, and ideological polarization directly influence the construction of individual and collective identities, as well as the foundations of moral and social responsibility. This paper analyzes the process of reconfiguring contemporary paradigms from the perspective of the relationship between ethics, identity, and global transformations. It argues that the fragmentation of value systems and the relativization of moral norms require the redefinition of a coherent normative framework capable of harmonizing universal principles with contextual diversity. Through an interdisciplinary approach integrating elements of legal theory, political philosophy, and social ethics, the study highlights emerging tensions between autonomy and solidarity, sovereignty and global governance, technological progress and moral limits.
Finally, the article proposes a conceptual framework for reformulating ethical responsibility within a globalized context, emphasizing the central role of human dignity and the necessity of coherent normative responses to contemporary crises. Its contribution lies in clarifying the theoretical foundations of current ethical and identity paradigms and in offering reference points for strengthening social cohesion and democratic stability.
Keywords: Ethics; Identity; Global Transformations; Human Dignity; Globalization

WOMEN EMPOWERMENT AND GENDER EQUALITY IN THE LIGHT OF ISLAMIC TEACHINGS

Ph.D. Scholar Rehana KANWAL
Department of Islamic Studies, National College of Business Administration and Economics, Lahore

Principal M. Farooq SHAKIR
Bismillah Higher Secondary Schools, Sadiq Abad, Pakistan

Abstract
It is a well-known fact that the teachings of the Holy Quran did not only relieve womankind from innumerable troubles and the plight of inhuman treatment, but it also elevated their status to the dignity par excellence. Women faced three major challenges in their social lives. Foremost, their position to be regarded at least equally a "human" like men, the second was the security threat and third was their honour. The Holy Quran, with its comprehensive, all-time effective and benevolent teachings, responded to all their social, moral and spiritual needs and bestowed them all-round equality, protection, and dignity. Indeed, the teachings of the Holy Quran led womankind towards dignity from darkness and oppression. This article includes well elaborated description of all three paradigm related to dignity of women that Holy Quran focusses and the same are the elements that are required to be elevated and redifined in the light of Quranic discourse in order to elevate, protect and maintan the status of women at present age.
Keywords: Quranic discourse, Islam, Dignity, Equality, Status of Women.

YEŞİL LOJİSTİK VE DİJİTALLEŞME: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAPSAMINDA KAVRAMSAL BİR İNCELEME

GREEN LOGISTICS AND DIGITALIZATION: A CONCEPTUAL REVIEW IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY

Doç. Dr. Nurdan DEĞİRMENCİ
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
ORCID: 0000-0002-8759-8871

Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÖNÇER DEMİRAL
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret
ORCID: 0000-0001-7400-1899

ÖZET

Artan çevresel baskılar, iklim değişikliği ile mücadele gerekliliği ve kaynak verimliliği arayışı, lojistik faaliyetlerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel boyutlarıyla da ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Geleneksel lojistik sistemlerin maliyet ve hız odaklı yapısı, çevresel sürdürülebilirliğin ikincil planda kalmasına ve süreç şeffaflığının sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu noktada dijitalleşme, yalnızca operasyonel verimlilik sağlayan bir unsur değil, yeşil lojistik hedeflerine ulaşmada dönüştürücü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda yeşil lojistik, taşımacılık, depolama, paketleme ve dağıtım süreçlerinde enerji verimliliğini artırmayı, emisyonları azaltmayı ve atık oluşumunu minimize etmeyi hedefleyen sürdürülebilir uygulamalar bütününü ifade etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, dijitalleşmenin yeşil lojistik uygulamaları üzerindeki etkilerini sürdürülebilirlik perspektifinden kavramsal olarak ortaya koymaktır. Özellikle Nesnelerin İnterneti (IoT), büyük veri analitiği, yapay zekâ ve makine öğrenimi, dijital ikiz, otonom sistemler ve blokzincir gibi dijital teknolojilerin lojistik süreçlerde şeffaflık, izlenebilirlik ve optimizasyon sağlaması, çevresel performansın iyileştirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede dijitalleşme, yeşil lojistik uygulamalarının etkinliğini artıran kolaylaştırıcı bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, dijitalleşmenin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle nasıl bütünleşebileceğini lojistik sektörü özelinde açıklığa kavuşturmasından kaynaklanmaktadır. Elde edilen kavramsal çerçevenin, gelecekte yapılacak ampirik çalışmalar için teorik bir temel oluşturması ve politika yapıcılar ile sektör uygulayıcılarına yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil lojistik, Dijitalleşme, Sürdürülebilirlik, Akıllı lojistik sistemleri, Kaynak verimliliği

ABSTRACT

Increasing environmental pressures, the need to combat climate change, and the pursuit of resource efficiency necessitate that logistics activities be addressed not only in economic terms but also in terms of their environmental dimensions. The cost- and speed-focused structure of traditional logistics systems has resulted in environmental sustainability being relegated to a secondary position and limited process transparency. At this point, digitalization is emerging not only as an element that provides operational efficiency but also as a transformative tool for achieving green logistics goals. In this context, green logistics refers to a set of sustainable practices that aim to increase energy efficiency, reduce emissions, and minimize waste generation in transportation, storage, packaging, and distribution processes.

The primary objective of this study is to conceptually explore the effects of digitalization on green logistics applications from a sustainability perspective. Digital technologies such as the Internet of Things (IoT), big data analytics, artificial intelligence and machine learning, digital twins, autonomous systems, and blockchain are considered important tools for improving environmental performance by providing transparency, traceability, and optimization in logistics processes. In this context, digitalization is considered a facilitating factor that enhances the effectiveness of green logistics applications.

The significance of this study lies in clarifying how digitalization can be integrated with environmental sustainability goals, specifically within the logistics sector. The conceptual framework developed is expected to provide a theoretical foundation for future empirical studies and to serve as a guide for policymakers and industry practitioners.
Keywords: Green logistics, Digitalization, Sustainability, Smart logistics systems, Resource efficiency

BALKAN TİCARETİNİN MEKÂNSAL YAPISI: DIŞ TİCARET KARŞILAMA ORANLARININ BÖLGESEL DİNAMİKLERİ

SPATIAL STRUCTURE OF BALKAN TRADE: REGIONAL DYNAMICS OF FOREIGN TRADE COVERAGE RATES

Doç. Dr. Dilara AYLA
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü
ORCID NO: 0000-0002-0206-250X

ÖZET

Bu çalışma, dış ticaretin önemli göstergelerinden olan karşılama oranını etkileyen yerel ve komşu ülkelerdeki makroekonomik dinamiklerin incelenmesini amaçlamaktadır. Bölgesel anlamda mekânsal yayılma etkilerinin incelendiği analizde, Balkan ülkeleri için açıklanan ve güncel olan 2024 yılı verilerinden yararlanılmıştır. Mekânsal Durbin Hata Modeli (SDEM) kullanılarak gerçekleştirilen yatay kesit tahminlemesinde karşılama oranını açıklamak üzere ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırım, yurtiçi tasarruflar ve enflasyon oranı değişkenleri kullanılmıştır. Analiz bulguları, karşılama oranının ticari açıklık ve tasarruf oranından pozitif; doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyondan ise negatif yönde etkilendiğini göstermiştir. Analizin odak noktası olan mekânsal değişken sonuçları ise tüm değişkenler için negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ek olarak yapılan sağlamlık ve duyarlılık analizleri de SDEM modelinin ve değişken setinin yapısal tutarlılığını doğrulamıştır. Bu tespit, dış ticaret performansının mekânsal bir etki mekanizması ile işlediğine dair önemli bir kanıt oluşturmaktadır. Bulgular, komşu ülkelerdeki gelişmelerin rekabet baskısı yaratarak ana ülkeyi etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, yurtiçi tasarrufların arttırılması ve olası düşüşlerin önlenmesi, ticari açıklık düzeyinin arttırılması, doğrudan yabancı yatırımların ihracatı teşvik eden sektörlere yönlendirilmesi ve fiyat istikrarını sağlayarak maliyet avantajı yaratan politikaların güçlendirilmesi önerilmektedir.
Anahtar kelimeler: Yatay Kesit Modeller, Dış Ticaret.

ABSTRACT

This study examines the macroeconomic dynamics in domestic and neighboring countries that affect the coverage ratio, an important indicator of foreign trade. The analysis, which investigates regional spatial spillover effects, uses the recent data (from 2024) for the Balkan countries. In the cross-sectional estimation conducted using the Spatial Durbin Error Model (SDEM), trade openness, foreign direct investment, domestic savings, and the inflation rate were used to explain the coverage ratio. The findings showed that the coverage ratio is positively affected by trade openness and the savings rate, and negatively affected by foreign direct investments and inflation. The results for spatial effects -the focal point of the analysis- were negative and statistically significant for all spatial variables. Additionally, the robustness and sensitivity analyses confirmed the structural consistency of the SDEM model and the variable set. These findings provide important evidence that foreign trade performance operates through a spatial mechanism. The findings reveal that developments in neighboring countries may create competitive pressure and affect the home country. In this context, it is recommended to boost domestic savings and prevent possible declines, enhance trade openness, channel foreign direct investments into export-promoting sectors, and strengthen policies that create cost advantages by ensuring price stability.
Keywords: Horizontal Section Models, Foreign Trade.

GİRİŞ

Dış ticaretteki finansman gücünün bir göstergesi olan ihracatın ithalatı karşılama oranı (KO), dış ekonomik dengenin izlenmesinde kullanılan temel rasyolardan biridir. İhracat değerinin ithalat değerine bölünmesiyle hesaplanan bu oran (Eurostat, 2006: 133), 1'in altında olması durumunda dış ticaret açığını gösterirken 1'den büyük olması halinde dış ticaret fazlasının olduğuna işaret etmektedir. 1'e yakın olması ise ithalatın büyük ölçüde ihracat ile finanse edildiğini göstermektedir. Bu nedenle ülkelerin döviz ihtiyacı, ekonomik kırılganlık, dış bağımlılık ve ticari sürdürülebilirlik gibi iktisadi performans ölçütleri açısından kritik bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Teorik olarak düşük seviyelerde olan KO değeri, ekonomideki yapısal problemlerin bir işareti olarak görülmekte ve dış ticaret performansını ölçmede yakından izlenen bir kriter olarak değerlendirilmektedir (Krugman v.d., 2018: 350-362). Bununla birlikte KO'nun teorik ve ülke düzeyindeki önemi Balkan ülkeleri gibi coğrafi, ticari, tarihi ve kurumsal açıdan birbirine bağlı bölgesel yapıların açıklanması noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu kapsamda bölgesel ekonomik performansın anlaşılabilmesi için KO göstergesinin coğrafi komşuluk, kümeleşme eğilimleri ve mekânsal dağılım dinamikleri açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, araştırma örneklemi olan Balkan ülkelerinin 2024 yılına ait KO verileri kapsamında nasıl bir dağılım sergilediğinin somutlaştırılması çalışmanın metodolojik bir adımını oluşturmaktadır. KO performansının bölgedeki mekânsal dağılımını ve olası örüntülerini gösteren bu yoğunluk haritası Şekil 1'de sunulmaktadır.

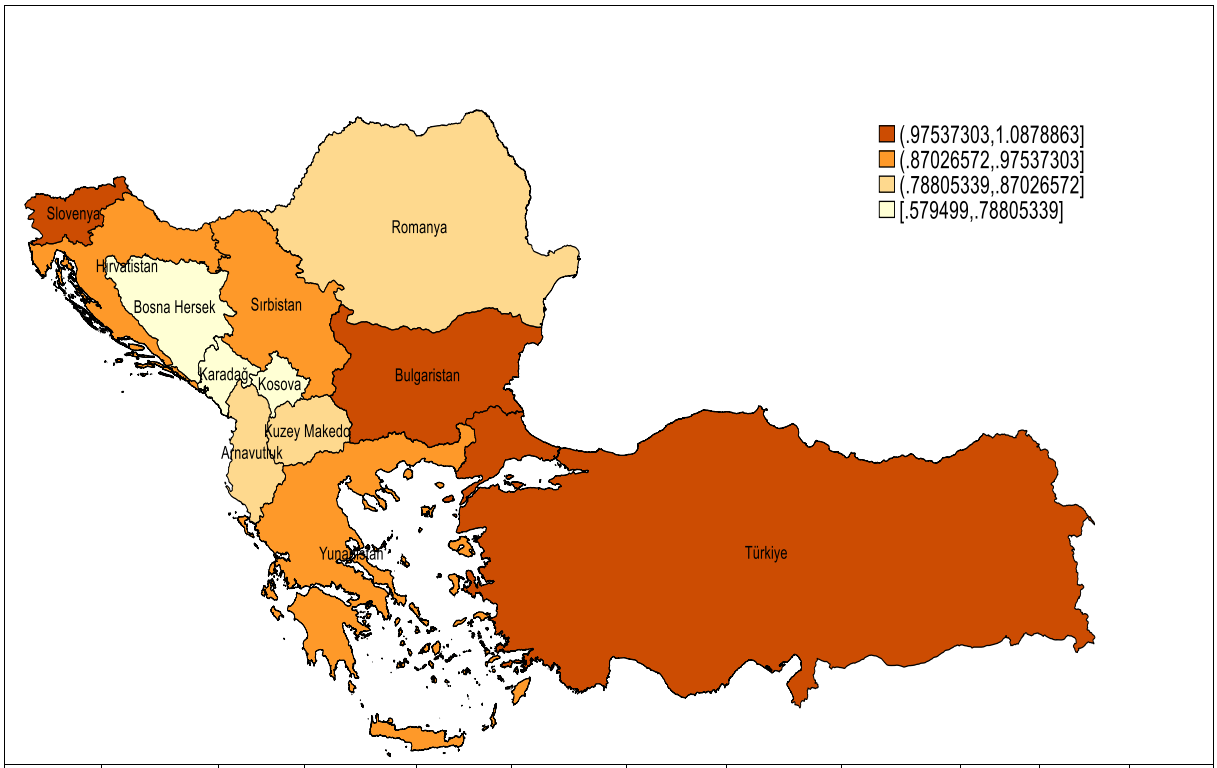

Slovenya	Bulgaristan	Türkiye	Hırvatistan	Sırbistan	Yunanistan	Romanya	Arnavutluk	Kuzey Makedonya	Bosna-Hersek	Karadağ	Kosova
1,09	1,04	1,01	0,94	0,90	0,89	0,85	0,84	0,83	0,75	0,66	0,58

Şekil 1. Karşılama Oranı (2024)

Şekil 1'de yer alan yoğunluk haritası incelendiğinde, karşılama oranlarının balkan coğrafyasında belirgin farklılıklar gösterdiği izlenmektedir. Bu verilere göre Slovenya (1,09), Bulgaristan (1,04) ve Türkiye (1,01) dış ticaret fazlası verirken diğer ülkelerde dış açık olduğu görülmektedir. Bu durum 2024 yılında bölge genelinde ithalatın ihracatı aştığını ve düşük KO değerlerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim haritadan da anlaşılacağı üzere, Balkanların batısındaki çoğu ülke ciddi ticaret açıkları yaşarken Slovenya ve bölgenin kuzeydoğusundaki ülkelerin nispeten güçlü dış ticaret dengelerine sahip olduğu izlenmektedir. Ortalama olarak 0.86 düzeyindeki KO değerleri, bu dönem itibariyle 0.83–0.94 aralığında yoğunlaşmış durumdadır. Bu kapsamda, heterojen bir ticaret yapısının varlığı dikkat çekmekte ve bölgedeki bazı ülkelerin rekabet avantajına sahip olduğu gözlenmektedir.

Balkan ülkeleri kapsamında gözlemlenen bu mekânsal farklılaşmalar, KO değerinin ticaret akımlarının yanı sıra sermaye hareketliliği, tasarruf dinamikleri, fiyat istikrarı gibi makroekonomik yapı unsurlarından güçlü bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Nitekim uluslararası ticaret ve büyüme literatürü, dış ticaret dengesinin oluşumunda sermaye girişleri, enflasyon, ticari açıklık ve yurtiçi tasarruf kapasitesi gibi faktörlerin üretim ve rekabet kanalları üzerinden kritik roller üstlenebildiğini vurgulamaktadır (Krugman v.d., 2018). Dolayısıyla, çalışmada kullanılan değişkenlerin KO ile olan ilişkisinin teorik temelde irdelenmesi hem Balkan ülkelerindeki ticaret performansının hem de bölgesel ekonomik dinamiklerin bütüncül bir şekilde kavranabilmesi açısından gerekli bir analitik adımı oluşturmaktadır.

Dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranlanması ile hesaplanan ve ekonomilerin dış dünya ile entegrasyon derecesinin bir göstergesi olan ticari dışarı açıklık oranı, KO üzerinde pozitif ya da negatif yönlü etki yaratabilen bir makroekonomik değişkendir. Bu bağlamda, ticari açıklık oranının yükselmesi ihracattan kaynaklandığında olumlu karşılanırken; ithalat artışı kaynaklı bir genişleme durumunda genellikle olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilir. Buna göre, ticari açıklığın kaynağına ve yapısal özelliklerine bağlı olarak değişkenlik gösteren bir etki mekanizmasının işlediği söylenilebilir. Bu kapsamda artan ekonomik açıklık, ölçek ekonomileri ve karşılaştırmalı üstünlükler gibi kanallar aracılığıyla ülkelerin ihracat kapasitelerini ve üretimdeki uzmanlaşma düzeylerini yükselten bir etki yaratabilmektedir. Dolayısıyla, ihracat hacminde meydana gelen genişleme ile karşılama oranının iyileşmesi beklenebilir. Bununla birlikte, teknoloji transferi ve daha geniş pazarlara erişim gibi mekanizmalar da açık ekonomilerin üretim yapısının daha rekabetçi ve ihracata yönelik bir hale dönüşmesine katkıda bulunmaktadır (Frankel & Romer, 1999: 381). Ancak KO üzerindeki net etki, ithalat bağımlılığının boyutuna ve ihracat yapısının katma değer gücüne bağlı olarak negatif olarak da gerçekleşebilmektedir. Örneğin yüksek ithalat bağımlılığı olan bir ihracat yapısı ihracat artışına rağmen KO'nun zayıflamasına sebep olabilmektedir.

Çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenlerden olan doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri ile karşılama oranı arasındaki ilişkilerin ise oldukça karmaşık bir yapı sergilediği söylenilebilir. Teoride ölçek ekonomileri, teknoloji transferi, üretim ağı bütünleşmesi ve uzmanlaşmış yönetim yoluyla ihracat kapasitesini arttırabilen DYY girişlerinin ithalatta bir artış olmaması halinde KO üzerinde genel olarak pozitif etki yaratması beklenmektedir. Bu durum DYY'leri etkileyen faktörleri ortaya koyan Dunning (1988)'in Mülkiyet-Konum-İçselleştirme" (OLI) adlı paradigmasında da belirtilmektedir. Bu çerçeve, DYY'lerin KO üzerinde belirleyici olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Ayrıca, DYY'lerin doğrudan ticaretin yanı sıra dolaylı kanallar da oluşturması da mümkündür. Yatırımcı firmalar, küresel tedarik ve satış ağlarına entegre olarak hem ihracat hem de ithalat akışlarının optimizasyonuna katkıda bulunabilir (Metulini v.d.,2017). Bununla birlikte, artan DYY girişlerin yerli firmalar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı noktasında bulgulara da rastlanmaktadır. Buna göre, DYY girişleri artan ekonomilerde ekonomik gücün yabancı firmalarda yoğunlaşması mümkündür. Bu durum, yerel sanayinin gelişimini engelleyerek, kârların yurtdışına transferine ve yerel yatırımların sınırlı kalmasına sebep olabilmektedir (Yeboah v.d., 2025: 27). Dolayısıyla DYY'lerin KO üzerindeki etki yönü de gelen yabancı yatırımın yatay ya da dikey nitelikte oluşuna, yerel üretim-tedarik sistemlerine ve aramalı yoğunluğuna bağlı olarak değişkenlik gösterebilecektir.

Bir diğer önemli makroekonomik gösterge olarak, dış ticaret üzerindeki etkileri sıklıkla incelenen yurtiçi tasarruf oranlarının KO üzerindeki etkileri için genel olarak yatırım kanalıyla gerçekleşen olumlu etkilerinden bahsetmek mümkündür. Klasik büyüme teorilerinde de belirtildiği üzere yatırım finansmanının temelini oluşturan yurtiçi tasarruflarda yaşanan artışların üretim kapasitesini ve ihracat potansiyelini arttırması beklentiler dahilindedir. Dolayısıyla tasarruf artışı ile KO üzerinde de olumlu gelişmelerin yaşanması beklense de bazı şartlarda ters yönlü bir mekanizma da işleyebilmektedir. Örneğin tasarrufların üretken yatırımlara yönlendirilmemesi, üretimin ithalat bağımlılığın yükseklik olması gibi yapısal nedenlerle KO üzerinde olumlu bir yansımanın gerçekleşmesi mümkün olmayabilecektir (Hamberg, 2016). Ek olarak, tasarruf- yatırım dengesinin yerel dinamiklerindeki eksikliklerin dış kaynak arayışına sebep olması durumunda da aramalı ve yatırım malına yönelik ithalat artışları yaşanabilecektir. Bu durum, tasarrufların KO üzerindeki iyileştirici etkisini zayıflatabileceği gibi negatif etkilerin yaşanmasına da sebep olabilen bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla tasarruf oranları, dış ticaret dengesinin korunması ve dış bağımlılığın azaltması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Son olarak, analiz kapsamında incelenen enflasyon oranı ve KO ilişkisi teorik olarak reel döviz kuru ve fiyat rekabeti yoluyla açıklanabilir.

Bu ilişki, yüksek enflasyon nedeniyle artan pahalılaşan yurt içi üretim yerine ithalatın cazip hale gelmesi ve bu durumun da KO üzerinde zayıflatıcı bir etki yaratmasına dayanmaktadır. Buna ek olarak, Marshall-Lerner koşulu ve reel efektif kurun ihracat-ithalat elastikiyetleri, enflasyon veya kur değişimlerinin dış dengeyi nasıl etkileyeceğini belirleyen temel teorik araçlar olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, ihracat ve ithalatın fiyat esneklikleri yeterince yüksekse, reel kur değer kaybı ihracatı artırarak karşılama oranında bir iyileşme sağlayabilmektedir. Aksi durumlarda ise, özellikle yüksek oranda girdi ithalatına bağımlı ekonomilerde, kısa vadede olumsuz etkiler gözlemlenebilir (Kemp, 2008). Ayrıca enflasyonun reel kurun aşırı değerlenmesi yoluyla rekabet gücünün eritmesi, üretim ve kaynak dağılımında bozulmalara yol açması, tasarruf- yatırım kararlarını olumsuz etkilemesi ve yapısal yönetişim sorunlarının bir belirtisi olması makroekonomik performansı zayıflatan dinamikler içermektedir (Gylfason, 1999: 1052). Bu durumda KO üzerinde teorik olarak negatif etkiler beklenmektedir. Ancak bu baskının gücü ve yönü ekonomilerin yapısal özelliklerine göre farklılık gösterebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, mekânsal ekonometri perspektifinden hareketle, seçilen makroekonomik değişkenlerin Balkan ülkelerinde karşılama oranları üzerindeki teorik etki kanallarını ve bölgesel dinamikleri sistematik olarak incelemektir. Çalışmada, bölge içindeki mekânsal farklılaşma ve komşuluk etkileri de dikkate alınarak, ampirik analizlerin bu heterojen yapıyı ve coğrafi bağlantıları yansıtacak şekilde tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım ile Balkan ülkelerinin ticaret performansını etkileyen bölgesel ve yapısal faktörlerin bütüncül olarak anlaşılmasına katkı sağlanarak politika önerilerine mekânsal bir derinlik kazandırılması hedeflenmektedir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dış ticaret dengesinin sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerinden olan karşılama oranı ekonomik kırılganlık, dış finansman ve büyüme dinamikleri ile yakından ilişkili bir kavramdır. Bu anlamda sahip olduğu kritik önem nedeniyle pek çok ampirik çalışmada ele alınan ve yakından izlenen bir gösterge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla makroekonomik yapıdaki çeşitli unsurların karşılama oranı üzerindeki etkileri de gerek dış talep gerekse iç talep dinamikleri açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, karşılama oranı üzerinde etkili olan faktörlerin ortaya konulması hem dış ticaret performansının hem de genel ekonomik denge unsurlarının açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmanın bu kısmında sunulan literatür özeti, dış ticaret performansına ilişkin literatürün çok geniş olması nedeniyle analiz değişkenleri kapsamındaki güncel ampirik çalışmalarla sınırlandırılmıştır. İncelenen ampirik bulguların özeti Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar/lar	Ülke/Dönem	Yöntem	Bulgu
Shawa & Shen (2013)	Tanzanya/1980-2012	En Küçük Kareler Yöntemi	DYY ve ticari serbestleşmenin dış ticaret dengesini pozitif; enflasyonun ise negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Chiu & Sun (2016)	76 ülke/1975-2010	Yumuşak Geçişli Panel Regresyon (PSTR)	Tasarruf oranı yüksek olan ülkelerin ticaret dengelerinde iyileşme gözlendiği belirtilmiştir. Ayrıca tasarruf oranı %14,8'lik eşik değerin üzerine çıkan ekonomilerin bu anlamda daha avantajlı olduğu vurgulanmıştır.
Chiu & Ren (2018)	Çin ve 102 ticaret ortağı/1995-2014	İki Aşamalı Farkı Alınmış Genelleştirilmiş Momentler Metodu (TSGMM)	Çin ve ticaret ortakları arasındaki tasarruf oranı farkı yüksek olduğunda bu ülkelerle ilgili dış ticaret dengelerinin olumsuz veya önemsiz bir etki altında olduğu tespit edilmiştir. Tam tersi durumda ise ikili dış ticaret dengelerinin iyileştiği belirlenmiştir.

Yao & Salim (2020)	Çin Şehirleri /2003-2011	Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (S-GMM)	DYY'lerin yerel yatırımları dışlama gibi ulusal düzeyde bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, DYY girişlerinin doğuda kalan ve merkez niteliği yüksek olmayan şehirlerde yerel yatırımları desteklediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Azizi & Ghasali (2021)	İran/1978-2017	Yumuşak Geçişli Regresyon (STR)	İki rejim döneminin karşılaştırmalı analizini içeren çalışmada, tasarruf artışlarının ticaret dengesi üzerindeki etkisinin ilk rejim döneminde negatif, ikinci rejim döneminde ise pozitif yönde olduğu belirlenmiştir.
Okpe & Ikpesu (2021)	Nijerya/1981-2017	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Gıda dış ticareti üzerine odaklanan çalışmada, enflasyonun ithalatı arttırırken ihracatı azalttığı tespit edilmiştir.
Kacou v.d. (2022).	61 gelişmekte olan ülke/1999-2018	Panel vektör otoregresif ve Granger	Ticari açıklık düzeyi yüksek olan ülkelerde verimlilik artışı yaşandığı ve buna bağlı olarak ihracat yapısının iyileştiği, ithalatın ise azaldığı belirlenmiştir.
Shuaibu v.d. (2022)	Nijerya/1989-2019	ARDL Sınır Testi	Ticari açıklık ve tasarruf oranı artışlarının ihracatı arttırdığı belirlenirken enflasyon ve DYY artışların ise ihracat üzerinde negatif etkiler yarattığı tespit edilmiştir.
Sumanaratne (2023)	Sri Lanka/1980-2020	ARDL Sınır Testi	DYY'lerin ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği belirlenirken enflasyon ve dış ticaret dengesinin kısa ve uzun vadede ilişkili olduğuna dair bir kanıta rastlanmamıştır.
Guo v.d. (2024)	Bangladeş/1972-2022	VECM	DYY'lerin kısa ve uzun dönemde ulusal yatırımlar üzerinde olumlu etkiler yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Bucevska & Merdzan (2024)	Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa (CESEE) Ülkeleri/1995-2021	Sabit Etkiler Modeli ve GMM	Genel olarak, DYY girişlerinin yerel yatırımları desteklediği belirtilmekte birlikte bu destek sonucu gözlenen yerel yatırım artışlarının DYY girişlerini aşacak düzeyde bir etkiye sebep olmadığı tespit edilmiştir.
Liu v.d. (2024)	Çin/2002	Yatay Kesit Analizi	DYY girişlerinde yaşanan artışların Çin'in ihracatını olumsuz yönde etkilediği ve bu durumun temel sebebinin iç piyasalardaki olumsuz rekabet etkisi olduğu belirtilmiştir.

Literatür taraması sonucunda, dış ticaret performansına yönelik çalışmaların ağırlık kazandığı ve karşılama oranı özelindeki incelemelerin oldukça sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu kapsamdaki çalışmaların çoğunda ticari açıklık, tasarruf oranları ve DYY artışlarının dış ticaret performansını iyileştirdiği, enflasyon oranı artışlarının ise dış ticaret üzerinde olumsuz etkiler yarattığına ilişkin tespitlerin olduğu izlenmektedir. Bununla birlikte bazı dönemsel ve rejim farklılıklarına dayanan analizlerde tasarrufların ticaret performansını negatif etkileyebileceğine dair bulgulara rastlanmıştır. Ayrıca DYY girişleri için elde edilen bulgular çoğunlukla pozitif yönlü olsa da negatif dışsallık etkilerine vurgu yapan çalışmaların olduğu gözlenmiştir.

Genel olarak, homojen olmadığı gözlenen ampirik çalışmalarda karşılama oranı özelinde derinleştirilmiş analizlerin yapılmaması ve özellikle mekânsal ilişkilerin analizlere dahil edilmemiş olması literatürde bir boşluk olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma ile spesifik olarak bölgesel ekonomi ve mekânsal yayılım etkilerinin analize dahil edilmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilecektir.

YÖNTEM

Mekânsal ekonometri, geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak mekânsal etkileşimleri dikkate alan, coğrafi yakınlık ve komşuluk gibi konum etkilerinin analizlere dahil edilmesine olanak veren güncel yaklaşımlar olarak dikkat çekmektedir. Mekânsal etki olarak tanımlanan bağımlılık ve heterojenlik ilişkileri ekonomik çıkarımların sağlıklı ve güvenilir olmasını sağlayan özellikleri nedeniyle dikkat çeken kavramlardır. Bu kapsamda dikkate alınan mekânsal heterojenlik, değişken ve hata varyansında ortaya çıkan sapmaları ifade etmektedir (Anselin & Bera, 1998: 241). Mekânsal bağımlılık ise birimlerin şekil, konum, boyut gibi özellikleri ile incelenen değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerini yansıtmaktadır (Anselin & Getis, 1992: 24). Yapılan analizlerde söz konusu ilişkilerin dikkate alınmaması yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir.

Bu çalışmada, mekânsal etkilerin modellenmesi amacıyla Mekansal Durbin Hata Modeli (SDEM) kullanılmıştır. Modelin temel özelliği, açıklayıcı değişkenlerin yanı sıra hata terimine ilişkin mekânsal bağımlılıkları ortaya çıkarmasıdır (Anselin, 1988). Maksimum olabilirlik (MLE) ve genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) ile tahmin edilebilen yöntemin fonksiyonel formu basit biçimde şu şekildedir:

$$Y=X\beta+WX\theta+u \quad (1)$$

$$u=\lambda Wu+\varepsilon \quad (2)$$

Denklemlerde yer alan Y parametresi bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkenleri, β doğrudan etkileri, W mekânsal ağırlık matrisini, θ mekânsal gecikmeli X etkilerini, u mekânsal hata terimini ve λ hata otokorelasyon katsayısını ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2022: 56). Modelde yer alan ağırlık matrisi, mekânsal etkilerin modele dahil edilmesini sağlayan ve N boyutunda bir kare matristir. Matris elemanları ise j ve h konumlarındaki iki birim arasındaki ilişkinin varlığını veya yokluğunu temsil etmektedir (Corrado & Fingleton, 2012: 212). Matris oluşturulduktan sonra hangi ekonometrik model kapsamında analize dahil edilmesi gerektiğine ise çeşitli testlerden yararlanılarak karar verilebilmektedir. Söz konusu testler ile mekânsal etkinin olası kaynaklarının belirlenmesi mümkündür. SDEM modelinin tercih edilmesi aşamasında amacıyla yararlanılan ve Moran (1950) tarafından geliştirilen Global Moran I testi, modelin genel bir mekânsal bağımlılık etkisi altında olup olmadığını gösteren ve yaygın olarak kullanılan testlerden biridir. Lokal Moran I (LİSA) ise yerel düzeydeki olası bağımlılık ilişkilerinin analiz edilmesine imkân veren bir testtir (Anselin, 1995: 93). Ek olarak, Geary's c testi ile varyans tabanlı bir ölçümle komşu birimlerin benzerliği üzerinden mekânsal bağımlılık sınaması yapılabilmektedir (Geary, 1954). Benzer şekilde Getis-Ord's G testi de kümelenme hakkında dağılım niteliklerini belirlemeye yarayan yerel bir sınama analizi içermektedir (Getis & Ord, 1992). Lagrange Multiplier (LM) ve Robust LM testleri de bağımlı değişken ve hata terimi kaynaklı bir mekânsal etkinin varlığını sınamak için kullanılabilen testlerdendir (Anselin v.d., 1996). Bu testler, değişken ve regresyon yapısı için en uygun mekânsal model seçiminin yapılmasını sağlamaktadırlar. Ayrıca tercih edilen mekânsal modelin geçerliliğini sağlamak amacıyla temel spesifikasyon testlerinden de yararlanılabilmektedir. Bu kapsamda değişen varyans, normalite, basıklık, çarpıklık ve reset fonksiyonel form testleri kullanılarak temel ekonometrik tutarlılıkların test edilmesi mümkündür. Bu şekilde model tahminindeki tanımlama hatalarının, normallikten sapmaların ve tahminleri olumsuz etkileyen yapısal sorunların tespit edilebilmesi mümkündür.

Son olarak, tahmin sonrası elde edilen sonuçların sağlamlık ve duyarlılık analizlerine tabi tutulması son derece önemlidir. Bu analizler ile yapılan modellemenin alternatif matris kullanımı, farklı tahmin yöntemi ve değişken seçimi karşısındaki duyarlılığı test edilebilmektedir. Böylece modelin istikrarlılığı ve güvenirliği sağlanarak karar süreçleri için tutarlı önerilerin temin edilmesi sağlanabilmektedir (LeSage & Pace, 2014: 218–227).

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Karşılama oranına ilişkin güncel verileri içeren 2024 yılı özelinde ve Balkan ülkeleri (Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Türkiye) kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma, bölgedeki mekânsal etkileşimlerin ekonomik boyutunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, karşılama oranını açıklamak üzere ticari açıklık, DYY, gayri safi yurt içi tasarruf ve enflasyon oranı değişkenlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu analiz değişkenlerine ait açıklamalar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	**Tanımlamalar**	**Kaynak**
KO	İhracat-İthalat Oranı (%)	
TDAO	Ticari Dışa Açıklık Oranı (%)	
DYYO	Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Net Girişler (GSYİH'nın %'si)	World Bank (2025)
TASO	Gayri Safi Yurtiçi Tasarruf (GSYİH'nın %'si)	
EO	Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyatlarıyla)	

Tanımlayıcı İstatistikler

Gözlem	**Gösterge**	**KO**	**TDAO**	**DYYO**	**TASO**	**EO**
12	Ort.	0.865	1.039	0.046	0.167	0.076
	Min.	0.579	0.558	0.009	0.034	0.016
	Maks.	1.088	1.565	0.083	0.277	0.585
	Std. Hata	0.150	0.271	0.024	0.074	0.161
	Çarpıklık	-0.358	0.195	0.058	-0.348	2.985
	Basıklık	2.438	2.816	1.615	2.284	9.979

Tablo 2'de yer alan istatistiki tanımlamalar, EO dışındaki değişkenlerin genel olarak dengeli bir dağılıma sahip olduğunu ve değişkenlerde aşırı uç değerlerin olmadığını göstermektedir. EO ise diğer değişkenlerden farklı olarak, yüksek basıklık ve çarpıklık değerlerine sahiptir. Bu durum bazı ülkelerdeki yüksek enflasyon oranlarının dağılımı bozduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, tüm değişkenlerin yüzdelik oran biçiminde olması ve EO değişkeninin doğal etkilerini yakalamak amacıyla logaritmik dönüşüme başvurulmamıştır. Ancak bu durum, regresyon sonuçları kapsamında tekrar değerlendirilmesi gereken bir noktaya işaret etmektedir. Analiz öncesi incelenmesi gereken bir diğer nokta olan korelasyon matrisi ise Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	KO	**TDAO**	**DYYO**	**TASO**	**EO**
KO	1				
TDAO	0.021	1			
DYYO	-0.692**	0.401	1		
TASO	0.960***	-0.033	-0.648**	1	
EO	0.309	-0.574*	-0.484	0.396	1

Not: * p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01

Tablo 3'te belirtilen verilere göre, bağımsız değişkenler arasında %80'i aşan bir korelasyon ilişkisine rastlanmamış olması nedeniyle olası bir çoklu doğrusal bağıntı problemi beklenmemektedir. Ayrıca bağımlı değişken için öngörülen yüksek korelasyon katsayıları dikkat çekmektedir. Bu kapsamda incelenecek olan fonksiyonel ilişkiler, mekânsal etkilerden bağımsız olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$KO_{it} = \beta_0 + \beta_1 TDAO_{it} + \beta_2 DYYO_{it} + \beta_3 \beta TASO_{it} + \beta_4 EO_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

(3) nolu eşitlikte yer alan "t" zaman, "i" yatay kesit birimlerini ve ε hata terimini göstermektedir. Bu doğrultuda planlanan tahminlemenin fonksiyonel anlamda sağlıklı ve istikrarlı olması için incelenmesi gereken bir başka nokta, bağımsız değişkenler arasındaki varyans büyütme faktörü (VIF) değerleridir. Bu veriler ile fonksiyon tabanlı bir yapı altında çoklu doğrusal bağıntı sınaması yapılabilmektedir. Bu nedenle Tablo 4'te VIF bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 4. VIF Değerleri

Değişken	VIF	1/VIF
TDAO	1.90	0.525
DYYO	2.30	0.435
TASO	2.17	0.460
EO	1.89	0.528
Mean VIF	2.07	

Tablo 4'te yer alan verilerin 5'ten küçük olması olası bir çoklu doğrusal bağıntının beklenmediğine işaret etmektedir. Nitekim, 5-10 aralığındaki VIF değerleri bağımsız değişkenlerle ilgili yüksek düzeyde bir çoklu doğrusal bağıntı probleminin varlığını göstermektedir. Bu durumda sahte regresyon problemi ile karşılaşılması beklenir (Belsley, 1991: 159). Ayrıca analiz grubu içerisindeki ülkelerin coğrafi yakınlık içerisinde olması regresyonun mekânsal etkilerden bağımsız bir şekilde düşünülmemesi gerektiğine önemli bir sebep oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle olasılık dâhilinde olan mekânsal etkileşimlerin tespit edilebilmesi amacıyla 12*12 boyutunda bir komşuluk matrisi oluşturulmuş ve Tablo 5'te bu matristen yararlanılarak gerçekleştirilen mekânsal kümelenme sınamalarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Mekânsal Kümelenme Sınamaları

Değişken	Getis & Ord's G	Moran's I	Geary's c
KO	0.348 (0.484)	**0.262 (0.026)**	**0.670 (0.046)**
TDAO	0.358 (0.330)	-0.031 (0.367)	0.935 (0.373)
DYYO	0.381 (0.244)	0.084 (0.179)	0.820 (0.167)
SO	0.359 (0.392)	**0.288 (0.019)**	**0.610 (0.022)**
EO	0.366 (0.442)	-0.127 (0.243)	1.131 (0.307)
resid	0.993 (0.135)	**-0.431 (0.028)**	1.264 (0.092)

Not: Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar, genel olarak sınırlı bir mekânsal kümelenme olduğuna işaret etmektedir. Bulgulara göre, Moran's I ve Geary's c tetstleri kapsamında istatistiksel olarak anlamlı bulunan KO ve TASO değişkenlerine ait sonuçlar, sınırlı düzeyde de olsa bu değişkenler bazında bir kümelenme olduğuna kanıt oluşturabilir. Bununla birlikte global Moran I testi sonuçlarına göre resid (artık değer) katsayısının anlamlı olması ise mekânsal hatanın varlığına ilişkin bir öngörü sağlamaktadır. Ancak mekânsal etkileşimlerin kaynağına ilişkin nihai kararın verilebilmesi için derinleştirilmiş analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Tablo 6'da standardize edilmiş ağırlık matrisinden yararlanılarak gerçekleştirilen otokorelasyon sınamalarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Mekânsal Otokorelasyon Testleri

Test	İstatistik	Olasılık
Mekânsal Hata (EKK tabanlı):		
Moran's I	-1.546	1.878
Lagrange multiplier	3.766	0.052
Robust Lagrange multiplier	1.882	0.170
Mekânsal Gecikme (EKK tabanlı):		
Lagrange multiplier	2.664	0.103
Robust Lagrange multiplier	0.779	0.377
LR Test SAC (Rho=0)	0.777	0.378
LR Test SAC (Lambda=0)	55.765	0.000
LR Test SEM vs. OLS (Lambda=0)	36.451	0.000
LR Test SDEM vs. OLS (Lambda=0)	1872.336	0.000

Tablo 6'da yer alan en küçük kareler (EKK) tabanlı Moran I ve LM testlerine ait sonuçlara göre, tahmin edilecek modellemede mekânsal hata ve bağımlı değişken için geçerli bir mekânsal gecikme beklenmemektedir.

Ancak LM testlerinin tek bir kanıt olarak değerlendirilmemesi gerektiği öngörülmektedir. Dolayısıyla mekânsal modeller (SAC, SEM ve SDEM) kullanılarak yapılan LR testlerine ait bulguların dikkate alınması önem arz etmektedir. Nitekim, LR testlerine ait sonuçlar mekânsal gecikme için olası bir bağımlılık etkisini reddederken mekânsal hatanın varlığına ilişkin kanıtlar içermektedir. Bu kapsamda, SAC, SEM ve SDEM modelleri kapsamında tahmin edilen LR testi sonuçlarının %1 istatistiki anlamlılık düzeyinde reddedilmesi hata terimlerine bağlı bir mekânsal ilişkinin olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca SDEM modeli kapsamında gerçekleştirilen test de bağımsız değişkenlerin gecikmelerini dikkate almanın model uyumu açısından önemli olduğuna dair bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular ışığında, mekânsal hatayı dikkate alan SEM veya SDEM modelinin ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu aşamada nihai modeli belirlemek amacıyla söz konusu iki model için bilgi kriteri ve uyum iyiliği karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Söz konusu karşılaştırma verileri Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. Bilgi kriterleri ve Uyum İyiliği Karşılaştırmaları

Kriter	**SDEM**	**SEM**
AIC	0.006	0.003
SC	0.009	0.004
HQ	0.005	0.003
Rıce	-0.003	0.009
Shibata	0.003	0.003
APC	0.007	0.003
GCV	0.022	0.004
Log-likelihood	42.637	29.119
R^2 (Buse 1973)	0.934	0.931

Tablo 7'de belirtilen karşılaştırma bulguları, SDEM modelinin nispeten yüksek log-likelihood ve R^2 değeri ile daha yüksek uyum sağladığına işaret etmektedir. Bilgi kriterleri incelendiğinde ise SEM modelinde daha düşük değerler tespit edilmiş olsa da iki model arasında ciddi farklılıklar olmaması ve güçlü uyum iyiliğinin SDEM modelinde gerçekleşmiş olması önemlidir. Dolayısıyla öncelikli olarak bağımsız değişkenlerin mekânsal etkilerini kapsayan SDEM modelinin uygulanması gerektiği öngörülmektedir. Böyle bir durumda SEM modelinin tercih edilmesi yanlı sonuçlara sebep olabilecektir. Nihai olarak, SDEM modeli ile tahmin edilecek olan regresyon modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$KO_{it} = \beta_0 + \beta_1 TDAO + \beta_2 DYYO_{it} + \beta_3 TASO_{it} + \beta_4 EO_{it} + \sum_{k=1}^{4} \theta_k \sum_{j=1}^{N} w_{ij} X_{kjt} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

(4) nolu eşitlikteki "$\sum_{k=1}^{4} \theta_k \sum_{j=1}^{N} w_{ij} X_{kjt}$" ifadesi bağımsız değişkenlerin mekânsal dağılımını göstermektedir. Bu aşamada planlanan tahmin metodu ile güvenilir sonuçlar elde edilmesi amacıyla SDEM modellemesi tabanlı regresyon tahmininde heteroskedastisite, normalite, basıklık, çarpıklık ve model spesifikasyonu (RESET) testlerine yer verilmesi gerekmektedir. Nitekim söz konusu spesifikasyon hatalarının tespiti durumunda güçlendirilmiş tahmin yöntemlerinin tercih edilmesi gerekebilecektir. Bu kapsamda gerçekleştirilen testlere ait bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Spesifikasyon Testleri

Heteroskedastisite Testleri
Hall-Pagan LM Test: E2=Yh=0.423 (0.515)
Hall-Pagan LM Test: E2=Yh2=0.357 (0.550)
Hall-Pagan LM Test: E2=LYh2=0.472 (0.492)
Harvey LM Test: LogE2=X=**9.284 (0.010)**
Wald LM Test: LogE2=X=**22.907 (0.000)**
Glejser LM Test: E=X=**11.495 (0.003)**
Machado-Santos-Silva Test: Ev=Yh Yh2=0.715 (0.699)
Machado-Santos-Silva Test: Ev=X= 9.624 (0.292)

White Test -Koenker(R^2): E2=X=11.018 (0.201) White Test -B-P-G (SSR): E2=X=14.429 (0.071) White Test -Koenker(R^2): E2=X X2=12.000 (0.364) White Test -B-P-G (SSR): E2=X X2=15.716 (0.152) White Test -Koenker(R^2): E2=X X2 XX=12.000 (0.364) White Test -B-P-G (SSR): E2=X X2 XX=15.716 (0.152)	
Cook-Weisberg LM Test E2/Sig2=Yh=0.555 (0.457) Cook-Weisberg LM Test E2/Sig2=X=14.429 (0.071)	
Tek Değişkenli Testler (E2/Sig2)	Cook-Weisberg LM Test: TDAO=1.148 (0.284) Cook-Weisberg LM Test: DYYO=1.7519 (0.186) Cook-Weisberg LM Test: SO=0.152 (0.696) Cook-Weisberg LM Test: EO=0.289 (0.591) Cook-Weisberg LM Test: w1x_TDAO=0.434 (0.510) Cook-Weisberg LM Test: w1x_DYYO=3.8636 (0.049) Cook-Weisberg LM Test: w1x_SO=5.342 (0.021) Cook-Weisberg LM Test: w1x_EO=0.180 (0.671)
Tek Değişkenli Testler	King LM Test: TDAO= 2.025 (0.155) King LM Test: DYYO= 2.131 (0.144) King LM Test: SO=0.153 (0.696) King LM Test: EO=1.939 (0.164) King LM Test: w1x_TDAO=0.938 (0.333) King LM Test: w1x_DYYO=**4.983 (0.026)** King LM Test: w1x_SO=**4.428 (0.035)** King LM Test: w1x_EO=0.949 (0.330)
Normalite Testleri	
Jarque-Bera LM Test=0.823 (0.663) White IM Test=0.933 (0.627) Doornik-Hansen LM Test=3.393 (0.183) Geary LM Test=-2.394 (0.302) Anderson-Darling Z Test=0.353 (0.522) D'Agostino-Pearson LM Test=2.661 (0.264)	
Çarpıklık Testleri	
Srivastava LM Skewness Test=0.741 (0.389) Small LM Skewness Test=1.2725 (0.259) Skewness Z Test=-1.128 (0.259)	
Basıklık Testleri	
Srivastava Z Kurtosis Test=0.286 (0.775) Small LM Kurtosis Test=1.388 (0.239) Kurtosis Z Test=1.178 (0.239)	
RESET (Model Spesifikasyonu) Testleri	
Ramsey RESET F1 Test: Y= X Yh2= 1.675 (0.325) Debenedictis-Giles ResetL1 Test=8.536 (0.235) Debenedictis-Giles ResetS1 Test=8.524 (0.235)	

Not: Olasılık değerleri parantez içinde verilmiştir.

Tablo 8'de belirtilen sonuçlara göre, heteroskedastisite testlerinin büyük çoğunluğunun istatistiksel olarak anlamlı olmaması modelde hata terimine ilişkin bir değişen varyansa problemi olmadığını doğrulamaktadır. Ayrıca normalite ve basıklık-çarpıklık analizlerinde anlamlı bir bulguya rastlanmamış olması normal dağılım ve simetrik bir yapının varlığına kanıt oluşturmaktadır. Ek olarak, RESET test sonuçlarının anlamlılık göstermemesi model spesifikasyonunda bir hata olmadığını desteklemektedir. Elde edilen bu veriler ışığında, modele ait herhangi bir spesifikasyon hatasının tespit edilememiş olması nedeniyle güçlendirilmiş standart hatalar ile tahmin metoduna başvurulmamıştır. Bu kapsamda uygulanan tahmin modeline ait bulgular Tablo 9'da detaylandırılmıştır.

Tablo 9. SDEM Tahmin Sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std.Hata**	**P> | z |**	**95% Güven Aralığı**	
TDAO	0.107***	0.015	0.000	0.078	0.137
DYYO	-4.505***	0.403	0.000	-5.296	-3.715
TASO	1.340***	0.055	0.000	1.232	1.448
EO	-0.084***	0.020	0.000	-0.122	-0.045
w1x_TDAO	-0.249***	0.041	0.000	-0.330	-0.168
w1x_DYYO	-7.672***	1.142	0.000	-9.910	-5.433
w1x_TASO	-2.657***	0.371	0.000	-3.384	-1.929
w1x_EO	-0.190**	0.083	0.023	-0.353	0.027
_cons	1.827***	0.164	0.000	1.505	2.149
lambda	-1.625***	0.038	0.000	-1.699	-1.552
sigma2_e	0.004***	0.001	0.000	0.002	0.006
R^2 (Buse 1973)= 0.934			Log-likelihood = 42.637		

Not: * p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01

Tablo 9'da detaylandırılan bulgular gerek ülke içi değişkenlerin gerekse komşu ülkelerden kaynaklı mekânsal etkileşimlerin karşılama oranı üzerinde etkili olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Modele ait ana değişkenlerden TDAO ve TASO değişkenleri pozitif yönde; DYYO ve EO değişkenleri ise negatif yönde anlamlı etkiler sergilemektedir. Elde edilen pozitif yönlü bulgular, dışa açıklık düzeyi ve yurtiçi tasarruf oranları yüksek olan ekonomilerde üretken yatırım eğilimi artışına ve kaynak tahsisine yönelik iyileşmelerle artan ihracat gücüne yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilir. DYYO değişkenine ait negatif yönlü katsayı, artan yabancı yatırımların yurtiçi piyasalarda oluşturacağı baskı ortamının bir sonucu olarak düşünülebilir. DYY girişleri artan ekonomilerde sıklıkla gözlenen bu durum, yurt içi firmaların yeni piyasa güçlerine adaptasyon sürecinin uzunluğuna bağlı olarak dış rekabet gücünü zayıflatan bir unsur olabilecektir. EO oranına ait negatif yönlü etki katsayısı ise fiyat istikrarsızlıklarının bir sonucu olarak oluşan güvensizlik ortamının dış ticarete yansımasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca enflasyonist baskının yüksekliğine bağlı olarak ortaya çıkan maliyet artışları, ihracat performansını olumsuz yönde etkileyerek rekabet gücünü zayıflatan bir etken işlevi görebilecektir. Elde edilen bu bulguların teori ve literatürle tutarlı olması modelde yer alan ana ekonomik unsurların üretkenlik üzerindeki beklenen etkilerini doğrular niteliktedir.

Analizin mekânsal unsurları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenlere ait mekânsal değişkenlere ait katsayı değerlerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması dikkat çekmektedir. Bulgular, bölgedeki mekânsal etkileşimlerin rekabet ve üretkenlik üzerinde güçlü etkiler yaratabileceğine kanıt oluşturmaktadır. Bu kapsamda en yüksek etkinin (-7.672) DYYO değişkenine ait olduğu tespit edilmiştir. Ana ülke DYY oranından bile güçlü olan bu etki, komşu ülkelerdeki yabancı yatırım artışlarının ana ülke karşılama oranını olumsuz yönde etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca DYY girişleri artan ülkelerin rekabet üstünlüğü kazanarak ana ülkenin ihracat gücünü zayıflatması beklenen bir olgudur. İkinci en yüksek etkinin TASO (-2.657) değişkenine ait olması da komşu ülkelerde gerçekleşen olumlu gelişmelerden kaynaklanabilecektir. Başka bir ifadeyle, diğer ülkelerde yaşanan yabancı yatırım ve tasarruf oranı artışları kaynakların o ülkelere yönelmesine bağlı olarak ana ülkenin bir dışlanma etkisi ile karşılaşabileceğine işaret edebilecektir. Benzer şekilde, TDAO değişkenine ait negatif yönlü tespit açıklık düzeyi artan komşu ülkelerin karşılama oranı açısından avantaj kazandığını göstermektedir. Ayrıca bulgulara göre, fiyat istikrarı kanalı yoluyla ana ülke karşılama oranı üzerinde negatif yansımalar olabileceği doğrulanmaktadır. Bu durum, ana ülkeye maliyet avantajı sağlayan bir sebep olabileceği gibi bölgesel talebi baskılayabilir. Ayrıca fiyat istikrarına yönelik bölgesel şokların dış ticaret dinamiklerini olumsuz yönde etkilemesi mümkündür. Dolayısıyla ana ülkeye yönelik dış talebin de azalması durumunda karşılama oranları üzerinde negatif etkilerin gündeme gelmesi beklenebilecektir.

Analiz modelinin genel uyum verileri incelendiğinde, hesaplanan R^2 (0.934) ve log-likelihood (42.637) değerlerine göre modelin açıklama gücünün ve uyumunun yüksek olduğu gözlenmektedir. Ayrıca modele ait Sigma²_e değerinin düşük düzeyde olması modele ait hata varyansının düşük olduğunu göstermektedir.

Modelin mekânsal hata parametresinin negatif ve istatiksel olarak anlamlı olması ise hata terimlerinde güçlü bir mekânsal bağımlılık olduğunu doğrular niteliktedir. Buna göre, komşu ülkelerle ters yönde hareket eden bir mekânsal hata etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu etkinin sebebi rekabet olabileceği gibi dışlanma kaynaklı bir yayılım da olabilir. Elde edilen bu sonuçlar, SDEM modelinin genel olarak ana bağımsız değişkenlerle birlikte mekânsal hata ve bağımsız değişkenlerin mekânsal gecikmelerine ilişkin güvenilir bulgulara ulaştığını göstermektedir. Bu kapsamda, üretkenlik açısından coğrafi yayılım etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiğine dair önemli kanıtlara ulaşılmıştır.
Mekânsal ekonometrik analizlerin sağlamlık ve duyarlılık analizleri ile güçlendirilmesi literatürde sıklıkla uygulanan güncel yaklaşımlar olarak dikkat çekmektedir. Nitekim söz konusu analizler ile nihai model seçiminin doğruluğu desteklenmekte ve gerekli durumlarda alternatif metotların tercih edilmesine ilişkin öngörüler sağlanmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle komşuluk tabanlı matris seçimine alternatif olarak mesafe tabanlı matris ile yürütülen model bulgularına yer verilmiş ve sonuçlar Tablo 10'da özetlenmiştir.

Tablo 10. Mesafe Matrisi Tabanlı SDEM Sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std.Hata**	**P> | z |**	**95% Güven Aralığı**	
TDAO	0.055**	0.025	**0.030**	0.005	0.105
DYYO	0.055	0.547	0.920	-1.018	1.128
TASO	1.904***	0.101	**0.000**	1.707	2.102
EO	0.048	0.039	0.214	-0.028	0.124
w1x_TDAO	-0.150	0.303	0.621	-0.745	0.445
w1x_DYYO	8.825**	3.915	**0.024**	1.152	16.499
w1x_TASO	2.795**	1.160	**0.016**	0.522	5.068
w1x_EO	0.652	0.530	0.218	-0.385	1.690
_cons	-0.277	0.578	0.632	-1.410	0.856
lambda	-3.496***	0.125	**0.000**	-3.741	-3.251
sigma2_e	0.006***	0.001	**0.000**	0.003	0.008
R^2 (Buse 1973)= 0.946		Log-likelihood = 38.054			

Not: * p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01

Tablo 10'da yer alan bulgular incelendiğinde ana modelde kullanılan komşuluk matrisi ile elde edilen sonuçlardan çok ciddi farklılaşmalar olduğu gözlenmektedir. Bu kapsamda komşuluk matrisi tabanlı modelde istatistiksel olarak anlamlı olan pek çok değişkenin mesafe matrisi kullanıldığında anlamsız ve tutarsız hale geldiği tespit edilmiştir. Bu durum uyum iyiliği açısından da azalmanın gözlendiği mesafe matrisi tabanlı sonuçlarının sapmalı ve gerçekçi olmayan tespitlere yol açabileceğini göstermektedir. Ayrıca modele ait uyum iyiliği ölçütünün komşuluk matrisi sonuçlarına göre düşük olması veri uyumunun yüksek olmadığına kanıt oluşturmuştur. Nitekim bu modelde oldukça yüksek bulunan lambda değeri de mekânsal hata yapısının doğru temsil edilmediğine yönelik ek bir kanıt oluşturmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, komşuluk matrisi tercihinin rasyonelliğini desteklemekte ve özellikle mekânsal etkileşimlerin fiziksel uzaklıktan ziyade sınırdaşlık ilişkileri üzerinden işlediğini vurgulamaktadır.
Çalışmanın son aşaması, değişken ve model varyasyonlarına karşı yapılan duyarlılık analizlerinden oluşmaktadır. Söz konusu analizler ile tercih edilen modellemenin yöntem ve değişken seçimi karşısındaki duyarlılığı tespit edilebilmektedir. Bu kapsamda yararlanılan analiz bulguları Tablo 11'de belirtilmiştir.

Tablo 11. Model Spesifikasyonlarının Karşılaştırılması

	SDEM (Ana Model)	**SDEM (EO hariç)**	**SDEM (TASO hariç)**	**SEM**
TDAO	0.107***	0.070***	0.353***	0.031
	(0.015)	(0.020)	(0.079)	(0.020)
DYYO	-4.505***	-2.553***	-6.907***	-1.759***
	(0.403)	(0.548)	(1.208)	(0.408)

TASO	1.340***	1.461***	-	1.623***
	(0.055)	(0.082)		(0.111)
EO	-0.084***	-	0.296**	-0.016
	(0.020)		(0.150)	(0.041)
w1x_TDAO	-0.249***	-0.133***	-0.931***	-
	(0.041)	(0.045)	(0.227)	
w1x_ DYYO	-7.672***	-2.630	-3.746	-
	(1.142)	(1.404)	(2.341)	
w1x_TASO	-2.657***	-0.858	-	-
	(0.371)	(0.545)		
w1x_EO	-0.190**	-	-1.130**	-
	(0.083)		(0.527)	
_Cons	1.827***	1.074***	2.048***	0.645***
	(0.164)	(0.183)	(0.287)	(0.038)
Lambda	-1.625***	-1.416***	-1.284***	-1.344***
	(0.038)	(0.160)	(0.317)	(0.223)
Sigma	0.004***	0.010***	0.047***	0.016***
	(0.001)	(0.002)	(0.012)	(0.004)
R^2	0.934	0.946	0.566	0.905

Not: * p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01 ve standart hatalar parantez içinde belirtilmiştir.

Tablo 11'de yer alan karşılaştırma sonuçları, ana model olan SDEM tercihinin tutarlı ve dengeli olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Bulgulara göre, EO dışlandığı model spesifikasyonunda bazı değişkenlerin anlamlılıklarını koruduğu gözlense de mekânsal değişkenlerde gözlenen anlamsız bulgular EO'nun mekânsal etkileşim mekanizması için kritik bir rol üstlenebileceğini göstermiştir. Benzer şekilde, TASO değişkeninin dahil edilmediği modelde ana modele göre oldukça düşük olan R^2 ve anlamsızlaşan değişkenlerin varlığının tespit edilmesi bu değişkenin de mekânsal etki mekanizması için önemli olduğunu göstermiştir. SEM modeline ait sonuçlar ise mekânsal hata etkisini yansıtsa da EO değişkeninin anlamsızlaşması ve bağımsız değişkenlerin etkisini içermemesinden dolayı yetersiz kalmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre, SDEM modelinin ve değişken tercihinin yapısal olarak daha uygun olduğu doğrulanmıştır.

SONUÇ

Balkan ülkeleri kapsamında en son açıklanan 2024 yılı verileriyle gerçekleştirilen bu çalışmada, ihracatın ithalatı karşılama oranını etkileyen makroekonomik faktörlerin yerel ve mekânsal etkileri incelenmektedir. Komşuluk matrisi tabanlı SDEM modelinin kullanıldığı çalışmanın ampirik kurgusu, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırım girişleri, yurtiçi tasarruflar ve enflasyon oranı olan açıklayıcı değişkenlerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda elde edilen yerel bulgular, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon oranının karşılama oranını negatif yönde; ticari açıklık ve yurtiçi tasarruf oranlarının ise pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. DYY ile ilgili olarak tespit edilen negatif yönlü etki Aitken & Harrison (1999) tarafından ifade edilen ve yabancı firmaların yerel firmaları dışlamasını açıklayan "crowding-out" kuramı ile uyum sağlayan bir sonuçtur. Jude (2018) ve Budang & Hakim (2020)'in çalışmalarıyla da uyumluluk gösteren bu sonuç, yabancı yatırımların her durumda yerli firmaların verimliliğini arttırmadığını; bazı durumlarda yurtiçi yatırımcı üzerinde rekabet baskısı yaratarak bir dışlama etkisi yaratabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla dış ticaret dengeleri gözetilmeden ülkeye girişi sağlanan yabancı yatırımların sahip olduğu kritik dinamiklerin değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Enflasyon oranına ilişkin olarak tespit edilen olumsuz etki katsayısı ise maliyet artışı temelli bir olgu olarak düşünülebilir. Nitekim artan maliyetlere bağlı olarak üretken yatırımlarda gözlenebilecek düşüşlerin ihracatı olumsuz yönde etkilemesi beklentiler dâhilindedir. Bu durum Gylfason (1999) ve Ilmas v.d. (2022)'nin de belirttiği üzere fiyat istikrarının dış rekabet açısından taşıdığı önemin bir göstergesidir. Ticari açıklık ve tasarruf oranı için tespit edilen olumlu etkiler ise literatürdeki pek çok çalışma tarafından desteklenmektedir. Açıklık ile ilgili genel görüş, ticari dışa açıklığı artan ülkelerin dış ticaret hacminin arttığına ve rekabet üstünlüğü kazandığına dikkat çekmektedir. Bu görüşlerden bazıları; Mohsen v.d. (2017), Kacou v.d. (2022) ve Sunde v.d. (2023)'ye aittir. Neoklasik büyüme teorileriyle de uyum gösteren bu bulgu, dışa açıklığı artan ekonomilerde tasarruf artışına da bağlı olarak artan üretken yatırımlar ve verimlilik performansının dış ticaret üzerindeki olumlu etkileri ile açıklanabilecektir. Ayrıca Solow (1956), Chiu & Sun (2016) ve Beckmann v.d. (2022) de yurtiçi tasarruflarla ilgili pozitif yönlü bulguyu destekleyen bazı çalışmalar arasında yer almaktadır.

Mekânsal etkileşim sonuçları ise bölgesel rekabetin ön plana çıktığına dair önemli somut kanıtlar içermektedir. Bulgulara göre, komşu ülkelerin ticari açıklık, DYY ve tasarruf oranı artışları ana ülke üzerinde bir dışlama etkisi yaratmaktadır. Bu kapsamda elde edilen en yüksek taşma etkisi DYY'ler için tespit edilmiştir. Krugman (1991)'in yeni ekonomik coğrafya teorisindeki merkez-dışlanma dinamikleriyle paralel olan bu sonuçlar, rekabet baskılarının güçlü merkezileşme etkisi yaratarak ana ülke karşılama oranı üzerinde belirleyici olabileceğinin bir göstergesidir. Enflasyona ilişkin mekânsal etki bulguları ise bölgesel nitelikteki şokların fiyat istikrarı ve talep kanalıyla ana ülkedeki karşılama oranına yansıyabileceğini göstermektedir. Tespit edilen bu taşma etkileri, Balkan ülkeleri arasında yüksek derecede bağımlılık içeren bir ekonomik yapı olduğuna işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulguların güvenirliği için sağlamlık ve duyarlılık analizlerinden yararlanılmıştır. Alternatif olarak mesafe tabanlı matris kullanılarak yapılan ilk sınama işlemi sonucu sapmalı ve anlamsızlaşan bulgulara ulaşılması komşuluk matrisi tabanlı modellemenin tutarlı olduğunu göstermiştir. İkinci olarak uygulanan değişken spesifikasyonuna ilişkin sınama işlemleri sonucunda ise enflasyon ve tasarruf oranlarının dışlandığı model spesifikasyonlarında bazı değişkenlerde anlamsız etkilerin olduğu gözlenmiştir. Bu durum, söz konusu iki değişkenin özellikle bölgesel etkileşim mekanizması için kritik bir rol üstlendiğini göstermiştir. Son olarak, SEM modeli için yapılan karşılaştırma analizleri de mekânsal hata etkisini yansıtmış olsa da bağımsız değişkenlerin mekânsal etkilerini içermediğinden SDEM tercihinin yapısal olarak güçlü ve güvenilir olduğunu desteklemiştir.

Çalışma sonucunda tespit edilen mekânsal etkileşimler, dış ticaret performansı için somut politika çıkarımları içermektedir. Bu kapsamda, özellikle etkisinin yüksek olduğu tespit edilen DYY'lerin yerel piyasayı destekleyen ve yurtiçi piyasaları rekabet baskısı altına alma olasılığı düşük olan alanlara yönlendirilmesi gerekli görünmektedir. Ayrıca bölgedeki taşma etkilerini dikkate alan stratejilerin geliştirilmesi amacıyla koordineli sanayi ve yatırım projelerinin oluşturulması önerilmektedir. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon süreçlerinin koordinasyonu kadar para ve maliye politikalarının bölge ülkeleri ile uyumlu olması da önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır. Nitekim fiyat istikrarına yönelik politikaların dış ticaret performansı üzerindeki etkileri komşu ülke dinamikleri dikkate alınarak tasarlandığında bölgesel talep tepkilerinin yönetimi kolaylaşabilecektir. Ek olarak, tasarruf oranlarının bölgesel ve yerel düzeyde arttırılmasına yönelik uzun vadeli politikalarla birlikte desteklenen sermaye birikimi bölgedeki tüm ülkelerin ihracat kapasitesine olumlu yansıyabilecektir. Ayrıca ticari açıklığın yerel olarak desteklenmesinin yanı sıra komşu ülkelerdeki açıklık düzeylerine yakınsayan bir yapının temini ile dışlama etkileri zayıflatılabilecektir. Bu anlamda, mekânsal etkileşimleri dikkate alan iyileştirilmiş makroekonomik istikrar, bölgesel koordinasyon ve stratejik yatırım yönlendirme politikaları ile Balkan ülkelerinin dış ticaret performansının bütüncül bir biçimde güçlendirilmesi sağlanabilecektir.

Son olarak, gelecekteki akademik araştırmaların geleneksel modellerle gözden kaçırılabilecek dışsallıkları dikkate alan güncel yaklaşımlarla yürütülmesi ve politika simülasyonlarının sektörel analizlerle güçlendirilmesi önerilmektedir. Bu bakış açısıyla, dış ticaret politikalarının gerek ulusal gerekse bölgesel anlamda kapsamlı ve etkili olması temin edilebilecektir.

KAYNAKLAR

Aitken, B. J. & Harrison, A. E. 1999. Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. The American Economic Review, 89(3): 605–618. http://www.jstor.org/stable/117035

Anselin, L. & Bera, A. K. 1998. Spatial Dependence in Linear Regression Models with An Introduction to Spatial Econometrics, in Aman Ullah and David E. A. Giles (ed.), Handbook of Applied Economic Statistics, New York: Marcel Dekker, Chapter 7: 237-289.

Anselin, L. & Getis, A. 1992. Spatial Statistical Analysis and Geographic Information Systems, The Annals of Regional Science, 26(1): 19-33. https://doi.org/10.1007/BF01581478

Anselin, L. 1988. Spatial Econometrics: Methods and Models, 4. Edition, Berlin: Springer Science & Business Media.

Anselin, L. 1995. Local indicators of spatial association—LISA. Geographical analysis, 27(2): 93-115.

Anselin, L., Bera, A. K., Florax, R., & Yoon, M. J. 1996. Simple diagnostic tests for spatial dependence. Regional science and urban economics, 26(1): 77-104.

Azizi, Z. & Ghasali, S. M. 2021. The threshold effect of saving rates on the trade balance and the net non-oil export in Iran. The Journal of Economic Policy, 12(24): 335-368. doi: 10.22034/epj.2021.13653.2068

Beckmann, J., Belke, A. & Gros, D. 2022. Savings-investment and the current account: more measurement error than identity. Journal of International Money and Finance, 121, 102507. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2021.102507

Belsley, D. A. 1991. Conditioning diagnostics: Collinearity and weak data in regression, John Wiley & Sons, Inc., New York.

Bucevska, V. & Merdzan, G. 2024. Foreign direct investment, domestic investment, and the role of institutions in Central, Eastern, and South-Eastern Europe. Economic Annals, 69(242): 27-68. https://doi.org/10.2298/EKA2442027B

Budang, N. A., & Hakim, T. A. 2020. Does foreign direct investment crowd in or crowd out domestic investment? Evidence from panel cointegration analysis. International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences, 9(1): 16–31. https://doi.org/10.6007/IJAREMS/v9-i1/7133

Buse, A. 1973. Goodness of fit in generalized least squares estimation. The American Statistician, 27(3): 106-108.

Chiu, Y. B. & Ren, R. 2018. Trade Balance, Savings Rate, and Real Exchange Rate: Evidence from China and Its Trading Partners. Emerging Markets Finance and Trade, 55(2): 351–364. https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1431882

Chiu, Y.-B., & Sun, C.-H. D. 2016. The role of savings rate in exchange rate and trade imbalance nexus: Cross-countries evidence. Economic Modelling, 52: 1017–1025. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.10.040

Corrado, L. & Fingleton, F. 2012. Where is the economics in spatial econometrics?, Journal of Regional Science, 52(2): 210-239. https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00726.x

Dunning, J. 1988. The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions. J Int Bus Stud 19: 1–31, https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490372

Eurostat 2006. Foreign trade: Exports and imports, cover ratio (Eurostat Methodologies). Mannheim University Library. https://edz.bib.uni-mannheim.de/www-edz/pdf/eurostat/06/KS-DH-06-001-EN.pdf (Erişim tarihi: 30.11. 2025)

Frankel, J. A., & Romer, D. 1999. Does trade cause growth? American Economic Review, 89(3): 379–399. https://doi.org/10.1257/aer.89.3.379

Geary, R. C. 1954. The contiguity ratio and statistical mapping. The Incorporated Statistician, 5(3): 115–145. https://doi.org/10.2307/2986645

Getis, A., & Ord, J. K. 1992. The analysis of spatial association by use of distance statistics. Geographical Analysis, 24(3): 189–206. https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1992.tb00261.x

Guo, A. J., Ahmed, S. F., Mohsin, A. K. M., Rahman, A., Abdullah, S. N., Onn, C. W. & Islam, M. S. 2024. Investigating the crowding effect of FDI on domestic investments: Evidence from Bangladesh. Heliyon, 10(10): e31092. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e31092

Gylfason, T. 1999. Exports, inflation and growth, World Development, 27(6): 1031-1057, https://doi.org/10.1016/S0305-750X(99)00045-5

Hamberg, D. 2016. 17. Early Growth Theory: The Harrod-Domar Models. In S. Weintraub (Ed.), Modern Economic Thought, 333-346, Philadelphia: University of Pennsylvania Press. https://doi.org/10.9783/9781512808650-024

Ilmas, N., Amelia, M., & Risandi, R. 2022. Analysis of the effect of inflation and exchange rate on exports in 5-year ASEAN countries (Years 2010–2020). Jurnal Ekonomi Trisakti, 2(1): 121-132. https://doi.org/10.25105/jet.v2i1.13561

Jude, C. 2018. Does FDI crowd out domestic investment in transition countries? Banque de France Working Paper 695. Retrieved from: https://ideas.repec.org/p/bfr/banfra/695.html

Kacou, K. Y. T., Kassouri, Y., Evrard, T. H., & Altuntaş, M. 2022. Trade openness, export structure, and labor productivity in developing countries: Evidence from panel VAR approach. Structural Change and Economic Dynamics, 60: 194-205. https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.11.015

Kemp, M.C. 2008. Marshall-Lerner condition. In: Durlauf, S.N., Blume, L.E. (eds) The New Palgrave Dictionary of Economics, 3974–3975, Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-58802-2_1045

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. 2018. International economics: Theory and policy (12 th ed.), Pearson.

Krugman, P. 1991. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press

LeSage, J. P. & Pace, R. K. 2014. The biggest myth in spatial econometrics. Econometrics, 2(4): 217-249. https://doi.org/10.3390/econometrics2040217

Liu, Q., Qiu, L. D. & Zhan, C. 2024. FDI inflows and export quality: Domestic competition and within-firm adjustment. Journal of Development Economics, 170, 103293. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2024.103293

Metulini, R., Riccaboni, M. Sgrignoli, P., & Zhu, Z. 2017. The Indirect Effects of FDI on Trade: A Network Perspective, The World Economy, 40(10): 2193-2225, https://doi.org/10.1111/twec.12504

Mohsen, A. S., Chua, S. Y. & Sab, C. N. C. 2017. Trade liberalization, exports and imports in Syria. Foreign Trade Review, 52(2): 106-117, https://doi.org/10.1177/00157325166508

Moran, P. A. 1950. Notes on continuous stochastic phenomena. Biometrika, 37(1/2): 17-23.

Okpe, A. E., & Ikpesu, F. 2021. Effect of inflation on food imports and exports. The Journal of Developing Areas, 55(4): 1-10. https://doi.org/10.1353/jda.2021.0075

Shawa, M. J. & Shen, Y. 2013. Analysis of the determinants of trade balance: Case study of Tanzania. International Journal of Business and Economics Research, 2(6): 134–141. https://doi.org/10.11648/j. ijber.20130206.13

Shuaibu, M., Adamu, M.B., Abdullahi, S. I., Shehu, K. K. & Buba, S. I. 2022. International Trade and Export Dynamics in Nigeria: An ARDL Vector Error Correction Analysis. Journal of Humanities, Arts and Social Science, 6(1): 50-61. DOI: 10.26855/jhass.2022.01.005

Solow, R. M. 1956. A contribution to the theory of economic growth. The quarterly journal of economics, 70(1): 65-94.

Sumanaratne, B. M. 2023. Empirical Analysis of the Trade Balance and its Determinants in Sri Lanka, Sri Lanka Journal of Economic Research, 11(1): 3-25, https://doi.org/10.4038/sljer.v11i1.193

Sunde, T., Tafirenyika, B., & Adeyanju, A. 2023. Testing the impact of exports, imports, and trade openness on economic growth in Namibia: Assessment using the ARDL cointegration method. Economies, 11(3): 86. https://doi.org/10.3390/economies11030086

World Bank 2025, World Bank National Accounts Data, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators , Erişim Tarihi: 16.09.2025

Yao, Y. & Salim, R. 2020. Crowds in or crowds out? The effect of foreign direct investment on domestic investment in Chinese cities. Empir Econ, 58: 2129–2154. https://doi.org/10.1007/s00181-018-1611-8

Yeboah, E., Baffour, A. A., Chibalamula, H. C., & Atiso, F. 2025. The significance of foreign direct investment (FDI) and trade openness: evidence from nine European economies. SN Business & Economics, 5(3): 1-21, https://doi.org/10.1007/s43546-025-00798-8

Yerdelen Tatoğlu, F. 2022. Mekânsal Ekonometri- Stata Uygulamalı, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

İSTANBUL YAŞ SEBZE VE MEYVE HALLERİNDE LOJİSTİK HAREKETLİLİĞİN ANALİZİ

ANALYSIS OF LOGISTICS FLOWS IN ISTANBUL FRESH FRUIT AND VEGETABLE WHOLESALE MARKETS

Dr. Öğr. Üyesi Halil Karlı
Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-5366-9774

ÖZET

Dünya nüfusunun ve özellikle kentlerde yaşayan nüfusun hızla artması, kentsel gıda arz sistemleri üzerindeki lojistik baskıyı giderek artırmaktadır. Büyük metropollerde yaş sebze ve meyve tedariki, ağırlıklı olarak toptancı halleri üzerinden yürütülmektedir. Bu yapılar, bozulabilir ürünlerin yüksek hacimli ve zaman hassasiyetine sahip taşımaları nedeniyle yoğun araç giriş çıkışlarına sahiptir. Bu durum, kentsel trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği gibi olumsuz dışsallıkları daha da artırmaktadır. Özellikle Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü barındıran İstanbul'da, yaş sebze ve meyve halleri kaynaklı lojistik hareketliliğin zamansal örüntülerinin, araç bileşiminin ve buna bağlı çevresel etkilerin bütüncül ve veri temelli biçimde analiz edilmemiş olması, sürdürülebilir kentsel lojistik politikaları açısından önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Bu boşluk, karar vericilerin kanıta dayalı politika ve müdahale araçları geliştirmesini güçleştirmektedir. Bu çalışma, İstanbul'un iki ana yaş sebze ve meyve toptancı hali olan Ataşehir ve Bayrampaşa hallerindeki lojistik hareketliliği inceleyerek, bu hareketliliğin çevresel etkilerini ortaya koymayı ve sürdürülebilir kentsel lojistik açısından politika odaklı çıkarımlar üretmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Açık Veri Platformu'ndan temin edilen ve 2021-2024 dönemini kapsayan 48 aylık araç giriş kayıtları kullanılacaktır. Çalışmada öncelikle tanımlayıcı istatistikler aracılığıyla araç türleri sınıflandırılacak ve hallerdeki lojistik akışın temel özellikleri ortaya konulacaktır. Ardından mevsimsellik analizi ile araç girişlerinin zamansal farklılaşma eğilimleri incelenecek, zaman serisi tahminleriyle ise önümüzdeki yıllara ilişkin olası değişim örüntüleri değerlendirilecektir. Son aşamada, dizel ve elektrikli araç senaryoları üzerinden araç bileşimindeki dönüşümün potansiyel çevresel etkileri analiz edilecektir. Çalışmanın, İstanbul'un gıda lojistiğinde kritik rol oynayan bu iki hal özelinde veri temelli bir değerlendirme sunarak, politika yapıcılar ve diğer paydaşlar için sürdürülebilir kentsel lojistik stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaş Sebze ve Meyve Halleri, Lojistik Hareketlilik, Kentsel Lojistik

ABSTRACT

The rapid growth of the global population, particularly the population living in urban areas, is placing increasing logistical pressure on urban food supply systems. In large metropolitan areas, the supply of fresh fruit and vegetables is predominantly organized through wholesale markets. Due to the high-volume and time-sensitive transportation of perishable goods, these facilities generate intensive vehicle movements. This situation further exacerbates negative externalities such as urban traffic congestion and air pollution. In Istanbul, which accommodates a significant share of Türkiye's population, the absence of a comprehensive and data-driven analysis of the temporal patterns, vehicle composition, and associated environmental impacts of logistics activity originating from fresh fruit and vegetable wholesale markets constitutes a critical gap from the perspective of sustainable urban logistics policies. This gap constrains the ability of decision-makers to develop evidence-based policy instruments and interventions. This study aims to examine logistics flows in Istanbul's two main fresh fruit and vegetable wholesale markets, Ataşehir and Bayrampaşa, to identify the environmental impacts of this flows and to generate policy-oriented insights for sustainable urban logistics. The analysis will be based on 48 months of vehicle entry records covering the period 2021–2024, obtained from the Istanbul Metropolitan Municipality Open Data Platform. First, vehicle types will be classified using descriptive statistics to reveal the fundamental characteristics of logistics flows within the markets. Subsequently, seasonality analysis will be employed to examine temporal variation patterns in vehicle entries, while time-series forecasting will be used to assess potential future trends.

In the final stage, the potential environmental impacts of changes in vehicle composition will be analyzed through diesel and electric vehicle scenarios. By providing a data-driven assessment focused on these two markets, which play a critical role in Istanbul's food logistics system, the study aims to contribute to the development of sustainable urban logistics strategies for policymakers and other stakeholders.
Keywords: Fresh Fruit and Vegetable Wholesale Markets, Logistics Flows, Urban Logistics

AKILLI KENT BAĞLAMINDA KENTSEL LOJİSTİK UYGULAMALARININ KURUMSAL ANALİZ VE GELİŞTİRME (KAG) ÇERÇEVESİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF URBAN LOGISTICS PRACTICES IN THE CONTEXT OF SMART CITIES THROUGH THE INSTITUTIONAL ANALYSIS AND DEVELOPMENT (IAD) FRAMEWORK

Arş. Gör. Dr. Rukiye Gizem Öztaş KARLI
Bartın Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-0999-418X

Dr. Öğr. Üyesi Halil KARLI
Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-5366-9774

ÖZET

Akıllı kent politikaları, kentlerin dijital dönüşüm, sürdürülebilirlik ve hizmet etkinliği hedeflerini bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Ancak bu söylem içinde kentsel lojistik, çoğu zaman trafik yönetimi ve akıllı ulaşım uygulamalarının alt başlığı olarak ele alınmakta, bağımsız bir politika alanı olarak sınırlı ölçüde görünürlük kazanmaktadır. Oysa yük taşımacılığı, dağıtım ve tedarik süreçleri, kentlerin çevresel performansı, ekonomik işleyişi ve mekânsal adaleti açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, akıllı kent bağlamında kentsel lojistik uygulamalarının kurumsal temsiliyetini ve yönetişim çerçevesini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde doküman analizine dayalı olarak tasarlanmıştır. Analitik çerçeve olarak Ostrom'un Kurumsal Analiz ve Geliştirme (KAG) modeli sadeleştirilmiş biçimde kullanılmıştır. Çalışmanın veri seti, Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı ve Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi ve Eylem Planı ile İstanbul, Konya ve Sakarya büyükşehir belediyelerine ait akıllı şehir strateji belgelerinden oluşmaktadır. Belgeler; aktörler, kurumsal öncelikler, teknolojik odak ve uygulama izleri olmak üzere dört ana başlık altında tematik olarak kodlanmaktadır. Kodlama süreci manuel olarak yürütülmekte ve belgeler karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu çalışma, akıllı kent söylemi içinde kentsel lojistiğin nasıl konumlandırıldığını, hangi aktörler üzerinden temsil edildiğini ve hangi teknolojik önceliklerle ilişkilendirildiğini analitik bir çerçeve içinde tartışmayı hedeflemektedir. Ayrıca farklı ölçeklere sahip belediyelerin strateji belgeleri arasındaki benzerlik ve ayrışmaları karşılaştırmalı olarak ele alarak, kentsel lojistiğin akıllı kent politikalarındaki kurumsal konumuna ilişkin kavramsal bir tartışma zemini sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın, yerel yönetimler açısından kentsel lojistiğin akıllı kent stratejilerine daha bütüncül biçimde entegre edilmesine yönelik politika tartışmalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Kentsel Lojistik, Akıllı Ulaşım, Kurumsal Analiz ve Geliştirme

ABSTRACT

Smart city policies aim to address cities' goals of digital transformation, sustainability, and service efficiency within a holistic framework. However, within this discourse, urban logistics is often treated as a subcomponent of traffic management and smart mobility applications, gaining only limited visibility as an independent policy domain. Yet freight transport, distribution, and supply processes play a critical role in cities' environmental performance, economic functioning, and spatial justice. This study aims to examine the institutional representation and governance framework of urban logistics practices in the context of smart cities. The research is designed within a qualitative research approach and is based on document analysis. As the analytical framework, a simplified version of Ostrom's Institutional Analysis and Development (IAD) framework is employed. The dataset consists of the National Smart Cities Strategy and Action Plan, the National Intelligent Transportation Systems Strategy Document and Action Plan, and smart city strategy documents of the metropolitan municipalities of Istanbul, Konya, and Sakarya. The documents are thematically coded under four main categories: actors, institutional priorities, technological focus, and traces of implementation. The coding process is conducted manually, and the documents are evaluated within a comparative framework. This study seeks to analytically discuss how urban logistics is positioned within the smart city discourse, through which actors it is represented, and with which technological priorities it is associated.

In addition, by comparatively examining similarities and divergences across the strategy documents of municipalities at different scales, the study aims to provide a conceptual basis for discussing the institutional positioning of urban logistics within smart city policies. The study is expected to contribute to policy debates on the more holistic integration of urban logistics into smart city strategies from the perspective of local governments.
Keywords: Smart City, Urban Logistics, Smart Transportation, Institutional Analysis and Development

AUDIT METHODOLOGY AND ASSESSMENT OF THE FINANCIAL PERFORMANCE OF LEASING OPERATIONS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

PhD Student Babayev Elchin ROVSHAN
Baku Business University, Faculty of Economics and Management, Department of Accounting and Auditing, Baku – Azerbaijan
ORCID: 0000-0003-4600-2477

Abstract
Contemporary economic conditions necessitate the enhancement of audit methods for leasing operations, particularly in the construction industry where lease and leasing arrangements play a pivotal role in sustaining investment activity. Economic stress, limited access to finance, and the legal specificities of lease contracts create additional risks that call for systematic audit oversight. This paper examines the organization and conducts of audits of leasing operations in construction companies in Azerbaijan in light of International Financial Reporting Standards (IFRS) and International Standards on Auditing (ISA). Typical errors and risks arising in the accounting and tax treatment of leasing transactions are discussed, as well as the need to adapt audit methodology to the specifics of the construction sector. Using the experience of "Crystal Absheron" and "Absheron Construction," we highlight existing problems in reflecting the financial position of leasing organizations and propose a methodological approach to improving the audit of leasing transactions. The proposed methodology covers planning, testing, analytical procedures, and the collection of audit evidence, which together improve the reliability of financial statements and support an objective audit opinion.
Keywords: leasing audit; IFRS; ISA; construction sector; methodology; financial reporting; Azerbaijan.

Introduction

Leasing is one of the most effective instruments for renewing fixed assets and sustaining investment activity in the face of constrained financial resources. In today's economic environment—characterized by crisis phenomena, shortage of working capital, and tighter financing conditions—enterprises seek alternative forms of raising capital, among which leasing occupies a prominent place. In Azerbaijan's construction industry, leasing arrangements are widely used to finance real estate and equipment; however, the complexity of their legal, accounting, and tax treatment creates heightened audit risks.

Modern audits of leasing operations are grounded in the provisions of IFRS and ISA, which require auditors to have a deep understanding of lease relationships, their financial substance, and legal attributes. Despite common methodological foundations, the practice of auditing leasing transactions in Azerbaijan remains insufficiently systematized. This often results in formalistic audits that focus on bookkeeping entries rather than the economic substance of transactions and their attendant risks.

A further challenge is the currency mismatch that can arise when lease contracts are denominated in foreign currencies while lessees settle in the national currency (manat). Assets are recognized at the contract date and typically are not remeasured to fair value, whereas foreign-currency obligations may persist—distorting performance measures and the transparency of reporting. Against this backdrop, there is a need for a comprehensive audit methodology that reconciles international standards with the specifics of national legislation and practice.

The aim of this study is to propose an adapted approach to auditing leasing operations in Azerbaijan's construction sector, based on an analysis of current challenges, international standards, and practical evidence from companies.

Materials and Methods

The methodological framework draws on the requirements of the International Standards on Auditing (ISA), International Financial Reporting Standards (IFRS), and the applicable legislation of the Republic of Azerbaijan on accounting and taxation. In developing the audit methodology for leasing operations in the construction sector, we used comparative analysis, legal and regulatory review, a systems approach, and audit testing.

Particular attention was paid to: (i) examination of lease contracts and their compliance with current law; (ii) review of accounting policies and the recognition of lease transactions in financial and tax accounting; (iii) compliance tests for contract terms; (iv) analytical procedures at different stages of the lease life cycle (acquisition, execution, completion); (v) tests of details to detect misstatements and assessment of internal control; and (vi) the use of both internal and external audit evidence.
Two case examples—"Crystal Absheron" and "Absheron Construction"—were analyzed to identify common issues in representing leasing transactions in financial statements. The analysis drew on financial statements, lease agreements, and internal accounting documents.
The methodology comprises three sequential stages: (1) preliminary planning—analysis of lease specifics, legal framework, internal controls, and identification of high-risk areas; (2) development of the audit program—defining procedures, tests, analytical methods, and evidence-gathering techniques; and (3) substantive procedures—tests of details, analysis of account turnovers and balances, verification of correct accounting for lease transactions, and assessment of tax consequences. This approach ensures a comprehensive assessment of the reliability of financial reporting while reflecting the industry specifics of construction companies, where leases are often large and complex.

Findings and Discussion
The analysis of the audit practice for leasing operations in Azerbaijan's construction industry reveals several systemic issues that impede the formation of an objective audit opinion and reliable financial reporting.
A key issue is the currency mismatch. Lease contracts are often denominated in foreign currency, while payments by lessees are made in manats. The leased asset is recognized at historical cost and is generally not remeasured to fair value, whereas foreign-currency liabilities remain. This creates a gap between asset values and the volume of obligations, distorting results and reducing transparency.
Another factor is the complexity of legal and tax regulation, especially where leasing is used to finance real estate, equipment, and infrastructure. Insufficiently detailed regulation can lead to ambiguous interpretation of contractual provisions and hinder consistent application of accounting and auditing standards.

No.	Indicator / Area	International Standards (IFRS / ISA)	National Practice (Azerbaijan)
1	Recognition of lease obligations	Assets and liabilities recognized at fair value	Usually recognized at historical cost, without revaluation
2	Foreign currency contracts	Exchange differences recognized; regular remeasurement	Recorded in manats at contract date, typically no subsequent revaluation
3	Audit planning	Structured stages: risk assessment, testing, analytical procedures	Often formal and superficial, limited industry-specific risk analysis
4	Documentation	Comprehensive working papers, tests, and analytical procedures	Frequently limited to checking bookkeeping records
5	Materiality assessment	Based on professional judgment and quantitative thresholds	Often not applied systematically

Table 1 illustrates key differences between international standards and national practice in auditing leasing operations in Azerbaijan's construction sector.

Practical difficulties also stem from the absence of a unified audit methodology for leasing operations. In practice, auditors often limit their work to checking bookkeeping entries and account balances, without sufficiently analyzing the economic substance of contracts and related risks. This reduces the analytical value of the audit.
Based on the analysis of "Crystal Absheron" and "Absheron Construction," the following recurring issues were identified: (i) incomplete reflection of lease terms in accounting policies; (ii) instances of non-compliance of contracts with legal requirements; (iii) insufficient attention to currency risk and its

effect on financial stability; (iv) lack of formalized tests and procedures for lease audits; and (v) limited use of analytical procedures during planning and substantive testing.

To address these issues, we propose a methodological approach that includes: (a) systematic contract analysis, compliance testing, and risk identification; (b) analytical procedures at each stage of the lease life cycle (acquisition, execution, completion); (c) collection of audit evidence from internal and external sources, including inventory observation and direct confirmations; (d) a consistent audit program with tests of turnovers and balances, materiality assessment, and evaluation of projected misstatements; and (e) explicit consideration of sector-specific risks related to supply, payments, and property rights. Implementing this approach enables auditors to form more objective opinions, uncover latent risks, and foster greater transparency in leasing activities.

Conclusion and Recommendations

The results confirm that auditing leasing operations in Azerbaijan's construction sector requires deeper methodological and practical treatment. In an environment of economic instability, currency volatility, and legal complexity, leasing transactions constitute a source of elevated audit risk and necessitate the systematic adaptation of international standards to national practice.

Current practice is often formalistic and does not ensure a comprehensive assessment of an entity's financial condition. The principal issues include the absence of a unified methodology, insufficiently developed contract frameworks, limited use of analytical procedures, and unaddressed currency imbalances. The proposed methodology mitigates these weaknesses through staged planning with a focus on high-risk areas; pervasive analytical procedures and tests throughout the lease life cycle; comprehensive evidence collection; and explicit treatment of construction-specific risks. Its application will enhance the quality of audits, the objectivity of audit opinions, and the transparency of financial reporting, and can serve as a basis for national recommendations on auditing leasing operations with reference to IFRS and ISA.

Thanks and Information Note

The author thanks the academic advisor and colleagues of the Department of Accounting at Baku Business University for their support and valuable recommendations during the preparation of this study.

References

Dinç, G. & Gül, A. (2022). Estimation of effective spatial variables when visiting public squares through factor analysis model. Journal of Urban Planning and Development, 148(3), 25–36. https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000844

G20 & Climate Change. (2021). G20 and climate change - India Environment Portal. Retrieved November 9, 2021, from http://www.indiaenvironmentportal.org.in/files/file/G20-REPORT.pdf

International Financial Reporting Standards (IFRS). International Accounting Standards Board (IASB).

International Standards on Auditing (ISA). International Federation of Accountants (IFAC).

Jenkins, C. N. & Joppa, L. (2009). Expansion of the global terrestrial protected area system. Biological Conservation, 142, 2166–2174.

Martellozzo, F., Amato, F., Murgante, B. & Clarke, K. C. (2018). Modeling the impact of urban growth on agriculture and natural land in Italy to 2030. Applied Geography, 91, 156–167.

The Economist. (2004). The Rise of the Green Building. Accessed on 10 Dec 2017.

Tol, R. (2002). Estimates of the damage costs of climate change. Environmental and Resource Economics, 21(2), 135–160.

GENÇLİK KOOPERATİFLERİ VE SOSYAL EKONOMİ: AVRUPA'DA YANG COOP MODELİ VE TÜRKİYE İÇİN ÇIKARIMLAR

YOUTH COOPERATIVES AND SOCIAL ECONOMY: THE YANG COOP MODEL IN EUROPE AND IMPLICATIONS FOR TÜRKIYE

Öğr.Gör. Meliha ÇETİN
Trakya Üniversitesi Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-3493-0367

ÖZET

Bu makale, gençlik kooperatiflerini sosyal ekonomi bağlamında ele alarak Avrupa'daki genç kooperatifçi ağları ve politika araçları üzerinden geliştirilen **YANG Coop Modeli**ni (Youth-led, Anchor-supported, Networked, Green/Digital) analitik bir çerçeve olarak sunar. Literatür, gençlerin kooperatif kurma ve sürdürme süreçlerinde finansmana erişim, yönetişim kapasitesi ve pazara giriş olmak üzere üç temel yapısal engelle karşılaştığını göstermektedir. Avrupa deneyimi, bu engellerin tekil girişimler yerine ağlar, çapa kurumlar ve kamusal destek mekanizmaları aracılığıyla aşıldığını ortaya koymaktadır.

Çalışma, ikincil veri analizi ve politika-belge incelemesine dayalı karşılaştırmalı bir yöntem izlemekte; Avrupa'daki gençlik kooperatifçiliği pratiklerini Türkiye bağlamına uyarlayan YANG Coop Scorecard adlı nicel bir değerlendirme aracı önermektedir. Model, genç liderliği, çapa kurum desteği, ağ yönetişimi ve yeşil/dijital dönüşüm boyutlarını ölçülebilir göstergelerle ele almaktadır.

Makale ayrıca Türkiye'den iki mini-vaka üzerinden YANG modelinin uygulanabilirliğini tartışmaktadır: (i) tarım-gıda alanında genç üreticilerin kurduğu bir kooperatif ve (ii) platform emeği alanında dijital hizmet sunan bir gençlik kooperatifi. Bulgular, gençlik kooperatiflerinin sürdürülebilirliğinin bireysel girişimcilikten ziyade kurumsal ekosistem tasarımıyla mümkün olduğunu göstermektedir. Sonuç bölümünde, belediyeler ve üniversiteler başta olmak üzere çapa kurumların rolü vurgulanmakta; Türkiye için kamu alımı, mikro-sermaye ve federatif dijital altyapı temelli politika önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik kooperatifleri, sosyal ekonomi, YANG modeli, Avrupa- Türkiye, karşılaştırması

ABSTRACT

This article examines youth cooperatives within the context of the social economy, presenting the YANG Coop Model (Youth-led, Anchor-supported, Networked, Green/Digital), developed through European youth cooperative networks and policy tools, as an analytical framework. Literature indicates that young people face three fundamental structural barriers in establishing and maintaining cooperatives: access to finance, governance capacity, and market entry. The European experience reveals that these barriers are overcome through networks, anchor institutions, and public support mechanisms rather than individual initiatives.

The study employs a comparative method based on secondary data analysis and policy-document review; it proposes a quantitative assessment tool called the YANG Coop Scorecard, adapting European youth cooperative practices to the Turkish context. The model addresses youth leadership, anchor institution support, network governance, and green/digital transformation dimensions using measurable indicators. The article also discusses the applicability of the YANG model through two mini-case studies from Turkey: (i) a cooperative established by young producers in the agri-food sector and (ii) a youth cooperative providing digital services in the field of platform labor. The findings show that the sustainability of youth cooperatives is possible through institutional ecosystem design rather than individual entrepreneurship. In the conclusion, the role of anchor institutions, primarily municipalities and universities, is emphasized; and policy recommendations based on public procurement, micro-capital, and federative digital infrastructure are developed for Türkiye.

Keywords: Youth cooperatives, social economy, YANG model, Europe-Turkey comparison

GİRİŞ

Genç işsizliği ve güvencesiz istihdam, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir sorundur. Gençler için girişimcilik çoğu zaman "bireysel risk alma" olarak kurgulanırken, kooperatifçilik bu riski kolektif biçimde dağıtan alternatif bir yol sunar. Ancak gençlik kooperatifleri, klasik kooperatiflerden farklı olarak daha sınırlı sermaye, deneyim ve kurumsal bağlarla yola çıkmaktadır.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği, bu kırılganlığı azaltmak üzere ağlar, eğitim programları ve kamu destekleriyle bütünleşmiş bir ekosistem içinde ele alınmaktadır. Türkiye'de ise gençlik kooperatifleri çoğu zaman proje bazlı, kısa vadeli ve dağınık desteklerle ayakta kalmaya çalışmaktadır. Bu çalışma, söz konusu farkın nedenlerini açıklamayı ve Türkiye için uygulanabilir bir model önermeyi amaçlamaktadır.

Genç işsizliği, yalnızca iş bulamama sorunu değil; aynı zamanda istihdamın niteliğine ilişkin yapısal bir krizdir. Özellikle 15–29 yaş aralığındaki gençler, küresel ölçekte işgücü piyasasına geçici, düşük ücretli ve güvencesiz biçimlerde dahil olmaktadır. Bu durum, gençleri uzun vadeli gelir güvencesinden, sosyal korumadan ve sendikal temsilden uzaklaştıran bir istihdam rejimini kalıcı hale getirmektedir.

Uluslararası veriler, gençlerin işsizlik oranlarının yetişkin nüfusa kıyasla sistematik biçimde daha yüksek olduğunu ve ekonomik kriz dönemlerinde bu farkın daha da açıldığını göstermektedir. International Labour Organization raporlarına göre gençler, ekonomik dalgalanmalara karşı en kırılgan gruplardan biri olup, işten ilk çıkarılan ve yeniden istihdama en geç dahil olan kesimi oluşturmaktadır (ILO, 2022).

Bununla birlikte, istihdama katılım tek başına bir başarı göstergesi değildir. Son yıllarda gençler arasında artış gösteren güvencesiz istihdam, kısa süreli sözleşmeler, yarı zamanlı işler, platform temelli çalışma ve kayıt dışı istihdam biçimleriyle karakterize edilmektedir. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), gençlerin istihdam edildiği işlerin önemli bir bölümünün düşük ücretli, sınırlı sosyal güvenceye sahip ve kariyer ilerlemesi sunmayan pozisyonlar olduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2021).

Z kuşağının işgücü piyasası deneyimi, önceki kuşaklardan farklı olarak, istikrar yerine sürekli geçiş hali ile tanımlanmaktadır. Eğitimden işe geçiş süresi uzamakta; gençler, staj, gönüllü çalışma ve "deneme" niteliğindeki işlerde uzun süre kalmaktadır. Bu süreç, gençleri ekonomik bağımsızlıktan uzaklaştırırken, geleceğe ilişkin belirsizlik algısını da derinleştirmektedir.

Bu bağlamda, klasik istihdam ve girişimcilik politikalarının genç işsizliği sorununa kalıcı çözümler üretemediği görülmektedir. Bireysel rekabeti ve esnekliği önceleyen politikalar, gençlerin yapısal kırılganlıklarını azaltmak yerine çoğu zaman yeniden üretmektedir. Bu durum, gençlerin yalnızca iş arayan değil, ekonomik karar süreçlerine katılan aktörler olarak konumlandığı alternatif modellerin önemini artırmaktadır.

Kooperatif temelli istihdam modelleri, özellikle gençlik kooperatifleri, bu noktada dikkat çekici bir alternatif sunmaktadır. Gençlerin hem çalışan hem de ortak olarak yer aldığı bu yapılar, istihdam güvencesi ile demokratik yönetişimi bir araya getirerek güvencesizliğe karşı kolektif bir yanıt üretmektedir. Avrupa'da gelişen gençlik kooperatif ağları, bu nedenle yalnızca bir istihdam aracı değil, aynı zamanda gençlerin ekonomik ve toplumsal güçlenmesinin kurumsal zemini olarak değerlendirilmektedir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Araştırma, ikincil veri analizi ve politika belgelerinin incelenmesine dayanmaktadır. Avrupa Birliği kurumları, Uluslararası Kooperatifler Birliği ve ulusal istatistik kurumlarının raporları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular üç temel eksende toplanmaktadır: ağ temelli örgütlenme, eğitim ve kapasite geliştirme ile kamusal ve kurumsal destek mekanizmalarıdır.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin ağ temelli bir ekosistem içinde geliştiği görülmektedir. Ulusal ve ulus ötesi kooperatif ağları, gençlerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta, deneyim paylaşımını teşvik etmekte ve temsil kapasitelerini güçlendirmektedir. Bu ağlar, genç kooperatiflerin erken aşamada karşılaştıkları hukuki ve finansal zorlukların kolektif biçimde aşılmasına katkı sunmaktadır.

Eğitim ve kapasite geliştirme mekanizmaları, genç kooperatiflerin sürdürülebilirliğinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Avrupa'daki iyi uygulamalar, kooperatifçiliğin yalnızca mevzuat bilgisi değil; liderlik, finansal okuryazarlık ve demokratik yönetişim becerileriyle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Eğitim süreçlerinin tek seferlik değil, sürekli ve kurumsallaşmış olması genç kooperatiflerin uzun vadeli varlığını güçlendirmektedir.
Kamusal ve kurumsal destek mekanizmaları, genç kooperatiflerin finansmana erişiminde kritik bir işleve sahiptir. Kooperatif bankaları, sosyal yatırım fonları ve kamu alım politikaları, genç kooperatiflerin piyasa koşullarına karşı kırılganlığını azaltmaktadır. Avrupa örnekleri, hibe temelli desteklerin kredi ve fon mekanizmalarıyla birlikte kullanıldığında daha sürdürülebilir sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır.
Türkiye bağlamında ise gençlik kooperatifçiliğinin büyük ölçüde proje bazlı desteklere dayandığı görülmektedir. Kurumsal ağların zayıflığı, eğitim altyapısının süreksizliği ve finansman mekanizmalarının parçalı yapısı, genç kooperatiflerin ölçek büyütmesini ve kurumsallaşmasını sınırlandırmaktadır. YANG Coop Modeli çerçevesinde yapılan değerlendirme, Türkiye'de genç liderliği ve ağ yönetişimi boyutlarının özellikle güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

1.Gençler Ve Klasik Girişimcilik Modelinin Sınırları Ve Kooperatifler

Son yıllarda genç işsizliğine yönelik politika setlerinin merkezine yerleştirilen klasik girişimcilik modeli, gençleri işgücü piyasasındaki yapısal sorunların çözümünden ziyade, bireysel risk üstlenmeye yönelten bir yaklaşım sunmaktadır. Bu model, gençleri "iş arayan" konumundan çıkarıp "kendi işini kuran" bireyler olarak yeniden tanımlasa da, bu dönüşüm çoğu zaman istihdam güvencesi yaratmaktan uzak kalmaktadır.
Klasik girişimcilik söylemi; yenilikçilik, bireysel başarı ve rekabet kavramları etrafında şekillenmekte, gençlerin karşı karşıya olduğu sermaye yetersizliği, deneyim eksikliği ve piyasa erişimi gibi yapısal eşitsizlikleri büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Bu bağlamda girişimcilik, gençler için kolektif bir çözüm olmaktan ziyade, bireysel bir hayatta kalma stratejisi haline gelmektedir.
Uluslararası raporlar, genç girişimcilerin kurduğu işletmelerin önemli bir bölümünün kısa ömürlü olduğunu ve ilk üç yıl içinde faaliyetlerine son verdiğini göstermektedir. Organisation for Economic Co-operation and Development, genç girişimcilerin finansmana erişimde ciddi zorluklar yaşadığını, bu durumun girişimcilik ekosisteminde gençler aleyhine kalıcı bir eşitsizlik yarattığını vurgulamaktadır (OECD, 2020). Benzer şekilde, International Labour Organization raporları, girişimcilik politikalarının genç işsizliğini azaltmada sınırlı ve düzensiz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (ILO, 2022).
Z kuşağı açısından klasik girişimcilik modeli, yüksek belirsizlik ve bireysel sorumluluk yükü nedeniyle çoğu zaman cazibesini yitirmektedir. Gençler, başarısızlığın maliyetinin tamamen bireyin üzerine yüklendiği bu modelde, sosyal güvence ve gelir istikrarından yoksun bir çalışma biçimine itilmekte; bu durum girişimciliği güvencesiz istihdamın bir başka biçimine dönüştürmektedir. Özellikle dijital platform ekonomisinde, "girişimci" olarak tanımlanan birçok genç, fiilen bağımlı çalışan koşullarında faaliyet göstermektedir.
Bu çerçevede klasik girişimcilik, gençlerin ekonomik güçlenmesini sağlayan kapsayıcı bir model olmaktan ziyade, rekabetçi piyasa koşullarını gençlerin üzerine yıkan bir araç olarak işlev görmektedir. Girişimcilik politikalarının merkezinde yer alan bireyselleşme vurgusu, gençlerin kolektif örgütlenme ve dayanışma kapasitesini zayıflatmakta; istihdam sorununu yapısal bir mesele olmaktan çıkarıp kişisel başarısızlık anlatısına indirgemektedir.
Bu nedenlerle, genç işsizliği ve güvencesiz istihdam bağlamında klasik girişimcilik modelinin yetersiz ve sürdürülemez bir çözüm sunduğu söylenebilir. Bu durum, gençlerin yalnızca bireysel girişimci olarak değil, ortak, çalışan ve karar verici olarak konumlandığı alternatif ekonomik modellerin önemini artırmaktadır. Kooperatif temelli girişimler ve gençlik kooperatifleri, bu bağlamda klasik girişimcilik paradigmasına kolektif ve kurumsal bir alternatif sunmaktadır

1.1.Kooperatifçiliğin Yeniden Yükselişi

Son on yılda kooperatifçilik, küresel ölçekte yeniden dikkat çeken bir ekonomik örgütlenme modeli haline gelmiştir. Bu yeniden yükseliş, yalnızca tarihsel bir dayanışma biçiminin nostaljik geri dönüşü olarak değil; neoliberal ekonomik düzenin yarattığı eşitsizlikler, güvencesiz istihdam ve toplumsal kırılganlıklar karşısında geliştirilen işlevsel ve kurumsal bir yanıt olarak değerlendirilmektedir.

2008 küresel finans krizinin ardından, piyasa temelli ve bireysel girişimcilik odaklı istihdam politikalarının sınırlılıkları daha görünür hale gelmiştir. Kriz sonrası dönemde kooperatifler, istihdamı koruma, yerel ekonomileri güçlendirme ve sosyal dayanıklılığı artırma kapasiteleri sayesinde alternatif bir ekonomik model olarak öne çıkmıştır. International Labour Organization ve International Co-operative Alliance tarafından yayımlanan raporlar, kooperatiflerin ekonomik dalgalanmalara karşı görece daha dayanıklı yapılar sergilediğini ortaya koymaktadır (ILO, 2018; ICA, 2021).

Kooperatifçiliğin yeniden yükselişi, yalnızca kriz dönemleriyle sınırlı değildir. Dijitalleşme, platform ekonomisinin yaygınlaşması ve çalışma ilişkilerinin esnekleşmesi, kooperatif modelini yeni sektörlerde uygulanabilir kılmıştır. Özellikle platform kooperatifleri, dijital emek piyasalarında artan güvencesizliğe karşı, çalışanların mülkiyet ve karar alma süreçlerine katılımını mümkün kılan yenilikçi yapılar olarak dikkat çekmektedir (Scholz, 2016).

Avrupa Birliği düzeyinde kooperatifçilik, sosyal ekonomi politikalarının merkezinde yeniden konumlandırılmaktadır. European Commission, sosyal ekonomi aktörlerini kapsayıcı büyüme, istihdam yaratma ve toplumsal uyumun temel unsurları arasında değerlendirmekte; kooperatifleri genç istihdamı, yeşil dönüşüm ve yerel kalkınma hedefleriyle ilişkilendirmektedir (European Commission, 2020). Bu yaklaşım, kooperatifçiliği marjinal bir alternatif olmaktan çıkarıp, kamusal politika araçlarının bir parçası haline getirmektedir.

Genç kuşaklar açısından kooperatifçiliğin yeniden yükselişi, yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda değer temelli bir yönelimi ifade etmektedir. Z kuşağı, işgücü piyasasında anlam, katılım ve adalet arayışını öne çıkarırken; kooperatifler bu beklentilere demokratik yönetişim, kolektif mülkiyet ve toplumsal fayda üretimi yoluyla yanıt verebilmektedir. Bu yönüyle kooperatifçilik, gençler için klasik girişimcilik modeline karşı hem ekonomik hem de etik bir alternatif sunmaktadır.

Sosyal Ekonomi ve Gençlik Kooperatiflerinin Kavramsal Çerçevesine bakıldığında**,** Sosyal ekonomi, kâr maksimizasyonu yerine toplumsal faydayı önceleyen; demokratik yönetişim ve dayanışma ilkeleriyle çalışan ekonomik yapıları kapsar. Kooperatifler bu alanın merkezinde yer alırken, gençlik kooperatifleri sosyal ekonominin "gelecek taşıyıcısı" olarak görülmektedir.

Gençlik kooperatifleri üç açıdan özgünlük taşır:

1. **Demografik yapı:** Ortakların büyük bölümü 18–35 yaş aralığındadır.
2. **Kurumsal kırılganlık:** Sermaye ve deneyim eksikliği yüksektir.
3. **Yenilik potansiyeli:** Dijitalleşme ve yeşil dönüşüm alanlarında yüksek adaptasyon kapasitesi vardır.

Bu özgünlük, klasik kooperatif politikalarının gençlik kooperatifleri için yetersiz kalmasına yol açmaktadır.

Kooperatifçiliğin yeniden yükselişi, çağdaş kapitalist ekonomilerin yapısal sorunlarına verilen geçici bir tepki değil; istihdam, yönetişim ve mülkiyet ilişkilerini yeniden tanımlayan kalıcı bir dönüşüm eğilimi olarak okunmalıdır. Bu dönüşüm, özellikle gençlik kooperatifleri aracılığıyla, gençlerin yalnızca işgücü piyasasına dahil edilmesini değil, ekonomik karar alma süreçlerinin öznesi haline gelmesini mümkün kılmaktadır.

1.2.Avrupa'da Gençlik Kooperatifçiliği Deneyimi

Avrupa'da kooperatifçilik, yalnızca ekonomik bir örgütlenme modeli değil; aynı zamanda gençlerin demokratik yönetişim süreçlerine katılımını ve kolektif girişimcilik pratiklerini mümkün kılan kurumsal bir çerçeve olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyet gösteren kooperatifler, yaklaşık 141 milyon üyeye ve 5 milyondan fazla istihdama karşılık gelmekte olup, bu yapılar içinde gençlerin payı giderek artmaktadır (Cooperatives Europe, 2020).

Gençlik kooperatifçiliği, Avrupa bağlamında özellikle genç işsizliği, güvencesiz çalışma biçimleri ve sosyal dışlanma sorunlarına karşı geliştirilen alternatif bir araç olarak değerlendirilmektedir. 2008 küresel finans krizinden sonra birçok Avrupa ülkesinde gençlerin geleneksel iş piyasalarına erişiminin zorlaşması, kooperatif modeline olan ilgiyi artırmıştır. Bu süreçte kooperatifler, gençler için yalnızca istihdam sağlayan yapılar değil; aynı zamanda ortak mülkiyet, demokratik karar alma ve dayanışma temelli bir ekonomik kültür sunan kurumlar haline gelmiştir (CICOPA, 2018).

Uluslararası Kooperatifler Birliği ve Avrupa kooperatif örgütleri tarafından hazırlanan *Youth & Cooperatives: A Perfect Match?* raporu, gençlerin kooperatiflere katılımını beş ana başlık altında incelemektedir: istihdam olanakları, eğitim ve beceri kazanımı, girişimcilik, eşitsizliklerin azaltılması

ve demokratik katılım. Rapora göre, kooperatifler gençlerin yalnızca iş gücüne dahil olmasını değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinde aktif rol üstlenmesini sağlayarak gençleri "pasif çalışan" konumundan "ortak ve karar verici" konumuna taşımaktadır (International Cooperative Alliance, 2017). Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin kurumsal düzeyde güçlenmesinde, genç kooperatör ağlarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. 2015 yılında kurulan Avrupa Genç Kooperatörler Ağı, gençlerin ulusal sınırların ötesinde deneyim paylaşımı yapmasını ve ortak projeler geliştirmesini hedeflemektedir. Bu tür ağlar, genç kooperatif girişimlerinin sürdürülebilirliğini artırırken, aynı zamanda kooperatif hareketinin yaşlanma sorununa karşı yapısal bir çözüm sunmaktadır (Cooperatives Europe, 2020).

Bununla birlikte, Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin önünde bazı yapısal engeller bulunmaktadır. Gençlerin kooperatifçilik konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, finansmana erişimde yaşanan güçlükler ve bazı ülkelerdeki yetersiz yasal çerçeveler, genç kooperatif girişimlerinin ölçeklenmesini zorlaştırmaktadır. Buna rağmen mevcut politika belgeleri, gençlerin kooperatiflere daha fazla dahil edilmesinin hem istihdam politikaları hem de sosyal ekonomi stratejileri açısından kritik bir potansiyel taşıdığını ortaya koymaktadır (European Commission, 2021).

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği, gençlerin ekonomik hayata katılımını güçlendiren, demokratik değerleri pekiştiren ve dayanışma temelli bir kalkınma anlayışını destekleyen önemli bir deneyim alanı sunmaktadır. Gençlere yönelik eğitim, finansman ve politika desteklerinin artırılması, kooperatif modelinin yeni kuşaklar aracılığıyla yeniden üretimini mümkün kılacaktır.

1.2.1.Ağ Temelli Yaklaşım

Avrupa'da genç kooperatifçiler ulusal ve uluslararası ağlar aracılığıyla bilgi, deneyim ve temsil gücü kazanmaktadır. Bu ağlar, gençleri yalnız bırakmayan bir "hareket altyapısı" oluşturur.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği, bireysel girişimlerden ziyade ulusal ve ulus ötesi ağlar üzerinden gelişen kolektif bir ekosistem olarak şekillenmektedir. Bu ağlar, genç kooperatifçilerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta, deneyim paylaşımını teşvik etmekte ve temsil kapasitelerini güçlendirmektedir. Böylece gençler, yalnız başına hareket eden ekonomik aktörler olmaktan çıkarak, kurumsallaşmış bir hareket altyapısının parçası hâline gelmektedir.

Avrupa düzeyinde faaliyet gösteren kooperatif üst örgütleri, genç kooperatifçilerin ekosisteme dâhil olmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Cooperatives Europe ve CECOP gibi yapılar, genç kooperatiflerin hem ulusal örgütlenmelere entegrasyonunu sağlamakta hem de Avrupa Birliği (AB) politika süreçlerinde görünürlük kazanmalarına aracılık etmektedir. Bu ağlar aracılığıyla sunulan eğitim programları, kapasite geliştirme faaliyetleri ve politika diyalogları, genç kooperatifçilerin kurumsal yeterliliklerini artırmaktadır.

Ağ temelli yaklaşımın temel bileşenlerinden biri bilgi ve kapasite paylaşımıdır. Avrupa'daki genç kooperatifçiler, kuruluş süreçlerinde karşılaşılan hukuki, yönetsel ve finansal zorlukları ağlar üzerinden paylaşarak kolektif öğrenme mekanizmaları geliştirmektedir. Bu durum, bireysel deneme-yanılma maliyetlerini azaltmakta ve özellikle dijital platform kooperatifleri ile çevresel sürdürülebilirlik odaklı kooperatifler gibi yeni alanlarda girişim süreçlerini hızlandırmaktadır.

Ağların bir diğer önemli işlevi temsil ve savunuculuk kapasitesinin güçlendirilmesidir. Genç kooperatifçiler, ulusal ve Avrupa düzeyindeki sosyal ekonomi politikalarına bireysel aktörler olarak değil, örgütlü ağların parçası olarak katılmaktadır. European Youth Forum gibi gençlik temelli platformlarla kurulan iş birlikleri, kooperatifçiliğin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda demokratik katılım ve yurttaşlık pratiği olarak konumlandırılmasına katkı sağlamaktadır.

Ağ temelli yaklaşım, yalnızca teknik ve kurumsal destek sunmakla sınırlı değildir; aynı zamanda dayanışma ve sürdürülebilirlik boyutunu da içermektedir. Özellikle ekonomik krizler ve pandemi sonrası dönemde, genç kooperatifler ağlar aracılığıyla ortak finansman, kaynak paylaşımı ve geçici iş birlikleri geliştirerek faaliyetlerini sürdürme imkânı bulmuştur. Bu durum, genç kooperatiflerin kurumsal dayanıklılığını artıran önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Ulus ötesi öğrenme, ağ temelli yaklaşımın bir diğer kritik unsurudur. Erasmus+ gibi AB programları çerçevesinde gerçekleştirilen değişim ve iş birliği faaliyetleri, genç kooperatifçilerin farklı ülkelerdeki kooperatif modellerini yerinde incelemelerine olanak tanımaktadır. Bu süreçler, iyi uygulamaların aktarılmasını kolaylaştırmakta ve kooperatifçilik alanında Avrupa genelinde ortak bir bilgi birikimi oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Son olarak, ağlar genç kooperatiflerin finansmana erişiminde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Kooperatif bankaları, etik finans kuruluşları ve sosyal yatırım fonları, genç kooperatifleri çoğu zaman bireysel girişimler yerine ağlar aracılığıyla değerlendirmektedir. Bu durum, gençlerin başlangıç aşamasında karşılaştıkları sermaye kısıtlarını azaltmakta ve kolektif güven mekanizmalarının oluşmasını sağlamaktadır.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği ağ temelli bir yaklaşım üzerinden kurumsallaşmakta ve süreklilik kazanmaktadır. Bu deneyim, gençleri kooperatif girişimciliğine yönlendirmekle sınırlı kalmayan; onları birbirine bağlayan, temsil eden ve destekleyen bir altyapının önemini ortaya koymaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, gençlik kooperatifçiliğinin gelişimi için benzer ağ yapılarının oluşturulması ve güçlendirilmesi temel bir politika önceliği olarak değerlendirilmelidir.

1.2.2 Eğitim ve Kapasite Geliştirme

Eğitim programları yalnızca kooperatif mevzuatını değil; liderlik, çatışma yönetimi ve finansal okuryazarlığı da kapsamaktadır. Eğitim, tek seferlik değil, süreç odaklıdır. Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin sürdürülebilirliği, büyük ölçüde eğitim ve kapasite geliştirme mekanizmalarının kurumsallaşmasına dayanmaktadır. Genç kooperatifçilerin yalnızca girişimcilik motivasyonuna değil; yönetişim, finans, hukuk ve kolektif karar alma süreçlerine ilişkin teknik bilgiye de sahip olmaları beklenmektedir. Bu çerçevede eğitim, kooperatifçiliğin tamamlayıcı bir unsuru değil, doğrudan kurucu bir bileşeni olarak ele alınmaktadır.

Avrupa genelinde kooperatif üst örgütleri ve gençlik ağları, gençlere yönelik yapılandırılmış eğitim programları geliştirmektedir. Bu programlar, kooperatif ilkeleri, demokratik yönetişim, finansal okuryazarlık ve sosyal etki ölçümü gibi alanlara odaklanmaktadır. Özellikle Cooperatives Europe ve CECOP bünyesinde yürütülen eğitim faaliyetleri, genç kooperatifçilerin kurumsal yeterliliklerini artırmayı hedeflemektedir.

Eğitim ve kapasite geliştirme süreçlerinde Avrupa Birliği programları önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle **Erasmus+** kapsamında yürütülen projeler, genç kooperatifçilere ulusötesi öğrenme ve deneyim paylaşımı imkânı sunmaktadır. Bu programlar aracılığıyla gençler, farklı ülkelerdeki kooperatif modellerini yerinde inceleyebilmekte ve kendi ülkelerine uyarlanabilir iyi uygulamaları tanıma fırsatı bulmaktadır. Böylece eğitim, yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp pratik deneyimle bütünleşmektedir.

Kapasite geliştirme yaklaşımı, bireysel becerilerin ötesinde kurumsal öğrenmeyi de kapsamaktadır. Avrupa'daki birçok gençlik kooperatifi, mentorluk ve eş öğrenme modelleri aracılığıyla deneyimli kooperatiflerle ilişki kurmaktadır. Bu ilişkiler, genç kooperatiflerin erken aşamada karşılaştıkları yönetsel ve finansal sorunlara çözüm üretmelerine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu süreçler, kuşaklar arası bilgi aktarımını güçlendiren bir mekanizma işlevi görmektedir.

Eğitim faaliyetlerinin bir diğer önemli boyutu, genç kooperatifçilerin politika yapım süreçlerine katılımını desteklemesidir. Kapasite geliştirme programları, gençlerin yalnızca kooperatif yöneticileri olarak değil, aynı zamanda sosyal ekonomi alanında savunuculuk yapabilecek aktörler olarak yetişmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda **European Youth Forum** ile kurulan iş birlikleri, gençlerin temsil ve politika okuryazarlığı becerilerini geliştirmektedir.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği eğitim ve kapasite geliştirme ekseninde sistematik bir şekilde desteklenmektedir. Bu yaklaşım, genç kooperatiflerin yalnızca kısa vadeli girişimler olarak değil, uzun vadeli ve dayanıklı kurumlar olarak varlık göstermesini mümkün kılmaktadır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gençlik kooperatifçiliğinin gelişimi için benzer biçimde yapılandırılmış eğitim programlarının ve kurumsal kapasite geliştirme mekanizmalarının oluşturulması kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2.3. Finansman ve Destek Mekanizmaları: Kamusal ve Kurumsal Destek

Yerel yönetimler ve üniversiteler, gençlik kooperatifleri için mekân, mentorluk ve kamu alımı sağlayan çapa kurumlar olarak konumlanmaktadır.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin kurumsallaşmasında finansman ve destek mekanizmaları belirleyici bir rol oynamaktadır. Genç kooperatiflerin kuruluş ve erken gelişim aşamalarında karşılaştıkları sermaye yetersizliği, kamusal ve kurumsal destek araçlarıyla dengelenmektedir.

Bu çerçevede finansman, piyasa temelli bireysel girişimcilikten farklı olarak, kolektif güven ve kamu yararı ilkeleri doğrultusunda yapılandırılmaktadır.

Kamusal destek mekanizmaları, özellikle Avrupa Birliği düzeyinde geliştirilen sosyal ekonomi politikaları aracılığıyla şekillenmektedir. Avrupa Komisyonu'nun sosyal ekonomi eylem planları, genç kooperatiflerin hibe programları, teknik destek ve kapasite geliştirme fonlarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda European Commission tarafından yürütülen programlar, gençlik kooperatifçiliğini istihdam, sosyal kapsayıcılık ve bölgesel kalkınma hedefleriyle ilişkilendirmektedir. Kamusal destekler yalnızca doğrudan mali kaynak sağlamamakta; aynı zamanda kooperatiflerin meşruiyetini ve görünürlüğünü artıran bir çerçeve sunmaktadır.

Ulusal ve yerel düzeyde ise kamu kurumları, genç kooperatifleri teşvik etmek amacıyla vergi avantajları, kuruluş hibeleri ve danışmanlık destekleri sağlamaktadır. Bazı Avrupa ülkelerinde yerel yönetimler, gençlik kooperatiflerini kamu hizmetlerinin sunumunda stratejik ortaklar olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, kooperatifleri pasif destek alan yapılar olmaktan çıkararak aktif politika aktörleri hâline getirmektedir.

Kurumsal destek mekanizmaları ise kooperatif bankaları, etik finans kuruluşları ve sosyal yatırım fonları aracılığıyla işlemektedir. Avrupa'da kooperatif bankacılığı, genç kooperatiflerin finansmana erişiminde geleneksel ticari bankalara kıyasla daha kapsayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu bankalar, kredi değerlendirme süreçlerinde yalnızca bireysel teminatları değil, kooperatifin kolektif yapısını ve sosyal etkisini de dikkate almaktadır. Bu durum, genç kooperatifler için finansmana erişim eşiklerini önemli ölçüde düşürmektedir.

Ayrıca sosyal yatırım fonları ve kooperatif dayanışma fonları, gençlik kooperatifçiliğini uzun vadeli bir toplumsal yatırım alanı olarak ele almaktadır. Bu fonlar, kısa vadeli kâr beklentilerinden ziyade istihdam yaratma, sosyal yenilik ve yerel kalkınma gibi hedeflere odaklanmaktadır. Özellikle üst örgütler ve ağ yapıları üzerinden sağlanan eş finansman modelleri, genç kooperatiflerin finansal risklerini paylaşmalarına imkân tanımaktadır. Bu noktada Cooperatives Europe ve CECOP gibi kuruluşlar, finansman sağlayıcılar ile genç kooperatifler arasında aracı bir rol üstlenmektedir.

Finansman ve destek mekanizmalarının bir diğer önemli boyutu, kamusal ve kurumsal araçların birbirini tamamlayıcı şekilde kurgulanmasıdır. Avrupa deneyimi, hibe temelli kamusal desteklerin kurumsal finansman araçlarıyla birlikte kullanıldığında daha sürdürülebilir sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Bu bütüncül yaklaşım, genç kooperatiflerin yalnızca kuruluş aşamasında değil, büyüme ve kurumsallaşma süreçlerinde de desteklenmesini mümkün kılmaktadır.

Avrupa'da gençlik kooperatifçiliği finansman ve destek mekanizmaları aracılığıyla yapısal bir dayanıklılık kazanmaktadır. Kamusal politikalar ve kurumsal finansman araçları arasındaki etkileşim, genç kooperatiflerin piyasa koşullarına karşı kırılganlığını azaltmakta ve uzun vadeli sürdürülebilirliklerini güçlendirmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gençlik kooperatifçiliğinin gelişimi için benzer biçimde çok katmanlı, koordineli ve kooperatif ilkeleriyle uyumlu finansman mekanizmalarının oluşturulması kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

2.Türkiye Ve Avrupa'da Gençlik Kooperatifçiliği: Karşılaştırmalı Vaka Örnekleri

Gençlik kooperatifçiliği, Avrupa'da uzun süredir kurumsal ağlar, eğitim altyapıları ve çok katmanlı finansman mekanizmalarıyla desteklenen bir model olarak gelişirken, Türkiye'de daha sınırlı ve parçalı uygulamalar üzerinden ilerlemektedir. Bu bölümde, Avrupa'dan seçilmiş örnekler ile Türkiye'deki mevcut uygulamalar karşılaştırmalı olarak ele alınmakta; yapısal farklılıklar ve politika sonuçları ortaya konulmaktadır.

2.1. Avrupa Vaka Örnekleri

2.1.1. İtalya: Sosyal Kooperatifler ve Genç İstihdamı

İtalya, gençlik kooperatifçiliğinin ulus ötesi ölçekte kurumsallaştığı örnek ülkelerden biridir. Özellikle sosyal kooperatifler, bakım, eğitim, toplumsal hizmetler ve iş piyasasına yeniden entegrasyon gibi alanlarda önemli rol oynamaktadırlar. Sosyal kooperatifler, 1991 tarihli Yasa 381 ile resmi yasal statü kazanmış; kamu yararını hedefleyen birey ve kurumların kolektif üretim, hizmet ve istihdam yaratma süreçleri için düzenlenmiştir. Bu çerçevede İtalya'daki sosyal kooperatifler iki ana türe ayrılır:

- A-Tipi Sosyal Kooperatifler: Topluma hizmet ve sosyal/bakım/çocuk–yaşlı destek gibi faaliyet alanlarında çalışır.

- B-Tipi Sosyal Kooperatifler: Dezavantajlı grupların (engelli bireyler, uzun süre işsiz kalmışlar gibi) iş gücüne entegrasyonunu hedefler (yasa 381/1991) .

İtalya'daki sosyal kooperatiflerin sayısı yaklaşık 9.000 civarındadır, bunların yaklaşık %65'i A-Tipi, %35'i B-Tipi olarak sınıflandırılır . Bu kooperatifler 5 milyondan fazla kişiye doğrudan hizmet sunmakta ve yaklaşık 330.000 kişiyi istihdam etmektedir; bunların içinde gönüllüler ve dezavantajlı bireyler de yer almaktadır .

B-Tipi kooperatifler, özel öneme sahiptir çünkü iş gücüne entegrasyona odaklanır ve çalışanlarının en az %30'u dezavantajlı durumdaki bireylerden oluşmak zorundadır . Bu dezavantajlı kişilerin istihdam edilmesi, gençlerde işsizlik ve sosyal dışlanma gibi sorunlara doğrudan yanıt sağlayabilen eşsiz bir mekanizma oluşturmaktadır.

Bu yapının işleyen bir sistem haline gelmesinin ardında birkaç önemli unsur vardır:

- Kamu–kooperatif ilişkisi: Yerel yönetimler ve kamu kurumlarıyla sözleşme temelli ilişkiler; kooperatiflerin bakım ve sosyal hizmet sunumunda resmi aktörler hâline gelmesini sağlar.
- Finansal araçlar: Kooperatif bankaları, dayanışma fonları ve kamu ihale süreçleri yoluyla çok katmanlı finansman sağlanır. Bu destek, özellikle yeni kurulan kooperatiflerin erken aşamadaki piyasa risklerini azaltır.
- Ağlar ve konsorsiyumlar: Birçok sosyal kooperatif, konsorsiyumlar aracılığıyla bir araya gelir; bu yapılar hem kapasite geliştirme, hem ihalelere katılım, hem de ortak proje üretme açısından kolektif bir dayanışma ortamı yaratır .

Bu mekanizmalar, kooperatiflerin yalnızca sosyal hizmet sunan aktörler olmaktan çıkıp aynı zamanda genç istihdamı için sürdürülebilir bir araç haline gelmesini sağlamaktadır. Gençler, bu kooperatiflerde hem toplumsal beceri kazanmakta hem de iş gücüne entegre olmaktadırlar. Bu bağlamda İtalya, gençlik kooperatifçiliğini kamusal hizmet üretimi ile iş piyasasına entegrasyon arasında bir köprü olarak değerlendiren nadir ülke örneklerinden biridir.

Tablo-1. İtalya'da Sosyal Kooperatiflerin Bölgesel Dağılımı

Bölge	**Sosyal Kooperatif Sayısı**	**Toplam İçindeki Pay (%)**	**Başlıca Faaliyet Alanları**
Kuzey İtalya	≈ 4.300	≈ 48	Sosyal hizmetler, yaşlı bakımı, eğitim, iş entegrasyonu
Orta İtalya	≈ 2.100	≈ 23	Eğitim, sağlık, belediye hizmetleri
Güney İtalya	≈ 2.600	≈ 29	İş entegrasyonu, yerel hizmetler, tarım destekleri
Toplam	**≈ 9.000**	**100**	—

Kaynak: Euricse – "Social Economy in Italy" istatistik portalı verileri (yerel kayıtlar + ISTAT sosyal ekonomi verileri), derlenmiştir.

Kuzey İtalya'da kooperatif yoğunluğunun yüksek olması; güçlü yerel yönetimler, kooperatif bankacılığı ve konsorsiyum yapılarıyla ilişkilidir. Güney İtalya'da ise sosyal kooperatifler daha çok **istihdam yaratma ve sosyal dışlanmayla mücadele aracı** olarak konumlanmaktadır.

- Gençler sosyal kooperatiflerde yalnızca "yardımcı iş gücü" değil, **çekirdek istihdam grubu**dur.
- Özellikle **B-Tipi sosyal kooperatifler**, genç işsizliği ve sosyal dışlanmayla mücadelede etkili bir araçtır.
- Kadın gençlerin yüksek temsili, sosyal kooperatifleri toplumsal cinsiyet açısından da stratejik kılmaktadır.

Tablo-2. İtalya'da Sosyal Kooperatiflerde Genç Nüfusun İstihdam Yapısı

Gösterge	**Değer**
Toplam sosyal kooperatif istihdamı	≈ 330.000 kişi
18–34 yaş arası çalışan sayısı	≈ 95.000 – 110.000
Gençlerin toplam içindeki payı	≈ %30–33

B-Tipi kooperatiflerde genç oranı	≈ %35–40
Dezavantajlı gençlerin payı (B-Tipi)	≥ %30 (yasal zorunluluk)
Kadın genç çalışan oranı	≈ %55

Kaynak: Euricse – "Social Economy in Italy" istatistik portalı verileri (yerel kayıtlar + ISTAT sosyal ekonomi verileri), derlenmiştir.

İtalya örneği, genç istihdamının hibe odaklı kısa vadeli projelerle değil**,** kamu sözleşmeleri, kooperatif bankaları ve dayanışma fonlarının birlikte çalıştığı kurumsal bir ekosistemle sürdürülebilir hâle geldiğini göstermektedir. Bölgesel farklılıklar, sosyal kooperatiflerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal ve yönetsel kapasiteyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.2. İspanya: Bask Bölgesi ve Mondragon Deneyimi

İspanya'da özellikle Bask Bölgesi'nde genç kooperatifçiliği, entegre bir ekosistem içinde gelişmektedir. Mondragon Corporation bünyesinde gençler için kooperatif eğitim programları, staj imkânları ve girişim destek mekanizmaları bulunmaktadır. Finansman, kooperatif bankası ve iç dayanışma fonları aracılığıyla sağlanmakta; eğitim, üretim ve istihdam süreçleri birbirine bağlanmaktadır. Bu model, gençlerin kooperatifçiliği geçici bir çözüm değil, uzun vadeli bir kariyer yolu olarak görmesini sağlamaktadır.

Tablo-3. İspanya'da Kooperatiflerin Bölgesel Dağılımı

Bölge	**Kooperatif Sayısı**	**Toplam İçindeki Pay (%)**	**Baskın Sektörler**
Bask Bölgesi	≈ 1.400	≈ 18	Sanayi, teknoloji, eğitim, finans
Katalonya	≈ 4.000	≈ 50	Hizmetler, bakım, platform kooperatifleri
Valencia	≈ 1.200	≈ 15	Tarım, gıda, lojistik
Diğer bölgeler	≈ 1.400	≈ 17	Tarım, yerel hizmetler
Toplam	**≈ 8.000**	**100**	—

Kaynak: OECD (2021) "The Spatial Dimension of Productivity in Cooperatives – Spain" verilerine göre ülke genelinde kooperatiflerin bölgesel yoğunlaşma eğilimleri ve farklı akademik analizlerin derlemesidir. (Veriler yaklaşık olarak yorumlanmıştır.)

İspanya, gençlik kooperatifçiliğinin eğitim–üretim–finans entegrasyonu üzerinden kurumsallaştığı ülkelerden biridir. Bu yapının merkezinde, özellikle Bask Bölgesi'nde yoğunlaşan kooperatif ekosistemi ve Mondragon Corporation yer almaktadır. Kooperatifler sanayi, hizmetler, eğitim, perakende ve finans alanlarında faaliyet göstermekte; gençler bu yapının hem iş gücü hem de karar alma mekanizmalarının parçası olarak konumlanmaktadır.
Bask Bölgesi, kooperatif sayısından ziyade **istihdam yoğunluğu ve kurumsal derinlik** açısından öne çıkmaktadır. Katalonya'da ise kooperatifler daha parçalı fakat sayısal olarak yoğundur.

Tablo-4. İspanya'da Kooperatiflerde Genç Nüfusun İstihdam Yapısı

Gösterge	**Değer**
Toplam kooperatif istihdamı	≈ 320.000 kişi
18–34 yaş arası çalışan sayısı	≈ 85.000 – 100.000
Gençlerin toplam içindeki payı	≈ %27–31
Bask Bölgesi'nde genç oranı	≈ %32–35
Mondragón'da genç çalışan sayısı	≈ 30.000

Kadın genç çalışan oranı	≈ %45–50
Genç ortak (member-worker) oranı	≈ %25–30

Kaynak:: OECD (2021) "The Spatial Dimension of Productivity in Cooperatives – Spain" verilerine göre ülke genelinde kooperatiflerin bölgesel yoğunlaşma eğilimleri ve farklı akademik analizlerin derlemesidir. (Veriler yaklaşık olarak yorumlanmıştır.)

- İspanya'da gençler kooperatiflerde **çalışan–ortak (member-worker)** statüsünde yer almaktadır.
- Bask Bölgesi'nde genç istihdam oranının yüksekliği, **üniversite–kooperatif–finans üçgeni** ile doğrudan ilişkilidir.
- Gençlerin ortaklığa geçişi, klasik ücretli istihdamdan farklı olarak **uzun vadeli kurumsal aidiyet** üretmektedir.

İspanya örneği, gençlik kooperatifçiliğinin yalnızca sosyal politika aracı değil, **sanayi ve teknoloji temelli bir istihdam stratejisi** olarak da kurgulanabileceğini göstermektedir. Bask Bölgesi'nde kooperatiflerin eğitim kurumları ve finansal yapılarla bütünleşmesi, gençlerin erken yaşta kooperatif ekosistemine dâhil olmasını ve uzun vadeli istihdam ilişkileri kurmasını mümkün kılmaktadır.

2.1.3. Fransa: Genç Girişimci Kooperatifleri (CAE)

Fransa'da Coopératives d'Activité et d'Emploi (CAE) modeli, genç girişimcilerin kooperatif çatısı altında faaliyet göstermesine imkân tanımaktadır. Bu modelde gençler, bireysel girişimci olarak risk almak yerine kooperatif üyesi olarak üretim yapmakta; muhasebe, hukuki danışmanlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinden kolektif olarak yararlanmaktadır. Kamusal destekler ve sosyal ekonomi fonları, bu kooperatiflerin sürdürülebilirliğini desteklemektedir.

Fransa, gençlik kooperatifçiliğini klasik işçi kooperatiflerinden farklı olarak girişimcilik temelli kooperatif modelleri üzerinden kurumsallaştırmış ülkelerden biridir. Bu modelin merkezinde, Coopératives d'Activité et d'Emploi (CAE) yapıları yer almaktadır. CAE'ler, genç girişimcilerin bireysel şirket kurma riskine girmeden, kooperatif çatısı altında faaliyet göstermelerine olanak tanımaktadır. Böylece gençler hem ekonomik faaliyet yürütmekte hem de sosyal güvenlik, muhasebe ve hukuki desteklerden kolektif olarak yararlanmaktadır.

Tablo-5. Fransa'da CAE ve Sosyal Kooperatiflerin Bölgesel Dağılımı

Bölge	**CAE / Sosyal Kooperatif Sayısı**	**Toplam İçindeki Pay (%)**	**Baskın Faaliyet Alanları**
Île-de-France	≈ 180	≈ 30	Yaratıcı endüstriler, danışmanlık, dijital hizmetler
Auvergne-Rhône-Alpes	≈ 120	≈ 20	Eğitim, sosyal hizmetler, yeşil ekonomi
Occitanie	≈ 90	≈ 15	Tarım-gıda, yerel hizmetler
Hauts-de-France	≈ 70	≈ 12	Sosyal hizmetler, bakım
Diğer bölgeler	≈ 140	≈ 23	Karma faaliyetler
Toplam	**≈ 600**	**100**	—

Kaynak: Fédération des Coopératives d'Activité et d'Emploi (CAE) "Chiffres clés / CAE en France" raporu ve ilgili wikipedia verileri 2020–2024.

Fransa'da CAE'lerin bölgesel dağılımı, genç girişimciliğin yoğunlaştığı metropol alanlarla güçlü biçimde örtüşmektedir. Île-de-France bölgesi, özellikle genç ve yüksek eğitimli nüfusun yoğunluğu nedeniyle öne çıkmaktadır.

Tablo-6. Fransa'da Kooperatiflerde Genç Nüfusun İstihdam Yapısı (CAE Odaklı)

Gösterge	**Değer**
CAE'lerde toplam aktif girişimci-çalışan	≈ 12.000 – 15.000
18–34 yaş arası genç sayısı	≈ 6.000 – 7.000
Gençlerin toplam içindeki payı	≈ %45–50
Genç kadın girişimci oranı	≈ %55
CAE'den tam kooperatif ortaklığına geçiş oranı	≈ %30
Sosyal güvenceye erişim oranı	≈ %100

Kaynak: Fédération des Coopératives d'Activité et d'Emploi (CAE) "Chiffres clés / CAE en France" raporu ve ilgili wikipedia verileri 2020–2024.

- Fransa örneğinde gençler kooperatiflerde **"girişimci-çalışan"** statüsündedir.
- Gençlerin yüksek temsili, CAE modelinin düşük riskli girişimcilik yapısı ile doğrudan ilişkilidir.
- Sosyal güvenlik kapsamı, gençler açısından bu modeli klasik start-up girişimlerinden ayıran temel unsur olarak öne çıkmaktadır.

Fransa örneği, gençlik kooperatifçiliğinin yalnızca istihdam yaratma aracı değil, aynı zamanda **risk azaltıcı bir girişimcilik modeli** olarak kurgulanabileceğini göstermektedir. CAE yapıları, gençlerin piyasa belirsizliğiyle tek başına karşı karşıya kalmasını engelleyerek, kolektif güven ve kurumsal destek üzerinden sürdürülebilir bir ekonomik faaliyet alanı oluşturmaktadır.

2.2. Türkiye Vaka Örnekleri

2.2.1. Tarım ve Kırsal Gençlik Kooperatifleri

Türkiye'de gençlik kooperatifçiliği daha çok tarım ve kırsal kalkınma alanında görülmektedir. Genç çiftçilere yönelik destek programları çerçevesinde kurulan tarımsal kalkınma kooperatifleri, üretim ve pazarlama faaliyetlerini kolektif biçimde yürütmektedir. Ancak bu kooperatifler, çoğunlukla finansman ve yönetişim kapasitesi açısından sınırlı kalmakta; gençlerin karar alma süreçlerine etkin katılımı her zaman sağlanamamaktadır.

2.2.2. Kadın ve Genç Odaklı Kooperatif Girişimleri

Son yıllarda Türkiye'de kadın ve genç odaklı kooperatiflerin sayısında artış gözlemlenmektedir. Bu kooperatifler, yerel yönetimlerin proje bazlı destekleriyle kurulmakta; el sanatları, gıda üretimi ve yerel hizmetler alanlarında faaliyet göstermektedir. Ancak desteklerin sürekliliği sınırlı olup, çoğu girişim uzun vadeli finansman ve eğitim altyapısından yoksun kalmaktadır. Bu durum, kooperatiflerin ölçek büyütmesini ve kurumsallaşmasını zorlaştırmaktadır.

2.2.3.Türkiye: Gençlik Kooperatifleri ve Genç İstihdamı

Türkiye'de gençlik kooperatifçiliği, Avrupa örneklerinden farklı olarak bağımsız ve kurumsallaşmış bir gençlik kooperatif modeli üzerinden değil; tarımsal kalkınma, kadın kooperatifleri ve sosyal projeler çerçevesinde dolaylı biçimde gelişmektedir. Gençler çoğu zaman kooperatiflerin asli kurucu ve karar verici aktörleri olmaktan ziyade, destekleyici iş gücü veya proje yararlanıcısı konumundadır.

Tablo-7.Türkiye'de Gençlerin Yoğun Olduğu Kooperatiflerin Bölgesel Dağılımı

Bölge	**Gençlerin Ağırlıkta Olduğu Kooperatif Sayısı (tahmini)**	**Toplam İçindeki Pay (%)**	**Baskın Faaliyet Alanları**
Ege	≈ 450	≈ 23	Tarım, gıda işleme, kadın–genç kooperatifleri
İç Anadolu	≈ 420	≈ 21	Tarımsal kalkınma, üretim
Karadeniz	≈ 380	≈ 19	Tarım, ormancılık, yerel hizmetler

Marmara	≈ 350	≈ 18	Hizmetler, pazarlama, küçük üretim
Akdeniz	≈ 250	≈ 13	Tarım, turizm destekleri
Doğu & Güneydoğu Anadolu	≈ 150	≈ 6	Kırsal kalkınma, sosyal projeler
Toplam	**≈ 2.000**	**100**	—

Kaynak: Türkiye'de gençlerin kooperatiflerdeki aktif rolü ve kooperatiflerin genel istatistikleri için T.C. Ticaret Bakanlığı "Kooperatif Veri Bülteni (Haziran 2025)" verileri ile kooperatifçilik alanında gençlerin rolünü ele alan CICOPA (2018) ve Genç İşi Kooperatif (2015-2025) raporlarından yararlanılmıştır.

Tablo-8.Türkiye'de Kooperatiflerde Genç Nüfusun İstihdam Yapısı

Gösterge	**Değer**
Kooperatiflerde toplam istihdam	≈ 450.000 kişi
18–34 yaş arası genç çalışan sayısı	≈ 80.000 – 95.000
Gençlerin toplam içindeki payı	≈ %18–21
Gençlerin yönetimde temsil oranı	≈ %10–12
Genç kadınların payı	≈ %35–40
Gençlere özel kooperatif modeli	Yok (kurumsal değil)
Sürekli eğitim / mentorluk	Sınırlı – proje bazlı

Kaynak:T.C. Ticaret Bakanlığı "Kooperatif Veri Bülteni (Haziran 2025)

Türkiye'de yaklaşık 3.500'in üzerinde aktif kooperatifte genç üyeler bulunmakla birlikte, gençlerin kurucu ve yönetici çoğunlukta olduğu kooperatif sayısı sınırlıdır. Bölgesel dağılım, kırsal nüfus ve tarım politikalarıyla doğrudan ilişkilidir.

- Türkiye'de gençler kooperatiflerde **ikincil aktör** konumundadır.
- Yönetim ve karar alma süreçlerine katılım düşüktür.
- İstihdam, çoğunlukla **geçici veya proje temelli** yapıdadır.

2.3. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Avrupa ve Türkiye'deki kooperatifçilik pratikleri karşılaştırıldığında, temel farklılıkların kurumsal ağların gücü, eğitim altyapısının sürekliliği, finansman araçlarının çeşitliliği ve kamu ile kurulan ilişkinin niteliği üzerinden şekillendiği görülmektedir. Avrupa'da kooperatifler, güçlü ulusal ve üst düzey ağlara entegre, yapılandırılmış eğitim programlarıyla desteklenen ve çok katmanlı finansman mekanizmalarına erişebilen kurumsal yapılara sahipken; kamu ile ilişkiler çoğunlukla sözleşme temelli ortaklık modeli çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye'de ise daha parçalı ağ yapıları, proje bazlı ve sınırlı eğitim faaliyetleri, ağırlıklı olarak hibeye dayalı finansman ve süreklilik arz etmeyen kamu desteği dikkat çekmektedir. Bu yapısal farklılıklar, sürdürülebilirlik düzeyleri üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır.

Tablo-9. Avrupa'daki ve Türkiye'deki Gençlik Kooperatiflerinin Yapılarının karşılaştırılması

Yapısı	**Avrupa Örnekleri**	**Türkiye Örnekleri**
Kurumsal ağlar	Güçlü ulusal ve AB düzeyi ağlar	Zayıf ve parçalı
Eğitim altyapısı	Sürekli ve yapılandırılmış	Proje bazlı ve sınırlı
Finansman	Çok katmanlı (hibe + kredi + fon)	Ağırlıklı olarak hibe
Kamu ilişkisi	Ortaklık ve sözleşme temelli	Destekleyici ama süreksiz
Sürdürülebilirlik	Yüksek	Düşük–orta

Kaynak: European Commission (2019) "Social Enterprises and their Ecosystems in Europe" (Turkey and EU country fiches) raporu; TÜSEV (2018) "Sosyal Kooperatifçilik: Avrupa Birliği Örnekleri ve Türkiye'deki Gelişmeler" bilgi notu; Cooperatives Europe verileri.

Avrupa vakaları, gençlik kooperatifçiliğinin ancak ağlar, eğitim ve finansman mekanizmalarının birlikte işlemesiyle sürdürülebilir hâle geldiğini göstermektedir. Türkiye'de ise kooperatifçilik çoğu zaman sosyal politika aracı olarak ele alınmakta; gençlerin uzun vadeli ekonomik aktörler olarak güçlendirilmesine yeterince odaklanılmamaktadır.

Tablo-10. Analitik Karşılaştırma Türkiye – Avrupa Modelleri (Özet)

Boyut	**Türkiye**	**İtalya**	**İspanya**	**Fransa**
Gençlere özgü model	Yok	Sosyal kooperatif	İşçi kooperatifi	CAE
Gençlerin statüsü	Çalışan / yararlanıcı	Çalışan	Çalışan + ortak	Girişimci-çalışan
Eğitim altyapısı	Proje bazlı	Kurumsal	Entegre	Çok güçlü
Finansman	Hibe ağırlıklı	Kamu + banka	İç fon + banka	Kamu + fon
Sürdürülebilirlik	Düşük–orta	Yüksek	Çok yüksek	Yüksek

Kaynak : Yazara tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye örneği, gençlik kooperatifçiliğinin büyük ölçüde **sosyal politika ve kırsal kalkınma aracı** olarak ele alındığını; gençlerin kooperatifleri uzun vadeli bir ekonomik ve kurumsal aidiyet alanı olarak deneyimleyemediğini göstermektedir. Avrupa örneklerinden farklı olarak, eğitim, finansman ve yönetişim boyutlarını bütünleştiren bağımsız bir gençlik kooperatif modeli henüz kurumsallaşmamıştır.

3.Türkiye İçin Gençlik Kooperatifleri Modeli Önerisi (Hibrit ve Kurumsallaşmış Bir Yaklaşım)

Türkiye'de gençlik kooperatifçiliğinin mevcut yapısı, büyük ölçüde proje bazlı desteklere ve kırsal kalkınma eksenli uygulamalara dayanmaktadır. Avrupa örnekleriyle karşılaştırıldığında temel sorun; gençlere özgü, sürekliliği olan ve eğitim–finansman–yönetişim boyutlarını bütünleştiren bağımsız bir modelin bulunmamasıdır. Bu nedenle Türkiye için önerilen model, tek bir ülke deneyiminin doğrudan kopyalanması yerine, İtalya, İspanya ve Fransa örneklerinden türetilmiş hibrit bir yapı olarak kurgulanmalıdır.

3.1.Önerilen Modelin Temel Bileşenleri

1.Kurumsal Çerçeve (İtalya'dan Öğrenilenler):İtalya'daki sosyal kooperatif modelinden hareketle, gençlik kooperatiflerinin yerel yönetimlerle **sözleşme temelli ilişkiler** kurması teşvik edilmelidir. Belediyeler ve kamu kurumları, bakım hizmetleri, yerel üretim, çevre ve sosyal hizmet alanlarında gençlik kooperatiflerini hizmet sunucusu olarak tanımalıdır. Bu yaklaşım, genç kooperatiflerin piyasa belirsizliğine karşı korunmasını sağlar.

2.Eğitim–Üretim Entegrasyonu (İspanya'dan Öğrenilenler):İspanya (Bask Bölgesi) örneğinde görüldüğü üzere, üniversiteler, meslek yüksekokulları ve kooperatif birlikleri arasında **kurumsallaşmış iş birlikleri** kurulmalıdır. Gençler, kooperatiflere yalnızca çalışan olarak değil, eğitim sürecinin doğal uzantısı olarak dâhil olmalıdır. Bu çerçevede staj, uygulamalı ders ve kooperatif içi mentorluk mekanizmaları geliştirilmelidir.

3.Risk Azaltıcı Girişimcilik (Fransa'dan Öğrenilenler): Fransa'daki CAE modeline benzer biçimde, gençlerin bireysel şirket kurma riskine girmeden kooperatif çatısı altında faaliyet gösterebileceği **"girişimci-üye" statüsü** oluşturulmalıdır. Bu yapı, muhasebe, vergi ve sosyal güvenlik yüklerini kolektif olarak yöneterek gençlerin sürdürülebilir girişim deneyimi kazanmasını sağlar.

Tablo-11.Türkiye İçin Önerilen Gençlik Kooperatifi Modeli

Boyut	**Mevcut Türkiye Yapısı**	**Önerilen Model**
Kurumsal statü	Parçalı / proje bazlı	Gençlik odaklı özel kooperatif
Kamu ilişkisi	Hibe ve destek	Hizmet sözleşmesi + ortaklık
Eğitim	Geçici	Sürekli ve kurumsal
Finansman	Hibe ağırlıklı	Hibe + kooperatif bankası
Gençlerin rolü	Çalışan	Girişimci-üye / ortak
Sürdürülebilirlik	Düşük–orta	Yüksek

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma, Avrupa'da gençlik kooperatifçiliğinin tesadüfi veya yalnızca sosyal politika temelli bir uygulama olmadığını; aksine ağlar, eğitim altyapıları ve çok katmanlı finansman mekanizmaları aracılığıyla **kurumsallaşmış bir ekonomik model** hâline geldiğini ortaya koymaktadır. İtalya, İspanya ve Fransa örnekleri, gençlerin kooperatifler içinde yalnızca geçici istihdam edilen bireyler olarak değil, uzun vadeli kurumsal aktörler ve ortaklar olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

İtalya'daki sosyal kooperatif modeli, genç istihdamının kamu hizmetleriyle bütünleştirilebileceğini ve yerel yönetimlerle kurulan sözleşme temelli ilişkilerin kooperatiflere istikrar kazandırdığını ortaya koymaktadır. İspanya'nın Bask Bölgesi'nde gelişen işçi ve çok paydaşlı kooperatif modeli ise eğitim, üretim ve finansman süreçlerinin tek bir ekosistem içinde örgütlenmesinin gençler açısından güçlü bir istihdam ve aidiyet alanı yarattığını göstermektedir. Fransa'daki CAE modeli ise genç girişimciliğin bireysel risklere dayalı kırılgan yapısını dönüştürerek, kooperatif çatısı altında risk azaltıcı ve kapsayıcı bir girişimcilik yolu sunmaktadır.

Bu karşılaştırmalı bulgular, gençlik kooperatifçiliğinin başarısının tek bir faktöre indirgenemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Aksine, ağ temelli örgütlenme, sürekli eğitim ve kapasite geliştirme, kamu–kooperatif iş birlikleri ve kooperatif bankacılığı gibi araçların **eş zamanlı ve bütüncül** biçimde işlemesi gerekmektedir. Avrupa deneyimi, bu unsurların birlikte tasarlanmadığı durumlarda genç kooperatiflerin kısa ömürlü ve kırılgan yapılar hâline geldiğini de göstermektedir.

Türkiye örneği ise gençlik kooperatifçiliğinin henüz bu bütüncül çerçeveye ulaşamadığını ortaya koymaktadır. Mevcut uygulamalar ağırlıklı olarak tarımsal kalkınma, kadın kooperatifleri ve proje bazlı destekler etrafında şekillenmektedir. Gençler çoğu zaman kooperatiflerin kurucu ve yönetici aktörleri olmaktan ziyade, destek programlarının yararlanıcısı veya geçici iş gücü olarak konumlanmaktadır. Eğitim, finansman ve yönetişim boyutlarının parçalı yapısı, genç kooperatiflerin ölçek büyütmesini ve uzun vadeli kurumsallaşmasını sınırlandırmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada önerilen Türkiye'ye özgü hibrit model, Avrupa'daki iyi uygulamaların doğrudan kopyalanmasından ziyade, seçici ve bağlamsal bir politika aktarımını esas almaktadır. İtalya'dan kamu hizmetleriyle bütünleşme, İspanya'dan eğitim–üretim entegrasyonu ve Fransa'dan risk azaltıcı girişimcilik yaklaşımının birlikte ele alınması, Türkiye'de gençlik kooperatifçiliğinin sürdürülebilir bir zemine oturtulması açısından kritik görünmektedir. Böyle bir model, gençleri yalnızca istihdam edilen bireyler olarak değil, ekonomik karar alma süreçlerine katılan ve uzun vadeli sorumluluk üstlenen aktörler olarak güçlendirebilir.

Sonuç olarak, gençlik kooperatifçiliği Türkiye açısından yalnızca genç işsizliğiyle mücadele aracı olarak değil; aynı zamanda demokratik yönetişim, yerel kalkınma ve sosyal ekonomi politikalarının stratejik bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için gençlere yönelik kooperatif politikalarının proje mantığından çıkarılarak kurumsal, sürekliliği olan ve çok aktörlü bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Aksi takdirde gençlik kooperatifleri, potansiyeli yüksek fakat etkisi sınırlı uygulamalar olarak kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Borzaga, C., & Galera, G. (2014). *Social enterprises and their eco-systems in Europe*. European Commission. https://doi.org/10.2767/77829

Borzaga, C., & Galera, G. (2016). Innovating the provision of welfare services through collective action: The case of social enterprises. *International Review of Sociology, 26*(1), 31–47. https://doi.org/10.1080/03906701.2016.1148336

Borzaga, C., & Tortia, E. (2010). The economics of social enterprises: An interpretive framework. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 39*(3), 425–446. https://doi.org/10.1177/0899764009357593

CECOP. (2020). *Skills development and training in social cooperatives*. https://www.cecop.coop

CECOP. (2021). *Financial instruments for social and cooperative enterprises*. https://www.cecop.coop

CECOP. (2021). *Social cooperatives and youth employment in Europe*. https://www.cecop.coop

CICOPA Europe. (2018). *Cooperatives and youth: A pathway to decent work*.

Cooperatives Europe. (2019). *Education and training in cooperatives: Building capacities for the future*. https://coopseurope.coop

Cooperatives Europe. (2020). *Cooperative finance and solidarity mechanisms in Europe*. https://coopseurope.coop

Cooperatives Europe. (2020). *Cooperatives and youth: A new generation shaping the cooperative movement*.

Cooperatives Europe**.** (2021). *Youth empowerment and cooperative education in Europe*. https://coopseurope.coop

Cooperatives Europe. (2022). *European cooperative statistics*. https://coopseurope.coop/resources/european-cooperative-statistics

European Commission. (2019). *Social enterprises and their ecosystems in Europe*.

European Commission. (2020). *Europe's social economy: Turning challenges into opportunities*. Publications Office of the European Union.

European Commission. (2021). *Building an economy that works for people: An action plan for the social economy*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2775/27398

European Commission. (2022). *Erasmus+ programme guide*. https://erasmus-plus.ec.europa.eu

European Commission. (2022). *Social economy transition pathway*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2873/582378

European Commission. (2023). *InvestEU programme: Social investment and skills window*. https://investeu.europa.eu

European Investment Bank. (2020). *Finance for social enterprises and impact investing*. https://www.eib.org

European Youth Forum. (2020). *Youth and the social economy*. https://www.youthforum.org

European Youth Forum. (2021). *Youth participation and capacity building in Europe*. https://www.youthforum.org

Euricse. (2022). *European social cooperatives: Structure, employment and impact*.

Güler, B., & Aydın, E. (2020). Yerel yönetimler ve kooperatifler: Türkiye uygulamaları. *Kent Araştırmaları Dergisi, 11*(2), 233–252.

International Labour Organization. (2017). *Cooperatives and the world of work No. 12: Cooperatives and youth employment*. https://www.ilo.org

International Labour Organization. (2018). *Cooperatives and the future of work*.

International Labour Organization. (2022). *Global employment trends for youth*.

Koç, Y., & Güven, S. (2019). Türkiye'de kooperatifçilik ve sosyal ekonomi. *Çalışma ve Toplum, 4*(63), 2145–2174.

Novkovic, S., & Miner, K. (2015). Cooperative governance and democratic participation. *Journal of Cooperative Studies, 48*(2), 5–22.

OECD. (2020). *Social economy and the COVID-19 crisis: Current and future roles*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/dbc9f41f-en

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *Youth and the labour market*. OECD Publishing.

Öztürk, N. (2020). Sosyal ekonomi bağlamında kooperatiflerin istihdam yaratma potansiyeli. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 78*, 65–98.

Restakis, J. (2010). *Humanizing the economy: Co-operatives in the age of capital*. New Society Publishers.

Sabatini, F., Modena, F., & Tortia, E. (2014). Do cooperative enterprises create social trust? *Small Business Economics, 42*(3), 621–641.https://doi.org/10.1007/s11187-013-9494-8

Scholz, T. (2016). *Platform cooperativism: Challenging the corporate sharing economy*. Rosa Luxemburg Stiftung.

Spear, R. (2013). *Social enterprise and social innovation: Education, training and capacity building*. Routledge.

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). *Kooperatifçilik stratejisi ve eylem planı (2021–2025)*.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Türkiye'de kooperatifçilik istatistikleri*.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2020). *Tarımsal kalkınma kooperatifleri mevcut durum raporu*.

TÜİK. (2021). *Gençlik istatistikleri*.

TÜİK. (2022). *İşgücü istatistikleri*.

UNDP Türkiye. (2021). *Türkiye'de genç istihdamı ve sosyal ekonomi*.

Yıldırım, M. (2021). Genç işsizliği ve kooperatifçilik: Türkiye için bir değerlendirme. *İktisat ve Toplum, 11*(129), 44–52.

SUSTAINABLE AGREEMENTS TOWARD GREEN TRANSITION IN VIETNAM AND THE ROLE OF COMPETITION LAW

Dr. Nguyen Thi Hong PHUOC
Head of the Department of Civil, Commercial and International Law, Faculty of Law at Sai Gon University, Vietnam

Abstract
In fulfillment of the landmark commitments made at the 26th United Nations Climate Change Conference (COP26), Vietnam has established a comprehensive roadmap for greenhouse gas emission reductions, aiming to launch a pilot carbon credit market by 2025 and achieve full operational status by 2027. This trajectory is underpinned by several key policy instruments: Decision No. 1658/QD-TTG (Oct 1, 2021) on the National Strategy on Green Growth for 2021–2030, which focuses on economic restructuring and enhancing resilience against external shocks; Decision No. 896/QD-TTG (July 26, 2022) on the National Strategy on Climate Change to 2050; and Decision No. 215/QD-TTG (March 1, 2024) regarding the National Energy Development Strategy. Furthermore, Resolution No. 70-NQ/TW (August 20, 2025) of the Politburo provides strategic orientation for a green energy transition. Within this framework, Vietnamese enterprises particularly in high-emission sectors such as steel, cement, textiles, and energy are increasingly engaging in Sustainability Agreements. These collaborations are pivotal in achieving Net Zerotargets by greening production processes and supply chains. However, such cooperation poses potential risks of violating competition laws, specifically through anticompetitive agreements (cartels).
Competition law serves as a safeguard for fair market dynamics and consumer welfare, ensuring a balance between corporate green collaboration and the prevention of statutory violations. Consequently, a critical question arises: Should agreements between competitors to collectively increase investment in green technology which may lead to higher consumer prices be classified as harmful conduct, or as a protected endeavor for the collective societal good? This article analyzes the dual role of competition law as both a barrier and a lever for the green transition. By examining advanced models from the European Union, the author proposes legal refinements to establish a robust regulatory framework that accelerates a rapid and sustainable green transition in Vietnam.
Keywords: Green Transition, Competition Law, Net Zero, Sustainability Agreements, Vietnam.

1. THEORETICAL FRAMEWORK FOR SUSTAINABILITY AGREEMENTS AND GREEN TRANSITION

1.1. Concepts and Characteristics of Sustainability Agreements

In an era where corporations are progressively institutionalizing Environmental, Social, and Governance (ESG) standards, the term "Sustainability Agreements" has emerged as a pivotal concept, playing a fundamental role in shaping long-term development strategies.
Sustainability agreements are generally understood as arrangements between competitors aimed at achieving public interest objectives, such as emission reductions, resource conservation, or the enhancement of labor standards (European Commission, 2023). Furthermore, these agreements represent commitments or contracts executed between two or more parties ranging from inter firm collaborations to public private partnerships designed to fulfill collective sustainable development goals. Rather than focusing exclusively on short-term profit maximization, these agreements prioritize mitigating environmental externalities, improving labor conditions, and fostering business ethics throughout the entire supply chain. Within the European Union (EU), the conceptualization of sustainability agreements emphasizes cooperation between competitors to attain sustainability milestones that transcend purely economic interests (European Commission, 2022). The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) focuses on the rectification of market failures, where firms collaborate to internalize negative externalities (such as pollution) that are not adequately reflected in market pricing mechanisms (OECD, 2021).
Adopting a social welfare-oriented approach, the Netherlands Authority for Consumers and Markets (ACM) posits that sustainability agreements serve as instruments ensuring that both current and future consumers benefit from a cleaner environment (ACM, 2021).

Similarly, the Austrian Federal Competition Authority (BWB) highlights a presumption of exemption for climate change agreements, categorizing them as preferential arrangements for national and global interests (BWB, 2022). From the perspective of Circular Economy theory, sustainability agreements are viewed as symbiotic arrangements wherein enterprises share resources, by products, or infrastructure to optimize product lifecycles and reduce carbon footprints (OECD, 2023).
In summary, sustainability agreements are defined as strategic coordination mechanisms among economic actors aimed at establishing common commitments, standards, or procedures directed toward non-financial values (environmental, social, and ethical). By internalizing costs, these mechanisms facilitate the creation of social welfare values that unilateral corporate actions or pure free-market regulations fail to achieve optimally.
Four Core Characteristics of Sustainability Agreements:

First: Systematic Coordination of Action
Sustainability agreements are not limited to formal legal instruments but encompass decisions by trade associations or concerted practices. According to the European Commission (2023), this characteristic recognizes the first mover disadvantage: a single firm unilaterally adopting green standards often faces high marginal costs, leading to a loss of price competitiveness. Systematic coordination helps establish a level playing field, enabling enterprises to transition collectively without being marginalized by short-term market pressures.

Second: Multi dimensional and Non-financial Goal Orientation
Rather than focusing purely on profitability or operational efficiency, sustainability agreements target core non financial values. Chapter 9 of the Guidelines on Horizontal Co-operation Agreements (European Commission, 2023) explicitly identifies these objectives as including greenhouse gas emission reductions, biodiversity conservation, and the enforcement of humanitarian labor standards. This marks a significant shift in legal theory: moving from the exclusive protection of consumer interests toward the protection of the environment and social values as integral components of total welfare.

Third: Mechanism for Internalizing Negative Externalities
Drawing on OECD (2021) competition policy reports, sustainability agreements serve as instruments to rectify market failures. Historically, pollution and environmental degradation were viewed as external costs borne by society rather than the firm. Through collective commitments, businesses are compelled to transparently incorporate these social and environmental costs into their product price structures. This represents a pivotal transfer of responsibility from the community back to the entity generating the environmental impact.

Fourth: Establishment of Collective Surplus Value
This characteristic expands the traditional concept of consumer surplus into a broader scope. Research by the Netherlands Authority for Consumers and Markets (ACM, 2021) indicates that sustainability agreements acknowledge that consumers may pay higher prices for products. However, this trade-off generates a collective benefit a more resilient ecosystem. These benefits extend beyond direct purchasers to encompass the entire community and future generations.
The four characteristics outlined above not only define the nature of sustainability agreements but also reflect a profound paradigm shift in modern economic and legal governance. Rather than existing as mere formalistic pledges, these agreements function as practical coordination mechanisms to address market failures by internalizing externalities. It can be affirmed that sustainability agreements represent the convergence point where competition law ceases to be a barrier and instead becomes a catalyst for global sustainable development goals.

1.2. The Role of Sustainability Agreements in the Green Transition
In the era of global climate response, the green transition has evolved from an elective endeavor into a vital value system for every nation. However, the trajectory from traditional economic models toward a circular economy faces structural barriers regarding costs and competitive risks.

In this context, sustainability agreements emerge as an essential coordination mechanism, acting as a catalyst to drive the transition where unilateral corporate efforts or state administrative mandates often prove ineffective or insufficient.

Beyond being a novel legal concept, sustainability agreements serve as strategic instruments to operationalize environmental commitments. By functioning as a regulatory bridge between the disparate interests of economic entities and the core interests of society, this mechanism resolves technological bottlenecks, facilitates the sharing of investment burdens, and mitigates the risk of marginalization due to short term competitive pressures. Particularly within the framework of the European Green Deal and global climate pledges, these agreements are pivotal in shaping a new business ecosystem.

The role of sustainability agreements within the green transition roadmap is manifested through five strategic dimensions:

First: Stimulating Innovation and the Green Technological Revolution

Sustainability agreements serve as a key driver for green innovation, laying the groundwork for the technological breakthroughs necessary to achieve sustainable growth. Through collaborative mechanisms, enterprises can synergize expertise and resources to develop radical solutions, such as Carbon Capture and Storage (CCS) projects characterized by high risk and capital requirements that exceed the capacity of any single entity (European Commission, 2023).

Second: Rectifying Market Failures

Sustainability agreements enable competitors to act collectively to: i) Overcome collective action problems that the free market cannot self- egulate (OECD, 2021); ii) Generate economies of scale that reduce input costs for emerging technologies; iii) Ensure the maintenance of a level playing field when firms voluntarily adopt stringent environmental standards.

Third: Accelerating the Scale and Velocity of Net Zero Targets

Inter firm cooperation facilitates the realization of environmental benefits at a significantly greater speed and scale than unilateral efforts. This is particularly crucial for fulfilling international commitments such as the Paris Agreement and national Net Zero targets. According to the International Chamber of Commerce (ICC, 2022), sectoral coordination is a decisive factor in shortening energy transition timelines across global supply chains.

Fourth: Standard Setting and Guiding Consumer Behavior

These agreements often result in the establishment of industry standards or common eco labeling systems. This role mitigates information asymmetry, empowering consumers to make informed choices and signaling a strong market preference for clean production processes. Concurrently, it supports the systematic removal of unsustainable products from the supply chain and minimizes the risk of greenwashing through transparent benchmarking (ACM, 2021).

Fifth: Advancing Circular Economy Models

Multilateral cooperation facilitates the shift from linear to circular models, where resources are optimized through reuse and recycling. Agreements may include sharing waste treatment infrastructure or committing to the use of recycled inputs, thereby significantly reducing the industry wide environmental footprint.

In summary, while traditional competition law has historically viewed horizontal cooperation with caution, regulatory bodies increasingly recognize sustainability agreements as an essential complementary tool to state administrative regulations. However, to ensure legitimacy, these agreements must adhere to principles of transparency, avoid restrictions of competition beyond what is strictly necessary, and must not be exploited as a facade for monopolistic practices or greenwashing. Striking this balance requires a legal framework that is both flexible and rigorous, aligned with the sustainable development imperatives of the modern era.

2. CURRENT STATE OF SUSTAINABILITY AGREEMENT MODELS IN VIETNAM

In Vietnam, following the commitment to achieve Net Zero by 2050, the implementation of sustainability agreements has transcended being a mere elective trend to become an imperative requirement. Currently, the Vietnamese economy faces a pivotal dual pressure: (i) the responsibility to operationalize international climate commitments, necessitating a revolution in production and governance processes; and (ii) the tightening of technical barriers by key export markets, such as the European Union and the United States, through stringent regulations like the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) and the EU Deforestation Regulation (EUDR).

Within this landscape, individual enterprises particularly Small and Medium Enterprises (SMEs), which constitute over 90% of Vietnam's business community seldom possess sufficient financial and technological resources to independently shoulder the costs of a green transition. This creates a risk of exclusion from global supply chains absent coordinated action. Consequently, sustainability agreement models where economic actors collaborate to address shared environmental challenges are becoming an inevitable solution to optimize resources, share risks, and enhance national competitiveness on the international stage.

2.1. The Packaging Recycling Organization Vietnam (PRO Vietnam) Model

The Packaging Recycling Organization Vietnam (PRO Vietnam), featuring a network of over 30 key members from the FMCG, retail, and packaging sectors, serves as a quintessential example of establishing sustainability agreements in Vietnam. By standardizing processes and improving collection and recycling efficiency, this alliance has translated 3R principles (Reduce – Reuse – Recycle) into strategic actions, contributing to the realization of a circular economymodel and advancing the national sustainable development roadmap.

Rather than pursuing fragmented competitive strategies in waste management, these economic entities including direct competitors such as Coca-Cola, Suntory PepsiCo, Nestlé, and TH Group have established a voluntary cooperation mechanism to build shared collection and recycling infrastructure. This mechanism not only optimizes logistics costs and ensures a stable supply of recycled materials but also creates economies of scale, allowing businesses to significantly mitigate compliance costs associated with Extended Producer Responsibility (EPR) (PRO Vietnam, 2023).

However, as this model transitions from a voluntary basis to a mandatory compliance obligation under the Law on Environmental Protection 2020 (effective from 2026), legal challenges have begun to emerge prominently. The intersection of environmental objectives and competition law reveals a potential risk: coordinated action requires the exchange of data regarding packaging volumes, which constitutes commercially sensitive information. From a competition law perspective, the lack of clarity in the boundary between sustainable coordination and information exchange behaviors could potentially lead to anticompetitive agreements. This necessitates a specific oversight mechanism and legal guidance from regulatory authorities.

2.2. Green Standard Agreement Model of the Vietnam Coffee – Cocoa Association (VICOFA)

Within the framework of the Public-Private Partnership (PPP) group for Vietnamese coffee, the Vietnam Coffee - Cocoa Association (VICOFA - https://vicofa.org.vn) plays a centralized role in establishing sustainable coordination mechanisms. Leading competing corporations, such as Vinh Hiep, Simexco, and Intimex, have reached a consensus on the widespread adoption of cultivation processes certified by international standards, including 4C (Common Code for the Coffee Community) and the Rainforest Alliance.

These agreements establish a rigorous regulatory system, compelling smallholder farmers and purchasing agents to adhere to a non-deforestation roadmap and minimize the use of crop protection chemicals. This is a pivotal strategy enabling Vietnamese agricultural products to bypass stringent technical barriers, most notably the EU Deforestation Regulation (EUDR). Due to this coordinated effort, Vietnam currently possesses the world’s largest area of certified sustainable coffee, accounting for approximately 60% of the total national cultivation area (Delegation of the European Union to Vietnam, 2024).

In key sourcing regions like the Central Highlands, a multi-layered sustainability agreement structure is clearly emerging: i) Vertical Agreements: Established between exporters and farmers to ensure traceability and clean production processes; ii) Horizontal Agreements: Established among competing exporters committing to refuse the procurement of agricultural products from forest lands encroached upon after 2020. From both an economic and legal perspective, this transcends voluntary cooperation; it is a survival strategy designed to protect the reputation of the Vietnamese coffee brand and secure access to high-standard markets amidst the enforcement of the EUDR.

2.3. The Eco-Industrial Park (EIP) Model

An Eco-Industrial Park (EIP) is defined as more than a mere cluster of manufacturing units; it is an industrial ecosystem. Within this framework, economic entities establish multi-layered cooperative agreements (both horizontal and vertical) with one another and the community to minimize negative environmental externalities and optimize economic performance. The core essence of an EIP lies in its network of sustainability agreements regarding resource sharing and byproduct upcycling, which facilitates industrial symbiosis.

In Vietnam, this model is being robustly institutionalized through Decree No. 35/2022/ND-CP and receives technical support from the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). Practical applications at the Nam Cau Kien Industrial Park (Hai Phong) and industrial zones in Ninh Binh (Khanh Phu, Gian Khau) have demonstrated the efficacy of this governance method across two primary dimensions:

i) Cooperative Agreements on Shared Energy Infrastructure: Enterprises within an EIP often establish agreements for collective investment in or the operation of centralized renewable energy infrastructure (such as rooftop solar or biomass energy). Replacing individual boiler systems with integrated energy hubs not only reduces fixed costs but also optimizes the aggregate emission factor of the entire industrial park. This exemplifies the transition from unilateral action to coordinated action to achieve economies of scale in environmental protection.

ii) Waste Symbiosis and Intra-zone Circular Economy Mechanisms: Waste symbiosis agreements are the most distinctive feature of the EIP model. Participants execute covenants for the transfer of sludge and treated wastewater to be reused in auxiliary processes (such as cooling or cleaning systems).

A prime example is found at the Nam Cau Kien Industrial Park, where over 20 enterprises in complementary sectors (steel, plastics, chemicals) have proactively established strategic memoranda of understanding on the circular economy. This agreement allows for the internalization of the entire recycling process, transforming the output of one production process into the input of another, thereby eliminating the concept of waste and forming a closed-loop production cycle (Nam Cau Kien Industrial Park, 2024).

3. THE ROLE OF THE VIETNAM COMPETITION ACT REGARDING SUSTAINABILITY AGREEMENTS FOR THE GREEN TRANSITION

With the commitment to achieve Net Zero by 2050, the green transition in Vietnam necessitates a robust synergy of resources from the private sector, where sustainability agreements emerge as a pivotal regulatory instrument. However, coordination between competitors to address negative externalities such as packaging waste management or renewable energy development often creates a legal paradox. While traditional competition law inherently views horizontal coordination as a risk to consumer choice and price fixing, sustainability practices require collaboration to achieve economies of scale. This contradiction fosters a sense of legal uncertainty among enterprises regarding the risks of implementing collective environmental initiatives.

Currently, Vietnam recognizes sustainability agreements for the green transition through indirect legal foundations: (i) the Competition Act 2018, which prohibits anti-competitive agreements while providing exemptions for those promoting technical and technological progress or enhancing product quality; and (ii) the Law on Environmental Protection 2020, which encourages circular economy models and Extended Producer Responsibility (EPR). Accordingly, the role of competition law is manifested as follows:

3.1. Constructive Role: Establishing a Legal Corridor for Green Sustainability Agreements

The primary role of competition law extends beyond mere sanctioning of violations; it must be constructive, establishing transparent criteria that empower businesses to confidently implement sustainable cooperation models. In the Vietnamese context, this role is analyzed through two core mechanisms of the Competition Act 2018:

First: Application of the "Rule of Reason" and the Establishment of "Safe Harbours"

Article 12 of the Competition Act 2018 represents a significant shift by adopting the Rule of Reason (analyzing actual market impacts) rather than relying solely on per se prohibitions. The constructive role is demonstrated by establishing Safe Harbours for non-competitive agreements, including:

- Technical Standard Agreements with no price impact: Agreements on standardizing recycled packaging or sustainable cultivation processes (such as 4C standards in the coffee industry) should be deemed within the safe harbour if they do not involve price fixing or output restriction.
- Collective Communication Mechanisms: Coordinated efforts in consumer education campaigns regarding green consumption are considered ancillary behaviors that do not harm the competitive structure of the market.

Explicitly defining a catalogue of automatically safe agreements will significantly reduce compliance costs and eliminate corporate hesitation in fulfilling Environmental, Social, and Governance (ESG) commitments.

Second: Optimizing the Exemption Mechanism for Green Transition Agreements

Article 14 of the Competition Act 2018 currently serves as the most vital legal gateway, allowing exemptions for anti-competitive agreements if they yield overarching benefits such as "promoting technical or technological progress" or "improving the quality of goods". However, for this mechanism to effectively support the Net Zero roadmap, a broader and deeper interpretation of its substance is required:

- Redefining "Technical Progress": In the green economy era, technical progress is no longer limited to increasing productivity or lowering unit costs. The law needs specific guidelines to recognize carbon footprint reduction, biodiversity conservation, and the optimization of recycling cycles as valid forms of technological advancement.
- Delineating Legal Boundaries: The law acts as a screening tool to distinguish between disguised cartels (aimed at profiteering and market sharing) and public interest agreements. Establishing quantitative criteria for environmental benefits in exemption applications (pursuant to Articles 15 and 16) will help enterprises mitigate legal ambiguity.

3.2. Regulatory Role: Balancing Consumer Welfare and Total Social Welfare

In traditional legal paradigms, competition law primarily focuses on optimizing consumer surplus through direct metrics such as lower prices, product quality, and short-term diversity of choice. However, given the urgent imperatives of the green transition, the regulatory role of the Vietnam Competition Act must shift toward protecting and promoting total social welfare.

According to economic theory and OECD reports, pollution represents a negative externality that free-market mechanisms consistently fail to address. The Law on Environmental Protection 2020 established instruments such as Extended Producer Responsibility (EPR) under Article 54, compelling enterprises to assume end-of-life responsibility for their products.

At this juncture, the regulatory role of competition law is to permit enterprises to establish sustainability agreements to collectively and equitably shoulder environmental remediation costs. Establishing common standards and cost-sharing mechanisms prevents free-riding where firms do not contribute to green initiatives yet benefit from the industry's collective reputation or the environmental improvements achieved by their competitors. This coordination, under the oversight of competition law, ensures that financial responsibility for the environment is distributed fairly, preventing responsible firms from facing a cost disadvantage against non-compliant counterparts.

The regulatory role encompasses not only authorization but also stringent oversight. While the Law on Environmental Protection encourages cooperation (Article 5), the Competition Act monitors such collaboration (Article 11) to ensure that:

- The benefits derived from sustainability agreements are shared fairly with consumers;
- The degree of competition restriction is kept to the minimum and necessary level required to achieve the specific environmental objectives.

3.3. Supervisory Role: Ensuring Integrity and Preventing Greenwashing

In a green economy, brand value tied to sustainability standards becomes a strategic asset. However, this advantage also creates fertile ground for rent-seeking behavior. The supervisory role of competition law acts as a filter to ensure that green collaborative efforts are substantive and to prevent the misuse of environmental pretexts for anti-competitive conduct, specifically:

First: Controlling Anti-competitive Conduct Disguised as Sustainability Agreements

Under Article 11 of the Competition Act 2018, regulatory authorities must maintain stringent oversight to ensure that "green alliances" do not degenerate into cartels aimed at:

- Price Fixing: Exploiting the costs of the green transition to collude on imposing unreasonably high prices on consumers.
- Market Sharing: Utilizing self-proclaimed "eco-labels" or proprietary technical standards to divide business territories or customer segments.
- Foreclosure of Market Entry: Establishing prohibitively high "green barriers" to exclude competitors, particularly Small and Medium Enterprises (SMEs) that lack the resources to join the alliance, thereby violating the principle of equity enshrined in Article 5 of the Law on Environmental Protection 2020.

Second: Addressing Abusive Conduct and Greenwashing

The supervisory role is further manifested in verifying the authenticity of environmental pledges. According to Article 114 of the Law on Environmental Protection 2020, information regarding environmental impacts must ensure integrity. If enterprises collude to present fraudulent green metrics to deceive consumers, this constitutes not only a violation of environmental law but also an act of Unfair Competition under the Competition Act. Such conduct harms bona fide businesses and erodes market confidence.

Third: Enforcing Specialized Leniency Policies

A noteworthy feature of the Competition Act 2018 is the provision for a Leniency Programme regarding prohibited anti-competitive agreements (Article 112). In the context of sustainability agreements that may inadvertently infringe upon competition law:

- Encouraging Self-Reporting: Given the inherent complexity of green agreements, the leniency policy assists regulators in detecting anti-competitive arrangements concealed under the guise of "green initiatives".
- Mitigation Mechanisms: For enterprises that unintentionally commit violations while piloting waste symbiosis or circular economy models, the flexible application of leniency policies helps recalibrate their conduct without stifling the impetus for innovation. This aligns with the promotional spirit of the Law on Environmental Protection.

4. SOLUTIONS FOR REGULATING SUSTAINABILITY AGREEMENTS TOWARD A GREEN TRANSITION IN VIETNAM

The current situation indicates that sustainability agreements in Vietnam are operating autonomously and lack a robust legal safe harbor. To realize the Net Zero 2050 goal, a synchronized set of solutions must be implemented:

First: Refining Competition Law

Vietnam needs to shift from a behavior-control mindset to an ecosystem-constructive approach by operationalizing Article 14 of the Competition Act 2018. Accordingly, environmental objectives must be internalized into the competition legal framework:

- Internalizing Environmental Goals: Drawing on the European Union model, Vietnam should consider incorporating "carbon neutrality" and "sustainable development" as priority criteria for granting exemptions, supplementing the existing benchmarks in Article 14.

- Issuing Specialized Guidelines on Sustainability Agreements: The National Competition Commission (VCC) should issue guiding documents that categorize agreements into specific tiers: i) Green Zone: Agreements per se recognized as non-harmful (e.g., standardizing recycled packaging or R&D cooperation without price-fixing); ii) Grey Zone: Agreements requiring in-depth assessment based on a balancing test between the degree of competition restriction and the environmental benefits yielded (e.g., agreements to collectively phase out cheap but polluting raw materials); iii) Red Zone: Disguised cartel behaviors that are strictly prohibited (e.g., price-fixing, market sharing, or output restriction under the guise of ESG).
- Quantifying Environmental Benefits: Specific guidance is needed on methodologies to convert non-financial benefits (emission reductions, biodiversity conservation) into monetary values. This allows for an objective comparison against the economic harm caused by competition restrictions, providing the VCC with a scientific basis for approving exemption applications pursuant to Article 16 of the Competition Act 2018.

Second: Establishing a Regulatory Sandbox for Sustainability

The green transition is inherently characterized by risk and uncertainty. Therefore, adopting a Regulatory Sandboxmechanism represents a breakthrough solution:

- Operating a Sustainability Sandbox: This allows industry associations (e.g., plastics, coffee, textiles) to pilot green cooperation agreements for a duration of 2–3 years. During this period, enterprises are granted a "safe harbor" from legal liability, provided that their coordinated actions aim to test clean technologies under stringent supervision and periodic reporting to the National Competition Commission (VCC).
- Encouraging Informal Consultation Mechanisms: When enterprises proactively present cooperation schemes, the VCC may issue comfort letters non-binding provisional commitments that the regulator will not initiate investigations as long as the firms adhere strictly to their committed sustainability roadmap.

Third: Enhancing Inter-agency Coordination Among Enforcement Bodies

The green transition is a complex challenge requiring synergy between competition law and environmental law. Accordingly, coordination between the National Competition Commission and the Ministry of Natural Resources and Environment (MONRE) is essential, requiring a mandatory consultation mechanism between these two bodies. MONRE shall act as the authority to verify the "substantive nature" of environmental benefits, while the VCC assesses the "competitive dynamics" of the market. This collaboration will facilitate a more effective prevention of Greenwashing.

Fourth: Strengthening the Role of Trade Associations and International Cooperation to Value Sustainability in Competition Rulings

Trade associations must evolve beyond networking hubs to become the first gatekeepers of legal compliance. These associations should develop Codes of Conduct for sustainability agreements, ensuring that members do not exchange commercially sensitive information (prices, customers) beyond the scope of sustainability objectives.

Furthermore, Vietnam should adopt advanced models, particularly the experiences of the Netherlands Authority for Consumers and Markets (ACM):

- Quantifying Intangible Benefits: A necessary breakthrough is the integration of shadow pricing for externalities (such as the value of one ton of reduced emissions) into social welfare calculations during competition case reviews. If the community's benefit from pollution reduction outweighs the harm caused by marginal price increases for consumers, the agreement should be upheld.
- Harmonizing Standards: In the context of CBAM and EUDR enforcement, collaborating with international competition authorities ensures that domestic sustainability agreements are compatible with global benchmarks. This prevents potential anti-dumping lawsuits or violations of cross-border competition rules.

5. CONCLUSION

To greenify the economy and realize the Net Zero 2050 commitment, Vietnam's competition law system requires a strategic paradigm shift. Rather than executing a comprehensive overhaul of fundamental statutes, the implementation roadmap should focus on ecologizing the legal approach. This transformation aims to pivot the Competition Act from a potential regulatory barrier into a powerful launchpad for sustainable initiatives. By harmonizing market dynamics with environmental imperatives, Vietnam can establish a robust legal infrastructure that fosters innovation, ensures equity, and drives the nation toward a sustainable and resilient future.

REFERENCES

Austrian Federal Competition Authority (BWB). (2022, September 29). *AFCA publishes final Guidelines on Sustainability Agreements for companies.* https://www.bwb.gv.at/en/news/detail/afca-publishes-final-guidelines-on-sustainability-agreements-for-companies

European Commission. (2022). *Review of horizontal antitrust guidelines: Chapter 9 on sustainability agreements.*https://competition-policy.ec.europa.eu/document/download/b03d822e-4dd8-4808-9e5a-ebb1a7a1ae2b_en?filename=eagcp_plenary_20220617_session2_debarbat.pdf

European Commission. (2023). *Guidelines on the applicability of Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union to horizontal co-operation agreements* (Official Journal C 259). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023XC0721%2801%29

International Chamber of Commerce (ICC). (n.d.). *ICC environmental framework.* https://iccwbo.org/publication/icc-environmental-framework/

International Chamber of Commerce (ICC). (2022). *ICC guide on sustainable development and antitrust.*https://iccwbo.org/publication/icc-guide-on-sustainable-development-and-antitrust/

Ministry of Industry and Trade (MOIT). (2022). *National Strategy on Green Growth for the 2021-2030 period, with a vision to 2050.*

Nam Cau Kien Industrial Park. (2022, October 18). *Circular Economy: The optimal model for industrial parks.*https://namcaukien.com.vn/kinh-te-tuan-hoan-mo-hinh-toi-uu-cho-khu-cong-nghiep/

National Assembly of Vietnam. (2018). *Competition Act No. 23/2018/QH14.*

National Assembly of Vietnam. (2020). *Law on Environmental Protection No. 72/2020/QH14.*

National Competition Commission (VCC). (2024). *Guidelines on implementing the Competition Act in the context of green growth* (Internal circulation document).

Netherlands Authority for Consumers and Markets (ACM). (2021a). *Draft guidelines on sustainability agreements – Opportunities within competition law.* https://www.acm.nl/en/publications/second-draft-version-guidelines-sustainability-agreements-opportunities-within-competition-law

Netherlands Authority for Consumers and Markets (ACM). (2021b). *Technical report on sustainability and competition.* https://www.acm.nl/sites/default/files/documents/technical-report-sustainability-and-competition_0.pdf

OECD. (2021a). *Environmental considerations in competition enforcement.*https://www.oecd.org/en/publications/environmental-considerations-in-competition-enforcement_93297a73-en.html

OECD. (2021b). *Sustainability and competition* [OECD Competition Committee Discussion Paper]. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/10/sustainability-and-competition_27b106e0/18e2061c-en.pdf

OECD. (2023). *Competition in the circular economy* [OECD Competition Policy Roundtable Background Note]. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/05/competition-in-the-circular-economy_6e848b40/4b829cf6-en.pdf

Packaging Recycling Organization Vietnam (PRO Vietnam). (2023). *Annual report on packaging waste management in Vietnam.* https://provietnam.com.vn

The Delegation of the European Union to Vietnam. (2024, July 3). *Technical workshop provides comprehensive information on the EU Deforestation Regulation.* https://www.eeas.europa.eu/eudr-vietnam-july2024_vi

SOLUTIONS TO ENSURE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF NEW-GENERATION FTAs: CASE STUDIES IN CAN THO AND BEN TRE

Le Nguyen Doan KHOI
Can Tho University

Nguyen Chien THANG
Institute of European Research

ABSTRACT
As Vietnam implements new-generation Free Trade Agreements (FTAs) such as the CPTPP, EVFTA, and UKVFTA, Corporate Social Responsibility (CSR) has shifted from a voluntary initiative to a mandatory requirement for entering global value chains. This paper analyzes the current state of CSR compliance among enterprises in Can Tho City and Ben Tre Province—two key economic hubs in the Mekong Delta. Utilizing a mixed-methods research approach, the study identifies several critical barriers, including gaps in awareness, limited financial resources, and an incomplete legal framework. The findings underscore the urgent need for synchronized solutions from both the government and internal corporate leadership to optimize the benefits of international integration.
Keywords: Corporate social responsibility, new-generation FTAs, CPTPP, EVFTA, Mekong Delta.

I. Introduction
The landscape of international commerce has undergone a fundamental transformation, transitioning from a focus on tariff liberalization toward a complex matrix of non-tariff measures centered on sustainability, transparency, and social accountability. For Vietnam, a nation characterized by an exceptionally high degree of economic openness, this shift is codified within the "new-generation" Free Trade Agreements (FTAs) that have come into force over the last half-decade. Agreements such as the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), the European Union-Vietnam Free Trade Agreement (EVFTA), and the United Kingdom-Vietnam Free Trade Agreement (UKVFTA) have fundamentally redefined the parameters of market access. Within this context, Corporate Social Responsibility (CSR) has evolved from a voluntary, philanthropic endeavor—often viewed as an elective moral choice—into a mandatory "license to operate" and a prerequisite for participation in global value chains.

The seafood industry, particularly the Pangasius (catfish) and shrimp sectors of the Mekong Delta, stands at the epicenter of this shift. As one of the world's leading producers of farmed seafood, Vietnam faces intense scrutiny from international regulators, environmental non-governmental organizations (NGOs), and a new generation of ethically conscious consumers in the Global North. The implementation of CSR in this sector is no longer merely about localized community support; it is about mitigating systemic risks associated with labor standards, environmental degradation, and supply chain transparency. This research report provides a comprehensive analysis of the strategic drivers, institutional barriers, and emerging implementation models of CSR within the administrative jurisdictions of Cần Thơ and Bến Tre, examining how these firms navigate the dual pressures of climate vulnerability and stringent international trade regimes.

II. Theoretical Framework: Institutional Isomorphism and the Strategic Evolution of CSR
To understand the trajectory of CSR in Vietnam, it is necessary to move beyond simple philanthropic definitions and apply a robust theoretical lens. The adoption of CSR in emerging economies like Vietnam is best understood through Institutional Theory, which posits that organizational policies and practices are shaped by institutional pressures that reinforce and reward compliance. In the Vietnamese seafood sector, this manifests as "institutional isomorphism"—the process by which organizations within a specific field become increasingly similar as they respond to common pressures.

The coercive isomorphism driving Vietnamese firms originates from the "top-down" mandates of new-generation FTAs. The sustainable development chapters in the EVFTA (Chapter 13) and the labor standards in the CPTPP (Chapter 19) represent formal pressures that are increasingly mirrored in domestic law. Firms in Cần Thơ and Bến Tre are forced to adopt international benchmarks not only

because of government regulations but because of the "market-entry barriers" established by EU and US buyers who demand adherence to standards such as the Aquaculture Stewardship Council (ASC), Best Aquaculture Practices (BAP), and Social Accountability 8000 (SA8000).

Furthermore, mimetic isomorphism occurs as small and medium-sized enterprises (SMEs) observe the success of industry "anchors" or "sếu đầu đàn" like Vĩnh Hoàn, Godaco, or Caseamex. In an environment of uncertainty—characterized by climate change and fluctuating global demand—smaller firms often imitate the ESG (Environmental, Social, and Governance) disclosure structures and certification portfolios of these market leaders to secure legitimacy. Normative pressures also arise from the professionalization of the industry, as trade associations like the Vietnam Association of Seafood Exporters and Producers (VASEP) and educational institutions promote standardized CSR reporting and ethical management practices.

While Carroll's (1991) CSR Pyramid—which prioritizes economic performance as the foundation, followed by legal, ethical, and philanthropic layers—is still widely cited, its application in Vietnam reveals a unique hierarchy. Historically, philanthropy was the dominant layer, but the integration into the global market has compressed this pyramid. Legal and ethical responsibilities regarding labor and the environment are now inextricably linked to economic survival, effectively making them part of the "economic foundation" of export-oriented firms.

Type of Institutional Pressure	**Source of Pressure in Vietnam**	**Strategic Response of Seafood Firms**
Coercive	EVFTA, CPTPP, Decree 843/QD-TTg, 2020 Environmental Law	Compliance with labor/environmental laws, mandatory ESG disclosure
Mimetic	Success of market leaders (Vĩnh Hoàn, Godaco, Caseamex)	Adoption of international certifications (ASC, BAP, SA8000) to gain legitimacy
Normative	VASEP, ILO, UNDP training programs, Industry standards	Professionalization of CSR departments, use of GRI standards for reporting

The Legal and Policy Catalyst: A Transition to Responsible Business Practices

The year 2023 marked a watershed moment for the institutionalization of CSR in Vietnam with the promulgation of the National Action Plan (NAP) to promote responsible business practices (Decision No. 843/QD-TTg). This policy reflects a shift in the state's approach from viewing CSR as a voluntary corporate contribution to a regulated framework for national competitiveness. The NAP (2023–2027) identifies several priority areas, including labor rights, environmental protection, and the rights of vulnerable groups, and mandates a review of existing laws to ensure alignment with international standards.

This domestic shift is a direct response to the "new-generation" FTAs. The EVFTA, for instance, does not merely lower tariffs; it requires Vietnam to maintain a "non-derogation" or "non-regression" clause, ensuring that environmental and labor laws are not weakened to attract investment. This has catalyzed substantial domestic legal reform. The 2019 Labor Code allows for the establishment of independent worker organizations at the enterprise level, a move designed to fulfill CPTPP commitments and prevent trade disputes under the EVFTA's sustainable development chapter. Similarly, the 2020 Law on Environmental Protection introduces mechanisms for carbon markets and Extended Producer Responsibility (EPR), which align with the EU's European Green Deal and the upcoming Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM).

For the seafood exporters of the Mekong Delta, these legal changes translate into immediate operational requirements. Compliance is no longer monitored solely by local environmental inspectors but by international auditors who verify the "due diligence" systems of Vietnamese suppliers. The proposed EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD) further elevates this requirement, as it will hold EU-based buyers legally liable for human rights and environmental violations occurring within their global supply chains, including their Tier 2 and Tier 3 suppliers in provinces like Can Tho city and Ben tre province.

III. Case study results analysis and discusion

3.1 Regional Analysis: Can Tho as an Industrial and Logistics Pivot

Can Tho city, as the primary urban center of the Mekong Delta, serves as a critical processing and logistics hub for the seafood industry. The implementation of CSR in this jurisdiction is characterized by a focus on "Industrial CSR"—primarily labor management in large-scale facilities and industrial waste treatment.

Caseamex: The Benchmark for Social Accountability

The Can Tho Seafood Import-Export Joint Stock Company (Caseamex) provides a clear illustration of how a former state-owned enterprise can pivot toward international social standards. Caseamex has achieved and maintained the SA8000 certification, which is widely considered the world's leading social certification program.

- **Labor Management**: The SA8000 standard requires Caseamex to move beyond "checklist auditing" toward a management system approach that covers child labor, forced labor, health and safety, and freedom of association. By institutionalizing these standards, Caseamex mitigates the risk of "decent work" violations, which are prevalent in the broader aquaculture sector where informal labor is common.
- **Integrated Quality Systems**: Caseamex's CSR strategy is integrated with its quality assurance framework, encompassing BRC (British Retail Consortium) and IFS (International Food Standard) certifications. This dual-focus on "social" and "product" quality is essential for maintaining relationships with major retailers in the EU and US markets who view social compliance as a proxy for overall management integrity.
- **Traceability and Supply Chain Control**: Through its "Farm-to-Fork" model, Caseamex exercises direct control over its hatcheries and feed mills. This integration allows the firm to guarantee that no antibiotic residues—a major technical barrier in the EU—enter the supply chain, while also fulfilling the "Environmental Responsibility" requirements of the ASC standard.

The Role of Collective Action in Thoi An Fishery Cooperative

In contrast to the corporate model of Caseamex, the Thoi An Fishery Cooperative in Cần Thơ demonstrates the viability of "Collective CSR." For smallholders, the cost of individual certification (often reaching $20,000 annually) is a major barrier. By forming a cooperative, these farmers utilize "Group Certification," sharing the costs and the management burden.

- **Environmental Stewardship via Technique**: The cooperative promotes the "3 reductions, 3 increases" technical protocol. This is essentially a CSR environmental initiative: by reducing the input of fingerlings, chemicals, and wastewater discharge, the cooperative decreases the pollutant load on the Hậu River while increasing the profitability and resilience of small-scale farmers.
- **Economic Empowerment**: The cooperative acts as a negotiator for smallholders, securing long-term supply contracts with major processors. This "Strategic CSR" addresses the issue of income volatility, which is a key social concern for rural communities in the Delta.

3.2 Regional Analysis: Ben Tre province and the Strategy of Climate-Adaptive CSR

Ben Tre province faces a different set of challenges, primarily geographic vulnerability to salinity intrusion and climate-induced disruptions. Consequently, CSR in this province has evolved into a strategy of "Climate Adaptation and Social Rooting."

Godaco Seafood: Resilience through Vertical Integration and Innovation

Godaco Seafood, founded in 1997, has emerged as a market leader in Ben Tre province by adopting a "Vertically Integrated System" that internalizes all stages of production.

- **Environmental Adaptation**: Salinity levels in Ben Tre can fluctuate wildly (up to 25‰). Godaco's environmental CSR focus is on technology-led adaptation: investing in real-time water quality monitoring and closed farming systems that protect the stock from external environmental shocks.
- **Transition to Green Energy**: The company is in the process of a massive transition to solar energy, with a total investment of $15 million projected by 2025. This move aims to reduce electricity costs by 20% while significantly lowering the carbon footprint of its processing facilities—a strategic requirement for long-term competitiveness in the EU market.

- **Social Capital and Retention**: Operating in rural Bến Tre requires a stable and loyal workforce. Godaco's "Houses of Caring" program and its worker dormitories (housing 1,000 workers) are not merely charitable acts but strategic human resource management tools. By ensuring the basic welfare of its workers in a region prone to labor migration, Godaco maintains a stable skill base for its value-added processing lines.

Aquatex Ben Tre (ABT): Transparency and Modern Governance

As a member of The PAN Group, Aquatex Ben Tre (ABT) represents the "Governance" (G) aspect of ESG.

- **Institutionalized Sustainability Reporting**: ABT produces comprehensive annual reports that include specific ESG data, such as total direct and indirect GHG emissions (measured at 5,985.3 tons of CO_2 in 2022). This level of transparency is rare for many Vietnamese firms but is increasingly required by international investors and the Securities Law 2019.
- **Operational Excellence in Waste Management**: ABT's investment in a 400 m^3/day wastewater treatment system that utilizes DAF (Dissolved Air Flotation) and microbiological treatment is a response to both domestic environmental law and the expectations of international partners who prioritize biodiversity and clean water.

Table 1: Analysis CSR orientation among Can Tho city and Ben Tre province

Feature	Can Tho (Caseamex / Thoi An fishery cooperative)	BenTre (Godaco / ABT)
CSR Orientation	Labor standards & Industrial efficiency	Climate adaptation & Community engagement
Key Certification	SA8000, BRC, IFS	ASC, BAP 4-Star, BSCI
Environmental Priority	Industrial wastewater treatment	Salinity adaptation & Solar energy
Community Model	Fishery Cooperatives	Vertical integration & Worker welfare

Deep Insight: The Circular Economy as a Strategic Pivot for CSR

One of the most profound shifts in the Vietnamese seafood industry is the transition from a linear "take-make-waste" model to a circular economy. Historically, only 30% to 40% of the weight of a Pangasius fish was utilized for fillets, while the remaining 60-70% (skin, bones, and fat) was discarded, causing significant organic pollution and environmental management costs.

Advanced CSR research now identifies "Waste-to-Value" as a core environmental and economic strategy. Leading firms like Vĩnh Hoan and Navico have invested in automated biotechnological factories to extract high-value products from these by-products.

- **Collagen and Gelatin Extraction**: Vietnamese scientists and firms have succeeded in extracting collagen peptides from fish skin using enzyme-assisted extraction (PSC).
- **Economic Revaluation**: In 2000, Pangasius skin was a waste product sold for 3,000 VND/kg. When processed into cosmetic-grade collagen and gelatin, the value can reach more than 3 million VND/kg in international markets like Korea.
- **Environmental and Profit Synergy**: This circularity is a "triple-win" for CSR. It eliminates a major source of water pollution (fulfilling environmental obligations), generates significant new revenue streams (10% contribution to total profit), and provides the financial resources necessary to fund "Social CSR" initiatives like employee training and community development.

By 2030, it is projected that shrimp and Pangasius by-products could be worth over $600 million annually. However, the current processing value is only approximately $275 million, representing a multi-billion dollar "potential gap" that requires investment in high-tech extraction lines. This transition from "waste management" to "biotechnology" is perhaps the most compelling evidence of CSR evolving into a high-level corporate strategy in the Mekong Delta.

The Compliance Gap: Challenges for SMEs and Informal Chains

While the "sếu đầu đàn" (lead firms) have made significant strides, the broader landscape in Cần Thơ and Bến Tre is marred by a persistent compliance gap. Over 95% of firms are SMEs, and many operate with limited resources and high information asymmetry.

3.3 The Barriers to Strategic CSR Implementation

Data from 2024-2025 surveys indicates a series of systemic hurdles that prevent widespread CSR adoption:

1. **Loose Connection to Core Business**: 100% of surveyed managers in one study admitted that their CSR activities were "fragmented" and not integrated into daily business operations, often being treated as short-term charity rather than a long-term risk management strategy.
2. **Lack of Employee Participation**: 80% of managers struggled to engage their workforce in CSR initiatives. This is often due to a lack of awareness among employees about the direct link between "responsible conduct" and "market access" or "job security".
3. **Financial and Resource Limitations**: For many firms, CSR is still perceived as a "cost center." The investment required for advanced wastewater treatment, renewable energy, or the data systems needed for traceability is often beyond the reach of firms with thin profit margins.
4. **Traceability Failures in Informal Links**: The Pangasius and shrimp value chains are often fragmented by "middlemen" who handle up to 80% of the shrimp trade. These intermediaries often lack digital recording systems, making it impossible for large exporters to provide the "full-chain traceability" required by the EC's IUU (Illegal, Unreported, and Unregulated) fishing regulations.

The "Yellow Card" as a Strategic Risk

The European Commission's "yellow card" issued in 2017 remains a dominant strategic threat. After five years under the warning, the share of seafood exports to the EU market fell to 9.4% in 2022. If upgraded to a "red card," potential export losses specifically to the EU could reach $518 million. This "coercive" external pressure has forced a reactive change in behavior, leading firms to spend more on documentation and proof of legal origin, but it has not yet fully translated into a "proactive" culture of sustainability across the entire industry.

Digital Transformation as the New Frontier of CSR

To bridge the accountability gap, digital transformation is increasingly viewed as a necessary tool for "Responsible Business". The integration of digital technologies across all business operations—characterized as the TOE (Technological, Organizational, Environmental) framework—is essential for sustainable growth in the contemporary economy.

In the Mekong Delta, digital transformation aims to solve the problem of "invisible" suppliers. By using blockchain-based traceability and IoT (Internet of Things) sensors in aquaculture ponds, firms can provide real-time evidence of their environmental and social performance. However, this "relative advantage" is tempered by organizational unreadiness. Small firms in Cần Thơ struggle with the "negative pressure" from partners and consumers who demand digital transparency without providing the corresponding investment support.

Deep Insight: Marketing Ethics and the Risk of "Green Fantasies"

As firms in Can Tho city and Ben Tre province strive to appeal to EU consumers, a new ethical challenge has emerged: the distinction between "Greenwashing" and "Green Fantasies".

- **Greenwashing**: This is a form of deceptive advertising where companies deliberately misrepresent their environmental performance using vague or unsubstantiated claims.
- **Green Fantasy**: This is a more subtle form of symbolic branding. It involves constructing a brand image that romanticizes nature—portraying the Mekong Delta as a pristine, untouched paradise—while systematically omitting the complex socio-ecological realities of intensive, industrial aquaculture.

For Vietnamese firms, the risk is that even if they achieve technical compliance (e.g., meeting ASC standards), they may still be accused of "symbolic branding" if their marketing narratives do not reflect the industrial reality of their operations. Authentic CSR requires moving beyond these "fantasies" toward transparent, impact-based accounting of environmental and social externalities.

Strategic Synthesis and Recommendations

The transition from philanthropy to a strategic "Mandatory Due Diligence" framework is the defining challenge for the Vietnamese seafood sector in the current decade. To move beyond "symbolic" compliance and achieve genuine sustainable competitiveness, a multi-stakeholder approach is required.

For Government Agencies in Can Tho and Ben Tre

- **Development of CSR Platform and Guidelines**: Authorities should streamline regulations into a format comprehensible to local owner-managers and establish a "Knowledge Platform" to share best practices on circular economy and renewable energy.
- **Incentivizing "Green" and "Social" Investments**: Local policies should integrate CSR criteria into public procurement and offer preferential interest rates or tax incentives for firms investing in solar energy or high-tech waste treatment.
- **Infrastructure for Informal Chains**: The state must invest in the digital infrastructure needed for traceability at the household level, helping to integrate small-scale farmers into the formal, certified supply chain.

For Industry Leaders and Large Exporters

- **Strategic Re-orientation to ESG**: Firms must move beyond "charity" and integrate CSR into their vision and core business strategy, using GRI (Global Reporting Initiative) standards to provide transparent data to investors and buyers.
- **Value Chain Empowerment**: Lead firms like Caseamex and Godaco should transition from "transactional" to "partnership" relationships with their suppliers, providing technical training and "Group Certification" support to ensure the entire chain meets international standards.
- **Circular Economy Innovation**: Investing in by-product processing (collagen, fish oil) should be viewed as a high-priority CSR strategy that simultaneously addresses environmental pollution and increases profit margins.

IV. Conclusion

The evidence from Can Tho city and Ben Tre province reveals that Corporate Social Responsibility in the Vietnamese seafood industry is no longer a peripheral activity but a core component of global risk management and market competition. Driven by the coercive power of new-generation FTAs and the normative expectations of global buyers, CSR is shifting toward an integrated, management-systems approach. While large firms have successfully navigated this transition by adopting international certifications and circular economy models, a significant "compliance gap" remains for the SME sector. The future of Vietnam's position in the global seafood market depends on its ability to move from "reactive" behavior—responding to "yellow cards" and technical barriers—toward a "proactive" culture of sustainability and transparent governance. By leveraging digital transformation for traceability and biotechnology for circularity, the seafood industry in the Mekong Delta can transform the challenges of climate vulnerability and stringent trade regimes into a unique national competitive advantage. The success of this transition is not merely an economic necessity; it is a vital step toward protecting the socio-ecological fabric of the Mekong Delta and ensuring a resilient, inclusive, and ethical future for the millions of workers and families who depend on the "White Gold" of the river.

References

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48.

Caseamex. (2024). *Quality certifications: SA8000, ASC, BRC, IFS, and BAP*.

Do, C. V., & Nguyen, M. K. (2025). Legal and strategic drivers of sustainable business transformation: Case studies from Vietnam. *International Journal of Law and Management*. https://doi.org/10.1108/IJLMA-09-2025-0390

Luu, N. L. (2020). Corporate social responsibility: A key trend in the connection between sustainable development and core values in business operations.

Nguyen, M., Khan, M., Bensemann, J., & Sulaiman, R. (2018). *Corporate social responsibility in Vietnam: A conceptual framework*. International Journal of Corporate Social Responsibility, 3(9).

Nguyen, T. (2021). The effect of corporate social responsibility on supply chain performance through corporate reputation. *Journal of Science and Technology Development*.

Prime Minister of Vietnam. (2023). *Decision No. 843/QD-TTg: National Action Plan for law and policy improvement to promote responsible business practices in Vietnam for the period 2023–2027*.

Prime Minister of Vietnam. (2023). *Decision No. 843/QD-TTg: National Action Plan for Law and Policy Improvement to Promote Responsible Business Practices in Vietnam for the Period 2023–2027*.

CYBERCRIMES, MEDIA TERRORISM, AND CRIMINAL DEFAMATION: BALANCING FREEDOM OF SPEECH UNDER NIGERIAN LAW

Samuel Akpadiagha ETUK
Department of Crime Management, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua

Akpan Ido ETOP
Department of Crime Management, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua

Abstract
The rapid expansion of digital technologies and media platforms has transformed communication in Nigeria, while simultaneously creating complex challenges for the protection of individual rights and public order. Cybercrimes, media terrorism, and criminal defamation have emerged as significant legal concerns, often intersecting with the constitutionally guaranteed right to freedom of expression. This paper examines how Nigerian law seeks to balance freedom of speech with the need to curb abuses arising from the misuse of digital and traditional media. It analyses the legal frameworks governing cyber-related offences, including the Cybercrimes (Prohibition, Prevention, etc.) Act 2015, relevant provisions of the Criminal Code and Penal Code on defamation, and the role of regulatory bodies such as the National Broadcasting Commission. The concept of media terrorism—characterised by the deliberate use of media platforms to spread fear, falsehood, or incitement—is explored within the context of national security and public interest. The paper further interrogates judicial interpretations of freedom of expression under section 39 of the 1999 Constitution of the Federal Republic of Nigeria (as amended), highlighting tensions between state regulation and democratic values. By evaluating recent cases, enforcement practices, and scholarly opinions, the study identifies gaps and risks of over-criminalisation that may stifle legitimate speech and investigative journalism. It concludes by advocating for a rights-sensitive, proportionate, and clearly defined legal approach that protects citizens from cyber harms and reputational injury, while preserving freedom of speech as a cornerstone of Nigeria's constitutional democracy.
Keywords: Cybercrimes; Freedom of Expression; Media Terrorism; Criminal Defamation; Nigerian Law.

CRIMES IN THE CONSTRUCTION SECTOR AS A THREAT TO PUBLIC SAFETY

Dr. Vatamanita MARIANA
"Constantin Stere" University of European Political and Economic Science, Faculty of Law,
Department of Law, Republic of Moldova
ORCID: 0009-0004-2949-4750

Abstract
The construction sector is a strategic component of economic development and public infrastructure, yet it remains highly exposed to criminal conduct that directly threatens public safety. This article examines crimes in the construction field through a comparative criminal and administrative law perspective, focusing on the Republic of Moldova, European legal frameworks, and the United States. It analyses the risks posed to life and health by substandard construction practices, the legal connection between construction quality and criminal liability, and relevant case studies involving non-compliant buildings and fraudulent acceptance procedures.
The study demonstrates that construction-related offenses such as corruption in public procurement, falsification of technical documentation, use of inferior materials, and illegal commissioning of buildings generate systemic risks that transcend economic harm. In all three jurisdictions examined, legal frameworks recognize the potential for severe criminal liability when construction deficiencies endanger life, bodily integrity, or public safety. However, differences exist in regulatory enforcement, institutional capacity, and sanctioning mechanisms.
Through a normative and comparative analysis, the article highlights the need for stronger administrative oversight, effective criminal prosecution, and digital monitoring tools to prevent structural failures and protect public health. It concludes that ensuring construction quality is not merely a technical obligation but a legal and ethical imperative directly linked to criminal responsibility and societal security.
Keywords: construction crimes, public safety, criminal liability, building quality, regulatory oversight, comparative law.

ELIGIBILITY CONDITIONS FOR A DESIGNATION OF ORIGIN FOR SUGARCANE FROM HEROICA CÁRDENAS, TABASCO: A REGULATORY AND PRODUCTIVE ANALYSIS

Brisa Catalina PALMA PICASSO
Universidad Juárez Autónoma de Tabasco, Licenciatura en Derecho
ORCID: 0009-0004-9964-3096

Dra. Yazmin Isolda ÁLVAREZ GARCÍA
Doctora en Estudios Jurídicos, Universidad Juárez Autónoma de Tabasco
ORCID: 0000-0002-0587-0406

ABSTRACT

This study examined the viability of the legal recognition of a Designation of Origin (DO) for sugarcane produced in Heroica Cárdenas, Tabasco. A qualitative exploratory–descriptive approach was adopted through a systematic literature review (Scoping Review) following PRISMA guidelines, complemented by semi-structured interviews with specialists in agricultural production and rural economics. The purpose was to contrast the natural, human, technical, and organizational factors identified in the territory with the criteria established in the applicable regulatory framework.

The findings indicate that, although the region benefits from favorable agro-climatic conditions and a significant productive tradition, substantial gaps remain in the standardization of quality parameters, harvest mechanization, traceability, and the consolidation of collective coordination structures. **These elements are insufficient to substantiate the viability of recognizing a Designation of Origin**, as such deficiencies prevent compliance with the criteria required by the Mexican Institute of Industrial Property and the Federal Law for the Protection of Industrial Property.

It is concluded that, under the current productive and institutional conditions, obtaining the DO is not viable under the existing legal framework. Nevertheless, the study identifies a potential path toward future eligibility, subject to technical standardization, organizational strengthening, and the production of scientific evidence capable of demonstrating the causal link between the geographical environment and the product's distinctive qualities.

Keywords: sugarcane; Designation of Origin; viability; industrial property; Scoping Review.

CHALLENGES AND ADVANCES OF WOMEN DEFENDERS OF TERRITORIES

Florentina PÉREZ HERNÁNDEZ
ORCID: 0009-0002-1833-8790

Daniela ALEJANDRO DE LA CRUZ
ORCID: 0009-0007-5391-0680

Gloria Auristela HERNÁNDEZ PÉREZ
ORCID: 0009-0006-3446-4622

Abstract
The legal, political, and community practices employed by women land defenders in Indigenous contexts challenge the centrality of Western state law as the sole legitimate framework for justice. This study aims to analyze the alternative, and in many cases extra-state, mechanisms these women activate for territorial defense and their own protection against criminalization, dispossession, and structural violence. These mechanisms include community normative systems, assemblies, collective agreements, restorative justice practices, care networks, and ancestral knowledge that operate as situated legal technologies. It also examines the tensions these defenders face, both from the state, which resorts to judicialization, surveillance, and symbolic violence to neutralize their political action, and within their own communities, where patriarchal hierarchies persist, questioning their authority and participation. However, it is argued that the response to this violence does not occur individually, but rather through collective processes among women, by articulating community and inter-community solidarity networks that sustain the defense of territory and life. These networks constitute spaces for accompaniment, political training, and the production of legal knowledge from below. Finally, the article argues that the practices of women defenders open fissures in the hegemonic legal order, redefining notions such as justice, legality, and authority. In doing so, they not only challenge the state monopoly of law but also enable political and legal horizons for new generations of women, from community-based and decolonial feminist perspectives oriented towards the expanded reproduction of life.
Keywords: women defenders, territories, mechanisms, indigenous peoples

ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A LEGAL TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Gimena GARCÍA GIL
ORCID: 0009-0008-9594-291X

Santiago PEDRERO MONDRAGÓN
ORCID: 0009-0007-2628-133X

Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ
ORCID: 0009-0006-3446-4622

Abstract
In the current context of global environmental crisis, environmental education has become a fundamental instrument for environmental protection and the promotion of sustainable development. Beyond its pedagogical dimension, it acquires legal relevance by functioning as a preventive mechanism that strengthens compliance with and enforcement of environmental law. Its incorporation into public policies promotes social awareness regarding collective responsibility in the conservation of natural resources and respect for the existing legal framework.
Within the Mexican legal system, Article 4 of the Political Constitution of the United Mexican States recognizes the human right to a healthy environment, which entails obligations for both the State and society. This right is developed through legal instruments such as the General Law of Ecological Balance and Environmental Protection, which emphasizes the importance of environmental education as a means to prevent ecological damage and promote sustainable behavior.
Environmental education contributes to sustainable development by fostering a legal culture oriented toward the rational use of natural resources, pollution prevention, and informed citizen participation in environmental decision-making. It also strengthens regulatory compliance and reduces environmental conflicts resulting from a lack of knowledge of legal provisions.
Therefore, environmental education should be understood as a strategic legal tool that contributes to balancing economic growth, environmental protection, and social well-being, thereby ensuring sustainable development in accordance with the principles of environmental law.
Keywords: Environmental education, environmental law, sustainable development, environment, public policy.

MEGAPROJECTS AND ENVIRONMENTAL LAW IN MEXICO: ENVIRONMENTAL IMPACT AND LEGALITY

Silvia Lorena RODRÍGUEZ FLORES
Licenciatura en Derecho, 6° semestre, Universidad Juárez Autónoma de Tabasco
ORCID: 0009-0001-3973-9377

Anaeli PERERA SERAFIN
Licenciatura en Derecho, 6° semestre, Universidad Juárez Autónoma de Tabasco
ORCID: 0009-0000-2389-2193

Gloria Auristela HERNANDEZ PÉREZ
ORCID: 0009-0006-3446-4622

Abstract
In recent years, Mexico has promoted various large-scale infrastructure projects with the aim of fostering economic and social development. Among them are the Maya Train, intended to connect the states of Chiapas, Tabasco, Campeche, Yucatán, and Quintana Roo, and the Olmeca Refinery in Paraíso, Tabasco. These initiatives have generated extensive debate regarding their environmental impact and compliance with the applicable legal framework.
The Constitution, in Article 4, recognizes the fundamental right to a healthy environment, which is further developed through the General Law of Ecological Balance and Environmental Protection (LGEEPA). This legislation establishes the obligation to subject large-scale projects to a prior, comprehensive, and transparent environmental impact assessment aimed at preventing, mitigating, or repairing damage to the natural environment.
In the case of the Maya Train, criticism has focused on the segmentation of the Environmental Impact Assessments by sections, making it difficult to evaluate the cumulative effects on highly vulnerable ecosystems such as rainforests, aquifers, and karst systems. Similarly, regarding the Olmeca Refinery, questions have been raised about the sufficiency of environmental studies concerning mangroves, pollutant emissions, and impacts on water resources.
These examples demonstrate the insufficiency of effective environmental protection. From a legal perspective, the lack of rigor in the application of environmental regulations weakens the rule of law and jeopardizes long-term sustainability. Consequently, it is essential that large-scale projects strictly adhere to environmental legality, ensuring that economic growth is not achieved at the expense of the irreversible deterioration of ecosystems.
Keywords: large-scale projects, law, environment, impact, legality, ecosystems, ecological balance.

ENFORCEMENT MECHANISMS FOR REDUCING GREENHOUSE GAS EMISSIONS UNDER NIGERIAN AND GHANAIAN LAW

Lecturer Obot Afia-ama UDOFIA
Department of Crime Management, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, Akwa-Ibom State
ORCID: 0000-0003-2441-2336

Abstract
This article examines the legal frameworks and enforcement mechanisms that regulate greenhouse gas emissions in Nigeria and Ghana. It analyses the strengths and limitations of current laws, with a particular focus on Nigeria's Climate Change Act 2021 and Ghana's Environmental Protection Act 2025. The comparison highlights differences in legal design, institutional roles, penalties, and operational capacity. It concludes that while Nigeria has a dedicated climate law with clearly articulated national targets, Ghana's new law embeds climate provisions within a broader environmental statute. The analysis identifies enforcement gaps in both jurisdictions and suggests ways to strengthen compliance tools, monitoring systems, and institutional capacity.
Keywords: Environment, Climate Change, greenhouse, emissions.

CORRECTIONAL SERVICES AND THE RULE OF LAW: INSTITUTIONAL CHALLENGES IN NIGERIA COMPARED WITH NORWAY

Lecturer Obot Afia-ama UDOFIA
Department of Crime Management, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, Akwa-Ibom State
ORCID: 0000-0003-2441-2336

Abstract
Correctional services are a critical component of the criminal justice system and a key indicator of a state's commitment to the rule of law. This article undertakes a comparative analysis of correctional services in Nigeria and Norway, examining how institutional design, legal frameworks, and administrative practices shape compliance with rule of law principles. While Nigeria's correctional system has undergone recent statutory reform through the Nigerian Correctional Service Act 2019, persistent challenges remain in areas such as overcrowding, pretrial detention, funding, and rights protection. In contrast, Norway's correctional model is internationally recognised for its strong emphasis on rehabilitation, legality, and human dignity, grounded in a robust welfare state and rights-based governance. Using an interdisciplinary approach that combines legal analysis, criminological theory, and institutional assessment, the article argues that weaknesses in Nigeria's correctional system are less a function of normative legal deficiency than of structural and institutional constraints. The article concludes that meaningful reform in Nigeria requires not only statutory compliance but broader institutional strengthening, accountability mechanisms, and integration of correctional policy within the wider rule of law framework.
Keywords: correctional services, rule of law, Nigeria, Norway, prison reform, human rights

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YARATICILIK ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF CREATIVITY IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Beyza Begüm ARTAN RAO
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Anabilim Dalı
ORCID ID: 0009-0008-3997-620X

Doç. Dr. Yalçın KARALI
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-8977-5034

ÖZET

Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık algı düzeylerini belirleyerek çeşitli demografik değişkenlere göre incelemenin amaçlandığı bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımlarından tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Araştırmada, veriler tek bir zaman diliminde toplanmış ve değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışma, kesitsel ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Araştırma evreni, 2025-2026 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği programında öğrenim gören 224 sınıf öğretmeni adayından oluşmaktadır. Evrenin tümüne ulaşılması amaçlandığından örnekleme yoluna gidilmemiştir. Veriler, demografik bilgileri içeren kişisel bilgi formu ve Artan Rao (2026) tarafından geliştirilen yaratıcılık algısını ölçmeye yönelik ölçek kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yararlanılmış; cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı ve yerleşim yeri gibi değişkenlere göre farklılaşmayı belirlemek amacıyla uygun çıkarımsal analizler uygulanmıştır. Bulgular, öğretmen adaylarının yaratıcılık algılarının genel olarak olumlu ve ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Sınıf düzeyi açısından birinci ve dördüncü sınıf adaylarının algılarının daha yüksek, ikinci sınıf adaylarının algılarının ise görece daha düşük olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeninde yaratıcı öz-yeterlik düzeylerinde anlamlı bir fark bulunmazken öğretimde yaratıcılık ve toplam puanda kadın adaylar lehine anlamlı fark saptanmıştır. Akademik başarı düzeyi yükseldikçe yaratıcılık algısının arttığı görülmüş; yerleşim yeri değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sonuçlar, öğretmen yetiştirme sürecinde yaratıcılığı destekleyici uygulamaların önemine işaret etmekte ve farklı örneklemlerle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara temel oluşturabilecek niteliktedir. Bu kapsamda öğretmen yetiştirme programlarında yaratıcılığı geliştirmeye yönelik etkinlik ve uygulamalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık Algısı, Tarama Araştırması, Sınıf Öğretmeni Adayları, 21. yy Becerileri, Yaratıcılık

ABSTRACT

This study, which aimed to determine pre-service primary school teachers' levels of creativity perception and to examine these levels according to various demographic variables, was conducted using a quantitative survey design. In the research, data were collected in a single time period, and the relationships between variables were examined. Accordingly, the study employed a cross-sectional correlational survey design. The study population consisted of 224 pre-service primary school teachers enrolled in the primary school teacher training program of a state university's faculty of education in the 2025-2026 academic year. As the entire population was targeted, no sampling was applied. Data were collected using a personal information form containing demographic information and a scale developed by Artan Rao (2026) to measure creativity perception. Descriptive statistics were used in the analysis of the data; appropriate inferential analyses were applied to determine the differences according to variables such as gender, grade level, academic achievement, and place of residence. The findings show that the creativity perceptions of pre-service teachers are generally positive and above average. In terms of grade level, it was determined that the perceptions of first and fourth-year candidates were higher, while the perceptions of second-year candidates were relatively lower. While no significant difference was found in creative self-efficacy by gender, significant differences were observed in creativity in teaching and total scores in favor of female candidates.

Creativity perception increased as academic achievement increased; however, no significant difference was found based on place of residence. The results highlight the importance of practices that support creativity in teacher education and can form a basis for comparative studies with different samples. Accordingly, it is recommended that teacher education programs include more activities and practices aimed at developing creativity.
Keywords: Creativity Perception, Survey Research, Pre-Service Primary School Teachers, 21st-Century Skills, Creativity

GİRİŞ

Bilginin hızla yenilendiği günümüzde, bireylerin değişime uyum sağlayabilmesi, bilgiyi analiz edebilmesi ve teknolojiyi etkili kullanabilmesi için temel becerilerin yanında 21. yüzyıl becerilerine de sahip olması gerekmektedir (Aygün, Atalay, Kılıç ve Yaşar, 2016; Özmusul, 2012). Bu beceriler içinde yaratıcılık; problem çözme, yenilikçi düşünme ve değişimi yönetme açısından öğretmenler için kritik bir yeterliktir (Duran, 2023). Bu beceriler göz önüne alındığında erken çocuklukta okul döneminde çocukların yaratıcılıklarının geliştirilmesinde sınıf öğretmenleri belirleyici bir role sahiptir. Nitekim yaratıcı öğretmenler öğrencilerin yaratıcı gelişimini daha etkili bir biçimde destekleyebilmektedir (Işık, 2013; Taşyürek, 2022).

Sınıf öğretmeni adayları, gelecekte öğrencilerin yaratıcı bireyler olarak yetişmesinde önemli bir rol üstlenecektir (Işık, 2013). Bu nedenle öğretmen adaylarının yaratıcı düşünmeyi destekleme yollarını bilmesi ve bunu kendi sınıf uygulamalarına yansıtabilmesi önem taşımaktadır. Öğretmenliğin temel nitelikleri arasında yaratıcılık önemli bir yer tutmaktadır; yaratıcı öğretmenler öğrencilerin yaratıcı gelişimini daha etkili destekleyebilmektedir (Özabacı ve Acat, 2005; Yetim ve Göktaş, 2004; Taşyürek, 2022). Ancak alan yazın incelendiğinde, sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılığa ilişkin algılarının hangi düzeyde olduğuna ve bu algıların çeşitli değişkenlere göre nasıl farklılaştığına ilişkin bulguların sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yaratıcılığın eğitim sistemine entegrasyonu büyük ölçüde öğretmenlerin yeterlikleri ve algılarıyla yakından ilişkilidir (Kirişçi ve Sarıkaya, 2023). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılığa bakış açılarındaki eksiklikler, eğitimde beklenen yenilikçi yaklaşımların gelecekteki sınıf ortamlarına yansıtılmasını engelleyebilir.

Toplumların geleceği, yetiştirdikleri bireylerle şekillenir ve sorunlara çözümler üretebilen yaratıcı bireyler bu süreçte kilit bir rol oynar (Pehlivan, 2019). Bu bireyleri yetiştirecek olan öğretmenlerin de yaratıcı olması, öğrencilerine ilham vermeleri açısından vazgeçilmezdir. Öğretmenlerin, sınıf içi etkinliklerle öğrencilerin yeni bakış açıları geliştirebilmeleri için yaratıcılıklarını teşvik etmesi gerekmektedir (Karataş ve Özcan, 2015). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık konusundaki algı düzeylerinin belirlenmesi, adayların bu beceriyi eğitim-öğretim süreçlerinde nasıl değerlendirdiğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, öğretmen adaylarının yaratıcılığı destekleyici davranış eğilimlerinin ölçülmesi, öğretmenlik lisans programlarının yaratıcılığı teşvik eden öğretmen yetiştirme kapasitesinin değerlendirilmesine de olanak tanıyacaktır (Kirişçi ve Sarıkaya, 2023). Elde edilecek bulgular, öğretmen yetiştirme süreçlerindeki eksikliklerin saptanmasına katkı sağlayacak ve eğitim programlarının bu doğrultuda şekillendirilmesi için önemli geri bildirimler sunacaktır.
Bu çalışmanın amacı sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık algı düzeylerini belirleyerek çeşitli demografik değişkenlere göre incelemektir.

YÖNTEM

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımlarından tarama modeline dayalı olarak yürütülmüş olup değişkenler arasındaki ilişkileri tek bir zaman diliminde inceleyen kesitsel ilişkisel tarama deseninde tasarlanmıştır. Araştırma verileri, katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı ve yerleşim yeri) belirlemeye yönelik kişisel bilgi formu ve Artan Rao (2026) tarafından geliştirilen yaratıcılık algısı ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yararlanılmış; ayrıca belirlenen demografik değişkenlere göre algı düzeylerindeki farklılaşmaları tespit etmek amacıyla uygun çıkarımsal analizler uygulanmıştır.
Araştırmanın evrenini, 2025-2026 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği programında öğrenim gören 224 sınıf öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Çalışmada evrenin tamamına ulaşılması hedeflendiği için herhangi bir örnekleme yoluna gidilmemiştir.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının demografik bilgileri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	182	81.3
	Erkek	42	18.8
Sınıf Düzeyi	1.sınıf	50	22.3
	2.sınıf	71	31.7
	3.sınıf	68	30.4
	4.sınıf	35	15.6
Akademik Başarı	2.00-2.99	60	34.5
	3.00-4.00	114	65.5
Yerleşim Yeri	Diğer	91	40.6
	Şehir Merkezi	133	59.4
Toplam		224	100.00

Tablo 1'e göre katılımcıların %81,3'ü kadın, %18,8'i erkektir; sınıf düzeyi dağılımı 1. sınıf %22,3, 2. sınıf %31,7, 3. sınıf %30,4 ve 4. sınıf %15,6 şeklindedir. GANO bakımından adayların %34,5'i 2.00-2.99, %65,5'i 3.00-4.00 aralığındadır; %40,6'sı köy/ilçe, %59,4'ü şehir merkezinde yaşamaktadır.
Araştırma kapsamında toplanan veriler istatistik paket programlarıyla analiz edilmiştir. Normallik testleri sonucunda puanların normal dağılımdan anlamlı biçimde saptığı görüldüğünden parametrik olmayan testler kullanılmıştır ($p<.05$). Sınıf düzeyi için Kruskal-Wallis H, cinsiyet, GANO ve yerleşim yeri için Mann-Whitney U testi uygulanmış; anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. GANO analizlerinde 1. sınıflar, not ortalaması raporlanmadığı için dışarıda bırakılmıştır. Araştırmada ayrıca etki büyüklükleride hesaplanarak değerlendirilmiştir. Kruskal-Wallis için eta-kare (η^2H), Mann-Whitney U için r ($Z/\sqrt{n}$) hesaplanmış; yorumlamada Cohen (2013) ve Lakens (2013) ölçütleri esas alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 2

Öğretmen Adaylarının Yaratıcılık Algısı Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	En düşük puan	En yüksek puan
Yaratıcılık Öz-Yeterliği Boyutu	224	3.876	0.604	1.429	5.000
Öğretimde Yaratıcılık Boyutu	224	3.955	0.656	1.000	5.000
Genel Yaratıcılık Algısı Toplam Puanı	224	3.913	0.582	1.385	5.000

Tablo 2'ye göre sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık algısı puanları genel olarak yüksektir. Yaratıcılık öz-yeterliği ortalaması $\bar{X}$=3.88, öğretimde yaratıcılık ortalaması $\bar{X}$=3.96 ve ölçek geneli ortalaması $\bar{X}$=3.91'dir; bu değerler beşli Likert düzeyinde olumlu algıya işaret etmektedir.

Tablo 3

Yaratıcılık Öz-Yeterliği Algı Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Kruskal-Wallis Testi Bulguları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark	η^2H
1.sınıf	50	138.80	3	25.180	**.000**	**1>2**, **4>2**, **1>3**	.10
2.sınıf	71	88.80					
3.sınıf	68	104.07					
4.sınıf	35	139.37					
Toplam	224						

* p<0.01

Tablo 3'te, yaratıcılık öz-yeterlik algı puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaştığını göstermektedir ($\chi^2(3)$=25.180, p<.01, η^2H=.10). Sıra ortalamaları 1. ve 4. sınıflarda daha yüksek, 2. sınıfta daha düşüktür. İkili karşılaştırmalar özellikle 1.-2., 4.-2. ve 1.-3. sınıflar arasında anlamlı farklara işaret etmektedir. Bu bulgu, programın sınıf düzeylerine göre yaratıcılık öz-yeterlik algısının değişebildiğini göstermektedir.

Tablo 4

Öğretimde Yaratıcılık Algı Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Kruskal-Wallis Testi Bulguları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark	η^2H
1.sınıf	50	135.88	3	14.548	**.002**	**1>2**	.052
2.sınıf	71	95.90					
3.sınıf	68	104.32					
4.sınıf	35	128.66					
Toplam	224						

* p<0.01

Tablo 4'e göre öğretimde yaratıcılık puanları sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($\chi^2(3)$=14.548, p<.01, η^2H=.052). En yüksek sıra ortalamaları 1. ve 4. sınıfta, en düşük sıra ortalaması 2. sınıftadır. Anlamlı farklılık özellikle 1. ve 2. sınıf öğretmen adayları arasında görülmektedir. Buna göre 1. sınıf adaylarının öğretimde yaratıcılık algısı 2. sınıf adaylarına göre daha yüksektir.

Tablo 5

Ölçek Geneli Yaratıcılık Algı Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Kruskal-Wallis Testi Bulguları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark	η^2H
1.sınıf	50	140.13	3	24.183	**.000**	**4>2, 1>2, 1>3**	.096
2.sınıf	71	90.48					
3.sınıf	68	102.31					
4.sınıf	35	137.50					
Toplam	224						

* p<0.01

Tablo 5'te, ölçek geneli yaratıcılık algısının sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaştığını göstermektedir ($\chi^2(3)$=24.183, p<.001, η^2H=.096). Toplam puanda da 1. ve 4. sınıf adayları daha yüksek, 2. sınıf adayları daha düşük puan almıştır. Toplam puan bulguları alt boyutlarla uyumludur ve sınıf düzeyi değişkeninin yaratıcılık algısında belirleyici bir farklılaşma yarattığını desteklemektedir.

Tablo 6

Yaratıcılık Öz-Yeterliği Algı Puanlarının Cinsiyete Göre U-Testi Bulguları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Kadın	182	113.02	20570.00	3727.00	.801	.017
Erkek	42	110.24	4630.00			

Tablo 6'ya göre yaratıcılık öz-yeterlilik puanları cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır (U=3727.00, p>.05, r=.017). Kadın ve erkek adayların algı puanları benzer düzeydedir.

Tablo 7

Öğretimde Yaratıcılık Algı Puanlarının Cinsiyete Göre U-Testi Bulguları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Kadın	182	118.84	21629.50	2667.500	**.002**	.205
Erkek	42	85.01	3570.50			

* p<0.01

Tablo 7'de öğretimde yaratıcılık puanlarının cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı farklılaştığı görülmektedir (U=2667.50, p<.01, r=.205). Bu bulgu, kadın öğretmen adaylarının öğretim sürecinde yaratıcı uygulamalara ilişkin algı puanlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 8

Ölçek Geneli Yaratıcılık Algı Puanlarının Cinsiyete Göre U-Testi Bulguları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Kadın	182	116.71	21242.00	3055.000	**.043**	.128
Erkek	42	94.24	3958.00			

** p<0.05

Tablo 8'e göre ölçek genelinden elde edilen puanlar cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı biçimde farklılaşmaktadır (U=3055.00, p<.05, r=.128). Dolayısıyla cinsiyet değişkeninde toplam yaratıcılık algısı puanı açısından kadın adayların daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Tablo 9

Yaratıcılık Öz-Yeterliği Algı Puanlarının GANO'ya Göre U-Testi Bulguları

GANO	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
2.00-2.99	60	76.33	4580.00	2750.000	**.033**	.162
3.00-4.00	114	93.38	10645.00			

**p<0.05

Tablo 9'a göre GANO'su 3.00-4.00 aralığında olan öğretmen adaylarının yaratıcılık öz-yeterlilik puanları, 2.00-2.99 aralığındaki adaylardan anlamlı biçimde yüksektir (U=2750.00, p<.05, r=.162).

Tablo 10

Öğretimde Yaratıcılık Algı Puanlarının GANO'ya Göre U-Testi Bulguları

GANO	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
2.00-2.99	60	76.28	4576.50	2746.500	**.032**	.162
3.00-4.00	114	93.41	10648.50			

** p<0.05

Tablo 10'a göre öğretimde yaratıcılık puanları GANO düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta; 3.00-4.00 aralığındaki adaylar daha yüksek puan almaktadır (U=2746.50, p<.05, r=.162).

Tablo 11

Ölçek Geneli Yaratıcılık Algı Puanlarının GANO'ya Göre U-Testi Bulguları

GANO	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
2.00-2.99	60	74.70	4482.00	2652.000	**.015**	.185
3.00-4.00	114	94.24	10743.00			

**p<0.05

Tablo 11'de, ölçek geneli puanların da GANO düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaştığını göstermektedir. 3.00-4.00 GANO grubunun puanları daha yüksektir (U=2652.00, p<.05, r=.185).

Tablo 12

Yaratıcılık Öz- Yeterliği Algı Puanlarının Yerleşim Yerine Göre U-Testi Bulguları

Yerleşim Yeri	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Diğer	91	110.60	10064.50	5878.500	.715	.024
Şehir	133	113.80	15235.50			

Tablo 12'ye göre yaratıcılık öz-yeterlilik puanları yerleşim yerine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır (U=5878.50, p>.05, r=.024).

Tablo 13

Öğretimde Yaratıcılık Algı Puanlarının Yerleşim Yerine Göre U-Testi Bulguları

Yerleşim Yeri	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Diğer	91	109.40	9955.00	5769.000	.551	.040
Şehir	133	114.62	15245.00			

Tablo 13'te, öğretimde yaratıcılık puanlarının yerleşim yerine göre anlamlı biçimde farklılaşmadığını göstermektedir (U=5769.00, p>.05, r=.040).

Tablo 14

Ölçek Geneli Yaratıcılık Algı Puanlarının Yerleşim Yerine Göre U-Testi Bulguları

Yerleşim Yeri	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p	r
Diğer	91	110.26	10034.00	5848.000	.669	.025
Şehir	133	114.03	15166.00			

Tablo 14'e göre ölçek geneli puanlar da yerleşim yerine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır (U=5848.00, p>.05, r=.025).

SONUÇ

Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcılık algı düzeylerini ve bu algıların çeşitli demografik değişkenlere göre nasıl farklılaştığını inceleyen bu araştırmanın bulguları, adayların yaratıcılık öz-yeterliği ve öğretimde yaratıcılık algılarının genel olarak olumlu ve ortalamanın üzerinde (beşli Likert tipine göre $\bar{X}$=3.91) olduğunu ortaya koymuştur. Sınıf öğretmenlerinin, çocukların yaratıcılıklarının geliştirilmesinde belirleyici bir role sahip olduğu ve yaratıcı öğretmenlerin öğrencilerin yaratıcı gelişimini daha etkili destekleyebildiği göz önüne alındığında (Işık, 2013; Özabacı ve Acat, 2005; Taşyürek, 2022), elde edilen bu genel tablo öğretmen yetiştirme süreci açısından olumlu görülmektedir (Kirişçi ve Sarıkaya, 2023).

Demografik değişkenler bağlamında sonuçlar incelendiğinde, sınıf düzeyinin yaratıcılık algısı üzerinde belirleyici bir farklılaşma yarattığı görülmektedir. Birinci ve dördüncü sınıf öğretmen adaylarının yaratıcılık algıları yüksekken ikinci sınıf adayların algılarının görece daha düşük olduğu saptanmıştır. Özellikle birinci sınıf adayların öğretimde yaratıcılık algısının ikinci sınıf adaylarına göre anlamlı derecede yüksek olması, eğitim fakültesi programlarının ilk yıllarındaki motivasyonun yüksek olabileceğine, ancak ilerleyen süreçlerde programın yaratıcılık algısını destekleme konusunda farklı sınıf düzeylerinde değişken etkiler yaratabildiğine işaret etmektedir.

İlgili alanyazında üniversite öğrencilerinin yaratıcılık öz-yeterlik algılarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediğini ortaya koysa da (Ata, 2023) bu çalışmada sınıf kademeleri arasında algı bağlamında belirgin bir düzensizlik olduğu saptanmıştır. Cinsiyet değişkeni açısından kadın ve erkek adayların yaratıcılık öz-yeterliği konusunda benzer düzeylerde olduğu ve anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür. Buna karşın öğretimde yaratıcılık alt boyutunda ve ölçek geneli yaratıcılık toplam puanlarında kadın adaylar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum, kadın sınıf öğretmeni adaylarının, öğretim süreçlerine yaratıcı uygulamaları entegre etme ve genel yaratıcılık eğilimleri konusunda kendilerini daha yeterli algıladıklarını göstermektedir. Alanyazında da cinsiyet değişkenine göre kadın öğretmenlerin yaratıcılığı özgün bakış açıları geliştirme ve çoklu çözüm üretme yönüyle daha fazla öne çıkardığını (Boz ve Yılmaz, 2018) veya aksine, yaratıcılığı destekleyen davranışlarda cinsiyetin anlamlı bir fark oluşturmadığını (Karaduman ve Çiftçi, 2018) belirten çeşitli bulgular mevcuttur. Bu çalışmanın sonuçları kadın öğretmen adaylarının öğretimde yaratıcılık algılarının daha yüksek olduğu görüşünü desteklemektedir. Araştırmanın dikkat çekici bir diğer sonucu, akademik başarı (GANO) ile yaratıcılık algısı arasındaki doğrusal ilişkidir. GANO'su 3.00-4.00 aralığında olan başarılı öğrencilerin yaratıcılık öz-yeterliği, öğretimde yaratıcılık ve genel yaratıcılık algısı puanları, akademik başarısı daha düşük olan (2.00-2.99 aralığı) adaylardan anlamlı biçimde daha yüksektir. Bu bulgu, akademik yönden başarılı olan öğretmen adaylarının çağımızın gerektirdiği 21. yüzyıl becerilerinden olan yenilikçi düşünme ve yaratıcılık alanlarında (Aygün vd., 2016; Duran, 2023) da kendilerini daha donanımlı ve yeterli gördüklerini kanıtlamaktadır. Diğer yandan, öğretmen adaylarının yaşantılarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim yerinin yaratıcılık algıları üzerinde hiçbir boyutta anlamlı bir fark oluşturmadığı belirlenmiştir.

Araştırma sonuçları öğretmen yetiştirme programlarında yaratıcılığı destekleyen uygulamaların güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Öğretmen adaylarının yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmek için programda uygulama temelli etkinliklere ve sınıf içi yenilikçi öğretim uygulamalarını destekleyen deneyimlere daha fazla yer verilmelidir (Özmusul, 2012; Yanpar vd., 2006). İkinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin yaratıcılık algılarının birinci ve dördüncü sınıflara kıyasla neden daha düşük kaldığı nedensel olarak incelenmelidir. Bu çalışma tek bir devlet üniversitesinin sınıf öğretmenliği programı öğrencileriyle kesitsel ilişkisel tarama deseninde sınırlı kalmıştır. Gelecekte farklı üniversitelerle, farklı coğrafi bölgelerle ve farklı öğretmenlik branşlarıyla daha geniş örneklemler üzerinden karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak bulguların genellenebilirliği test edilmelidir. Ayrıca yaratıcılık konusunda erkek öğretmen adaylarının kadın adaylara göre daha düşük puanlar alması göz önüne alınarak, erkek adayların da mesleki yaratıcılık ve yenilikçi öğretim tasarımı konularında destekleneceği çalışmalar düzenlenebilir.

KAYNAKLAR

Ata, E. (2023). Üniversite öğrencilerinin yaratıcılık öz yeterlik algılarının bazı değişkenler açısından değerlendirilmesi. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 477-493.

Aygün, Ş. S., Atalay, N., Kılıç, Z. ve Yaşar, S. (2016). Öğretmen adaylarına yönelik 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *40*(40), 160-175.

Boz, İ. ve Yılmaz, H. (2018). Sınıf öğretmenlerinin yaratıcı düşünme becerisi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 68-81.

Cohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Routledge.

Duran, M. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin 21. yy. becerileri öğretimi, girişimci öğretmen ve yaratıcılığı besleme davranış düzeylerinin belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *52*(1), 813-850.

Işık, A. D. (2013). Sınıf öğretmenlerinin yaratıcı bireyler yetiştirmede görev ve sorumlulukları. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(6), 585-601.

Karaduman, G. B. ve Yıldırım, E. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcı düşünme becerisi hakkındaki görüşlerine ait nitel bir çalışma. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 4(3), 51-63

Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası Dergisi*, *13*(40), 39-49. https://doi.org/10.25282/ted.228738

Karataş, S. ve Özcan, S. (2015). İşbirlikli öğrenme ortamındaki yaratıcı etkinliklerin öğrencilerin yaratıcı ve eleştirel düşünmeleri ile akademik başarıları üzerine etkisi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(2), 1-21

Kirişçi, N. ve Sarıkaya, A. K. (2023). Öğretmen adaylarının yaratıcılığı destekleme düzeylerinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(2), 962-976

Lakens, D. (2013). Calculating and reporting effect sizes to facilitate cumulative science: a practical primer for t-tests and ANOVAs. *Frontiers in psychology*, *4*, 863.

Özabacı, N. ve Acat, M. B. (2005). Öğretmen adaylarının kendi özellikleri ile ideal öğretmen özelliklerine dönük algılarının karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *42*(42), 211-236.

Özmusul, M. (2012). Öğretmen eğitiminde yaratıcılık ve inovasyon. *Kastamonu Education Journal*, *20*(3), 731-746.

Pehlivan, N. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin yaratıcılık düzeyleri ile yaratıcılığı destekleme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya

Taşyürek, Z. (2022). Öğretmen adaylarının yaratıcılık kavramı üzerine görüşleri. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, *9*(3), 982-999.

Yanpar, T., Koray, Ö., Parmaksız, R. Ş. ve Arslan, A. (2006). İlköğretim öğretmen adayları tarafından hazırlanan el yapımı ve teknoloji temelli materyallerin yaratıcılık boyutları açısından incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 45(45), 129-148.

Yetim, A. A. ve Göktaş, Z. (2004). Öğretmenin mesleki ve kişisel nitelikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 12*(2), 541-550.

MEDYA OKURYAZARLIĞI ÖĞRETİMİNDE CHOICE BOARD KULLANIMI: SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ DENEYİMLERİ

USE OF CHOICE BOARDS IN MEDIA LITERACY INSTRUCTION: EXPERIENCES OF SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES

Arş. Gör. Mert Mustafa AK
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-5593-405X

ÖZET

Günümüz öğretmen eğitiminde medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi, eleştirel düşünme ve pedagojik farkındalık açısından önemli görülmekte; bu bağlamda öğrenci merkezli ve seçim temelli öğretim uygulamaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının medya okuryazarlığı dersinde bireyselleştirilmiş öğrenmeye dayalı Choice Board uygulamasına ilişkin deneyimlerini ve bu sürecin öğrenme çıktıları üzerindeki yansımalarını incelemektir. Çalışma, öğretmen eğitiminde öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve öğrenme tercihlerini dikkate alan alternatif öğretim tasarımlarına yönelik artan ilgiye yanıt vermeyi hedeflemektedir. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülmüştür. Çalışma grubunu, bir devlet üniversitesinin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği lisans programında öğrenim gören ikinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Uygulama sürecinde öğrencilere medya okuryazarlığı kapsamında hazırlanan iki farklı choice board sunulmuş; öğrenciler bu panolardan kendi tercihlerine göre ödevlerini seçmiş, hazırlamış ve teslim etmiştir. Veri toplama sürecinde; öğrencilerin hazırladığı ödev ürünleri, uygulama sürecine ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla Google Formlar aracılığıyla toplanan nitel görüşme verileri ve öğrenciler tarafından tutulan yansıtıcı günlüklerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler doküman analizi ve betimsel analiz yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, choice board uygulamasının öğretmen adaylarının öğrenme sürecine daha etkin katılımını desteklediğini, seçim yapabilme olanağının öğrencilerin motivasyonlarını artırdığını ve öğrenme sorumluluğunu üstlenmelerine katkı sağladığını göstermektedir. Öğrenciler, medya içeriklerini daha eleştirel değerlendirebildiklerini, kendi ilgi alanlarına uygun görevler aracılığıyla öğrenmenin daha anlamlı hâle geldiğini ve süreci daha esnek bir öğrenme deneyimi olarak algıladıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte bazı öğrenciler, ödev seçeneklerinin kapsamı ve değerlendirme sürecine ilişkin belirsizliklere dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, Choice Board uygulamasının medya okuryazarlığı öğretiminde pedagojik açıdan güçlü bir potansiyel sunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Medya Okuryazarlığı, Choice Board, Sosyal Bilgiler Öğretimi

ABSTRACT

In contemporary teacher education, the development of media literacy skills is regarded as essential for fostering critical thinking and pedagogical awareness; within this context, student-centered and choice-based instructional practices have gained increasing importance. The purpose of this study is to examine the experiences of social studies teacher candidates with a choice board–based, individualized learning approach implemented in a media literacy course, as well as the reflections of this process on learning outcomes. The study seeks to respond to the growing interest in alternative instructional designs in teacher education that take students' interests, needs, and learning preferences into account. The research was conducted using a qualitative research approach. The study group consisted of second-year students enrolled in a Social Studies Teacher Education undergraduate program at a state university. During the implementation process, two different choice boards designed within the scope of media literacy were presented to the students; the participants selected their assignments from these boards, completed them, and submitted their work. Data were collected through three sources: the instructional products prepared by the students, qualitative interview data gathered via Google Forms to elicit students' views on the process, and reflective journals kept by the students. The collected data were analyzed using document analysis and descriptive analysis techniques. The findings indicate that the choice board application supported more active engagement in the learning process, increased students' motivation through the opportunity to make choices, and contributed to their assumption of greater responsibility for learning.

Students reported that they were able to evaluate media content more critically, that learning became more meaningful through tasks aligned with their personal interests, and that they perceived the process as a more flexible learning experience. However, some students also pointed to uncertainties regarding the scope of the assignment options and the assessment process. Overall, the findings suggest that the use of choice boards holds strong pedagogical potential for media literacy instruction.
Keywords: Media Literacy, Choice Board, Social Studies Education

ÖĞRETMEN ADAYLARININ 21. YÜZYIL YETERLİKLERİ İLE YAPAY ZEKÂNIN ÇOK YÖNLÜ DEĞERLENDİRİLMESİ

A MULTIDIMENSIONAL ASSESSMENT OF TEACHER CANDIDATES' 21ST CENTURY COMPETENCIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Buca, İzmir
ORCID: 0000-0003-4381-1658

Ayşenur YILDIRIM
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Buca, İzmir
ORCID: 0009-0001-9283-1391

Nehir Zeynep BALSEÇEN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Buca, İzmir
ORCID: 0009-0004-4880-6000

Aslı DEREBAŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Buca, İzmir
ORCID: 0009-0001-8940-2350

Aslıhan AKYILDIZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Buca, İzmir
ORCID: 0009-0002-8801-242X

ÖZET

21.yüzyıl yeterlikleri; eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, iş birliği, teknoloji ve bilgi okuryazarlığı ile uyum sağlayabilme gibi alanları kapsayan çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Öğretmen adaylarının bu yeterliliklere sahip olma düzeyi, öğretim süreçlerinin niteliği ve özellikle yapay zekâ (YZ) destekli araçların öğrenme ortamlarına etkili biçimde entegre edilebilmesi açısından önem taşımaktadır. YZ uygulamaları ders içi öğrenmeyi destekleme potansiyeline sahip olmakla birlikte düşünme süreçleri, üretkenlik, bilgi güvenliği ve psikolojik etkiler gibi alanlarda belirli riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Bu derleme çalışmasında, öğretmen adaylarının 21. yüzyıl yeterlikleri ile YZ'nin ders içi kullanımına ilişkin görüşlerini bütüncül biçimde ele almak ve YZ'nin değerlendirme süreçlerinde çok yönlü kullanımına yönelik bir çerçeve sunmak amaçlanmıştır.

Çalışma, derleme deseniyle yürütülmüş; öğretmen adayları, 21. yüzyıl becerileri, yapay zekâ ve yapay zekâ okuryazarlığı anahtar kavramları kullanılarak ulusal ve uluslararası alan yazın taranmıştır. Google Akademik, ResearchGate, DergiPark ve PubMed üzerinden Türkçe ve İngilizce çalışmalar incelenmiş; ölçütler doğrultusunda 17 makale ve 2 kitap seçilerek tematik analizle sentezlenmiştir.

Bulgular, öğretmen adaylarının 21. yüzyıl yeterliklerine ilişkin algılarının çoğunlukla olumlu olduğunu, ancak alt boyutlarda farklılaşmalar görülebildiğini göstermektedir. YZ destekli araçların ders içinde kullanımına yönelik avantajlar pratiklik, hız/kolaylık, yol göstericilik ve psikolojik rahatlık temalarında toplanırken; dezavantajlar düşünme tembelliği, üretkenlikte erozyon, bilgi güvenliği ve psikolojik riskler başlıklarında kümelenmektedir. Ayrıca dijital okuryazarlık ve teknolojiye yönelik tutumun, YZ okuryazarlığıyla ilişkili bir zemin oluşturduğu görülmektedir. Sonuç olarak YZ entegrasyonunun yalnızca araç kullanımına indirgenmemesi; etik-güvenlik farkındalığı, eleştirel-üretken düşünmeyi koruyan öğrenme etkinlikleri ve otantik değerlendirme yaklaşımlarıyla birlikte yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik kapsamında ise, öğretmen adaylarına yönelik YZ okuryazarlığı eğitimlerinin yanında dijital iyi oluşu destekleyen psiko-eğitimler, mahremiyet ve güvenli kullanım farkındalığı ile YZ'ye aşırı bağımlılığı önlemeye yönelik rehberlik uygulamalarının güçlendirilmesi önerilmektedir.
Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, 21. yüzyıl yeterlikleri, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, yapay zekâ, yapay zekâ okuryazarlığı.
**Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında 1919B012416386 numaralı projeden üretilmiştir.

ABSTRACT

21st-century skills are considered a multidimensional construct encompassing critical thinking, problem solving, communication, collaboration, technological and information literacy, and adaptability. The extent to which preservice teachers possess these skills is crucial for the quality of instructional processes and for the effective integration of artificial intelligence (AI)–supported tools into learning environments. While AI applications have the potential to enhance in-class learning, they may also pose certain risks related to cognitive processes, productivity, information security, and psychological well-being. This review study aims to holistically examine preservice teachers' 21st-century skills and their views on the in-class use of AI, and to propose a framework for the multidimensional use of AI in assessment processes.
The study was conducted using a review design. National and international literature was searched using the key concepts of preservice teachers, 21st-century skills, artificial intelligence, and artificial intelligence literacy. Turkish and English studies accessed through Google Scholar, ResearchGate, DergiPark, and PubMed were examined. In line with the inclusion criteria, 17 articles and 2 books were selected and synthesized through thematic analysis.
The findings indicate that preservice teachers' perceptions of 21st-century skills are generally positive, although variations are observed across sub-dimensions. The advantages of using AI-supported tools in classroom settings are clustered under the themes of practicality, speed and ease, guidance, and psychological comfort, whereas the disadvantages are grouped into cognitive laziness, erosion of productivity, information security concerns, and psychological risks. Additionally, digital literacy and attitudes toward technology appear to form a foundational basis for AI literacy. Overall, the study emphasizes that AI integration should not be limited to mere tool use; rather, it should be structured alongside ethical and security awareness, learning activities that preserve critical and productive thinking, and authentic assessment approaches.From the perspective of psychological counseling and guidance, it is recommended to complement AI literacy training with psychoeducational interventions that promote digital well-being, strengthen awareness of privacy and safe use, and provide preventive guidance to reduce overreliance on AI among pre-service teachers.
Keywords: Preservice teachers, 21st-century skills, psychological counseling and guidance, artificial intelligence, artificial intelligence literacy.

GİRİŞ

21. yy becerileri arasında eleştirel düşünebilme, iş birliği yapma, iletişim, teknolojiyi etkili kullanma, problem çözme ve uyum sağlama bulunmaktadır(Öksüz, 2025). Problem çözme, sorunu tanımlama, çözüm yollarını değerlendirme ve en etkili olanı seçme süreci olarak tanımlanabilir(Göksun, 2025). Eleştirel düşünme ne yapılacağına ve neye inanılacağına bilinçli karar vermeye odaklanan kişinin kendisini daha iyi konuma getirmek amacıyla düşüncelerini değerlendirme ve analiz etme becerisidir (Tatlı ve Akçöltekin, 2025). Eleştirel düşünme, problem çözme, dijital okuryazarlık gibi 21. Yy becerilerinin kazandırılmasında sınıf öğretmenleri oldukça önemli rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar sonucu öğretmen adaylarının yapay zekânın eğitim süreçlerine sağladığı katkıları çok yönlü olarak değerlendirdiklerini ve eğitsel olarak yararlanmaya hazır olduklarını göstermektedir. Öğretmen adaylarının yapay zekâ araçlarına yönelik eleştirel bir bakış geliştirmesini sağlamak oldukça önemlidir. Öğretmen adayları yapay zekâyı eğitsel amaçla kullanabilmenin öğretmenlerde vazgeçilmez olacağını savunmaktadırlar (Topçubaşı, 2025). Yapay zekâ insan zihni gerektiren eylemlerin yapılmasını sağlayan, karmaşık ve büyük verileri işleyerek analiz eden ve hızlı çözüm bulmaktadır.

Yapay zekâ öğrenme analiz yapma, sorgulama, anlamlandırma, karar verme gibi insana ait bilişsel süreçleri insana benzer faaliyetleri yazılım ve program yardımıyla yapabilmektedir (Bayram ve Çelik, 2023). Yapay zekanın öğretim uygulamalarına entegre edilmesi problem çözme becerilerine katkı sağlamaktadır (Karaman ve Köse, 2025). Problem çözme, eleştirel düşünme ve dijital araçları kullanma konusunda öğrencilere rehberlik eden kişiler öğretmenlerdir. Dijital becerileri yüksek olan öğretmen adayları yapay zekâ alanında bilinçli olmaktadır. Diğer yandan problem çözme becerisi yüksek olanların yapay zekâ bilgisini değerlendirme becerisinin de olduğu düşünülmektedir(Kaman, 2025). Okullarda yapay zekâ eğitimi seçmeli dersler ve kursalar yardımıyla yapılabilmektedir. Problem çözme becerisi küçük yaşlardan itibaren geliştirilmeye başlanmalı ve öğretmen desteğiyle yürütülmesi önemlidir (Bayram ve Çelik, 2023).Fen bilgisi öğretmen adayları problem çözmede yapay zekânın katkılarını farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Bazı adaylar yapay zekâyı problem çözmede rehber olarak kullanıp kararları kendileri verirken, bazı adaylar zaman içerisinde yapay zekanın sunduğu fikirler ile yetindiklerini belirtmişlerdir. Bazı adaylar ise yapay zekâ kullanamadığı zaman nereden başlayacaklarını bilemediklerini ve zorlanma yaşadıklarını belirtmiştir (Uçar ve Uçar, 2025). Fen bilgisi öğretmen adayları, yapay zekâ ile ilgili yaptıkları bir etkinlikte, etkinliğin problem çözme ve eleştirel yorumlama becerilerini geliştirdiğini, konuya bakış açılarını değiştirdiğini belirtmiştir(Bayram ve Çelik, 2023). Yapay zekâ dikkatli şekilde yönetildiğinde eleştirel düşünme becerisi gelişimine önemli katkılar sağlayabilmektedir. Yapay zekâ çok fazla kullanıldığında düşünsel tembelleşmeye sebep olabilmektedir. Eğitimciler öğrencileri kendi başlarına çözüm yolları bulmada rehberlik etmelidirler. Öğretmen adayları yapay zekâ yardımıyla elde ettiği bilgileri sorgulamadan ve doğrudan güvenerek kullandıklarını söylemektedirler. Diğer yandan yapay zekâ ile elde ettikleri bilgileri çeşitli kaynaklardan kontrol eden ve karşılaştıran ve hataları düzelten öğretmen adayları da mevcuttur. Ancak hatalı bilgileri yine yapay zekâ araçları yardımıyla düzeltme yoluna gidenler de vardır. Yapay zekâya aşırı bağlılık eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Uçar ve Uçar, 2025). İletişim becerisi; sözel, yazılı ve sözsüz iletişim şekillerini etkili bir şekilde ve farklı biçimlerde kullanarak kendini ifade etme, iyi dinleyici olma ve çeşitli alanlarda etkili iletişim kurmak olarak tanımlanabilmektedir. İş birliği ise farklı gruplar içerisinde saygı çerçevesinde çalışmak, hedefleneni başarmak için çaba göstermek, ortak çalışma bilincinde olup üzerine düşen görevi yerine getirmek ve ekip içerisinde yapılan bireysel katkıları değerlendirmek olarak tanımlanabilmektedir (Yalçın, 2018). Yapılan araştırmalar sonucunda sınıf öğretmeni adaylarının iletişimin temel dijital araçlarını etkili kullanabildiğine ulaşılmıştır (Kaman,2025). Yapay zekâ verileri çok hızlı bir şekilde analiz edebilmekte hataları ön aşamalarda yakalayabilmekte, finansal raporlama ve finansal tablolarda gelişmiş sorgulama yeteneği finans alanında gelişmelere öncülük etmektedir (Polat, 2025). Yapay zekâ finans alanına, yatırım stratejisi geliştirme ve piyasa eğilimlerinin analiz analizinde kullanılmaktadır(Kaman, 2025). Günümüzde hızla gelişen teknolojiyle birlikte bu yeniliği yakalamak için bireylerin bu duruma uyum sağlamaları gerekmektedir (Aktaş, 2022). Yapay zekânın gelişimi ve teknolojinin günden güne hızla ilerlemesi eğitim alnını da etkilemektedir. Eğitim alanı söz konusu olduğunda da öğretmen ve öğretmen adaylarının yeri oldukça büyüktür. Öğretmen adaylarının yapay zekâya karşı bakış açıları farklılık göstermektedir. Bu derleme çalışmasının amacı öğretmen adaylarının 21. yy yeterlilikleri ve yapay zekânın çok yönlü değerlendirmesini yapmaktır.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında derleme modeli yöntemiyle öğretmen adaylarının 21. Yüzyıl yeterlikleri ile yapay zekânın çok yönlü değerlendirilmesi analiz edilmiştir. Derleme makale literatür araştırmalarının eleştirel bir şekilde incelemesini yapan akademik bir yayın türüdür. (Özer ve Görgülü, 2021). Araştırma kapsamında incelenen makaleler Google Akademik, ResearchGate, Dergipark ve PubMed veri tabanlarında tarama yapılarak elde edilen Türkçe ve İngilizce makaleler arasından giriş kısmında belirtilen konular dikkate alınarak seçilmiştir. Taramalar, ‘öğretmen adayları’, ’21. Yüzyıl yeterlikleri’, ‘yapay zekâ’ ve ‘yapay zekâ okuryazarlığı’ kriterleri dikkate alınarak yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan incelemeler 17 makale ve 2 kitap seçilerek tematik analizle sentezlenmiş ve araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu araştırma kapsamında seçilen 19 çalışma; araştırma konusu, yazar ismi ve yılı, kullanılan araştırma yöntemi ve çalışma kapsamında ayırt edilen temalar başlıkları altında Tablo 1’de sunulmuştur.

BULGULAR

Tablo 1. İncelenen çalışmaların temel özellikleri ve bulgularının özeti

Yazar–Yıl	Yer	Örneklem	Yöntem	Bulgular	Sonuç
Aktaş (2022)	Türkiye (Orta Karadeniz)	158 öğretmen adayı (114 kadın, 44 erkek)	Nicel (tarama)	21. yüzyıl becerileri genelde yüksek; girişimcilik–inovasyon orta düzeydedir ve bazı değişkenlere göre farklılaşır.	Alt boyutlara yönelik hedefli beceri geliştirme etkinlikleri önerilir.
Arslan (2020)	Türkiye	—	Derleme	Eğitimde yapay zekânın kullanım alanları ve uygulamaları kavramsal çerçevede sınıflandırılmıştır.	YZ entegrasyonu pedagojik tasarım ile etik ve güvenlik boyutları birlikte planlanmalıdır.
Bayram & Çelik (2023)	Türkiye	10 fen bilgisi öğretmen adayı (6 kadın, 4 erkek)	Nitel	YZ temalı sosyo-bilim etkinliği, adayların muhakeme ve girişimcilik becerilerini destekleyici bir öğrenme deneyimi olarak değerlendirilmiştir.	YZ temaları, beceri odaklı etkinliklerle bütünleştirilerek öğretmen eğitimine entegre edilebilir.
Dağaşan (2025)	Türkiye	534 sosyal bilgiler öğretmen adayı	Nicel (ilişkisel)	BİT'e yönelik tutum, dijital okuryazarlık ile yapay zekâ okuryazarlığı ilişkisinde aracı rol üstlenmektedir.	YZ okuryazarlığını artırmada teknolojiye yönelik olumlu tutumu güçlendiren uygulamalar önemlidir.
Erten (2020)	Türkiye (Bingöl)	243 pedagojik formasyon öğrencisi	Nicel (tarama)	Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlik algıları belirlenmiş ve bazı alt boyutlarda değişkenlere göre farklılıklar bulunmuştur.	Öğretmen yetiştirmede 21. yüzyıl becerileri ve BİT yeterliklerini destekleyen düzenlemeler önerilmektedir.
Gürültü et al. (2020)	Türkiye (farklı iller)	506 ortaöğretim öğretmeni	Nicel (tarama)	Öğretmenlerin 21. yüzyıl becerilerini kullanma yeterlikleri belirlenmiş ve demografik değişkenlere göre karşılaştırılmıştır.	Sınıf içi beceri kullanımını artırmaya dönük hizmet içi ve uygulama temelli destekler gereklidir.

Ismail et al. (2024)	Uluslararası	—	Derleme	Öğretmen yetiştirmede YZ entegrasyonuna ilişkin gereksinimler ve stratejiler tartışılmıştır.	Programların, pedagojik yeterlikleri ve etik sorumluluğu güçlendirecek biçimde güncellenmesi önerilmektedir.
Kaman (2025a)	Türkiye (İç Anadolu; 4 üniversite)	318 sınıf öğretmeni adayı	Nicel (ilişkisel)	Dijital yeterlik ile yapay zekâ okuryazarlığı arasında anlamlı ilişki bulunmuş; bazı gruplara göre farklılaşmalar incelenmiştir.	Öğretmen adaylarında dijital yeterlik ve YZ okuryazarlığı bütünleşik olarak geliştirilmelidir.
Kaman (2025b)	Türkiye (Kastamonu–Kırşehir)	255 sınıf öğretmeni	Nicel (ilişkisel)	Sınıf öğretmenlerinin yapay zekâ okuryazarlık düzeyleri çeşitli değişkenlere göre incelenmiştir.	YZ okuryazarlığını destekleyen mesleki gelişim ve uygulama fırsatları artırılmalıdır.
Karaman & Köse (2025)	Türkiye	729 katılımcı (73 fen bilimleri öğretmeni, 656 öğretmen adayı)	Nicel (ilişkisel)	YZ'ye yönelik tutum ile YZ okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişki öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde incelenmiştir.	Tutum boyutu, YZ okuryazarlığı geliştirme çalışmalarında dikkate alınmalıdır.
Öksüz (2025)	Türkiye	770 öğretmen adayı	Nicel (ilişkisel)	Okuma kültürü ile 21. yüzyıl becerileri yeterlik algısı arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur.	Öğretmen yetiştirmede okuma kültürü ve 21. yüzyıl becerileri birlikte desteklenmelidir.
Orhan Göksün (2025)	Türkiye	58 öğretmen adayı	Nitel	YZ araçlarının soru etkinliklerinde güçlü yönleri kadar sınırlılıkları ve olası riskleri de vurgulanmıştır.	YZ kullanımı, eleştirel düşünmeyi koruyan tasarım ve etik ilkelerle yapılandırılmalıdır.
Polat (2025)	Türkiye	319 muhasebe alanında görev yapan akademisyen	Nicel	YZ'nin muhasebe eğitiminde kullanımına ilişkin akademisyen görüşleri ve ihtiyaç alanları belirlenmiştir.	Müfredat güncellemesi ve kurumsal destekle YZ entegrasyonunun güçlendirilmesi önerilmektedir.

Tatlı & Akçöltekin (2025)	Türkiye	Ortaokul öğrencileri (5–8. sınıf) 223 kişi	Nicel (ilişkisel)	Eleştirel düşünme düzeyi ve YZ kullanımı/tutumu ile ilişkisi çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.	YZ'nin rehberli kullanımı ve eleştirel düşünmeyi destekleyen öğretim tasarımları vurgulanmaktadır.
Topcubaşı (2025)	Türkiye	18 sınıf öğretmeni adayı	Nitel	Öğretmen adayları YZ'yi öğrenme süreçlerinde yararlı görmüş; bilgi güvenliği ve bağımlılık gibi risklere dikkat çekmiştir.	YZ okuryazarlığı, etik kullanım ve eleştirel düşünme boyutlarıyla bütüncül ele alınmalıdır.
Trisnawati et al. (2023)	Endonezya	—	Derleme	YZ'nin 21. yüzyıl becerilerine olası etkileri literatür üzerinden tematik olarak sentezlenmiştir.	Etkiler, uygulama koşullarına ve pedagojik tasarıma bağlı olarak değişebilmektedir.
Uçar & Uçar (2025)	Türkiye (Kilis 7 Aralık Üni. bağlamı)	13 sınıf öğretmeni adayı	Nitel	YZ destekli öğretim, öğrenmeyi desteklerken özgün üretim ve eleştirel düşünme açısından riskler de doğurabilmektedir.	Entegrasyon, eleştirel-üretken düşünmeyi koruyan etkinlikler ve etik farkındalıkla planlanmalıdır.
Yalçın (2018)	Türkiye	—	Derleme	21. yüzyıl becerilerinin ölçümünde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar derlenmiştir.	Çok boyutlu ölçme ve amaca uygun araç seçimi gereklidir.
Yazıcı (2025)	Türkiye	—	Kavramsal	Yeni nesil öğretmen profili; dijital pedagojik yetkinlik, kapsayıcılık ve sosyal-duygusal destek rolleriyle tanımlanmaktadır.	Öğretmen yetiştirme sistemi uygulama temelli ve çok yönlü biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

TARTIŞMA

Bu derlemede incelenen çalışmalar (n = 19), öğretmen adaylarının 21. yüzyıl yeterliklerine ilişkin algılarının genel olarak olumlu olduğunu özellikle girişimcilik–inovasyon gibi alt boyutlarda görece daha düşük düzeyler ve bağlama/özelliklere göre farklılaşmalar olabildiğini göstermektedir (Aktaş, 2022; Öksüz, 2025). Bu tablo, öğretmen yetiştirme süreçlerinde eleştirel düşünme, problem çözme, iş birliği, iletişim ve teknoloji okuryazarlığı gibi alanların bütüncül biçimde desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Yapay zekâ (YZ) araçlarının eğitimde kullanımına ilişkin bulgular ise belirgin bir "fırsat–risk" gerilimi ortaya koymaktadır. Çalışmalar, YZ'nin içerik üretme, öğrenmeye rehberlik etme ve zaman/iş yükü yönetimi gibi pratik avantajlar sunduğunu fakat hatalı bilgi üretimi, yanlılık, bilgi güvenliği ve mahremiyet sorunları, akademik dürüstlük ve aşırı bağımlılık gibi risklerle birlikte öğrencinin bilişsel çabasını azaltma potansiyeli taşıdığını vurgulamaktadır (OECD, 2026; Topçubaşı, 2025; Uçar ve Uçar, 2025).

Bu noktada kritik ayrım, YZ'nin "ikame eden" bir araç mı yoksa "akıl yürütmeyi destekleyen" bir yardımcı mı olarak konumlandırıldığıdır. Derlemede yer alan nicel çalışmalar, dijital yeterlik, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutum ve YZ'ye yönelik tutum gibi değişkenlerin YZ okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu göstermekte; bu da öğretmen adaylarının YZ ile üretken çalışabilmesi için yalnızca kullanım becerisinin değil, dijital yeterlik ve eleştirel değerlendirme kapasitesinin birlikte geliştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir (Dağaşan, 2025; Kaman,2025; Karaman ve Köse, 2025).

Bu gereksinim, YZ okuryazarlığını yalnızca teknik kullanım düzeyi olarak değil sistemlerin sınırlılıklarını kavrama, çıktıyı eleştirel değerlendirme, doğrulama–gerekçelendirme ve sorumlu kullanım boyutlarıyla ele alan AI literacy yaklaşımıyla uyumludur (Long & Magerko, 2020). Dolayısıyla YZ entegrasyonu, "insan akıl yürütmesini görünür kılan" görev tasarımlarıyla ve çok boyutlu ölçme-değerlendirme yaklaşımlarıyla birlikte planlanmalıdır (Yalçın, 2018; OECD, 2026).

Psikolojik danışmanlık ve rehberlik (PDR) açısından bakıldığında ise, YZ kullanımının yalnızca bilişsel çıktılarla sınırlı olmayan psikolojik sonuçları (bağımlılık riski, öz-yeterlik algısında erozyon, akademik kaygı/kaçınma, mahremiyet ihlali kaygısı) göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle öğretmen eğitimi; dijital iyi oluş, sağlıklı sınır koyma, etik–güvenli kullanım ve yardım arama davranışlarını destekleyen rehberlik bileşenleriyle güçlendirilmelidir (Topçubaşı, 2025; OECD, 2026).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak bu derleme, öğretmen adaylarının 21. yüzyıl yeterliklerini genel olarak yüksek algıladığını; YZ'nin ise öğretim süreçlerinde belirgin fırsatlar sunmakla birlikte önemli riskler de barındırdığını göstermektedir. Bu nedenle öğretmen eğitiminde amaç, YZ'yi "kolaylaştırıcı" bir yardımcı olarak üretken biçimde kullanırken doğrulama, gerekçelendirme ve etik ilkelere dayalı bir fayda–risk dengesini kurmaktır (OECD, 2026).

Bununla birlikte, post-Covid dönemde eğitim teknolojilerine ve YZ'ye ilişkin önceliklerin ülke ve kurumsal bağlamlara göre değişebildiği kimi bağlamlarda öğretmen eğitiminde YZ vurgusu öne çıkarken kimi bağlamlarda da medya okuryazarlığı ve dijitalleşmenin farklı biçimlerde ele alındığı belirtilmektedir(Kucirkova ve ark., 2026). Bu nedenle sonuçlar ve öneriler, yerel ihtiyaçlar ve altyapı koşulları dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Öneriler:

• Öğretmen eğitimi programlarında YZ'ye ilişkin içerik, AI literacy bileşenleri (çıktıyı değerlendirme, doğrulama, sınırlılıkları tanıma, sorumlu kullanım) temel alınarak kademeli şekilde yapılandırılmalıdır (Long &Magerko, 2020).

• Ders içi uygulamalarda YZ, öğrencinin düşünme sürecini ikame etmeyecek biçimde konumlandırılmalı ve kanıt gösterme, kaynak doğrulama ve gerekçelendirme adımlarını zorunlu kılan görevler tercih edilmelidir (OECD, 2026).

• Ölçme-değerlendirmede süreç kanıtı üreten otantik ürünler yani taslak–revizyon izi, kaynakça iz sürme, sözlü savunma, portfolyo ve amaca uygun çok boyutlu rubrikler kullanılmalı ve YZ kullanımının türü ve sınırı şeffaf biçimde beyan ettirilmelidir (Yalçın, 2018).

• Dijital yeterlik, BİT tutumu ve YZ'ye yönelik tutumun YZ okuryazarlığıyla ilişkisi dikkate alınarak, teknolojiye yönelik olumlu ve eleştirel tutumu aynı anda geliştiren uygulama temelli öğrenme fırsatları artırılmalıdır (Dağaşan, 2025; Kaman, 2025).

• Kurumsal düzeyde veri güvenliği ve mahremiyet, akademik dürüstlük ve etik kullanım ilkeleri açık biçimde tanımlanmalı; öğretmen adaylarına bu ilkeleri uygulayabilecekleri senaryo temelli eğitimler sunulmalıdır (OECD, 2026).

• PDR boyutunda dijital iyi oluş ve YZ'ye sağlıklı bağımlılık yönetimi için psiko-eğitim, risk farkındalığı ve gerektiğinde destek yönlendirmesi içeren rehberlik etkinlikleri planlanmalıdır.

Sınırlılıklar ve gelecek araştırmalar: Bu çalışma, belirli veri tabanlarında (Google Akademik, ResearchGate, Dergipark, PubMed) ulaşılan Türkçe ve İngilizce yayınlarla sınırlı bir derlemedir; sistematik tarama/PRISMA türü bir süreç yürütülmemiş olması ve yayın yanlılığı olasılığı bulguların genellenebilirliğini sınırlayabilir. Gelecek çalışmaların, öğretmen adaylarında YZ okuryazarlığını ve 21. yüzyıl yeterliklerini birlikte hedefleyen müdahale programlarını deneysel/uzunlamasına desenlerle test etmesi ve farklı bağlamlarda (ülke, alan, eğitim düzeyi) karşılaştırmalı kanıt üretmesi önerilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, İ. (2022). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi / Examination of 21st-century skills of pre-service teachers in terms of various variables. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(12), 187–203.

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygululamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71–88.

Bayram, K., & Çelik, H. (2023). Yapay zekâ konusunda muhakeme ve girişimcilik becerileriyle bütünleştirilmiş sosyo-bilim etkinliği: Fen bilgisi öğretmen adaylarının görüşleri. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 11*(1), 41–78. https://doi.org/10.56423/fbod.1241946

Dağaşan, A. (2025). Dijital okuryazarlık ile yapay zekâ okuryazarlığı arasındaki ilişkide bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumun aracı rolü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 14*(1), 238–251.

Erten, P. (2020). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ve bu becerilerin kazandırılmasına yönelik görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi, 49*(227), 33–64.

Gürültü, E., Aslan, M., & Alcı, B. (2020). Ortaöğretim öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri kullanım yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*(4), 780–798.

Ismail, A., Aliu, A., Ibrahim, M., & Sulaiman, A. (2024). Preparing teachers of the future in the era of artificial intelligence. *Journal of Artificial Intelligence, Machine Learning and Neural Network, 44*, 31–41.

Kaman, Ş. (2025a). Sınıf öğretmeni adaylarının dijital yeterlikleri ile yapay zekâ okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(2), 597–613. https://doi.org/10.31592/aeusbed.1663406

Kaman, Ş. (2025b). Sınıf öğretmenlerinin yapay zekâ okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 7*(1), 63–77. https://doi.org/10.53694/bited.1628589

Karaman, K., & Köse, M. (2025). Fen bilimleri öğretmenleri ve öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları ile yapay zekâ okuryazarlık düzeyleri: İlişkisel bir inceleme. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 8*(2), 177–197. https://doi.org/10.70325/eyyad.1782927

Kucirkova, N., Mao, J., Ifenthaler, D., Cheng, M., Fujimoto, T., Garavaglia, A., & Rossi, P. G. (2026). National Policies and Educational Technology in Six Countries: Changes in Post-Covid Times. *TechTrends*, 1-11.

Long, D., & Magerko, B. (2020, April). What is AI literacy? Competencies and design considerations. In *Proceedings of the 2020 CHI conference on human factors in computing systems*(pp. 1-16).

OECD (2026), OECD Digital Education Outlook 2026: Exploring Effective Uses of Generative AI in Education, OECD Publishing, Paris, **https://doi.org/10.1787/062a7394-en**.

Orhan Göksün, D. (2025). Öğretmen adaylarının üst düzey düşünme becerilerini geliştirecek soru etkinliklerinde yapay zekâ araçlarının kullanımına yönelik SWOT analizleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27*(2), 278–293. https://doi.org/10.17556/erziefd.1648080

Öksüz, S. (2025). Öğretmen adaylarının 21. yy becerileri yeterlik algıları ile okuma kültürleri arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı. https://hdl.handle.net/20.500.12712/50717

Özer, A., & Görgülü, Z. (2021). Bir Bilimsel Derlemenin Planlanması ve Yazımı. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(3), 698-713. https://doi.org/10.17556/erziefd.819971

Polat, E. (2025). Muhasebe eğitiminde yapay zekâ: Akademisyenler üzerinde bir araştırma. *Denetişim, 33*, 13–27. https://doi.org/10.58348/denetisim.1591714

Tatlı, S., & Akçöltekin, A. (2025). *Öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri üzerinde yapay zekâ kullanımının etkileri*. Livre de Lyon. https://doi.org/10.5281/zenodo.17988752

Topcubaşı, T. (2025). Sınıf öğretmeni adaylarının yapay zekânın eğitim ortamlarında kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi, 6*(2), 43–55. https://doi.org/10.59062/ijpes.1754540

Trisnawati, W., Putra, R. E., & Balti, L. (2023). The impact of artificial intelligent in education toward 21st century skills: A literature review. *PPSDP International Journal of Education, 2*(2), 501–513.

Uçar, F. M., & Uçar, M. B. (2025). Yapay zekâ destekli bilim tarihi öğretimi: Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri ve öğrenme deneyimleri üzerine bir inceleme. *Baskent University Journal of Education, 12*(Özel Sayı), 95–114.

Yalçın, S. (2018). 21. yüzyıl becerileri ve bu becerilerin ölçülmesinde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences, 51*(1), 183–201. https://doi.org/10.30964/auebfd.405860

Yazıcı, Y. (2025). 21. yüzyıl yetkinlikleri ve yeni nesil öğretmen profili. In *Eğitimin kavramsal temelleri-12: Dijitalleşme ve yeni pedagojiler* (p. 23). https://doi.org/10.59617/efepub2025122

İNTERNET TABANLI ARKADAŞLIK İLİŞKİSİNİN ERGENLERİ NASIL YALNIZLAŞTIRDIĞININ İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF HOW INTERNET-BASED FRIENDSHIPS ISOLATE ADOLESCENTS

Mavisu KIRBIYIK
Suphi Koyuncuoğlu Anadolu Lisesi, Bornova, İzmir
ORCID: 0009-0007-0390-5410

Alev Ece İKİZ
İzmir Türk Koleji Büyük Çiğli Kampüsü, Çiğli, İzmir
ORCID: 0009-0003-5050-205X

Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Buca, İzmir
ORCID: 0000-0003-4381-1658

Nurcan KIRBIYIK
Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı, Buca, İzmir
ORCID: 0009-0006-7630-4491

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ergenlerde sosyal medya konulu tezlerin arkadaşlık ilişkisi ve yalnızlık açısından gözden geçirilmesidir. Bu çalışmada ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık, arkadaşlık ilişkilerini etkileyen faktörler incelenmektedir. Bu çalışmanın yöntemi sistematik gözden geçirmedir. Bu doğrultuda yök tez tarama motorunda, tarama için anahtar kelimeler olarak "ergenlerde sosyal medya" ve "ergenlerde yalnızlık" ve "arkadaşlık" ve "yalnızlık" ve "sosyal medya" kullanılmıştır. Ulaşılan 81 tez tek tek incelenmiş olup, ergenlerde sosyal medya ve yalnızlık konusunda ve ergenlerde sosyal medya ve arkadaşlık ilişkileri ile ilgili tezlere ulaşılmıştır. Bu sistematik tarama sonucunda, araştırma soruları ve çalışma kapsamı ile uyumlu toplam 12 tez seçilmiştir. Seçilen yayınlar, yöntemsel çeşitlilik göstermekte olup nitel, nicel ve karma araştırma desenlerine dayanmaktadır. Dahil etme kriterleri olarak lise öğrencileri, ergenler, tarama sonucu açık erişim ile ulaşılabilen tezler seçilmiştir. Dışlama kriterleri olarak özel eğitim, yetişkin, çocuk, hasta, onkoloji, hemşirelik, klinik örneklem kavramları tam metin erişilemeyen, türkçe ve ingilizce dışında bir dilde yayınlanmış makaleler, gazete raporları, blog yazıları gibi akademik olmayan yayınlar seçilmiştir.

İncelenen çalışmalar; ergenlerde sosyal medya bağımlılığı,dijital oyun bağımlılığı ,internet bağımlılığı ve yalnızlık ile ilişkisi ayrıca yine bu bağımlılıkların mutluluk düzeyi ilişkisi ve ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile cinsiyet ilişkisi gibi temalara odaklanmaktadır. Elde edilen bulgular kavramsal olarak değerlendirilmiş ve öne çıkan sonuçlar sosyal medya bağımlılığı, yalnızlık ve arkadaşlık ilişkileri başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Literatür, ekran bağımlılığının ergenleri ciddi bir yalnızlığa sürüklediğini ortaya koymaktadır.

Sonuçlar, ailelerin ve ergenlerin sosyal medya kullanımı ve sınırlar konusunda psiko –eğitim verilmesine, okullarda ergenlerin sosyalleşebileceği ortamların yaratılmasına ve öğretmenlerin kurdukları ilişkiler ile öğrencilere örnek olmalarının önemine işaret etmektedir. Ayrıca mevcut çalışmalarda ergenlerin daha çok hobi edinme merkezlerine yönlendirilmelerine ve yalnızlıkları ile ilgili bireysel psikolojik danışmanlık almaları gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, arkadaşlık, yalnızlık, sosyal medya, aile danışmanlığı

ABSTRACT

This study aims to review theses on social media usage among adolescents in relation to friendship and loneliness. The study will examine social media usage, loneliness and the factors affecting friendships. The study employs a systematic review methodology.

The keywords 'social media among adolescents', 'loneliness among adolescents', 'friendship', 'loneliness' and 'social media' were used to search the YÖK thesis search engine. The 81 theses identified were examined individually, resulting in theses on social media and loneliness among adolescents, and theses on social media and friendships among adolescents. Following the systematic revew, 12 theses consistent with the research questions and scope of the study were selected. The selected publications demonstrate methodological diversity, being based on qualitative, quantitative and mixed-methods research designs. Inclusion criteria were high school students, adolescents, and theses accessible via open access following screening. The exclusion criteria were special education, adults, children, patients, oncology, nursing, clinical sample concepts, articles that were not accessible in full text, articles published in languages other than Turkish and English, newspaper reports, blog posts, and other non-academic publications.
The studies examined focus on themes such as social media addiction, digital gaming addiction, internet addiction and their relationship with loneliness in adolescents, as well as the relationship between these addictions and happiness levels, and the relationship between social media addiction and gender in adolescents. The findings were evaluated conceptually, and the prominent results were categorised under the headings of social media addiction, loneliness, and friendship relationships. The literature reveals that screen addiction leads adolescents into serious loneliness.
The results indicate the importance of providing psycho-education to families and adolescents regarding social media usage and boundaries, creating environments in schools where adolescents can socialise, and teachers setting an example for students through the relationships they establish. Furthermore, existing studies indicate that adolescents should be directed towards hobby centres and receive individual psychological counseling regarding their loneliness.
Keywords: Adolescence, friendship, loneliness, social media, family counseling

GİRİŞ

İnternet teknolojisinin günümüzde iletişim, eğlence, araştırma, eğitim, alışveriş gibi birçok alanda kullanıldığı görülmektedir. İnternet teknolojisinin farklı alanlarda kullanılması bir yandan insanların hayatını kolaylaştırırken diğer yandan internetin aşırı kullanılması olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Günümüzde internet kullanıcıları için önemli bir yere sahip olan sosyal medya uygulamaları, iletişim aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu uygulamalar ile bireylerin sosyal medya üzerinden iletişim kurmanın yanı sıra; oyun oynama, bilgiye ulaşma, sesli ve görüntülü arama yapma gibi farklı alanlarda kullanmasını sağlama ve ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmaktadır (Deniz, 2025). Digital in 2021 Dünya İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri raporuna göre sosyal medya kullanıcılarının yüzde 6,7'si 13-17 yaş aralığındadır. Sosyal medya uygulamalarında günlük ortalama harcanan süreler yaş dağılımına göre incelendiğinde, 16-24 yaş aralığındaki gençlerin sosyal medyada en fazla vakit geçiren kesim olduğu görülmektedir (Kemp, 2021). Sosyal medya uygulamaları, gençlerin arkadaşlarıyla iletişim kurma ve yeni arkadaşlık ilişkileri başlatma konusundaki ihtiyacını karşıladığı için bu uygulamaların kullanımının her geçen gün arttığı düşünülmektedir (Wang ve ark., 2011). Çünkü çocuk ve ergen yaş grubundaki bireyler, arkadaşlık kurma ve mevcut arkadaşlık ilişkilerini başarıyla sürdürme ihtiyacına sahiptir.
Arkadaşlığın önemli olarak görüldüğü ergenlik döneminde, ergen bireyin evinde interneti aktif bir şekilde kullanması arkadaşlarıyla olan ilişkilerini pozitif yönde geliştirdiği ileri sürülebilmektedir. Lakin internetin gereğinden çok kullanımı, ergen bireyin sosyalleşme sürecine zarar verip toplumdan uzaklaşmasına neden olarak yalnızlığa itebilmektedir. Sosyal medya bağımlılığının artmasıyla daha fazla insanla bağlantı kurulduğu düşünülse de gerçek hayattan uzaklaşarak bağlantısızlık hissi oluşabilir. İş ortamında veya kampüslerde bireylerin, çevrelerinde fiziksel olarak birlikte olduğu diğer bireylerle iletişimlerinde ve bağ kurmalarında azalma görülebilmektedir (Deniz 2025). Gençlerin bir yandan bağımlılık özelliklerini iletişim teknolojilerine yönelterek yalnızlaştığı diğer yandan yalnızlığı tam olarak hissetmedikleri için depresif ve kaygılı bir hale geldikleri belirtilmektedir (Göka, 2020).
Sosyal medya kullanan bireylerin kullanmayanlara göre ve internet kullanımı yoğun olan bireylerin diğerlerine göre yalnızlık duygusunu daha fazla hissettikleri belirtilmekte ve bu duygunun sosyal medya kullanımı ile beslendiği ileri sürülmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının daha sosyal olup bu platformlarda beklentilerine karşılık bulamadıkları fikri de öne sürülmektedir (Amichai-Hamburger ve Schneider, 2013).

Sosyal medya bağımlılığının, risk altında olan ergenlik dönemindeki bireyleri sosyal, bilişsel, psikolojik birçok yönden etkilediği ve gelişim süreçlerinin devam etmekte olduğu bilinmektedir. Gelişimleri devam ederken yoğun duygular yaşayan ergenler, yalnız kalma isteklerinin yanı sıra sosyal medya kullanımlarını artırarak ve çevre ile ilişkilerinden uzaklaşarak yalnızlaşabilmektedir. Yalnızlık hissinin, ergenlerin toplumda yer bulma arayışında oldukları ve gelecekleri için önemli kararlar aldıkları dönemde risk oluşturabileceği düşünülmektedir (Deniz, 2025).
Araştırmanın ele aldığı ana problem; Sosyal medyada oluşan arkadaşlıkların ergeni yalnızlaştırması olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu problem doğrultusunda konuyla ilgili araştırmalardan yararlanarak bir sistematik derleme yapılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın yöntemi sistematik gözden geçirmedir.
Bu doğrultuda yök tez tarama motorunda, tarama için anahtar kelimeler olarak "ergenlerde sosyal medya" ve "ergenlerde yalnızlık" ve “arkadaşlık” ve “yalnızlık” ve “sosyal medya” kullanılmıştır.
Ulaşılan 81 tez tek tek incelenmiş olup, ergenlerde sosyal medya ve yalnızlık konusunda 6 tez; ergenlerde sosyal medya ve arkadaşlık ilişkileri ile ilgili 7 teze ulaşılmıştır.
Bu sistematik tarama sonucunda, araştırma soruları ve çalışma kapsamı ile uyumlu toplam 12 tez seçilmiştir. Seçilen yayınlar, yöntemsel çeşitlilik göstermekte olup nitel, nicel ve karma araştırma desenlerine dayanmaktadır.
Dahil etme kriterleri olarak lise öğrencileri, ergenler, tarama sonucu açık erişim ile ulaşılabilen tezler seçilmiştir.
Dışlama kriterleri olarak özel eğitim, yetişkin, çocuk, hasta, onkoloji, hemşirelik, klinik örneklem kavramları tam metin erişilemeyen, türkçe ve ingilizce dışında bir dilde yayınlanmış makaleler, gazete raporları, blog yazıları gibi akademik olmayan yayınlar seçilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Türkel (2018) ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki yordayıcı ilişkiyi incelenmiştir. Ergenlerin sosyal medya kullanımını, ergenlerin yalnızlık düzeyinin oldukça etkilediği görülmüş. Öğrencilerin yalnızlık düzeyi arttıkça kendileri için gerek sosyalliği sosyal medyadan karşılamışlardır.
Can (2020) adölesanslarda sosyal medya kullanımının depresyon ve yalnızlığa etkisini incelemiştir. Adölesansların sosyal medya bağımlılığı ile depresyon ve yalnızlık üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Çavuş (2021) ergenlerde akran ilişkileri ile sosyal medya kullanımı ve yalnızlığın cinsiyet farkları arasındaki ilişkisini incelemiştir. Kızların yalnızlık oranının erkeklerin yalnızlık oranına göre daha fazla olduğu gözlemlenmiş, sosyal medya kullanımı ile yalnızlık ölçeği verilerine göre bir farklılık saptanmamıştır.
Sungur (2021) lise öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının, yalnızlık ve arkadaş ilişkilerini nasıl yordadığını araştırdığı çalışma yürütmüştür. Babası eğitimli olanların sosyal medyaya bağımlılık düzeyinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Yalnızlık ile akran ilişkileri arasında ters ilişki vardır, bunun anlamı sosyal medya bağımlılığı artıp yalnızlık yükseldikçe akran ilişkileri düşmektedir
Özmen (2023) ergenlerin sosyal medya bağımlılığının okul başarısı ve akran ilişkisi bakımından araştırmasını yapmıştır. Kız öğrencilerinin hem sosyal medyaya daha çok bağımlı olduğuna hem de kız öğrencilerin akran ilişkilerinin daha fazla olduğuna ulaşılmıştır. Aileden alınan sosyal destek, anne-baba tutumu ve akran ilişkileri ele alınarak yapılan çalışmada kız öğrencilerin akran ilişkileri toplam puanı, erkek öğrencilerin puanlarından yüksek bulunmuştur.
Çiftçi (2022) ergenlerde sosyal medya bağımlılığının yordanmasında akran ilişkileri ve dürtüselliğin rolünü ve bu üç değişkenin bireylerin demografik özelliklerine bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini incelemiştir. Lise öğrencilerinin akran ilişkileri ve dürtüsellik puanlarının cinsiyete göre değişkenlik gösterdiği fakat sosyal medya bağımlılığındaysa bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Akran ilişkiler ile sosyal medya bağımlılığının arasında her ne kadar pozitif yönde bir ilişki olsa da sosyal medya ve dürtüsellik değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Bunlardan dürtüsellik ve akran ilişkilerinin lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığını etkileyebildiği anlaşılmıştır.

Abat (2024) olumsuz beden algısına sahip ergenlerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve sosyal medyadaki benlik sunumları ve o sırada kullandıkları taktikler incelenmiştir. sosyal medyadaki takipçilerinin, beğenilerin ve yorumlarına göre özgüvenlerinin değiştiği fark edilmiştir. Kendini beğendirme çabası artmış ve lise öğrencilerinin daha saldırganlaştığı görülmüştür.
Deniz (2025) ergenlerde sosyal medya bağımlılığı düzeyi ile yalnızlık düzeyi ve öz düzenleme becerisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yalnızlık düzeyinin cinsiyet değişkeniyle istatiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğunu, kız ergenlerin erkek ergenlere göre yalnızlık düzeyinin daha fazla olduğu görülmüş. Yalnızlık düzeyinin sınıf seviyesi ile anlamlı bir ilişkisi olduğu, 12. Sınıfların 10. Ve 11. Sınıflara göre daha yalnız olduğu görülmüştür ve ergenlerdeki sosyal medya bağımlılığı ve yalnızlık düzeyinin arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.
Erden (2025) ortaokul öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ve yalnızlık arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğiliminin aracı rolünü incelemiştir. Sonucunda öğrencilerin yalnızlık düzeyi, günlük oyun oynama süresi ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu ve öğrencilerin dijital oyun bağımlılığı ile yalnızlık düzeyleri arasında az da olsa pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır
Yüceer (2025) ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile sosyal dışlanma ilişkisinde akran ilişkilerinin aracı rolünün incelemiştir. Kadın ergenlerin, erkek ergenlere göre sosyal medya kullanımına yönelik daha bağımlı oldukları, kadın ergenlerin işlevselliğinde bozulmalar olduğu, sanal olan yaşamı daha fazla tercih ettikleri ve dolayısıyla sanal dünyadan daha yüksek haz aldıkları sonucuna varılmıştır.
Eker (2025) ergenlerin sosyal medya bağımlılığı düzeyleri ile akran ilişkileri düzeyleri arasındaki ilişkide duygu düzenleme stratejileri düzeylerinin aracı rolü incelenmiştir. sosyal medya bağımlılığı akran ilişkiler ve yeniden değerlendirme stratejisi ile pozitif bir ilişki içinde olduğu görülmüştür
Karataş (2025) ortaokul öğrencilerinde internet bağımlılığının yalnızlık ve mutluluk ile ilişkisi bakımında bir çalışma yapmıştır. Yalnızlık ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ergen öğrencilerin yalnızlık düzeyi arttıkça sosyal medya da daha fazla zaman geçirdiği ve bunun sonucunda öğrencilerin bu durumu internet bağımlılığına kadar gittiği görülmüştür
İncelenen çalışmalar; ergenlerde sosyal medya bağımlılığı,dijital oyun bağımlılığı ,internet bağımlılığı ve yalnızlık ile ilişkisi ayrıca yine bu bağımlılıkların mutluluk düzeyi ilişkisi ve ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile cinsiyet ilişkisi gibi temalara odaklanmaktadır. Elde edilen bulgular kavramsal olarak değerlendirilmiş ve öne çıkan sonuçlar sosyal medya bağımlılığı, yalnızlık ve arkadaşlık ilişkileri başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Ergenlerde yalnızlık ve ilişkileri ile sosyal medyanın incelendiği çalışmalar 2018 yılından bugüne artmıştır.

SONUÇ

Bu sistematik tarama sonucunda, araştırma soruları ve çalışma kapsamı ile uyumlu toplam 13 tez seçilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında 2021-2025 yılları arasında 4674 ergen ile çalışılmıştır. Literatür, ekran bağımlılığının ergenleri ciddi bir yalnızlığa sürüklediğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar, ailelerin ve ergenlerin sosyal medya kullanımı ve sınırlar konusunda psiko –eğitim verilmesine, okullarda ergenlerin sosyalleşebileceği ortamların yaratılmasına ve öğretmenlerin kurdukları ilişkiler ile öğrencilere örnek olmalarının önemine işaret etmektedir.

1. Uygulamalı Alan İçin Öneriler:

- Psiko-eğitim Programları: Ailelerin ve ergenlerin sosyal medya kullanımı ve sınırlar konusunda olmalı
- Bağlanma Odaklı Müdahaleler: okullarda ergenlerin sosyalleşebileceği ortamların yaratılmasına ve öğretmenlerin kurdukları ilişkiler ile öğrencilere örnek olmalarının sağlanması önemli.
- Ergenlerin daha çok hobi edinme merkezlerine yönlendirilmelerine ve yalnızlıkları ile ilgili bireysel psikolojik danışmanlık almaları gerekti önerilmektedir.

2. Araştırmacılar İçin Öneriler:

- Boylamsal Çalışmalar: Sosyal medya kullanımının zaman içindeki değişimi ve bu değişimin arkadaşlık ilişkilerine etkisi boylamsal desenlerle incelenmelidir.
- Karma Yöntem: Yalnızlığın öznellik açısından daha iyi kavranması adına, nicel verilerin derinlemesine görüşmelerle desteklendiği nitel veya karma desenli araştırmalar artırılmalıdır.

- Kültürel Bağlam: Türk kültüründeki «arkadaşlık" ve "ilişki" temalarının gelişimi ve ailede yada okul ortamında nasıl bozulduğu üzerine spesifik çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

Abat D. B. (2024). *Olumsuz beden algısına sahip ergenlerde sosyal medyadaki benlik sunumları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi.

Amichai-Hamburger Y, Schneider BH, 2013. Loneliness and Internet use. The handbook of solitude: Psychological perspectives on social isolation, social withdrawal, and being alone, ed. Coplan RC, Bowker JC.(p.317-334). https://doi.org/10.1002/9781118427378.ch18

Çavuş E. (2021). *Ergenlerde akran ilişkileri ile sosyal medya kullanımı ve yalnızlığın cinsiyet farklılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.

Çiftçi P. (2022). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığının yordanmasında akran ilişkileri ve dürtüselliğin rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.

Deniz E. (2025). Ergenlerde sosyal medya bağımlılık düzeyi ile yalnızlık düzeyi ve öz düzenleme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Eker B. (2025). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığının akran ilişkilerine etkisinde duygu düzenleme becerilerinin aracı rolü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karatay Üniversitesi.

Erden E. (2025). *Ortaokul öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ve yalnızlık arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğiliminin aracı rolünün incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı.

Göka E, 2020. Yalnızlık ve umut. İstanbul: Kapı Yayınları.

Karataş İ. (2025). *Ortaokul öğrencilerinde internet bağımlılığının yalnızlık ve mutluluk ile ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı.

Kemp, S. (2021). Digital 2021: global overview report. https://datareportal.com/reports/digital-2021-october-global-statshot

Özmen R. (2023). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile okul başarısı ve akran ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi.

Sungur B. S. (2021). *Ergenlerde sosyal meyde bağımlılığının yalnızlık ve akran ilişkileri açısından incelenmesi: 15-18 yaş ergenler üzerine bir araştırma.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üsküdar Üniversitesi.

Türkel Z. (2018). *Ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki yordayıcı ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı.

Wang, M. T., Kiuru, N., Degol, J. L. ve Salmera-Aro, K. (2018). Friends, academic achievement, and school engagement during adolescence: a social network approach to peer influence and selection effects. Learning and Instruction, 58, 148-160.

Yaşar Can S. (2020). *Adölesanlarda sosyal medya kullanımının depresyon ve yalnızlığa etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Yüceer C. H. (2025). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile sosyal dışlanma ilişkisinde akran ilişkilerinin aracı rolünün incelemiştir.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi.

SAĞLIK PERSONELİNİN, HASTA TRANSFERİ SIRASINDA YAŞADIĞI SORUNLAR*

PROBLEMS EXPERIENCED BY HEALTHCARE PERSONNEL DURING PATIENT TRANSFER

Yaren ÖNCÜ
ORCID: 0009-0004-9438-8890

Dr. Öğr. Üyesi Merve Ebrar ULUĞ
Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Programı

ÖZET

Bildirinin konusu sağlık personelinin, sedyeden sedyeye hasta transferi sırasında yaşadığı zorlukları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma sağlık çalışanlarının ergonomik sorunlarını tespit etmeyi ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmayı hedefler. Ayrıca, kullanılan ekipmanların yeterliliği ve hasta güvenliği üzerindeki etkileri de sağlık personeli perspektifinden değerlendirilmektedir. Araştırmaya Samsun ilindeki kamu ve özel hastanelerde çalışan; paramedik personel (n=16), hasta bakıcı (n=9) ve hemşire (n=75) dahil edilmiş olup, toplamda 100 sağlık personeli ile yüz yüze anket görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucuna göre 74 personel hastanın sedyeden sedyeye transferi sırasında fiziksel açıdan zorlandıklarını belirtmiştir. Zorlanma sebepleri olarak ise kilolu ve yaşlı hastalar ön plana çıkmıştır. Sedyelerin zor sürüklenmesi, personel azlığı, personelin fiziki olarak gücünün yetmemesi diğer belirtilen sebepler içerisinde yer almaktadır. 13 personel acil durumda olan bir hastanın sedyeye transferi sırasında hastanın hayatını riske atacak durumlar yaşandığını belirtmiştir. Temel sebep ise hastanın transferi sırasında düşmesi olarak ifade edilmiştir. Dahası sağlık personeli en sık yaşadıkları rahatsızlıkları bel ağrısı, bel fıtığı ve skolyoz olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılar, hasta transfer süreçlerinde ergonomik ilkelere uygun, bireye aşırı fiziksel yük bindirmeyen sedyeler kullanılmasını personelin ve hasta güvenliğinin sağlanması açısından gerekliliğini vurgulamaktadır. Nitekim çarşaf kullanılarak gerçekleştirilen hasta transferlerinin, personel ve hasta güvenli bakımından riskler barındırması teknik düzenlemelerin yapılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Literatür incelendiğinde insan gücü gerektirmeden sedye transferi sağlayan elektrikli sedyelerin var olduğu bilinmektedir ancak maliyetli olduğu için hastaneler tercih etmemektedir. Diğer taraftan personelin veya hastanın sağlığının doğrudan riske atılması bireyin sağlığını kaybetmesine ve birtakım başka maliyetlerin doğmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla sağlık kurumları yöneticilerinin uzun vadeli projeksiyonları dikkate alarak planlama yapmaları ve daha uygun maliyetli ürünler üretilmesi için endüstriyel ortaklıkların geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Güvenliği, Hasta Transferi, Hasta Güvenliği, Çalışan Sağlığı, Sağlık Kurumları

ABSTRACT

The purpose of this paper is to identify the difficulties experienced by healthcare personnel during patient transfers from stretcher to stretcher. The research aims to identify ergonomic problems faced by healthcare workers and propose solutions to these problems. In addition, the adequacy of the equipment used and its effects on patient safety are also evaluated from the perspective of healthcare personnel. The study included paramedics (n=16), nursing assistants (n=9), and nurses (n=75) working in public and private hospitals in Samsun province, and face-to-face survey interviews were conducted with a total of 100 healthcare personnel. According to the results of the study, 74 personnel reported experiencing physical strain during the transfer of patients from one stretcher to another. The main reasons cited for difficulty were overweight and elderly patients. Other reasons included difficulty moving stretchers, staff shortages, and staff lacking the physical strength to perform the task. Thirteen staff members reported that during the transfer of a patient in an emergency situation to a stretcher, situations arose that put the patient's life at risk. The main reason cited was the patient falling during transfer. Furthermore, healthcare personnel reported that the most common ailments they experience are back pain, herniated discs, and scoliosis. Participants emphasize the necessity of using stretchers that comply with ergonomic principles and do not place excessive physical strain on individuals during patient transfer processes, in order to ensure the safety of both staff and patients.

Indeed, patient transfers performed using sheets pose risks in terms of staff and patient safety, making technical adjustments unavoidable. A review of the literature reveals that electric stretchers that enable stretcher transfer without requiring human effort exist, but hospitals do not opt for them due to their high cost. On the other hand, directly putting the health of staff or patients at risk will lead to the loss of individual health and cause a number of other costs. Therefore, healthcare institution managers need to plan with long-term projections in mind and develop industrial partnerships to produce more cost-effective products.
Keywords: Worker Safety, Patient Transfer, Patient Safety, Worker Health, Healthcare Institutions

GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin etkili ve güvenli bir biçimde sunulmasında insan kaynağı temel faktörlerden biridir. Doktor, hemşire, ebe, hasta bakıcı, teknisyen ve teknikerler sağlık hizmetlerindeki insan kaynağına örnek olarak verilebilir. Sağlık personeli hizmet sunumunun farklı aşamalarında görev alarak hastaların tedavi süreçlerine katkıda bulunmaktadırlar. Bu kritik süreçlerden biri de hastanın sedyeden sedyeye transfer edilme sürecidir. Hasta bakım ve transfer sürecinde sağlık personeli, hizmetin planlanması ve uygulanmasında çalışma koşullarına bağlı olarak mesleki risklere maruz kalabilmektedir. Bu risklerden biri de hastanın bakım ve sedyeden sedyeye transferi sürecinde gerçekleşen fiziksel hareket sırasında ortaya çıkan kas iskelet sistemi rahatsızlıklarıdır. Bu rahatsızlıklar, sağlık personeli için ciddi bir mesleki sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir (Kızıl ve ark., 2016; Li ve ark., 2004).

Sağlık personelinde kas iskelet sistemi rahatsızlıkların yaşanması fiziksel ergonomiyi olumsuz etkilemektedir. Ergonomi bir bilim dalıdır ve çalışan insanların etkili ve verimli bir şekilde çalışmalarını sağlamak, sağlık düzeylerini korumak ve güvenliği temin etmek üzerine odaklanarak iş tatmini düzeyini artırmayı amaçlayarak çalışanların verimliliğini yüksek düzeyde etkiler (Kotowski ve ark., 2022). Sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık personelinin memnuniyetinin, yüksek olması hastalara sunulan tıbbi müdahalelerin ve bakım hizmetlerinin kalitesini etkilemektedir. Ergonomik açıdan yetersiz bir ortamda çalışmak gerginliğe ve tükenmişliğe de yol açabilir (Ceylan ve ark., 2025; Çelikkanat, 2021). Bu durum, sağlık personelinin performansını azaltırken aynı zamanda bakım hizmetlerinin verimli olmasını zorlaştırabilir ve hasta güvenliğini riske atabilir. Ergonomik seviyesi yüksek bir çalışma ortamında bulunmak, personelin hem özgüvenini hem de sağlık durumunu daha iyi bir seviyeye yükseltebilir ve hastaya daha güvenli, etkili ve hızlı müdahaleler yapılmasına imkan tanıyabilir (Ceylan ve ark., 2025).

Hasta transferleri günümüzde hala sağlık personeli tarafından manuel şekilde yapılmaktadır. Transferler yapılırken hastaların fiziksel özellikleri ve sahip oldukları sağlık problemleri transfer sürecinde sağlık personelinde; eğilme, bükülme, taşıma gibi uzun süren zorlu pozisyonlar gerçekleştirmelerine sebep olmaktadır (Vinstrup ve ark., 2020; Vinstrup ve ark., 2024). Bu doğrultuda çalışma; sağlık personelinin sedyeden sedyeye hasta transferi sırasında yaşadığı zorlukları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, sağlık çalışanlarının ergonomik sorunlarını belirlemeyi ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca kullanılan ekipmanların yeterliliği ve hasta güvenliği üzerindeki etkileri de sağlık personeli perspektifinden değerlendirilmektedir.

YÖNTEM

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan anket soruları 1 sağlık personeli ve 2 uzman görüşü alınarak tekrar değerlendirilmiş ve ankete nihai hali verildikten sonra etik kurul onayı için başvuru yapılmıştır (Samsun Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu, Sayı: E-59760180-050.02.04-73894, 31/10/2023-70341).

Anket sağlık çalışanının mesleği, çalıştığı birim, hasta transferi deneyim ve gözlemlerine odaklanan toplamda 22 açık uçlu ve kısa cevaplı sorulardan oluşmaktadır. Hastaneler iş yoğunluğunun fazla olduğu kurumlardır dolayısıyla uzun görüşmelere katılım oldukça az olacağı için çalışanların da vakitlerini almayacak ve hızlı cevaplayabilecekleri doğrudan amaca yönelik sorulara odaklanılmıştır.

Çalışmanın evrenini Samsun ilinde yer alan hastaneler oluşturmaktadır. Bu hastanelerde çalışan ve en fazla hasta transferi gerçekleştiren personel çalışmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla amaçlı örneklem yöntemi ve kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Etik kurul onayı alındıktan sonra çalışmaya katılmak için gönüllü olan hemşire, hasta bakıcı, 112 acil sağlık hizmetlerinde çalışan paramedik personel ile görüşmeler yapılarak toplamda 100 sağlık çalışanı ile anket görüşmeleri tamamlanmıştır.

Bu araştırma bir proje kapsamında yürütüldüğü için zaman kısıtı nedeliyle 100 görüşme sonucunda veri toplama işlemi sonlandırılmıştır. Elde edilen veriler excel programına aktarılarak verilen cevapların tanımlayıcı analizi yapılmış ve frekans değerleri tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Çalışma sonucunda 16 paramedik personel, 9 hasta bakıcı ve 75 hemşire olmak üzere toplamda 100 sağlık personeli ile anket görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Anket soruları çalışmanın amacına uygun olarak sağlık personelinin hasta transferi sırasında yaşadığı zorlukların tespit edilmesine yönelik olarak oluşturulmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda 74 sağlık personeli hastanın sedyeden sedyede transfer edilmesi esnasında fiziksel olarak zorlandıklarını belirtmişlerdir. 57 sağlık personeli özellikle kilolu hastaların taşınmasının zor olduğunu, dahası 13 sağlık personeli hasta transferi sırasında hastanın sağlık durumunu riske atacak düşme vakalarına şahit olduklarını ifade etmişlerdir.

Hastanın sedyeden sedyeye transferi manuel olarak çoğunlukla çarşaf ile gerçekleşmektedir. Bu transferi çok sık gerçekleştiren sağlık personelinde ise bazı fiziksel rahatsızlar meydana gelebilmektedir. Yapılan çalışma sonucunda 71 sağlık personelinin sırt ve eklem ağrısı yaşadığı ve bu ağrılarını meslekleri ile ilişkilendirdikleri saptanmıştır. 71 personelden 55'i yoğun bir şekilde bel ve sırt ağırısı; 16'sı ise eklem, skolyoz, menisküs ve bacak olmak üzere çeşitli sağlık sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Kızıl ve ark., (2016) da yaptıkları çalışmada benzer bulgulara ulaşmışlardır. 112 ambulans merkezinde çalışan 81 paramedik ve acil tıp teknisyeni ile yaptıkları çalışmada katılımcıların %39,5'inde bel fıtığı, boyun fıtığı, kronik kol ağrısı şikayetleri olduğunu tespit etmişlerdir.

Sağlık personeline hastanın transfer işleminde nasıl bir değişiklik olmasını arzu ettikleri ve çözüm önerilerini belirtmeleri istendiğinde 64 personel mekanik süreçlerin yaygınlaştırılması gerektiğini, medikal teknoloji ile elektronik sedyelerin yaygınlaştırılması gibi kalıcı, insan gücüne bağlılığı azaltan çözümler üretilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Li ve ark., (2004) tarafından yapılan mekanik hasta kaldırma cihazlarının kullanımının değerlendirildiği çalışmada ise sürecin manuel olarak gerçekleşmesi durumunda kas-iskelet yaralanmalarının başlıca nedenlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim mekanik kaldırma sistemlerinin uygulanması sonrasında ağrıların ve yaralanma oranlarının anlamlı bir şekilde azaldığı saptanmıştır. Dolayısıyla iş günü kaybı ve iş kazası oranlarında da düşüşler gözlemlenmiştir. Sonuç olarak iki çalışmanın bulguları da manuel hasta transferinin sağlık çalışanları açısında ciddi fiziksel riskler taşıdığını ortaya koymaktadır. Araştırmacı Toivonen ve Fagerström (2011), hasta taşıma sırasında personelin maruz kaldığı fiziksel yükü inceledikleri çalışmada da ağır yük kaldırma, itme-çekme hareketlerinden ötürü kas-iskelet sistemi üzerinde yüksek stres oluşturduğunu bu fiziksel yük faktörlerinin ise uzu vadede bel-boyun ve omuz bölgelerinde semptomlara yol açtığını bildirmişlerdir.

SONUÇ

Hastaların acil durumlarda veya tedavi süreçlerinde hızlı ve güvenli şekilde taşınması ve transferinin yapılması kaçınılmazdır. Ancak hastanın sedyeden sedyeye transfer süreci hasta ve sağlık personeli açısından önemli riskler barındırmaktadır üstelik bu transferin manuel olarak gerçekleşmesi risk oranını artırmaktadır. Hastanın kilosu, yaşı, fiziksel özellikleri ve klinik durumu transferin zorluk düzeyini doğrudan etkilemekte süreci daha karmaşık hale getirmektedir. Manuel olarak ve genellikle çarşaf ile gerçekleştirilen sedyeden sedyeye hasta trasnferi sağlık personelinde yüksek düzeyde fiziksel zorlanmaya sebebiyet vermektedir. Bu durum kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ile sonuçlanabilmekte ve kronik hale gelebilmektedir. Nitekim çalışma sonucuna göre ve literatürdeki benzer çalışmaların da ulaştığı sonuca göre sürekli ağır yükü kaldırmaya maruz kalan sağlık personelinde bel-boyun ve sırt ağrılarının mesleğe bağlı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan hastanın maunel olarak sedyeye transfer edilmesi sadece sağlık personelinin sağlığını riske atan bir durum olmamakla beraber hastanın güvenliğini de riske atmaktadır. Transfer esnasında kontrolün kaybedilmesi ve hastanın sedyeden veya çarşaftan düşürülmesi hastanın sağlık durumunun daha da kötüleşmesine veya yeni sağlık sorunlarının oluşması gibi komplikasyonların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Nitekim çalışma esnasında katılımcılar böyle vakalara şahit olduklarını da belirtmişlerdir. Sonuç olarak manuel sistemin yerine uygun maliyetli mekanik transfer sistemlerinin yaygınlaştırılması sağlık personeli ve hasta güvenli açısından önem arz etmektedir.

TEŞEKKÜR
**Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından yürütülen 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında, Proje No: 1919B012307438 ile desteklenmiştir. Proje bitiş tarihi: 29.12.2024*

KAYNAKLAR

Kızıl, M., Üstünkarlı, N., Erginer, D. K., & Şemin, M. İ. (2016). İzmir 112 ambulanslarında çalışan paramedik ve acil tıp teknisyenlerinin anksiyete düzeyleri ve iş stresörleri. *Hastane Öncesi Dergisi, 1*(1), 43–54.

Li, J., Wolf, L., & Evanoff, B. A. (2004). Use of mechanical patient lifts decreased musculoskeletal symptoms and injuries among health care workers. *Injury Prevention, 10*(4), 212–216. https://doi.org/10.1136/ip.2003.004978

Kotowski, S. E., Davis, K. G., & Marras, W. S. (2022). Patient handling through moving of the beds and stretchers. *International journal of industrial ergonomics*, *87*, 103252.

Ceylan, A., Altıntaş, S., Çelik, S., & Karahan, E. (2025). Hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinde ergonomi ve güncel yaklaşımlar. *Hastane Öncesi Dergisi*, *10*(1), 73-90.

Çelikkanat, S. (2021). Çalışma koşulları ve duygusal tükenmenin fiziksel ve zihinsel sağlık semptomlarına etkisinin incelenmesi: Hastane öncesi sağlık personeli üzerine bir araştırma. *Management and Political Sciences Review*, *3*(1), 91-106.

Vinstrup, J., Jakobsen, M. D., Madeleine, P., & Andersen, L. L. (2020). Physical exposure during patient transfer and risk of back injury & low-back pain: prospective cohort study. *BMC Musculoskeletal Disorders*, *21*(1), 715.

Vinstrup, J., Jakobsen, M. D., Nielsen, A. B., & Andersen, L. L. (2024). Ergonomic challenges in healthcare: mapping physical load during patient transfers using electromyographic field measurements. *Frontiers in public health*, *12*, 1459595.

Toivonen, R., & Fagerström, V. (2011). The effect of patient transport stretchers on work ergonomics among paramedics. *Finnish Institute of Occupational Health*. [Erişim Adresi: https://www.pensi.fi/wp-content/uploads/2018/06/TTL-Ergonomy-report-EN-RT-051011.pdf, Erişim Tarihi: 20/02/2026).

ROKETLERDEN ÖNCE HAFIZA: UZAY ARAŞTIRMALARINDA TARİHSEL DENEYİMİN REHBERLİĞİ

MEMORY BEFORE ROCKETS: THE GUIDING ROLE of HISTORICAL EXPERIENCE in SPACE RESEARCH

Dr. Songül ŞENLİK
Doğuş Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri
ORCID ID: 0000-0001-5347-4259

ÖZET

Uzay araştırmaları literatüründe olası dünya dışı temas senaryoları ağırlıklı olarak mühendislik, güvenlik ve diplomasi ekseninde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu tartışmalara tarih disiplini merkezli bir perspektif kazandırarak, "ilk temas" olgusunu insanlık tarihinin süreklilik gösteren deneyimleri üzerinden yeniden düşünmektir. Çalışma, uzaylı teması ihtimalini teknik bir mesele olmaktan ziyade, tarihsel olarak defalarca yaşanmış karşılaşmaların yeni bir bağlamdaki tezahürü olarak ele almayı hedeflemektedir. Araştırma, karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemini benimsemektedir. Keşifler Çağı, erken modern diplomasi, sömürgecilik deneyimleri ve uluslararası örgütlerin oluşum süreçleri gibi tarihsel vakalar, temsil, meşruiyet, güç dengesi ve kültürel algı eksenlerinde analiz edilmiştir. Geçmişteki vakalar, olası dünya dışı temas senaryolarına kavramsal bir çerçeve sunmak üzere yorumlanmıştır. Mevcut uzay ve temas literatüründe tarihsel deneyimin çoğunlukla tali bir unsur olarak ele alındığı, hatta büyük ölçüde ihmal edildiği görülmektedir. İnsanlığın geçmişte bilinmeyenle karşılaşma biçimlerine dair birikim, karar alma süreçlerine sistematik olarak dâhil edilmemektedir. Tarihsel örnekler, temas süreçlerinde asıl belirleyici unsurun karşı tarafın niyetlerinden ziyade temasın yönetim biçimi olduğunu göstermektedir. Güç asimetrisi, temsil krizi, dil sorunları ve evrensel meşruiyet iddiaları, çatışma ve kopuşların temel nedenleri olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, tarih ilminin uzay araştırmalarında tamamlayıcı değil, kurucu bir rehber olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tarihsel hafıza, aceleci karar alma ve tekil temsil iddialarına karşı eleştirel bir zemin sunmaktadır. Bu çalışma, uzay ve havacılık araştırmalarında disiplinler arası yaklaşımı derinleştirerek, tarih disiplinini ilk kez dünya dışı temas tartışmalarının merkezine yerleştirmesi bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Tarih, uzayda neyle karşılaşacağımızı değil; karşılaştığımızda neyi yapmamamız gerektiğini öğretir. Bu bilgi ise geleceğin en ileri teknolojileri kadar stratejik değere sahiptir.
Anahtar Kelimeler: Tarih Disiplini, İlk Temas, Uzay Araştırmaları, Tarihsel Hafıza.

ABSTRACT

In the literature on space research, potential scenarios of extraterrestrial contact are predominantly examined through the lenses of engineering, security, and diplomacy. The aim of this study is to introduce a history-centered perspective to these discussions by reconsidering the phenomenon of "first contact" through the lens of humanity's recurring historical experiences. Rather than treating the possibility of extraterrestrial contact as a purely technical issue, the study conceptualizes it as a new contextual manifestation of encounters that humanity has experienced repeatedly throughout history. The research adopts a comparative historical analysis methodology. Historical cases such as the Age of Exploration, early modern diplomatic practices, colonial encounters, and the formation processes of international organizations are examined with particular attention to representation, legitimacy, power asymmetries, and cultural perception. These past experiences are interpreted to construct a conceptual framework applicable to potential extraterrestrial contact scenarios. A critical gap is identified in the existing space and contact literature, where historical experience is largely treated as a secondary element or overlooked altogether. Humanity's accumulated knowledge of encounters with the unknown has not been systematically integrated into contemporary decision-making processes. Historical evidence demonstrates that the defining factor in contact situations is not primarily the intentions of the "other," but rather the way the contact itself is managed. Power asymmetries, crises of representation, linguistic barriers, and claims of universal legitimacy consistently emerge as the main drivers of conflict and breakdown. This study argues that history should not be regarded as a complementary discipline in space research, but as a foundational guide. Historical memory provides a critical safeguard against hasty decision-making and singular claims of representation.

By deepening interdisciplinary approaches in space and aviation studies, this research offers an original contribution by placing the discipline of history at the center of extraterrestrial contact debates for the first time. History does not tell us what we will encounter in space; it teaches us what we must avoid doing when we do. This knowledge is as strategically valuable as the most advanced technologies of the future.
Keywords: History as a Discipline, First Contact, Space Research, Historical Memory.

ÖĞRETMENLERİN ÖZ YETERLİLİK İNANÇLARI: BİR OLGUBİLİM ARAŞTIRMASI

TEACHERS' BELIEFS ABOUT THEIR OWN COMPETENCE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY

Edanur DURSUN
Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID NO: 0009-0002-9450-8587

Celal Teyyar UĞURLU
Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID NO: 0009-0004-9977-7262

ÖZET

Bu araştırma öğretmenlerin özyeterlilik inançlarının derinlemesine incelenmesidir. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu, amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen katılımcılar oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların öz yeterlilik ile ilgili hem sürece katkı sağlayan faktörleri hem de karşılaşılan engelleri vurguladığını göstermiştir. Sonuç olarak, özyeterliliğin katılımcıların deneyimleri üzerinde önemli etkileri olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, öz yeterliliğe yönelik farkındalığın artırılması ile uygulamada bazı iyileştirmelerin yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına dayanarak, uygulayıcılara alanda destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve eğitim programlarının geliştirilmesi yönünde öneriler sunulmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, alan yazına derinlemesine bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Özyeterlilik, öğretmen, özyeterlik algısı

ABSTRACT

This research is an in-depth examination of teachers' self-efficacy beliefs. The research was conducted using phenomenology (the study of phenomena), one of the qualitative research designs. The study group consisted of participants selected using purposive sampling. Data were collected through semi-structured interviews and analysed using content analysis techniques. The research findings show that participants emphasised both the factors contributing to self-efficacy and the obstacles encountered. Consequently, it was determined that self-efficacy has significant effects on participants' experiences. In this regard, it was concluded that awareness of self-efficacy should be increased and some improvements should be made in practice. Based on the findings of the research, recommendations are made to practitioners regarding the strengthening of support mechanisms in the field and the development of training programmes. The findings of this study provide an in-depth perspective on the field.

Keywords: Self-efficacy, self-efficacy perception, teacher

GİRİŞ

Eğitim, bireyin topluma kazandırılmasını hedef alan, genel olarak insanda oluşmasını istediğimiz davranış değişikliklerinin topluma da yansıması istenilen bir yönelim olarak görülmektedir. Turan, Demirtaş ve Fidan'ın (2023) bulgularında günümüz bilgi çağının öğretimin yapısı, öğrenme ortamları (sınıf, online sınıf vb.), öğrenciler ve öğretmenlerin özellikleri önemlidir. Tüm bunlar eğitim sisteminin unsurları olarak sosyal ve kültürel yapımıza uyarlanmaya çalışılmıştır.

Öz yeterlik bireyin belirli bir görevi başarıyla gerçekleştirmek için gerekli becerilere sahip olduğuna dair kendi inanç veya yargısı olarak tanımlanan temel bir psikolojik kavramdır (Kurbanoğlu, 2004). Albert Bandura tarafından psikoloji literatürüne kazandırılan bu kavram, sosyal ve bilişsel kuramın önemli bir unsuru olup bireyin bir işe başlayıp başlamamasından, karşılaştığı engeller karşısında ne kadar çaba gösterip ne kadar süre ısrar edeceğine kadar birçok davranışını etkilemektedir (Sarısoy Aksüt, 2022). Nitekim öz yeterlik algısı düşük olan bireyler zorluklar karşısında çabalarını erken bırakma veya tamamen vazgeçme eğilimi gösterirken; öz yeterlik inancı yüksek olanlar engelleri aşmak için daha yoğun çaba sarf edebilmektedir (Sarısoy Aksüt, 2022).

Öz yeterlik inancının yüksek olması bireyin yalnızca sağlığına değil, eğitim ve çalışma yaşamındaki performansına da olumlu yansıyan, başarısını artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Kansu & Hızlı Sayar, 2018). Bu nedenle öz yeterlilik öğretmenlik hayatından kritik bir öneme sahiptir. Günümüzde bilgiyi üreten ve yeniliğe hızlıca adapte edebilen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu özelliklerin öğretmenler tarafından öğrencilere kazandırılması; öğrencilerin bilgiyi sorgulama, problem çözme, eleştirel düşünme, akıl yürütme, beyin fırtınası yapma gibi becerilerle donatılmış olmalarını sağlar. Öğretmenlerin hedefleri ve hedeflerine ulaşabilmek için gerçekleştirdikleri tüm çabaları kendilerine olan öz yeterlik inançlarıyla bağlantılıdır. Öğretmenlerin öz yeterlik inançları hem öğretim süreçlerinin kalitesini hem de öğrencilerin başarısını etkileyen temel faktörlerden biridir; bu inançlar, öğretmenlerin sorunlara yaklaşımını, motivasyonunu ve uyguladıkları öğretim stratejilerini şekillendirir (Kurt, 2012). Öğretmen öz yeterliliğinin öğretim sürecinin niteliği, sınıf yönetimi, mesleki motivasyon ve öğrenci başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Turan, Demirtaş ve Fidan'ın (2023) bulgularına göre öğretmenlerin yüksek düzeyde öz yeterlik algısına sahip olmaları, sınıf yönetimi ve öğrenci katılımı konularında kendilerini daha yetkin hissetmelerine yol açmaktadır.

Öz yeterlik inancı güçlü olan öğretmenler, ders planlamada yenilikçi yöntemleri daha rahat benimser ve uygulamada karşılaştıkları zorlukları aşmada daha kararlı hareket ederler (Erdem & Kıngır, 2022). Bu durum, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırarak akademik başarılarını olumlu yönde etkiler. Üstüner vd. (2009)., ortaöğretim öğretmenlerinde yaptıkları çalışmada, yüksek öz yeterlik algısının öğrencilerin derse yönelik tutumlarını geliştirdiğini ve başarılarına katkı sunduğunu ortaya koymuştur.

Ayrıca, öz yeterlik inancı öğretmenlerin iş doyumu ve mesleki bağlılık düzeylerini de yükseltir. Turan vd. (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırmada lise öğretmenlerinin hem öz yeterlik hem de iş doyumu düzeyleri arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. (Buluç & Demir, 2015). Farklı kademelerde yapılan incelemede, öz yeterliği yüksek öğretmenlerin meslektaşlarından daha fazla tatmin olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin öz yeterlilik algıları, onların eğitim süreçlerine ve öğrencilerin akademik başarılarına olan katkılarını belirleyen temel faktörlerden biridir. Öz yeterlilik inançları, öğretmenlerin öğretim becerilerini, öğrenci yönetimini ve genel olarak mesleki performanslarını etkileyebilir (Schmitz,'den 2000, akt. Yılmaz, Köseoğlu, Gerçek, & Soran, 2004). Öğretmenlerin değişen çağa ayak uydurmaları, değişimi kabul etmeleri ve hızlıca uyum sağlamaları kendilerini yeterli hissetmeleriyle ilişkilidir.

Öz yeterlilik kavramı, bireyin belirli bir görevi yerine getirirken sahip olduğu bilgi ve becerileri etkili biçimde kullanabileceğine yönelik kendine olan inancını ifade etmektedir (Akkoyunlu & Orhan, 2003). Bu kavram, bireyin davranışlarını başlatma, sürdürme ve karşılaşılan güçlükler karşısında gösterdiği çabayı direkt etkilemektedir. Öz yeterlilik, bireyin sahip olduğu yeterliklerden çok, bu yeterlikleri farklı durumlarda nasıl kullanabileceğine ilişkin algısıyla ilişkilidir. Eğitim alanında öz yeterlilik, bireyin öğrenme sürecine katılımını, akademik performansını etkileyen önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır. Öz yeterlilik algısı yüksek olan bireylerin öğrenme sürecine daha verimli katıldıkları belirtilmektedir (Yılmaz, Köseoğlu, Gerçek & Soran, 2004). Dolayısıyla karşılaştıkları sorunlar karşısında daha kararlı davranmaları ön görülebilir.

Eğitim ortamlarında öz yeterlilik, bireyin öğrenme sürecinde karşılaştığı görevleri başarıyla yerine getirebileceğine yönelik inancı olarak değerlendirilir. Yalnızca bireysel başarıyı değil öğrenme ortamının niteliğini de etkiler. Sınıf yönetimini sağlama, öğrencilerle etkili iletişim kurma ve öğrenme ortamını düzenleme konularında kendine duyduğu güven olarak tanımlanmaktadır (Çapa, Çakıroğlu & Sarıkaya, 2005; Akkoyunlu & Orhan, 2003; Yılmaz ve ark., 2004; Çapa vd., 2005).Öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Mesleki deneyim, hizmet içi eğitimler, okul iklimi, meslektaş desteği ve okul yöneticilerinin tutumlar, öğretim sürecinib planlanması bunlardan bazılarıdır (Özdemir & Kılıç, 2014; Kiremit, 2006). Araştırmalar, okul yöneticilerinin öğretmenlere yönelik pozitif tutumlarının öğretmenlerin motivasyonunu ve öz yeterlilik algısını artırdığını göstermektedir. Buna karşın baskıcı yönetim anlayışlarının öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarını olumsuz etkileyebileceği ifade edilmektedir (Yılmaz ve ark., 2004). Okul yöneticilerinin tutumu öğretmen öz yeterliliği üzerinde doğrudan etkilidir. Destekleyici tutumlar öz yeterliliği arttırırken desteklenmeyen veya baskıcı olan tutumlar öğretmen öz yeterliliğini düşürebilmektedir.

YÖNTEM

Görüşme verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bölümde öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarına ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu araştırmada, öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarının öğretim süreçleri üzerindeki etkilerini nitel yöntem araştırmasına uygun incelemektir. Bu doğrultuda çalışma, nitel araştırma içinde yer alan olgubilim (fenomenoloji) deseniyle yürütülmüştür. Yıldırım ve Şimşek (2021) nitel araştırma yöntemini algılarının, düşüncelerinin ve deneyimlerini gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya koyan bir araştırma olarak ifade etmiştir.

Öğretmenlerin öz yeterlik inançlarının bireysel yaşantılar etrafında nasıl değiştiğini anlamaya yönelik tasarlanmış bir nitel fenomenolojik araştırma niteliği taşımaktadır. Görüşme sürecinde katılımcıların deneyimlerini kendi kelimeleriyle aktarmalarına imkân verilecek ve analiz sürecinde ise anlatılardan hareketle öz yeterlik inancının oluşumuna yönelik temalar oluşturulacaktır.

Bu araştırma, Hatay ili Antakya ilçesinde görev yapan 15 lise öğretmeni oluşturmaktadır. Bu fenomenolojik araştırmada araştırmaya katılacak öğretmenlerin;

- Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir lisede görev yapıyor olması,
- En az iki yıllık mesleki deneyime sahip olması,
- Gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul etmesi

Ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu ölçütler doğrultusunda farklı branşlardan toplam 15 öğretmen çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Katılımcıların kişisel bilgileri gizli tutulmuş, görüşmelerde kullanılan kodlar (K1, K2, K3…) dışında kimlik bilgilerine yer verilmemiştir.

Bu demografik bilgiler, araştırmanın kapsamlı bir şekilde yürütülmesi ve sonuçların genelleştirile bilirliği açısından önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, farklı yaş, cinsiyet ve öz yeterlilik algılarını detaylı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Tablo 1. Katılımcı öğretmenlerin demografik özellikleri

Kodlar	Yaş	Cinsiyet	Kıdem	Eğitim Durumu	Branş
K1	36	Kadın	3	Lisans	Sağlık Hizmetleri
K2	44	Erkek	15	Lisans	Müzik
K3	40	Kadın	9	Lisans	Sağlık Hizmetleri
K4	53	Erkek	29	Lisans	Fizik
K5	28	Kadın	2	Lisans	Almanca
K6	44	Erkek	20	Lisans	Matematik
K7	29	Kadın	3	Lisans	Tarih
K8	33	Kadın	5	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı
K9	40	Kadın	10	Y.Lisans	Kimya
K10	29	Kadın	4	Lisans	İHL Meslek Dersleri
K11	45	Erkek	22	Y.Lisans	Matematik
K12	29	Kadın	3	Lisans	Müzik
K13	43	Kadın	17	Lisans	Müzik
K14	45	Erkek	20	Lisans	Bilişim
K15	44	Erkek	3	Lisans	Tarih

Bu bilgiler, araştırmaya katılan yöneticilerin çeşitli yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim durumu ve branşlardan geldiğini göstermektedir ve bu çeşitlilik, araştırmanın sonuçlarına geniş bir bakış açısı sağlamaktadır. Hazırlanan görüşme soruları uzman görüşüne sunulmuş ve tekrardan düzenlenmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce katılımcılarla görüşülmüş, görüşme tarihi ve saati belirlenmiştir. Araştırma için katılımcılara gönüllü katılım formu beyan edilmiş ve gizliliği konusunda bilgi verilmiştir. Katılımcılarla görüşme öncesi vakit geçirilmiş ve katılımcıların izni ile görüşme sırasında notlar tutulmuştur, ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler her bir katılımcı için ortalama 20 dakika sürmüştür. Elde edilen görüşme metinleri içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

- Görüşmeler ses kaydına alınmış ve her görüşme sonrası kayıtlar yazılı metin hâline getirilmiştir.
- Veri seti titizlikle okunarak tekrar incelenmiş, katılımcı ifadeleri anlamlı birimlere ayrılmıştır.

- Benzer kodlar gruplandırılarak alt temalar oluşturulmuş; bu alt temalar da daha geniş ana temalar hâlinde düzenlenmiştir.
- Her bir ana tema başlığı altında, o temayı temsil eden örnek katılımcı ifadelerine yer verilmiştir. Bu sayede ortaya çıkan her tema, doğrudan katılımcı görüşleriyle somutlaştırılmıştır.

Öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarına ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

"Öğretmenlerin özyeterlilik inançları olgubilim araştırması" başlıklı bu araştırma, Hatay il merkezinde, merkez ilçe Antakya'da, belirlenen kriterlere uyan lise öğretmenlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşme verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bölümde öğretmenlerin öz yeterlilik inançlarına ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Öğretmenler öz yeterliliği yalnızca mesleki bilgiyle sınırlı bir kavram olarak değil; kendine güven, performans, sosyal yeterlik ve güncel gelişmeleri takip edebilme gibi çok yönlü bir yapı olarak değerlendirmiştir.

Tablo 2 Öz yeterlilik olgusunun anlamı

Tema	Kategori	Kod
Öz yeterlilik anlamı	**Mesleki bilgi ve donanım**	"Yapabilirim" düşüncesi
		Alan bilgisi
	Performans	
		Kendini gerçekleştirme
		Teknolojiyi kullanabilme
	Sosyal yeterlilik	Sosyal yaşamda yeterli hissetme
		Beceri
		Deneyim
	Kişisel yeterlik	Sınıf içinde bilgiyi etkili kullanabilme
	Zaman içinde gelişim	Deneyim
		Özgüven

Bazı öğretmenler öz yeterliliği, bireyin yaptığı işi başarabileceğine olan inancı şeklinde tanımlamıştır. Bu görüşü dile getiren katılımcılar, öz yeterliliğin temelinde "yapabilirim" düşüncesinin yer aldığını ifade etmiştir. Örneğin "*Öz yeterlilik bir insanın bu işi ben yapabilirim diye inanmasıdır."* (K4) ve K9 ise "*Öz yeterlilik insanın kendine yetebilmesi, kendini gerçekleştirmesidir."* (K9) şeklinde ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise öz yeterliliği doğrudan mesleki donanım ve alan bilgisiyle ilişkilendirmiştir. Bu öğretmenler, öğretmenin alanına hâkim olmasının öz yeterlilik algısının temelini oluşturduğunu vurgulamıştır. "*Öğretmen kendi bilgisini, becerisini iyi bilmeli. Yeterli olduğunu hissetmeli*." (K1) başka bir öğretmenimiz ise "*Müzik öğretmeni olarak enstrüman ya da sesle kendimizi öğrenciye ispat edebilmemiz gerekiyor."* (K2) şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

"Öz yeterlilik kavramı, bir kişinin hangi meslekte olursa olsun kendini hazır hissetmesi, gerekli donanıma sahip olması ve işini yaparken en iyi şekilde yapmaya yönelik çaba göstermesi olarak özetlenebilir." (K4)

Bazı katılımcılar öz yeterliliği bilginin uygulamaya dönüşmesi olarak değerlendirmiştir. Bu öğretmenler, bilmenin tek başına yeterli olmadığını, bilginin sınıf ortamında etkili biçimde ortaya konulmasının önemli olduğunu belirtmiştir. "*Bilgiyi bilmek yetmiyor, onu sınıfta ortaya koyabilmek gerekiyor*." (K8) ve diğer katılımcımız ise "*Kendinden memnun olmak, sosyal yaşamında da yeterli hissetmek bana göre öz yeterlilik*." (K3) diyerek görüşlerini belirtmiştir.

Katılımcıların neredeyse tamamı öğretmenlik mesleğinde öz yeterliliğin önemli olduğunu belirtmiştir. Öğretmenler, bu önemi özellikle rol model olma ve öğretim sürecinin niteliği üzerinden açıklamıştır.

Tablo 3. Özyeterliliğin Öğretmen Üzerindeki Önemi

Tema	Alt Tema	Kod
Öz yeterliliğin önemi	**Öğrenci üzerindeki etkisi**	Rol model olma Öğrencinin saygısı Öğrencinin dikkati
	Öğretim sürecine etkisi	Bilgi aktarım kalitesi Öğrenci başarısına katkı

Katılımcılar yeterli görülmediklerinde öğrenciler tarafından da ilgi kaynağı olmadıklarını düşünmüşlerdir. "*Öğrenciler yeterli görmedikleri kişileri çok dinlemezler."* (K3) bilgi düzeyleri arttıkça daha iyi bilgi aktarabildiklerine inanıyorlar. "*Öz yeterliliğim yüksek olursa bilgiyi aktarmadaki yolları da daha iyi biliyorum*." (K1) K4 İse "*Bazı öğrencilerde aileden önce öğretmen geliyor. O yüzden öğretmenin yeterli olması çok önemli.*" (K4) diyerek öğretmenliğin öğrenciler için ne kadar önemli bir kavram olduğunu vurgulamış ve bu kavram üzerinden özyeterliliğin önemini belirtmiştir.

Katılımcıların çoğu öz yeterlilik algılarının mesleki deneyimle birlikte geliştiğini belirtmiştir. Öğretmenler özellikle mesleğin ilk yıllarında kendilerini eksik hissettiklerini, zamanla bu durumun olumlu yönde değiştiğini ifade etmiştir. Örneğin "*İlk başladığımda deneyim eksikliğinden yeterli hissetmiyordum. Zamanla sınıf yönetimi daha otomatik hale geldi."* (K3) ve "*Derste gelen sorularla eksik olduğumu fark ediyorum, sonra araştırıyorum. Zamanla bu beni güçlendiriyor."* (K1) şeklinde görüş belirten katılımcılarımız zaman içerisinde kendilerini geliştirerek sınıf içerisinde daha güçlü hissettiklerini belirtmişlerdir. 15 numaralı katılımcı "*Mesleğe ilk başladığım zamanki acemiliğimle şimdiki arasında dağlar kadar fark var tabii ki''* (K15) diyerek bu görüşleri desteklemiş K4 ise "*Öğretmen kendini sürekli geliştirmeli. Öz yeterlilik mutlaka değişmeli."* (K4) diyerek özyeterliliğin sürekli bir gelişim içerisinde olması gerektiğini vurgulamıştır.

Az sayıda katılımcı ise öz yeterlilik algısının genel olarak değişmediğini ifade etmiştir. K5 bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "*Genel anlamda değiştiğini düşünmüyorum ama zaman zaman etkileniyor."* (K5)

Katılımcıların öz yeterliliklerini olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden biri okul yönetiminin tutumlarıdır. Bunun yanında veli tutumları, öğrenci başarı geri dönütlerinin de etkili olduğu görüşü belirtilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen özyeterliliğini olumsuz etkileyen etmenler

Tema	Alt Tema	Kodlar
Olumsuz etkileyen faktörler	**Yönetici tutumları**	Destekleyici olmayan yaklaşım Suçlayıcı yönetim yaklaşımı
	Veli/öğrenci kaynaklı	Veli eleştirileri Düşük öğrenci başarısı Geri bildirimler
	Eğitim sistemi	Sürekli değişen müfredat Teknolojiye uyum zorluğu Nesil farkı

Öğretmenler, destekleyici olmayan ve suçlayıcı yaklaşımların öz yeterlilik algılarını zayıflattığını ifade etmiştir. "*İdarenin en ufak bir olumsuz eleştirisi benim inancımı kırıyor."* (K1) "*Yöneticinin tutumu öz yeterliliği doğrudan etkiliyor*." (K9)

Ayrıca veli tutumları ve öğrenci başarısına ilişkin geri bildirimler de öğretmenlerin kendilerini sorgulamalarına yol açmaktadır. "*Öğrenci notları düşük geldiğinde acaba bende mi sorun var diye düşünüyorum*." (K1)

Eğitim sistemiyle ilgili faktörler de öz yeterlilik üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Bazı katılımcılar, sık sık değişen müfredat programları, yeni teknolojilere uyum zorunluluğu ve öğrencilerle aralarındaki nesil farkı gibi durumların zaman zaman kendilerini yetersiz hissettirdiğini dile getirmiştir. Örneğin, K4 kodlu deneyimli bir öğretmen şu sözleriyle eğitim programlarındaki değişikliklerin yarattığı zorluğa dikkat çekmiştir. "*Lisede sürekli değişen müfredatlar… zaman zaman eski ve yeni müfredat arasında ikilemde kalabiliyoruz."* (K4)

Katılımcılar öz yeterliliği artıran faktörler arasında hizmet içi eğitimleri, meslektaş desteğini ve okul yöneticilerinin destekleyici rolünü vurgulamıştır.

Tablo 5. Öğretmenlerde özyeterliği artıran etmenler

Tema	Alt Tema	Kodlar
Artırıcı faktörler	**Hizmet içi eğitim**	Mesleki seminerler
		Kurslar
		Hizmet içi eğitimler
	Meslektaş desteği	Zümre çalışmaları
		Meslektaşlarla etkileşim
	Yönetici desteği	Destekleyici idareci tutumu
		Motivasyon sağlama

Bazı katılımcılar hizmet içi eğitimlerin etkili olduğunu fakat işe yarar nitelikte eğitimlerin yapılması gerektiğini öne sürmüştür. "*Hizmet içi eğitimler önemli ama gerçekten işe yarar olması lazım*." (K1) bazı katılımcılar ise zümre ile çalışmanın özyeterlilik üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmiştir. "*Zümreyle birlikte çalışmak öz yeterliliği artırıyor."* (K5) aynı zamanda bazı katılımcı görüşlerinde idarenin önemli bir etken olduğu belirtilmiştir. "*Destekleyici bir idareci öğretmeni çok güçlendiriyor."* (K12) Katılımcı 14 ise hizmet içi eğitimlerin, milli eğitim kademesinin özyeterliliği arttırıcı faaliyetleri olduğunu belirtmiştir.

"Okullarda değil ama milli eğitim kademesinde gerçekten bu konuda çok çalışma var, halk eğitim merkezleri olsun, eğitim müdürlüklerinin AR-GE çalışmaları olsun, bakanlığın hizmet içi eğitimleri olsun." *(K14)*

Okul yöneticilerinin öğretmenlerin öz yeterlilik inançları üzerindeki rolüne ilişkin bulguları içermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, okul yöneticilerinin tutum ve davranışlarının öğretmen öz yeterliliğinde belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Genel kanı, destekleyici bir yöneticinin öğretmenin özgüvenini ve mesleki yeterlik hissini artırdığı, buna karşın destekleyici olmayan bir yöneticinin öğretmenleri olumsuz etkilediği yönündedir. Bir öğretmen "Okul yöneticileri çok önemlidir çünkü okulun iklimini onlar belirler" diyerek idarecinin genel okul atmosferini ve dolayısıyla öğretmenin kendini ne kadar rahat ve değerli hissedeceğini şekillendirdiğine dikkat çekmiştir. "*Okul yöneticisi her şeyden önce liderdir... Sürekli öğretmenlerin içinde olmalı... Bunun öğretmenlerin öz yeterliliğini artırdığına inanıyorum."* (K4)

Tablo 6. Okul yöneticilerden beklentiler

Tema	Alt Tema	Kod
Yöneticinin rolü	**Destekleyici tutum**	Güven
		Motivasyon
		İş birliği sağlama
	Engelleyici tutum	Suçlayıcı eleştiri
		Kısıtlayıcı yönetim
		Uzak yönetim

Öte yandan, katılımcılar olumsuz yönetici tutumlarının öz yeterliliklerine zarar verdiği konusunda hemfikirdir. Suçlayıcı veya anlayışsız bir idarecinin eleştirileri, öğretmenlerin motivasyonunu kırarak

kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açabilmektedir (K1). K9, yöneticilerin rolünü "birincil faktör" olarak nitelendirerek idarecilerin olumsuz tavırlarının doğrudan öğretmenin inancını zedelediğini belirtmiştir. "*Yöneticinin tutumu... bence birincil faktör.*" (K9) "İdareden gelen olumsuz bir yorum moral ve motivasyonumu düşürüyor; ... ama öğretmen görevini yapıyorsa güzel sözlerle motive edilmeli. Bu motivasyon, öğretmenin öz yeterliliğini de artırır." (K1)

K14 ise iyi bir idareci ile sadece unvan sahibi bir müdür arasındaki farka değinmiş; okul iklimini olumlu yönde değiştirmek için çalışan idarecilerin öğretmen öz yeterliliğine katkı sunduğunu, ancak otoriter bir tutum sergileyen müdürlerin bu iklimi olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, okul yöneticilerinin tutumu ister destekleyici ister engelleyici olsun, öğretmenlerin öz yeterlilik algılarında önemli bir rol oynamaktadır.

Öğretmenlikte öz yeterlik, bir öğretmenin kendi öğretim becerilerine ve öğrencilerin öğrenmesini etkileyebilme kapasitesine dair inancını ifade eder (Arseven, 2016). Bu inanç düzeyi, öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarından eğitim-öğretim sürecindeki tutum ve davranışlarına kadar pek çok boyutta etkisini göstermektedir. Nitekim öz yeterlik düzeyi yüksek olan öğretmenler, yeni öğretim yöntemlerini denemeye daha açık olmakta, sınıf yönetiminde daha etkili stratejiler kullanmakta ve öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde öğretimi uyarlayabilmektedir (Öztürk, 2022). Bu öğretmenler, zorlayıcı öğrenci davranışlarıyla daha iyi başa çıkabilmekte ve öğrencilerin öğrenme sürecine katılımını artırmak için daha fazla çaba harcamaktadır (Öztürk, 2022). Buna karşılık öz yeterlik düşük olan öğretmenler yenilikçi yöntemleri uygulamada tereddüt yaşayabilir, sınıf içi sorunlar karşısında daha çabuk yılgınlığa düşebilir ve öğrencilerin potansiyellerini ortaya çıkarmada zorlanabilir. Dolayısıyla, öğretmen öz-yeterliği öğretim uygulamalarının niteliğini belirleyen önemli bir faktör olup hem öğretmenin mesleki başarısını hem de öğrencilerin akademik ve duyuşsal gelişimini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Arseven, 2016).

Bu bulgular, alan yazındaki pek çok çalışma ile de uyumludur. Örneğin eğitim psikolojisi literatürü, öz-yeterliği yüksek öğretmenlerin sınıf yönetiminde daha başarılı, öğretim stratejilerini daha verimli kullanan ve mesleğine daha bağlı bireyler olduğunu ortaya koymaktadır (Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2001, akt. Koşar, 2015). Caprara ve arkadaşlarının (2006) yaptığı bir araştırma da öğretmen öz yeterlik inançlarının, öğrenci başarısı ve öğretmen doyumu gibi sonuç değişkenlerinin önemli bir yarayıcısı olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Türkiye'de yapılan araştırmalar da özyeterlik inancı yüksek öğretmenlerin, öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına daha duyarlı davrandığını, sorunlar karşısında daha yapıcı çözümler ürettiğini ve sınıf içinde daha insancıl bir tutum sergilediğini vurgulamıştır (Öztürk, 2022). Kısaca, öğretmenin kendine güveni ve mesleki yeterlik algısı yükseldikçe, öğretim süreçlerinde yenilikçilik, kararlılık ve etkililik de artmaktadır. Bu durum hem öğretmen performansının gelişmesine hem de öğrenci öğrenme çıktılarının iyileşmesine zemin hazırlar.

Öğretmenlerin öz yeterlik algılarının sabit olmadığı, mesleki deneyim ve zamanla birlikte değişebildiği bilinmektedir. Genellikle, mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin öz yeterlik inançları, deneyimli meslektaşlarına kıyasla daha düşük olabilmektedir. Hizmet yılları ve yaş arttıkça, öğretmenler sınıf yönetimi, ders planlama ve öğrenme-öğretme süreçlerinde daha fazla ustalık deneyimi kazanmakta; bu da özyeterlik algılarını güçlendirebilmektedir (Yordam & Bülbül, 2018). Nitekim Yordam ve Bülbül'ün (2018) yürüttüğü bir çalışmada, 30 yaşın altındaki veya 10 yıl ve daha az deneyime sahip öğretmenlerin öz yeterlik puanları, daha kıdemli gruplara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Benzer şekilde Avcı (2020) tarafından yapılan bir çalışmada da öğretmenlerin yaşları arttıkça özyeterlik inançlarının yükseldiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, mesleki kıdem ve tecrübenin öğretmenlerin kendilerine duydukları güveni pekiştirdiğine işaret etmektedir.

Özyeterlik gelişiminin doğrusal olmayabileceğini ortaya koyan bulgular da bulunmaktadır. Örneğin, bazı araştırmalarda belli bir deneyimden sonra özyeterlik düzeylerinde düşüş görülebildiği belirtilmiştir (Telef, 2011; akt. Öztürk, 2022). Yeni teknolojiler veya müfredat değişimleri gibi faktörler, deneyimli öğretmenlerin bile özyeterlik algılarında dalgalanmalara yol açabilir. Yine de genel kanı, mesleğin ilk yıllarındaki deneyim eksikliğinin zamanla telafi edildiği ve öğretmenlerin karşılaştıkları başarılar yoluyla kendilerine güvenlerinin arttığı yönündedir. Özellikle ustalık deneyimleri kazanma, yani öğretmenin başardığı her zorlu görev veya üstesinden geldiği her sınıf içi sorun, öz yeterlik inancını besleyen bir kaynak olmaktadır (Erdem & Kıngır, 2022). Dolayısıyla, meslek hayatının ilerleyen dönemlerinde öğretmenler, geçmiş deneyimlerinin de katkısıyla, kendilerini daha yetkin hissetmekte ve bu durum sınıf uygulamalarına olumlu biçimde yansımaktadır.

Öğretmen öz yeterliği, yalnızca bireysel deneyimlerden değil, içinde bulunulan okul ortamından da etkilenir. Okul iklimi olarak adlandırılan ve okulun genel atmosferini, kültürünü, değerlerini yansıtan bu ortam, öğretmenlerin motivasyonunu ve kendine güvenini şekillendirmede önemli bir işleve sahiptir. Araştırmalar, destekleyici ve pozitif bir okul ikliminin öğretmenlerin öz yeterlik inançlarını güçlendirdiğini göstermektedir (Aka, 2014; Tekin, 2023). Örneğin Tekin (2023), geniş ölçekli bir çalışmada öğretmenlerin okul iklimi algıları ile öz-yeterlik inançları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptamış. Bu bulgu, okul düzeyindeki faktörlerin bireysel yeterlik algısına kayda değer bir etkisi olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Öğretmenler arasındaki meslektaş desteği ve iş birliği kültürü, öz yeterlik inancının pekişmesinde önemli bir diğer faktördür. Özellikle deneyim paylaşımı, ortak sorunlara birlikte çözüm arama ve dayanışma içinde çalışma, öğretmenlerin yalnızlık duygusunu azaltarak kendilerini bir ekibin parçası hissetmelerini sağlar. Bu da bireysel yeterlik algılarını olumlu yönde etkiler. Literatürde, meslektaş desteğinin yüksek olduğu okullarda öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarda daha atak ve yenilikçi davrandığına, çünkü arka planda bir destek ağı olduğunu bildiklerine dikkat çekilmektedir (Öztürk, 2022). Örneğin Öztürk'ün (2022) çalışmasında görüş belirten öğretmenler, okul içinde bilgi ve deneyim paylaşımının üst düzeyde olmasının ve güçlü bir meslektaş desteğinin öğretmen performansını ve dolayısıyla öz yeterlik algısını artırdığını ifade etmişlerdir. Bir öğretmenin ifadesiyle, "paylaşımların üst düzeyde olması, meslektaş desteği, okula aitlik hissi ve sağlıklı bir okul iklimi öğretmen performansını olumlu yönde etkiler" (Öztürk, 2022). Bu ifade, takım çalışmasının öz yeterlik üzerindeki etkisini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Meslektaş desteğinin etkisi özellikle yeni öğretmenlerin uyumu açısından faydalıdır. Deneyimli öğretmenlerin, mesleğe yeni başlayan öğretmenlere rehberlik etmesi, onlara sınıf yönetimi, materyal geliştirme veya zor durumlarla baş etme konusunda destek olması, yeni öğretmenlerin kendi becerilerine olan güvenini arttırır. Araştırmalar, ilk yıllarında mentorluk desteği alan öğretmenlerin öz yeterliklerinin daha hızlı yükseldiğini ve meslekte kalma istekliliklerinin arttığını göstermektedir (Ingersoll & Strong, 2011; akt. Erdem & Kıngır, 2022). Ayrıca, okul bünyesinde oluşturulan profesyonel öğrenme toplulukları ve düzenli öğretmen iş birliği toplantıları, öğretmenlerin birbirlerinden öğrenmesine ve ortak hedefler doğrultusunda hareket etmesine olanak tanır. Bu tür işbirlikçi ortamlar, öğretmenlerin yalnız kendi sınıflarının sorumlusu değil, bir bütün olarak okulun ve öğrencilerin başarısından ortak sorumlu hissetmelerini sağlar.

Öğretmenlerin mesleki gelişimine yönelik hizmet içi eğitim programları, öz-yeterlik inancının geliştirilmesinde önemli faktörlerdendir. Hizmet içi eğitimler, öğretmenlere yeni bilgi, beceri ve yöntemler kazandırarak sınıf uygulamalarında daha donanımlı hale gelmelerini sağlar. Bu süreçte elde edilen her yeni beceri ve başarı deneyimi, öğretmenlerin "yapabilme" duygusunu, yani öz yeterlik inançlarını artırır (Erdem & Kıngır, 2022). Nitekim Erdem ve Kıngır tarafından yürütülen derleme çalışmasında, çeşitli araştırmaların bulgularına dayanılarak mesleki gelişim programlarına katılımın öğretmenlerin öğretime yönelik öz yeterliklerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Kubilay'ın (2022) çalışmasında hizmet içi eğitim almış öğretmenlerin, hiç almamış öğretmenlere göre öz yeterlik puanlarının anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durum, sürekli eğitimin ve kendini yenilemenin öğretmenlerin kendilerine duydukları güveni desteklediğinin bir göstergesidir.

Öğretmenler, hizmet içi kurslarda yeni bir öğretim yöntemini uygulamayı öğrenip bunu sınıflarında başarıyla denediklerinde ustalık deneyimi yaşamış olurlar; bu da gelecekte benzer görevleri başarabileceklerine dair inançlarını sağlamlaştırır. Bu eğitimler sırasında meslektaşlarıyla etkileşime girip onların başarılı uygulamalarını gözlemleyerek model alma yoluyla dolaylı deneyimler kazanırlar (Erdem & Kıngır, 2022). Tüm bu süreçler, öğretmenlerin öz yeterlik inancının dinamik şekilde yükselmesine katkı sağlar. Dolayısıyla, okullarda hizmet içi eğitim fırsatlarının artırılması ve öğretmenlerin sürekli profesyonel gelişime teşvik edilmesi, daha özgüvenli ve etkili öğretmen profilleri oluşturmak açısından kritik önemdedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, bu araştırma öğretmen öz yeterliliğinin çok boyutlu bir yapı olduğunu ve öğretmenlik mesleğinde kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmenler öz yeterliliği yalnızca akademik bilgi birikimiyle sınırlı görmemiş; kendine güven, mesleki becerileri uygulama yetisi, sosyal

ve duygusal yeterlilik ile güncel gelişmeleri takip edebilme gibi boyutları da içeren geniş bir kavram olarak tanımlamışlardır. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin öz yeterlilik inancını güçlü tutmalarının sınıf içinde rol model olabilme, öğrenciyle etkili iletişim kurma ve öğretim sürecini verimli yürütme açısından vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Nitekim katılımcı öğretmenlerin tamamına yakını, yeterli olduklarını hissetmelerinin öğrencilerinin saygısını kazanmada ve bilgiyi etkin bir biçimde aktarmada belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, yüksek öz yeterlilik inancının öğretmenlerin mesleki performansını ve öğrencilerin öğrenme deneyimini olumlu yönde etkilediğine işaret etmektedir. Araştırma bulguları, öğretmen öz yeterlilik algısının zamanla değişebildiğini ve genellikle mesleki deneyim arttıkça güçlendiğini ortaya koymuştur. Özellikle mesleğin ilk yıllarında kendini yetersiz gören öğretmenler, yıllar içinde deneyim kazandıkça sınıf yönetimi, ders planlama ve problem çözme konularında daha özgüvenli hale geldiklerini belirtmişlerdir. Tecrübe ile gelen bu olumlu değişim, öğretmenlerin "yapabilirim" duygusunu pekiştirmekte ve mesleki yeterlik hissini artırmaktadır. Bununla birlikte, az sayıda öğretmen öz yeterlilik algısının genel olarak çok büyük değişimler göstermediğini, ancak belirli durumlarda dalgalanabildiğini ifade etmiştir. Bu görüş, bazı öğretmenlerin öz yeterlilik inancını daha sabit bir kişisel özellik olarak gördüklerini, ancak yine de olumsuz deneyimlerden veya özel koşullardan geçici olarak etkilendiklerini göstermektedir.

Çalışmada, öğretmenlerin öz yeterlilik duygusunu zayıflatan etmenler de belirlenmiştir. Bulgulara göre, bir öğretmenin kendini yeterli hissetmesini engelleyebilen başlıca faktörlerden biri okul yönetiminin tutumudur. Destekleyici olmaktan uzak, sürekli eleştiren veya suçlayıcı yönetici yaklaşımlarının, öğretmenlerin kendilerine olan güvenini sarstığı görülmüştür. Katılımcılar, idare tarafından takdir edilmemek veya küçük hataların bile abartılı şekilde eleştirilmesi durumlarında öz yeterlilik inançlarının ciddi biçimde zarar gördüğünü dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, veli tutumları ve öğrenci başarısına ilişkin geri bildirimler de öğretmen öz yeterliliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin, öğrencilerinin düşük akademik performansı karşısında bazı öğretmenler sorunu kendilerinde arayarak mesleki yeterliklerinden şüphe duyduklarını ifade etmiştir. Sık sık değişen müfredat, teknolojiye uyum zorlukları ve kuşak farkı gibi eğitim ortamının koşulları da öğretmenlerin zaman zaman bocalamasına ve kendilerini yetersiz hissetmesine yol açabilmektedir. Tüm bu bulgular, dışsal ve kurumsal faktörlerin öğretmen öz yeterlilik inancını zayıflatabileceğini göstermektedir.

Diğer yandan araştırma, öz yeterlilik inancını güçlendiren uygulama ve davranışları da ortaya koymaktadır. Öğretmenler, mesleki özgüvenlerini artırmak için hizmet içi eğitim fırsatlarını, meslektaş desteğini ve özellikle okul yöneticilerinin olumlu liderlik rolünü önemli görmektedir. Nitelikli hizmet içi eğitim programlarına katılmanın, öğretmenlerin bilgi ve becerilerini geliştirerek kendilerine duydukları güveni artırdığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, iş birliğine dayalı bir okul kültürü içinde çalışmak, öğretmenlerin yalnız olmadıklarını hissetmelerini sağlamaktadır. Meslektaşlarıyla deneyim paylaşımı ve dayanışma içerisinde olmak, karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelmede öğretmenlere destek olmakta ve öz yeterlilik algılarını pekiştirmektedir. Okul yöneticilerinin destekleyici ve teşvik edici tutumu, bu bağlamda en belirleyici etmenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenler, yöneticilerinin güven veren, takdir eden ve gelişimlerine yatırım yapan bir yaklaşım sergilemesi halinde kendilerini daha yetkin hissettiklerini belirtmiştir. Özellikle yöneticilerin öğretmenlere rehberlik etmesi, başarılarını fark edip övgüyle pekiştirmesi ve ihtiyaç duyduklarında kaynak sağlaması, öğretmenlerin öz yeterlilik inancını güçlendiren uygulamalar olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgu, okul liderliğinin öğretmen öz yeterliliği üzerindeki çift yönlü etkisine işaret etmektedir: Yapıcı ve destekleyici bir liderlik öğretmenleri güçlendirirken, ilgisiz veya yıkıcı bir yönetim anlayışı tam tersi etki yaratabilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu araştırmadan elde edilen sonuçlar öğretmen öz yeterliliği kavramının gerek öğretmenin mesleki gelişimi gerekse öğretim kalitesi açısından merkezi bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin öz yeterlilik inancı, onların sınıf içi uygulamalarını, öğrencilerle kurdukları iletişim ve etkileşimi doğrudan etkilemektedir. Yüksek öz yeterlilik inancına sahip öğretmenlerin yeniliklere daha açık, sınıf yönetiminde daha etkin ve öğrencilerin ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, öğretmenlerin kendilerini yetkin hissetmelerini sağlayacak bir okul ikliminin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, destekleyici bir okul kültürü, sürekli mesleki gelişim imkânları ve güçlendirici liderlik tutumları, öğretmenlerin öz yeterliliklerinin artmasına katkı sunacak temel unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç itibarıyla, öğretmenlerin öz yeterlik inançlarını besleyen ve onlara değer veren bir eğitim ortamı, hem öğretmenlerin mesleki tatminini ve verimliliğini artıracak hem de eğitim-öğretim faaliyetlerinin kalitesine olumlu yönde yansıyacaktır.

Araştırma bulguları, öğretmen öz yeterlik inancının güçlendirilmesinde birden fazla etkenin birlikte rol alması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda öncelikle öğretmenlerin kendi mesleki gelişimlerinde aktif olmaları ve yeni öğretim yöntemlerini sınıfta uygulamalarıyla deneyim kazanmaları önemlidir. Öğretmenlerin başarılı uygulamalarından elde ettikleri olumlu deneyimleri değerlendirerek öz yeterlik algılarını pekiştirmeleri ve akran etkileşimi yoluyla farklı sınıf yönetimi stratejilerini öğrenmeye açık olmaları önerilmektedir.

Meslektaş desteğinin ve yöneticilerden alınan yapıcı geribildirimin, öğretmenlerin kendilerine olan inancını artırmada kritik bir rol oynadığı görülmüştür; dolayısıyla öğretmenler iş birliği yapmaya ve geri bildirim almaya istekli olmalıdır.

Bunun yanı sıra, okul yöneticileri de öğretmen öz yeterlik inançlarını destekleyecek olumlu bir okul iklimi oluşturma sorumluluğunu taşımaktadır. Yönetim kademesi, öğretmenlere karar alma süreçlerinde daha fazla söz hakkı vererek onların mesleki özerklik duygusunu güçlendirebilir ve sınıfta yenilikçi yöntemler denemeleri için cesaretlendirici olmalıdır. Okul bünyesinde düzenli mesleki gelişim etkinliklerinin gerçekleştirilmesi ve deneyimli öğretmenlerin yeni öğretmenlere mentorluk yapmalarının teşvik edilmesi, bir öğrenme kültürü yaratarak öğretmenlerin kendilerine olan güvenini pekiştirecektir. Ayrıca, yöneticilerin öğretmen başarılarını takdir etmesi ve ihtiyaç duyulan fiziksel veya eğitsel kaynakları sağlayarak öğretmenlerin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmelerine imkân tanıması, öğretmenlerin öz yeterlik algısını olumlu yönde etkileyecektir.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) politika ve programları da öğretmenlerin öz yeterlik inançlarını geliştirmeye odaklanmalıdır. Öğretmen yetiştirme programlarının içeriklerinde öz yeterlik kavramına ve bu inancı pekiştirecek uygulamalı deneyimlere daha fazla yer verilmesi önem arz etmektedir. Hizmet içi eğitimlerin, öğretmenlerin sınıf yönetimi, ders planlama ve etkili iletişim gibi temel becerilerde kendilerine güven kazanmalarını sağlayacak yöntem ve uygulamalara odaklanmalıdır. Bakanlık düzeyinde yeni atanan öğretmenler için mentorluk programlarının yaygınlaştırılması ve okullarda sürekli mesleki gelişim kültürünün teşvik edilmesi, öğretmenlerin kendilerini geliştirebilmelerine imkân sağlayacaktır. Ayrıca, öğretmenlerin emeklerini takdir eden ödüllendirme sistemlerinin hayata geçirilmesi, öğretmen motivasyonunu ve dolaylı olarak öz yeterlik algısını güçlendirecek diğer adımlar olarak görülmektedir. Buna ek olarak, bu araştırmanın bulguları öğretmen öz yeterlik inancı konusunda gelecekte yapılacak çalışmalar için de yol gösterici niteliktedir. Benzer şekilde, farklı branş ve deneyim düzeylerindeki öğretmen gruplarında öz yeterlik inancını etkileyen faktörlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, farklı durumların öğretmen öz yeterliğine etkilerini ortaya koyarak alan yazına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aka, F. N. (2014). *Okul iklimi ile öğretmen öz yeterliği ilişkisine yönelik öğretmen görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Akkoyunlu, B., & Orhan, F. (2003). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmen adaylarının bilgisayar kullanma öz yeterlik inancı ile bilgisayar tutumları arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *24*, 1–10. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7819/102726

Arseven, A. (2016). Öz yeterlik: Bir kavram analizi. *Electronic Turkish Studies*, *11*(19), 63–80.

Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *51*(Özel Sayı 1), Ö395–Ö407. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2428607

Avcı, İ. (2020). *Öğretmenlerin öz yeterlik inançları ile iş doyumları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Bıkmaz, F. H. (2002). Fen öğretiminde öz-yeterlik inancı ölçeği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, *1*(2), 197–210. https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/fen-ogretiminde-oz-yeterlik-inanci-olcegi-toad.pdf

Bülbül, T., & Yordam, M. F. (2018). Öğretmenlerin özyeterlilik algılarının çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşlukları ile ilişkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(1), 447–470. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.412098

Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Steca, P., & Malone, P. S. (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school level. *Journal of School Psychology*, *44*(6), 473–490. https://doi.org/10.1016/j.jsp.2006.09.001

Çapa, Y., Çakıroğlu, J., & Sarıkaya, H. (2005). Öğretmen öz yeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Eğitim ve Bilim*, *30*(137), 74–81. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eb/issue/5451/74092

Çapri, B., & Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(15), 33–53. https://hdl.handle.net/11616/4288

Erdem, Y., & Kıngır, S. (2022). Öğretmenlerin öğretime yönelik öz yeterliklerinin incelenmesi: Bir derleme çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, *12*(1), 165–175. https://doi.org/10.24315/tred.882304

Ertürk, R. (2013). Algı ve öğrenme süreci. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, *38*, 39–52. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/199532

Gazioğlu, F., Ateş, H., & Aydın, A. (2023). Öğretmenlerin fen eğitimine yönelik öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, *4*(2), 311–336. https://doi.org/10.54637/ebad.1279833

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. bs.). Seçkin Yayıncılık.

Ingersoll, R. M., & Strong, M. (2011). The impact of induction and mentoring programs for beginning teachers: A critical review of the research. *Review of Educational Research*, *81*(2), 201–233. https://doi.org/10.3102/0034654311403323

Kansu, A. F., & Hızlı Sayar, G. (2018). Öz yeterlik, yaşam anlamı ve yaşam bağlılığı kavramları üzerine bir inceleme. *Etkileşim*, *1*(1), 78–89. https://doi.org/10.32739/etkilesim.2018.1.11

Kiremit, H. (2006). Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyolojiye ilişkin öz yeterlik inançları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*, 130–139. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7808/102542

Kubilay, F. (2022). Yönetici–öğretmen iş birliği ile öğretmen öz yeterlik algıları arasındaki ilişki. *The Journal of International Educational Sciences*, *9*(30), 350–372. https://doi.org/10.29228/INESJOURNAL.56780

Kurbanoğlu, S. S. (2004). Öz-yeterlik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi. *Bilgi Dünyası*, *5*(2), 137–152. http://bby.hacettepe.edu.tr/yayinlar/uvt_38277.pdf

Özdemir, S., & Kılıç, E. (2014). Okul iklimi ile öğretmen öz yeterliliği arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *20*(3), 353–370. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10357/126930

Öztürk, R. (2022). Öğretmen özyeterliliğini etkileyen unsurların belirlenmesi. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, *3*(2), 28–40.

Sarısoy Aksüt, G. (2022). Ebeveyn öz-yeterliliği üzerine bir derleme: Müdahale programlarına yönelik bir bakış. *Nesne – Psikoloji Dergisi*, *10*(26), 620–636. https://doi.org/10.7816/nesne-10-26-06

Tekin, O. (2023). School climate, teacher self-efficacy and professional satisfaction: A study of relations. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *12*(2), 404–421. https://doi.org/10.14686/buefad.1173625

Turan, C., Demirtaş, Z., & Fidan, K. (2023). Investigating the relationship between self-efficacy and job satisfaction: A research on high school teachers. *Journal of Educational Reflections*, *7*(1), 1–12.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. bs.). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, M., Köseoğlu, P., Gerçek, C., & Soran, H. (2004). Öğretmen öz yeterlik inancı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *26*, 200–210. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7821/102781

COMMUNITY PERCEPTIONS TOWARDS YOUTH-LED SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT PROJECT: EVIDENCE FROM SOUTHERN LUZON, PHILIPPINES

Benedicto B. BALILO JR.
Bicol University Open University, Bicol University, Philippines

Ramon T. DE LEON
Bicol University Open University, Bicol University, Philippines

Jose Carlo B. LAVAPIE
Bicol University Open University, Bicol University, Philippines

Julie Anne C. QUIÑONES
Bicol University Open University, Bicol University, Philippines

ABSTRACT
The Youth of Camarines Sur play a pivotal role in driving sustainable rural economic, social, and environmental development in the Philippines. Their participation and societal understanding, energy, and commitment to human rights and gender equality make them potential agents of change and transformation. The study in Pamplona, Camarines Sur, Philippines, aims to evaluate the project's performance and provide guidance on strategies to foster positive change in both students and educators. This mixed-methods descriptive research assessed the performance of teachers and youth relevant to agriculture and rural development. The data revealed that the overall performance successfully attained its objectives and indicated an alignment of the activities with the intended purpose, in-place valuable interventions, and optimally used the resources with an overall mean of 3.84%. The study demonstrated sustainability through the integration of practical agricultural education into the curriculum, particularly through the utilization of the learning resources that show the local agricultural practices. The intervention strategies, including the provisions of school and community-based agricultural models, and the collaboration with stakeholders, effectively provided practical experience for students and young farmers, reinforcing the project's goals of capacity building and sustainable rural development. Mobility, restricted access to resources, and gaps in digital literacy are challenges encountered. Despite these challenges, the study delivered a significant and impactful life-changing opportunity for the beneficiaries. This suggests that the study has cultivated a feeling of satisfaction and ownership and established the foundation for more resilient and empowered rural communities. And, essential that logistical and digital challenges, as well as enhanced mentorship and community involvement, be strengthened as a strong foundation.

Keywords: community project evaluation, sustainable rural agriculture program, learning assessment kits, young farmers

MOBILE FINANCIAL SERVICES AND FINANCIAL INCLUSION IN RURAL BANGLADESH

Mutasim Billah MAHDEE
Student, Dhaka College, Faculty of Social Science, Department of Political Science, Dhaka-1205, Dhanmondi-Dhaka, Bangladesh

Md. Momin SAGOR
Student, University of Dhaka, Faculty of Social Science, Department of Political Science, Dhaka-1000, Shahbag-Dhaka, Bangladesh

Rimon RAIHAN
Student, University of Rajshahi, Faculty of Social Science, Department of Social Work, Rajshahi-6205, Motihar-Rajshahi, Bangladesh

Abstract
It was found that the idea of digital financial inclusion is now a new development focus in Bangladesh, and mobile financial services (MFS) are one of the tools that are implemented as the tool to bring formal financial systems to the rural population. Even though most of the existing literature is centred on technological adoption and economic success, less attention is paid to the governance and institutional procedures and political-economic forces that affect digital financial inclusion. This knowledge gap is resolved by the paper which addresses the question of how the mobile financial services are controlled and what regulatory framework influences the trends of the financial inclusion in rural Bangladesh. Relying on the political economy approach, in the paper, the influence of state institutions, regulatory policies, the role of private service providers, and local intermediaries on the access and consumption of MFS among those in the rural regions is investigated. The research uses a mixed approach in that it applies both qualitative and quantitative research methods in order to come up with detailed information. In case of the quantitative part, a structured questionnaire was provided to the households surveying (n=150) to obtain the necessary statistics on the trends of MFS adoption and utilisation. The qualitative dimension entailed FGD(=4), KII(=3), and IDI(=5) which allowed developing a deeper knowledge about the underlying social, economic, and institutional dynamics. The paper has presented the three dimensions of influence working in parallel namely policy implementation and regulatory capacity, socio-economic inequalities in access and use, and power relations within digital financial ecosystems. The findings show that despite the fact that MFS has made the basic financial services more accessible, there is skewed inclusion and contingent on such factors as digital literacy, gender, income, and local governance practises. Also, the state reliance on the models of the delivery, which are guided by the markets, has led to the emergence of the new forms of the dependence of the sides of the private, the question on the accountability, consumer protection and the just developmental outcomes. The paper claims that digital financial inclusion in rural Bangladesh should not be viewed as a technological or financial phenomenon per se, but a contentious area of governance with institutional ownership and structural disparities affecting it. It concludes by observing that there is a necessity to have stricter regulatory frameworks and more holistic formulation of policies in order to ensure mobile financial services have relevant roles in rural development and social equity.
Keywords: Digital Financial Inclusion; Mobile Financial Services; Political Economy; Governance; Rural Bangladesh; Mixed-Methods Research

CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT AND AGRIBUSINESS PERFORMANCE IN NIGERIA'S AGRO-INPUT SECTOR: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SMALL-SCALE ENTERPRISES

Dr. Ikenna Charles UKWUABA
University of Nigeria, Nsukka, Department of Agricultural Economics, NIGERIA

Dr. Festus AWOYELU
Dr., University of Nigeria, Nsukka, Department of Agricultural Economics, NIGERIA

ABSTRACT
CRM can significantly influence business performance; however, its uptake and impact among agro-input suppliers in Nigeria remain understudied. To bridge this gap, this study assessed the level of awareness and adoption of CRM, described the CRM strategies employed, evaluated the factors influencing CRM adoption, estimated the profitability of agro-input suppliers, and assessed the effects of CRM adoption on business performance. A multi-stage sampling procedure was used to select 240 agro-input suppliers. Primary data were collected using well-structured questionnaires. Descriptive statistics, binary logistic regression, a net marketing income model, and ordinary least squares regression were used to analyze the data. Most (84%) of the agro-input suppliers were aware of CRM strategies. The majority (54%) of marketers were medium adopters, utilizing quality products and services ($\bar{x}$ = 4.20), timely delivery and effective communication ($\bar{x}$ = 3.83), media engagement ($\bar{x}$ = 3.78), competitive pricing ($\bar{x}$ = 3.65), and relationship building ($\bar{x}$ = 3.50) as key CRM practices. Education, market experience, and market training drove CRM adoption. The agro-input supply enterprise was viable, with an annual net marketing income of ₦ 1,283,544.36. The age of agro-input suppliers (0.002), education (0.004), market experience (64,948), the extent of CRM use (1386), membership in trade associations (0.047), and access to credit (0.039) were drivers of business performance. Improving customer satisfaction and profitability will require regular training on understanding customer needs, relationship-building, and effective feedback mechanisms such as customer surveys and social media reviews.
Keywords: Customer retention, Customer loyalty, Agribusiness, Input sector, Profitability

ADVANCING FORENSIC ACCOUNTING THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DATA ANALYTICS: TRENDS, CHALLENGES AND STRATEGIC IMPLICATIONS

Dr. Deepa C. CHANDWANI
Assistant Professor, R J Tibrewal Commerce College, Ahmedabad, Gujarat University, Ahmedabad, Gujarat, India

Dr. Pragnesh B. DALWADI
Assistant Professor, Government Arts and Commerce College, Barwala, Botad, Gujarat, India
ORCID: 0000-0001-7483-3724

ABSTRACT
Artificial Intelligence (AI) and Data Analytics are changing the way forensic accounting works by helping to find, stop, and investigate fraud more effectively. This paper looks at how these technologies improve the accuracy, efficiency, and openness of financial investigations. It uses a simple, descriptive method based on information collected from studies and reports between 2016 and 2024. The study explains how tools like machine learning, natural language processing, and automated systems are used in fraud detection. The results show that AI and data analytics help identify risks early and allow fraud to be monitored in real time. However, their use is limited because they are expensive, raise concerns about data privacy, may show bias in results, and require skilled professionals who are often in short supply, especially in developing countries. The study concludes that using AI in forensic accounting changes the approach from reacting after fraud happens to predicting and preventing it in advance. It also helps improve corporate governance. The paper suggests training professionals, creating ethical rules for AI use, and encouraging joint research to ensure these technologies are used responsibly.
Keywords: Artificial Intelligence, Data Analytics, Forensic Accounting, Fraud Detection

AUTOREGRESSIVE DISTRIBUTED LAG (ARDL) MODELLING OF SOME SELECTED ECONOMIC VARIABLES

Okorafor U. CHIBUZOR
Department of Statistics, Yaba College of Technology, Yaba, Lagos, Nigeria

C. K. CHIBUZOR
Mathematics and Statistics Department, Federal Polytechnic, Ilaro, Ogun State, Nigeria

Obidiegwu S. O.
Mathematics and Statistics Department, Federal Polytechnic, Ilaro, Ogun State, Nigeria

Abstract
This study examines the effect influence of crude oil trend on the Nigerian economy for the period of 2009 – 2019. Data was secondary obtained from Central Bank of Nigeria Statistical Database. After employing ARDL method to analyse the data, the study confirm that Nigerian economy is influenced by crude oil trend and is significantly positive to inflation rate in the long run. The unit root test shows that only inflation rate was stationary at I(0), whereas crude oil price, crude oil production and export were stationary at I(1). This satisfy the condition of selecting ARDL model that data should have stationary either I(0) or I(1) or both. The production of crude oil and price was used to examine the relationship it has with inflation in the economy. It was discovered that if crude oil price is decreased by 1%, inflation rate will be increased by 0.05%, likewise, inflation rate will increase by 3.99% if production is increased by 1% and equally, crude oil export, if decreased by 1% will negatively affect inflation rate by decreasing it by 3.17%, hence, addressing the objective to confirm whether oil price instability has significant impact on the inflation rate. .From the ARDL results, it was observed that Inflation rate was used as the dependent variable, while others are independent. Number of models evaluated (that is, the number of different lags which have been evaluated before selected optimum lag) are 500 from which ADRL(3,0,0,0) is the selected model. The top 20 models as displayed, hence, the least criteria become the selected ARDL model (3, 0, 0, 0). The CUSUM test statistics lie within the critical bounds, implying that all the co-efficients in the estimated model are stable for the long run relationship and error correction model. But the CUSUM of squares test resulted that the co-efficient in the estimated ECM model and long run relationship is suffering from a bit of structural breaks. This happens when an occasion has affected the trend of a particular series of when there is a visible movement in the past and future movements in a particular series.
Keywords: Autoregressive Distributed Lag (ARDL), Model, Economic Variables

HIERARCHICAL MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS OF IMPACT OF EXCHANGE RATE, INTEREST RATE, INFLATION AND MONEY SUPPLY ON GDP IN NIGERIA (1999-2022)

U. OKORAFOR
Department of Statistics, School of Science, Yaba College of Technology, Yaba, Lagos, Nigeria

R. A. ABOSEDE
Department of Statistics, School of Science, Yaba College of Technology, Yaba, Lagos, Nigeria

ABSTRACT
This study examines the impact of key macroeconomic variables on Nigeria's Gross Domestic Product (GDP) growth over the period 1999 to 2022. Recognizing the challenges posed by economic volatility in Nigeria, the research investigates how money supply, inflation, exchange rate fluctuations, and interest rate influence GDP. Secondary time-series data were sourced from the World Bank, and the analysis was conducted using descriptive statistics, correlation analysis, and hierarchical multiple regression modeling via SPSS. The study first provides a comprehensive review of regression techniques and their applications in economic analysis, setting the foundation for employing hierarchical multiple regression to assess the incremental impact of each variable on GDP. Diagnostic tests confirmed that the data met the assumptions of linearity, homoscedasticity, normality of residuals, and absence of multicollinearity, ensuring the reliability of the model. The results indicate that money supply and exchange rate have significant positive effects on GDP, suggesting that expansionary monetary policies and controlled currency depreciation can stimulate economic growth. Conversely, inflation and interest rate were found to exert statistically significant negative impacts on GDP, underscoring the adverse effects of rising prices and high borrowing costs on economic performance. The final regression model explains approximately 92.9% of the variation in GDP, highlighting the robustness of the model. The final fitted model is **GDP = 5.246E+12 + 1.944E+12(money supply) – 4.603E+11(inflation) + 7.646E+10 (exchange rate) – 1.924E+11(interest rate).** Based on these findings, the study concludes that effective management of monetary policy—including careful regulation of money supply, inflation control, exchange rate stabilization, and interest rate adjustments—is crucial for sustaining economic growth in Nigeria. The research provides empirical evidence to support policy interventions aimed at balancing these macroeconomic factors to enhance overall economic stability and growth.
Keywords: Gross Domestic Product (GDP), inflation rate, exchange rate, interest rate, hierarchical multiple regression

FINANCIAL INCLUSION IN NIGERIA: THE ROLE OF DIGITAL BANKING

Auwal Mohammed ADAMU
General Studies Department, The Federal Polytechnic, Ilaro, Ogun State, Nigeria

Lanre OLAKANMI
General Studies Department, The Federal Polytechnic, Ilaro, Ogun State, Nigeria

Abstract
This research examines the role of digital banking in promoting financial inclusion in Nigeria. The data on automated teller machine (ATM) transactions, Point of Sales (POS) transactions, Online banking transactions and financial inclusion were obtained from the Central Bank of Nigeria (CBN) statistical bulletin and World Development Indicators (WDI) for the period of 2000 to 2024. The study employed fully modified Ordinary Least square (FMOLS) estimation technique to determine the effect of digital banking on financial inclusion in Nigeria. The results revealed that automated teller machines (ATM) and Point of Sales (POS) transactions have positive and significant impact on financial inclusion in Nigeria, while Online banking transactions have negative but insignificant effect on financial inclusion in Nigeria. This indicates that digital banking plays a crucial role in promoting financial inclusion in Nigeria. The study therefore, suggested that financial institutions should expand the reach of automated teller machine and Point of sales services by improving network infrastructures in rural areas so as to encourage banking habit among people in Nigeria.
Keywords: digital banking, financial inclusion, point of sales transaction, automated teller machines.

WATER SCARCITY AND CLIMATE CHANGE: IMPACTS ON AGRICULTURAL SUSTAINABILITY IN SEMI-ARID REGIONS

Lemkimel ZAHRA
Laboratory of Territory, Environment and Development, Department of Geography, Faculty of Humanities and Social Sciences, Ibn Tofail University, Kenitra, Morocco

Benssi HAMID
Laboratory of Territory, Environment and Development, Department of Geography, Faculty of Humanities and Social Sciences, Ibn Tofail University, Kenitra, Morocco

Elwahab FATHALAH
Laboratory of Botany, Biotechnologies, and Plant Protection, Faculty of Sciences, Ibn Tofail University, Kenitra, Morocco
ORCID: 0000-0002-3154-361X

ABSTRACT
Climate change is increasingly affecting agricultural systems worldwide, particularly in semi-arid regions where water scarcity poses a critical challenge to food security and rural livelihoods. Rising temperatures, unpredictable rainfall patterns, and prolonged drought events are contributing to declining crop yields, soil degradation, and increased vulnerability of farming communities. This study investigates the combined impact of climate variability and water scarcity on agricultural sustainability, with a focus on the semi-arid regions of Morocco. Using a combination of meteorological data analysis, crop yield records, and geospatial techniques, we assess trends in temperature, precipitation, and drought indices over the past three decades. The study also evaluates adaptive strategies employed by local farmers, including irrigation management, crop selection, and soil conservation practices. Preliminary results indicate a strong correlation between declining water availability and reduced crop productivity, highlighting the urgent need for climate-smart agricultural practices. Furthermore, the integration of remote sensing and GIS provides critical insights into spatial patterns of vulnerability and potential areas for intervention. These findings underscore the importance of sustainable water management, technological innovation, and policy support to enhance agricultural resilience under changing climatic conditions. By providing a comprehensive assessment of environmental pressures and adaptive responses, this research contributes to informed decision-making for sustainable agriculture and climate adaptation strategies in semi-arid regions.
Keywords: Climate change, Water scarcity, Agriculture, Semi-arid regions, remote sensing, Sustainable agriculture.

KOMPLO ANLATISINDAN KOMPLO ESTETİĞİNE: TÜRK SİNEMASINDA PARANOYA VE GÖRSEL DİL

FROM CONSPIRACY NARRATIVES TO CONSPIRACY AESTHETICS: PARANOIA AND VISUAL LANGUAGE IN TURKISH CINEMA

Doç. Dr. Nermin KÜÇÜKSÖNMEZ
Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-4150-4796

ÖZET

Komplo teorileri sinema çalışmalarında çoğunlukla içerik düzeyinde, anlatılan olaylar ve örtük politik mesajlar üzerinden ele alınmaktadır. Bu sunum ise komplonun ne anlattığından ziyade, izleyiciye nasıl bir izleme deneyimi sunduğuna odaklanarak, Türk sinemasında komployu estetik ve algısal bir rejim olarak tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı, özellikle 2010 sonrası Türk sinemasında komplonun açık anlatılar aracılığıyla değil belirsizlik, güvensizlik ve sürekli tehdit hissi üreten sinemasal tercihler yoluyla kurulduğudur.

Bu çerçevede sunum, Emin Alper'in *Abluka* (2015) ve Tolga Karaçelik'in *Gişe Memuru* (2010) filmlerine odaklanmaktadır. Her iki filmde de komplo, somut olarak gösterilen bir yapıdan ziyade kapalı kadrajlar, sınırlı bilgi akışı, tekrar eden mekânlar ve güvenilmez algı düzeyleri aracılığıyla izleyiciye hissettirilmektedir. İzleyici, karakterlerle birlikte sürekli eksik bilgiyle baş başa bırakılmakta, bu durum paranoyayı bireysel bir psikolojik sorun olmaktan çıkararak ortak bir izleme konumuna dönüştürmektedir.

Sunumun kuramsal çerçevesi, Fredric Jameson'ın "paranoya estetiği" kavramından hareketle oluşturulmaktadır. Bu yaklaşım, paranoyayı patolojik bir sapma olarak değil, geç modern dönemde anlam kurma biçimlerinden biri olarak ele almayı mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Türk sinemasında komplo anlatılarının yalnızca politik içerikler üretmediğini, aynı zamanda izleyiciyi kuşku, belirsizlik ve güvensizlik ekseninde konumlandıran özgül bir estetik deneyim yarattığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Komplo estetiği, paranoya, Türk sineması, görsel dil, izleyici

ABSTRACT

Conspiracy theories in cinema are most often examined at the level of narrative content, focusing on hidden plots, political messages, or ideological implications. This presentation proposes a different perspective by shifting attention from what conspiracy narratives tell to how they operate aesthetically and perceptually within Turkish cinema. Its main argument is that, particularly in post-2010 Turkish films, conspiracy is not constructed through explicit narrative revelations but through cinematic strategies that generate persistent feelings of uncertainty, mistrust, and latent threat.

The presentation focuses on *Abluka* (Emin Alper, 2015) and *Gişe Memuru* (Tolga Karaçelik, 2010) as two key examples. In both films, conspiracy is not represented as a clearly identifiable structure or agent; instead, it is conveyed through closed visual compositions, restricted access to information, repetitive spatial arrangements, and destabilized perceptual positions. Viewers are consistently aligned with characters who lack full knowledge of their surroundings, producing a shared experience of suspicion and disorientation. In this sense, paranoia emerges not as an individual psychological condition but as a collective mode of spectatorship.

The theoretical framework of the presentation draws primarily on Fredric Jameson's concept of paranoia as a cultural logic rather than a pathological deviation. This approach allows paranoia to be understood as a dominant way of making sense of fragmented social realities in late modernity. Ultimately, the presentation argues that conspiracy in Turkish cinema functions less as a narrative device aimed at explanation and more as an aesthetic regime that positions the spectator within a continuous state of doubt, uncertainty, and affective tension.

Keywords: Conspiracy aesthetics, Paranoia, Turkish cinema, Visual language, Spectatorship

DİJİTAL YERLİLERE, DİJİTAL OKURYAZARLIK VE DİJİTAL VATANDAŞLIK PERSPEKTİFLERİNDEN ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

A CRITICAL LOOK AT DIGITAL NATIVES FROM THE PERSPECTIVES OF DIGITAL LITERACY AND DIGITAL CITIZENSHIP

Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÖZTAT
Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü
ORCID NO: 0000-0002-6988-7389

ÖZET

Dijital kuşaklara ilişkin tartışmalar, özellikle "dijital yerli" kavramı etrafında şekillenmekte ve bu kuşağın dijital teknolojileri doğuştan sezgisel biçimde kullandığı varsayımına dayanmaktadır. Dijital yerliler çoğu zaman hızlı öğrenen, çoklu görev yapabilen ve dijital ortamlarda yüksek beceriye sahip bireyler olarak tanımlanmakta; bu yaklaşım, dijital yeterliliğin yaş temelli bir özellik olduğu kabulünü güçlendirmektedir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, dijital yerliliğin homojen bir kuşak deneyimine indirgenemeyeceğini ve yaşın tek başına belirleyici bir değişken olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dijital yerlilik, teknik becerilerden ziyade erişim, kullanım biçimleri, eleştirel farkındalık ve sosyoekonomik koşullarla birlikte değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma, dijital yerlilik söylemini eleştirel bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada literatür taramasına dayalı kuramsal bir yaklaşım benimsenmiş; dijital yerlilik kavramı, dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık kavramları ışığında tartışılmıştır. Bulgular, dijital teknolojilerin bireylere sunduğu etkileşim, ifade ve katılım olanaklarının, aynı zamanda yeni denetim ve bağımlılık biçimlerini de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Dijital yerlilerin teknolojiyi yoğun biçimde kullanmalarına rağmen bilgi doğrulama, mahremiyet yönetimi ve eleştirel değerlendirme gibi alanlarda sınırlılıklar yaşayabildikleri görülmektedir. Sonuç olarak dijital yerlilik, yalnızca teknik yeterlilik ya da yaş temelli bir kuşak özelliği olarak değil; etik, politik ve toplumsal boyutlarıyla ele alınması gereken bir özneleşme biçimi olarak değerlendirilmelidir. Dijital özgürlük söyleminin sınırları, dijital vatandaşlık ve eleştirel farkındalık kavramları çerçevesinde yeniden düşünülmelidir.

Anahtar kelimeler: Dijital kuşaklar, Dijital yerlilik, Dijital okuryazarlık, Dijital vatandaşlık.

ABSTRACT

Discussions on digital generations are largely shaped around the concept of "digital natives" and are based on the assumption that this group uses digital technologies intuitively from birth. Digital natives are often described as individuals who learn quickly, multitask effectively, and possess high levels of digital competence; this perspective reinforces the notion that digital proficiency is primarily age-based. However, recent studies demonstrate that digital nativeness cannot be reduced to a homogeneous generational experience and that age alone is not a sufficient determinant. In this context, digital nativeness emerges as a multidimensional phenomenon that should be evaluated not only through technical skills but also in relation to access, usage patterns, critical awareness, and socioeconomic conditions. This study aims to examine the discourse on digital natives from a critical perspective. This study adopts a theoretical approach based on the literature; the concepts of digital nativeness, digital literacy, and digital citizenship are discussed in detail. The findings indicate that while digital technologies provide individuals with opportunities for interaction, expression, and participation, they simultaneously introduce new forms of control and dependency. Despite their intensive use of digital technologies, digital natives may experience limitations in areas such as information verification, privacy management, and critical evaluation. In conclusion, digital nativeness should not be understood merely as a matter of technical competence or an age-based generational trait, but rather as a form of subjectivity that must be examined through ethical, political, and social dimensions. The boundaries of the discourse on digital freedom should therefore be reconsidered within the frameworks of digital citizenship and critical awareness.

Keywords: Digital generations, Digital nativeness, Digital literacy, Digital citizenship.

GİRİŞ

Dijital çağ, insan yaşamının üretim, iletişim, öğrenme ve kimlik inşası süreçlerini dönüştürerek bireyin toplumsal konumunu yeniden tanımlamıştır. Teknoloji artık yalnızca bilgiye erişim aracı değil; bireyin kimliğini, sosyal ilişkilerini ve düşünme biçimlerini şekillendiren bir kültürel ekosistem haline gelmiştir (Castells, 2012; van Dijck, 2013). Dijital ortamda birey hem bir özne hem de nesnedir: bir yandan üretir, paylaşır, öğrenir; öte yandan izlenir, yönlendirilir ve veriye dönüştürülür (Zuboff, 2019).

Bu dönüşüm, "özgürlük" ve "bağımlılık" arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmıştır. Dijital teknolojiler, bireye, görünürde sınırsız bir ifade alanı sağlarken; aynı zamanda dikkat ekonomisi, algoritmik gözetim ve veri sömürgeciliği yoluyla onu sürekli denetim altında tutmaktadır (Couldry ve Mejias, 2019). Günümüz bireyinin dijital deneyimi, hem özgürlük hem de gönüllü gözetim biçiminde yaşanmaktadır. Bu süreçte dijital deneyim, alışık olduğumuz toplumsal kuşaklara da yön vermiş, dijital kullanımla ilişkilendirilen yeni toplumsal kuşaklar tartışılmaya başlamıştır.

Dijital kuşaklara ilişkin farklı yaklaşımlar olsa da yıl açısından değerlendirilecek olursa; 1970 ve öncesinde doğanlara dijital göçmen, 1970-1999 arasında olanlara dijital melez ve 2000'lerden günümüze dek gelen kuşağa dijital yerliler denildiği bilinmektedir (Kakırman Yıldız, 2012). Özellikle Prensky'nin (2001) "dijital yerli" kavramı, bu dönüşümün başlangıcında teknolojiyi doğuştan içselleştiren kuşakları tanımlamak için ortaya atılmıştır. Ancak sonraki yıllarda bu kavram, yaş temelli aşırı genellemeleri nedeniyle ciddi eleştiriler almıştır (Bennett ve ark., 2008; Helsper ve Eynon, 2010). Yeni araştırmalar, dijital becerilerin yaşla değil; eğitim, gelir, kültürel sermaye ve teknolojik erişimle ilişkili olduğunu göstermektedir (Livingstone ve Helsper, 2010).

Türkiye'de dijital kuşak farklılıkları; dijital uçurum, sosyoekonomik ve bölgesel eşitsizlikler bağlamında tartışılmaktadır (Dağlı, 2022; Arun ve Elmas, 2020). Türkiye'de genç kuşağın önemli bir kısmının teknolojiyi eğlence amaçlı kullandığı (Erten, 2019); bilgiyi ulaşma ve araştırma düzeylerinin düşük olduğu (Uslu ve ark., 2025), üretime dönük dijital okuryazarlık gerektiren süreçlerle yeterli düzeyde olmadıkları (RTÜK, 2022) ifade edilmektedir. Bu doğrultuda bilgi ve üretim süreçlerine entegre olamayan gençlerin, özgürlükten ziyade pasif bir katılımla dijitalleşme sürecinde bulundukları öne sürülebilmektedir.

Aynı zamanda dijitalleşme, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir ideoloji de ürettiği yönünde eleştirilmektedir. Lyon (2018) bu durumu "gözetim kültürü" olarak adlandırmaktadır. Buna göre, gözetim artık baskı değil, rıza ile kurulan bir yaşam biçimidir. Birey özgür olduğunu düşünürken, aslında sistemin veri akışını sürdüren bir unsur haline gelmektedir. Bu paradoksla beraber, günümüz insanının dijital ortamdaki serüveninin özgürlükle kölelik arasındaki konumu merak konusudur.

Bu bağlamda, dijital yerlilik yalnızca bir teknoloji kullanma becerisi değil, modern özneleşme biçimi olarak incelenmelidir. Söz edilen problemden hareketle bu çalışmada dijital yerlilik kavramı, dijital yerlilere ilişkin olumlu bir zeminde kullanılan dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık kavramları ışığında tartışılacaktır. Çalışmanın bulgularının dijital kuşaklara ilişkin tartışmalara katkı sağlaması öngörülmektedir.

DİJİTAL KUŞAKLAR ÜZERİNE

Toplumsal kuşak kavramı, belirli tarihsel dönemlerde doğan bireylerin benzer ekonomik, siyasal, kültürel ve teknolojik koşullarda yetişmeleri sonucunda ortak tutum, davranış ve kimlik örüntüleri geliştirdiklerini öne sürmektedir. Mannheim'ın (1952) kuşak kuramı, kuşakları biyolojik yaş grupları olarak değil, toplumsal deneyim ortaklığı üzerinden tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, kuşakları tarihsel kırılma anlarının yarattığı kolektif bilinçle ilişkilendirmektedir. Strauss ve Howe'un (1991) kuşak kuramı ise X, Y, Z gibi isimlendirmelerle kuşakları dönemsel, kültürel ve tüketim alışkanlıkları üzerinden sınıflandırmıştır. Dijital çağla birlikte kuşakların yalnızca sosyokültürel değil, aynı zamanda teknolojik deneyimlerle biçimlendiği kabul edilmiş; kuşak tartışmaları internet, dijital medya, yapay zekâ ve mobil teknolojiler ekseninde yeniden düşünülmeye başlanmıştır. Böylece teknoloji, kuşak analizinin belirleyici etkenlerinden biri hâline gelmiştir.

Bu dönüşümün sonucu olarak 2000'lerden itibaren literatürde "dijital kuşaklar" kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital kuşak yaklaşımı, bireylerin dijital teknolojilere erişim düzeylerine, bu teknolojilerle büyüyüp büyümediklerine ve günlük yaşamlarında teknolojiye verdikleri role göre sınıflandırılabileceğini öne sürmektedir.

Kavramın çıkış noktası, Prensky'nin (2001) "dijital yerliler" ve "dijital göçmenler" ayrımıdır; ona göre dijital teknolojilerle doğan kuşaklar teknolojiyi sezgisel biçimde kullanırken, öncesinde doğanlar bu kültüre sonradan uyum sağlamaktadır. Ancak Bennett ve arkadaşları (2008), bu yaklaşımın yaş merkezli genellemeler yaptığını belirterek, dijital becerilerin yaşla değil, eğitim ve sosyoekonomik sermayeyle ilişkili olduğunu savunarak eleştirmiştir. Helsper ve Eynon (2010) da dijital kuşakların biyolojik değil kültürel ve deneyimsel bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu tartışmalar, dijital kuşakların tarihsel, sosyal ve teknolojik bağlamda çok boyutlu incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Dijital kuşak tipolojileri çoğunlukla üç kategoride ele alınmaktadır; dijital göçmenler, dijital melezler ve dijital yerliler. Dijital göçmenler, analog dünyada doğmuş olup dijital teknolojilere yetişkinlikte uyum sağlamaya çalışan gruptur; teknolojiyi işlevsel kullanmalarına rağmen dijital kültürü sonradan öğrenmektedirler (Prensky, 2001). Dijital melezler, hem analog hem dijital deneyimleri birlikte taşıyan, geçiş döneminde yetişmiş bireylerdir ve teknolojiyi seçici, amaç odaklı ve eleştirel kullanabildikleri için avantajlı bir konumda oldukları ileri sürülmektedir (Kakırman Yıldız, 2012; Pavez ve Correa, 2020). Dijital yerliler ise dijital teknolojilerle doğmuş, ekran, internet ve sosyal platformları yaşamın doğal parçası olarak içselleştirmiş kuşakları ifade etmektedir. Bu üçlü ayrım, teknolojiye sahip olma, kullanım kültürü, öğrenme biçimleri ve dijital farkındalık düzeyleri açısından kuşaklar arasında önemli farklılıklar bulunduğuna işaret etmektedir.

Dijital yerlilere ilişkin araştırmalar, onları yalnızca belirli bir yaş aralığına sıkışmış bir nesil olarak değil dijital farkındalık açısından da tartışmaktadır. Selwyn (2009) gençlerin dijital teknolojilerle etkileşimlerinin çeşitli ve genellikle sıradan olduğunu, yersiz teknolojik ve biyolojik determinizm ile ilgili olan bu durum nedeniyle dijital yerlilerle ilgili popüler tasvirlerin tam tersi bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde Hargittai (2010), gençlerin internet kullanım sıklığı benzer olsa bile dijital beceri düzeylerinde belirgin farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Brown ve Czerniewicz (2010) ise dijital yerlilik tartışmalarında yaşın tek belirleyici olamayacağını, dijital erişim ve kullanım fırsatlarının daha belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da gençlerin dijitali yoğun kullansalar bile araştırma, doğrulama, üretim ve mahremiyet yönetimi konusunda sınırlı becerilere sahip olabildiklerini ortaya koymaktadır (RTÜK, 2022). Bu nedenle dijital yerlilik çoğu zaman özgürlük ve yaratıcılıkla ilişkilendirilse de literatür, bu kuşağın aynı zamanda dijital farkındalık açısından mahremiyet veya doğrulama gibi risklerle karşı karşıya olabileceğini göstermektedir.

DİJİTAL YERLİLİK VE DİJİTAL OKURYAZARLIK

Eğitim alanında dijital yerlilik söylemi, gençlerin teknolojiyi sezgisel ve doğal biçimde kullandıkları yönündeki yaygın varsayımı güçlendirmiş; bu durum öğretim tasarımlarının ve eğitim politikalarının tartışmalı temellere dayanmasına yol açmıştır. Alandaki tartışma zemininde; dijital yerlilik iddiasının bilişsel psikoloji ve öğrenme bilimleriyle uyumlu olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Kirschner ve De Bruyckere (2017) gençlerin çoklu görev yapabildiği, hızlı öğrendiği veya teknolojiyi otomatik bir sezgiyle kullandığına dair söylemlerin eğitimde mit niteliği taşıdığını ve bilimsel olarak desteklenmediğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Pangrazio (2016), gençlerin teknolojiye aşina olmalarının onların eleştirel dijital okuryazarlık, içerik üretimi, anlam oluşturma ya da bilgi doğrulama gibi üst düzey dijital becerilere sahip oldukları anlamına gelmediğini vurgulayarak dijital yerlilik kavramının pedagojik açıdan sorunlu olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalar, dijital yerlilik söyleminin eğitimde; teknolojik aşinalığı, öğrenme yetkinliğiyle karıştıran indirgemeci bir anlayış oluşturulduğunu öne sürmektedir.

Dijital yerlilik söylemi, eğitim alanında gençlerin zaten "doğuştan dijital okuryazar" olduğu varsayımını güçlendirirken, son yıllarda yapılan çalışmalar bunun ciddi bir indirgeme olduğunu düşündürmektedir. Dijital yerlilerin kendiliğinden gelişmiş ileri düzey dijital becerilere sahip olduğu varsayımının ampirik olarak doğrulanmadığı, bu varsayıma göre tasarlanan öğretim modellerinin öğrenmeyi kolaylaştırmak yerine zorlaştırabildiği vurgulanmaktadır (Kirschner ve De Bruyckere, 2017). Ilomäki ve arkadaşları (2016) ise dijital yetkinlikleri yalnızca teknik beceriler olarak değil; bilgiyi bulma, okuma ve değerlendirme ile birlikte, internetten elde edilen bu bilgiye dayalı olarak bireyin kendi performansını planlama süreçlerini de kapsayan çok boyutlu bir alan olarak ele almaktadır. Hobbs (2011), dijital ve medya okuryazarlığının beş temel bileşenden oluştuğunu ifade etmektedir.

Bunlar**;** hem bilgiye hem de eğlenceye erişmek için metinlerin, araçların ve teknolojilerin kullanımı; eleştirel düşünme, analiz ve değerlendirme becerileri; mesaj oluşturma ve yaratıcılık pratiği; derinlemesine düşünme ve etik düşünme becerisi ile bireysel ve işbirlikçi çabalarla toplumsal eyleme aktif katılımdır. Görüldüğü üzere Hobbs (2011), derinlemesine düşünme ve eleştirel kullanıma vurgu yaparak, dijital becerilerin yalnızca araç kullanımından çok daha geniş bir yeterlik alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak, dijital yerliler için dijital okuryazarlık tartışmaları, gençlerin çevrim içi ortamlarda yanlış bilgi, propaganda ve manipülasyonla karşı karşıya kaldıklarında özellikle eleştirel dijital okuryazarlık becerilerine ihtiyaç duyduklarını; dolayısıyla eğitimcilerin dijital yerlilik mitine yaslanmak yerine bu tür eleştirel becerileri sistemli biçimde öğretmesi gerektiğini göstermektedir (Lander, 2018).

Eğitim bağlamında yapılan yeni çalışmalar da bu vurguyu desteklemektedir. Bu doğrultuda sadece dijital okuryazarlığın yeterli olmadığı, eleştirel dijital okuryazarlığın gençler açısından daha önemli olabileceğini öne süren çalışmalar bulunmaktadır (Pangrazio, 2016; McGillivray ve ark., 2015). Diğer yandan dijital okuryazarlıkla ilgili Türkiye'de dikkat çeken bir çalışmada, Ünal ve Korkmaz (2023)**,** ortaöğretim öğrencilerinde dijital okuryazarlık ve dijital bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur.

COVID-19 pandemisi ile birlikte eğitim ortamının hızla dijitalleşmesi, dijital yerlilere atfedilen "teknolojiye doğuştan yatkınlık" varsayımının yeniden tartışılmasına yol açmıştır. Birçok çalışma, gençlerin dijital araçlara aşina olmalarının, uzaktan eğitim süreçlerinde etkili öğrenme stratejileri geliştirdikleri anlamına gelmediğini göstermiştir. Adedoyin ve Soykan'ın (2020) çalışması, pandemi döneminde öğrencilerin yalnızca çevrim içi platformlara erişimle öğrenme süreçlerini sürdüremediklerini; dijital yeterlik eksikliği, dikkat dağınıklığı, sosyoekonomik engeller, bilişsel yük ve stres gibi etmenlerin uzaktan eğitimde önemli zorluklar yarattığını göstermektedir. Bu bulgu, dijital yerliliğin "kolay adapte olma" söyleminin pandemi koşullarında büyük ölçüde geçersizleştiğini göstermektedir.

Dijital yerlilerin uzaktan eğitimde özellikle etkileşim eksikliği**,** çoklu dikkat bölünmesi**,** dijital yorgunluk**,** motivasyon kaybı ve algoritmik ortamlarla aşırı temas gibi faktörlerden olumsuz etkilendiğine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Aristovnik ve arkadaşlarının (2020) 62 ülkeden 30.000 öğrenciyle gerçekleştirdiği küresel araştırma, genç kuşakların çevrim içi derslerde dikkatlerini sürdürmekte zorlandıklarını, sosyal izolasyonun öğrenme motivasyonunu düşürdüğünü ve dijital ortamların bilişsel yükünü yönetemediklerini göstermektedir. Bu durum, dijital yerlilerin yüksek teknoloji aşinalığına rağmen öğrenme sürecinde teknik beceriden çok daha fazlasına ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Sharma ve Chintalapati 'nin (2022) çalışması, pandemi döneminde gençlerin öğrenme sorumluluğunu dijital ortamlarda üstlenmekte zorlandıkları ifade edilmiştir. Türkiye bağlamındaki araştırmalar da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Bozkurt ve Sharma (2020) pandemiyle hızlanan uzaktan eğitimin, dijital yerliler dahil tüm öğrenciler için "acil uzaktan eğitim" niteliğinde olduğunu ve pedagojik açıdan ciddi sınırlılıklar ürettiğini vurgulamaktadır.

Eğitim bağlamında dijitalleşmenin oluşturduğu yeni öğrenme alanlarında öne çıkan önemli kavramlardan biri öğrenen özerkliğidir. Reinders ve White (2016), teknolojinin öğrenen özerkliği kavrayışını dönüştürdüğünü ve bu kavramın çağdaş eğitim tartışmalarında merkezi bir yer edindiğini belirtmektedir. Öğrenciler dijital araçlarla kendi öğrenme süreçlerini yönetmekte, bilgiye hızlı erişmekte ve çevrim içi topluluklarda aktif rol alabilmektedirler. Ancak bu durum, kurumsal platformlara olan bağımlılığı da artırmaktadır. Google Classroom, Zoom veya Moodle gibi araçlar bilgiye erişimi kolaylaştırırken, aynı zamanda veri akışını merkezîleştirmekte ve bireysel mahremiyetin sınırlarını daraltmaktadır (Dassel ve Klein, 2023; Krutka ve ark., 2021). Bu durum, dijitalleşmenin öğrenen özerkliğini güçlendirdiği kadar, onu belirli teknolojik altyapılara bağımlı ve görünür getiren ikili bir yapı ürettiğini göstermektedir. Öğrencinin kendi öğrenme sürecini yönetebilme kapasitesinin artışı, aynı zamanda platformların gözetimini de beraberinde getirmektedir.

DİJİTAL VATANDAŞLIK MI, DENETİMLİ ÖZERKLİK Mİ?

Dijital kültür, özellikle dijital yerliler için bilgiye erişim, ifade ve katılım alanında özgürleşme imkânı sunmaktadır. Castells'in (2012) belirttiği gibi, günümüz ağ toplumunda dijital iletişim ağları, bireylerin kendi yaşamlarının öznesi hâline gelerek özerkliklerini kurabildikleri bir alan yaratmaktadır.

Ağ temelli toplumsal hareketler, insanların kendi yaşamlarının öznesine dönüşme yönündeki kültürel projesini güçlendirmektedir. Bu özgürleşme yalnızca çevrim içi katılımla sınırlı değildir. Castells'in özerklik alanı olarak tanımladığı hibrit yapı, siber uzam ile fiziksel kamusal alanın birleşiminden doğan yeni bir demokratik katılım mekânı yaratmaktadır (Castells, 2012). Ancak bu özerkliğin dijital platformların sahiplik yapıları, algoritmik yönlendirmeler ve veri temelli gözetim pratikleriyle iç içe geçtiği düşünüldüğünde, dijital yerliliğin özgürlük yüzü çoğu zaman denetimli bir özerklik formuna dönüşebilmektedir. Böylece dijital vatandaşlık, yalnızca katılım ve ifade özgürlüğü değil, aynı zamanda özgürlüğün sınırlarını fark etme ve gözetim koşullarında özerkliği koruma mücadelesi hâline gelmektedir.

Ancak bu "özerklik alanı"na ilişkin iyimser çerçeve, eleştirel paradigmayı benimseyenler tarafından daha temkinli değerlendirilmektedir. Fuchs (2020), dijital iletişim teknolojilerinin kapitalist toplumda "özgürleştirme kadar egemenlik de üreten diyalektik bir karaktere sahip olduğunu" belirtmektedir. O'na göre kapitalist iletişim, görünürde özgürlük ve ifade alanı sunsa da, gerçekte "egemenliği iletişim yoluyla yeniden üreterek yabancılaşma" üretmektedir (Fuchs, 2020). Sosyal medyada kullanıcıların içerik üretimi çoğu zaman yaratıcı özerklik olarak sunulmaktadır; oysa bu faaliyet, platformlar için değer üreten dijital emek biçimine dönüşmektedir. Fuchs (2020), küresel iletişim sisteminde kullanıcıların ve içerik üreticilerinin **"**küresel iletişim şirketleri için ürettiklerini ve bu şirketler tarafından sömürüldüklerini**"** vurgulamaktadır. Böylece Castells'in (2012) özerklik potansiyeliyle tanımladığı dijital alan, Fuchs'un (2020) perspektifinden bakıldığında, özgürlükten çok, denetim ve sömürünün iç içe geçtiği sahte bir özerklik düzlemine dönüşmektedir.

Ancak söz edilen özgürlük mücadelesi mutlak değil, koşullu bir bilinç hali olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bireyin görünürde özerk davrandığını, ancak bu davranışın platform politikalarıyla sınırlandığı öngörülmektedir. Yani dijital özgürlük, denetimle iç içe geçmiştir. Sosyal medya kullanıcılarının içerik üretiminde "özgür" görünmesi, aslında algoritmik görünürlük ve etkileşim sistemleri tarafından belirlenmektedir.

Toplumsal düzeyde dijital yerlilik, yeni bir kamusal alan yaratmıştır. Papacharissi'ye (2015) göre duygulanımsal kamular, dijital ağlar aracılığıyla oluşan ve siyasal söylemin duygulanım ile iç içe geçtiği yeni katılım biçimleridir. Bu kamular, toplumsal meseleleri yalnızca bilgi paylaşımıyla değil, duygulanımın dolaşımı ve ortak bir his üretimi üzerinden tartışmakta; böylece çevrim içi etkileşim, rasyonel tartışmadan ziyade duygulanımsal bağlarla örülmüş bir kamusallık yaratmaktadır. Duygulanımsal kamular, bireylerin yalnızca fikirlerini değil, hislerini de dolaşıma sokarak, politik katılımın biçim ve yoğunluğunu dönüştüren ağa dayalı bir kamusal etkileşim ortaya çıkarmaktadır.

Bu yeni kamusal alan, sağladığı yeni etkileşim imkanları ile beraber aynı zamanda gözetim mekanizmalarıyla da çevrilidir. Sosyal medyada ifade özgürlüğü, algoritmik görünürlük politikalarıyla koşullanmaktadır. Dijital yerli, düşüncelerini özgürce paylaşırken bile, sistemin beğeni ve erişim kriterlerine uymak zorundadır (Singh, 2023)

Bu durum, "denetimli özerklik" olarak tanımlanabilmektedir. Birey özgür görünmekte, ancak sistemin kurallarına göre hareket etmektedir. Bu çelişki, Foucault'nun (1977) panoptikon modelinin dijital bir uzantısı olarak yorumlanabilmektedir. Gözetim artık dışsal değil, içselleştirilmiştir. Kullanıcı, kendi davranışlarını sistemin beklentilerine göre kendiliğinden ya da gönüllü düzenlemektedir.

Düşünsel olarak bu durum; Kantçı özerklik anlayışının -yani bireyin kendi yasasını kendisinin koyabilme yetisinin- dijital çağda aşındığını göstermektedir (Kant, 1998). Artık özerklik, bireysel iradeden çok, platformların izin verdiği sınırlar içinde mümkündür. Gerçek dijital özgürlük, teknolojiyi kullanma becerisi değil, onu sorgulama cesareti ile mümkün görünmektedir.

Dijital özgürlüğün yansıma bulduğu bir alan olarak kabul edilen dijital vatandaşlık, dijital yerliler açısından yalnızca çevrim içi katılım ya da ifade özgürlüğü pratikleriyle sınırlı bir kavram değildir; aksine, ağ temelli iktidar ilişkileri içinde tanımlanan yeni bir yurttaşlık rejimini ifade etmektedir. Mossberger ve arkadaşları (2007), dijital vatandaşlığı bireylerin dijital ortamlarda haklarını kullanabilme, kamusal yaşama katılabilme ve siyasal süreçlere erişebilme kapasitesi üzerinden tanımlamaktadır. Bu çerçevede dijital yerliler, teknolojik araçlarla doğmuş olmaları nedeniyle avantajlı görünse de, bu durum onların otomatik olarak güçlenmiş dijital yurttaşlar olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, platformların sahiplik yapıları ve algoritmik yönetişim biçimleri, dijital yerlilerin yurttaşlık pratiklerini belirleyen yapısal sınırlar üretmektedir.

Dijital platformların kamusal alan işlevi görmesi, dijital vatandaşlığı klasik yurttaşlık anlayışından farklı bir düzleme taşımaktadır. Dahlgren'e (2005) göre yurttaşlık, yalnızca hukuki bir statü değil, kamusal iletişim yoluyla kurulan kültürel ve pratik bir ilişkidir. Dijital yerliler için bu ilişki, büyük ölçüde sosyal medya platformları üzerinden kurulmakta; ancak bu alanlar, Habermasçı anlamda eşit ve özgür bir kamusal alan olmaktan ziyade, ticarileştirilmiş ve veri temelli ortamlardır. Böylece dijital vatandaş, kamusal söyleme katılırken aynı zamanda metalaştırılan bir özne hâline gelmektedir. Bu ikili konum, dijital vatandaşlığın özgürleştirici potansiyelini yapısal bir gerilimle birlikte üretmektedir.

Bu noktada dijital vatandaşlık, dijital yerliler için giderek platforma bağımlı bir yurttaşlık biçimine dönüşmektedir. Couldry ve Mejias (2019), veri sömürgeciliği kavramsallaştırmasıyla kullanıcıların dijital ortamlardaki varlığının, sistematik biçimde veri çıkarımına dayalı bir iktidar ilişkisi içinde yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Dijital yerli, yurttaş gibi konuşmakta; ancak platformun izin verdiği ölçüde görünür olmakta ve etkide bulunabilmektedir. Bu durum, dijital vatandaşlığın hukuki ya da siyasal olmaktan çok, teknik ve ekonomik koşullarla belirlenen kırılgan bir statüye sahip olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla dijital yerliler açısından dijital vatandaşlık, yalnızca katılım imkânlarının genişlemesi değil, aynı zamanda hakların belirsizleşmesi anlamına da gelmektedir. Zuboff'un (2019) gözetim kapitalizmi yaklaşımı, dijital ortamlarda bireyin davranışlarının sürekli izlenmesi, öngörülmesi ve yönlendirilmesi yoluyla özerkliğin aşındığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dijital vatandaş, kamusal alanda var olurken aynı zamanda davranışsal verileri üzerinden yönetilen bir özneye dönüşmektedir. Böylece dijital vatandaşlık, özgürlük söylemiyle sunulsa da, pratikte denetim ve yönlendirme mekanizmalarıyla iç içe geçmektedir.

Dijital vatandaşlık, dijital yerliler için kendiliğinden kazanılan bir haklar bütünü değil; platform iktidarı, veri ekonomisi ve algoritmik yönetişim koşulları altında sürekli yeniden tanımlanan siyasal bir konumdur. Bu durum, dijital yerliliğin özgürlük vaadini, klasik yurttaşlık ideallerinden farklı olarak, denetimli ve koşullu bir yurttaşlık rejimi içinde ele almayı gerekli kılmaktadır. Dijital vatandaşlık, bu anlamda dijital yerliliğin etik bir tamamlayıcısı değil; onun sınırlarını ve çelişkilerini görünür kılan eleştirel bir kavram olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada dijital kuşaklara ilişkin yaygın sınıflandırmalar eleştirel bir bakışla değerlendirilmiş; özellikle teknolojik yeterliliğe doğuştan sahip olduğu varsayılan dijital yerliler odağa alınmıştır. Literatürde dijital yerlilik çoğu zaman hız, sezgisellik ve teknik beceri üzerinden olumlu bir konumda ele alınsa da, bu çalışma dijital yerliliğin özgürlük, özerklik ve farkındalık bakımından daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dijital teknolojilerin bireye sunduğu olanakların, aynı zamanda algoritmik yönlendirme, veri temelli gözetim ve platform bağımlılığı gibi yeni kontrol biçimlerini de beraberinde getirdiği gösterilmiştir (Castells, 2012; Couldry ve Mejias, 2019; Zuboff, 2019). Bu bağlamda dijital yerlilik, yalnızca teknik yeterlilik üzerinden değil, etik, politik ve toplumsal boyutlarıyla ele alınması gereken bir özneleşme biçimi olarak değerlendirilmiştir.

Eğitim alanı açısından elde edilen bulgular ve tartışmalar, dijital yerlilerin teknolojiye aşinalıklarının, öğrenme süreçlerinde eleştirel düşünme, bilgi doğrulama ve öğrenen özerkliği gibi üst düzey yeterliklerle otomatik olarak örtüşmediğini göstermektedir. Dijital yerlilik söyleminin eğitim politikalarında çoğu zaman indirgemeci biçimde kullanıldığı; bu durumun pedagojik tasarımları zayıflattığı görülmektedir (Kirschner ve De Bruyckere, 2017; Pangrazio, 2016). Özellikle pandemi süreciyle hızlanan uzaktan eğitim deneyimleri, dijital yerlilerin dikkat yönetimi, motivasyon, bilişsel yük ve öğrenme sorumluluğu gibi alanlarda ciddi desteklere ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur (Adedoyin ve Soykan, 2020; Aristovnik vd., 2020). Bu nedenle eğitim bağlamında dijital yerlilerin yalnızca teknoloji kullanıcıları olarak değil, eleştirel ve özerk öğrenenler olarak desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dijital vatandaşlık perspektifinden bakıldığında ise dijital yerlilerin çevrim içi katılım pratiklerinin, demokratik bir yurttaşlık deneyiminden ziyade, platformlara bağlı, denetimli ve koşullu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dijital vatandaşlık, bu bağlamda yalnızca ifade özgürlüğü ve katılım imkânlarıyla değil; mahremiyet, veri hakları, algoritmik şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi boyutlarla birlikte ele alınmalıdır (Mossberger, Tolbert ve McNeal, 2007; Dahlgren, 2005).

Çalışma, dijital yerlilerin kamusal alanda görünür olsalar dahi, bu görünürlüğün platformların ekonomik ve teknik sınırları içinde şekillendiğini; dolayısıyla dijital vatandaşlığın klasik yurttaşlık anlayışından farklı, kırılgan bir statü sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede dijital yerlilerle ilgili tartışılması gereken başlıca alanlar; eleştirel farkındalık, etik duyarlılık, öğrenen özerkliği ve dijital hak bilinci olarak öne çıkmaktadır. Dijital yerlilerin eğitim ve dijital vatandaşlık süreçlerinde desteklenmesi, yalnızca teknik becerilerin geliştirilmesiyle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda algoritmik sistemlerin işleyişini anlama, veri ekonomisini sorgulama ve dijital ortamlarda etik kararlar verebilme kapasitelerini de içermelidir (Hobbs, 2011; Livingstone, 2019). Bu destekler, bireyin dijital ortamlarda yalnızca uyum sağlayan bir kullanıcı değil, bilinçli ve sorgulayan bir özne olarak konumlanmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Türkiye bağlamında dijital yerliler, dijital edinimler ve dijital vatandaşlık ilişkisini bütüncül biçimde ele alan ampirik çalışmaların sınırlı sayıda olması, tartışmanın büyük ölçüde kuramsal literatüre dayanmasına neden olmuştur. Ayrıca dijital yerlilik kavramının çoğu çalışmada yaş temelli ele alınması, sosyoekonomik, kültürel ve bölgesel farklılıkların yeterince görünür kılınmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, dijital yerliliğin tekil ve homojen bir deneyimmiş gibi algılanmasına yol açabilmektedir.

Gelecek çalışmalar açısından, dijital yerlilerin farklı toplumsal bağlamlarda dijital deneyimlerini inceleyen araştırmaların artırılması önem taşımaktadır. Özellikle eğitim, dijital vatandaşlık, mahremiyet algısı ve algoritmik farkındalık arasındaki ilişkilerin derinlemesine analiz edilmesi, dijital yerlilik tartışmalarına sorgulayıcı bir zemin kazandıracaktır. Ayrıca Türkiye bağlamında farklı yaş, eğitim ve sosyoekonomik gruplar arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılması; dijital yerlilik kavramına yönelik tartışmayı zenginleştirecektir. Bu tür çalışmaların, dijital çağda özgürlük, özerklik ve yurttaşlık tartışmalarının daha kapsayıcı ve eleştirel bir çerçevede yeniden düşünülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adedoyin, O. B. ve Soykan, E. (2020). Covid-19 pandemic and online learning: The challenges and opportunities. *Interactive Learning Environments, 31*(2), 863-875.

Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N., ve Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective. *Sustainability, 12*(20), 8438.

Arun, Ö. ve Elmas, Ç. (2020). Türkiye'de dijital eşitsizliğin toplumsal kökenleri. İçinde M. Fiğan ve Y. Özdemir (Editörler). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* (115-135). Ankara: Alternatif Bilişim.

Bennett, S., Maton, K., ve Kervin, L. (2008). The 'digital natives' debate: A critical review of the evidence. *British Journal of Educational Technology, 39*(5), 775–786.

Bozkurt, A., ve Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education, 15*(1), i–vi

Brown, C., ve Czerniewicz, L. (2010). Debunking the 'digital native': Beyond digital apartheid, towards digital democracy. *Journal of Computer Assisted Learning, 26*(5), 357–369.

Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age.* Polity Press.

Couldry, N., ve Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Dağlı, İ. (2022). Türkiye'de bölgesel düzeyde dijital bölünme: EDAS ve MAIRCA yöntemleri ile ampirik bir çalışma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24*(42), 359-386.

Dahlgren, P. (2005). The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation. *Political Communication, 22*(2), 147–162.

Dassel K. S. ve Klein, S. (2023). To Zoom or not: Diverging responses to privacy and security risks. *Journal of Business Research.* 161, 113772.

Erten, P. (2019). Z kuşağının dijital teknolojiye yönelik tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 190-202.

Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison.* New York: Pantheon Books.

Fuchs, C. (2020). *Communication and capitalism: A critical theory.* London: University of Westminster Press.

Hargittai, E. (2010). Digital na(t)ives? Variation in Internet skills and uses among members of the "net generation." *Sociological Inquiry, 80*(1), 92 – 113.

Helsper, E. J. ve Eynon, R. (2010). Digital natives: Where is the evidence? *British Educational Research Journal, 36*(3), 503–520.

Hobbs, R. (2011). *Digital and media literacy: Connecting culture and classroom.* Corwin Press.

Ilomäki, L., Paavola, S., Lakkala, M. ve Kantosalo, A. (2016). Digital competence – an emergent boundary concept for education and policy. *Educational Technology Research and Development, 64*(4), 655–679

Kakırman Yıldız, H. (2012). Dijital yerliler, dijital göçmenler ve dijital bölünme. *Journal of Academic Social Science Studies, 5*(7), 819-833.

Kant, I. (1998). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Ed. ve Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.

Kirschner, P. A., ve De Bruyckere, P. (2017). The myths of the digital native and the multitasker. *Teaching and Teacher Education, 67,* 135–142.

Krutka, D. G., Smits, R. M. ve Willhelm, T. A. (2021). Don't be evil: Should we use Google in schools? *TechTrends* 65, 421–431.

Lander, R. (2018). *Digital literacy for digital natives*. Harvard Graduate School of Education, harvard.edu.

Livingstone, S. (2019). Audiences in an age of datafication: Critical questions for media research. *Television & New Media, 20*(2), 170–183.

Livingstone, S. ve Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. *New Media & Society, 12*(2), 309–329.

Lyon, D. (2018). *The culture of surveillance: Watching as a way of life.* Cambridge: Polity Press.

Mannheim, K. (1952). *Essays on the sociology of knowledge.* London: Routledge ve Kegan Paul.

McGillivray, D., McPherson, G., Jones, J. ve McCandlish, A. (2015). Young people, digital media making and critical digital citizenship. *Leisure Studies, 35*(6), 724–738.

Mossberger, K., Tolbert, C. J. ve McNeal, R. S. (2007). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation.* MIT Press.

Pangrazio, L. (2016). Reconceptualising critical digital literacy. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education, 37*(2), 163–174.

Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics.* New York: Oxford University Press.

Pavez, I. ve Correa, T. (2020). "I don't use the internet": Exploring perceptions and practices among mobile-only and hybrid internet users. *International Journal of Communication, 14,* 2208–2226

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon, 9*(5), 1–6.

Reinders, H. ve White, C. (2016). 20 years of autonomy and technology: How far have we come and where to next? *Language Learning ve Technology, 20*(2), 143–154

RTÜK. (2022). *Gençlerin medya kullanımı ve dijital okuryazarlık araştırması.* rtuk.gov.tr, Erişim Tarihi: 29.10.2025

Selwyn, N. (2009). The digital native—Myth and reality. *Aslib Proceedings, 61*(4), 364–379.

Sharma, G., S. ve Chintalapati, N. (2022). Self-regulated online learning self-efficacy ve Covid-19: a higher education perspective. *The Online Journal of Distance Education and e-Learning, 10*(1), 148-161.

Singh, D. P. (2023). The algorithmic bias of social media. *The Motley Undergraduate Journal, 1*(2).

Strauss, W. ve Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584–2069.* New York, NY: William Morrow.

Ünal, S., ve Korkmaz, Ö. (2023). Ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, dijital bağımlılık ve sanal ortam yalnızlık düzeyleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(37), 218–240.

Uslu, M., Fırın, S. ve Öztop, N. (2025). Üniversitenin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 21*(1), 205-223.

Van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media.* Oxford University Press.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power.* PublicAffairs.

HABER VE NEFRET SÖYLEMİ KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW OF GRADUATE THESES ON NEWS AND HATE SPEECH

Dr. Öğr. Üyesi İpek TOK
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü
ORCID NO: 0000-0002-4019-0473

ÖZET

Haber medyasında yer alan ayrımcı ve ötekileştirici ifadeler, "biz" ve "ötekiler" arasındaki uçurumu derinleştirmekte, nefret söyleminin toplum tarafından kanıksanmasına ve normalleşmesine yol açmaktadır. Nefret söyleminin toplumsal kutuplaşma üzerindeki etkisinin her geçen gün arttığı günümüzde, konunun akademik alanda nasıl ele alındığını incelemek ise önem taşımaktadır. Özellikle akademik üretimin önemli bir aşaması olarak görülen lisansüstü tezlerin konuyu ele alış biçimi, literatürün genel yapısı ile ilgili önemli bir gösterge olarak kabul edilebilebilmektedir. Bu noktalardan hareketle çalışmanın amacı, haberlerde nefret söylemi konusunu ele alan lisansüstü tezleri inceleyerek alanın çerçevesini çizmek ve genel eğilim ve yaklaşımları ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan ve 2011-2025 yıllarını kapsayan nefret söylemi ve haber konulu 39 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Doküman analizi ve içerik çözümlemesi tekniklerinin kullanıldığı çalışmada; tezlerin, en çok 2017-2019 yılları arasında üretildiği, büyük çoğunluğunun yüksek lisans tezlerinden oluştuğu ve tez üretiminde devlet üniversitelerinin başta olduğu görülmüştür. Tezlerin çoğunluğunun Genel Gazetecilik ve Gazetecilik Anabilim Dalı'nda hazırlandığı, ortalama 100-150 sayfa aralığında olduğu ve tezlere çoğunlukla Doç. Dr. Ünvanına sahip öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı saptanmıştır. Lisansüstü tezlerde en çok kullanılan anahtar sözcükler; nefret söylemi, söylem, mülteci ve sığınmacı şeklindedir. Tezlerde en çok işlenen konular ise Suriyeli sığınmacılar, medya organları, azınlıklar ve kadınlar olmuştur. Haber ve nefret söylemi konulu lisansüstü tezlerin çoğunluğunun nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem analizi yöntemini kullandığı tespit edilmiştir. Tezlerin hemen hepsinde, veri toplama tekniği olarak doküman analizi yönteminin kullanıldığı, en çok incelenen dokümanın ise gazete haberleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek çalışmaların, nefret söylemini dijital haber uygulamaları ve yapay zeka bağlamında ele almasının literatür açısından önem taşıyacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Nefret Söylemi, Haber, Lisansüstü Tezler, Doküman Analizi, İçerik Analizi.

ABSTRACT

Discriminatory and marginalizing expressions within news media deepen the chasm between "us" and "them," leading to the societal internalization and normalization of such rhetoric. In an era where the impact of hate speech on social polarization is intensifying, examining how this issue is addressed within the academic sphere has become increasingly vital. Graduate theses, regarded as a cornerstone of academic production, serve as a significant indicator of the literature's overall structure and direction. Moving from this premise, the present study aims to delineate the framework of the field by examining graduate theses focused on hate speech in news media, thereby uncovering general trends and approaches. Within the scope of this research, 39 graduate theses focusing on hate speech and news spanning the years 2011 to 2025 were retrieved from the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center database. Utilizing document analysis and content analysis techniques, the study reveals that academic production peaked between 2017 and 2019, with the vast majority consisting of Master's theses primarily conducted at state universities. Findings indicate that most theses were developed within Departments of General Journalism and Journalism, typically ranging between 100 and 150 pages, and were predominantly supervised by faculty members holding the title of Associate Professor. The most frequently employed keywords in these graduate works include "hate speech," "discourse," "refugee," and "asylum seeker." Regarding thematic focus, the most common subjects addressed were Syrian refugees, media outlets, minorities, and women. Furthermore, the study identifies that a significant majority of these theses adopted critical discourse analysis, a qualitative research method. Almost all reviewed works utilized document analysis as their primary data collection technique, with newspaper reports emerging as the most scrutinized medium.

Ultimately, the study suggests that future research addressing hate speech within the context of digital news applications and artificial intelligence would be of significant value to the literature.
Keywords: Hate Speech, News, Graduate Theses, Document Analysis, Content Analysis.

GİRİŞ

Bir kişi ya da grubu; ırk, din, toplumsal cinsiyet ya da fiziksel özellikler gibi aidiyetleri üzerinden hedef alan ayrımcı, aşağılayıcı ve saldırgan bir dil pratiği olarak tanımlanabilen nefret söylemi, "öteki"ni yok sayan ve her türlü önyargıyı körükleyen eylemler olarak tanımlanmaktadır (Göregenli, 2013, ss. 67-68). Bu yönüyle nefret söylemi sadece söylem boyutunda kalmayan; proveke edici ifadeleri de içermektedir (McGonagle, 2001, s. 21). Kışkırtıcı, kin ve nefret duygularını körükleyen bu tür ifadeler, "öteki" olarak konumlandırılan ve hedef gösterilen gruplara toplumda yer olmadığına dair mesajlar verilerek söz konusu grupların sessiz kalması sağlanmaktadır (İnceoğlu & Sözeri, 2012).

Nefret söylemi, sistematik olarak tekrar edildiğinde kalıp yargılara dönüşerek normalleşmektedir (Gezik, 2022, s. 138). Bu noktada, nefret söyleminin medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşması ayrımcı söylemlerin sıradanlaşmasına neden olmaktadır (Vardal, 2015, ss. 137-143). Medya, "biz" ve "ötekiler" arasındaki uçurumu derinleştirmekte ve "öteki"ne yönelik hoşgörüsüzlüğü güçlendirmektedir (Sarı, 2015, s. 35). Bu yönüyle medya, nefret söyleminin üretildiği en önemli mekanizma konumunda yer almaktadır (İnceoğlu & Sözeri, 2012). Medya; dil, yani söylemler aracılığıyla toplumsal gerçeklikleri inşa etmekte ve dünyada olup biten her şey medyanın kurguladığı söylem yapıları aracılığıyla iletilmektedir. Medyanın "öteki"ne ilişkin ayrımcı bir dili benimsemesi nefret söyleminin de hakim dil haline gelmesine neden olmaktadır (Bahçecioğlu, 2024; Binark & Bayraktutan, 2018).

Medyanın nefret söylemini yansıtma araçlarından biri ve en önemlisi de kuşkusuz haberlerdir. "Olanı olduğu gibi aktarma" iddiasında olan haberler, belli bir ciddiyet taşıyan anlatım dili ile dünyaya dair bilgi ve düşüncelerimizi şekillendiren en önemli araçlardır. Böylece haberler hem "biz"e hem de" öteki"ne ilişkin görüşlerimizi şekillendiren ikna edici metinler sunmaktadır (Çınar, 2014). Haberler aracılığıyla yayılan nefret söyleminin toplumsal kutuplaşma üzerindeki etkisinin her geçen gün arttığı günümüzde, konunun akademik alanda nasıl ele alındığını incelemek ise önem taşımaktadır. Özellikle akademik üretimin önemli bir aşaması olarak görülen lisansüstü tezlerin konuyu ele alış biçimi, literatürün genel yapısı ile ilgili önemli bir gösterge olarak kabul edilebilmektedir.

Çalışma kapsamında belirlenen araştırma soruları şöyledir:

- Tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerin türlerine göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerin hazırlandığı üniversiteler hangileridir?
- Tezlerin hazırlandığı anabilim dalları hangileridir?
- Tez danışmanlarının akademik unvanlarına göre dağılım nasıldır?
- Tezlerin toplam sayfa sayısı hangi aralıklardadır?
- Tezlerde en fazla kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?
- Tezlerde kullanılan yöntemler nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Tezlerde kullanılan veri toplama yöntemleri nelerdir?
- Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, nefret söylemi ve haber konusu ile ilgili lisansüstü tezleri inceleyerek alandaki mevcut durumu ortaya koymak ve genel eğilimleri ortaya koymaktır. Bu kapsamda; Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "nefret söylemi", kelimesi aranmış ve toplamda 114 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Ulaşılan tezler, işledikleri konular çerçevesinde bir kez daha taranmış amaçlı örneklem tekniği ile haberlerde nefret söylemi konusunu ele alan toplamda 38 lisansüstü tezden oluşan bir örneklem belirlenmiştir. Belirlenen tezler; nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve içerik analizi yöntemleri ile çözümlenmiştir. Doküman analizi tekniği ile olgu veya olgularla ilgili bilgiler içeren yazılı materyaller incelenmektedir. Doküman analizi tekniği, başlı başına bir teknik olabileceği gibi; içerik analizi gibi diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı araştırmalar için ek bilgi kaynağı niteliğindedir (Şimşek & Yıldırım, 2008, s. 187). Çalışmada, doküman analizi tekniği aracılığıyla çözümlenen lisansüstü tezler, verileri tanımlamaya ve anlamlandırmaya yarayan içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir (Şimşek & Yıldırım, 2008, s. 227).

BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilecektir. Bu kapsamda ilk olarak tezlerin yıllara göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 1'de sunulmuştur.

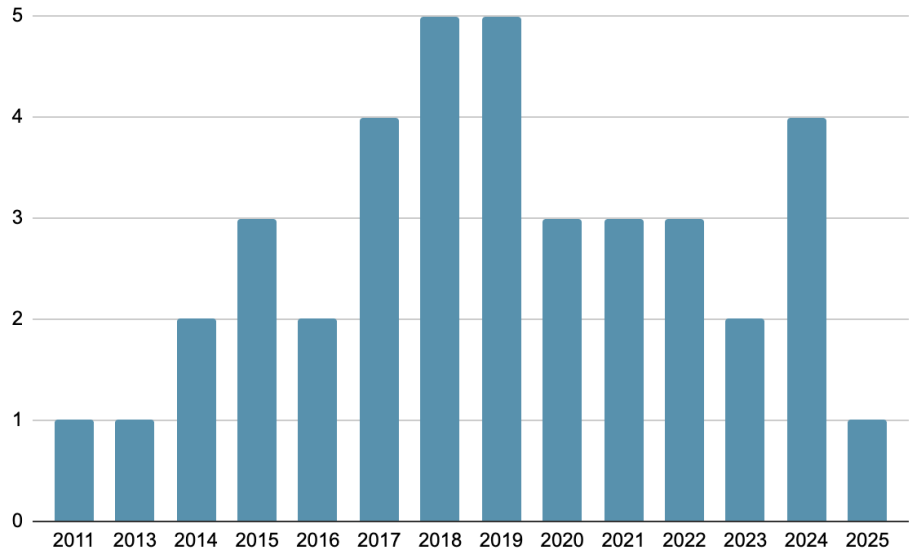

Şekil 1. Tezlerin yıllara göre dağılımı

Şekil 1 incelendiğinde, tez üretiminin 2011 yılında başladığı ve 2012 yılı hariç olmak üzere 2025 yılına kadar her yıl gerçekleştiği ifade edilebilir. Tez üretiminin en fazla olduğu yılların 2018 ve 2019 olduğu görülmektedir. 2011, 2013 ve 2025 yılları ise en az tez hazırlanan yıllar olmuştur. 2013 yılından 2025 yılına kadar geçen sürede tez üretiminin arttığı, 2024 yılından 2025 yılına gelindiğinde tez üretiminde bir gerileme yaşandığı gözlenmiştir. 2011-2025 yılları arasında yayınlanan tezlerin türlerine ilişkin bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tezlerin Türleri	Sayı (n)	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	31	%79,48
Doktora	8	%20,51
Toplam	39	%100

Tablo 1'e bakıldığında, haber ve nefret söylemi alanında üretilen tezlerin çoğunluğunun (%79,48) yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür. Alanda üretilen tezlerin %20,51'i ise doktora tezi olarak üretilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen tezlerin hangi üniversitelerde hazırlandığına ilişkin bulgular Tablo 2'dedir.

Tablo 2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Selçuk Üniversitesi	6	%15,38
Marmara Üniversitesi	5	%12,82
Ankara Üniversitesi	3	%7,69

Atatürk Üniversitesi	3	%7,69
İstanbul Üniversitesi	3	%7,69
Akdeniz Üniversitesi	2	%5,13
Ege Üniversitesi	2	%5,13
Galata Üniversitesi	2	%5,13
Gazi Üniversitesi	2	%5,13
Gaziantep Üniversitesi	2	%5,13
İstanbul Ticaret Üniversitesi	2	%5,13
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	%2,56
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	%2,56
Erciyes Üniversitesi	1	%2,56
Hacettepe Üniversitesi	1	%2,56
İstanbul Arel Üniversitesi	1	%2,56
Malatya Üniversitesi	1	%2,56
Mersin Üniversitesi	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tablo 2 incelendiğinde, en çok tez üretilen üniversitelere bakıldığında; devlet üniversiteleri içerisinden Selçuk Üniversitesi, özel üniversitelerden ise Galata Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi tezlerin en çok üretildiği üniversiteler olduğu görülmektedir. Söz konusu üniversitelerde üretilen tezlerin Anabilim dallarına ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalları	Sayı (n)	Yüzde (%)
Gazetecilik/Genel Gezetecilik ABD	22	%56,41
Radyo ve Televizyon/Radyo, Televizyon ve Sinema ABD	5	%12,82
Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD	3	%7,69
İletişim ABD	2	%5,12
Medya ve İletişim Sistemleri ABD	2	%5,12
Medya ve Kültürel Çalışmalar ABD	2	%5,12
Göç Çalışmaları ABD	1	%2,56
İletişim ve Toplumsal Dönüşüm ABD	1	%2,56

Kamu Yönetimi ABD	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tablo 3 değerlendirildiğinde, Gazetecilik ve Genel Gazetecilik Anabilim dallarındaki tezlerin ağırlıkta olduğu (%56,41) görülmüştür. Söz konusu Anabilim dallarını sırasıyla; Radyo ve Televizyon/Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı ve Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim dalı izlemektedir. Medya ve İletişim alanları dışında; Göç Çalışmaları ve Kamu Yönetimi anabilim dallarında da 1'er adet tez üretilmiştir. Tablo 4'te, tez danışmanlarının ünvanlarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Tablo 4. Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Tez Danışmanı Ünvanı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Prof. Dr.	9	%23,07
Doç. Dr.	16	%41,02
Dr. Öğr. Üyesi/Yrd. Doç. Dr.	13	%33,33
Dr.	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tablo 4'te, haber ve nefret söylemi konulu tezlerin danışmanlığını üstlenen öğretim üyelerinin ünvanları aktarmıştır. Buna göre; tezlerin yaklaşık yarısının (%41,02) Doç. Dr. ünvanına sahip öğretim üyelerince yürütüldüğü görülmüştür. Prof. Dr. ünvanına sahip danışmanların oranı ise %23,07 olmuştur. Dr. ünvanına sahip yalnızca bir tez danışmanı bulunmuştur. Tablo 5'te, tezlerin sayfa sayısı aralıklarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Sayfa Sayıları	Sayı (n)	Yüzde (%)
50-100	4	%10,26
100-150	15	%38,46
150-200	11	%28,21
200-250	6	%15,38
250-300	2	%5,13
300 ve üstü	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tezlerin sayfa sayılarına ilişkin Tablo 5'te sunulan bilgilere bakıldığında, tezlerin çoğunluğunun (%38,46) 100-150 sayfa aralığında yazıldığı görülmektedir. 250 ve üstü sayfa sayısına sahip olan tezlerin toplamı %7,69'dur. Tablo 6'da en çok kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Tezlerde En Çok Kullanılan Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Anahtar Kelimeler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Nefret Söylemi	28	%71,79
Söylem	12	%30,77
Mülteci	6	%15,38
Sığınmacı	6	%15,38
Yeni Medya	6	%15,38
Eleştirel söylem çözümlemesi/analizi	6	%15,38
Ayrımcılık	5	%12,82
Ötekileştirme	4	%10,26
Haber söylemi	3	%7,69
Haber	2	%5,13
Damgalama	2	%5,13
Seçim	2	%5,13
Yazılı basın	2	%5,13
Yerel basın	2	%5,13
Azınlık	2	%5,13
Nefret suçu	2	%5,13
Haber portalı	2	%5,13
Medya	2	%5,13
Gazete	2	%5,13
Toplam	39	%100

Tablo 6'ya göre, en çok kullanılan anahtar sözcük nefret söylemi (%71,79) olmuştur. Haber ve nefret söylemi konulu çalışmalardan oluşması nedeniyle bu sonuç şaşırtıcı olmamakla birlikte; takip eden anahtar sözcüklerin dağılımı (Söylem, %30,77; Mülteci, %15,38; Sığınmacı, %15,38; Yeni medya %15,38; Eleştirel söylem çözümlemesi %15,38) alanının genel eğilimlerini yansıtması bakımından önemlidir. Tezlerde kullanılan yöntemlere ilişkin bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Tezlerde Kullanılan Yöntemlerin Dağılımı

Yöntemler	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Nitel Yöntem	27	%69,23
Nicel Yöntem	6	%15,38

Karma Yöntem (Nicel Yöntem+Nitel Yöntem)	6	%15,38
Toplam	39	%100

Tablo 7 incelendiğinde, tezlerde kullanılan yöntemlerin büyük çoğunluğunun (%69,23) nitel yöntem olduğu görülmektedir. Nitel yöntemlerin ardından; nicel yöntemler (%15,38) ve iki yöntemi birlikte kullanan karma yöntemler gelmektedir. Tablo 8'de tezlerde kullanılan veri toplama yöntemleri sunulmuştur.

Tablo 8. Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Yöntemlerinin Dağılımı

Veri toplama yöntemleri	Sayı (n)	Yüzde (%)
Doküman incelemesi	37	%94,87
Doküman incelemesi+Görüşme	1	%2,56
Doküman incelemesi+Gözlem	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tablo 8'de yer alan bilgiler incelendiğinde, tezlerin hemen hemen hepsinde (%94,87), doküman incelemesi yönteminin tek başına kullanıldığı görülmüştür. Tezlerin %4,12'sinde doküman incelemesi yöntemine ek olarak görüşme ve gözlem yöntemlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu yöntemlerle elde edilen verilerin ne şekilde analiz edildiğine ilişkin bilgiler Tablo 9'da aktarılmıştır.

Tablo 9. Tezlerde Kullanılan Veri Analizi Yöntemlerinin Dağılımı

Veri Analiz Yöntemleri	Sayı (n)	Yüzde (%)
Eleştirel Söylem Analizi	25	%64,10
İçerik Analizi	7	%17,95
Eleştirel Söylem Analizi+İçerik Analizi	5	%12,82
Eleştirel Söylem Analizi+Betimsel Analiz	2	%5,13
Toplam	39	%100

Tablo 9'a göre, en çok kullanılan veri analizi yöntemi (64,10) eleştirel söylem analizidir. İçerik analizi yöntemi de %17,95'lik oranla en çok kullanılan ikinci yöntem olmuştur. Tezlerin toplamda %17,95'inde eleştirel söylem analizi, içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri bi arada kullanılmıştır. Tablo 10, tezlerde incelenen materyalleri göstermektedir.

Tablo 10. Tezlerde İncelenen Materyallerin Dağılımı

Analiz Yapılan Materyal	Sayı (n)	Yüzde (%)
Gazete Haberleri	23	%58,97
İnternet haberleri	13	%33,33

Karma (Gazete+internet haberleri; televizyon+internet haberleri; gazete+internet+televizyon haberleri)	2	%5,13
Televizyon Haberleri	1	%2,56
Haber Yorumları	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tablo 10'a bakıldığında; tezlerin en çok incelediği materyaller gazete haberleridir (%58,97). Gazete haberlerinin ardından internet haberleri gelmektedir (%33,33). Gazete, internet, televizyon haberlerini bir arada inceleyen tezlerin oranı %5,13 olmuştur. Televizyon haberleri ve haber yorumları ise %2,56'lık oranla en az incelenen materyallerdir. Tablo 11, tezlerin incelediği temel konuları yansıtmaktadır.

Tablo 11. Tezlerde İncelenen Konuların Dağılımı

İncelenen Konular	Sayı (n)	Yüzde (%)
Suriyeli mülteci/göçmen/sığınmacı	12	%30,77
Medya organları	8	%20,51
Azınlıklar	3	%7,69
Kadın haberleri	2	%5,13
Spor haberleri	2	%5,13
ABD'nin Irak'a müdahalesi	1	%2,56
Afgan mülteci	1	%2,56
Ankara Gar saldırısı	1	%2,56
Domlar	1	%2,56
Faşizan söylemler	1	%2,56
Gezi olayları	1	%2,56
HIV/Aids ile yaşayan bireyler	1	%2,56
İsrail-Filistin çatışması	1	%2,56
LGBTİ+ bireyler	1	%2,56
Mavi Marmara baskını	1	%2,56
Recep Tayyip Erdoğan	1	%2,56
7 Haziran 2015 seçimleri	1	%2,56
Toplam	39	%100

Tezlerin konularına yer veren Tablo 11'e bakıldığında, Suriyeli mülteci/göçmen/sığınmacıları ele alan konuların ağırlıkta olduğu (%30,77) görülmüştür. Tezlerin %20,51'lik kısmında gazete ya da haber sitesinin kendisi araştırma konusu olarak seçilmiş ve ilgili medyadaki haberlerde nefret söyleminin izleri sürülmüştür. En çok ele alınan diğer konulara bakıldığında; azınlıklar, kadın ve spor haberlerinin öne çıktığı görülmüştür.

SONUÇ

Nefret söylemi ve haber konulu lisansüstü tezleri inceleyerek alanın genel çerçevesini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan ve 2011-2025 tarihleri arasında hazırlanmış olan 39 lisansüstü tez incelenerek alanın genel eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan taramada; özellikle 2017-2019 yılları arasında belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir. İncelenen tezlerin büyük çoğunluğu yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır. Bu durum, doktora tezlerine göre daha kısa sürede tamamlanan yüksek lisans tezlerinin güncel toplumsal meselelere olan duyarlılığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Hazırlanan tezlerin çoğunluğunun devlet üniversitelerinde tamamlandığı görülmüştür. Özellikle Selçuk, Marmara ve Ankara gibi köklü üniversitelerin alana ilgi gösterdiği gözlenmiştir. Tezlerin çok büyük oranda Gazetecilik Anabilim Dalı'nda hazırlandığı, tezlerin çoğunluğunda Doç. Dr. ünvanına sahip akademisyenlerin tez danışmanı olduğu ve tezlerin çoğunluğunun 100-150 sayfa aralığında hazırlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tezlerin anahtar kelimelerine bakıldığında; nefret söylemi, söylem, kelimelerinin öne çıkması şaşırtıcı olmamakla birlikte; mülteci ve sığınmacı anahtar kelimelerinin sık kullanılması haber ve nefret söylemi alanında hazırlanan tezlerin ilgili konular üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, 18 Mart 2016'da Türkiye ile AB arasında imzalanan göçmen anlaşması ardından yaşanan gelişmelerin ("Mülteci krizi", t.y.) etkilerinin akademik literatürde ele alınması şeklinde yorumlanabilir. Bu süreçte, özellikle Suriyeli sığınmacılarla ilgili yaşanan gelişmelerin toplumsal kutuplaşmanın ve dijitalleşen medya ortamında nefret dilinin görünürlüğünün artması ile paralel bir seyir izlediğini ifade etmek mümkündür. Yine yeni medya, eleştirel söylem çözümlemesi, ayrımcılık anahtar kelimelerinin öne çıkması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Haber ve nefret söylemi alanındaki tezlerin çok büyük bir çoğunluğunda nitel araştırma yöntemi benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, nefret söyleminin nicel bir veri olmanın ötesinde; anlam inşa edilen bir araç olarak değerlendirilmesi biçiminde yorumlanabilir. Tezlerin hemen hepsinde, veri toplama tekniği olarak doküman analizi yönteminin kullanılmış, en çok incelenen dokümanın ise gazete haberleri olduğu görülmüştür. Yine internet haberleri de en çok incelenen materyaller olmuştur. Dolayısıyla tezler, örneklem olarak belirlenen haber mecrasının analiz edilmesi şeklinde hazırlanmıştır. Söz konusu dokümanlar, çok büyük oranda Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle çözümlenmiştir. İdeolojilerin söylemler aracılığıyla üretildiği kabulüne dayanan eleştirel söylem çözümlemesi yönteminin (Dijk, 2013), nefret söyleminin haber metinleri içerisindeki izlerini aramak amacıyla tercih edildiği ifade edilebilir.

İnceleme kapsamına alınan tezlerde en çok ele alınan konulara bakıldığında, ya belli bir olgunun, grubun ya da durumun haber mecralarında nasıl işlendiği ya da bir medya mecrasında üretilen haberlerin nefret söylemi bağlamında incelenmesi şeklinde hazırlandığı görülmüştür. Konu olarak bakıldığında anahtar sözcüklerle paralellik taşıyan bir sonuç ortaya çıkmış ve Suriyeli sığınmacılar en çok işlenen konu olmuştur. Bunun dışında; kadınlar, azınlıklar, Afgan mülteciler gibi gruplara; Gezi olayları, ankara Gar katliamı, ABD'nin Irak'ı işgali gibi olaylara tezlerde yer verildiği görülmüştür. Gelecek çalışmaların, nefret söylemini, internet haberlerine yapılan kullanıcı yorumları ve yapay zeka ile üretilen haberler merkezinde incelemesinin literatürün derinleşmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Bahçecioğlu, E. H. (2024). İnternet haberciliğinde doktorlara yönelik nefret söylemi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 9*(17), 17-40.

Binark, M., & Bayraktutan, G. (2018). *Ayın karanlık yüzü: Yeni medya ve etik*. Kalkedon.

Çınar, M. (2014). Habercilik ve nefret söylemi. İçinde M. Çınar (Ed.), *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* (ss. 137-155). Hrant Dink Vakfı.

Dijk, T. A. van. (2013). *News Analysis: Case Studies of international and National News in the Press.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203357828

Gezik, Z. (2022). Suriyeli göçmenlerin anaakım medyada temsili. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 135-153.

Göregenli, M. (2013). Temel kavramlar: Önyargılar, özgü inançlar ve ayrımcılık. İçinde M. Çınar (Ed.), *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* (ss. 59-68). Hrant Dink Vakfı.

İnceoğlu, Y., & Sözeri, C. (2012). Nefret suçlarında medyanın sorumluluğu: "Ya sev ya terket ya da..." İçinde Y. İnceoğlu (Ed.), *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss. 23-39). Ayrıntı.

McGonagle, T. (2001). *Wrestling (racial) equality from tolerance of hate speech*. Dublin ULJ.

Mülteci krizi: Türkiye ile AB arasındaki "göçmen anlaşması" neleri kapsıyordu? (t.y.). BBC News Türkçe. Geliş tarihi 08 Şubat 2026, gönderen https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51724776

Sarı, E. (2015). Türkiye'de medya okuryazarlığı eğitimi ve nefret söylemi. *İletişim Araştırmaları, 13*(2), 33-66.

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Vardal, Z. B. (2015). Nefret söylemi ve yeni medya. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 132-156.

YÖK Tez Merkezi. (2026). *Ulusal tez merkezi*. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

YENİ MEDYA ORTAMLARINDA YAYILAN GÖRSEL "MEME"LERİN TASARIM DEĞERİ

THE DESIGN VALUE OF VISUAL "MEMES" SPREAD IN NEW MEDIA ENVIRONMENTS

Dr. Mesut USTA
Munzur University, Faculty of Fine Arts, Design, and Architecture, Department of Graphic Design, Tunceli, Turkey
ORCID NO: 0000-0002-1132-2502

ÖZET

Medyanın görsel iletişim araçları bilişim teknolojilerinin yardımıyla gelişirken, yeni medya platformları kendi görsel iletişim unsurlarını oluşturmaktadır. Henüz dilimizde tam bir karşılığı bulunmayan "meme" (/mi:m/ olarak okunur) kavramı, Yunanca "kopyalanan" anlamına gelen mimēma kelimesinden türetilmiştir. Meme kavramı semantik içerik olarak eski olsa da bilim dünyasına Richard Dawkins'in 1976 tarihli "Gen Bencildir" kitabı ile kazandırılmıştır (Dawkins, 1976). Dawkins'e göre kültürel ve sosyal içerikler, nesiller değiştikçe tıpkı DNA'nın biyolojik içeriği aktarması gibi "meme"ler aracılığıyla bir sonraki nesle aktarılır. Düğünler, sloganlar, moda ve sembollerin tamamı birer "meme" örneğidir. Genler sperm veya yumurta yoluyla vücuttan vücuda kopyalanırken, memeler zihinlerde etkileşim yoluyla çoğalır (Blackmore, 1999). Bu çalışmada; yeni medya ortamlarında paylaşılan ve kopyalanan bu unsurların bir görsel tasarım ürünü olup olmadığı ve ortak bir görsel dil/şablon barındırıp barındırmadığı sorgulanmaktadır. Nitel araştırma desenlerinden biri olan "Durum Çalışması" (Case Study) yöntemi kullanılmıştır. Kültürel aktarım birimi olarak memeler, evrimsel biyoloji ile paralellik kuran "memetik teori" çerçevesinde ele alınmıştır. Memelerin, internet ve yeni medya aracılığıyla evrimsel süreçlerini hızla tamamladığı görülmüştür. Sonuç olarak memelerin, kendilerini yaymak ve kopyalamak için gerekli olan en basit grafik formda oluştuğu, özgün birer tasarım ürününe dönüşmediği gözlemlenmiş. İnternet meme'lerinin tasarımlarının estetik değeri tartışılmıştır. Teknolojik ilerlemeler sayesinde görsel mesajın küresel ölçekte bu denli hızlı yayılmasının kültürel sınırları görünmez kıldığı üzerinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meme, Yeni Medya, Görsel İletişim, Tasarım, Memetik Teori.

ABSTRACT

While visual communication tools in media evolve with the help of information technologies, new media platforms are creating their own visual communication elements. The concept of "meme" (pronounced /mi:m/), which does not yet have a precise equivalent in our language, is derived from the Greek word mimēma, meaning "copied." Although the concept of meme is semantically old, it was introduced to the scientific world by Richard Dawkins with his 1976 book "The Selfish Gene" (Dawkins, 1976). According to Dawkins, cultural and social content is passed on to the next generation through "memes," just as DNA transmits biological content as generations change. Weddings, slogans, fashion, and symbols are all examples of "memes." While genes are copied from body to body through sperm or egg, memes multiply through interaction in minds (Blackmore, 1999). This study questions whether these elements shared and copied in new media environments are a product of visual design and whether they contain a common visual language/pattern. A case study, a qualitative research design, was used. Memes, as units of cultural transmission, were examined within the framework of "memetic theory," which draws parallels with evolutionary biology. It was observed that memes rapidly completed their evolutionary processes through the internet and new media. As a result, it was observed that memes were formed in the simplest graphic form necessary for their dissemination and copying, and did not transform into original design products. The aesthetic value of internet meme designs was discussed. The rapid global spread of visual messages thanks to technological advancements was discussed in terms of how cultural boundaries become invisible.

Keywords: Meme, New Media, Visual Communication, Design, Memetics Theory.

GİRİŞ

Dijital iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, insanların bilgi üretme, tüketme ve paylaşma biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşümün en dikkat çekici ürünlerinden biri, "meme" olarak adlandırılan ve yeni medya platformlarında büyük bir hızla yayılan görsel iletişim öğeleridir. Başta sosyal medya olmak üzere çeşitli dijital platformlarda her gün milyonlarca kullanıcı tarafından üretilen, paylaşılan ve yeniden yorumlanan memeler; günümüzde hem kültürel bir dışavurum biçimi hem de etkili bir iletişim aracı olarak öne çıkmaktadır (Shifman, 2014).

Meme kavramı, bilim dünyasına evrimsel biyolog Richard Dawkins tarafından 1976 yılında kaleme aldığı "The Selfish Gene" (Gen Bencildir) adlı eserle kazandırılmıştır. Dawkins bu kavramla, kültürel bilginin nesiller arasında nasıl aktarıldığını açıklamayı amaçlamış; memeleri kültürel evrimin en küçük birimi olarak tanımlamıştır (Dawkins, 1976). Blackmore (1999), bu süreci "The Meme Machine" adlı çalışmasında daha ileri taşıyarak memelerin yayılma, kopyalanma ve seçilim mekanizmalarını ortaya koymuştur.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte meme kültürü, dijital ortamda bambaşka bir boyut kazanmıştır. Wiggins (2019), internet memelerinin yalnızca eğlence aracı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasi söylemlerin inşasında etkin bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Jenkins, Ford ve Green (2013) ise memeleri "yayılabilir medya" kavramı çerçevesinde değerlendirerek kullanıcıların içerik üretimindeki aktif rolüne dikkat çekmiştir. Bu çalışmada yeni medya ortamlarında yayılan görsel memelerin tasarım değeri sorgulanmakta; memelerin bir görsel tasarım ürünü olup olmadığı ve ortak bir görsel dil barındırıp barındırmadığı araştırılmaktadır.

MEME KAVRAMI VE KAVRAMSAL KÖKENİ

"Meme" kavramı Yunanca mimēma sözcüğünden türetilmiş olup "kopyalanan şey" anlamına gelmektedir. Richard Dawkins, 1976 yılında yayımladığı "The Selfish Gene" adlı kitabında bu terimi kültürel evrim bağlamında kullanmıştır (Dawkins, 1976). Dawkins'e göre meme; tıpkı genin biyolojik bilgiyi aktarması gibi, kültürel ve sosyal içerikleri nesilden nesile taşıyan en küçük kültürel aktarım birimidir. Tıpkı biyolojik genlerin kalıtsal bilgiyi taşıması gibi, memeler de fikirleri, davranış kalıplarını ve sembolik içerikleri zihinler arasında aktarır.

Görsel 1. "Hide the Pain Harold" – İnternet kültüründe yaygın olarak kullanılan meme şablonlarından biri.
Kaynak: Know Your Meme, knowyourmeme.com, 2012.

Blackmore (1999), "The Meme Machine" adlı eserinde memetik teoriyi derinlemesine ele alarak insan zihninin meme aktarımındaki rolünü incelemiştir. Blackmore'a göre memeler, taşıyıcılarını kendi çoğalmaları için birer araç olarak kullanan bilgi yapılarıdır. Memetik teorinin temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir: kopyalanabilirlik (memelerin taşıyıcıdan taşıyıcıya geçerken kendini kopyalaması), varyasyon (her kopyalanmada küçük farklılıkların ortaya çıkması), seçilim (çevreye en iyi uyum sağlayan memelerin hayatta kalması) ve rekabet (memelerin insan zihinlerinde yer edinmek için birbiriyle yarışması).

Meme kavramının yalnızca internet ürünü olmadığını da vurgulamak gerekmektedir; tarih boyunca dini semboller, toplumsal ritüeller, düğün törenleri, sloganlar ve moda akımları birer meme işlevi görmüştür. İnternet, memelerin yayılma hızını ve ölçeğini dramatik biçimde artırmış; ancak memelerin özünü değiştirmemiştir.

İNTERNET MEMELERİNİN DOĞUŞU VE DİJİTAL KÜLTÜR

1990'lı yıllarda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte meme kültürü yeni bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta Usenet grupları ve e-posta zincirleriyle yayılan içerikler, sosyal medyanın yükselişiyle küresel bir fenomene dönüşmüştür. Shifman (2014), "Memes in Digital Culture" adlı çalışmasında internet memelerini; belirli bir kullanıcı topluluğunun ortak üretimi ve dönüştürmesiyle şekillenen, kültürel ve biçimsel unsurların birleşiminden oluşan dijital nesneler olarak tanımlamaktadır. 1990'larda Usenet grupları ve e-posta zincirleriyle ilk dijital memeler ortaya çıkmış, 2000'lerde 4chan ve YouTube ile görsel meme kültürü filizlenmiş, 2010'larda Facebook, Twitter ve Instagram ile memeler ana akım medyaya taşınmış, 2020'lerde ise TikTok ve kısa video formatlarıyla dinamik meme üretimi yaygınlaşmıştır.

Jenkins, Ford ve Green (2013), "Spreadable Media" adlı çalışmalarında memeleri yayılabilir medyanın en güçlü örnekleri olarak konumlandırmıştır. Yazarlara göre memeler; kullanıcıların salt içerik tüketicisi olmaktan çıkıp içerik üreticisine dönüştüğü katılımcı kültürün somut bir yansımasıdır. Wiggins (2019) ise internet memelerinin toplumsal ve siyasi söylemler üzerindeki söylemsel gücünü vurgulayarak meme araştırmalarını daha ileri bir boyuta taşımıştır.

MEMELERİN GÖRSEL TASARIM DEĞERİ

İnternet memelerinin bilinçli bir görsel tasarım sürecinin ürünü olmakla birlikte, yayılabilirlik için kendiliğinden basit ve tekrarlanabilir bir form ortaya koyduğu görülmektedir. Memelerin ortak görsel dilinde şu öğeler öne çıkmaktadır: yüksek kontrast ve sade arka plan kullanımı, Impact fontu veya beyaz kenarlıklı kalın yazı tercihi, kolay tanınan ve duygusal ifadeli fotoğraf ya da illüstrasyon kullanımı, iki parçalı anlatı yapısı (setup – punchline) ve hızlı okunabilirlik için minimal metin. Bu görsel özellikler memelerin işlevsel birer görsel iletişim ürünü olduğuna işaret etmektedir. İnternet meme'inin tüm tasarım süreci şu şekilde özetlenebilir;

- Şablon (Template): Tanınan, tekrar eden görsel veya metin formatı
- Bağlam (Context): Şablonun uygulandığı özgün durum veya yorum
- Yayılma (Spread): Paylaşım, yorum ve remix ile çoğalma

Bu estetik anlayış; bilişsel yükü düşürmesi, hızlı anlam üretmesi ve geniş kitlelere erişebilmesi nedeniyle memelerin yayılma gücünü artıran işlevsel bir unsura dönüşmüştür. Teknolojik ilerlemeler sayesinde görsel mesajın küresel ölçekte bu denli hızlı yayılması, kültür sınırlarının görsel memeler üzerindeki etkisini giderek azaltmaktadır. Bir meme şablonu, kısa sürede farklı kültürel bağlamlara uyarlanarak yeni varyantlar üretebilmektedir (Görsel 2).

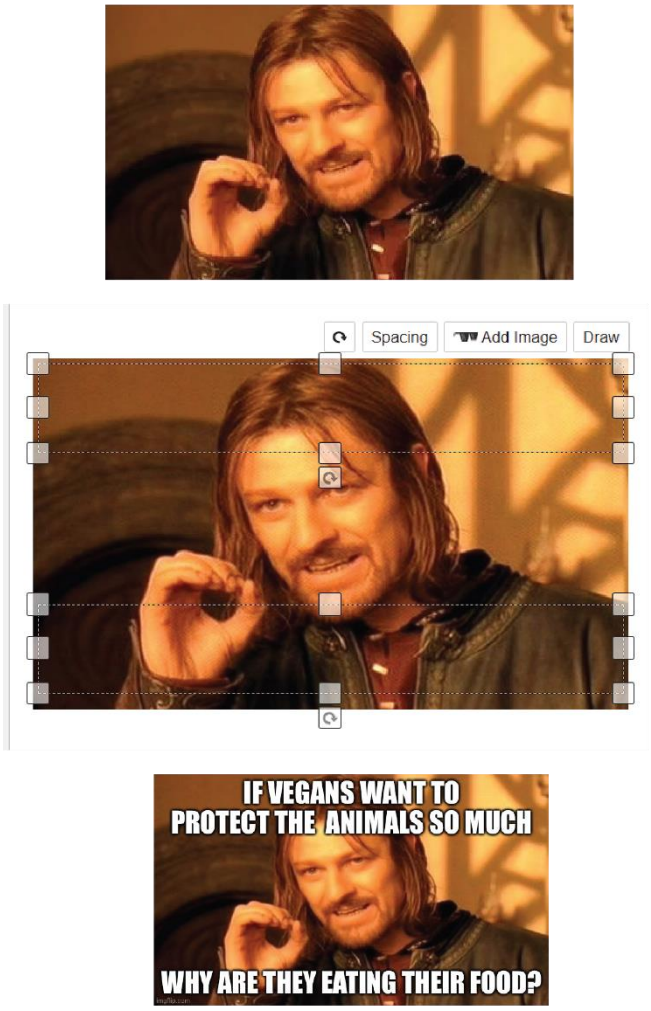

Görsel 2. Hollywood yapımı bir filmden üretilmiş meme şablonu.
Kaynak https://imgflip.com/meme/One-Does-Not-Simply,2026.

REKLAMCILIK VE MEME PAZARLAMASI

Markalar, memelerin viral yayılma gücünü fark ederek bu formatı pazarlama stratejilerine entegre etmeye başlamıştır. Meme pazarlaması, geleneksel reklamcılığın katı ve tek yönlü yapısını kırarak kitlelerle daha organik bir iletişim kurma imkânı sunmaktadır (Jenkins vd., 2013). Wendy's markasının Twitter üzerinden rakiplerine meme diliyle yanıt vererek viral fenomene dönüşmesi ve Netflix'in kendi içeriklerinden türettiği memelerle izleyici katılımını artırması bu yaklaşımın başarılı örnekleri arasında gösterilebilir (Görsel 3).

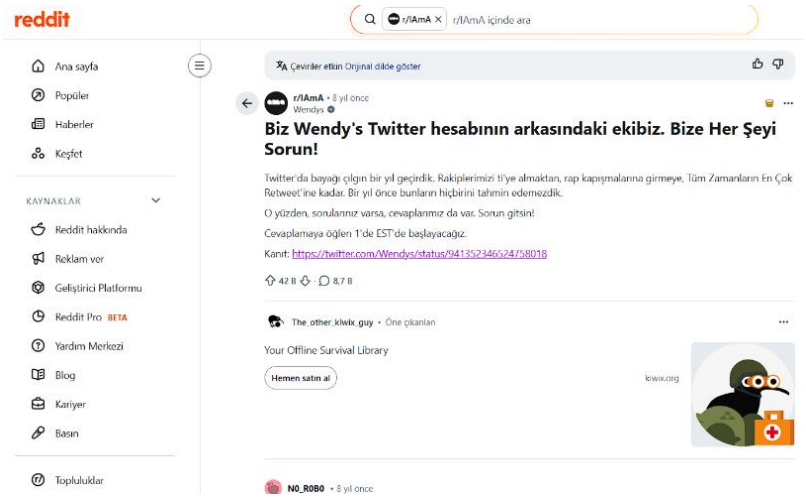

Görsel 3. Wendy's markasının Twitter üzerinden gerçekleştirdiği meme temelli sosyal medya iletişimi.
Kaynak: Wendy's Twitter/X resmi hesabı (@Wendys), 2018.

Gerilla reklamcılık anlayışıyla örtüşen meme pazarlaması; az bütçeyle maksimum dikkat çekmeyi hedefleyen, alışılmışın dışına çıkan ve sürprize dayalı bir pazarlama yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Zamanlama (güncel bir olay üzerine anında üretim), özgünlük (var olan şablonu yeniden yorumlama), hedef kitle dili (topluluğun kendi kodlarını kullanma) ve gerçek zamanlılık (sosyal medyada anlık tepki verme) bu stratejinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Gerilla reklamcılık, geleneksel pazarlama kanallarının dışına çıkarak az bütçeyle maksimum görünürlük elde etmeyi hedefleyen, sürpriz ve beklenmedik unsurlarına dayanan bir iletişim stratejisi olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme süreciyle birlikte bu stratejinin en etkili araçlarından biri hâline gelen meme kültürü, markaların hedef kitlelerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır ancak hedef kitleye ulaşan mesaj onu markanın istediği bir biçimde harekete geçiriyor mu? diğer bir ifadeyle reklam markanın yalnızca tanınırlığına katkı yapıyor olma ihtimali mevcut mudur? Yapısı gereği biraz rastgelelik içeren gerilla reklamcılık ürünlerinin, estetik değeri yüksek grafik reklam ürünleri gibi kültürel hafızaya olumlu bir etki yapıp yapmadığı araştırılmalıdır.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan "Durum Çalışması" (Case Study) yöntemi benimsenmiştir. Durum çalışması yöntemi, belirli bir olgu ya da durumu kendi gerçek yaşam bağlamı içinde derinlemesine incelemeye olanak tanıyan, keşifsel ve betimleyici bir araştırma stratejisidir. Bu çalışmada internet meme kültürü ve memelerin görsel tasarım özellikleri; memetik teori, yeni medya kuramları ve görsel iletişim literatürü ekseninde incelenmiştir. Araştırma kapsamında sosyal medya platformlarında yaygın biçimde paylaşılan ve tanınan meme örnekleri belirlenmiş; bu örnekler görsel tasarım ilkeleri, yayılma hızı, kültürel uyarlanabilirlik ve marka iletişimindeki kullanım biçimleri açısından analiz edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada yeni medya ortamlarında yayılan görsel memelerin tasarım değeri; memetik teori, görsel iletişim ve dijital kültür perspektiflerinden ele alınmıştır. Memeler, Richard Dawkins'in 1976'da ortaya koyduğu memetik teori çerçevesinde dijital çağda evrimini tamamlamış ve yeni medyanın en etkili iletişim araçlarından biri hâline gelmiştir (Dawkins, 1976). Bilinçli bir tasarım sürecinden bağımsız olarak gelişmelerine karşın, memelerin ortak görsel özellikleri bakımından tutarlı bir tasarım dili oluşturduğu görülmektedir. Bu tasarım dili; sade kompozisyon, yüksek kontrast, tanınan görsel şablonlar ve minimal metin kullanımına dayanmakta olup memeleri işlevsel birer görsel iletişim ürünü kılmaktadır.

Teknolojik ilerlemeler sayesinde görsel mesajın küresel ölçekte bu denli hızlı yayılması, kültür sınırlarının görsel memeler üzerindeki etkisini azaltmakta; memeleri giderek evrensel bir görsel dile yaklaştırmaktadır. Meme pazarlaması alanında ise bu iletişim potansiyelinin markalar tarafından giderek daha bilinçli biçimde kullanıldığı görülmektedir. Memelerin vasat grafik tasarım dilinin diğer üretim alanlarına olan etkisi ve sosyal medya platformlarının geleceğiyle birlikte memelerin nasıl evrilecek olduğu, araştırılmaya değer güncel sorular olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Blackmore, S. (1999). The Meme Machine. Oxford University Press.

Dawkins, R. (1976). The Selfish Gene. Oxford University Press.

Jenkins, H., Ford, S., & Green, J. (2013). Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture. NYU Press.

Shifman, L. (2014). Memes in Digital Culture. MIT Press.

Wiggins, B. E. (2019). The Discursive Power of Memes in Digital Culture: Ideology, Semiotics, and Intertextuality. Routledge.

BREAD & PUPPET THEATRE PERFORMANSLARINDA FAİLİN MERKEZSİZLEŞMESİ

DECENTRALIZATION OF THE SUBJECT IN BREAD & PUPPET THEATRE PERFORMANCES

Arş.Gör. Yağmur Sevim PARİM SAĞLAM
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü
ORCID ID: 0000-0003-4092-1341

ÖZET

Bread & Puppet Theatre, 1960'lardan bu yana politik tiyatro, sokak performansı ve kukla çalışmaları kesişiminde en çok tartışılan örneklerden biridir. Literatürün önemli bir kısmı topluluğun karşı kültür bağlamındaki konumunu, kamusal alandaki performans/geçit (pageant/parade) estetiğini ve özellikle Vermont'taki Domestic Resurrection Circus'ın 1970'ler sonrası politik performans repertuarındaki yerini tartışır. Bread & Puppet Theatre, performanslarında dramatik karakter, yıldız oyuncu veya metnin üstünlük iddiasında bulunmaz. Ortaya çıkan anlam topluluklar, nesneler, görüntüler ve seyircinin dikkati arasında dağıtılır. İcracılar tarafından manipüle edilen dev kuklalar, etkiyi ve dikkati empatik olmaktan çıkararak toplumsal emek ve maddi güce çeker. Bölümler halinde ilerleyen performanslar ve koro yapıları, doğrusal olay örgüsünün yerini alarak tek bir kahramanın akışı yönlendireceği beklentisini yıkar. Performansın gücü genellikle ölçek, ritim, geçit töreni ve tekrarlarda yatmaktadır, burada bireysel bedenler daha büyük bir organizmanın parçaları olarak işlev görür. Müzik, pankartlar ve sözlü sloganlar, tek bir ağız yerine kolektif bir ağız tarafından söylenen argümanlar olarak okunmalıdır. Bu doğrultuda Bread & Puppet Theatre, sahnedeki eylemi tekil fail merkezli özne anlayışı üzerinden kuran temsil mantıklarını askıya alan bir performans rejimi üretir. Çalışma, Bread & Puppet Theatre'ın performanslarında kuklanın icracı bedene eklemlenerek faili merkezsizleştiren bir işlevi olduğunu ileri sürer. Bu eklemlenme, bedeni bireysel bir öznenin taşıyıcısı olmaktan çıkararak eylemin çoklu bedenler ve nesneler arasında örgütlendiği bir yüzey üretir. Çalışma, özneleşme kavramı üzerinden bu materyal/beden eklemlenmesinin eylemin failini nasıl tekil bir ajana indirgenemez hale getirdiğini ve bireysel öznelliğin sahnedeki merkezi konumunu nasıl zayıflattığını tartışır. Bu çerçevede Bread & Puppet'ın performans, geçit pratikleri ve atölye düzeni, öznenin temsilde değil birlikte yapılan eylem ve üretim içinde kurulduğunu gösteren başlıca kanıtlar olarak ele alınır.

Anahtar Kelimeler: Bread & Puppet Theatre, Politik Tiyatro, Dev Kukla

ABSTRACT

Since the 1960s, Bread & Puppet Theatre has been one of the most widely discussed examples at the intersection of political theatre, street performance and puppetry practices. A significant portion of the literature focuses on the company's position within countercultural movements, its aesthetics of public spectacle and procession and particularly the role of the Domestic Resurrection Circus in its political performance repertoire since the 1970s. Bread & Puppet Theatre does not assert the dominance of dramatic character, star performer, or text in its performances. Instead, meaning is distributed across collectives, objects, images, and the attention of the audience. The giant puppets manipulated by the performers redirect effect and attention away from empathy toward social labor and material force. Performances structured in segments and choral formations replace linear plot development and disrupt the expectation that a single hero will guide the flow of events. The power of the performance generally lies in scale, rhythm, procession, and repetition, where individual bodies function as parts of a larger organism. Music, banners, and spoken slogans should be read as arguments voiced by a collective mouth rather than a single speaker. This study argues that, in Bread & Puppet Theatre's performances, the puppet functions by being articulated with the performer's body in a way that decenters agency. Through the concept of subjectivation, the study discusses how this material bodily articulation renders the agent of action irreducible to a singular actor and weakens the central position of individual subjectivity on stage. Within this framework, Bread & Puppet's performances, procession practices, and workshop structures are approached as primary evidence demonstrating that the subject is constituted not through representation, but through collective action and shared processes of production

Keywords: Bread & Puppet Theatre, Political Theatre, Giant Puppet

AİLE, DEVLET VE YETİŞKİNLİK: KAMİLA SHAMSİE'NİN EV YANGINI'NDA GENÇLERİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN BASTIRILMASI

FAMILY, STATE, AND ADULTISM THE SUPPRESSION OF YOUTHFUL AGENCY IN KAMILA SHAMSIE'S HOME FIRE

Jasim Majeed Jasim ALBOMAHDI
Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bati Dilleri Ve Edebiyatlari Anabilim Dali İngiliz Dili Ve Edebiyati Bilim Dali
ORCID ID: 0009-0002-8010-0329

ÖZET

Bu çalışma, yaş ayrımcılığı teorisi ve sömürge sonrası çalışmaları, ataerkil ve siyasi yapılarda kadınların rolü, din ve siyasetin kesişim noktası ve bunun Pakistanlı yazar Kamila Shamsie'nin *Home Fire* romanındaki gençlerin özgürlüğü üzerindeki etkisini bir araya getiren eleştirel bir bakış açısıyla aile, devlet, otorite, olgunluk kavramı ve yetişkin merkezcilik arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırmayı ve ele almayı amaçlamaktadır. Bu tez, gençlerin aile yapıları içindeki etkinliğinin nasıl bastırıldığını ve ataerkil ve siyasi otoritenin, birbiriyle örtüşen sosyal ve kültürel araçlar aracılığıyla nasıl yeniden üretilebileceğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Shamsie, romanında Britanya'daki genç Müslüman göçmenlerin; bir yandan aidiyet, kimlik, sadakat ve siyasi otoritenin, diğer yandan aile otoritesinin talepleri arasında nasıl sıkıştığını ele almaktadır. Çalışma, kültürel eleştiri ve edebiyat eleştirisinin bir kombinasyonuna dayanmakta ve sosyal ve eğitimsel gücün dinamiklerini ve bunun marjinalleşmiş yaş grupları üzerindeki etkisini tartışan bell hooks (1984), Pierre Bourdieu (1991) ve Nancy Lesko (2012) gibi araştırmacıların teorilerini kullanmaktadır. Bu çalışma, Judith Butler'ın (1990) iktidarın sosyal performansı üzerine çeşitli kavramlarıyla ve Homi Bhabha'nın (1994) postkolonyal bağlamlarda merkez ve kenar arasındaki hegemonya ve gerilim üzerine tezleriyle kesişmiştir. Bu nedenle tez, sürgündeki nesiller arasındaki çatışmayı somutlaştıran ve gençleri marjinalleştiren ve onları bağımsız aktörler olmak yerine gözetim konusu haline getiren bir söylem üretmede patriarkal ve otorite arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koyan roman karakterlerini yeniden okumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin merkezcilik, Kamila Shamsie, *Home Fire*, genç failliği, tahakküm

ABSTRACT

This study aims to explore and address the complex relationship between family, state, authority, maturity, and adultism through a critical perspective that brings together Adultism theory and postcolonial studies, the role of women within patriarchal and political structures, and the intersection of religion and politics, as well as their impact on young people's freedom in Pakistani writer Kamila Shamsie's novel *Home Fire*. The thesis seeks to analyze how young people's agency within family structures is suppressed and how patriarchal and political authority is reproduced through overlapping social and cultural mechanisms. In her novel, Shamsie examines how young Muslim immigrants in Britain are caught between, on the one hand, demands of belonging, identity, loyalty, and political authority, and, on the other, the claims of familial authority.

The study is grounded in a combination of cultural criticism and literary analysis and draws on the theories of scholars such as bell hooks (1984), Pierre Bourdieu (1991), and Nancy Lesko (2012), who discuss the dynamics of social and educational power and their effects on marginalized age groups. It also intersects with Judith Butler's (1990) concepts of the social performance of power and Homi Bhabha's (1994) theses on hegemony and tension between center and margin in postcolonial contexts. Accordingly, the thesis rereads the novel's characters as embodiments of intergenerational conflict in exile and reveals the complex relationship between patriarchy and authority in producing a discourse that marginalizes young people and positions them as objects of surveillance rather than as autonomous agents.

Keywords: Adultism, Kamila Shamsie, *Home Fire*, youth agency, sovereignty.

SOCIAL MEDIA REGULATION ATTEMPTS: AUSTRALIA'S CASE

Associate Professor Dr. Tarana MAHMUDOVA
Baku State University, Faculty of Journalism, Department of International Journalism and Information Policy
ORCID ID: 0000-0002-2826-1531

ABSTRACT
Social media, which is an important part of new media, is highly appreciated all over the world for its influence and popularity. Despite all their advantages, the usefulness and safety of social media have recently begun to be questioned. The main dissatisfaction is related to the abundance and constant repetition of negative cases related to ethics. In fact, this issue has been discussed in different parts of the world for a long time. Some serious regulatory measures have been taken in the last few years. However, one of the most serious steps in regulating social media was taken in Australia. For the first time in the world, this country banned the use of social media by children and adolescents.
This Act banned children under the age of 16 from accessing social media. As a result, several social media platforms began to close the accounts of children and adolescents under the age of 16. This step is one of the main requirements set by the Australian government for the implementation of the Act.
It is too early to talk in detail about its effectiveness and results. However, discussions about the consequences that this law will bring have already begun. The main criticism is related to the violation of the fundamental principle underlying the human right to access information. The criticisms are not limited to this. Social media platforms have also reacted to this Act. Some of them have stated that the Act will not bring the desired results.
This study examines the innovations brought by the Act adopted in Australia, its benefits and expected negative aspects. It also touches on the attitude of social media platforms to this issue. The issue of whether different countries will take similar steps under the influence of this law will also be examined.
Keywords: Social media, Communication ethics, Regulation, Australian case, Effects

SOCIAL MEDIA REGULATION AND AUSTRALIAN EXPERIENCE: HOW WILL IT AFFECT NETWORKS?

Associate Professor Dr. Tarana MAHMUDOVA
Baku State University, Faculty of Journalism, Department of International Journalism and Information Policy
ORCID ID: 0000-0002-2826-1531

Abstract
As social media usage increases, the positive and negative aspects of the platforms become more apparent. As in all areas, time has revealed the strengths and weaknesses of social media. We can now say that the era of admiration for social media is behind us. The reason for this is serious concerns about social media. This is due to the easy sharing of unwanted content and its spread within minutes, sometimes seconds. Another dissatisfaction is related to the dominance of violence in social media content.
Of course, social media has many positive aspects. However, the impact of negative situations, when disseminated via social media, has an amplifying effect and therefore increases the impact of that information. This leads to justified dissatisfaction among many social media users, experts, as well as ordinary citizens. These and other reasons are forcing many countries to take concrete steps to protect their citizens from the negative effects of social media. In this regard, the first radical step was taken by the Australian government. With The Online Safety Amendment (Social Media Minimum Age) Act that came into force in December 2025 children under the age of 16 are banned from accessing social media platforms. Social media networks have reacted to this new policy by questioning its efficacy. They claim that these laws are misleading towards citizens and suggest alternative methods for more effective regulation of social media.
This study seeks answers to the following questions: How is this law perceived by social media companies? How justified are they in their criticisms? How might other countries' adoption of similar laws affect social media platforms? What is the Australian government's view of the effectiveness of this law? How has the government responded to criticism from social media?
Keywords: Social media, Positive and Negative Aspects, Factors for Regulation, Australian Law, Reaction of Social Media Platforms

SURİYE VE LÜBNAN ERMENİLERİNİN FAALİYETLERİ (1939-1950)

ACTIVITIES OF SYRIAN AND LEBANESE ARMENIANS (1939-1950)

Dr. Ece YÜKSEL
Kıbrıs Amerikan Üniversitesi , Eğitim Fakültesi Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-2093-9256

ÖZET

Bu bildirinin amacı, İkinci dünya savaşı ve sonrasında özellikle Doğu Anadolu bölgesinde kalan Ermenilerin, Suriye ve Lübnan'da yaşayan Ermenilerin Sovyetlerin de desteği ile bölgede bir toprak kazanma arzusu içinde oldukları görülmektedir. Dönemin Türkiye'si ile Sovyet Rusya ilişkileri ve Suriye- Lübnan Ermenilerinin Rusya'ya göçü de dahil olmak üzere ayrıntılı bir arşiv çalışması yapılarak dönem basını ve mevcut basılı kaynaklar ile harmanlarak ele alınacaktır. Bu çalışmada Türk Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivinde ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelerden istifade edilecek, elde edilen verilerin objektif biçimde ortaya konulmasına çalışılarak literatüre katkı sağlanması hedeflenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde ve Millet Sistemi içinde yüzyıllarca barış ve huzur içinde bir arada yaşamış olan Ermeniler 19 yüzyıldan itibaren gizli anlaşmalar ile parçalamak isteyen batılı devletlerin ayrılıkçı emelleri ve antlaşmalar gereği çeşitli talepler içerisine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam eden bu durum bölge dış politikasını yakından ilgilendirmektedir. Fakat İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce hem milliyetçi ve hem de ruhani Ermeni varlığını imha eden Sovyet Hükümetinin son zamanlarda siyasetini değiştirdiği ve Kafkasya'daki radyo merkezlerinden Ermeni milliyetçiliği ve ülküsü teşvik eden propagandalara başladığı tespit edilmiştir. Öte yandan Rusya'da diğer cemaatlere uygulanan muameleye aykırı olarak hareket edilerek Ermeni cemaatine iltimas geçildiği anlaşılmaktadır. O dönemde katledilen Ermeni Ruhani lider Katolikos yerine yeni bir ruhani lider atanması için Sovyet makamlarının yol göstermesi ile bütün dünya Ermenilerine her memleketten ikişer aday gönderilmek üzere davetiyeler yollanmıştır. Filistin'den cemaat ve patrikhane namına birer adayın tayin olduğu ve seçimlere onların katılacağı bildirilmiştir. Aynı zamanda gerek Suriye'de gerek buralarda (Sovyetlerde) bulunan Ermeniler arasında revaçta olan komünist propagandasının son zamanlarda arttığı istihbarat birimlerince tespit edilmiştir. İstaihbarat raporlarından anlaşılacağı üzere olası bir Türk-Rus harbi durumunda Ermenilerin Sovyetler himayesinde savaşmasını sağlamak asıl gaye gibi gözükmektedir. Suriye ve Lübnan Ermenilerinin kominist siyasi dernek ve propaganda çalışmaları Sovyetler tarafından desteklenirken 'Paks Kafkasya' formülünü hayata geçirmek istedikleri anlaşılmaktadır . Öte yandan Fransa 'nın Urfa, Antep ve Maraş'tan çekilmesinden sonraki dönemde ise buradaki Ermenilerin Kıbrıs, Suriye, Mısır ve Lübnan'a göç ettikleri bilinmektedir. Ayrıca Lübnan'da kurdukları siyasi partiler ile diplomatik ve siyasi faaliyetlerine devam eden Ermeniler Taşnak, Hınçak ve Ermeni Demokratik Liberal Partisi ile çalışmalarına devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Lübnan, Ermeniler, Sovyet Rusya, Siyasi Partiler.

ABSTRACT

The objective of this paper is to examine the territorial aspirations of Armenians residing in Eastern Anatolia, Syria, and Lebanon during and after the Second World War, supported by Soviet influence. This study provides a detailed analysis of the relations between Turkey and the Soviet Union during that period, including the migration of Syrian and Lebanese Armenians to Russia. The research is based on an extensive archival study, integrating documents from the Diplomatic Archives of the Turkish Ministry of Foreign Affairs and the Presidential State Archives of the Republic of Turkey with contemporary press reports and printed literature. By presenting these findings objectively, this study aims to contribute significantly to the existing literature.

Armenians, who coexisted in peace and harmony for centuries under the Ottoman Empire's Millet System, began to pursue various separatist demands in the 19th century, driven by the imperialistic ambitions of Western powers seeking to dismantle the Empire through secret agreements. This situation persisted following the establishment of the Republic of Turkey and remained a focal point of regional foreign policy.

It has been observed that the Soviet government, which had previously suppressed both nationalist and ecclesiastical Armenian entities prior to World War II, shifted its policy to promote Armenian nationalism through radio broadcasts from the Caucasus. Furthermore, the Soviet authorities displayed preferential treatment toward the Armenian community, contrasting with their treatment of other religious groups. Following the assassination of the Armenian spiritual leader, the Catholicos, Soviet authorities facilitated the appointment of a successor by inviting Armenian communities worldwide to send delegates for the election. It was reported that delegates from Palestine represented both the community and the patriarchate in these elections.

Concurrently, intelligence reports indicated a surge in communist propaganda among Armenians in both Syria and the Soviet Union. The primary objective appeared to be ensuring that Armenians would fight under Soviet protection in the event of a potential Turkish-Russian war. While supporting the political associations and propaganda efforts of Syrian and Lebanese Armenians, the Soviets aimed to implement the "Pax Caucasia" formula. Additionally, following the French withdrawal from Urfa, Antep, and Maraş, it is known that the local Armenian population migrated to Cyprus, Syria, Egypt, and Lebanon. In Lebanon, Armenians continued their diplomatic and political activities through parties such as the Tashnak, Hunchak, and the Armenian Democratic Liberal Party.

Keywords: Second World War, Soviet Union, Turkey, Syrian Armenians, Lebanese Armenians.

ANADOLU EYALETLERİNDE NERO'YA YÖNELİK DAMNATİO MEMORİAE UYGULAMALARI: EPİGRAFİK BİR DEĞERLENDİRME

PRACTICES OF DAMNATIO MEMORIAE DIRECTED AGAINST NERO IN THE PROVINCES OF ANATOLIA: AN EPIGRAPHIC EVALUATION

Didem Elif ÇATALKÖPRÜ
PhD Student, Department of Archaeology, Kocaeli University
ORCID ID: 0009-0000-7807-733X

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Roma İmparatoru Nero'ya (MS 54–68) yönelik damnatio memoriae (anıların lanetlenmesi) uygulamalarının Anadolu eyaletlerindeki yansımalarını epigrafik veriler üzerinden değerlendirmektir. Nero'nun MS 68 yılındaki ölümünün ardından Senato kararıyla uygulanan damnatio memoriae, Roma İmparatorluk ideolojisinin kamusal alanda en görünür biçimde izlenebilen yaptırımlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik yazarların olumsuz bir yönetici imgesiyle anlattığı Nero, tiranlık ve aşırılıkla özdeşleştirilmiştir. Bu durum onun yalnızca hukuki değil, aynı zamanda simgesel ve ideolojik bir silme sürecine maruz kalmasına neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında, Roma'nın Anadolu eyaletlerinde gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkartılan mil taşları, onur yazıtları, heykel kaideleri ve adak yazıtları incelenmiştir. Araştırma sürecinde, söz konusu epigrafik belgelerde Nero'nun adının ve titulaturasının (unvan) literae erasae (kazınması) ya da yazıtların ikincil kullanıma tabi tutulması gibi müdahaleler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler nitel yöntemle değerlendirilmiş, yazıtlar türlerine ve uygulama biçimlerine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın bulguları, damnatio memoriae uygulamalarının Anadolu eyaletlerinde tek tip şekilde uygulanmadığını, kentten kente değişen yerel siyasal tercihler ve toplumsal dinamikler doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bazı eyaletlerde Nero'ya ait yazıtların korunmuş olması, söz konusu uygulamanın her bölgede aynı sertlikte ve sistematik şekilde uygulanmadığını kanıtlamaktadır. Sonuç olarak bu bildiri, Nero örneği üzerinden Roma İmparatorluğu'nun iktidar, ideoloji ve kolektif bellek arasındaki ilişkinin epigrafik belgeler aracılığıyla somut biçimde izlenebildiğini kanıtlamayı amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Damnatio memoriae, Nero, Anadolu, epigrafi, kolektif bellek

ABSTRACT

The aim of this paper is to evaluate the practices of damnatio memoriae (memory sanctions) directed against the Roman Emperor Nero (AD 54–68) and their reflections in the provinces of Anatolia through epigraphic evidence. After Nero's death in AD 68, damnatio memoriae was applied by a decision of the Senate and became one of the most visible sanctions of Roman imperial ideology in public space. Nero, who is described by ancient authors with a negative image of rulership, was associated with tyranny and excess. For this reason, he was subjected not only to a legal process but also to a symbolic and ideological erasure. Within the scope of this study, milestones, honorific inscriptions, statue bases, and votive inscriptions uncovered during excavations in the Anatolian provinces of the Roman Empire have been examined. During the research process, the name and the titulature (title) of Nero were erased in these epigraphic texts. This erasure can be seen as literae erasae (erased letters). In some cases, the inscriptions were also reused for a second time.The obtained data were evaluated using a qualitative method, and the inscriptions were classified according to their types and forms of practice. The findings of the study show that damnatio memoriae practices were not applied in a uniform way in the provinces of Anatolia but were shaped by local political preferences and social dynamics that varied from city to city. The preservation of inscriptions belonging to Nero in some provinces proves that this practice was not applied with the same severity and systematic approach in every region. In conclusion, this paper aims to demonstrate, through the example of Nero, that the relationship between power, ideology, and collective memory in the Roman Empire can be clearly traced through epigraphic evidence.
Keywords: Damnatio memoriae, Nero, Anatolia, epigraphy, collective memory

GİRİŞ

Damnatio memoriae, Latince kökenli bir terim olup Roma İmparatorluğunda belirli bir cezalandırma yöntemidir. Terim Türkçe'de yaygın olarak anıların lanetlenmesi şeklinde görülmektedir. Roma İmparatorluğunda meşrutiyetini kaybetmiş, kötü olarak anılan imparatorlara uygulanan damnatio memoriae kararını senato çıkarmaktadır. Bu karar doğrultusunda cezaya çarptırılan kişiye ait heykel, sikke, yazıt, ve anıtlar kamusal alandan uzaklaştırılırdı. Kişinin anıları sadece silinmekle kalmaz aynı zamanda imparatorluk ideolojisinin kamusal alanlarda tekrar inşa edilmesi hedeflenirdi. Bundan dolayı cezalandırılan imparatorun heykellerinin tahrip edilip adının epigrafik belgelerden kazınması ya da dönüştürülmesi bireysel cezalandırmaktan çok kollektif hafızaya yönelik bilinçli bir müdahale olarak değerlendirilmelidir (Varner, 2004).

İmparator Nero, Roma tarihinde senato kararı ile meşrutiyeti tartışmaya açılan ve ölümünün ardından damnatio memoriae uygulamasına maruz kalan ilk imparator örneklerinden biridir. Senato kararının ardından başkent Roma ve çevresinde damnatio memoriae cezası uygulanmış ve Nero'nun somut hafızasına zarar verilmiştir. Fakat Anadolu eyaletlerinde Nero'ya ait yazıtlar üzerinde gözlemlenebilen tahribat ve yeniden kullanım pratikleri, bu yaptırımın tek tip ve zorunlu olmadığını ortaya koymuştur. Uygulamada görülen bölgesel farklılıklar, epigrafik malzemenin çeşitliliği, Nero örneğinin merkez-taşra ilişkilerinin ve yerel hafıza politikalarının okunabileceği önemli bir örnek ortaya koymaktadır (Kissel, 2006).

Anadolu eyaletlerinde bulunan epigrafik malzemenin nicelik ve nitelik bakımından zenginliği, merkez-taşra ilişkisinin izlenebilmesi ve yerel uygulamalar arasındaki farklılıkların görünür olması nedeniyle önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun ticaret yolları üzerinde bulunması ve mil taşı gibi kamusal işleve sahip yapıların üzerinde uygulanan damnatio memoriae kararının daha temkinli uygulanabileceği düşünülmektedir (Laurence, 1999; Varner, 2004).

İmparator Nero'ya yönelik damnatio memoriae cezası epigrafik açıdan incelendiğinde başkent ve yerel uygulamalar arasındaki ilişki bağlamında ele alınmalıdır. İmparatorun ölümünden sonra uygulanan damnatio memoriae merkezi yaptırımdan çok siyasal ve toplumsal öncelikler doğrultusunda şekillendiği değerlendirilmelidir. Bu kapsamda farklı Anadolu eyaletlerinde tespit edilen ve Nero'nun hem isminin hem de titulaturalarının (unvan) tehrip edildiği ya da ikincil kullanıma sunulduğu epigrafik belgeler kronolojik ve tipolojik bakımdan incelenmektedir (Flower, 2006**)**. Epigrafik malzeme CIL, EDH, EDCS gibi veri tabanları ile yayımlanmış korpusları aracılığıyla taranmış literae erasae ve ikincil kullanım gibi ölçütler doğrultusunda değerlendirilecek ve Anadolu eyaletlerinde kamusal hafızanın nasıl yeniden kurgulandığı tartışılacaktır.

YÖNTEM

Bu bildiride yöntem olarak, Nero'ya yönelik uygulanan damnatio memoriae uygulamasının Anadolu eyaletlerinde ele geçen epigrafik veriler betimlenerek ve karşılaştırmalı analiz yapılarak incelenmiştir. Öncelikle mil taşı, onur yazıtı, heykel kaideleri, adak ve mezar yazıtları olarak türlerine göre sınıflandırılmıştır. Her örnekte isim ve unvanlara yönelik uygulanan müdahaleler epigrafik kurallar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Epigrafik belgelere uygulanan kazıma, silme, kısmi tahrip ve koruma durumları tipolojik olarak karşılaştırılmıştır. Müdahalenin niteliği ve yazıtın kamusal bağlamı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bulgular başkent Roma' da verilen kararın Anadolu eyaletlerine yansımalarını ortaya koymak amacıyla merkez- taşra ilişkileri perspektifinde yorumlanmıştır.Böylece damnatio memoriae uygulamasının tek tip ve zorunlu olmadığı, yerel bağlamlara göre şekillendiği gösterilmetye çalışılmıştır.

1. DAMNATİO MEMORİAE VE NERO

Damnatio memoriae genellikle üst düzey yöneticilerin kamusal hafızadan silinmesini hedefleyen ve hukuki uygulamalarla ideolojik amaçların iç içe geçtiği bir uygulamadır. Modern literatürde damnatio memoriae hukuki bir ceza olarak tanımlanmaktadır fakat Roma hukukunda standart yaptırım biçimi olmadığı için siyasal koşullar doğrultusunda esnek uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Epigrafik malzeme üzerinden damnatio memoriae uygulaması nitelikli bir şekilde yorumlanabilir. Bu bağlamda literae erasae; ceza uygulanan kişinin isminin ve titulaturalarının (unvan)kasıtlı olarak kazınarak yok edilmesi işlemidir (Flower,2006).

Nero antik yazarlar Tacitus, Suetonius ve Cassius Dio tarafından tiranlık, ölçüsüzlük ve ahlaki yozlaşma yaşayan biri olarak tanımlanmıştır. Bu olumsuz birey imgesi imparatorun ölümünden sonra şekillenen politik hafiza inşaasının önemli bir parçası olmuştur (Suetonius, Nero 49; Tacitus, Ann. 15.44). MS 68 yılında Nero'nun ölümüyle beraber Julio- Claudian hanedanlığı sona ermiştir. Bu durum Roma'da derin bir siyasal kırılmaya neden olmuştur. Ölümünün ardından Nero, senato tarfından hostis ilan edilmiş ve bu durum damnatio memoriae uygulamasının önünü açmıştır. Böylece bazı kentler yeni siyasal düzen kurulurken Nero'nun mirasından kendilerini ayrıştırmaya çalışmışlardır. Bazı kentlerde ise ekonomik, siyasal ve toplumsal dinamikler doğrultusunda zorunluluk olmadığı için damnatio memoriae aynı ölçüde uygulanmamıştır (Flower,2006; Varner,2004). Anadolu'da görülen epigrafik çeşitlilik damnatio memoriae uygulamalarının merkezde belirlenen katı propogandadan ziyade yerel önceliklere göre şekillendiği görülmüştür (Ando,2000).

2.ANADOLU EYALETLERİNDE EPİGRAFİK VERİLER

Nero'ya yönelik damnatio memoriae kararı Anadolu eyaletlerinde sınırlı ama farklı epigrafik türlerde izlenebilmektedir. Mevcut veriler; iki mil taşı, beş onur yazıtı, altı heykel kaidesi, bir mezar yazıtı ve iki adak yazıtı olmak üzere toplam on altı örnekten oluşmaktadır (Varner, 2004). Bu epigrafik belgelerde Nero'nun hem adının hem de titulaturalarının silinmesi, ikincil uygulama yapılması ya da hiç müdahale edilmemesi damnatio memoriae kararının anadoluda katı şekilde uygulanmadığını göstermektedir (Ando, 2000).

2.1. Mil Taşları

Roma İmparatorluğu'nda miliaria olarak adlandırılan mil taşları yol mesafelerini bildirmekteydi. İmparatorluk ideolojisini kamusal alanda göstermek amacıyla da kullanılırdı. İmparatorun emriyle yapılan miliarialar yol yapımı, alt yapı faaliyetleri ve onarım çalışmalarını belgeleyerek imparatorun düzeni koruduğunu, halkın ihtiyaçlarını önemsediğini vurgulardı. Ticaret ağlarıyla doğrudan ilişkili olmaları miliariaları idari ve ekonomik sürekliliğin simgesi haline getirmiştir. Bir miliariadan isim kazıma ticareti sıkıntıya sokabilir, yabancı tüccarlar için devletin içinde karışıklık var düşüncesine sokabilirdi. Bu yüzden özellikle anadolu taşra kentlerinde bulunan mil taşlarında damnatio memoriae kararı temkinli uygulanmıştır (Laurence, 1999; Varner, 2004).

Antik Pontus et Bithynia bölgesi sınırları içerisinde kalan ve günümüzde Sarıkaya olarak adlandırılan bölgede bir adet miliaria bulunmuştur. MS 58-59 yıllarına tarihlenen Miliaria Latince ve Grekçe olarak yazılmış olup bilinngualdir. Söz konusu miliarianın yazısı şu şekildedir;

[Nero C]laudius divi / [Claudi filius] Germanici Caesaris nepos / [Ti(beri) Caesaris Aug(usti)] pronepos divi Aug(usti) abnepos Caesar / [Augustus Germanicus p]on[t(ifex) max(imus)] trib(unicia) pot(estate) IIII [imp(erator) V] co(n)s(ul) III / [viam Apamea Nicae]a[m collapsa]m vetustate restituit muniendam / curavit [per C(aium) Iulium] Aquilam proc(uratorem) suum

Νέρων Κλαύδι[ος] Θεοῦ Κλαυδίου υἱός Γερμανικοῦ / Καίσαρος υἱων[ός] Τιβερίου Καίσαρος Σεβαστοῦ [ἔγ]γονος / Θεοῦ Σεβαστοῦ ἀ[πόγονος] Καῖσαρ Σεβαστὸς Γερμανικός ἀρχιερεὺς / μέγιστος δ[η]μαρχι[κῆς ἐξου]σίας τὸ δ΄ αὐτοκράτωρ τὸ ε΄ ὕπατος τὸ γ΄ / [τὴν] ὁδὸν ἀπὸ Ἀπαμε[ίας πρ]ὸς Νείκαιαν κατεφθαρμένην τῇ ἀρχαιότη[τι] / ἀποκαθέστησε [καὶ κατασ]κευασθῆναι π[άλιν] προσ[έτα]ξεν [δ]ιὰ / Γαΐου Ἰουλίο[υ Ἀκουίλα] τοῦ ἰδίου ἐπιτρόπου (CIL III, 00346, 976)

Yazıtta Nero'nun ismi ve titulaturalarının bulunduğu kısım günümüze ulaşamamıştır. Bu kaybın özellikle isim ve titulaturalar da yoğun olup yolun inşası ile ilgili kısımın korunmuş olması yol altyapısının işlevselliğini tehlikeye atmadan seçici bir damnatio memoriae uygulamasına işaret etmektedir. Bu özelliklerinden dolayı mil taşları damnatio memoriae uygulamalarının sınırlarının açıkça gözlemlenebildiği epigrafik türlerdir. (Cooley, 2012). İmparatorluk ideolojisinin uygulanması ile yol ağlarının işlevselliği arasında kurulan bu denge, Nero'ya yönelik hafıza müdahalelerinin Anadolu taşrasında neden daha seçici ve temkinli biçimde uygulandığını anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır (Cooley, 2012).

2.2. Onur Yazıtları ve Heykel Kaideleri

İmparatorlar ve yüksek kıdemli devlet görevlileri için kamusal alanda kendilerini temsil eden onur yazıtları ve heykeller ideolojilerini ve propogandalarını yaymak için önemli bir yer teşkil ediyordu. Agora ve kutsal alanlar gibi kamusal mekânlarda sergilenen bu yapıtlar bireyin başarısını kamusal hafızaya işlemek için katkı sağlıyordu. Bu yüzden damnatio memoriae uygulaması bağlamında en çok müdahale gören türler arasında yer almaktadır. İsim ve titulatura üzerinde yapılan bilinçli müdahaleler kişiyi kamusal temsilden bilinçli biçimde dışlanmasını hedefleyen ideoljik müdahaleler olarak değerlendirilmektedir (Varner,2004; Flower, 2006).

Pergamon'da açığa çıkartılan bir onurlandırma yazıtında;

ΝΕΡΩΝΑ ΚΑΙΣΑΡΑ / ΕΚ ΠΡΟΓΟΝΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤ / Ο ΔΗΜΟΣ yazılıdır. Yani 'Halk, atalarından beri hayırsever olan Nero Caesar'ı onurlandırdı' şeklinde çevrilmiştir. Mevcut durumda söz konusu belgede, Nero'ya yönelik damnatio memoriae uygulandığına dair herhangi bir iz sunmamaktadır. Nero'nun ismi çok net şekilde okunabilir durumdadır (IvP, Pergamon; SEG). MS 54 yılına tarihlenen ve Efes'de bulunan heykel kaidesinde ise damnatio memoriae çok belirgin şekilde görülmektedir. Söz konusu kaidede;

[3 P(ublius) Celerius P(ubli) fil(ius) Arn(ensi) procurator divi Cl]audi et ⟦Neronis⟧ [Claudi Caesaris Augusti Germanici] / [huius monumenti basim s]tatuas de sua pec[unia faciendas curavit et dedicavit] // "GR (AE 1990, 935) yazmaktadır. Yazıt Roma'da bir eyalet yöneticisinin Claudius ve Nero adına heykel yaptırdığını anlatmaktadır. Burada Nero'nun adının bilinçli bir şekilde silinmesi fakat Claudius'un korunması damnatio memoriae sürecinin Efes'de uygulandığının kanıtı niteliğindedir.

2.3. Adak ve Diğer Yazıtlar

Tituli sacri olarak adlandırılan adak yazıtları toplumsal statü farketmeksizin tanrılara sunulan adakların kamusal olarak belgelendirmeyi amaçlayan epigrafik kalıntılardır. Özellikle imparator kültü bağlamında kamusal hafızanın inşasında önemli rol oynamıştır. Damnatio memoriae uygulamalarının ideolojik boyutunu değerlendirmek açısından önemli bir veri grubu oluşturmaktadır (Varner, 2004; Flower, 2006).

Efes' de bulunan ve MS 54-59 yılları arasına tarihlenen bir adak yazıtında şu ifadeler yazmaktadır;

Dianae Ephesiae divo Clau[dio Neroni Claudio Caesari Augusto ⟦Germa]nico⟧ Agrippinae Aug[ustae] civita[ti Ephesiorum] / [3 cum Claudia Metro]dora uxore // "GR" (IK 59,155) Efes Artemis tapınağına adanan bu yazıtta "Germanicus" ifadesinin ⟦ ⟧ işaretiyle gösterildiği üzere bilinçli biçimde kazınarak silindiği görülmektedir. Germinicus Nero'nun titulaturalarından birisidir ve bilinçli şekilde kazınmıştır. Bu bağlamda damnatio memoriae uygulamasının yalnızca kamusal onur anıtlarıyla sınırlı kalmadığını, kutsal mekânlardaki adak yazıtlarına da uygulandığı anlaşılmaktadır.

Patara da açığa çıkartılan MS 60 yılına tarihlenen mezar yazıtında;

] / et Thaliarchi Aug(usti) l(iberti) f(iliae) / Thaliarchillae / [3]s Neronis Aug(usti) disp(ensator) / [c]ontub[er]nali suae (CIL III 12131) yazmaktadır. Bu yazıtta, babası Nero'nun dispensatoru (haznedar) olan ve imparatorluk çevresine mensup bir kadının anıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtta Nero' nun ismi silinmemiştir. Bu da damnatio memoriae uygulamalarının her epigrafik bağlamda otomatik olarak devreye sokulmadığını kanıtlamaktadır. Bu durum, hafıza müdahalelerinin özellikle kamusal, anıtsal ve yüksek görünürlüğe sahip konumlarla sınırlı kaldığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

3.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nero' nun ölümümden sonra senato kararıyla damnatio memoriae cezasına çarptırılmasının ardından başkent ve çevresinde bu ceza çoğunlukla uygulanmıştır. Anadolu eyaletleri incelendiğinde epigrafik veriler üzerinden bu cezanın merkezi ve zorunlu uygulama olmamasından kaynaklı sekteye uğradığı görülmektedir. Mil taşları, onur yazıtları, heykel kaideleri, adak ve mezar yazıtları gibi farklı epigrafik türlerde izlenen müdahaleler, anadolu kentlerinde uygulamanın farklılık gösterdiğini kanıtlar niteliktedir. Özellikle Nero'nun ismine ve titulaturalarına uygulanan kazıma işlemi imparatorun hem şahsına hem de kamusal alandaki varlığına yönelik müdahale olduğunu göstermektedir. Ele alınan örneklerde görüldüğü üzere kamusal alanlarda yani görünürlüğü fazla olan alanlarda damnatio memoriae daha belirgin uygulanmıştır.

Nero'nun isminin mil taşı, onur yazıtı gibi epigrafik belgelerden silinmesi yeni kurulan imparatorluk otoritesinin siyasal düzenleme isteğinin göstergesidir. Buna karşı bazı mezar yazıtları ya da özel yazıtlarda Nero'nun isminin korunmuş veya sınırlı müdahalede bulunmuş olması bu uygulamanın her yazıtta uygulanmadığının, kamusal işlevi olan alanlarda daha çok uygulandığının kanıtıdır. Anadolu eyaletlerinde görülen bu tablo merkez- taşra ilişkilerinin bu süreçte önemli rol oynadığını göstermektedir. Damnatio memorie taşrada yerel yöneticiler, kent meclisleri ve topluluklar tarafından seçici biçimde uygulanmıştır. Siyasal tercihler, kentlerin imparatorlukla kurduğu ilişki biçimiyle yakından bağlantılıdır. Nero döneminde imparatorlukla güçlü bağlara sahip olan, imparatorluk görevlilerinin aktif biçimde bulunduğu ya da imparator kültünün yoğun olarak temsil edildiği kentlerde, Nero'nun adının ve titulaturasının silinmesine yönelik müdahalelerin daha belirgin olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşın, Nero'nun hayırsever imparator imgesiyle anıldığı onurlandırıldığı bazı kentlerde, yazıtların korunmuş olması, yerel hafıza uygulamalarının merkezi ideolojik kararlara uymadığı söylenebilir. Ticaret ve ulaşım ağlarıyla doğrudan ilişkisi olan miliaria gibi işlevsel epigrafik belgeler üzerinde müdahaleler daha temkinli uygulanmıştır. Böylece imparatorluk ideolojisini ve altyapısının sürekliliğini tehlikeye atmadan hafızanın yeniden düzenlenmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Nero örneği, Roma İmparatorluğun'da iktidar, ideoloji ve kolektif hafıza arasındaki ilişkinin anadolu eyaletlerinde nasıl somutlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Antik yazarlar tarafından olumsuz yönleri aktarılan Nero'nun epigrafik malzeme üzerinden incelendiğinde her bölgede aynı şekilde hedef alnmadığı; bazı kentlerde kamusal hafızadan silinirken bazı kentlerde korunduğu aşikardır. Bu durum, damnatio memoriae'nin yalnızca geçmişi yok etmeye yönelik bir uygulama değil, aynı zamanda geçmişi yeniden düzenlemeye yönelik esnek bir süreç olduğunu açıklar niteliktedir.

İncelenen örnekler dışında kalan epigrafik veriler, Nero'ya yönelik damnatio memoriae uygulamalarının Anadolu eyaletlerinde benzer biçimlerde hayata geçirildiğini göstermektedir. Bu epigrafik belgelerde Nero'nun adının kısmen silinmesi, titulatura üzerinde sınırlı müdahaleler yapılması ya da metnin bütünüyle korunmuş olması gibi farklı uygulama biçimleri izlenmektedir. Söz konusu çeşitlilik, hafıza müdahalelerinin tek tip bir program çerçevesinde değil, yerel bağlamlar doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Böylece ayrıntılı olarak değerlendirilen örneklerin, genel epigrafik tabloyu temsil eden nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu eyaletlerinden toplanan epigrafik veriler damnatio memoriae kararının merkezden taşraya farklılık gösterdiğini; yerel, ekonomik ve ideolojik koşullar doğrultusunda şekillenerek seçici müdahalelerin olduğunu göstermektedir. İmparator Nero'ya ait epigrafik belgeler üzerindeki silme, kazıma ya da koruma örnekleri toplumsal belleğin yalnızca unutma üzerinden değil, kontrollü bir hatırlatma politikası üzerinden de inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Epigrafik malzeme, imparatorluk ideolojisinin taşra bağlamında nasıl müzakere edildiğini anlamak açısından vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Ando, C. 2000. Imperial İdeology and Provincial Loyalty in the Roman Empire. University of California Press.

Cooley, A. E. 2012. The Cambridge manual of Latin epigraphy. Cambridge University Press.

Corpus Inscriptionum Latinarum. 1863– . De Gruyter.

Flower, H. I. 2006. The art of forgetting: Disgrace and oblivion in Roman political culture.Harvard University Press.

Kissel, T. 2006. Kaiser zwischen Genie und Wahn: Caligula, Nero, Elagabal. Artemis & Winkler.

L'Année Épigraphique. 1888–. Presses Universitaires de France.

Laurence, R. 1999. The roads of Roman Italy*:* Mobility and cultural change. Routledge.

Merkelbach, R., & Stauber, J. (Eds.). 2001. Die Inschriften von Ephesos (Vol. 59). Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Suetonius 2008. The twelve Caesars (R. Graves, Trans.). Penguin Classics. (Original work published ca. AD 121)

Supplementum Epigraphicum Graecum. 1923–. Brill.

Tacitus 2009. The annals (A. J. Woodman, Trans.). Hackett Publishing. (Original work published ca. AD 117)

Varner, E. R. 2004. *Mutilation and transformation: Damnatio memoriae and Roman imperial portraiture*. Brill.

1905 RUS DEVRİMİ VE RUSYA'DA TOPLUMSAL GERİLİMİN DERİNLEŞME SÜRECİ

THE 1905 RUSSIAN REVOLUTION AND THE PROCESS OF DEEPENING SOCIAL TENSION IN RUSSIA

Dr. Koray ÖZTÜRK
ORCID ID: 0000-0002-6852-4025

ÖZET

1905 Rus Devrimi, her ne kadar 1917 Bolşevik Devrimi'nin gölgesinde kalsa da, Rusya'nın siyasal ve toplumsal dönüşümünde belirleyici bir eşik oluşturmuştur. Devrimin kökenleri 19. yüzyıl reformlarına uzanır. 1861'de serfliğin kaldırılması köylüyü hukuken özgürleştirmiş, ancak adaletsiz toprak dağılımı ve ağır yükümlülükler kırsal huzursuzluğu artırmıştır. Bu süreç, hızlanan sanayileşmeyle birlikte kitlesel göçe ve kentlerde yoğunlaşan bir işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kötü çalışma koşulları ve düşük ücretler, sosyalist düşüncenin yayılmasını kolaylaştırmış; Plekhanov ve Lenin gibi isimlerin öncülüğünde siyasal örgütlenmeler güç kazanmıştır. Liberaller ve entelektüeller, zemstvo çevresinde anayasal yönetim ve hukukun üstünlüğü taleplerini yükseltmiştir. Ancak Çarlık yönetiminin direnci ve 1904–1905 Rus-Japon Savaşı'ndaki ağır yenilgi, rejimin meşruiyetini ciddi biçimde sarsmıştır. 9 Ocak 1905'teki Kanlı Pazar, barışçıl göstericilere ateş açılmasıyla devrimin dönüm noktası olmuş; grevler, köylü ayaklanmaları ve etnik hareketler imparatorluk çapında yayılmıştır. Ekim Manifestosu ile temel hakların tanınması ve Duma'nın kurulması önemli bir geri adım gibi görünse de, siyasal iktidarın özünde Çar'da kalması reformları sınırlı bırakmıştır. Buna rağmen 1905, farklı toplumsal kesimlerin ortak siyasal deneyim kazandığı ve modern katılım kültürünün temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu çalışmada, 1905 Devrimi yalnızca yapısal krizlerin sonucu olarak değil, aynı zamanda Rus toplumunda zihinsel bir kırılma ve siyasal bilinç sıçraması yaratan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Amaç, farklı toplumsal grupların devrimi algılama biçimlerini ve kendi tarihsel rollerine ilişkin farkındalıklarını inceleyerek, 1905'i Rusya'nın modern siyasal kültüre geçişini hızlandıran bir zihniyet dönüşümü olarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kanlı Pazar, Duma, 1905 Devrimi, Toplumsal Bilinç.

ABSTRACT

The 1905 Russian Revolution, although overshadowed by the 1917 Bolshevik Revolution, constituted a decisive turning point in Russia's political and social transformation. The origins of the revolution can be traced back to the reforms of the nineteenth century. The emancipation of the serfs in 1861 legally freed the peasantry; however, the inequitable distribution of land and heavy obligations intensified rural unrest. This process, combined with accelerating industrialization, led to mass migration and the emergence of a concentrated urban working class. Harsh working conditions and low wages facilitated the spread of socialist ideas, and political organizations gained strength under the leadership of figures such as Plekhanov and Lenin. Liberals and intellectuals, organized around the zemstvos, raised demands for constitutional government and the rule of law. Yet the resistance of the Tsarist regime, together with the severe defeat in the Russo-Japanese War of 1904–1905, seriously undermined the regime's legitimacy. The events of Bloody Sunday on 9 January 1905 marked a decisive turning point, as the shooting of peaceful demonstrators triggered widespread strikes, peasant uprisings, and ethnic movements across the empire. Although the October Manifesto granted basic rights and established the Duma, political power ultimately remained concentrated in the hands of the Tsar, rendering the reforms limited in scope. Nevertheless, 1905 represented a formative moment in which diverse social groups gained shared political experience and laid the foundations of modern participatory culture. This study approaches the 1905 Revolution not merely as the outcome of structural crises, but also as a process that generated a mental rupture and a leap in political consciousness within Russian society. It aims to examine how different social groups perceived the revolution and how they understood their historical roles, thereby evaluating 1905 as a transformation of mentality that accelerated Russia's transition to a modern political culture.

Keywords: Bloody Sunday, Duma, 1905 Revolution, Social Consciousness.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI KOŞULLARINDA TÜRKİYE–SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ (1939–1945)

THE TRANSFORMATION OF TURKEY–SOVIET UNION RELATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE SECOND WORLD WAR (1939–1945)

Dr. Koray ÖZTÜRK
Bağımsız Araştırmacı, Trabzon, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-6852-4025

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde Avrupa'daki güç dengelerinin değişimine ve özellikle Almanya'nın izlediği stratejiye bağlı olarak şekillenmiştir. Savaşın başlangıç evresinde, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan saldırmazlık paktı, Doğu Avrupa'daki jeopolitik denklemi geçici olarak istikrara kavuşturmuş; bu durum Türkiye'nin dış politika tercihlerini temkinli bir denge siyaseti çerçevesinde sürdürmesine olanak sağlamıştır. 1939–Haziran 1941 arasındaki dönemde Ankara, savaşın dışında kalma stratejisini öncelikli hedef olarak benimsemiş ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini ihtiyatlı fakat çatışmadan uzak bir çizgide tutmuştur. 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte savaşın seyri köklü biçimde değişmiş ve Moskova'nın dış politika öncelikleri yeniden tanımlanmıştır. Bu gelişme, Türkiye–Sovyetler Birliği ilişkilerinin de yeni bir bağlamda değerlendirilmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin Almanya karşısında müttefik arayışına yönelmesi, Türkiye'nin stratejik konumunu daha da önemli hale getirmiştir. Türkiye, savaş boyunca tarafsızlık politikasını korumaya çalışmış; hem Mihver hem de Müttefik blokları arasında denge gözeten bir diplomasi yürütmüştür. Bu süreçte ilişkiler, açık bir ittifaktan ziyade karşılıklı ihtiyat ve jeopolitik hesaplara dayalı bir etkileşim biçimi sergilemiştir. Bu çalışmada, 1939–1945 yılları arasında Türkiye–Sovyetler Birliği ilişkilerinin seyri, Almanya'nın dış politika hamleleri ve savaşın değişen güç dengeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. İlişkilerin ideolojik yakınlıktan çok güvenlik kaygıları ve stratejik zorunluluklar temelinde şekillendiği; Türkiye'nin tarafsızlık politikası ile Sovyet güvenlik beklentileri arasındaki hassas dengenin savaş süresince belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye–Sovyetler Birliği İlişkileri, İkinci Dünya Savaşı, Tarafsızlık Politikası, Güç Dengesi.

ABSTRACT

During the years of the Second World War, relations between Turkey and the Soviet Union were largely shaped by the shifting balance of power in Europe and, in particular, by the strategy pursued by Germany. In the initial phase of the war, the non-aggression pact signed between Germany and the Soviet Union temporarily stabilized the geopolitical equation in Eastern Europe; this development enabled Turkey to maintain its foreign policy preferences within the framework of a cautious balance policy. In the period between 1939 and June 1941, Ankara adopted the strategy of remaining outside the war as its primary objective and maintained its relations with the Soviet Union along a prudent yet non-confrontational line. With Germany's attack on the Soviet Union on 22 June 1941, the course of the war changed fundamentally, and Moscow's foreign policy priorities were redefined. This development led to the reassessment of Turkey–Soviet Union relations within a new context. The Soviet Union's search for allies against Germany further increased the strategic importance of Turkey's geopolitical position. Nevertheless, Turkey sought to preserve its policy of neutrality throughout the war and conducted a diplomacy that aimed to maintain a balance between the Axis and the Allied blocs. In this process, relations were characterized not by an explicit alliance but rather by a form of interaction based on mutual caution and geopolitical calculations. This study analyzes the course of Turkey–Soviet Union relations between 1939 and 1945 within the framework of Germany's foreign policy initiatives and the changing balance of power during the war. It argues that the relations were shaped less by ideological proximity than by security concerns and strategic necessities, and that the delicate balance between Turkey's neutrality policy and Soviet security expectations remained a determining factor throughout the war.

Keywords: Turkey–Soviet Union Relations, Second World War, Neutrality Policy, Balance of Power.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı, yalnızca askerî cephelerde yürütülen bir küresel çatışma değil, aynı zamanda uluslararası sistemin güç dengelerini köklü biçimde dönüştüren bir siyasal kırılma süreci olmuştur. 1930'lu yılların sonlarından itibaren Avrupa'da kolektif güvenlik mekanizmalarının işlevsiz hâle gelmesi, Almanya'nın revizyonist politikalarının giderek saldırgan bir karakter kazanması ve Batılı devletlerin izlediği dengeci ancak sonuç üretmeyen diplomasi, uluslararası sistemi büyük bir savaşın eşiğine sürüklemiştir. Bu ortamda Sovyetler Birliği'nin konumu, yalnızca ideolojik kimliği nedeniyle değil, aynı zamanda jeopolitik konumu ve güvenlik kaygıları sebebiyle de belirleyici bir nitelik taşımıştır. Stalin liderliğindeki Sovyet dış politikası, savaş öncesinde Batı'ya duyulan güvensizlik ile Almanya tehdidi arasında şekillenmiş; bu süreçte izlenen stratejik tercihler hem savaşın seyrini hem de savaş sonrası Avrupa düzenini doğrudan etkilemiştir.

1939 yılında Almanya ile imzalanan saldırmazlık paktı, Sovyet dış politikasının konjonktürel ve pragmatik niteliğini açık biçimde ortaya koymuştur. İdeolojik olarak taban tabana zıt iki rejim arasında gerçekleştirilen bu diplomatik hamle, Sovyetler Birliği açısından zamana oynama ve batı sınırlarını ileri bir savunma hattına taşıma amacı taşımaktaydı. Ancak 1941 yılında Almanya'nın Sovyet topraklarına saldırmasıyla birlikte bu geçici uzlaşı sona ermiş; Sovyetler Birliği savaşın doğrudan tarafı hâline gelmiştir. Bu aşamadan itibaren Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile geliştirdiği iş birliği, savaşın askerî dengelerini değiştirmiş; Stalingrad Muharebesi sonrasında Sovyetler Birliği yalnızca askerî bir güç olarak değil, savaş sonrası düzenin kurucu aktörlerinden biri olarak da öne çıkmıştır. Böylece savaşın ilk evresinde güvenlik merkezli ve savunma refleksiyle hareket eden Sovyet diplomasisi, savaşın ilerleyen safhalarında Doğu Avrupa'da nüfuz alanı tesis eden ve yeni güç dengesinin şekillenmesinde aktif rol oynayan bir çizgiye yönelmiştir.

Sovyet dış politikasının değişimi yalnızca Almanya ile ilişkiler kapsamında değil, Türkiye ile olan münasebetler bakımından da yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık politikası izleyerek askerî çatışmanın dışında kalmayı başarmış; ancak jeopolitik konumu, Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle büyük güçlerin diplomatik hesaplarının merkezinde yer almıştır. Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revizyonuna yönelik talepleri, Boğazlarda üs edinme girişimleri ve Kars ile Ardahan'a ilişkin iddiaları, savaşın son evresinde Türk–Sovyet ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaratmıştır. 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Sovyetler Birliği tarafından feshedilmesi ise iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni ve belirsiz bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde dış politika yönelimini belirleyen temel etkenlerden biri hâline gelmiş ve Ankara'nın giderek Batı blokuna yaklaşmasının zeminini oluşturmuştur.

Bu çalışma, 1939–1945 yılları arasında Sovyet dış politikasının geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümün Türk–Sovyet ilişkilerine yansımalarını tarihsel ve diplomatik belgeler ile incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, savaş öncesi Alman–Sovyet yakınlaşması, savaş sürecinde Sovyetlerin Müttefiklerle kurduğu iş birliği, savaş sonrasında ortaya çıkan güç dengesi ve Boğazlar meselesi çerçevesinde gelişen diplomatik krizler bütüncül bir perspektifle ele alınmaktadır. Böylece Stalin döneminde şekillenen güvenlik anlayışının, savunma söylemi ile jeopolitik genişleme arasında nasıl bir denge kurduğu ve bu stratejinin Türkiye açısından ne tür sonuçlar doğurduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. II. Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'nin uluslararası sistemdeki konumunu köklü biçimde değiştirmiş; bu değişim yalnızca Avrupa'nın siyasal haritasını değil, Türkiye'nin güvenlik algısını ve dış politika tercihlerini de derinden etkilemiştir. Bu çerçevede çalışma, savaş yıllarındaki büyük güç rekabetini yalnızca askerî gelişmeler üzerinden değil, diplomatik müzakereler, basın yansımaları ve karşılıklı güvenlik algıları üzerinden değerlendirerek, Türk–Sovyet ilişkilerinin savaş sürecindeki kırılma noktalarını analitik bir çerçevede ortaya koymayı hedeflemektedir.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA SOVYET DIŞ POLİTİKASININ EVRİMİ VE TÜRK–SOVYET İLİŞKİLERİNDE KIRILMA

1930'lu yıllardan itibaren Avrupa'daki siyasal gelişmeler, uluslararası sistemin yeni bir büyük savaşa doğru sürüklendiğine işaret etmeye başlamıştır. Almanya'da Adolf Hitler'in iktidara gelmesi ve Versailles Antlaşması'nın getirdiği sınırlamaları fiilen aşmaya yönelik politikalar izlemesi, Avrupa'daki güç dengesini ciddi biçimde sarsmıştır (Öztürk, 2025).

İtalya'nın Habeşistan'a (Etiyopya) yönelik saldırgan tutumu, kolektif güvenlik mekanizmalarının işlevsizliğini ortaya koymuş ve yeni bir küresel çatışmanın yaklaştığı yönündeki kanaatleri güçlendirmiştir (Benhür, 2004, s. 328). 1939 yılına gelindiğinde ise kolektif güvenlik sisteminin fiilen çözülmesiyle birlikte Avrupa'da savaş öncesi klasik güç dengesi anlayışına dayalı bir yapılanmaya doğru hızlı bir yönelim gözlenmiştir. Bu süreçte Almanya ile siyasal ve askerî yakınlaşma içine giren İtalya, Orta Avrupa'daki nüfuz alanını genişletme arayışına girmiş; Macaristan'ın da bu eksene yaklaşmasıyla birlikte, Almanya, İtalya ve Japonya arasında Anti-Komintern Paktı çerçevesinde şekillenen bir bloklaşma süreci belirginleşmiştir (Anadolu, 1939). Uluslararası sistem iki ana güç merkezine ayrılmıştır. Bir tarafta İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği blok; diğer tarafta ise Mihver Devletler olarak anılan Almanya, İtalya ve Japonya yer almıştır. Bu ikili yapı, II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa ve dünya siyasetinin temel belirleyici unsuru hâline gelmiştir (Sönmezoğlu, 2011, s. 395).

Avrupa'daki güç mücadelesinin giderek keskinleştiği bir ortamda Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır (Esmer ve Sander, 1969, ss. 140–141). Bu gelişme, zaten kırılgan bir denge üzerinde duran Avrupa siyasal sistemini bütünüyle savaş atmosferine sürüklemiştir. Savaş öncesinde Batılı devletlere karşı temkinli ve mesafeli bir politika izleyen Sovyetler Birliği, 1941 yazına kadar geçen süreçte Almanya ile kurduğu ittifak ilişkisiyle savaşın gidişatında belirleyici bir rol oynamıştır. Batılı devletlerin Sovyet güvenliğine yönelik samimiyetine duyulan güvensizlik, Moskova yönetimini Berlin ile geçici bir uzlaşı arayışına yöneltmiştir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği, savaşın hemen arifesinde Almanya ile bir saldırmazlık düzenlemesine giderek kendisi açısından stratejik bir güvence sağlamayı amaçlamıştır. Stalin'in 10 Mart 1939 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde yaptığı konuşma, bu dış politika yöneliminin teorik ve siyasal zeminini açık biçimde ortaya koymaktadır. Stalin bu konuşmasında, yaklaşan savaşın sorumluluğunu Batılı devletlere yüklemiş ve Almanya'nın İngiltere ile Fransa tarafından bilinçli biçimde Doğu'ya yönlendirildiğini ileri sürmüştür. Avusturya'nın Almanya'ya bırakılması, Südet bölgesinin terk edilmesi ve Çekoslovakya'nın yalnız bırakılması gibi gelişmeleri Batılı devletlerin taahhütlerine aykırı davranışlarının örnekleri olarak göstermiştir. Bunun yanı sıra Sovyet ordusunun zayıf olduğu ve Sovyetler Birliği'nde iç karışıklıkların bulunduğu yönündeki iddiaların kasıtlı biçimde dolaşıma sokulduğunu belirterek Batı'ya duyduğu güvensizliği açıkça ifade etmiştir (Burçak, 1981, s. 49).

Stalin'e göre savaşın ortaya çıkışı, Batılı devletlerin izlediği iki yönlü bir politikanın sonucuydu: Bir taraftan Almanya Doğu'ya doğru teşvik edilmekte, diğer taraftan Sovyetler Birliği içeriden zayıflatılmaya çalışılmaktaydı. Bu değerlendirme, Sovyet dış politikasının savaş öncesindeki yönelimini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Stalin, Batılı devletlerin izlediğini düşündüğü bu siyasete karşılık olarak, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre önce, 23 Ağustos 1939 gecesi Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalandığını ilan etmiştir. Bu gelişme uluslararası kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmış ve ideolojik karşıtlık göz önüne alındığında beklenmedik bir diplomatik hamle olarak değerlendirilmiştir. Hitler ile Stalin arasında savaşın başlangıcında ortaya çıkan bu uzlaşmanın arka planı, Almanya'nın Avusturya'yı ilhak sürecine kadar uzanmaktadır. Batılı devletlerin bu ilhaka karşı zayıf tepki göstermesi, Sovyet yönetiminin Batı'ya yönelik güvensizliğini pekiştirmiştir. Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasının kabul edilmesi ve Sovyetler Birliği'nin, Çekoslovakya ile ittifak ilişkisi bulunmasına rağmen konferansa davet edilmemesi, iki taraf arasındaki ilişkilerde ciddi bir kırılma yaratmıştır. Bu gelişmeler, savaş öncesinde Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Armaoğlu, 1984, s. 299).

Batılı devletlerle Sovyet Rusya arasında uzun süredir devam eden güvensizlik ortamı, Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında yürütülen müzakerelerin sonuçsuz kalmasıyla belirgin bir kırılma noktasına ulaşmıştır. Sovyet yönetimi, Batı'nın kendisini Almanya karşısında bilinçli biçimde savunmasız bırakmayı amaçladığı kanaatini taşırken; Batılı devletler ise Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yapılacak bir anlaşma çerçevesinde Polonya topraklarına asker sevk etme şartını ileri sürmesini, ilerleyen aşamada bu kuvvetlerin geri çekilmeyerek işgal ve nüfuz genişletme politikasına dönüşebileceği yönünde değerlendirmiştir. Bu karşılıklı güvensizlik, ortak bir cephe oluşturulmasını engellemiştir.

Alman tehdidine karşı askerî hazırlıkların tamamlanabilmesi için zamana ihtiyaç duyduğunu bilen Stalin, bu sürenin ancak Almanya ile doğrudan bir uzlaşma yoluyla kazanılabileceğini düşünmekteydi (Sander, 2007, ss. 64–65). Bu stratejik hesap, Sovyet dış politikasının 1939 yazındaki yönelimini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur.

Alman-Sovyet yakınlaşmasının şekillenmesinde 3 Mayıs 1939 tarihinde Dışişleri Komiseri Maksim Litvinov'un görevden alınması önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Litvinov, Nazi Almanyası'na karşı Batılı devletlerle kolektif güvenlik temelinde iş birliğini savunan bir isimdi. Yerine Vyaçeslav Molotov'un atanmasıyla birlikte Sovyet dış politikasında belirgin bir yön değişimi yaşanmış ve 23 Ağustos 1939 tarihinde Moskova'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Bu pakt, Avrupa'daki mevcut dengeleri köklü biçimde değiştirmiş ve savaşın fiilen kaçınılmaz hâle gelmesine zemin hazırlamıştır. İki lider arasında varılan mutabakat doğrultusunda, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında tampon konumda bulunan Polonya'nın ortadan kaldırılması ve Sovyet Rusya'nın Baltık devletleri ile Besarabya üzerinde nüfuz tesis edebilmesine imkân tanıyacak bir jeopolitik koridorun açılması öngörülmüştür (Liddell Hart, 1999, s. 23). Anlaşma, 1933–1945 yılları arasında Sovyet diplomasisinin en önemli manevralarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Savaşın başlamasının ardından, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik muhtemel saldırısına ilişkin çeşitli istihbarat bilgilerinin yeterince ciddiye alınmaması, Stalin'in stratejik değerlendirmesinde önemli bir zaaf olarak ortaya çıkmıştır (Okuyan, 2013, s. 106). Bununla birlikte, 28 Eylül'ü 29'a bağlayan gece Almanya ve Sovyetler Birliği, aralarındaki iş birliğini teyit etmek amacıyla müşterek bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride, Polonya devletinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan meselelerin iki tarafça görüşüldüğü; bu durumun Doğu ve Batı Avrupa için yeni bir düzenin temelini oluşturduğu belirtilmiştir. Almanya ile Fransa ve İngiltere arasındaki savaşın sona ermesinin dünya milletlerinin çıkarına olacağı ifade edilmiş; aksi takdirde savaşın sürmesinden doğacak sorumluluğun Fransa ve İngiltere'ye ait olacağı vurgulanmıştır. Harbin devamı hâlinde ise Almanya ve Sovyetler Birliği hükümetlerinin gerekli tedbirleri müştereken alacağı bildirilmiştir (Bahattin, 1965, s. 12). Stalin'in 1939 yılında stratejik bir kazanım olarak değerlendirdiği bu paktın sınırlılıkları ve kısa vadeli hesaplara dayalı niteliği, 1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla açık biçimde ortaya çıkmıştır. Böylece Alman-Sovyet yakınlaşması, Sovyet güvenlik stratejisinin uzun vadeli sürdürülebilirliği bakımından tartışmalı bir tercih olarak tarihsel değerlendirmeye konu olmuştur.

Stalin'in izlediği dış politika stratejisi dikkate alındığında, Sovyet-Alman yakınlaşmasının karşılıklı güvene dayalı bir ittifaktan ziyade konjonktürel bir güç hesabı niteliği taşıdığı görülmektedir. Stalin, Hitler'in taktiksel manevralar yaparak Sovyetler Birliği'ni zor durumda bırakabileceği kanaatindeydi. Bununla birlikte Batı demokrasilerini de en az Almanya kadar riskli aktörler olarak değerlendirmekteydi. Ona göre İngiltere ve Fransa, Hitler'i gerçekten durdurma iradesi göstermemekte; aksine Almanya'yı Doğu'ya yönlendirerek Sovyetler Birliği'ni zayıflatmayı hedeflemekteydi. Bu nedenle Stalin, kendi güvenliğini sağlamak adına Hitler'in içinde bulunduğu jeopolitik konumu geçici bir araç olarak kullanmayı tercih etmiştir. Ancak iki lider arasında 1939'da kurulan bu yakınlaşmanın kalıcı bir ittifaka dönüşmesi beklenmemelidir; nitekim söz konusu ilişki son derece kırılgan bir zemine dayanmakta ve uzun vadede sürdürülebilir görünmemekteydi. Alman-Sovyet paktının müzakere edildiği dönemde Stalin, Sovyetler Birliği'nin uluslararası gelişmeler karşısında pasif kalmayacağını ve gerekli hamleleri yapabilecek kapasitede olduğunu vurgulamaktaydı. Batılı devletlerin izlediği "karışmazlık" politikasını sert biçimde eleştiren Stalin, bu yaklaşımın gerçekte saldırgan devletleri Sovyetler Birliği üzerine yönlendirme amacı taşıdığını ileri sürmüştür (Armaoğlu, 2005, s. 299). Ona göre Hitler'in iktidara gelişinden itibaren faşist Almanya'yı cesaretlendiren politikalar izleyen İngiltere'ye güvenmenin bir sınırı vardı.

Batılı tarih yazımında İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya yönelik tutumu "yatıştırma" olarak nitelendirilirken, Stalin bu siyaseti "kışkırtma" olarak değerlendirmiştir (Okuyan, 2013, s. 118). Zira Stalin'e göre İngiltere, bir yandan kolektif güvenlik söylemini sürdürürken diğer yandan faşist saldırganlığı dolaylı biçimde teşvik etmekteydi. Nitekim 18. Komünist Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada Stalin, Sovyet dış politikasının İngiltere ve Fransa'ya yönelik eleştirel bir çerçeveye dayandığını açıkça ortaya koymuştur. Konuşmasında demokrasilerin saldırgan devletlere ardı ardına tavizler verdiğini, "dünyanın yeniden paylaşıldığını" ve bunun sözde barış adına gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Bu yaklaşımın temelinde, kolektif güvenlik ve kolektif direnç ilkesinden vazgeçilerek müdahalesizlik siyasetinin benimsenmesi bulunduğunu ileri sürmüştür. Stalin'e göre Sovyetler Birliği barıştan yana bir devlet olmakla birlikte, tehditler karşısında kayıtsız kalmayacaktı (Tan, 1939).

Stalin, dünya siyasetinde yaşanan gelişmeleri ekonomik krizle bağlantılı olarak değerlendirmiş ve kapitalist devletlerin hem ekonomik hem de siyasal alanda ciddi buhranlar yaşadığını belirtmiştir. 1937'nin ikinci yarısından itibaren başlayan yeni ekonomik krizin Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'da sanayi üretimini olumsuz etkilediğini; bunun emperyalist rekabeti daha da sertleştirdiğini dile getirmiştir. Ona göre Japonya, İtalya ve Almanya'nın oluşturduğu blok, dünya topraklarının ve nüfuz alanlarının yeniden paylaşılması amacıyla hareket etmekteydi. Bu çerçevede saldırgan politikalar, uluslararası düzenin yeniden şekillendirilmesine yönelik bir güç mücadelesinin tezahürü olarak görülmekteydi (Tan, 1939). Stalin'in değerlendirmesine göre kolektif barış sisteminin çöküşünden başlıca sorumlu olanlar İngiltere ve Fransa idi. Sovyetler Birliği kendisini kolektif güvenlik ilkesinin savunucusu olarak konumlandırırken, Batılı devletlerin politikaları büyük ölçüde İngiltere'nin yönlendirmesi doğrultusunda şekillenmekteydi (Gürün, 1983, ss. 15–16).

Savaşın patlak vermesinin ardından Stalin'in Batılı devletlere yönelik ilk taleplerinden biri, İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan 1939 tarihinde Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin Türkiye bakımından doğuracağı yükümlülüklerin yeniden değerlendirilmesi olmuştur. Stalin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olası bir ittifak ilişkisi içine girmesini engellemek istemekteydi. Bu çerçevede Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan ve Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirebilecek nitelikte görülen 2 No.lu Protokol'ün değiştirilmesini talep etmiştir (Burçak, 1981, ss. 84–85). Stalin'in bir diğer talebi, Türk-Sovyet saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasının yeniden düzenlenmesine ilişkindir. Almanya'nın Türkiye'ye saldırma ihtimali karşısında Sovyetler Birliği'nin yardım yükümlülüğünü sınırlayacak bir çekince hükmünün metne eklenmesini istemiştir. Ancak 13 Ekim'de gerçekleştirilen toplantıda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun, böyle bir çekincenin antlaşmayı anlamsız kılacağı ve müzakereleri çıkmaza sürükleyeceği yönündeki açık tutumu, bu talebin bir süreliğine geri çekilmesine yol açmıştır (Oran, 2001, s. 420).

Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin egemenlik haklarıyla ve Montrö Sözleşmesi'ne taraf diğer devletlerin çıkarlarıyla bağdaşmayan talepleri Ankara tarafından kabul edilmemiştir. Stalin, Saraçoğlu'nun uzlaşmaz bir tavır sergilediğini ifade etmiş; ardından taktik değişikliğine giderek Türkiye'ye bazı toprak kazanımları vaat edebileceğini ima etmiştir. Bu kapsamda İtalya'nın kontrolünde bulunan On İki Ada ve diğer Yunan adalarının Türkiye'ye bırakılabileceği yönünde bir yaklaşım sergilemiştir (Burçak, 1981, s. 90). Bu öneri, Sovyet diplomasisinin stratejik hedeflere ulaşmak için araçsal esneklik gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmanın güçlenmesiyle birlikte, Alman hükümeti Temmuz 1939'da yayımladığı bir talimatla Alman basınında Sovyet karşıtı yayın yapılmasını yasaklamıştır (BCA, 30-10-0-0-231-560-10). Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasına ek olarak iki devlet arasında bir "gizli protokol" de düzenlenmiştir (BCA, 030-0-001-000-000-66-415-12). Bu gizli düzenleme ile Doğu Avrupa'da, Polonya ve Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlenmiştir. Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanında kalırken; Litvanya Almanya'nın etki sahasına bırakılmıştır. Polonya ise Narev, Vistül ve San nehirleri hattı esas alınarak iki devlet arasında paylaşılmıştır. Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine itiraz etmeyeceğini kabul etmiştir (Sander, 2007, s. 65).

Bu mutabakatın sonucu olarak Estonya, Letonya ve Litvanya, Nazi-Sovyet Paktı'nın ilk doğrudan sonuçlarını yaşayan devletler olmuştur. Eylül-Ekim 1939 döneminde Sovyetler Birliği ile imzalamak zorunda kaldıkları anlaşmalar uyarınca topraklarında Sovyet askerî birliklerinin konuşlanmasına izin vermişler; Temmuz 1940'ta ise Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmişlerdir. Ardından Sovyet yönetimi Finlandiya'dan bazı toprak ve üs taleplerinde bulunmuş; bu taleplerin reddedilmesi üzerine 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya karşı askerî harekât başlatılmıştır (BCA, 030-0-001-000-000-66-415-12). Türk basınında Sovyetler Birliği'nin Polonya topraklarına girmesi, büyük ölçüde Sovyet güvenlik kaygıları çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu gelişmenin Sovyetlerin kendi toprak bütünlüklerini koruma çabasıyla bağlantılı olduğu görüşü öne çıkarılmıştır. Basında yer alan yorumlarda, söz konusu durumun Türk-Sovyet dostluğunu zedelemeyeceği yönünde temkinli bir iyimserlik dikkat çekmektedir. Örneğin Necmettin Sadak, 20 Eylül tarihli yazısında Polonya'nın paylaşımının 23 Ağustos tarihli saldırmazlık paktı kapsamında kararlaştırılıp kararlaştırılmadığının ya da Sovyetlerin bundan sonra Baltık devletlerine yönelip yönelmeyeceğinin henüz kesinlik kazanmadığını ifade etmiştir.

Sadak, Sovyet açıklamalarına dayanarak Polonya'ya girişin temel amacının Sovyet toprak bütünlüğünü güvence altına almak olduğunu belirtmiş; Sovyetlerin Almanya'nın doğuya doğru ilerlemesini sınırlamak istediğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede Türkiye'nin mevcut gelişmeler karşısında dış politikasında köklü bir değişikliğe gitmeyeceğini ve Türk-Sovyet ilişkilerinin sağlamlığını koruduğunu vurgulamıştır (Sadak, 1939).

Yunus Nadi de Sovyetler Birliği'nin söz konusu bölgelerdeki askerî varlığına ilişkin değerlendirmesinde, Almanya ile imzalanan saldırmazlık paktı sırasında belirli kararların alınmış olabileceğini kabul etmekle birlikte, iki devletin dünyayı kendi aralarında paylaşacağı yönündeki yorumları abartılı bulmuştur. Nadi'ye göre Sovyetler Birliği'nin attığı adımlar dış kamuoyu açısından sürpriz niteliği taşısa da, Balkanlar ve Karadeniz'in güvenliğini ilgilendiren meselelerde Moskova'nın kayıtsız kalması beklenemezdi; zira bu bölgelerin tehlikeye düşmesi, Sovyet güvenliğini de doğrudan etkileyecekti (Nadi, 1939). Cumhuriyet gazetesinin 26 Eylül 1939 tarihli sayısında yayımlanan "Hem Nalına Hem Mıhına" başlıklı imzasız yazıda ise Sovyet-Alman yakınlaşmasının Sovyetler Birliği açısından sağladığı kazanımlar öne çıkarılmıştır. Söz konusu değerlendirmeye göre Almanya, Sovyetler Birliği'ni kendi yanına çekebilmek amacıyla önemli tavizler vermiş ve Doğu Avrupa'daki hareket alanını sınırlamıştır. Litvanya, Romanya ve Macaristan gibi ülkelerin Sovyet etki alanına girmesiyle Almanya'nın doğuda Sovyet rızası olmaksızın hareket etme imkânı ortadan kalkmıştır. Yazıda, yeni durumun en belirgin sonucunun Almanya'nın Romanya üzerinden Balkanlar ve Karadeniz'e yönelme ihtimalinin zayıflaması olduğu belirtilmiş; Sovyetler Birliği'nin bu süreçten kazançlı çıktığı ve neredeyse I. Dünya Savaşı öncesindeki sınır genişliğine yaklaştığı ileri sürülmüştür (Cumhuriyet, 1939).

Türk basınının kıdemli isimlerinden Ahmet Şükrü Esmer de Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yapılan anlaşmada Baltık devletlerinin açıkça zikredilmemesine rağmen, Sovyetlerin Baltık bölgesindeki nüfuzunu fiilen kabul ettirdiğini belirtmiştir. Esmer'e göre Sovyetler Birliği, Estonya'yı doğrudan işgal etmemiş; ancak karşılıklı yardım antlaşması yoluyla bu devleti himaye altına almıştır. Bu durum, Almanya'nın Sovyetlere kayda değer tavizler verdiğini ve Sovyetlerin geniş bir yayılma alanı elde ettiğini göstermekteydi (Esmer, 1939). 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri bakımından da son derece önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile savaş öncesinde iş birliği görüşmeleri yürütürken, diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin Almanya karşısında Batılı devletlerle birlikte hareket edeceğini ummaktaydı. Ancak söz konusu pakt, Türkiye'nin Sovyetlerden beklediği tutumu bulamamasına yol açmış ve Ankara'yı İngiliz-Fransız iş birliği ile Sovyetlerle ilişkileri sürdürme arasında zor bir tercih yapma durumuyla karşı karşıya bırakmıştır (Ülman, 1961, ss. 24–25).

23 Ağustos'ta imzalanan pakt, Türk-Sovyet ilişkilerinde mevcut gerilimi artırmıştır. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren yakın ilişkiler içinde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak dış politikasını Batılı müttefiklere daha fazla yaklaştırma eğilimi göstermeye başlamıştır. Stalin, Alman yakınlaşmasının Türkiye ile ilişkilerde yarattığı gerilimi dengelemek amacıyla Türk dostluğuna önem atfettiğini bildirmiş ve iki ülke arasında yeni bir düzenleme yapılabileceği yönünde mesajlar iletmiştir (Anadolu, 1939). 5 Eylül 1939 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Türk Büyükelçisi'ne, değişen uluslararası şartlar çerçevesinde ilişkilerin yeni bir temelde ele alınması gerektiğini bildirmesi, bu dönemde diplomatik temasların sürdüğünü göstermektedir. Müzakereler tamamen kesilmemiş; 25 Eylül 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, iki ülke arasındaki ilişkilerin korunmasının önemini vurgulayarak Moskova'ya hareket etmiştir. Ancak görüşmeler sırasında Sovyetlerin Almanya ile imzaladığı paktın etkisi belirgin biçimde hissedilmiş; Türkiye'nin kabul edemeyeceği nitelikteki taleplerin gündeme getirilmesi nedeniyle temaslar herhangi bir uzlaşı sağlanamadan sona ermiştir (Gürün, 1991, s. 224).

Moskova görüşmelerinin ardından Başbakan Refik Saydam, 17 Ekim 1939 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubu'nda yaptığı konuşmada, müzakerelerin sonuçsuz kalmasının nedenini Sovyet hükümetinin son aşamada ileri sürdüğü yeni tekliflere bağlamıştır. Saydam, bu tekliflerin Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile belirlediği esaslarla bağdaşmadığını, Türkiye'ye sunulan güvencelerin talep edilen yükümlülüklerle orantılı olmadığını ifade etmiştir. Boğazlar konusunda da Türkiye'nin uluslararası taahhütlerine aykırı taleplerin kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Sovyetlerle dostane ilişkilerin devam ettiğini vurgulayarak diplomatik dengeleri gözeten bir söylem benimsemiştir (BCA, 030-0-001-000-000-42-248-6).

Başbakan Saydam'ın bu açıklamalarının, muhtemel bir Sovyet tepkisini sınırlamaya yönelik ihtiyatlı bir dil içerdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmış olması, Türk hükümetinde ciddi bir tedirginliğe yol açmıştır.

Moskova Görüşmeleri'nin ardından Türk basını da sürece kayıtsız kalmamış, müzakerelerin içeriği ve sonuçlarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yayımlamıştır. Moskova'da ortaya çıkan tabloya eleştirel yaklaşan isimlerden Yunus Nadi'ye göre, varılan mutabakat askerî bir ittifak niteliği taşımamakta; daha ziyade tarafların kendi konumları çerçevesinde karşılıklı istişarede bulunmalarını öngören bir düzenleme mahiyeti taşımaktadır. Nadi, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile İngiltere ve Fransa arasında devam eden savaşa katılmaya yönelik herhangi bir adım atmadığını, bu çerçevede Almanya'ya karşı bağlayıcı bir yükümlülük üstlenmediğini vurgulamıştır (Nadi, 1939a). Yaklaşık bir ay süren Moskova temaslarının seyrine ilişkin basında ayrıntılı bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Gazetelerde daha çok müzakerelerin "dostane bir atmosferde" ilerlediği yönünde genel ve temkinli ifadeler kullanılmıştır (Akşam, 1939). Bu söylem, diplomatik hassasiyetlerin gözetildiğini ve kamuoyunun kontrollü biçimde bilgilendirildiğini göstermektedir.

Yunus Nadi, 6 Ekim 1939 tarihli yazısında ise Türk-Sovyet dostluğunun devam ettiğini ve Türkiye'nin Sovyet çıkarlarını zedeleyecek bir tutum içinde olmayacağını ifade etmiştir. Nadi'ye göre, dünya siyasetinin son derece kritik bir evresinde yürütülen Moskova müzakereleri sırasında iki komşu devlet arasındaki maddi ve manevi bağların sağlamlığı Türkiye açısından güven verici bir unsur oluşturmaktadır. Türkiye'nin başka devletlerle akdettiği anlaşmalarda dahi Sovyet dostluğunu zedelememeye özen gösterdiği, gerekli ihtiyat kayıtlarını koyduğu belirtilmiştir (Nadi, 1939b). Moskova Görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkileri bakımından önemli bir diplomatik dönemeç teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik talebini gündeme getirmesi, Ankara'da ciddi rahatsızlık yaratmıştır. Bu gelişmelerin ardından Türkiye'nin dış politikasında kademeli bir yön değişimi gözlenmiş; Ankara, Sovyetler Birliği'nden mesafe alarak Batılı devletlerle daha yakın bir iş birliği arayışına yönelmiştir. Nitekim Şükrü Saraçoğlu'nun yurda dönüşünü takiben 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye–İngiltere–Fransa Üçlü İttifakı imzalanmıştır. Sovyetlerin Moskova'daki sert diplomatik tutumu, Türkiye bakımından potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır (Ertem, 2013, s. 164).

Moskova Görüşmeleri sonrasında Sovyet dış politikasını iki temel dönem çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. İlk dönem, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık paktı doğrultusunda hareket ettiği Ağustos 1939–Haziran 1941 aralığını kapsamaktadır. İkinci dönem ise 22 Haziran 1941'de Alman-Sovyet savaşının başlamasından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzanan süreçtir. 1939–1941 döneminde Stalin'in Polonya'nın işgali sırasında kullandığı söylem, "Sosyalist anavatanın savunmasını daha batıdan başlatma" düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bu propaganda, Sovyet afişlerinde Kızıl Ordu askerleriyle Polonyalı sivillerin dostane görüntüleri üzerinden sunulmuştur. Ancak bu görsel propagandanın aksine, aynı dönemde Katyn Ormanı'nda çok sayıda Polonyalı subayın Sovyet yetkililerinin onayıyla infaz edilmesi, Stalin yönetiminin ikili politikasını açık biçimde ortaya koymuştur. Bir yandan koruyucu ve kurtarıcı söylem benimsenirken, diğer yandan Polonya topraklarının fiilen paylaşılması söz konusudur. Stalin, işgali meşrulaştırmak için Ukraynalı ve Belarusyalı nüfusun korunması argümanını ileri sürmüştür. 17 Eylül 1939'da Sovyet ordusunun harekete geçmesiyle Polonya'nın doğu kesimi işgal edilmiş; Sovyet açıklamalarında bölgede meşru bir hükümet kalmadığı ve Kızıl Ordu'nun soydaşlarını koruma amacıyla ilerlediği belirtilmiştir (Akad, 2016, s. 31).

Polonya'nın Almanya tarafından işgali Stalin açısından tam anlamıyla memnuniyet verici olmamıştır. Stalin, Baltık bölgesinin güvenliğini geçici müttefiki Almanya'ya bırakmamak amacıyla hızlı biçimde önlem alma gereği duymuştur. Bu doğrultuda 10 Ekim 1939'a kadar Litvanya, Letonya ve Estonya ile bu ülkelerin stratejik noktalarında Sovyet askerî birliklerinin konuşlandırılmasını öngören anlaşmalar imzalanmıştır. 9 Ekim'de Finlandiya ile görüşmelere başlanmış, 14 Ekim'de ise Sovyet talepleri somutlaştırılmıştır (Hart, 1999, ss. 51–52). Sovyet talepleri, Rus güvenliği açısından değerlendirildiğinde Leningrad'ın savunmasını güçlendirmeye yönelik görünmektedir. Ancak Finlandiya'nın Hangö Limanı'nı Sovyetler Birliği'ne bırakmayı reddetmesi, krizi tırmandırmıştır. Stalin, 28 Kasım 1939'da mevcut paktı feshettiğini açıklamış ve 30 Kasım'da Finlandiya'ya karşı askerî harekât başlatmıştır. Kara, hava ve deniz unsurlarının eş zamanlı kullanıldığı bu saldırıda Helsinki dâhil birçok yerleşim yeri ağır bombardımana maruz kalmıştır (Anadolu, 1939).

Finlandiya'nın Milletler Cemiyeti'ne başvurusu üzerine Sovyetler Birliği saldırgan ilan edilmiş ve örgüt üyeliğinden çıkarılmıştır.

12 Mart 1940'ta Moskova'da imzalanan anlaşmayla Finlandiya, Sovyetler Birliği'ne önemli toprak tavizleri vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçte Sovyetler Birliği, Finlandiya Körfezi'ne hâkim bir konuma ulaşarak Baltık Denizi'ne erişimini güçlendirmiştir. Türk basınında, Tasviri Efkâr gazetesinde, Stalin'in bu dönemde izlediği politikanın Batı Avrupa'daki savaş ortamından en fazla fayda sağlayan strateji olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır (Tasviri Efkâr, 1940). Anlaşma sonucunda Sovyetler Birliği Hangö Limanı'nı kiralamış; Leningrad çevresindeki Karelia bölgesini ve Buz Denizi kıyısındaki Petsamo'yu elde etmiştir (Sander, 2007, ss. 127–128). Böylece Stalin, savaş öncesinde güvenlik gerekçesiyle ileri sürdüğü hedeflerin önemli bir kısmını fiilen gerçekleştirmiştir. Hitler'in, Stalin'i Besarabya'yı işgale teşvik ettiği görülmektedir. Hitler'in stratejik hesabı, Sovyetler Birliği'nin Besarabya'ya yönelik bir askerî adım atması halinde Romanya'nın müttefiklerden yardım talep edeceği ve böylece Sovyetler Birliği'nin fiilen savaşın içine çekileceği yönündeydi. Bu durumda Sovyetler, Almanya'nın hemen doğu sınırında savaşan bir aktör konumuna sürüklenmiş olacaktı (Anadolu, 1939). Almanya'nın Romanya üzerindeki artan askerî ve siyasî baskısı, Moskova'da ciddi bir tedirginlik yaratmaktaydı (Ertem, 2013, s. 165). Stalin bu süreçte Sovyet güvenliğini tahkim etmeye yönelik yeni bir barış ve güvenlik programı üzerinde çalışıyordu. Amaç, Besarabya'yı yeniden Sovyet hâkimiyeti altına almak ve devrim sonrasında Sovyet egemenliğinden çıkan bazı bölgeleri uygun uluslararası şartlar oluştuğunda tekrar kazanmak idi (Yeni Asır, 1940). Bu politika, güvenlik gerekçesiyle yürütülen fakat fiilen yayılmacı sonuçlar doğuran bir strateji niteliği taşımaktaydı.

1940 yılına gelindiğinde İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne ilişkin hesapları arasında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi de yer almaktaydı. 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin, İngilizlere Türkiye'ye karşı bir saldırı niyetinde olmadıklarını bildirmiş; ancak Türkiye ile daha yakın bir iş birliği tesis edilmesi durumunda Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, Stalin'in Almanya'ya duyduğu güvensizlik nedeniyle diplomatik seçeneklerini açık tutma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim savaşın başlangıcından itibaren izlediği ikili ve dengeci siyaset doğrultusunda Stalin, İngiltere'yi Boğazlar konusunda Türkiye'yi ikna etmeye zorlamış; benzer taktiği daha önce Almanya karşısında da uygulamıştı (Deringil, 1994, ss. 101–102).

Almanya ile ilişkilerinde zaman zaman çelişkili bir görünüm arz eden Stalin, 1940 Mayıs ayında Sovyetler Birliği'nin yeni Balkan politikasını açıklamıştır. II. Dünya Savaşı sürecinde şekillenen ve literatürde "Stalinizm" olarak anılan bu yaklaşım, Sovyet devletini potansiyel tehditlere karşı koruma iddiasıyla daha merkeziyetçi ve sert bir siyasî çizgiye yönelmiştir (Bayram, 2004). Bu düşünsel çerçevenin kökenleri 1920'li yılların ortalarına kadar uzanmakta; parti kadrolarının yeniden yapılandırılması ve "Ruslaştırma" politikalarının öne çıkmasıyla şekillenmektedir. 1927'den itibaren Politbüro içindeki bazı isimlerin tasfiye edilmesi, Stalin'in parti içi güç konsolidasyonunun bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Özel, 2014, s. 112). Stalin'in siyasetinde Rus milliyetçiliği söyleminin daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Önceki Sovyet liderlerinden farklı olarak Stalin, milliyetçi retoriği seferberlik ve savunma siyasetiyle bütünleştirmiş; yaklaşan Alman tehdidine karşı toplumsal dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlamıştır (Tuminez, 2000, ss. 176–177). Stalin Yugoslavya ile diplomatik temasları artırmak üzere Moskova'da ticaret müzakereleri başlatmıştır. Ancak Balkan coğrafyasındaki gelişmeler –Macaristan'da seferberlik ilanı, Alman-Romen gerilimi, Besarabya sınırındaki askerî hareketlilik ve Bulgaristan'daki siyasî kriz– Sovyet planlarının beklenen hızda uygulanmasını güçleştirmiştir. Moskova–Roma–Berlin ekseninde kalıcı bir uzlaşmanın sağlanamaması üzerine Stalin'in yeniden Slav devletlerinin hamiliğine yönelmesi, Almanya ve İtalya'nın Balkan siyasetiyle çelişmiştir (Yeni Asır, 1940).

Bu süreçte Sovyetler Birliği ile Almanya arasında adeta stratejik bir rekabet başlamıştır. Zira Stalin, Almanya ile yapılmış saldırmazlık paktının savaşı yalnızca ertelediği, ancak uzun vadede çatışmanın kaçınılmaz olduğu kanaatindeydi (Ulus, 1940). Fransa'ya yönelik Alman harekâtını askerî planlama ve uygulama bakımından tarihsel ölçekte dikkat çekici bir girişim olarak nitelendirmiştir (Hitler, 1968, s. 68). Bununla birlikte Almanya'nın 1940 sonbaharından itibaren Romanya'daki etkinliğini artırması, Sovyet tarafında kaygıları derinleştirmiştir. Stalin, Balkanların Almanya'nın nüfuz alanına girmesini stratejik bir tehdit olarak görmekteydi. Bu gelişmeler, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın zeminini zayıflatmış; savaşın coğrafi ağırlık merkezi Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlara doğru kaymıştır. Böylece iki devlet arasındaki kırılgan iş birliği ciddi bir gerilim sürecine girmiştir.

Hitler, Sovyetlerin Baltık ülkeleri ve Besarabya'yı işgalini Moskova'nın gerçek niyetinin göstergesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre Stalin zaman kazanmakta ve bu süreçte Finlandiya ile Balkanlar'daki konumunu güçlendirmekteydi. Bu nedenle Sovyetler Birliği'ne karşı askerî harekâtın geciktirilmemesi gerektiğini savunmuştur (Hitler, 1968, ss. 47–49). Hitler, Yunanistan seferinin planlarını aksattığını ve Sovyetlere karşı daha erken harekete geçmeyi arzuladığını ifade etmiştir.

Fransa'nın yenilgiye uğratılmasının ardından Almanya açısından iki büyük güç kalmıştı: İngiltere ve Sovyetler Birliği. Hitler, 17 Ekim 1940'ta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u Berlin'e davet etmiş; ancak kısa süre sonra Sovyetler Birliği'ne karşı askerî hazırlıkların hızlandırılması gerektiği sonucuna varmıştır. 18 Aralık 1940'ta Alman Yüksek Komuta Heyeti toplanmış ve Sovyetler Birliği'ni işgale yönelik planın 1941 ilkbaharında uygulanması kararlaştırılmıştır (Sander, 2007, ss. 139–141). Balkanlar'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan çıkar çatışması Almanya'nın bölgeye daha yoğun biçimde yönelmesine yol açmıştır. Almanya'nın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ne doğru genişlemesi üzerine İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'yi savaşa dahil etmeye çalışmış; ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında bir Saldırmazlık Paktı imzalanmış; Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir (BCA, 030-0-018-001-002-95-54-1).

Almanya'nın Sovyet topraklarına yönelik saldırısı sonrasında Stalin, Almanya'nın artık Sovyet güvenlik sahasına doğrudan girdiğini değerlendirmiştir. Hitler'in, Montrö rejiminin Türkiye, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya arasında yeniden düzenlenebileceğine ve Sovyet çıkarlarının gözetileceğine dair açıklamalarına rağmen (Ertem, 2013, s. 165), Stalin yeni düzende Sovyet donanmasına Akdeniz'e serbest çıkış imkânı tanınması ve Boğazlar ile Ege'de kontrol noktaları elde edilmesi gibi ayrıcalıklar üzerinde ısrarcı olmuştur. Üçlü Pakt'a katılım için dört şart ileri sürmüştür: Almanya'nın Finlandiya'dan çekilmesi, Karadeniz ve Boğazlarda Sovyet güvenliğinin sağlanması, Batum–Bakü hattının güneyinden İran Körfezi'ne uzanan bölgenin Sovyet nüfuz alanı olarak tanınması ve Japonya'nın Kuzey Sahalin'deki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçmesi (Bilge, 1992, s. 153).

Berlin'de yürütülen temaslar sonrasında Sovyet tarafının temel hedefinin, Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden uzaklaştırarak kademeli biçimde kendi siyasal çizgisine yaklaştırmak ve Montrö rejimini Sovyet güvenlik çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Sovyet savaş gemilerine Boğazlardan serbest ve sınırsız geçiş hakkı tanınması; Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler ile Almanya ve İtalya dışındaki ülkelerin savaş gemilerinin ise ilke olarak Boğazlardan geçememesi yönünde bir düzenleme üzerinde mutabakata varıldığı görülmektedir (Aydın, 2002, ss. 415–479). Ancak Boğazlar gibi küresel ölçekte stratejik öneme sahip bir geçiş hattının başka bir güçle paylaşılması fikri Hitler açısından kabul edilebilir değildi. Sovyetlerin artan talepleri Berlin'de rahatsızlık yaratmış; 26 Kasım 1940 tarihli ve Sovyetlerin yeni nüfuz alanı taleplerini içeren telgrafa Hitler'in yanıt vermemesi, ilişkilerdeki kopuşun işareti olmuştur. Nihayet 18 Aralık 1940'ta Hitler, Alman ordularına Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı hazırlıklarını tamamlama emrini vermiştir (Esmer, 1954, ss. 88–91). 1940 yazından itibaren artan Alman-Sovyet gerilimi, 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla açık savaşa dönüşmüştür. Böylece Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'na Müttefikler safında katılmıştır.

1941 yazında Sovyetler Birliği'ne yönelen Alman saldırısı öncesinde Berlin yönetimi Balkanlar'da diplomatik ve askerî girişimlerini yoğunlaştırmış; Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı kendi yanına çekmeyi başarmıştır. 6 Nisan 1941'de Yugoslavya işgal edilmiş, ardından Mayıs ayında Yunanistan ele geçirilmiş ve Ege Denizi'ndeki bazı adaların kontrol altına alınmasıyla Alman kuvvetleri Türkiye sınırına kadar ilerlemiştir. Balkanlar üzerindeki nüfuz mücadelesinde uzlaşamayan Almanya ve Sovyetler Birliği, 22 Haziran 1941'de fiilen karşı karşıya gelmiştir. Polonya'nın paylaşımı da bu büyük güç mücadelesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir (Ünal, 1978, ss. 401–402).

Türkiye açısından ise savaş sürecinde en önemli güvenlik tehdidi Sovyetler Birliği olarak algılanmıştır. Bu nedenle Ankara yönetimi, askerî kapasitesini korumaya ve yıpratıcı bir savaşa sürüklenmemeye özen göstermiştir. Alman–Sovyet savaşının başlamasının hemen ardından, 22 Haziran 1941 tarihli kararname ile Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir (BCA, 030-20-01-54-1). Başbakan Refik Saydam'ın Müsteşar Vehbi Demirel'e gönderdiği "çok acele" ibareli talimat, Sovyetler Birliği aleyhine yapılabilecek yayın ve karikatürlerin engellenmesini öngörmekteydi. Basının İstanbul Matbuat Bürosu tarafından sansüre tabi tutulması ve Sovyet karşıtı yayınların önceden denetlenmesi yönündeki bu uygulama, Ankara'nın diplomatik denge siyasetini sürdürme iradesini göstermektedir (BCA, 030-0-001-000-000-30-179-1).

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, II. Dünya Savaşı'nın seyrini belirleyen en kritik gelişmelerden biri olmuştur. Bu tarihe kadar tarafsız konumunu muhafaza eden Stalin, saldırı sonrasında savaşın doğrudan tarafı haline gelmiştir. Savaşın başladığı anda Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında herhangi bir resmî ittifak bulunmamakla birlikte, Sovyetlerin savaşa katılmasıyla iki ülke arasında fiilî bir iş birliği zemini oluşmuştur. 12 Temmuz 1941 tarihinde imzalanan "Ortak Hareket Antlaşması", tarafların birbirlerine yardım etmeyi taahhüt ettiği çerçeve bir düzenleme niteliği taşımıştır (Armaoğlu, 1984, s. 377). Almanya'nın Sovyetler karşısındaki askerî harekâtı başlangıçta hızlı ilerlemiş; Baltık'tan Romanya'ya uzanan geniş cephede yürütülen Barbarossa Harekâtı neticesinde Alman birlikleri Moskova yakınlarına kadar ulaşmış ve önemli sanayi bölgelerini ele geçirmiştir. Ancak Alman ordusunun Rusya'nın sert iklim koşullarına hazırlıksız yakalanması ilerleyişi yavaşlatmış; Sovyetler Birliği kısa sürede çökertilememiştir. Böylece savaş, küresel ölçekte topyekûn bir nitelik kazanmış ve Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü aşınmaya başlamıştır (Anadolu, 1941).

1941 sonuna gelindiğinde savaş artık yalnızca Avrupa merkezli bir çatışma olmaktan çıkmış; Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle kurduğu iş birliği dengeleri değiştirmiştir (Sander, 2007, ss. 156–158). Stalin, Tahran Konferansı'nda yaptığı açıklamada, Almanya'nın saldırı hazırlıklarına ilişkin bir süredir bilgi sahibi olduklarını, ancak Almanların kendilerinden önce harekete geçtiğini ifade etmiştir (Goloğlu, 1974, s. 122). Aynı dönemde Uzak Doğu'da da güç dengeleri hızla değişmekteydi. Japonya, Pasifik'te ABD ve Sovyetler Birliği ile çıkar çatışması yaşamaktaydı. Bu nedenle 13 Nisan 1941'de Sovyetler Birliği ile Moskova'da bir Ortak Hareket Antlaşması imzalayarak kuzey ve batı sınırlarını güvence altına almıştır. Ancak 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor saldırısıyla ABD ve İngiltere'ye savaş ilan etmiş; 11 Aralık 1941'de Almanya ve İtalya da ABD'ye savaş açmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Almanya–İtalya–Japonya üçlüsü yeni bir paktla iş birliğini pekiştirmiştir (Uçarol, 1995, s. 607).

Avrupa cephesinde ise 26 Mayıs 1942'de İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yirmi yıllık bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu ittifak çerçevesinde Sovyetlere yardım ulaştırılması planlanmış; ancak bu yardımların sevkiyatı için güvenli bir güzergâh gerekmekteydi. İran'ın başlangıçta geçişe izin vermemesi üzerine İngiltere ve Sovyetler Birliği Ağustos 1941'de İran'ı işgal etmiş; Rıza Şah tahttan indirilerek yerine Muhammed Rıza Pehlevi geçirilmiştir. İran'ın kuzeyi Sovyet, diğer bölgeleri İngiliz kontrolüne bırakılmış; 29 Ocak 1942'de İngiltere, Sovyetler Birliği ve İran arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Böylece İran'daki askerî varlık işgal statüsünden çıkarılarak müttefik iş birliği çerçevesine oturtulmuştur (Armaoğlu, 1984, ss. 339–340). 1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, uluslararası güç dengelerinde köklü bir değişime yol açmış; bu gelişmeyle birlikte Sovyet Rusya, İngiltere ve ABD ile yakınlaşarak ortak düşman karşısında aynı cephede yer almıştır. Daha önce karşı blokta konumlanan Sovyetler Birliği, 1941 yılı sonlarından itibaren İngiltere'nin de dahil olduğu bir ittifak yapısı içinde Almanya'ya karşı mücadele etmeye başlamıştır. Bu üçlü iş birliği, Almanya'nın Avrupa'daki askerî üstünlüğünü sınırlayan bir denge unsuru oluşturmuş ve bu denge, Stalingrad Muharebesi'ne kadar savaşın genel seyrini belirlemiştir.

1942 yılı Şubat ayında Sovyetler Birliği'ne ulaşan müttefik yardımlarının ardından Stalin, Leningrad ve Sivastopol örneklerinde olduğu gibi Moskova'nın da düşmana mezar olacağını ifade etmiş; Sovyet topraklarının tamamının savunulacağını vurgulamıştır (Anadolu, 1942). Stalin'in halka hitaben yaptığı konuşmada, savaşın artık varoluşsal bir mücadeleye dönüştüğü belirtilmiş; Alman saldırısına karşı topyekûn direniş çağrısında bulunulmuştur. Konuşmasında tarihsel Rus kahramanlarına atıfta bulunarak toplumsal hafızayı harekete geçiren Stalin, bu savaşın yalnızca askerî değil aynı zamanda tarihsel bir savunma mücadelesi olduğunu ifade etmiştir (Okuyan, 2013, ss. 149–150). Stalin'in bu kararlı tutumu Batı basınında da yankı bulmuş; Londra'da yayımlanan Daily Express gazetesi, Sovyet ordusuna duyulan güveni vurgulayarak Stalin'in 1942 yılına ilişkin Alman planlarını bozabileceğini ileri sürmüştür (Anadolu, 1942).

Stalingrad Muharebesi, savaşın kaderini belirleyen en önemli safhalardan biri olmuştur. 22 Ağustos 1942'de başlayan ve aylarca süren çetin çatışmalar sonucunda Kızıl Ordu, Alman ilerleyişini durdurmuş ve şehri savunmayı başarmıştır. Stalingrad, hem stratejik konumu hem de lider Stalin'in adını taşıması nedeniyle sembolik bir öneme sahipti. Hitler açısından bu şehrin ele geçirilmesi Sovyet direnişinin kırılması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Alman kuvvetleri Volga hattını ve Kafkasya'ya giden yolu kontrol altına almak amacıyla yoğun bir askerî yığınak yapmıştır. Stalin, Stalingrad'ın yalnızca batıdan değil kuzeyden de tehdit altında olduğunu belirtmiş; Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden oluşturulan geniş askerî birlikleri cepheye sevk etmiştir (Togay, 1942a).

Bu sevkiyat, Orta Asya'yı Sovyet savunma stratejisinin önemli bir unsuru haline getirmiştir (Togay, 1942b). Bununla birlikte Stalin, müttefik yardımlarının yetersizliğinden ve ikinci cephenin henüz açılmamış olmasından şikâyet etmiştir. Sovyetlerin Alman ordusunu büyük ölçüde kendi üzerine çektiğini belirterek, müttefiklerin taahhütlerini yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Safa, 1942).
1943 yılı başlarından itibaren savaşın seyri belirgin biçimde değişmiş; Alman birliklerinin Stalingrad'da kuşatılması ve ağır kayıplar vermesi, Mihver devletlerin askerî gücünü zayıflatmıştır. Bu gelişme Türk basınında da "akıntının yön değiştirmesi" şeklinde yorumlanmıştır (Öz, 1996, s. 202). Stalingrad zaferi, Doğu Cephesi'nde bir dönüm noktası teşkil etmiş; bu tarihten sonra Müttefik devletler Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştır (Sander, 2007, ss. 171–172). Stalingrad öncesinde Türkiye'nin tarafsızlık politikasına yönelik açık bir eleştiride bulunmayan Sovyetler Birliği, zafer sonrasında tutum değiştirmiştir. 1943 yılı itibarıyla Moskova yönetimi, Türkiye'nin tarafsızlık siyasetini sorgulamaya başlamış ve Ankara üzerinde savaşa katılması yönünde baskı kurmuştur (Hasanlı, 2011, s. 93). Sovyetlerin askerî üstünlüğünün artmasıyla birlikte Türkiye'ye yönelik yumuşak diplomatik yaklaşım yerini daha talepkâr bir tutuma bırakmıştır (Armaoğlu, 1958, s. 165).
Bu dönemde Türkiye, yalnızca savaş sürecine ilişkin değil, savaş sonrasına dair dengeler bakımından da Sovyetler Birliği'nden kaygı duymaya başlamıştır. 1943 baharından itibaren SSCB, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'yi savaşa dahil etme yönündeki baskıları yoğunlaşmıştır. Sovyet baskısının artması üzerine Churchill, Stalin'e gönderdiği mektupta Türkiye'nin güvenlik endişelerinin giderilmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'nin 1943 baharında Müttefikler safında savaşa katılmasının sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir. Askerî yardımların sürdürülmesiyle Sovyet savunmasının güçleneceği ve Romanya petrol sahalarının bombalanmasının mümkün hale geleceği ifade edilmiştir. Stalin de 27 Kasım tarihli cevabında bu yaklaşımı desteklemiştir (Uğurlu, 2003, ss. 94–98).
Stalingrad'daki gelişmeler sonrasında Churchill ve Roosevelt, savaşın genel gidişatını değerlendirmek amacıyla 14–24 Ocak 1943 tarihleri arasında Casablanca'da bir araya gelmiştir. "Casablanca Konferansı" olarak anılan bu toplantıda Türkiye'nin savaşa katılması meselesi de gündeme gelmiştir. Roosevelt'in "Kayıtsız Şartsız Teslim" ilkesi doğrultusunda Mihver devletlere karşı mücadelenin sürdürülmesi kararlaştırılmış; Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması ve bunun için Türkiye'nin savaşa katılımının sağlanması yönünde hazırlıklara başlanması benimsenmiştir. Sicilya'ya askerî çıkarma yapılması ve Çin'e ortak yardım sağlanması karara bağlanmıştır (Uçarol, 1995, s. 617). Bu kararlar doğrultusunda Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ayrı ayrı mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle görüşme talebini iletmişlerdir. Böylece Türkiye, savaşın askerî ve diplomatik dengelerinde kilit bir aktör olarak yeniden gündemin merkezine yerleşmiştir.
14–24 Ocak 1943 tarihleri arasında Roosevelt ile Churchill arasında gerçekleştirilen Casablanca Konferansı'na ABD Başkanı tarafından Stalin de davet edilmiştir. Ancak Stalin, savaşın son derece kritik bir safhaya girdiğini belirterek cepheden bir gün dahi ayrılamayacağını bildirmiş ve konferansa katılmamıştır (Armaoğlu, 2005, s. 350). Sovyetler Birliği'nin bu toplantıya temsilci göndermemesi, dönemin basınında farklı yorumlara yol açmıştır. Mihver yanlısı basın organları, Stalin'in bu tutumunu savaş sonrasında Avrupa'nın siyasal düzenine ilişkin demokratik devletlerle uyumlu bir iş birliği arayışında olmadığının göstergesi olarak değerlendirmiştir. Sovyet ilerleyişinin hız kazandığı bir dönemde Hitler, Nasyonal Sosyalizmin onuncu yıl dönümü dolayısıyla yayımladığı beyannamede Bolşevizm tehlikesine dikkat çekmiş ve Avrupa'nın geleceği açısından bu tehdidin ciddiyetini vurgulamıştır (Hitler, 1943; Tasviri Efkâr, 31 Ocak 1943). Benzer şekilde Peyami Safa da, Müttefiklerin olası bir zaferinin fiilen bir Sovyet zaferi anlamına geleceğini ve bunun Mihver işgali altındaki Avrupa'da kaygıları artıracağını ifade etmiştir (Safa, 1943).
Tasviri Efkâr gazetesinde yer alan değerlendirmelere göre ise Stalin'in Casablanca Konferansı'na katılmamasının temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin ikinci cephenin açılmasına artık önceki kadar acil ihtiyaç duymamasıdır (Tasviri Efkâr, 6 Şubat 1943). Sovyet ordusunun Almanya karşısında elde ettiği askerî başarıların devam etmesi halinde, Moskova'nın siyasal nüfuzunun da artacağı düşünülmekteydi. Bu çerçevede Stalin'in toplantıya katılmaması, İngiltere açısından diplomatik bir avantaj olarak görülmüş; Londra'nın ABD ile savaş sonrası düzeni daha rahat tartışabileceği ve stratejik adımlarını daha serbest biçimde planlayabileceği yorumları yapılmıştır. Türk basınındaki haber ve yorumlar da bu değerlendirmelerle paralellik göstermiştir.

Son Telgraf gazetesinde Ethem İzzet Benice tarafından kaleme alınan bir yazıda, Churchill'in Moskova ziyaretinin ardındaki gerekçeler analiz edilmiştir. Benice'ye göre, son Alman taarruzlarının Kafkasya eteklerine kadar ilerlemesi İngiliz ve Amerikan çevrelerinde tereddüt yaratmış; Sovyetlerin ağır baskı altında münferit bir barış arayışına girip girmeyeceği ya da Asya içlerine çekilmeyi düşünüp düşünmeyeceği sorgulanmıştır. Bu belirsizlik ortamı, Churchill'in Moskova'ya gitmesini kolaylaştırmıştır (Son Telgraf, 19 Ağustos 1942).

Stalingrad önlerinde Sovyet ordusunun Alman ilerleyişini durdurduğu ve Leningrad kuşatmasının kırıldığı bir dönemde, Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 30–31 Ocak 1943 tarihlerinde Adana'da bir araya gelmiştir. Adana Görüşmeleri gizli tutulmak istenmiş olsa da kısa sürede kamuoyuna yansımış ve Almanya'da dikkatle izlenmiştir. Zira Türkiye'nin savaş dışında kalması, Almanya için stratejik bir öneme sahipti. Görüşmeler sonucunda Türkiye'ye yapılacak askerî yardımın artırılması konusunda mutabakata varılmış; bu yardımın Türkiye'nin olası bir savaşa katılımı için ön koşul teşkil edeceği belirtilmiştir (Uğurlu, 2003, ss. 94–98).

Adana Görüşmeleri sonrasında Churchill, Stalin'e gönderdiği telgrafta toplantıda ele alınan hususlara ilişkin bilgi vermiştir. Churchill, Türkiye'den savaşa katılım konusunda herhangi bir bağlayıcı taahhüt talep etmediğini; karar sürecinde Ankara'yı serbest bıraktığını ifade etmiştir. Türkiye'nin savaş sonrası güvenlik kaygılarının dikkate alınması gerektiğini ve barış konferansında muzaffer devletler arasında yer almasının Türkiye için daha güvenli olacağını dile getirmiştir. Sovyetler Birliği'nden gelebilecek dostane bir yaklaşımın Türk tarafında karşılık bulacağına inandığını belirterek Stalin'in görüşlerini öğrenmek istediğini ifade etmiştir (Uğurlu, 2003, ss. 94–98).

Stalin ise 6 Şubat 1943 tarihli cevabında, Türkiye ile ilgili olarak hem savaş öncesinde hem de savaşın başlamasından sonra dostane açıklamalar yaptıklarını hatırlatmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı dostluk antlaşması ile Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olan yükümlülüklerini nasıl bağdaştıracağını kestirmenin güç olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurma isteği bulunması halinde Moskova'nın buna olumlu yaklaşacağını belirtmiştir (Konyar, 1981, s. 89). Adana Görüşmeleri, Stalin tarafından genel olarak olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin savaş dışında kalmasının Sovyet güvenliği açısından kısa vadede faydalı olduğu değerlendirilmiştir (Akşam, 3 Şubat 1943). Türk basınında ise Adana buluşması, Türkiye'nin izlediği açık ve dengeli politikanın İngiltere tarafından da takdir edilmesi olarak yorumlanmıştır. Ulus gazetesi, Türkiye'nin hiçbir devlete karşı olmayan dürüst dış politikasının teyit edildiğini ileri sürmüştür (Bakacak, 2002, s. 75). Hüseyin Cahit Yalçın da bu görüşmeyi mevcut ittifak ilişkileri çerçevesinde olağan bir diplomatik temas olarak değerlendirmiş; Churchill'in Türkiye üzerinde baskı kurma ya da Türk dış politikasını değiştirme amacı taşımadığını ifade etmiştir (Yalçın, 1943).

1943 yılı ortalarına gelindiğinde savaşın genel seyri Mihver Devletler aleyhine dönmeye başlamıştı. Alman ordusu Doğu Cephesi'nin kritik kavşağı niteliğindeki Stalingrad'da durdurulmuş; Kuzey Afrika'da Müttefikler önemli başarılar elde etmiş ve Sicilya'nın ele geçirilmesiyle Akdeniz'de stratejik üstünlük sağlamışlardı. Bu gelişmelerin ardından Fransa'ya yapılması planlanan çıkarma harekâtının onaylanması ve savaşın gidişatının değerlendirilmesi amacıyla 11–24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Churchill ile Roosevelt arasında Quebec Konferansı düzenlenmiştir. Quebec'teki görüşmeler sırasında, 19 Ağustos 1943 tarihinde Sovyetler Birliği'nin de katılımıyla üçlü bir toplantı yapılması konusu gündeme gelmiştir. Ancak Stalin, savaşın hassasiyetini gerekçe göstererek toplantının Sovyet toprakları dışında yapılmasına sıcak bakmamış ve konferansın Moskova'da düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Başlangıçta belirsizlik yaşanmakla birlikte Stalin konferansa katılacağını bildirmiş, fakat toplantının Moskova'da gerçekleştirilmesi konusundaki ısrarını sürdürmüştür (Ertem, 2010, s. 259).

Türk basını Quebec Konferansı'nı yakından takip etmiş ve süreci farklı açılardan değerlendirmiştir. Tasviri Efkâr gazetesinde yazan Muharrem Feyzi Togay, Stalin'in davet edilmesine rağmen konferansa katılmamasını Anglosakson devletlerle Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıklarının bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Togay'a göre bu fikir ayrılıklarının temelinde Stalin'in savaş sonrasında Sovyet güvenliği ve nüfuz alanı bakımından ileri sürdüğü talepler yatmaktaydı (Togay, 14 Ağustos 1943). Bu talepler arasında Baltık bölgesindeki konumun güçlendirilmesi, Finlandiya'nın kuzey limanları, Boğazlardan serbest geçiş ve Basra Körfezi'ne uzanan bir etki alanı gibi stratejik unsurların bulunduğu belirtilmiştir. Sovyet yönetiminin, Almanya'nın çöküşü halinde Avrupa'da ideolojik ve siyasal nüfuzunu genişletme niyetini gizlemediği ileri sürülmüştür (Togay, 20 Ağustos 1943).

Togay, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası sınır düzenlemelerine ilişkin görüşlerini ancak askerî başarılarını pekiştirdikten sonra açıkça dile getireceğini ifade etmiş; Moskova'nın diplomatik vaatlerden ziyade fiilî güç unsuruna dayandığını belirtmiştir (Togay, 20 Ağustos 1943). Tasviri Efkâr da benzer bir değerlendirmede bulunarak askerî zaferlerin siyasî nüfuzun en belirleyici unsuru olduğunu vurgulamış ve Stalin'e atfedilen yeni taleplerin bütünüyle asılsız sayılamayacağını ileri sürmüştür (Tasviri Efkâr, 24 Ağustos 1943). Quebec sürecinde Stalin, Alman ilerleyişini kesin biçimde durdurmak için "İkinci Cephe"nin açılması gerektiğini ısrarla dile getirmiştir. Alman kuvvetlerinin iki cephede sıkıştırılmasının savaşın süresini kısaltacağını savunmuştur. Churchill, Eylül 1943'te Stalin'e gönderdiği telgrafta Türkiye'nin desteği olmaksızın Balkanlar'da ikinci bir cephe açılmasının mümkün olmadığını belirtmiş; gerekli askerî hazırlıklar tamamlanmadan böyle bir girişimin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini ifade etmiştir (Uğurlu, 2003, s. 73).

Görüşmeler sonucunda Müttefikler, Almanya'nın savaş sonrasında silahsızlandırılması ve kontrol altına alınmasını öngören bir plan üzerinde mutabakata varmışlardır. Churchill, ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını ve Türkiye'nin savaşa dahil edilmesini savunmuş; ancak Sovyet yetkililer bu yaklaşımı benimsememiştir. Moskova, Balkanlar'da bir cephe açılması fikrine mesafeli durmuş ve Türkiye'nin dolaylı değil doğrudan savaşa katılmasını tercih ettiğini ifade etmiştir (BCA, 030-0-010-000-000-247-674-21). Uzun tartışmalar neticesinde ikinci cephenin Fransa'da açılması kararlaştırılmış ve Moskova'da yeni bir toplantı düzenlenmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır (Uçarol, 1995, s. 618; Gürün, 1983, s. 98).

19 Ekim–1 Kasım 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilen Moskova Konferansı, II. Dünya Savaşı'nın en önemli diplomatik toplantılarından biri olmuştur. Konferansta İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği bir yandan Almanya'ya karşı ortak savaş stratejisini koordine ederken, diğer yandan savaş sonrası düzenin esaslarını şekillendirmeye yönelik adımlar atmıştır (Ulus, 10 Birinci Teşrin 1943). Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan görüşmelerde askerî koordinasyon, savaşın en kısa sürede sona erdirilmesi ve Alman işgali altındaki ülkelerdeki direniş hareketlerinin desteklenmesi gibi konular ele alınmıştır. Savaş sonrasına ilişkin ilk çerçeve kararlar da bu toplantıda şekillenmiştir (Vatan, 23 Birinci Teşrin 1943). Türk basını, Churchill'in Moskova'ya giderek Stalin ile görüşmesini Sovyetler Birliği'nin askerî ve ekonomik açıdan zorlandığının bir göstergesi olarak yorumlamıştır (Tasviri Efkâr, 19 Ağustos 1942). Basında yer alan değerlendirmelere göre Sovyetler Birliği, geniş toprak kayıplarına rağmen direnişini sürdürmekte; ancak enerji kaynakları üzerindeki baskı nedeniyle ciddi güçlükler yaşamaktaydı. Bu nedenle Moskova'daki görüşmelerin Sovyetler açısından sınırlı bir fayda sağlayacağı ileri sürülmüştür. Savaşın son evresine yaklaşılırken, 1945 yılı başlarında Türkiye'nin kaygıları savaşın gidişinden ziyade savaş sonrası kurulacak düzen ve Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerine yoğunlaşmıştır. 1944'te gerçekleştirilen Moskova Konferansı'nda Stalin, Montrö Sözleşmesi'ni "uygunsuz" ve Sovyet güvenliğini zedeleyen bir düzenleme olarak nitelendirmiş; Türkiye'nin Sovyet ticaretini engelleyebilecek bir konumda bulunmasına izin verilemeyeceğini ifade etmiştir (Hale, 2003, s. 99). Bu açıklamalar, savaş sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir gerilim döneminin habercisi olmuştur.

Stalin, savaşın kritik safhasında Sovyet denetimi dışında bulunan bir bölgede toplantı yapılmasına sıcak bakmamış; bu nedenle "Üç Büyükler" olarak anılan liderlerin, 1941 yılında İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olan İran'da bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla 28 Kasım–1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran Konferansı toplanmıştır. Konferans, Sovyet Büyükelçiliği binasında gerçekleştirilmiştir.

Tahran Konferansı'nda; İran'a savaş sürecinde yardım edilmesi, bağımsızlığının desteklenmesi ve savaş sonrasında toprak bütünlüğünün korunması hususları başta olmak üzere Türkiye'nin savaşa katılımı, Polonya sınırının belirlenmesi, ikinci cephenin açılması, kesin zafere kadar ortak mücadelenin sürdürülmesi ve savaş sonrasında barışın muhafazası amacıyla bir uluslararası örgütün kurulması gibi temel meseleler ele alınmıştır (Uçarol, 1995, ss. 619–620). Stalin, Türkiye'nin savaşa katılımı konusunda baskının sürdürülmesinin yararlı olacağını belirtmekle birlikte, Ankara'nın o aşamada savaşa gireceğine ihtimal vermediğini ifade etmiştir. Daha önce yapılan tekliflere rağmen Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını sürdürdüğünü vurgulamıştır (Yazıcı, 1972, s. 16). Stalin'e göre Türkiye, esas itibarıyla ABD ve İngiltere'nin müttefiki konumundaydı; dolayısıyla Türkiye ile yürütülecek müzakerelerin de bu iki devlet tarafından gerçekleştirilmesi daha uygun olacaktı (Ertem, 2010, s. 262). Bu süreçte Amerikan basınında da Türkiye'nin tutumuna ilişkin değerlendirmeler yer almıştır.

The Christian Science Monitor gazetesinde yayımlanan analizlerde, Türkiye'nin Müttefiklere destek verme konusunda temkinli davranmasının ardında Sovyetler Birliği'ne yönelik tarihsel güvensizliğin etkili olduğu ileri sürülmüştür. Tasviri Efkâr gazetesinde aktarılan bu değerlendirmelere göre, Türkiye'de Sovyetlerin Çarlık dönemine benzer yayılmacı bir siyaset izleyebileceği ve komünist ideolojinin Türkiye üzerinde etkili olabileceği yönünde kaygılar mevcuttu. Nazi propagandasının, Sovyetleri Boğazlar üzerinde sınırsız kontrol elde etmeye ve Kars, Ardahan ile Erzurum gibi vilayetler üzerinde hak iddia etmeye hazırlanan bir güç olarak göstermeye çalıştığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren bu tür emeller taşımadığı da vurgulanmıştır (Tasviri Efkâr, 25 Aralık 1943). Tahran'da Boğazlar meselesi de gündeme gelmiş; Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu konusunu Churchill'e açmıştır. Ancak Churchill'den bu konuda olumlu bir karşılık alamayan Stalin, meselenin ele alınması için henüz uygun bir zamanın gelmediğini ifade etmiştir (Gürün, 1991, s. 110).

Konferans sırasında Müttefikler arasında belirli görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Boğazların statüsünün değiştirilmesi hususunda Türkiye'ye baskı yapılması fikri gündeme getirilmiş, ancak bu konuda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bununla birlikte İsmet İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek gelişmeler hakkında bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu aşamada Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin savaşa katılmayacağı kanaatine vardığı anlaşılmaktadır. Hatta Moskova'nın, Türkiye'yi bu tutumunu açıkça beyan etmeye zorlayarak İngiliz-Amerikan baskısıyla karşı karşıya bırakmayı ve böylece Türkiye ile Batılı müttefikler arasındaki ilişkileri zayıflatmayı hedeflediği ileri sürülmektedir. Churchill'in İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesi önerisi karşısında Stalin'in, İnönü'nün gelemeyebileceğini ve hatta "hastalanabileceğini" söylemesi, Sovyet liderinin bu meseleye yaklaşımındaki mesafeli ve alaycı tutumu göstermektedir (Yazıcı, 1972, s. 48). Bu gelişmeler, Stalin'in Boğazlar ve Montrö rejiminin revizyonu konusunda daha kararlı ve ciddi bir siyasal çizgi izlemeye başladığını ortaya koymaktadır.

Stalin, Almanya ve müttefiklerinin Avrupa'daki saldırgan politikalarının ortadan kaldırılmasıyla dünya barışının sağlanabileceğini ifade etmiş (Yeni Asır, 11 Şubat 1944); Sovyet dış politikasının Orta ve Batı Avrupa'da genişleme amacı taşımadığını, esasen Doğu Avrupa'da güvenlik gerekçesiyle bazı stratejik düzenlemeler talep edildiğini vurgulamıştır (Anadolu, 21 Şubat 1944). Bu yaklaşım, Sovyet güvenlik doktrininin savaş sonrasında şekillenecek Avrupa düzeni üzerindeki etkisini açıkça yansıtmaktadır. Almanya'ya karşı yürütülen yoğun askerî mücadelenin ardından Stalin, Avrupa'nın Nazi egemenliğinden kurtuluşunu "Faşist canavarın ini sarıldı. Bundan sonra hiçbir hile onu kurtaramaz" sözleriyle ifade etmişti (Cumhuriyet, 9 İkinci Teşrin 1944). Bu değerlendirme, Sovyet liderliğinin savaşın seyrini kesin biçimde kendi lehine çevirdiği yönündeki kanaatini yansıtmaktaydı. Stalin'e göre savaş sonrası dönemde yalnızca Batı milletleri değil, Slav milletleri de kendi kaderlerini tayin edebilecek bir konuma ulaşmalı ve büyük güçlerin yönlendirmesine açık birer unsur olmaktan çıkmalıydı (Cumhuriyet, 26 İkinci Teşrin 1944). Bu yaklaşım, Stalin'in savaş sonrasında Slav dünyası üzerinde bütünleştirici bir siyasal çerçeve oluşturma arzusunu ortaya koymaktaydı. "Slav Birliği" fikri, tarihsel olarak Çarlık Rusyası ve Panslavizm geleneğiyle belirli paralellikler taşımaktaydı. Stalin, Slav toplumlarının dış müdahaleye açık bir siyasal düzen içerisinde kalmaması gerektiğini savunmaktaydı.

Savaş sonrası Avrupa düzeninin şekillendirilmesi amacıyla İngiltere, ABD ve SSCB liderleri 4–11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'daki Yalta'da bir araya gelmişlerdir (Son Posta, 4 Şubat 1945). Yalta Konferansı'nda, Nazi Almanyası'na son darbenin indirilmesine yönelik askerî düzenlemelerin yanı sıra savaş sonrasında kurulacak siyasal ve güvenlik mimarisinin esasları ele alınmıştır (Cumhuriyet, 8 Şubat 1945). Konferans sırasında Stalin, Boğazlar meselesini ve Montrö Sözleşmesi'nin statüsünü yeniden gündeme getirmiştir. Stalin'e göre Montrö düzeni artık güncel güç dengelerini yansıtmamakta ve yeni şartlara uyarlanmalıydı. Japonya'nın Boğazlar rejiminde Sovyetler Birliği'nden daha geniş haklara sahip olmasının kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin savaş hâlinde ya da savaş tehlikesi durumunda Boğazları kapatma yetkisine sahip olmasından rahatsızlık duymakta ve serbest geçiş ilkesinin genişletilmesini talep etmekteydi (Armaoğlu, 1958, ss. 174–175). Stalin, Türkiye'nin mevcut konumunu "…Türkiye'nin bir elini Rusya'nın gırtlağına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını…" sözleriyle eleştirmiş ve Montrö Sözleşmesi'nin Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, Türkiye'nin de katılımıyla yeniden değerlendirilmesini istemiştir (Weisband, 2000, s. 287).

Yalta Konferansı, Üç Büyükler arasında zaten mevcut olan görüş ayrılıklarını daha görünür hâle getirmiştir. Roosevelt, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasına ilişkin alınan kararları olumlu karşılamış; Churchill ise Sovyetler Birliği'ne fazla taviz verildiği kanaatine varmıştır. Bu farklı yaklaşımlar, savaş boyunca zorunluluk temelinde oluşturulmuş ittifakın kırılganlığını artırmıştır (Yakut, 1999, s. 150). Savaş henüz tüm cephelerde sona ermediğinden, üç devlet iş birliğini bir süre daha sürdürmek durumunda kalmıştır. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da başlattığı savaş, 7 Mayıs 1945 günü saat 14.40'ta Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim belgesini Eisenhower'ın karargâhında imzalamasıyla fiilen sona ermiştir (Vakit, 8 Mayıs 1945). Savaşın ardından Stalin, Hitler'in Sovyetler Birliği'ni kalıcı biçimde yok etme iddiasını hatırlatarak, üç yıl sonra Almanya'nın ezilmiş ve teslim olmuş durumda bulunduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 10 Mayıs 1945).

Avrupa'nın geleceğinin belirlenmesi amacıyla üç müttefik liderin yeniden bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır. Stalin, bu toplantıda Avrupa'ya ilişkin taleplerini açık biçimde ortaya koymayı planlamaktaydı (Yeni Asır, 18 Mayıs 1945). Görüş ayrılıklarının giderilmesi amacıyla düzenlenecek konferansın yeri ve zamanı belirlenmiş ve toplantının Potsdam'da yapılmasına karar verilmiştir (Tan, 16 Temmuz 1945). 17 Temmuz–2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'nda Avrupa'nın savaş sonrası düzeni ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. İlk olarak barışın nasıl tesis edileceği konusu üzerinde durulmuştur. Almanya'nın yeniden yapılandırılması meselesinde Sovyetler Birliği ile Anglosakson devletler arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Stalin, Almanya'nın siyasî bir bütünlük içinde yeniden düzenlenmesini savunurken; Anglosakson taraf daha sınırlı ve denetimli bir yapıdan yana olmuştur (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1945).

Potsdam'da İtalya ile daha hafif koşullarda barış yapılması, Avusturya ve Viyana'nın dört işgal bölgesine ayrılması, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi, İran'ın derhal boşaltılması ve Boğazlar meselesi gibi konular da gündeme gelmiştir. Boğazlar bağlamında Sovyetler Birliği, Türkiye ile birlikte ortak bir kontrol mekanizması oluşturulması karşılığında geçiş rejiminin serbestleştirilmesini savunmuştur (Tan, 21 Temmuz 1945). Potsdam Konferansı'nda alınan kararlar ve yapılan tartışmalar, Avrupa'nın siyasî, askerî ve sosyal geleceğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Aynı zamanda bu konferans, II. Dünya Savaşı sırasında bir arada hareket eden üç büyük Müttefik devletin son kapsamlı toplantısı olmuştur. Konferans sürecinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, savaş dönemindeki zorunlu iş birliğinin yerini giderek karşılıklı güvensizliğe bırakmasına yol açmış ve uluslararası sistemin iki ayrı nüfuz alanı temelinde yeniden şekillenmesinin zeminini hazırlamıştır (Yakut, 1999, ss. 150–151).

Potsdam Konferansı'nda ele alınan en kritik başlıklardan biri Boğazlar meselesi olmuştur. Konferansın ikinci günü olan 18 Temmuz 1945 gecesi verilen yemekte Stalin, Churchill'e hitaben Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerçek bir ittifakın ancak mevcut anlaşmazlıkların giderilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetler Birliği'ne iade etmeyi ve Montrö Sözleşmesi'ni tartışmayı reddettiğini belirtmiştir. Ardından 23 Temmuz gecesi gerçekleştirilen başka bir yemekte Stalin, Churchill'e yönelerek "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeağaç'ta bir üs alamaz mıyız?" sorusunu yöneltmiş; böylece Boğazlar üzerinde askerî ve stratejik bir konum elde etme niyetini açık biçimde ortaya koymuştur (Yazıcı, 1972, s. 269).

Churchill, konferans süresince Boğazlar rejiminde Sovyetlerin güvenlik kaygılarını dikkate alan bazı düzenlemelerin yapılabileceğini, ancak bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması şartına bağlı olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte SSCB'nin Boğazlarda doğrudan üs talebini kabul etmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Churchill'in önerdiği çözüm, Japonya'nın Montrö rejimi kapsamından çıkarılması ve Sovyetlerin Akdeniz'e çıkışını kolaylaştıracak bazı değişikliklerin yapılması yönündeydi. ABD Başkanı Truman ise Boğazların uluslararası güvence altına alınması ve serbest geçiş rejiminin genişletilmesi görüşünü savunmaktaydı. Stalin ise bu önerilerin, Sovyetlerin Boğazlarda üs elde etme talebini karşılamadığını ve güvenlik beklentilerini tatmin etmediğini düşünmekteydi (Ertem, 2010, s. 267).

Konferansın sona ermesinin ardından alınan kararları içeren resmî bildiri Londra, Washington ve Moskova'da eş zamanlı olarak yayımlanmıştır. Potsdam kararları çerçevesinde Türkiye ile ilgili hususlar da gündeme gelmiş; İngiltere Başbakanı Clement Richard Attlee tarafından Stalin'e Türkiye'ye yönelik taleplerin yeniden değerlendirilmesi yönünde bir bildirim yapılmıştır. Stalin, bu tarihten itibaren söz konusu talepler doğrultusunda Türkiye üzerinde baskıyı artırmaya başlamıştır (Son Posta, 4 Ağustos 1945).

Stalin'in Türkiye'ye yönelik yaklaşımı giderek sertleşmiş ve bu tutumunu Churchill'e ilettiği mesajda açık biçimde ortaya koymuştur. Stalin, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa katılmamasını eleştirerek, Müttefiklerin ısrarlı çağrılarına rağmen Ankara'nın yükümlülük üstlenmediğini belirtmiştir. Türkiye'nin uyguladığı sınırlı ve temkinli tedbirlerin Müttefikler açısından somut bir katkı sağlamadığını ifade etmiş; Almanya'ya karşı savaşa katılmayan bir devletin savaş sonrası düzenlemelerde özel bir hak iddia edemeyeceğini vurgulamıştır (Potskhveriya, 2005, s. 197). Bu açıklamalar, Türk-Sovyet ilişkilerinin savaşın son evresinde ulaştığı gerginliği açık biçimde göstermektedir. Türkiye ise bu dönemde Almanya ile diplomatik ilişkilerini tamamen keserek Müttefiklerle ilişkilerini daha fazla zedelememeye özen göstermiştir.

Konferans boyunca yapılan çeşitli oturumlarda Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Sovyetler Birliği, savaşın galip devletlerinden biri olarak Türkiye üzerinde belirli düzenlemelerin yapılması yönünde baskı kurmuştur. Stalin tarafından şekillendirilen ve daha önce Molotov'un Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e ilettiği öneriler, bu kez galip devletlerin değerlendirmesine sunulmuştur. Konferansın son aşamasında İngiltere, ABD ve SSCB, Montrö Sözleşmesi'nin mevcut koşullara uymadığı gerekçesiyle gözden geçirilmesi gerektiği yönünde görüş birliğine varmışlardır (Gürün, 1991, s. 298). Türkiye ise bu gelişmeler karşısında Sovyetler Birliği ile dostane ilişkileri sürdürme arzusunu dile getirmiş ve Moskova'dan gelecek teklifleri değerlendireceğini bildirmiştir. Ancak Ankara, savaş sonrasında ortaya çıkabilecek muhtemel taleplerden ciddi biçimde kaygı duymaktaydı. Stalin'in Mart ayı sonunda Boğazların geleceği konusunda iki ülke arasında yeni bir anlaşma yapılması yönündeki teklifi bu kaygıları daha da artırmıştır. Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945 tarihinde 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini duyurarak ilişkilerde yeni bir dönemin başladığını ilan etmiştir (Hale, 2003, s. 100).

Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan bu gerilim, Batı kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur. ABD, İngiltere, Fransa ve diğer Batılı ülkelerin basınında yer alan yorumlarda, ittifakın bozulmasından Türkiye'nin sorumlu olmadığı; asıl baskıcı tutumun Sovyetler Birliği'nden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Cumhuriyet gazetesinin İngiliz Reuter Ajansı'ndan aktardığı bir haberde, 1925 tarihli Türk-Rus Antlaşması'nın taraflardan birinin saldırıya uğraması hâlinde diğerinin tarafsız kalmasını öngördüğü hatırlatılmış; Sovyet basınının son dönemde Türkiye'ye yönelik eleştirel ve alaycı bir dil benimsediği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 23 Mart 1945). Türk basını da hükümetin dış politikasını savunmuştur. İngiliz basınında ise Sovyet yayılmacılığına yönelik eleştiriler dikkat çekmiş; "Rusya bütün dünyaya hükmetmek istiyor. Bu devirde Deli Petro'nun ihtirasları gerçekleşemez!" şeklindeki manşetlerle Türkiye'ye destek verilmiştir (Cumhuriyet, 25 Eylül 1945). Bu gelişmeler, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin giderek Batı blokuna yaklaşmasının diplomatik zeminini güçlendirmiştir.

Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısının açık biçimde ortaya çıkmasının ardından, Türk basını gelişmeyi "Türkiye–Sovyet Rusya Antlaşması Fesh Olundu" manşetiyle duyurmuş ve bu ani diplomatik hamle hem iç kamuoyunda hem de uluslararası basında geniş yankı uyandırmıştır (Ulus, 22 Mart 1945). Cumhuriyet, Ulus, Tasvir, Tan, Vakit ve Yeni Sabah başta olmak üzere dönemin önde gelen gazeteleri, günler boyunca konuya ilişkin ayrıntılı haber ve yorumlara yer vermiştir. Yabancı basından aktarılan değerlendirmeler de geniş biçimde yayımlanarak Türk kamuoyuna sunulmuştur ("Türk Sovyet Paktı'nın Moskova Tarafından Feshine Dair Yankılar", 1945). Cumhuriyet gazetesi, Sovyet notasını ve hükümetin tutumunu görece temkinli bir çerçevede ele almış; meseleyi "Yeni bir muahede akdi için Sovyet tekliflerini bekliyoruz" ifadesiyle değerlendirmiştir (Cumhuriyet, 7 Nisan 1945). Bu yaklaşım, Ankara'nın diplomatik kanalları açık tutma ve gelişmeleri soğukkanlı biçimde izleme eğilimini yansıtmaktaydı.

İngiliz basınında yer alan ve Times, Economist, Reuter ile Daily Mail gibi kaynaklardan aktarılan yorumlarda ise Sovyetler Birliği'nin 1925 Antlaşması'nı feshetme kararı dikkatle incelenmiştir. Bu değerlendirmelerde, söz konusu adımın yalnızca Türkiye'yi değil, Sovyet dostlarını da şaşırttığı belirtilmiş; Boğazların İngiltere'nin güvenlik alanı içerisinde bulunduğu vurgulanmıştır. Bölgedeki tek taraflı bir girişimin İngiliz–Sovyet ilişkilerinde ciddi sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 24 Mart 1945).

Türkiye'de sosyalist düşünceleriyle bilinen gazeteci Zekeriya Sertel ise gelişmeleri farklı bir perspektiften yorumlamıştır. Sertel'e göre savaşın ardından ortaya çıkan yeni uluslararası dengeler çerçevesinde Türk–Sovyet Antlaşması'nın feshi doğal karşılanabilirdi.

Türkiye'nin Millî Mücadele'den II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Sovyet desteği gördüğünü hatırlatan Sertel, savaşın dünya siyasetinde köklü değişikliklere yol açtığını vurgulamıştır (Sertel, 10 Nisan 1945). Ona göre İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yirmi yıllık bir ittifak kurulmuş, Balkanlar'da ve Orta Doğu'da yeni güç dengeleri oluşmuş, Akdeniz'de stratejik tablo değişmiştir. Türkiye'nin İngiltere ile de bir ittifak imzaladığı bu yeni ortamda, Türk–Sovyet Antlaşması'nın yeniden değerlendirilmesi kaçınılmaz görünmekteydi (Sertel, 11 Nisan 1945). Sertel, değişen koşullara rağmen iki ülke arasında korunması gereken temel unsurun dostluk olduğunu belirtmiştir (Sertel, 11 Nisan 1945).

Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi de benzer biçimde Türk–Sovyet ilişkilerinin dostluk temelinde sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Nadi'ye göre Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikasında doğrudan kötü niyet aramak için yeterli gerekçe bulunmamaktaydı; yaşanan gelişmeler uluslararası sistemdeki dönüşümün bir sonucuydu. Kurtuluş Savaşı döneminde kurulan iş birliğinin ruhunun korunabileceğine inanan Nadi, 1925 Antlaşması'nın "satırları arasında canlı duran ülkücü zihniyetin" iki ülke arasındaki ilişkileri yeni dünya şartlarına uygun bir çerçevede sürdürebileceğini ileri sürmüştür (Nadi, 9 Nisan 1945). Ulus gazetesinde Mümtaz Faik Fenik de Türk–Sovyet dostluğunun tarihsel temellerine dikkat çekmiştir. Fenik'e göre her iki ülkede benzer dönemlerde gerçekleşen devrimler, ilişkilerin ideolojik ve tarihsel zeminini oluşturmuş; değişen uluslararası koşullar karşısında bu dostluğun yeniden yapılandırılması gerekmiştir (Fenik, 8 Nisan 1945). Basında Türkiye'nin "Ortadoğu'nun omurga kemiği" ve bölgesel barışın temel unsuru olduğu yönündeki değerlendirmeler öne çıkmış; Türkiye'ye artan bir stratejik önem atfedilmiştir. Bu dönemde Türk basınının, uzun süre sürdürdüğü görece iyimser Sovyet yaklaşımından uzaklaşarak daha eleştirel ve zaman zaman sert bir söyleme yöneldiği görülmektedir. Sovyet Büyükelçiliği'ne göre ise bu değişimin arkasında Türk Hükümeti'nin yönlendirmesi bulunmaktaydı. Büyükelçilik değerlendirmelerinde, bazı gazetecilerin Ankara'ya davet edilerek Sovyet karşıtı yazılar kaleme almaları yönünde teşvik edildiği iddia edilmiştir (Hasanlı, 2011, s. 164).

Cumhuriyet, Ulus ve Tan gazetelerinde yer alan haberlerin önemli bir kısmı İngiliz basınından aktarılan yorumlara dayanmaktaydı. Örneğin Cumhuriyet'te yayımlanan bir haberde, Sovyetlerin Türkiye'de daha demokratik ve temsili bir hükümet kurulması yönünde taleplerde bulunduğu ve Kars bölgesindeki sınır değişikliğine karşılık Halep'in Türkiye'ye bırakılabileceği yönünde öneriler ileri sürdüğü iddia edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Haziran 1945). Başka bir İngiliz kaynaklı haberde ise Stalin'in Türkiye'ye henüz resmî bir nota vermediği; Potsdam'da Churchill'in Ortadoğu planları hakkında bilgi talep edeceği ve Türkiye meselesinin "Avrupa'nın en nazik konusu" olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1945). Nadir Nadi ise hükümetin Sovyetlerin resmî bir talepte bulunup bulunmadığına dair açıklama yapmamasından ve yabancı basında yer alan iddialar etrafında tartışmalar yürütülmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Çarlık Rusyası'nın emperyal politikaları ile Sovyet dış politikası arasında süreklilik bulunduğunu ileri sürmüştür (Nadi, 13 Temmuz 1945).

Tan gazetesinde 30 Haziran 1945'te yayımlanan bir yazıda ise Sovyet yayılmacılığına yönelik sert bir dil kullanılmış; Sovyet yönetiminin güç dengesi oluşmadığı takdirde genişleme eğilimi göstereceği vurgulanmıştır (Hasanlı, 2011, s. 165). Bu tür ifadeler, savaş sonrasında Türk basınında Sovyet politikasına karşı belirginleşen kuşkucu ve eleştirel yaklaşımın güç kazandığını göstermektedir.

Türk basını, gelişmeleri büyük ölçüde İngiliz gazetelerinden aktarılan haber ve yorumlar üzerinden takip etmeye çalışmaktaydı. Cumhuriyet döneminin sınırlı ve devlet denetimine açık kamuoyu yapısı içerisinde, Sovyetler Birliği'ne ve Stalin'e ilişkin belirli kanaatlerin oluştuğu görülmekteydi. Basının bu konuda tarihsel bir birikime sahip olduğu açıktır; ancak bu birikimin kamuoyuna yansıtılması, büyük ölçüde siyasal iktidarın izin verdiği çerçeveyle sınırlı kalmıştır. Hükümetin dış politikasına zarar verebilecek yayınların hoş karşılanmayacağı bilinci, basını temkinli davranmaya sevk etmiş; yayın politikası çoğu zaman doğrudan hükümet çizgisiyle uyumlu biçimde şekillenmiştir. Bu dönemde devlet yönetiminin "millî bir tutum" vurgusunu öne çıkarması, basının ve kamuoyunun yaklaşımını da belirleyici ölçüde etkilemiştir. Potsdam Konferansı sırasında Boğazlar meselesi daha ziyade gayriresmî temaslarda gündeme gelmiştir. 18 Temmuz akşamı düzenlenen yemekte Stalin, Churchill'e Türkiye ile bir ittifak kurulabilmesi için Sovyet taleplerinin kabul edilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır (Tellal, 2001, s. 503).

Stalin'in notalar yoluyla ilettiği talepler üç temel başlıkta toplanmaktaydı (Gürün, 1983, ss. 293–294): Montrö Sözleşmesi'nin mevcut koşullara uymadığı gerekçesiyle feshedilmesi, Karadeniz'in tek çıkış kapısı olan Boğazlar rejiminin belirlenmesinde Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birlikte yetkili olması ve Boğazlarda Türk askerî tesislerinin yanında Sovyet askerî üslerinin de kurulması. Bu taleplerin kabulü hâlinde Sovyetler Birliği yalnızca Karadeniz güvenliğini pekiştirmekle kalmayacak; aynı zamanda Akdeniz'e ve dolayısıyla Avrupa, Asya ve Afrika deniz yollarına daha doğrudan erişim imkânı elde edecekti. Böyle bir güç projeksiyonu, İngiltere'nin Orta Doğu ve Hindistan bağlantılarını stratejik açıdan etkileyebileceği gibi, Uzak Doğu'da Çin kıyılarında ABD çıkarları bakımından da potansiyel bir tehdit oluşturabilecekti. Nitekim II. Dünya Savaşı sürecinde deniz üsleri üzerindeki etkisini artırma eğilimi gösteren Sovyet politikasının Anglo-Amerikan çevrelerde ciddi kuşkulara yol açtığı görülmektedir (Cumhuriyet, 16 Eylül 1945). Sovyet taleplerine karşılık olarak Türkiye adına Hasan Saka ise Boğazlar meselesine ilişkin Türk tezini; hukuk düzeninin meşru müdafaa hakkını açık ve kesin biçimde güvence altına alması, bölgesel anlaşmaların ortak güvenliğin tamamlayıcı unsurları olarak değerlendirilmesi ve güvenlik mekanizmasının uluslararası yargı kararına uyan tarafı koruyacak şekilde işletilmesi ilkeleri çerçevesinde ortaya koymuştur (Tan, 3 Mayıs 1945). Karşılıklı taleplerin değerlendirilmesi neticesinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uygun olup olmadığının gözden geçirilmesi gerektiği yönünde bir anlayış belirmiş; 2 Ağustos 1945 tarihli Potsdam Protokolü'nün 16. maddesinde Boğazlara ilişkin mevcut düzenlemenin değişmesi gerektiği ve meselenin üç hükümetten her biri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında doğrudan görüşülmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.

"Üç hükümet, Boğazlarla ilgili olarak Montrö'de imzalanmış sözleşmenin günün koşullarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul ederler. Bir sonraki adım olarak üç hükümetten her biri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür." (Ulus, 23 Mart 1945). Bu düzenleme ile Stalin, 19 Mart 1945'ten itibaren Türkiye'den talep ettiği hususları uluslararası bir platforma taşımış olmaktaydı. Aynı dönemde Sovyet basını ve radyosu da Türkiye aleyhinde yoğun bir yayın faaliyetine başlamıştır. Örneğin İzvestia gazetesinin 21 Mart 1945 tarihli sayısında Türk–Sovyet ilişkilerinin savaş koşulları içinde bütünüyle tatmin edici olmadığı ifade edilmiştir (Gürün 1991, s. 298). Sovyet tarafı, Türkiye'ye yönelttiği taleplerini Potsdam Konferansı kararlarına dayandırma yoluna gitmiştir.

1945 yılı ortalarından itibaren artan Sovyet baskısı Türkiye'de güçlü tepkilere yol açmış; bu tepkiler zaman zaman kitlesel gösterilere dönüşmüştür. Cumhuriyet gazetesinin 26 Aralık 1945 tarihli nüshasında yer alan "Bir Karış Türk Toprağı İçin Bütün Türkiye Ateşe Atılmaya Hazırdır" manşeti, kamuoyunda oluşan millî hassasiyetin sembolik bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet, 26 Aralık 1945). Stalin'in taleplerini kabul ettirmek amacıyla baskı ve tehdit yöntemlerine başvurması, Türkiye'nin dış politika yöneliminde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu süreçten itibaren Ankara'nın Batı ile daha yakın ilişkiler geliştirme eğilimi güçlenmiş; Türk–Sovyet ilişkilerindeki gerilim ise belirgin biçimde artmıştır (Oran 2001, s. 507).

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sürecinde Sovyet dış politikasının geçirdiği dönüşüm, yalnızca savaşın askerî seyri açısından değil, savaş sonrasında şekillenen uluslararası sistem bakımından da belirleyici olmuştur. 1939 yılında Almanya ile imzalanan saldırmazlık paktı, Sovyetler Birliği'nin ideolojik ilkelerden ziyade güvenlik ve jeopolitik zorunluluklar doğrultusunda hareket ettiğini açık biçimde göstermiştir. Stalin yönetimi, Batılı devletlere duyduğu güvensizlik ve Almanya'dan kaynaklanan tehdidi dengeleme amacıyla konjonktürel bir uzlaşmaya yönelmiş; bu tercih, kısa vadede Sovyet sınırlarını batıya doğru genişleterek bir tampon kuşak oluşturma imkânı sağlamıştır. Ancak bu stratejik hesap, 1941 yılında Almanya'nın Sovyet topraklarına saldırmasıyla çökmüş; böylece Sovyetler Birliği savaşın doğrudan tarafı hâline gelmiştir. Bu gelişme, Stalin'in dış politikasının savunma merkezli karakterini yeniden ön plana çıkarmış ve Sovyetler Birliği'ni Müttefik blok içerisinde merkezi bir konuma taşımıştır. Savaşın ilerleyen safhalarında Stalingrad Muharebesi sonrasında Sovyetler Birliği'nin askerî kapasitesinin belirgin biçimde güçlenmesi, Moskova'nın diplomatik alandaki ağırlığını da artırmıştır. Bu aşamadan itibaren Sovyet dış politikası, yalnızca ulusal güvenliğin korunmasına yönelik değil, aynı zamanda Doğu Avrupa'da kalıcı bir nüfuz alanı tesis etmeye dönük bir strateji izlemeye başlamıştır.

Polonya'nın yeniden düzenlenmesi, Baltık devletlerinin ilhakı ve Balkanlar üzerindeki etkisini genişletme girişimleri, Sovyet güvenlik anlayışının savaş sonuna doğru daha geniş ölçekli jeopolitik hedefler içerdiğini göstermektedir. Bu çerçevede Stalin'in güvenlik doktrini, savunma refleksi ile yayılmacı sonuçlar arasında ince bir denge kurmuş; savaşın son evresinde bu denge giderek Sovyet lehine güç projeksiyonuna dönüşmüştür.

Bu dönüşümün en dikkat çekici yansımalarından biri Türk–Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Türkiye, savaş boyunca tarafsızlık siyaseti izleyerek doğrudan askerî çatışmanın dışında kalmayı başarmış; ancak Boğazlar üzerindeki egemenliği ve jeopolitik konumu nedeniyle büyük güçlerin diplomatik hesaplarının merkezinde yer almıştır. Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik talepleri, Boğazlarda üs edinme girişimleri ve Kars ile Ardahan'a ilişkin iddiaları, iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir gerilim yaratmıştır. 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshedilmesi, savaş yıllarında büyük ölçüde korunan denge siyasetinin sona erdiğini ve ilişkilerin yeni bir safhaya girdiğini göstermiştir. Böylece savaşın sonuna gelindiğinde Sovyet dış politikası, Türkiye açısından potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin dış politika yöneliminde belirleyici bir kırılma yaratmıştır. Ankara yönetimi, Sovyet taleplerini egemenlik haklarıyla bağdaşmayan ve uzun vadede güvenlik riskleri doğurabilecek girişimler olarak değerlendirmiş; bu nedenle savaş sonrasında Batılı devletlerle daha yakın bir iş birliği arayışına yönelmiştir. Sovyetler Birliği'nin artan baskısı, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını derinleştirmiş ve savaş sonrası dönemde oluşacak iki kutuplu sistemde Türkiye'nin Batı bloğuna yaklaşmasının zeminini güçlendirmiştir. Türk–Sovyet ilişkilerinde yaşanan gerilim, yalnızca ikili diplomatik bir anlaşmazlık değil; aynı zamanda savaş sonrası uluslararası sistemin şekillenmesinde etkili olan büyük güç rekabetinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir.

Savaş yıllarında Türk basınının izlediği temkinli ve dengeci yayın politikası da dikkat çekicidir. Savaş sürecinde Sovyetler Birliği'ne yönelik sert bir eleştirel dil kullanılmamış; ancak savaş sonrasında Sovyet taleplerinin artmasıyla birlikte basında daha kuşkucu ve eleştirel bir yaklaşımın belirginleştiği görülmüştür. Bu durum, kamuoyunun uluslararası gelişmeler karşısındaki tutumunun büyük ölçüde devletin dış politika tercihleriyle paralel biçimde şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla basın yansımaları, yalnızca kamuoyu eğilimlerini değil, aynı zamanda diplomatik dengelerin iç politikaya yansımasını da ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak 1939–1945 dönemi, Sovyet dış politikasının savunma merkezli bir güvenlik anlayışından bölgesel nüfuz alanı tesis etmeye yönelen daha iddialı bir stratejiye evrildiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönüşüm, II. Dünya Savaşı'nın askerî sonuçlarının ötesinde, savaş sonrası Avrupa düzeninin şekillenmesinde ve Türkiye'nin dış politika yöneliminde belirleyici bir rol oynamıştır. Stalin'in izlediği siyaset, kısa vadede Sovyet güvenliğini tahkim etmiş ve ülkeyi savaşın galip güçlerinden biri hâline getirmiştir; ancak aynı zamanda komşu devletlerle ilişkilerde kalıcı güvensizlik unsurları yaratmıştır. Türkiye bakımından ise bu dönem, geleneksel denge siyasetinin sınırlarının görüldüğü ve yeni uluslararası konjonktüre uyum sağlamak amacıyla Batı ile daha yakın bir stratejik iş birliğine yönelmenin zorunlu hâle geldiği bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Çalışma, II. Dünya Savaşı sürecinde Sovyet dış politikasının yalnızca Almanya ile ilişkiler veya Müttefik iş birliği bağlamında değil, Türkiye gibi bölgesel aktörlerle kurulan diplomatik ilişkiler üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Savaşın askerî sonuçları kadar, savaş sonrasında şekillenen güvenlik algıları ve nüfuz mücadeleleri de uluslararası sistemin yeni yapısını belirlemiş; Türk–Sovyet ilişkilerindeki gerilim, Soğuk Savaş döneminin erken işaretlerinden biri olarak tarihsel önem kazanmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Yozgat Bozok Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından 6602c-ZF/18-231 Nolu Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Ahmed, H. U., Chang, K. F., Hwang, S. F., Howard, R. J. 2008. Survey of Ascochyta Blight on Chickpea in Southern Alberta in 2007. Canadian Plant Disease Survey, 85: 107-109.

Akad, M. T. (2016, 28 Aralık). Büyükler için modern savaş masalları. *Tarih Dergisi*.

Armaoğlu, F. (1958). İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 13*(2).

Armaoğlu, F. (1984). *20. yüzyıl siyasi tarihi: 1914–1980.* Türkiye İş Bankası Yayınları.
Armaoğlu, F. (2005). *20. yüzyıl siyasi tarihi.* Alkım Kitabevi.
Aydın, M. (2002). Göreli özerklik: Savaş kaosunda Türkiye, 1939–1945. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: 1919–1980* (6. bs.). İletişim.
Bahattin, O. (1965, Haziran). İnsanlık tarihinin en kanlı harbi. *Hayat Tarih Mecmuası*, (5).
Bakacak, A. (2002). *İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin iç ve dış politika değerlendirmeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-0-001-000-000, Yer Kodu: 66-415-12.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-0-001-000-000, Yer Kodu: 30-179-1.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-0-001-000-000, Yer Kodu: 42-248-6.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-0-010-000-000, Yer Kodu: 247-674-21.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-0-018-001-002, Yer Kodu: 95-54-1.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 030-20-01, Yer Kodu: 95-54-1.
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (t.y.). Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Kodu: 231-560-10.
Bayram, S. (2004). *Stalin cehenneminde Ahıska Türkleri.* Çınar Matbaası.
Benhür, Ç. (2004). Stalin dönemi Türk-Sovyet ilişkileri. *Uluslararası Dergiler, 15*.
Burçak, R. S. (1981). Millî Mücadele döneminin dış politikası. *Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu* (Bildiriler Kitabı).
Deringil, S. (1994). *Denge oyunu: II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası.*
Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi.* Başnur Matbaası.
Ertem, B. (2010). Türkiye üzerindeki Sovyet talepleri ve Türk-Sovyet ilişkileri (1939–1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(11).
Ertem, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmasına etkileri. *Turkish Studies, 8*(7).
Esmer, A. Ş. (1939, 3 Ekim). Almanya, Sovyetler ve Baltık Denizi. *Ulus*.
Esmer, A. Ş. (1954, Nisan). Hitler-Molotov mülakatı ve Türkiye. *Siyasi İlimler Mecmuası, 24*(227).
Esmer, A. Ş., ve Sander, O. (1969). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. *Olaylarla Türk Dış Politikası*.
Fenik, M. F. (1945, 8 Nisan). Türkiye ve Sovyetler. *Ulus*.
Goloğlu, M. (1974). *Millî Şef dönemi (1939–1945)* (3. bs.). Turhan Kitabevi.
Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası (1939'dan günümüze kadar).* SBF Yayınları.
Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Hale, W. (2003). *Türk dış politikası (1774–2000)* (P. Demir, Çev.). Mozaik Yayınları.
Hart, B. L. (1999). *II. Dünya Savaşı tarihi 1.* Yapı Kredi Yayınları.
Hasanlı, C. (2011). *Tarafsızlıktan Soğuk Savaş'a doğru Türk-Sovyet ilişkileri (1939–1953)* (A. Asker, Çev.). Bilgi Yayınevi.
Hitler, A. (1968). *Siyasi vasiyetim* (K. Turan, Çev.). Ötüken Yayınevi.
Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Milli Şef dönemi (1938–1945).* Yurt Yayınları.
Konyar, L. (1981). *SSCB Dışişleri Bakanlığı: Stalin, Roosevelt ve Churchill'in gizli yazışmalarında Türkiye (1941–1944).* (No: 111).
Nadi, N. (1945, 13 Temmuz). Bir milletten toprak istemek. *Cumhuriyet*.
Nadi, N. (1945, 9 Nisan). Türk-Sovyet dostluğunun yarını. *Cumhuriyet*.
Nadi, Y. (1939, 1 Ekim). Kuvvet muvazenesi. *Cumhuriyet*.
Nadi, Y. (1939, 18 Eylül). Sürprizlerin şaşırtma hududu. *Cumhuriyet*.
Nadi, Y. (1939, 6 Ekim). Sovyetler-Türkiye münasebetleri. *Cumhuriyet*.
Okuyan, K. (2013). *Stalin'i anlamak* (4. bs.). Yazılama Yayınevi.
Oran, B. (2001). *Türk dış politikası (1919–1980)* (Cilt 1, 13. bs.). İletişim Yayınları.
Öz, B. (1996). *Bıçağın sırtında siyaset: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası.* Can Yayınları.
Özel, M. S. (2014). Stalin dönemi Rus milliyetçiliği ve politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(2).
Öztürk, K. (2025). *Kontrollü yakınlaşma çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri (1964–1969)* (Doktora tezi). Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Potskhveriya, B. (2005). İkinci Dünya Harbi içinde Sovyet-Türk ilişkileri ile ilgili Sovyet arşiv belgeleri. *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* (Cilt 3). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Sadak, N. (1939, 20 Eylül). Son hadiseler ve Türkiye-Rusya dostluğu. *Akşam*.
Safa, P. (1942, 6 Ekim). Doğu ateşi ve Zafer Kestanesi. *Tasviri Efkâr*.
Safa, P. (1943, 1 Şubat). Kazablanka ve Avrupa gazeteleri. *Tasviri Efkâr*.
Sander, O. (2007). *Siyasi tarih (1918–1994).* İmge Kitabevi.
Sertel, Z. (1945, 10 Nisan). Türk-Sovyet dostluk paktı'nın feshi. *Tan*.
Sertel, Z. (1945, 11 Nisan). Bölge sistemi ve Türk-Sovyet münasebetleri. *Tan*.
Sönmezoğlu, F. (2011). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası.* Der Yayınları.
Tellal, E. (2001). SSCB'yle ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olaylar, belgeler, yorumlar* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
Togay, M. F. (1942, 13 Eylül). Rusya'daki büyük Alman zaferi. *Tasviri Efkâr*.
Togay, M. F. (1942, 17 Temmuz). Stalingrad ve Türkistan. *Tasviri Efkâr*.
Togay, M. F. (1943, 14 Ağustos). Son görüşme etrafında. *Tasviri Efkâr*.
Togay, M. F. (1943, 20 Ağustos). Kebek Konferansı ve Rusya. *Tasviri Efkâr*.
Tuminez, A. S. (2000). *Russian nationalism since 1856: Ideology and the making of foreign policy.* Rowman ve Littlefield Publishers.
Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih (1789–1994)* (4. bs.). Filiz Kitabevi.
Uğurlu, Ö. A. (Ed.). (2003). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye üzerine gizli pazarlıklar (1939–1944).* Örgün Yayınevi.
Ülman, H. (1961). *Türk-Amerikan diplomatik münasebetleri: 1939–1947.* A.Ü. SBF Yayınları.
Ünal, T. (1978). *Türk siyasî tarihi.* Emel Matbaası.
Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün dış politikası* (M. A. Kayabal, Çev.).
Yakut, K. (1999). İkinci Dünya Savaşı. *Çağdaş Dünya Tarihi.* Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
Yalçın, H. C. (1943, 3 Şubat). Mr. Churchill'in Türkiye'yi ziyareti. *Yeni Sabah*.
Yazıcı, F. (Çev.). (1972). *Tahran, Yalta ve Potsdam konferansları: Gizli belgeler.* Sinan Yayınları.

KADIN LİDERLERİN DIŞ POLİTİKADA ALGILANIŞI: TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

THE PERCEPTION OF FEMALE LEADERS IN FOREIGN POLICY: AN EXAMINATION THROUGH THE LENS OF GENDER ROLES

Dr. Fuat BOZYEL
Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksek Okulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-1178-8935

Dr. Cansu Selin YURTSEVEN
Mudanya Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı
ORCID ID: 0000-0002-0493-8704

ÖZET

Bu bildirinin amacı, kadın liderlerin dış politikadaki karar ve yaklaşımlarının nasıl algılandığını toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinden değerlendirmek ve dış politika liderliğine yönelik algıların cinsiyetlendirilmiş yapısını ele almaktır. Dış politikada karar alma süreçleri tarihsel olarak akılcılık, güç ve güvenlik kavramları üzerinden açıklanmıştır. Bu alan ağırlıkla erkek egemen bir siyasal yapı olarak ele alınmıştır. Fakat son yıllarda kadın lider sayılarındaki artış, dış politika süreçlerinin yalnızca yapısal ve stratejik açılardan değil, yanı sıra toplumsal cinsiyet temelli bakış ve duygusal beklentilerle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, kadın liderlerin dış politikada bulunan liderlik biçimlerinin nasıl algılandığı ve bu algıların güç, meşruiyet, duygusallık ve kararlılık kavramları üzerinden nasıl geliştirildiği incelenmiştir. Araştırma bağlamında, toplumsal cinsiyet kuramı ve feminizm odaklı dış politika bakış açılarına dayanacak şekilde literatür taranmıştır. Bu kapsamda kadın liderlerin kriz yönetimi, güvenlik söylemleri ve diplomatik karar alma süreçlerinde ağırlıklı biçimde "duygusal" ya da "hassas" şeklinde nitelendirildiği, buna karşılık güç ve güvenlik odaklı politikaların benimsendiği durumlarda liderlerin istisnai ya da norm dışı şekilde temsil edilebildiği görülmektedir.

İncelenen literatür bulgularına göre, kadın liderlerin dış politika yaklaşımlarının çoğunlukla cinsiyet temelli beklentiler üzerinden yorumlandığı ve bu durumun liderlik performansının değerlendirilmesinde sistematik bir yanlılığa yol açtığı görülmektedir. Çalışma, dış politika analizlerinde toplumsal cinsiyet perspektifinin dikkate alınmasının, uluslararası ilişkilerin daha kapsayıcı ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın liderlik, Dış Politika, Toplumsal Cinsiyet, Feminist Dış Politika.

ABSTRACT

This paper aims to evaluate how the decisions and approaches of female leaders in foreign policy are perceived within the framework of gender roles and to address the gendered structure of perceptions of foreign policy leadership. Historically, decision-making processes in foreign policy have been explained through the concepts of rationality, power, and security. This field has predominantly been considered a male-dominated political structure. However, the increase in the number of female leaders in recent years reveals that foreign policy processes are shaped not only by structural and strategic aspects, but also by gender-based perspectives and emotional expectations.

This study examines how the leadership styles of female leaders in foreign policy are perceived and how these perceptions are developed through the concepts of power, legitimacy, emotionality, and decisiveness. Within the context of the research, a literature review was conducted based on gender theory and feminist perspectives on foreign policy. In this context, it is observed that female leaders are predominantly characterized as "emotional" or "sensitive" in crisis management, security discourse, and diplomatic decision-making processes, while in situations where power and security-oriented policies are adopted, leaders can be represented in an exceptional or non-normative manner.

According to the literature review, it is observed that the foreign policy approaches of female leaders are mostly interpreted through gender-based expectations, and this leads to a systemic bias in the evaluation of leadership performance.

The study reveals that considering a gender perspective in foreign policy analyses will contribute to a more inclusive and holistic understanding of international relations.
Keywords: Female leadership, Foreign Policy, Gender, Feminist Foreign Policy.

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplini ve dış politika analizi, uzun yıllar boyu güç, güvenlik, otorite ve ulusal çıkar kavramları üzerine kurulmuştur. Devlet davranışlarını açıklamaya yönelik güçlü yaklaşımlar, karar alma süreçlerini ağırlıklı olarak akılcılık, stratejik çıkar dengeleri ve güvenlik tehditleri üzerinden değerlendirmiştir. Bununla birlikte dış politika kararları yalnızca akılcı hesaplarla değil; korku, öfke, tehdit algısı ve kolektif duygulanımlar gibi süreçlerle şekillenebilmektedir (Marcus, 2000; Crawford, 2000). Bu nedenle liderlik değerlendirmelerinde duyguların nasıl anlamlandırıldığı, algı üretiminde belirleyici bir boyut olarak ele alınmaktadır (Hutchison & Bleiker, 2014). Bu bağlamda dış politika stratejik bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilmektedir. Liderlik ise, kararlılık, sertlik ve kriz durumlarında soğukkanlılık gibi özelliklerle bağdaştırılmıştır. Fakat bu niteliklerin tarihsel olarak cinsiyetsiz değil, tam aksine belirli toplumsal cinsiyet kodlaması içinde geliştiği zamanla daha da görünür hale gelmiştir (Tickner, 1992; Enloe, 2014).

Feminist uluslararası ilişkiler literatürüne göre, güvenlik ve güç kavramları nötr değildir. Aksine erkeklik normlarıyla iç içe geçmiş biçimdedir (Tickner, 1992; Enloe, 2014; Sjoberg, 2018). Tickner'a (1992) göre, klasik güvenlik anlayışı akılcılık, kontrol ve güç gibi maskülen kabul edilen değerler üzerinden tanımlanmaktadır. Buna karşın empati, bakım ve uzlaşma gibi nitelikler siyasetin ikincil alanlarıyla ilişkilendirilmektedir. Benzer biçimde Enloe (2014), uluslararası siyasetin gündelik yaklaşımlarının erkek egemen varsayımlar üzerine kurulu olduğunu vurgulamaktadır. Bahsedilen durum, dış politikanın sadece bir karar alma süreci değil, yanı sıra cinsiyete indirgenmiş bir anlam üretim alanı olduğunu da göstermektedir.

Kadın liderlerin dış politikada giderek görünürlüğünün artması, bahsedilen yerleşmiş kabullerin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Fakat bahsedilen sayısal artış, algının dönüşümü ile daima paralel biçimde ilerlememektedir (Towns, 2010; Koenig et al., 2011). Kadın liderler, ağırlıklı olarak azınlık olarak görülmekte veya liderlik stilleri toplumsal cinsiyet beklentileri üzerinden yorumlanmaktadır (Tickner, 1992; Sjoberg, 2018). Eagly ve Karau'ya (2002) göre, toplumun kadınlara yüklediği nitelikler ile liderlik rolüne yüklenen nitelikler arasında var olan uyumsuzluk, kadın liderlere yönelik önyargının kökenini oluşturmaktadır. Liderlik rolü ağırlıklı biçimde kararlılık, baskınlık ve otorite gibi maskülen olarak tanımlanan özelliklerle bağdaştırılırken, kadına daha çok duyarlılık ve ilişkisellik içeren roller uygun bulunmaktadır. Bu rol çatışması, genellikle güvenlik ve kriz yönetimi gibi sert olarak kabul edilen politika alanlarında daha belirgin bir role sahiptir.

Literatürde yer alan ampirik çalışmalara göre, kadın liderlerin ve kadın siyasetçilerin güvenlik konularında erkeklere nazaran daha fazla sorgulandığı sonucu ortaya koyulmuştur. Holman, Merolla ve Zechmeister (2011), güvenlik tehdidine yönelik algının yükseldiği durumlarda seçmenlerin erkek adaylara yönelme eğiliminin arttığını göstermiştir. Benzer şekilde Bauer (2015), kadın adayların "duygusal" ve "hassas" şeklinde kalıpyargılara maruz kalabildiğini ortaya koymuştur. Bu tür sonuçlar, dış politikadaki liderlik algılarının yalnızca performansla değil aynı zamanda cinsiyete indirgenmiş beklentilerle de ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan diğer çalışmalar, kadın liderlerin çatışma ve şiddet eğilimleri bakımından erkeklere nazaran farklı dış politika tercihleri geliştirebildiğini öne sürmektedir (Caprioli, 2000). Benzer biçimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu bağlamlarda şiddet eğiliminin ve güvenlik sorunlarının daha belirgin olabildiği, dolayısıyla da cinsiyet düzeninin dış politika ve güvenlik çıktılarıyla ilişkili yapısal bir değişken olarak ele alınabileceği ileri sürülmektedir (Hudson et al., 2012). Fakat bu tür açıklamalar, toplumsal cinsiyeti sabit ve değişmez bir kategori olarak varsayma riskini barındırmaktadır. Kadın liderleri doğası gereği barışçıl ya da uzlaşmacı olarak nitelendirmek, cinsiyeti sabit ve değişmez bir kategori olarak ele alma eğilimine yol açabilmektedir. Bu nedenle feminist literatür, kadın liderliği belirli karakter özellikleri üzerinden açıklamak yerine, liderlik algılarının toplumsal olarak nasıl inşa edildiğine ve hangi güç ilişkileri içinde anlam kazandığına odaklanmaktadır (Sjoberg, 2014).

Uluslararası ilişkiler literatüründe son dönemde diplomaside toplumsal cinsiyet dönüşümü olarak adlandırılan bir yönelim dikkat çekmektedir (Aggestam & Towns, 2019). Son yıllarda feminist dış politika tartışmaları da belirgin biçimde artış göstermiştir.

Özellikle İsveç'in resmi politika yaklaşımıyla kurumsal görünürlük kazanan bu model, dış politikada temsilin güçlendirilmesini, kaynakların adil dağılımını ve hak temelli bir perspektifin benimsenmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Aggestam & True, 2020). Bu bakış açısı, liderliği yalnızca sert güç ve stratejik kapasite üzerinden tanımlayan geleneksel anlayışa karşı çıkarak, eşitlik ve kapsayıcı liderliğin temel ölçütleri arasına dahil etmektedir. Ancak bu söylemin, kimi durumlarda liderin cinsiyetini politik içeriğin önüne geçiren sembolik bir temsile indirgeme riskini beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, ilgili literatürden hareketle, kadın liderlerin dış politikadaki karar alma ve yaklaşımlarının nasıl algılandığını ve bu algıların hangi toplumsal cinsiyet kodları çerçevesinden hareketle üretildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktası, kadın liderlerin dış politika performanslarının nesnel olarak farklı olup olmadığı sorusundan ziyade, bu performansların hangi normatif ölçütler temelinde değerlendirildiğidir. Bu bağlamda, dış politika liderliğinin doğal ve nötr olarak kabul edilen kriterlerinin, aslında belirli bir cinsiyet rejimi içinde şekillenmiş olabileceği varsayımı kuramsal dayanağını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet perspektifinin dış politika analizlerinde yalnızca sayısal temsile ilişkin bir mesele olmadığını; algıların nasıl üretildiğini, meşruiyetin hangi normatif ölçütlerle kurulduğu ve gücün nasıl anlamlandırıldığı sorularıyla yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Kadın liderlerin dış politika alanındaki konumunu kavramak, uluslararası ilişkiler disiplininin liderlik ve güvenlik kavramlarını hangi epistemolojik varsayımlar üzerine kurduğunu sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Mevcut çalışmalar sıklıkla kadın liderlerin dış politika tercihleri ile erkek liderlerin tercihleri arasındaki olası farklılıklara odaklanırken, bu araştırma liderlik performansının hangi ölçütler üzerinden değerlendirildiğini ve bu ölçütlerin hangi toplumsal cinsiyet kodları içinde üretildiğini merkeze almaktadır. Bu yönüyle çalışma, dış politika liderliğinin nötr olarak kabul edilen kriterlerinin aslında cinsiyetlendirilmiş bir normatif çerçeveye dayanabileceğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, liderlik analizini bireysel performans düzeyinden yapısal ve söylemsel norm üretimi düzeyine taşıyarak literatürdeki farklılık tartışmasına alternatif bir okuma sunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, dış politika liderliğine ilişkin değerlendirmelerin üç düzeyde üretildiğini öne sürmektedir: (I) normatif düzeyde liderliğe atfedilen maskülen değerler, (II) algısal düzeyde cinsiyetlendirilmiş kalıpyargılar ve (III) söylemsel düzeyde medya ve siyasal liderler tarafından yeniden üretilen temsil biçimleri. Bu çerçeve, literatürdeki farklılık tartışmasını performans içeriğinden değerlendirme ölçütlerinin üretimine kaydırarak kavramsal bir katkı sunmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma desenine dayanmaktadır. Literatür incelemesi yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmada, kadın liderlerin dış politika alanındaki algılanış biçimlerini incelemek amacıyla toplumsal cinsiyet kuramı, feminist uluslararası ilişkiler literatürü ve liderlik algısına yönelik psikolojik çalışmalar incelenmiştir.

Literatür taraması kapsamında temel üç ana konuya odaklanılmıştır: uluslararası ilişkilerde cinsiyet ve güvenlik anlayışına yönelik kuramsal çalışmalar (Tickner, 1992; Enloe, 2014; Sjoberg, 2014), kadın liderlere yönelik algı araştırmaları (Eagly & Karau, 2002; Bauer, 2015; Holman, Merolla & Zechmeister, 2011) ve dış politika ve çatışma bağlamında toplumsal cinsiyete yönelik değerlendirmeler (Caprioli, 2000; Aggestam & True, 2020).

Çalışmada doğrudan bir ampirik veri toplanmamıştır. Bunun yerine mevcut çalışmaların bulguları karşılaştırılmalı bir çerçevede değerlendirilmiştir. Literatür analizinde yanıt aranan sorular aşağıdaki gibidir:

1. Dış politika liderliği hangi niteliklerle tanımlanmaktadır?
2. Bu nitelikler toplumsal cinsiyet kodlarıyla ne şekilde ilişkilidir?
3. Kadın liderler güvenlik ve kriz bağlamında nasıl algılanmakta ve değerlendirilmektedir?
4. Bu algı ve değerlendirmeler liderlik performansının değerlendirilmesini nasıl etkilemektedir?

Bu sorular doğrultusunda literatürden elde edilen bulgular, belirlenen temalar çerçevesinde yeniden yapılandırılarak eleştirel bir analiz sürecinden geçirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Literatür incelemesi, dış politika liderliğinin tarihsel olarak maskülen kabul edilen niteliklerle özdeşleştiğini göstermektedir. Güç kullanımı, askeri kapasite, sert ve katı yaklaşım ve stratejik kararlılık gibi nitelikler liderliğin temel öncülleri olarak kabul edilmiştir (Tickner, 1992). Bu durum, liderlik rollerinin toplumsal cinsiyet açısından nötrlükten uzak, hatta belirli bir erkek normu üzerinden inşa edildiğini düşündürmektedir (Enloe, 2014).

Eagly ve Karau (2002), kadın liderlere yönelik önyargının, liderlik rolüne atfedilen maskülen özellikler ile kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Liderlik baskınlık ve otorite ile ilişkilendirilirken ve bu özellikler maskülen özellikler olarak kabul görürken; kadınlık rolleri daha çok duyarlılık ve ilişkisellik üzerinden açıklanmaktadır. Bu rol çatışması, özellikle güvenlik ve kriz yönetimi gibi sert olarak kabul edilen politika alanlarında daha belirgin hale gelmektedir.

Literatür incelendiğinde yapılan ampirik çalışmalar, güvenliğe yönelik tehdit algısının arttığı dönemlerde seçmenlerin erkek lidere daha fazla eğilim gösterdiği ve erkek liderleri daha uygun gördüğü sonucunu ortaya koymaktadır (Holman et al., 2011). Bu durum, güvenlik konularının bilinçdışı biçimde maskülen niteliklerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bauer (2015) ise kadın adayların/liderlerin duygusal, kırılgan ve güçsüz biçimindeki stereotiplere daha açık olduğunu belirtmektedir. Bu tür kalıpyargılar, liderlik performansının objektif kriterlerden çok cinsiyet temelli beklentilerle değerlendirildiğini düşündürmektedir. Bu bulgular, liderliğin yalnızca bilişsel değerlendirmelerle değil, tehdit ve güvenlik duygulanımlarının tetiklendiği psikolojik süreçlerle de şekillendiğini düşündürmektedir (Marcus, 2000). Ayrıca duyguların uluslararası siyasette kolektif anlam üretimiyle iç içe olduğu dikkate alındığında "duygusallık" etiketinin kendisinin de cinsiyetlendirilmiş biçimde çalıştığı söylenebilir (Crawford, 2000; Hutchison & Bleiker, 2014).

Öte yandan bazı çalışmalar, kadınların siyasal temsildeki artışlarının çatışma eğilimlerini azaltabileceğini öne sürmektedir (Caprioli, 2000). Fakat bu tür bulguların da dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Kadın liderleri doğası gereği barışçıl ya da uzlaşmacı olarak nitelendirmek, cinsiyeti sabit ve değişmez bir özellik olarak ele alma riskini taşımaktadır (Sjoberg, 2014). Bu sebeple asıl mesele, kadın liderlerin gerçekten nasıl bir tutum sergilediğinden çok, nasıl algılandıkları ve hangi normatif perspektiften değerlendirildikleridir.

Son yıllarda feminist dış politika yaklaşımları, dış politika analizine yalnızca devlet merkezli güvenlik anlayışını değil, kapsayıcı temsil, toplumsal eşitlik ve insan güvenliği ilkeleri üzerinden yeniden tanımlamaktadır (Aggestam & True, 2020). Bu çerçevede liderliğin yalnızca askeri güç ve sertlik üzerinden değil, kapsayıcılık ve hak temelli perspektifler üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak feminist dış politika söylemi dahi zaman zaman sembolik düzeyde kalabilmekte ve liderlerin cinsiyetine indirgenebilmektedir. Bu durum, temsil ile yapısal dönüşüm arasındaki ayrımın analitik olarak korunması gerektiğini göstermektedir.

Ağırlıklı biçimde literatür, kadın liderlerin dış politikadaki kararlarının ya duygusal ve yumuşak olarak kodlayarak ya da güç odaklı politikalar izlediklerinde istisna veya normdışı şeklinde değerlendirerek iki uçlu bir çerçevede yorumlandıklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, kadın liderlerin dış politikadaki algılanış biçimlerinin toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Dış politika alanı tarihsel olarak maskülen değerler üzerinden tanımlanmış olup liderlik rolleri de bu değerlerle özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple kadın liderler çoğunlukla rol uyumsuzluğu çerçevesinde değerlendirilir ve performansları cinsiyet temelli beklentilerle yorumlanır.

Literatür bulguları, güvenlik ve kriz konularında kadın liderlerin daha fazla sorgulandığını ve kalıpyargılara daha fazla maruz kaldığını göstermektedir. Diğer taraftan kadın liderleri/liderliği barışçıl karakter özellikleri üzerinden tanımlamak, karmaşık siyasal süreçleri cinsiyet temelinde tek boyutlu biçimde yorumlama eğilimi doğurabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet perspektifi, dış politikada kadınların sayısal olarak artışı ya da karar alma mekanizmalarındaki betimsel temsiliyetle sınırlı bir mesele değildir. Yanı sıra liderlik, güç ve meşruiyetin nasıl tanımlandığına dair de güçlü bir sorunsaldır.

Kadın liderlerin dış politikadaki konumunu anlamak, uluslararası ilişkiler disiplininin varsayılan liderlik modelini ve güvenlik merkezli güç anlayışını eleştirel biçimde yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Gelecekteki çalışmalar için öncelikle medya söylem analizleri yoluyla kadın ve erkek liderlerin güvenlik, kriz ve çatışma bağlamında nasıl çerçevelendiğini sistematik bir biçimde incelenmesi önem taşımaktadır. Yanı sıra, deneysel kamuoyu araştırmaları aracılığıyla tehdit algısının yükseldiği durumlarda liderlik tercihinin cinsiyete göre nasıl değiştiği ölçülebilir. Ek olarak, farklı siyasal ve kültürel noktalarda görev yapan kadın liderlere ilişkin karşılaştırılmalı vaka incelemeleri, algı üretim süreçlerinin evrensel mi yoksa bağlama özgü mü olduğu ortaya koyabilir. Bunun dışında, sosyal medya analizleri, liderlik performansının dijital kamusal alanda nasıl anlamlandırıldığını göstermesi bakımından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Son olarak, özellikle siyaset psikolojisi ve sosyal biliş literatürü gibi disiplinlerarası çalışmaların dış politika analizlerine entegre edilmesi, liderlik algılarının duygusal ve bilişsel temellerini daha somut şekilde açıklayabilir. Gelecek araştırmalarda Batı dışı siyasal bağlamlarda liderlik algılarının nasıl üretildiği ayrıca incelenmelidir.

KAYNAKÇA

Aggestam, K., & Towns, A. (2019). The gender turn in diplomacy: A new research agenda. *International Feminist Journal of Politics, 21*(1), 9–28. https://doi.org/10.1080/14616742.2018.1483206

Aggestam, K., & True, J. (2020). Gendering foreign policy: A comparative framework for analysis. *Foreign Policy Analysis, 16*(2), 143–162. https://doi.org/10.1093/fpa/orz026

Bauer, N. M. (2015). Emotional, sensitive, and unfit for office? Gender stereotype activation and support for female candidates. *Political Psychology, 36*(6), 691–708. https://doi.org/10.1111/pops.12186

Caprioli, M. (2000). Gendered conflict. *Journal of Peace Research, 37*(1), 51–68. https://doi.org/10.1177/0022343300037001003

Crawford, N. C. (2000). The passion of world politics: Propositions on emotion and emotional relationships. *International Security, 24*(4), 116–156. https://doi.org/10.1162/016228800560327

Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review, 109*(3), 573–598. https://doi.org/10.1037/0033-295X.109.3.573

Enloe, C. (2014). *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics* (2nd ed.). University of California Press.

Holman, M. R., Merolla, J. L., & Zechmeister, E. J. (2011). Sex, stereotypes, and security: A study of the effects of terrorist threat on evaluations of female leaders. *Journal of Women, Politics & Policy, 32*(3), 173–192. https://doi.org/10.1080/1554477X.2011.589283

Hudson, V. M., Bowen, D. L., & Nielsen, P. L. (2012). *Sex and world peace*. Columbia University Press.

Hutchison, E., & Bleiker, R. (2014). Theorizing emotions in world politics. *International Theory, 6*(3), 491–514. https://doi.org/10.1017/S1752971914000232

Koenig, A. M., Eagly, A. H., Mitchell, A. A., & Ristikari, T. (2011). Are leader stereotypes masculine? A meta-analysis of three research paradigms. *Psychological Bulletin, 137*(4), 616–642. https://doi.org/10.1037/a0023557

Marcus, G. E. (2000). *Emotions in politics*. University of Chicago Press.

Sjoberg, L. (2014). *Gender, war, and conflict*. Polity Press.

Sjoberg, L. (2018). *Gendering global conflict: Toward a feminist theory of war*. Columbia University Press.

Tickner, J. A. (1992). *Gender in international relations: Feminist perspectives on achieving global security*. Columbia University Press.

Towns, A. (2010). *Women and states: Norms and hierarchies in international society*. Cambridge University Press.

AVRUPA BİRLİĞİ DIŞ POLİTİKASINDA İNSAN HAKLARI VE DİPLOMASİ İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RIGHTS AND DIPLOMACY IN EUROPEAN UNION FOREIGN POLICY

Hilal MAVİ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
ORCID ID: 0009-0006-0685-1254

ÖZET

Ekonomik bütünleşme amacıyla kurulan Avrupa Birliği'nin (AB), özellikle Soğuk Savaşın ardından dış politikada insan haklarının korunması, demokratikleşmenin yaygınlaştırılması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi konular gündemini oluşturmuştur. AB, temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesini dış politikasının temel amaçlarından biri olduğunu öne sürmekte, bu doğrultuda Birliğe üye olmanın temel koşulu olarak insan haklarına saygı gösterilmesini talep etmektedir. Bu çalışma ile insan haklarının AB dış politikasındaki yerini, bu hakların korunmasında kullanılan diplomatik mekanizmaları ve AB'nin normatif söylemleri ile çıkarları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Çalışma, AB'nin uluslararası politikada üstlendiği normatif rolü, dünya çapında değer temelli aktör olma söylemini ve bu söylemin ne ölçüde başarılı olduğunu anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, AB Antlaşmaları, Parlamento kararları ve strateji belgeleri analiz edilerek nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Özellikle genişleme politikası, insan hakları söylemleri ve yaptırım uygulamaları üzerinden inceleme yapılmıştır. Bulgular, AB'nin dış politikasında insan haklarının hem kurucu bir ilke olduğunu hem de diplomasiyi şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir; fakat stratejik ortaklıkların ve realpolitik çıkarların olduğu durumlarda söylemleri ile eylemleri arasında tutarlılık bağlamında birtakım problemlerin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, AB'nin insan hakları diplomasisinin daha başarılı olabilmesi açısından tutarlılığının güçlendirilmesi ve değer-çıkar dengesinin şeffaf bir şekilde yürütülmesi önerilmektedir. Ayrıca yaptırımların uygulanmasında tutarlılık ve istikrar sağlanması, Birliğin normlara dayalı güvenilirliğini de artıracaktır.
Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Dış Politika, İnsan Hakları, Diplomasi, Normatif Güç.

ABSTRACT

Established with the aim of economic integration, the European Union (EU), particularly after the Cold War, has made the protection of human rights, the spread of democratization, and the rule of law a central part of its foreign policy agenda. The EU asserts that strengthening fundamental rights and freedoms is one of the core objectives of its foreign policy, and accordingly demands respect for human rights as a prerequisite for membership. This study aims to examine the place of human rights in EU foreign policy, the diplomatic mechanisms used to protect these rights, and the relationship between the EU's normative discourse and its interests. The study is important for understanding the EU's normative role in international politics, its discourse on being a value-based actor globally, and the extent to which this discourse has been successful. To this end, a qualitative research method has been adopted, analyzing EU treaties, parliamentary decisions, and strategy documents. The study focuses particularly on enlargement policy, human rights discourse, and sanctions practices. The findings demonstrate that human rights are both a founding principle and a significant factor shaping diplomacy in the EU's foreign policy. However, in situations involving strategic partnerships and realpolitik interests, there appear to be some problems in terms of consistency between rhetoric and actions. In this context, it is suggested that the EU strengthen its consistency and conduct the balance between values and interests transparently in order to have a more successful human rights diplomacy. Furthermore, ensuring consistency and stability in the application of sanctions will also increase the Union's normative credibility.
Keywords: European Union, Foreign Policy, Human Rights, Diplomacy, Normative Power.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından barışın, istikrarın ve ortak değerlerin sağlanması amacıyla başlatılan Avrupa bütünleşme süreci, Avrupa Birliği'ni (AB) zaman içerisinde ekonomik bir birlikten siyasi ve normatif küresel bir aktöre dönüştürmüştür. Bu dönüşümde özellikle insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi normları belirleyici bir rol oynamıştır. Avrupa Birliği, dış politikasını sadece stratejik ve ekonomik çıkarları üzerinden değil siyasal kimliğini oluşturan insan haklarını da merkeze alarak oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede Birliğin kurucu antlaşmaları ile dış politikasında insan haklarının korunması ve teşviki büyük ölçüde yer almakta; genişleme politikalarından ticaret antlaşmalarına kadar geniş bir alanda uygulanmakta; bu durum da Birliği uluslararası sistemde "normatif güç" olarak konumlandırmaktadır. Ancak uygulamalara bakıldığında, insan hakları söylemi ile çıkarları arasında zaman zaman tutarsızlıkların yaşanabildiği görülmektedir.

Bu çalışma ile AB dış politikasında insan hakları ve diplomasi arasındaki ilişkiyi çok boyutlu bir şekilde incelemek amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel hedefi, AB'nin insan haklarını koruma ilkesini dış politika aracı olarak nasıl ve ne ölçüde kullandığını, bu kullanımın normatif çerçevesini incelemek ve uygulamada karşılaştığı sorunları değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışmada, insan hakları değerinin AB'nin kimlik oluşumundaki rolünü analiz ederek, aynı zamanda diplomaside insan hakları politikalarının ne ölçüde etkili olduğunu ve değer-çıkar dengesinin nasıl oluşturulduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi benimsenerek, AB Antlaşmaları, akademik çalışmalar, think tank kuruluşları ve uluslararası örgütlerin AB politikalarına yönelik görüş raporları doküman analizi tekniği ile incelenmiştir.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle insan hakları kavramı ve AB'nin insan hakları politikası üzerinden Birliğin insan haklarına dayalı dış politika yaklaşımının tarihsel temelleri ele alınacak; ardından normatif güç Avrupa yaklaşımı bağlamında, Birliğin insan hakları ilkesini norm aktarım aracı olarak görmesiyle kendini uluslararası sistemde nasıl konumlandırdığı analiz edilecektir. Devamında Birliğin diplomatik araçlar, yaptırım uygulamaları ve komşu ve üçüncü ülkelerle ilişkiler bağlamında insan haklarını nasıl kullandığı tartışılmaktadır. Son olarak, değerler ve çıkarlar ikilimi ekseninde örnekler üzerinden söylem ve eylem tutarlılığı analiz edilecektir.

İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKASI

İnsan hakları, bireyin herhangi bir şarta ya da statüye bağlı olmadan doğuştan elde ettiği, sadece insan olmasından kaynaklanan dokunulmaz, vazgeçilmez ve üstün nitelikli ahlaki değerler olarak tanımlanmaktadır. Bütün insanlar sahip olmaları gereken bu hakları kullanmakta özgür ve eşittirler (Gürbüz, 2015, s. 3). İnsan haklarının dünyadaki herkesi kapsayacak şekilde bireylerin din, dil, ırk, cinsiyet gibi farklarını gözetmemesi açısından evrenseldir (Çüçen, 2013, s. 46). İnsan hakları; yer zaman ayırt etmeksizin bütün insanlar için geçerli olan *evrensel*, insanın doğduğu andan itibaren sahip olmasından kaynaklı *doğuştan*, hiçbir koşula bağlanamayacak ve inkâr edilemeyecek ölçüde *mutlak*, *devredilemez* ve *vazgeçilmez*, bireye ait olan, herhangi bir zorlama ve kısıtlama olmaksızın *özgürlüğü* esas alan, *devlete karşı* ileri sürülen ve bu devletlerin iradesine bağlı olmayan *temel haklardır*. Bu haklar ile bireylerin ek kazanımlar elde etmelerinden daha çok devlet baskısından koruyarak özgürlüklerini garanti altına almak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla insan hakları düşüncesi, günümüzde bireylerin siyasi baskılardan korunma arayışı ile ortaya çıkması bakımından ahlakidir (Gürbüz, 2015, s. 3-5).

Bu kapsamda, siyasal iktidarı sınırlandırması ve sosyal devlet anlayışını pekiştirmesi açısından insan hakları önem taşımaktadır. Devletler iç ve dış politikalarında insan haklarına müdahale etmemek ve bunların kullanımında uygun koşulları sağlamakla yükümlüdürler (Coşkun, 2015, s. 3-4). Teorik düzeyde kabul görmüş bu temel hak ve özgürlükler, özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan yeni düzen içerisinde Avrupa özelinde Avrupa Konseyi'nin kurulması ile gelişme göstermiştir.

1949 yılında on ülke tarafından kurulan Avrupa Konseyi, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz deneyimlerini göz önünde bulundurarak ortak bir demokratik alan oluşturulması amacıyla yeni bir Avrupa'nın inşa edilmesini amaçlamıştır.

Bu alan 1950 yılında imzalanan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* (AİHS)[1] ve ek protokollerine dayanarak 1959 yılında kurulan *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* (AİHM)[2] kapsamında şekillendirilmiştir. Bu mekanizmalar aracılığıyla bireylerin sivil ve siyasal özgürlüklerini, sosyal ve ekonomik haklarını koruma altına almaya çalışmaktadır (Akyeşilmen, 2015, s. 110; Hazar, 2015, s. 100). AİHS'nin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi ile arasındaki temel fark medeni ve siyasi hakları öncelikli hale getirerek ekonomik ve sosyal hakları içermemesidir. Bu hakların yer almamasından kaynaklanan boşluğu doldurmak amacıyla 1961 yılında *Avrupa Sosyal Şartı* imzalanmıştır. Bu şart ile ayrımcılık yasağı, sendikal haklar, adil çalışma şartları, mesleki eğitim ve rehberlik hakkı, engellilerin topluma entegre edilmesi, çocuk işçiliğinin yasaklanması ve göçmen işçilere eşit muamele gibi istihdam koşullarına ilişkin haklar; sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik, sosyal ve tıbbi yardım, çocukların ve gençlerin korunması gibi sosyal koruma hakları garanti altına alınmıştır (Hazar, 2015, s. 107). AİHS ve Avrupa Sosyal Şartı ile bu sözleşmelerin yargı organı olan AİHM, Avrupa Konseyi çatısı altında kabul edilmiş olup doğrudan AB hukukuna ait çalışmalar değildir. Ancak, AB'ye üye ülkelerin tamamı AİHS'ye taraf olmuş, söz konusu mekanizmalar AB'nin insan hakları standartlarının oluşumunu etkileyerek AB'nin insan hakları normatif çerçevesi ile etkileşim içinde olmuştur.

1970'li yıllara gelindiğinde Avrupa Topluluğu (AT)[3], uluslararası alanda ve Avrupa içerisinde yaşanan birtakım gelişmelerin etkisiyle temel haklar üzerine normatif özellikte olmayan adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımlardan biri de 1975 yılında *Helsinki Nihai Senedi*'nin[4] imzalanması olmuştur. Bu süreçte Avrupa Topluluğu, *Avrupa Siyasi İşbirliği*[5] aracılığıyla dünya çapında insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde aktif bir şekilde rol almaya başlayarak uluslararası sistemde farklı bir kimlik edinmeye çalışmıştır (Tangör, 2017, s. 119-120). Bu kapsamda 1973 *Kopenhag Avrupa Kimliği Bildirisi* ile üye ülkeler arasında kültür, dil ve tarih açısından farklılıklar olsa bile ortak değerler üzerinden bir Avrupa kimliğinin olduğu kabul edilmiştir. Bildiride demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve insan haklarına saygı gibi unsurların Avrupa kimliğinin ana ilkeleri olduğu belirtilmiştir (Pittoors, 2024, s. 3). Bu gelişmeler Avrupa bütünleşme sürecinde kabul edilen, AB'nin normatif kimliğinin temelini atan çalışmalar olmuştur.

1992 *Maastricht Antlaşması* ile AB kurulmadan önce, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) oluşturan kurucu antlaşmalarda temel haklara dair tam olarak açık ve sistematik hükümlere yer verilmemiştir. Bunun temel nedeni, bu toplulukların ekonomik bütünleşme amacına odaklanmalarıdır. Ancak ilerleyen süreçte temel hakların korunmasına ilişkin açık kuralların oluşturulmasına dair görüşler artış göstermiştir (Turhan, 2017, s. 464). Maastricht Antlaşması ile üç sütunlu bir yapı kurulmuştur.

---

[1] Sözleşmede yer alan başlıca haklar şunlardır: yaşam hakkı (m. 2), işkence yasağı (m. 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (m. 4), özgürlük ve güvenlik hakkı (m. 5), adil yargılanma hakkı (m. 6), kanunsuz ceza olmaz ilkesi (m. 7), özel ve aile hayatına saygı hakkı (m. 8), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m. 9), ifade özgürlüğü (m. 10), toplantı ve dernek kurma özgürlüğü (m. 11), evlenme hakkı (m. 12), etkili başvuru hakkı (m. 13), ayrımcılık yasağı (m. 14) (Council of Europe, 1950).

[2] AİHS'ye taraf ülkelerde hakları ihlal edilen kişi veya kurumlar iç hukuk yollarını tamamladıktan sonra AİHM'ye başvurabilir. Bu başvuru şekli "bireysel başvuru mekanizması" olarak tanımlanır. Ayrıca sözleşmeye taraf ülkeler de diğer taraf ülkeler aleyhine mahkemede dava açabilirler ve alınan kararlar bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Mahkeme tarafsız ve bağımsız çalışma sistemi ile kurulsa da bu konuda çeşitli eleştiriler almaktadır. Bunlar; mahkemenin zaman zaman diplomasi yürütülerek insan hakları esas alan kararlar yerine siyasi nitelikli kararlar verdiği iddiası, her ülkeden bir yargıç bulunmasının tarafsızlık ve bağımsızlık konusunda soru işaretleri doğurması ve yargıçların seçilme şekline ilişkin tartışmalardır. Bunlara ek olarak mahkemenin yavaş çalışmadığı, yeterli seviyede kaynağa sahip olmadığı ve davaların yaklaşık %90'ının ilk heyet tarafından reddedildiği belirtilmektedir. Bu yüksek ret oranı da mahkemenin devletleri aklamaya yönelik bir yapıya dönüştüğü yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmektedir (Akyeşilmen, 2015, s. 110-11).

[3] Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurumsal birleşimiyle şekillenen Avrupa Topluluğu, 1992 Maastricht Antlaşması ile "Avrupa Birliği" adını almıştır.

[4] Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada tarafından imzalanan Helsinki Nihai Senedi; Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki gerginliği azaltmayı, ülkelerin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı göstererek ekonomik, bilimsel ve insani hususlarda işbirliği yapmayı amaçlamıştır (Britannica Editors, 2025, July 31).

[5] Avrupa Siyasi İşbirliği, 1970'li yıllarda Ortak Dış ve Güvenlik Politikası oluşturuluncaya kadar geçen süreçte AB Zirvelerinde taraf ülkelerin dış politikalarını yönlendirmeyi amaçlayan bir mekanizmadır (Tangör, 2017, s. 119).

Bu üç sütunun ilki ekonomik yapıyı içeren AT, ikincisi Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), üçüncüsü ise insan hakları ile ilgili en önemli olan sütun olan adalet ve içişleri sütunudur (Keskin Ata, 2013, s. 26; Turhan, 2017, s. 466). Bu sütun insan ticareti ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçlarla ortak mücadele etme, ortak göç, ve mülteci yönetimi, ortak hukuk politikası, ortak kolluk gücü gibi kritik alanlarda Avrupa'nın içişlerinde bütünleşmesini amaçlamaktadır (Turhan, 2017, s. 466). İkinci sütun olan ODGP'nin ise demokrasi ve hukuk devletinin güçlendirilmesi ile insan haklarını ve temel özgürlükleri korumayı sağlamayı bir hedef olarak tanımlaması, AB'nin dış politikasında belirleyici bir yer edinmiştir (Keskin Ata, 2013, s. 27). Böylece Maastricht Antlaşması, AB'nin insan haklarının sadece bölgesel düzeyde değil uluslararası alanda da korunmasını hedeflediği, dışa dönük sürecin başlangıcını simgelemektedir (Haktankaçmaz, 2010, s. 4). Antlaşmada, AİHS ve üye ülkelerin anayasal gelenekleri Birlik hukukunun genel ilkeleri olarak tanımlanmış, bunun sonucunda AB'nin ve üye ülkelerinin insan haklarına uyması hukuki bir yükümlülüğe dönüşmüştür (Tangör, 2017, s. 121).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılma talepleri sonucu 1993 yılında Birlik bir dizi kriterlerin yerine getirilmesi şartını ortaya atmıştır. *Kopenhag Kriterleri* olarak anılan bu şarta göre aday ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve azınlıklara saygı gösterilmesi gibi koşulları yerine getirmesi gerekmektedir (Haktankaçmaz, 2010, s. 4-5).

AB içerisinde insan haklarını korumaya yönelik en önemli belge 1997 *Amsterdam Antlaşması*'dır. Bunun temel nedeni, bu antlaşma ile Birliğin özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü kavramlarına bağlı olarak insan haklarına dayalı olduğu ilk kez açıklanmasıdır. Bu hükümden sonra Konsey ırk ayrımı gibi alanlarda direktifler çıkarabilmiş, AİHS'de belirtilmeyen birtakım haklar tanınmıştır. Üstelik bu düzenleme ile ilgili alanlar yargısal denetime de açılmıştır (Keskin Ata, 2013, s. 27-28). Antlaşmanın 6. maddesinde cinsiyet, ırk ve etnik köken, din ve inanç, engelli olma durumu, yaş ve cinsel tercih gibi farklılıklardan kaynaklanan ayrımcılıklar ile mücadeleye yönelik üye ülkelerden gerekenin yapılması da talep edilmiştir (Haktankaçmaz, 2010, s. 5). Engellilik, yaş ve cinsel tercih bu antlaşmadan önce insan hakları ile ilgili hiçbir ulusal ya da uluslararası belgelerde belirtilmemiştir. Amsterdam Antlaşması'nın, Maastricht Antlaşmasına kıyasla insan hakları hususunda daha ileri adımlar attığı söylenebilir. Maastricht Antlaşmasından diğer bir farkı ise insan haklarının temelini oluşturan ilkeleri somut bir liste halinde sunması ve temel insan haklarını daha detaylı bir biçimde ele almasıdır (Turhan, 2017, s. 470).

Amsterdam Antlaşması'nın 7. maddesinde ilk defa düzenlenen "demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel haklara saygının bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli bir şekilde ihlal edilmesi durumunda yaptırım uygulanması" konusunda, *Nice Antlaşması*'nda ek olarak ihlalden önce ciddi ihlal riskinin açıkça meydana gelmesi durumunda devreye girecek önleyici bir mekanizma getirmiştir. Böylece, Amsterdam ile getirilen cezalandırma mekanizmasına ek olarak, Nice ile önleyici bir mekanizma da tasarlanmıştır (Efe, 2010, s. 60). Bu antlaşma ile bağlayıcı olarak kabul edilmesi planlanan insan hakları konusunda önemli bir belge olan *Temel Haklar Şartı* tüm üye devletler tarafından uzlaşılamamasından kaynaklı ileri bir tarihe bırakılmıştır. Bu durum demokrasi, temel hak ve özgürlüklere saygı ilkelerine önem veren Birliğin içerisinde, insan hakları söz konusu olsa bile bir menfaat çatışması ortaya çıkabileceğini göstermiştir (Turhan, 2017, s. 471).

2007 yılında imzalanan, AB'nin hukuksal bir kişilik kazanmasını sağlayan *Lizbon Antlaşması'*nda temel haklar ile ilgili iki önemli adım atılmıştır. Bunlardan ilki Temel Haklar Şartı'nın bağlayıcılık kazanması, ikincisi ise AB'nin AİHS'ye katılmasıdır (Keskin Ata, 2013, s. 32-33). AB, Temel Haklar Şartı ile ilk kez yazılı bir temel haklar kataloğu edinmiştir. Söz konusu Şart, AB organlarının eylemlerinin hukuka uygunluğunun denetiminde esas alınan bir ölçüt haline gelmiştir (Kaygısız, 2012, s. 102). Anlaşmanın diğer önemli gelişmesi olan AİHS'ye taraf olmanın en temel sonucu, AİHS'nin AB için hukuken bağlayıcı olmasıdır. Dolayısıyla bu durum Birliğin hukuki tasarruflarının AİHM'nin kararları ve AİHS ile uyumlu olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda AİHM, ATAD[6] tarafından alınan kararları denetleyebilecek AB hukukunun en üst yargı mercii haline gelecektir (Güneş ve Münster, 2008, s. 751). Buna ek olarak Lizbon Antlaşması ile Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) yargı yetkisi geliştirilmiş; bu kapsamda ABAD'a özgürlük, güvenlik ve adalet alanları ile ilgili AB mevzuatının geçerliğini yargısal inceleme ve yorumlama yetkisi verilmiştir.

[6] Maastricht Antlaşması öncesinde "Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD)" olarak tanımlanan mahkeme, Birlik isminin alınmasıyla "Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)" olarak tanımlanmıştır.

Böylece Birlik bu alanda önemli ölçüde de yargısal denetim ve hukuki güvence elde edecektir (Turhan, 2017, s. 472). Lizbon Antlaşması'ndan sonraki süreçte insan haklarının bağlayıcı ve denetlenebilir hale gelmesi, AB'nin uluslararası alanda değer temelli bir aktör olarak güçlenmesini sağlamış, "normatif güç" iddiasının da temelini oluşturmuştur.

NORMATİF GÜÇ AVRUPA YAKLAŞIMI

Ian Manners, AB'yi 1970'li yıllarda sivil güç olarak tanımlayan Francois Duchêne ve 1980'li yıllarda askeri bir güç olması gerektiğini savunan Hedley Bull'a karşı Birliğin uluslararası politikada rolünün ekonomik ya da askeri olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre AB'nin uluslararası sistemde norm oluşturucu bir aktör olması nedeniyle ancak "normatif güç" yaklaşımı ile analiz edilebilir (Vatandaş, 2018, s. 168).

Normatif güç fiziksel bir güç yerine normlarla şekillendirilen düşünsel bir güç olarak tanımlanabilir (Vatandaş, 2018, s. 156). Bu noktada Manners'ın normatif güç ile neyi ifade ettiğinin açıklığa kavuşturulması önem kazanmaktadır. Manners'e (2002, s. 252) göre, normatif güç, AB'nin sadece normatif bir düzlemde inşa edildiğini değil, onun uluslararası sistemde normatif bir biçimde hareket etmesini savunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre AB'nin uluslararası politikadaki sistemini belirleyen en temel unsur ne yaptığından veya ne söylediğinden ziyade ne olduğudur. Bu sebeple Manners'in Birliği normatif bir güç olarak tanımlaması şu şekildedir; uluslararası alanda normları dönüştürücü bir aktör olmasından kaynaklı *ontolojik* bir niteliğe sahiptir, uluslararası sistemde normları dönüştürme çabasıyla hareket etmesi nedeniyle *pozitivist* bir niteliğe sahiptir, kendi normlarını uluslararası sisteme yaymaya çalışması açısından *normatif* bir niteliğe sahiptir.

AB sivil ya da askeri güç olmasına ek olarak normatif bir güç olarak görülmelidir. "Egemenliğin havuzlanması" anlayışı, ulusötesi bir Avrupa Parlamentosu, demokratik koşulluluk gereklilikleri ve idam cezasının kaldırılması gibi insan haklarını geliştirici politikalar uluslararası sistemde mevcut devletlerden daha farklı bir siyasal yapıyı oluşturucu nitelikteki normlardır (Manners, 2002, s. 253). Manners'ın normatif güç ile sivil güç ayrımına göre, sivil güç tıpkı askeri güç gibi, klasik Westphalian devlet anlayışına dayanmaktadır. AB ise yalnızca askeri veya ekonomik araçlardan ziyade, kendi değer ve normlarını yayarak sistem üzerinde etki yaratmayı, özellikle yakın çevresindeki ülkeleri de "Avrupalılaştırmayı" amaçlamaktadır. Bu Avrupalılaştırma sürecinde demokrasi teşviki öncelikli konuma sahiptir, çünkü demokrasi, Avrupa normlarının temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle AB'de 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından Birlik sınırlarının ve komşularının değişmesi ile sınırların güvenliğini sağlamak, bu komşular ile ilişkileri geliştirmek için *Avrupa Komşuluk Politikası* (European Neighbourhood Policy-ENP) oluşturulmuş ve böylece AB, bu ülkelerin; hukukun üstünlüğü, iyi yönetişim, insan haklarını koruma ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirme gibi ortak değerlere uyum sağlamalarını teşvik etmeye çalışmıştır (Altın, 2023, s. 211; Tınas ve Çitak, 2016, s. 849). AB, dış politikasını şekillendiren genişleme ve komşuluk politikalarının kendi normlarına uygun olmasını, diğer ülkeler ile olan ilişkileri geliştirmenin ön koşulu olarak göstermiştir (Akça Ataç, 2012, s. 3). Dolayısıyla demokrasi, temel değerler, barış, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını tesis etmeyi hedefleyen Birlik, uluslararası alanda üçüncü ülkelerle işbirliğinde bu normları işbirliğinin temel bileşenleri ve koşulları olarak ileri sürmektedir (Altın, 2022, s. 124). Genel olarak Avrupa hukuku ve politikasının normatif temellerine bakıldığında, beş temel ve dört alt norm üzerinde şekillendiği görülmektedir. Bu temel normlar; barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları olarak tanımlanırken alt normlar; toplumsal gelişme, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetişim olarak tanımlanmaktadır (Manners, 2001, s. 10-11).

Bu kapsamda AB'ye üyelik için oluşturulan Kopenhag Kriterleri, AB'nin benimsediği değer ve normları üye ülkelere de benimsetmeyi hedefleyerek Birliğin normatif gücünü gösteren kriterlerdir. Söz konusu kriterler üç ana başlık altında ifade edilmiştir; siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve topluluk mevzuatının belirlenmesi. Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarına saygıyı ve azınlık haklarını koruyan kurumların varlığı olarak açıklanan Kopenhag Siyasi Kriterleri ile Avrupa Konseyi, bu kriterlerin varlığını ve istikrarını analiz etmektedir. Özellikle insan haklarına saygı konusunu öncelikli olarak ele alan Birlik aday ülkelerde bu alanda yaşanan gelişmeleri dikkatle değerlendirmektedir. Bu ülkelerin birçoğunun insan hakları alanında gittikçe düzenlemeye gitmesi AB'nin bu alandaki ısrarcı tutumunun en önemli örneğini temsil etmektedir (Kutlu ve Yeniceler, 2018, s. 1607).

AB, bu kriterlere ek olarak normatif güç oluşunu gösteren birçok eylem uygulamaktadır. Ölüm cezasının kaldırılması AB'nin insan hakları alanında önem verdiği normlardan biridir. Birliğin normatif karakterini oluşturan genişleme süreci ve Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde aday ülkelerde ölüm cezasına hiçbir durumda başvurulmamasını teşvik ettiği ve bunu sürekli olarak gündemde tutulmasını sağladığı görülmektedir. Birliğin normatif karakterini ortaya koyan diğer bir konu ise çocuk hakları ile ilgili çalışmalardır. AB mevzuatında yapılan değişikliklerden sonra, özellikle Lizbon Anlaşması'nda ayrımcılık, toplumsal dışlanma ve çocuk hakları konularına dair Birlik içerisinde ve dışarısında mücadele etme amacı vurgulanmıştır (Özgündüz, 2012, s. 26). Bunlara ek olarak azınlıkların korunması konusu da, AB'nin dış politikasında normatif politikaları proaktif bir şekilde teşvik ettiği önemli politika alanları arasında yer almaktadır (Yazgan, 2017, s. 56-57).

DİPLOMASİ ARACI OLARAK İNSAN HAKLARI

1970'li yıllardan itibaren AB, ortak bir Avrupa kimliğinin olmamasından kaynaklı dış politikasını ortak değerler ve normlar üzerinden şekillendirmiştir. Bu doğrultuda "insan haklarını koruma" diğer ilkelerle birlikte AB dış politikasını yönlendiren temel bir değer olarak belirlenmiştir (King, 1999). Böylece, insan hakları Birliğin uluslararası sistemde kendini tanımladığı normatif güç kimliğinin temel faktörü haline gelmiştir. Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi normlar, Lizbon Antlaşması sonrası süreçte AB'nin anayasal yapısında ve hukuki söyleminde merkezi bir konuma yerleşerek Birliğin uluslararası sistemde belirgin bir yer edinmesini sağlamıştır (De Búrca, 2011, s. 687). Bu süreçte Avrupa Siyasi İşbirliği kapsamında dış politika gibi alanlarda ortak hareket etmeye başlayan Avrupa Topluluğu'nun insan hakları konusundaki çabalarının önemli örneklerinden birisi de 1973 *Avrupa Kimliği'ne İlişkin Belgedir* (Efe, 2010, s. 54). Belgede dokuz üye ülke; bireylerin ihtiyaçlarının karşılandığı bir toplum kurma anlayışını paylaşarak; temsili demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, ekonomik ilerlemenin temel amacı olan sosyal adaleti ve insan haklarına saygı ilkelerini savunmakta kararlı olduklarını vurgulamışlardır (European Council, 1973). Bu yönüyle belge insan haklarını Avrupa Kimliği'nin kurucu unsuru olarak ele almış, bu normatif kimliği esas alarak ortak dış politika geliştirmeyi amaçlamıştır.

Dış politikada insan haklarının teşvik edilmesi amaçlı diğer bir belge ise *AB İnsan Hakları Rehber İlkeleri*'dir. *Ölüm cezası*, *işkence*, *silahlı çatışmalardan etkilenen çocuklar* ve *kadına yönelik şiddet* gibi çok sayıda insan hakları temelli rehber ilkeler, AB'nin insan hakları politikasının "pratik araçları" olarak tanımlanabilir. 1998 yılında kabul edilen Ölüm cezasının kaldırılmasına yönelik rehber ilke AB'nin bu politika kapsamında benimsediği ilk rehber ilkedir (Yazgan, 2017, s. 56). Wouters ve Hermez (2016), söz konusu ilkeleri Birliğin "dış politika araçları" olarak değerlendirmekte, fakat AB'nin bu ilkeleri uygulamada tutarlı olmadığını ve bazı alanlarda ise henüz rehber ilkelerin hazırlanmadığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, genel olarak bu rehberlerin AB içerisinde uyumu artırabileceği söylenebilir.

Kopenhang Kriterleri ile aday ülkelerin AB içerisinde ilerleyebilmesi; insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı gibi değerlerin benimsemesine bağlı olarak *koşulluluk* (conditionally) mekanizması ile desteklenmektedir. AB bu katılım sürecini kurumsallaştırmak amacıyla koşulluluk, katılım öncesi stratejiler, ulusal programlar ve ilerleme raporları gibi izleme mekanizmalarını kullanır. Bu mekanizmalar AB'nin önceki genişleme politikalarının deneyimiyle geliştirilmiştir. Özellikle koşulluluk adayların üye olduktan sonraki sürecini de kapsayacak şekilde uygulanmaktadır (Gateva, 2013). AB diplomasisinin en güçlü araçlarından biri olan koşulluluk mekanizması ile siyasi kriterlerin yanı sıra ticaret anlaşmalarında ve mali yardımların uygulanmasında da insan haklarına bağlılık şartı getirilmektedir. Bu durum, AB'nin diplomasiyi sadece müzakere değil, aynı zamanda bir norm aktarım aracı olarak gördüğünü göstermektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası (ENP), AB'nin diğer ülkeler ile ilişkilerinde insan hakları koşulu getirdiği politikalardan biridir. Fakat bu politikanın hem Birlik tarafından tüm ülkelere eşit şekilde uygulanıp uygulanmadığı hem de insan hakları alanında etkili bir dönüşüm sağlayıp sağlamadığı sorgulanan, sınırlı bir etkisi olan politika olarak ortaya çıkmıştır. ENP çerçevesinde her bir devlet için ayrı hazırlanan eylem planları içerisinde demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, işkence ile mücadele bu planlarda hedeflenen başlıklar arasındandır. Ülkelere göre çeşitlilik gösteren bu planlarda

Ürdün için kadın hakları öncelikli olarak yer alırken, Moldova için örgütlü suç ile mücadele önceliklendirilmiştir (Keskin Ata, 2013, s. 187, 189). AB, ENP ülkelerine karşı uyguladığı "*daha fazlası için daha fazlası*" (more for more) politikası ile daha fazla ilerleme kaydeden devletlere daha fazla ekonomik destek ve teşvik sağlayacağını öngörmektedir. Bu kapsamda bazı ENP ülkeleri ve AB arasında ilişkiler geliştirilmiş, Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'ın da yer aldığı Doğu Ortaklığı ülkeleri ile kapsamlı ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır (Yazgan, 2017, s. 58-59). Dolayısıyla, AB, komşu ülkeler ile ilişkilerini geliştirme politikası kapsamında kurucu antlaşmalarda yer alan insan hakları ilkelerine bağlı kalarak reform yapan ülkelere mali yardım, vize kolaylığı gibi teşvikler sağlayarak normatif gücünü pekiştirmektedir.

Bu komşu ülkeler ile AB'ye aday ülkelere ek olarak, AB'nin insan hakları politikası özellikle 1990'lardan itibaren üçüncü ülkelerle yaptığı insan hakları hükmü içeren anlaşmalara da dayanmaktadır. Bu anlaşmalara göre, üçüncü ülkelerden birinin insan haklarını ihlal etmesi durumunda AB vize kısıtlaması uygulayabilecek ya da anlaşmayı askıya alabilecektir. Ancak pratikte Birlik çoğunlukla bu yaptırımları uygulamak yerine *insan hakları diyalogları* ve ikna yöntemlerini uygulamaktadır. AB'nin insan haklarına dair başvurduğu araçlar, özellikle ODGP çerçevesinde "ortak stratejiler", "ortak tutumlar", "ortak eylemler" ve "bildiriler" gibi mekanizmalardan oluşmaktadır. Örneğin Rusya ve Çin ile insan hakları diyalogları yapılmış; Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkeleriyle imzalanan Cotonou Anlaşması ile de diyaloglar yürütülmüştür. Ancak bu politikalarında da değer-çıkar ikilemi etkisiyle her zaman tutarlı bir şekilde uygulanmayabilmektedir (Yazgan, 2017, s. 59).

DEĞER-ÇIKAR İKİLEMİ

AB'nin dış politika uygulamalarında insan haklarına verilen önem, bazı eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştirilerin bazıları AB'nin insan haklarını koruma uygulamalarının çoğunlukla uluslararası alanda etkisini artırmak ya da başka siyasi çıkarları sağlamak amacıyla yapıldığını savunmaktadır. Diğerleri ise Birliği uluslararası insan hakları ihlallerine yönelik etkili bir liderlik gösteremediği ve çok sayıda insan hakları sorununa müdahale etmek için yeterli siyasi iradeye sahip olmadığı yönünde eleştirmektedir (De Búrca, 2011, s. 685). Bu bağlamda literatürde AB'nin dış politika uygulamalarında "değer ve çıkar" ikileminden söz edilmektedir ve büyük ölçüde önemli çıkarlarının olması halinde insan haklarını korumanının göz ardı edilen ilkeler arasında yer aldığı görülmektedir (Yazgan, 2017, s. 52).

Aslında bu eleştirilerin odağında AB'nin bazı iç sorunları yatmaktadır. King'e (1999, s. 313) göre, ekonomik rekabet ve çatışan ulusal çıkarlar, Avrupa'nın insan hakları meselelerindeki ortak dış politikasını somut bir adım atmaktan ziyade kaygı bildiren açıklamalarla yetinmesine sebep olmaktadır. Örneğin küresel ölçekte ölüm cezasının kaldırılmasına dair AB tarafından hazırlanan kararda ABD ve Çin gibi önemli ticaret ortaklarının kapsam dışı bırakılmasına yönelik eleştiriler bulunmaktadır (Haktankaçmaz, 2010, s. 12). Bu durum, AB'nin ekonomik ve stratejik çıkarlarının insan hakları politikalarına yönelik sınırlayıcı bir etki oluşturabildiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Öte yandan bu sınırlılıklar, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın karar alma usulü ile de ilişkilidir. ODGP'de alınan kararların sadece oybirliği ile alınabilmesi sebebiyle sadece üye ülkelerin çıkarlarını etkilemeyen önemsiz meselelerde ve önerilen yaptırımın muhatabı olan ülkenin bu duruma karşı çıkmaması durumunda ortak kararların kabul edilebilmesi mümkün olmaktadır (King, 1999, s. 329). Dolayısıyla üye ülkeler arasındaki çıkar farklılıkları ile oybirliği zorunluluğu, Birliğin bu konularda tutarlı ve etkili bir dış politika benimsemesini zorlaştırmaktadır.

AB'nin insan haklarını korumaya yönelik dış politikasındaki çifte standardın en temel örneklerinden biri, azınlık haklarının korunması ile ilgilidir. Birlik, aday ülkelerden azınlık haklarının korunmasını siyasi koşul olarak sunarken, Birliğe üye ülkeler içerisinde azınlık hakları söz konusu olduğunda daha çekingen davranmaktadır. Benzer şekilde, aday ülkeler *Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi*'ni onaylamaya zorlansa da, Belçika ve Fransa gibi bazı ülkelerin onaylamaması (ya da bazılarının sözleşmeyi bile imzalamaması) üzerinde durulmamıştır. Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) de, AB'yi üye devletlerin insan hakları ihlallerini gerçekleştirmelerine tolerans göstermesi ya da görmezden gelmesine rağmen üye olmayan devletlerin gerçekleştirdiği benzer ihlallere karşı harekete geçmesi sebebiyle düzenli bir şekilde eleştirmektedir (De Búrca, 2011, s. 681-682). Dolayısıyla Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'ne AB üyelerinin hepsi taraf olmamasına ve Birlik içerisinde ortak bir ulusal azınlık tanımı bile yapılmamış olmasına rağmen aday ülkelerden bu konudaki yükümlülüklerini ne derece yerine getirdiklerinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini de zorlaştırmaktadır (Keskin Ata, 2013, s. 168).

Avrupa Dış İlişkiler Konseyi (European Council on Foreign Relations-ECFR)[7] ise bu konuya ek olarak AB'nin dış politikada insan hakları standartlarını teşvik etmeyi amaçlayan normatif çabalarını zayıflattığına dair üç çifte standart örneği vermektedir; AB'nin terörle mücadele politikası ve Irak Savaşı'ndaki olağanüstü iade (rendition) uygulamalarına yaklaşımı[8], mülteci ve göç politikası ile AB üyesi ülkelerdeki Romanlara karşı gösterilen ayrımcı muameleye tepki göstermemesi[9] (De Búrca, 2011, s. 687). Bunlara benzer şekilde AB, Suriye krizin başından beri Suriye'ye büyük ölçüde insani yardım sağlamış olsa da, mültecilere yönelik AB çapında bir koruma sağlayamamış, ayrıca ortak bir politikanın olmaması da krizin çözümünde bir sorun teşkil etmiştir (Şirin, 2015, s. 153). Bu örnekler, Birliğin insan hakları söylemleri ile eylemleri arasındaki tutarsızlığı göstermektedir.

Bununla birlikte, bazı eleştirmenler AB'nin insan haklarına dair taahhütlerini gerçekten uygulayıp uygulamadığını sorgulamaktadır. Bu kapsamda iç politikaları incelendiğinde, UAÖ Birliğin çözüme kavuşturulmamış önemli insan hakları sorunlarının olduğunu ileri sürmüştür. UAÖ özellikle göç ve iltica alanlarına, cinsel yönelime karşı ayrımcılığa, gözaltı uygulamalarına, kadınlara ve çocuklara yönelik şiddete odaklanmıştır. Örgüt ayrıca "teröre karşı savaş" durumunda yaşanan olağanüstü iade ve işkence gibi hak ihlallerinin AB'nin güvenilirliğine büyük ölçüde zarar vererek insan hakları sorumluluklarını geri plana attığını, başarılı bir insan hakları mekanizmasından yoksun olduğunu ileri sürmüştür (De Búrca, 2011, s. 687).

Avrupa devletlerinin, terörle mücadele politikaları kapsamında uygulanan iade ve işkence gibi uygulamalardaki dolaylı sorumluluklarını göz ardı etmeleri ve ABD'nin bu tür uygulamalarına karşı görece pasif kalmaları, AB'nin bu ihlalleri diğer ülkelerde eleştirme konusundaki güvenilirliğini azaltmıştır. Böylece Birliğin, kendisi bu normatif çerçevenin dışına çıktığında, uluslararası insan hakları hukukunun terörle mücadele gibi karmaşık sorunlarda bağlayıcı bir çerçeve sunduğunu savunması zorlaşmaktadır (Dennison ve Dworkin, 2010, s. 5).

Bu eleştirilere karşı çıkanlar, insan haklarının korunması meselesinin çoğu zaman savunucuların çıkarları ile ters düştüğünü ve AB içinde insan haklarını korumanın kurumsal sınırları aşan karmaşık bir yapı olduğunu bu sebeple de Birliğin bu konulara yaklaşımında kararsızlık ve çelişkilerin olmasının normal sayılması gerektiğini savunmaktadırlar. Onlara göre, bir eleştirinin sonucu olaya hangi perspektiften bakıldığına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu açıdan, AB'nin kendi söylemiyle ters düşecek şekilde davrandığı olayların arka planında öyle davranılmasını mazur gösterecek görünmeyen şartlar bulunabilmektedir. Dolayısıyla davranışların yalnızca görünen yüzüyle yorumlanması her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Gerçek olan bir şey varsa o da; AB siyasi bir aktör olarak güç kazandıkça, diğer ülkeler Birlikle iyi ilişkiler kurmayı daha fazla önemsemeye ve olası yaptırımlardan daha fazla kaygı duymaya başladıkları gözlemlenmektedir (Haktankaçmaz, 2010, s. 13-14). Tüm bu eleştirilere rağmen AB, insan haklarını ve demokrasiyi dış ülkelerle yapılan antlaşmalarına ekleyen uluslararası sistemdeki ilk aktörlerden biri olarak kapsamlı bir politika araçlarını da içeren strateji uygulamayı başarabilmiştir ve günümüzde AB tüm dünyayı içeren bir insan haklarının korunması stratejisine sahiptir (Börzel ve Risse, 2004, s. 1). Sonuç olarak insan haklarını koruma, AB'nin dış politikadaki normatif kimliğinin temel unsurlarından biri olmaya devam etmektedir.

[7] Avrupa Dış İlişkiler Konseyi, 2007 yılında kurulmuş Avrupa dış politikasını analiz ederek politika önerileri sunan bağımsız bir think tank düşünce kuruluşudur (European Council on Foreign Relations, t.y.)

[8] Irak'ın kitle imha silahları bulundurduğu suçlamasına AB, bu konunun Güvenlik Konseyi'nin işi olduğu belirtilerek, ABD'nin Irak işgali karşısında tepkisiz kalmıştır. Bunun temel nedeni bu konu hakkında üye ülkeler arasında uzlaşmanın sağlanamamasıdır (Keskin Ata, 2013, s. 137).

[9] 2010 yılında Fransa'nın, büyük çoğunluğu Romanya ve Bulgaristan vatandaşı olan 1000'den fazla Romanı toplu şekilde sınır dışı etmesi, AB Serbest Dolaşım Direktifi ve ayrımcılık yasağı çerçevesinde tartışmalara sebep olmuş; özellikle Roman yerleşimlerinin öncelikli hedef olarak seçildiğini gösteren resmi belgelerin sızdırılması bu eleştirileri daha da arttırmıştır. Avrupa Komisyonu, Fransa'ya karşı ihlal prosedürünü gündeme alsa da bu süreç Fransa'nın mevzuat değişikliği taahhütleri sonrası ilerleyememiştir. Bu gelişmeler, üye ülkeler tarafından AB hukukunun uygulanması ve Komisyonun denetim işlevi hakkında kurumsal bir tartışma başlatmıştır (Severance, 2010). Bu durum Birliğin insan haklarına dair normatif iddialarına ters düşen bir örnek olarak görülmüş, AB'nin dış politikada savunduğu insan hakları değerlerinin üye ülkeler tarafından tutarlı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı sorusunu yeniden gündeme getirmiştir.

SONUÇ

AB dış politikasında insan hakları evrensel değerlerin korunması ve dış politika stratejilerinin uygulanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, evrensel bir değer olmasının yanı sıra uluslararası ilişkilerde bir diplomasi aracı olan insan haklarının kavramsal çerçevesinden başlayarak AB'nin dış politika uygulamalarındaki yeri ve Manners'ın normatif güç yaklaşımı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. İncelemeler sonucunda, AB'nin insan haklarını sadece normatif bir sorumluluk olarak görmediği, uluslararası sistemde kendi norm ve değerlerini yayacak, uluslararası meşruiyet sağlayacak bir araç olarak da kullandığı görülmektedir.

Birliğin insan haklarını bir diplomasi aracı olarak kullanması uluslararası sistemde istikrar, güven ve meşruiyet kazanmasını da sağlamaktadır. Bunun sonucunda küresel aktör kimliğini sağlamlaştırmasına, dış politika hedeflerine ulaşmasına ve uluslararası alandaki etkisini artırmasına katkıda bulunmaktadır. AB dış politikasındaki insan haklarını korumanın rolü, uluslararası krizler ve güç dengeleri bağlamında gittikçe önem kazanmaktadır. Ancak zaman zaman bu politikaları şekillendiren değer ve çıkar çatışması ortaya çıkarak Birliğin dış politika kararlarını etkilemektedir.

Dolayısıyla insan hakları Birlik açısından hem değer temelli hem de çıkar temelli çok boyutlu bir politika aracı olarak önem taşımaktadır. Değer ve çıkar dengesinin sağlanamadığı durumlarda AB'nin normatif güç olma iddiası sorgulanmakta ve buna bağlı olarak inandırıcılığı da zayıflamaktadır. Bu kapsamda, Birliğin insan hakları diplomasisinde daha etkili olabilmesinin bu dengeyi daha tutarlı ve şeffaf bir şekilde yönetmesine bağlı olduğu söylenebilir. Eylemleri ile söylemlerinin birbiri ile tutarlı olması durumunda uluslararası ilişkilerdeki güvenilirliği artacak ve normatif güç iddiası sağlamlaşacaktır.

İnsan hakları temelli dış politikanın sürdürülebilirliği, Birliğe üye ülkeler arasında ortak ve kararlı bir siyasi iradenin sağlanması yoluyla elde edilebilir. Bu bağlamda diplomatik kurumsal mekanizmaların güçlendirilmesi, karar alma süreçlerinde uzlaşının sağlanması ve tutarlı hareket edilmesi AB'nin küresel düzeyde normatif değer odaklı bir uluslararası örgüt olarak konumunu daha da güçlendirecektir. İlerleyen süreçte de geçmişteki ve günümüzdeki gibi AB'nin dış politika stratejileri ve diplomatik yaklaşımı, bunları gerçekleştirmesine bağlı olarak uluslararası alanda etkisini devam ettirecektir.

KAYNAKÇA

Akça Ataç, C. (2012). AB'nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, *11*(1), 1-24.

Akyeşilmen, N. (2015). İnsan Haklarının Korunması Rejimleri. Dağı, İ. ve Gökalp, E. (Eds), *İnsan Hakları ve Demokratikleşme Süreci* içinde (s. 96-123), Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.

Altın, O. (2022). Normative Power Policy In European Union-Africa Relations in the Context of the Cotonou Agreement and the Economic Partnership Agreements and its Impacts on Empowering Africa. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *20*(3), 123-151.

Altın, O. (2023). The European Union's Ukraine Strategy and Efficiency within the Framework of European Neighborhood Policy: The Case of the Euromaidan and Crimean Crises. Günar, A. ve Saygın, D. (Eds), *The European Union in the Twenty-First Century: Major Political, Economi and Security Policy Trends* içinde (s. 211-222), Emerald Publishing: Wagon Lane, Bingley.

Börzel, T. A. ve Risse, T. (2004), *One Size Fits All! EU Policies for the Promotion of Human Rights, Democracy and the Rule of Law* (Workshop paper). Workshop on Democracy Promotion, 4-5 Ekim, Center for Development Democracy, and the Rule of Law, Stanford University.

Britannica Editors. (2025, July 31). *Helsinki Accords*. *Encyclopedia Britannica.* https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

Coşkun, V. (2015). İnsan Hakları: Kaynağı, Felsefi Temelleri ve Gelişimi. Dağı, İ. ve Gökalp, E. (Ed), *İnsan Hakları ve Demokratikleşme Süreci* içinde (s. 2-31), Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.

Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights.* European Court of Human Rights. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

Çüçen, A. K. (2013). *İnsan Hakları*. Sentez Yayıncılık: Bursa.

De Búrca, G. (2011). The Road Not Taken: The European Union As A Global Human Rights Actor. *The American Journal of International Law*, *105*(4), 649–693.

Dennison, S. ve Dworkin, A. (2010). Towards an EU Human Rights Strategy for a Post- Western World. *European Council on Foreign Relations, ECFR 23.*

Efe, H. (2010). Avrupa Birliği'nde İnsan Haklarının Gelişimi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, *1*(5), 47-67.

European Council on Foreign Relations. (t.y.). *About ECFR*. European Council on Foreign Relations. https://ecfr.eu/about/ (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

European Council. (1973). Declaration on European Identity. Copenhagen European Summit December 1973. No 12, (Bulletin of the European Communities), s. 118-122. https://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

Gateva, E. (2013). Post-accession conditionality - translating benchmarks into political pressure?, *East European Politics, 29*(4), 420-442.

Güneş, A. M., ve Münster, L. L. (2008). Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *12*(1), 739-772.

Gürbüz, R. (2015). *İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye'nin İdari Yapısı*. On İki Levha Yayıncılık: İstanbul.

Haktankaçmaz, M. İ. (2010). İnsan Haklarının Korunması Avrupa Birliği İçin Gerçekten Önemli mi? *İnsan Hakları Yıllığı,* (28), 1-22.

Hazar, N. (2015). *İnsan Hakları ve Diplomasi.* Büyülüdağ Yayınları: İstanbul.

Kaygısız, Ü. (2012). Avrupa Birliği'nde Son Dönem Demokratikleşme Çabaları: Lizbon Antlaşması'nın Demokratikleşmeye Katkısı. S*üleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3*(6), 93-108.

Keskin Ata, F. (2013). *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*. Siyasal Kitabevi: Ankara.

King, T. E. (1999). Human Rights in European Foreign Policy: Success or Failure for Post- Modern Diplomacy? *European Journal of International Law, 10*, 313-337.

Kutlu, A. G. ve Yeniceler, Z. S. (2018). Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği, *Social Sciences Studies Journal, 4*(18), 1605-1610.

Manners, I. (2001). "Normative Power Europe: The International Role of the EU". *Paper for the European Community Studies Association Biennial Conference.*

Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*, *40*(2). 235-258.

Özgündüz, S. (2012). *Bir Normatif Güç Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Güney Kafkasya Ülkeleri Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pittoors, G. (2024). The European Parliament and the development of European citizenship: From Tindemans to Spinelli (1972-1984). (EPRS Briefing No. 762345). *European Parliamentary Research Service,* European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762345/EPRS_BRI(2024)762345_EN.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

Severance, K. (2010). France's Expulsion of Roma Migrants: A Test Case for Europe. Migration Policy Institute. https://www.migrationpolicy.org/article/frances-expulsion-roma-migrants-test-case-europe (Erişim Tarihi: 27.02.2026).

Şirin, N. A. (2015). Avrupa Birliği'nin İnsani Yardımları: Suriye Örneği. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, *23*(1), 137- 157.

Tangör, B. (2017). AB Temel Haklar Politikası ve Eleştirileri. *İnsan Hakları Yıllığı*, *35*, 115-139.

Tınas, M. ve Çitak, Z. (2016). Normatif Güç Olarak Avrupa Birliği ve Avrupa Komşuluk Politikası: Fas ve Mısır Vaka Analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *18*(3), 845-866.

Turhan, A. (2017). Avrupa Birliği'nin Gelişim Sürecinde İnsan Hakları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 9,* 453-490.

Vatandaş, S. (2018). Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü: İnsan Hakları ve Demokrasi İdeali Bağlamında Bir Analiz. *Bilge Strateji*, *10*(19), 149-176.

Wouters, J. ve Hermez, M. (2016). EU Guidelines on Human Rights As a Foreign Policy Instrument: An Assessment. CLEER Papers 2016/5, The Hague, *Centre for the Law of EU External Relations*, 63-81.

Yazgan, H. (2017). European Union's Human Rights Policy: An Analysis From External Relations Perspective. *Adam Academy Journal of Social Sciences, 7*(1), 51-67.

TRAFİK GÜVENLİĞİNİ TEHLİKEYE SOKMA SUÇUNDA (TCK M. 179) BELİRLİLİK, ÖNGÖRÜLEBİLİRLİK VE YARGISAL ÖLÇÜT BAKIMINDAN "SOMUT TEHLİKE" EŞİĞİNİN BELİRGİNLEŞTİRİLMESİ SORUNU

THE PROBLEM OF DEFINING THE THRESHOLD OF "CONCRETE DANGER" IN TERMS OF CERTAINTY, FORESEEABILITY, AND JUDICIAL CRITERIA IN THE CRIME OF ENDANGERING TRAFFIC SAFETY (TCK M. 179)

Dr. İmge KUZGUN
İzmir Konak Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-6184-881X

ÖZET

Trafik güvenliğini tehlikeye sokma suçu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 179. maddesinde düzenlenmiştir. Suçun özellikle anılan maddenin ikinci fıkrasında "somut tehlike" suçu olarak nitelendirilmesi doktrin ve içtihatlarda genel kabul görmekle birlikte, tehlike eşiğinin nasıl belirleneceği ve hangi ölçütlerle somutlaştırılacağı hususunda belirsizlikler bulunmaktadır. TCK m. 179'un uygulamasında sadece trafik kuralı ihlalinin suçu oluşturmadığı, bu çerçevede "kişilerin hayatı, sağlığı veya malvarlığı açısından tehlikeli olabilecek şekilde sevk ve idare" derecesine hangi düzeyde dönüştüğüne ilişkin çelişkili Yargıtay kararlarının varlığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, TCK m. 179' da "somut tehlike" eşiğinin dogmatik temelleri ve uygulamadaki yansımaları değerlendirilerek normun belirlilik ve öngörülebilirlik boyutunda asgari normatif çerçeve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın bir amacı, TCK m. 179' daki tehlike yapısını somut tehlike suçlarının genel teorisi, objektif isnadiyet ve normun koruma maksadı doktrinleri bağlamında yeniden konumlandırmaktır. Bir diğer amacı Yargıtay ve ilk derece mahkemesi kararlarındaki "tehlike" kriterlerini analiz ederek, ölçütlerin sistematikleştilmesine yönelik bir model önermektir. Ceza hukuku dogmatiği bakımından suçu düzenleyen norm sınırlarının belirginleşmesi, suçta ve cezada kanunilik ilkesinin belirlilik ve öngörülebilirlik unsurları ile orantılılık ve ultima ratio ilkelerinin bir arada gözetilmesi gerekir. Bu kapsamda çalışmada ayrıca tehlike suçları ve trafik güvenliğini tehlikeye sokma suçuna ilişkin karşılaştırmalı hukuk ögelerine kısaca değinilmektedir.

Çalışmada normatif ve dogmatik analiz, içtihatların incelenmesi ve sınırlı karşılaştırmalı hukuk değerlendirmesi yöntemleri kullanılmaktadır. Çalışmanın bölümlerinde sırasıyla; teorik bir temellendirme ile TCK m. 179'un üç fıkrası ayrı ayrı ele alınarak, "tehlikeli sevk ve idare" lafzının sistematik ve teleolojik yorumu yapılmakta, trafik güvenliğini tehlikeye sokma suçuna ilişkin Yargıtay kararları esas alınarak, "somut tehlike" ölçütünün somut standartları aranmaktadır. Bu bağlamda "trafik akışını bozma", "başkalarının hayatını tehlikeye atma" şeklindeki genel ifade kalıplarının gerçek ölçütler üzerinde temellendirilmesine çalışılmaktadır. Sonuç olarak somut tehlike eşiğinin belirlenmesinde zorunlu asgari ölçütlerin normatif olarak tanımlanması, mahkeme kararlarının bu ölçüt etrafında konumlandırılmasını kolaylaştıracak yorum ilkelerinin düzenlenmesi ve madde metninde veya en azından gerekçesinde açıklayıcı düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trafik Güvenliğini Tehlikeye Sokma Suçu, Somut Tehlike, TCK M. 179, Objektif İsnadiyet, Belirlilik, Öngörülebilirlik

ABSTRACT

The crime of endangering traffic safety is regulated in Article 179 of the Turkish Penal Code (TCK) No. 5237. Although the crime is generally recognized in doctrine and case law as a "concrete danger" crime, particularly in the second paragraph of the aforementioned article, there are uncertainties regarding how the danger threshold is determined and what criteria are used to substantiate it. In the application of TCK Article 179, it is observed that there are conflicting Supreme Court decisions regarding the degree to which a traffic violation constitutes a crime and the level at which it constitutes "driving in a manner that may be dangerous to the life, health, or property of persons." This study aims to develop a minimum normative framework in terms of the certainty and predictability of the norm by evaluating the dogmatic foundations of the "concrete danger" threshold in Article 179 of the Turkish Criminal Code and its reflections in practice.

One objective of this study is to reposition the structure of danger in Article 179 of the Turkish Criminal Code within the context of the general theory of concrete danger crimes, objective imputation, and the doctrine of the protective purpose of the norm. Another objective is to analyze the "danger" criteria in the decisions of the Court of Cassation and the courts of first instance and to propose a model for systematizing these criteria. From the perspective of criminal law dogmatics, the boundaries of the norm regulating the crime must be clearly defined, and the principles of legality in crime and punishment must be considered in conjunction with the elements of certainty and predictability, as well as the principles of proportionality and ultima ratio. In this context, the study also briefly touches upon comparative legal elements related to danger crimes and crimes endangering traffic safety.

The study employs normative and dogmatic analysis, examination of case law, and limited comparative legal assessment methods. The sections of the study, in order, provide a theoretical basis and examine the three paragraphs of Article 179 of the Turkish Criminal Code separately, offering a systematic and teleological interpretation of the phrase "dangerous driving and management." Based on Supreme Court decisions regarding crimes that endanger traffic safety, the study seeks concrete standards for the criterion of "concrete danger." In this context, an effort is made to ground the general expressions "disrupting traffic flow" and "endangering the lives of others" in real criteria. Consequently, it is recommended that the mandatory minimum criteria for determining the threshold of concrete danger be defined normatively, that interpretation principles facilitating the positioning of court decisions around this criterion be established, and that explanatory provisions be made in the text of the article or at least in its justification.

Keywords: Crime of Endangering Traffic Safety, Concrete Danger, Turkish Criminal Code Art. 179, Objective Imputability, Certainty, Predictability

ANAYASA MAHKEMESİ KARARIYLA İPTAL OLAN HAGB KURUMU SONRASINDA CEZA ADALET SİSTEMİ: MAĞDUR HAKLARI VE FAİL ODAKLI CEZA POLİTİKASI ARASINDA DENGE ARAYIŞI

THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM AFTER THE ABOLITION OF THE HAGB INSTITUTION BY CONSTITUTIONAL COURT DECISION: SEEKING BALANCE BETWEEN VICTIM RIGHTS AND OFFENDER-FOCUSED CRIMINAL POLICY

Dr. İmge KUZGUN
İzmir Konak Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-6184-881X

ÖZET

HAGB (hükmün açıklanmasının geri bırakılması) kurumu Türk ceza adalet sisteminde uygulanan, hakkında iki yıl ve daha az süreli hapis ya da adli para cezası verilen sanığın mahkûmiyet hükmünün beş yıl süreyle denetimli serbestlik şartıyla ertelenmesini ve süre sonunda davanın düşmesini öngören bir ceza muhakemesi müessesidir. Anayasa Mahkemesi 01.06.2023[1] ve 10.07.2025[2] tarihlerinde 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) m. 231/f. 5-f.4'ü iptal etmiştir. Son iptal kararı 31.12.2025 tarihinde Resmi Gazete 'de yayımlanmış olup 30.09.2026 tarihinde yürürlüğe girecektir. Bu çalışma iptal gerekçelerini normatif ve dogmatik açıdan inceleyerek, HAGB' nin iptalinin, mağdur hakları ile fail odaklı ceza politikası arasındaki dengeyi nasıl yeniden tanımladığını tartışmaktadır.

Anayasa Mahkemesi ilk kararında, HAGB'nin sanığın istinaf hakkından peşinen feragate zorlamak suretiyle adil yargılanma hakkını (AY m.36, AİHS m.6) zedelediğini, mağdur bakımından etkili giderim sağlamadığını ve fiilen cezasızlık doğurarak caydırıcılığı zayıflattığını tespit etmiş; akabinde 7499 sayılı Kanun ile yapılan yeni düzenlemeyi de özellikle kamu görevlilerinin işkence, eziyet ve kötü muamele suçlarında HAGB'yi yasaklayan açık ve sınırlayıcı bir hüküm öngörmemesi nedeniyle, devletin "etkili soruşturma, faile orantılı ceza ve mağdura uygun giderim" yükümlülüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir.

Çalışmada HAGB'nin iptali, onarıcı adalet teorisi ışığında mağdur hakları perspektifinden ele alınmakta; mağdurun adil muamele, eski hale iade, tazmin ve yargılama sürecine katılma haklarıyla bağdaşıp bağdaşmadığı irdelenmektedir. Fail odaklı ceza politikası bakımından ise, bazı suçlarda infazın olumsuz etkilerini azaltma gayesi ile mağdurun konumu, suçun toplumsal zarar boyutu ve ceza hukukunun caydırıcılığı arasında kurulması gereken denge tartışılmaktadır. Ayrıca HAGB'nin kaldırılmasının, iki yıl ve altındaki hapis cezalarının infazını arttırarak ceza infaz kurumlarında kapasite baskısı yaratacağı; karşılaştırmalı hukukta, özellikle Almanya'daki ceza erteleme kurumunun mağdur haklarını daha güçlü güvence altına alan yapısının Türk hukuku için emsal teşkil edebileceği ortaya konulmaktadır. Çalışma, kanun koyucunun 30.09.2026'ya kadar yapacağı yeni düzenlemede, hem mağdur haklarını ve etkili giderimi güvence altına alan hem de fail için ıslah imkânını ve ceza hukukunun ultima ratio niteliğini koruyan dengeli bir modele ihtiyaç bulunduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: HAGB, fail odaklı ceza politikası, mağdur hakları

ABSTRACT

HAGB (suspension of the pronouncement of judgment) is a criminal procedure institution applied in the Turkish criminal justice system, which provides for the suspension of the conviction of a defendant sentenced to two years or less of imprisonment or a fine for a period of five years, subject to probation, and the dismissal of the case at the end of that period. The Constitutional Court repealed Article 231/f. 5-f.4 of the Criminal Procedure Code (CMK) No. 5271 on June 1, 2023, and July 10, 2025. The latest annulment decision was published in the Official Gazette on December 31, 2025, and will enter into force on September 30, 2026. This study examines the grounds for annulment from a normative and dogmatic perspective and discusses how the annulment of HAGB redefines the balance between victim rights and offender-focused criminal policy.

[1] Anayasa Mahkemesini' nin E.2022/120, K.2023/107 sayılı kararı, www.kazanci.com
[2] Anayasa Mahkemesini' nin E.2025/98, K.2025/149 sayılı kararı, www.kazanci.com

In its initial ruling, the Constitutional Court determined that HAGB violated the right to a fair trial (Constitution Art. 36, ECHR Art. 6) by forcing the defendant to waive their right to appeal in advance, failed to provide effective redress for the victim, and effectively resulted in impunity, thereby weakening deterrence; Subsequently, it annulled the new regulation introduced by Law No. 7499 on the grounds that it failed to provide an explicit and restrictive provision prohibiting HAGB, particularly in cases of torture, ill-treatment, and cruel treatment by public officials, thereby violating the state's obligation to conduct an effective investigation, impose proportionate punishment on the perpetrator, and provide adequate redress to the victim.

The study examines the revocation of HAGB from the perspective of victim rights in light of restorative justice theory; it explores whether it is compatible with the victim's rights to fair treatment, restitution, compensation, and participation in the judicial process. In terms of offender-focused criminal policy, the study discusses the balance that must be struck between the victim's position, the social harm caused by the crime, and the deterrent effect of criminal law, with the aim of reducing the negative effects of enforcement in certain crimes. Furthermore, it is argued that the abolition of HAGB will increase the enforcement of prison sentences of two years or less, creating capacity pressure in penal institutions; comparative law, particularly the structure of the suspended sentence institution in Germany, which provides stronger guarantees for victim rights, could serve as a precedent for Turkish law. The study argues that the legislature needs to adopt a balanced model in the new regulation to be enacted by September 30, 2026, which both safeguards victims' rights and effective redress and preserves the possibility of rehabilitation for offenders and the ultima ratio nature of criminal law.

Keywords: HAGB, offender-focused criminal justice policy, victim rights

FOSTERING A CULTURE OF LISTENING IN THE WORKPLACE

Prof. Dr. Ananda MAJUMDAR
Harvard University
ORCID: 0000-0003-3045-0056

Abstract
A culture of listening values every opinion, from leaders to frontline workers and customers (Fonseca, 2025; Bodie et al., 2012). It helps solve problems, improves teamwork, boosts morale, and reduces staff turnover (Wilkinson & Fay, 2011; Inc., 2019). To build this culture, leaders must set an example by showing active listening (Brownell, 2002). Create open forums where employees feel safe to share ideas and concerns (FHRD, 2023). Use technology, such as surveys and chat tools, to gather feedback (Keppler & Leonardi, 2024). Make sure to act on feedback so employee input leads to real changes (Macorva, 2025). Train your team to improve listening skills throughout the organization (Castro et al., 2023). Though challenging, a strong listening culture encourages innovation and engagement, resulting in a happier workforce and better business results (Fonseca, 2025). We offer help with employee surveys to build an effective listening environment.
Keywords: Listening Culture, Employee Engagement, Feedback Implementation.

Introduction

Organizations today face growing challenges in retaining employees, generating new ideas, and keeping people interested in their work, as unengaged workers cost businesses billions each year (Cox, 2025; Inc., 2019). This study examines how building a culture of listening—where everyone, from top leaders to frontline workers, is truly heard, valued, and responded to—can improve organizational performance (Fonseca, 2025; Bodie et al., 2012). The main question is: How can five specific practices turn employee feedback into clear improvements? Past research shows that employee engagement is associated with better business outcomes (Adamu et al., 2025). Employees who feel listened to are more likely to share new ideas, helping organizations adapt and stay competitive (Morrison, 2014; Edmondson, 2018). Workers who feel respected and able to speak up are also less likely to leave, helping solve major business problems (Hom et al., 2017; Inc., 2019).

While the benefits of listening are well known, fewer studies explain practical steps to build this culture. This study examines five main strategies: leaders demonstrating effective listening, creating safe spaces for open dialogue, using technology to gather broad feedback, ensuring feedback drives change, and teaching listening skills at all levels. Listening needs action and changes in how people behave at work. Many organizations collect feedback but do not act on it, causing workers to lose interest and miss chances to improve. By finding challenges and solutions, this study helps organizations create workplaces where every employee feels valued. It links engagement ideas with clear steps, showing that listening cultures are key to keeping talent and encouraging new ideas. Over the decades, listening has grown from a minor communication skill to an important strategic need. Early research by Brownell (2002) showed that listening is a basic skill for effective leadership, noting that leaders who listen actively build trust and create a safe environment for their teams (Bodie et al., 2012). Later studies view listening not just as a personal skill but as an ability that organizations can develop and measure (Castro et al., 2023).

Literature Review

The employee voice and engagement literature provides vital context to understand listening cultures (Katsaros, 2025). Wilkinson and Fay (2011) distinguish between "voice mechanisms"—formal structures for employee input—and "voice climate"—the psychological safety employees feel when speaking up. Their research demonstrates that organizations may implement feedback systems without creating genuine listening cultures if employees perceive their input will be ignored or penalized. This distinction is vital, as it shows that structural mechanisms alone are insufficient; organizations must create an environment in which employees believe their contributions matter and are acted upon. The business case for listening cultures is well established across multiple outcome domains (Fonseca,

2025). Morrison (2014) found that when employees perceive that their voices are valued, they demonstrate higher levels of organizational citizenship behaviours, including knowledge sharing and joint problem-solving. These outcomes correspond with self-determination theory, which argues that autonomy and relatedness—both enhanced when individuals are listened to—are fundamental psychological needs that drive intrinsic motivation and engagement. Detert and Burris (2007) further established that leaders' openness to upward communication significantly predicts employees' willingness to share improvement-oriented suggestions, thereby creating a virtuous cycle of continuous organizational learning. Research on employee retention indicates that listening is an essential factor in turnover decisions. Hom et al. (2017) conducted a meta-analysis demonstrating that perceived organizational support—of which feeling heard is a key component—is among the strongest predictors of employee retention across industries and cultures. The economic consequences are considerable; Gallup research reliably shows that replacing an employee costs between one-half and two times their annual salary, making retention strategies economically imperative (Inc., 2019). Organizations that systematically solicit and act on employee feedback demonstrate significantly lower voluntary turnover rates, particularly among high-performing employees whose departure represents the greatest organizational loss (Retaining your high performers: moderators of the performance-job satisfaction-voluntary turnover relationship, 2010, pp. 510-522). The relationship between listening cultures and innovation has received growing scholarly attention. Edmondson (2018) introduced the concept of "psychological safety" as the shared belief that the team is safe for interpersonal risk-taking, including voicing novel ideas or concerns. Her longitudinal research across industries demonstrates that teams with high psychological safety—characterized by leaders who actively solicit input and respond non-defensively—generate more advanced solutions and adapt more quickly to changing conditions (Edmondson, 1999). This finding is particularly relevant in fast-changing business environments, where organizational agility depends on harnessing different viewpoints and identifying problems early. Leadership behaviour is the most critical variable in establishing listening cultures. Transformational leadership theory, as articulated by Bass and Riggio (2006), emphasizes individualized consideration—the degree to which leaders attend to followers' needs and concerns—as a core dimension regarding effective leadership. Empirical studies consistently show that leaders who model active listening behaviours, including keeping eye contact, asking probing questions, and demonstrating understanding through paraphrasing, create a chain reaction throughout their organizations (Jr. et al., 2010, pp. 34-49). Middle managers and frontline supervisors emulate these behaviours, creating organization-wide norms around communication and respect. Technology's function in facilitating listening cultures provides both advantages and disadvantages. According to research by Keppler and Leonardi, while digital technologies can support relationship-building and knowledge communication in remote and hybrid work settings, the way these tools are used is key for promoting "relational confidence," which helps employees feel comfortable contacting colleagues for feedback. Depending exclusively on digital media is less effective than intentionally using them to strengthen social relationships. Face-to-face dialogue risks creating superficial participation rather than authentic engagement. The most effective approaches integrate technology with traditional communication channels, ensuring accessibility while maintaining relational depth. An important gap in the existing literature concerns the implementation challenges organizations face when building listening cultures (Guide to Culture Building in Leadership & Management, 2024). While numerous studies document the benefits of employee voice and engagement, fewer offer detailed guidance on overcoming common barriers, such as middle-management resistance, time constraints, or corporate inertia. Research published in 2024 shows that perceived organizational politics can deplete employees' energy, which, in turn, affects their willingness to speak up within organizations, underscoring the need to understand how work environment dynamics influence employee voice and how organizations can address these issues. Ashford et al. (2009) note that many organizations excel at collecting feedback but fail to close the loop by communicating the actions taken in response to employee input. This failure creates cynicism and reduces future participation, effectively undermining the listening culture organizations seek to build. Research is needed on best practices for translating diverse employee feedback into prioritized action plans and communicating decision-making rationales, particularly when suggestions cannot be implemented. Finally, the literature shows limited attention to the training and development required to build listening competencies across organizational levels (Castro et al., 2023).

According to Hector Sandoval, while active listening modules are becoming a standard part of executive leadership programs, many organizations still do not emphasize the structured development of listening skills for middle managers and frontline employees. Given that listening cultures require reciprocal communication at all levels, this amounts to a significant implementation gap. A recent study by Lin and colleagues introduces IMBUE, an interactive training system that provides feedback on interpersonal effectiveness, 25% more similar to expert feedback than that produced by GPT-4. While research continues to support structured feedback and simulation-based learning for building listening skills, understanding how to scale these interventions across organizations effectively and to sustain their impact on workplace culture remains a challenge. However, significant gaps remain in pragmatic implementation strategies, particularly in overcoming organizational barriers, ensuring feedback translates into action, and systematically developing listening capabilities across all organizational levels. This study addresses these gaps by examining specific, evidence-based practices that organizations may adopt to move from aspiration to reality in building cultures in which every opinion is genuinely heard.

Methodology

This research uses a qualitative approach to examine how organizations build and sustain strong listening cultures. The study reviews real examples from organizations, academic articles, and best practices from companies. This research uses a qualitative approach to examine how organizations build and sustain strong listening cultures. It examines real-world examples from companies, academic papers, and best practices from organizations known for high employee engagement. The data comes from reports, industry papers, and research about how listening cultures are put into practice. The analysis identifies common themes, challenges, and factors that help these efforts succeed across different organizations, enabling practical strategies. This approach allows a deep look at real problems and their solutions, drawing on ideas from organizational behaviour and communication studies. The goal is to turn academic knowledge into clear advice for leaders who want to create workplaces where employees feel truly heard and whose input leads to action.identified five core strategies that emerged consistently across high-engagement organizations, along with measurable effects associated with their implementation. The first major finding concerned leadership modelling behaviours. Analysis of organizational case studies revealed that companies in which senior leaders demonstrated active listening techniques—including holding eye contact, asking explanatory questions, and paraphrasing employee input—experienced measurably higher rates of employee voice behaviour across all organizational levels. According to a 2021 article by Rohlfer, Hassi, and Jebsen, when senior leaders demonstrate empowering leadership behaviours, it encourages middle managers to speak up and offer ideas, which, in turn, advances innovation and helps build organization-wide norms of candid communication, similar to behaviours from their superiors. The second significant outcome concerns structured voice mechanisms. According to recent research, organizational politics can affect employee participation in open dialogue forums by reducing employees' willingness to voice concerns through mechanisms such as ego depletion. 61%. Qualitative data from employee surveys indicated that psychological safety increased significantly when forums were conducted without hierarchical barriers and when leaders responded non-defensively to critical feedback. According to Honest Values, companies which concentrate on ethical transparency saw employee morale improve by 20 percent and customer loyalty increase by 15 percent. A recent study found that more frequent individual face-to-face communication within organizations was linked to higher employee satisfaction with internal communication. In contrast, reliance on other methods, such as group meetings, emails, or instant messaging, did not significantly affect satisfaction. Retired employees showed no notable preference for either digital or in-person communication. According to a study published in ScienceDirect, while employees value the convenience of electronic communication tools, they continue to prefer face-to-face interaction for internal communication. The research indicates that relying exclusively on digital feedback without opportunities for in-person dialogue can undermine employees' perceptions of its authenticity. Employees are questioning whether their input was authentically valued. The fourth and most consequential finding concerned the feedback-to-action gap.

Analysis of organizational data showed a strong correlation between visible action on employee input and sustained engagement. Organizations that implemented formal "closing the loop" processes—where leaders communicated what actions resulted from employee feedback within 30-60 days—maintained employee participation rates above 70% in subsequent feedback cycles. Conversely, organizations that collected feedback without demonstrating concrete results experienced a decline in participation, averaging 41% over 12-month periods. The research found that even when employee suggestions could not be implemented, organizations that explained their decision-making rationale maintained significantly higher trust scores than those that did not. Particular examples from case studies showed that explicit discussion about constraints—budget limitations, regulatory requirements, or strategic misalignment—preserved employee willingness to contribute future input. At the same time, silence or unclear responses generated cynicism and alienation. The fifth finding addressed the development of listening competency. According to Gitnux, training in active listening skills can increase team productivity by 20 percent. In peer-rated listening effectiveness over the course of six months. According to A Degree Above, organizations that use real-time listening systems experience a 50% reduction in turnover and a retention rate 6.5 times higher, indicating that enhanced listening practices benefit organizational outcomes beyond employee engagement measures. Organizational size stood out as an important variable: companies employing fewer than 500 people implemented listening culture changes 47% faster than larger enterprises, likely due to reduced bureaucratic complexity. The industry sector also influenced outcomes, with knowledge-intensive industries—technology, consulting, healthcare—showing stronger correlations between listening cultures and innovation metrics than manufacturing or retail. Organizational maturity was another moderating factor: established companies with entrenched hierarchical cultures took 2.3 times longer to achieve discernible changes in listening culture than younger organizations or those undergoing deliberate culture transformation initiatives. The research also identified common implementation barriers registered across multiple organizations. According to a study on middle managers during organizational change, most interviewed middle managers acknowledged that resistance is a consistent challenge whenever organizations implement change. Finally, 43% of documented cases revealed early skepticism from employees who had experienced previous failed feedback initiatives, requiring sustained effort over 12-18 months to rebuild trust and participation. These outcomes jointly demonstrate that listening cultures require intentional, multifaceted approaches which combine leadership commitment, structural mechanisms, technological enablement, accountability for action, and capability development to achieve meaningful corporate impact.

Discussion

At its heart, a culture of listening means creating a place where everyone's voice is heard and valued, from top leaders to frontline workers and even customers (Fonseca, 2025). It is more than just hearing people; it means getting feedback, welcoming it, and acting on what you learn (Macorva, 2025; Seramount, 2024). This post focuses on building a culture of listening among employees. There are many benefits to supporting this culture. It can improve decision-making and help people work better together because employees who feel listened to are more likely to share ideas (Morrison, 2014; Edmondson, 2018). According to Gallup, higher employee engagement can reduce turnover, leading to fewer people leaving jobs and a happier workforce (Inc., 2019; Cox, 2025). People want to work for organizations, teams, or workplaces where they feel respected and their ideas count (Wilkinson & Fay, 2011).

Leaders should demonstrate effective listening by giving full attention, asking follow-up questions, and repeating what they hear. They need to set the example as the main listeners to ensure communication works well. Regular meetings where employees at all levels can openly discuss concerns and share ideas are helpful. These meetings should encourage honest talks and provide safe spaces for open discussion without fear of negative consequences. Use technology such as internal chat apps, suggestion boxes, and surveys to gather input from everyone, especially those who are less likely to speak up in meetings. Offering different ways to communicate is key to building a listening culture.

Most importantly, feedback must lead to action. Employees and customers will lose interest if their opinion is ignored. (Hamilton, 2025) Showing that changes are made based on feedback proves that the organization values what people say.

Collecting feedback without acting on it stops the listening process. Training everyone to be better listeners, including paying attention to body language and feelings, is essential. (Mehler et al., 2024) Building a culture of listening is not always easy. It takes patience, openness to change, and sometimes, a major change in how the organization works. (Lawrence, 2025) However, the effort is worth it. Companies with strong listening cultures get new ideas, more involved employees, and happier customers. (Employee Engagement: 5 Ways We are Listening, 2024) For example, according to Gallup, highly engaged business units show a 10% difference in customer ratings and an 18% difference in sales. By making listening a top priority, enterprises can create workplaces where every person feels acknowledged and ready to do their best work, leading to a happier team and a more successful company.
We look forward to helping you build a stronger workplace.

Conclusion

This study shows that listening cultures are not simply beneficial organizational features but strategic imperatives that directly impact retention, innovation, and competitive performance (Fonseca, 2025; Bodie et al., 2012; Edmondson, 2018). Organizations succeed in building these cultures when they implement five interconnected strategies: leadership modelling of active listening, structured voice mechanisms, technology-enabled feedback channels, systematic feedback-to-action processes, and organization-wide development of listening competency (Brownell, 2002; Castro et al., 2023). The evidence reveals that listening cultures fail not from lack of intent but from incomplete implementation, particularly the key gap between collecting feedback and demonstrating tangible action (Macorva, 2025). The findings correspond with and extend existing research on employee engagement and psychological safety. While previous studies have established that employees who perceive being heard demonstrate higher levels of organizational citizenship behaviour (Morrison, 2014) and that psychological safety drives innovation (Edmondson, 2018), this research offers empirical documentation of implementation timelines and success metrics. According to an article by Sylvia Rohlfer, Abderrahman Hassi, and Simon Jebsen, empowering leadership behaviours from top executives positively influence management innovation by increasing middle managers' willingness to speak up, demonstrating how leadership modelling can have significant effects throughout an organization and providing specific metrics for measuring cultural diffusion (Rohlfer et al., 2021). However, this study also discloses critical nuances absent from earlier research. The technology findings show that digital feedback channels increase input volume by 2.8 times, yet exclusive dependence on digital mechanisms reduces perceived authenticity (Keppler & Leonardi, 2024). This paradox suggests that listening cultures require multi-modal approaches that preserve efficiency with relational depth. The research also documents significant implementation barriers, particularly middle-management resistance (68% of cases) and employee skepticism stemming from prior failed initiatives (Guide to Culture Building in Leadership & Management, 2024). These problems are insufficiently studied in the existing literature, which tends to emphasize benefits over obstacles. For organizational leaders, these conclusions carry direct implications. First, listening culture initiatives need continued commitment over 12-18 months to overcome initial hesitation and achieve measurable impact (Fonseca, 2025). Quick pilot programs or superficial feedback approaches will likely generate cynicism rather than engagement. Second, organizations must focus on visible action rather than data collection; the study shows that explaining why suggestions cannot be implemented maintains trust, while silence erodes it (Ashford et al., 2009). Third, listening competency development cannot remain confined to executive ranks—the 73% improvement in listening effectiveness and 34% faster problem resolution documented when training extends across the organization demonstrate that distributed capabilities amplify impact (Castro et al., 2023). Fourth, smaller organizations and those undergoing deliberate culture transformation possess structural advantages, suggesting that larger enterprises must create localized listening initiatives within business units rather than attempting monolithic culture shifts (Gitnux, 2024). The link between this study's original purpose and conclusions is clear: the research aimed to identify actionable mechanisms by which listening cultures improve organizational outcomes and provide implementation frameworks. The findings fulfill this purpose by documenting not only what works but why certain approaches succeed while others fail.

The feedback-to-action gap is the main mechanism: employees contribute when they observe concrete results, creating virtuous cycles of participation and improvement (Macorva, 2025). Without visible action, even well-designed voice mechanisms become performative exercises that damage rather than build trust (Wilkinson & Fay, 2011). This research contains important limitations that warrant acknowledgment. The qualitative method, while enabling rich contextual analysis, limits extension across all organizational contexts. The dependence on secondary sources—published case studies, organizational reports, and existing research—means findings reflect organizations willing to record their experiences, likely introducing selection bias toward successful implementations. Organizations that have tried to establish listening cultures but failed might not be well represented in published studies, which could make it appear that those initiatives are more successful than they actually are and downplay the real obstacles. According to research, employees frequently struggle with training in collecting and analyzing information, which may contribute to difficulties in building effective listening cultures (Mehler et al., 2024). Additionally, while the study considers links between listening practices and organizational outcomes, it cannot prove causation, as organizations with strong listening cultures may have other distinguishing factors that contribute to their performance. Finally, the research captures outcomes over relatively short timeframes (typically 12-24 months); the longer-term sustainability of listening cultures and whether initial gains persist remain open questions requiring longitudinal investigation. Despite these limitations, the analysis provides strong evidence that listening cultures serve as strategic differentiators in talent-constrained markets (Fonseca, 2025; Adamu et al., 2025). The documented outcomes—61% participation in sustained forums, a 28% reduction in internal conflicts, and maintained engagement notwithstanding organizational constraints—demonstrate that systematic attention to employee voice generates measurable returns. In an economic environment where disengaged employees cost the global economy $438 billion annually (Cox, 2025) and replacement costs range from one-half to two times annual salary (Inc., 2019), listening cultures address bottom-line imperatives while fulfilling ethical obligations to treat employees as valued contributors rather than interchangeable resources. Organizations seeking to build listening cultures should begin by securing leadership devotion to model active listening behaviours, establishing multiple feedback channels that accommodate diverse communication preferences, and creating transparent processes for communicating how input shapes decisions within 30-60 days (Fonseca, 2025). Equally important is investing in listening skill development across all organizational levels and preparing for the 12-18 month timeline required to overcome early skepticism (Castro et al., 2023). The question facing organizations is not whether listening cultures matter—the evidence is conclusive—but whether they possess the sustained devotion to implement the interconnected practices required to move from aspiration to reality (Fonseca, 2025). As you contemplate the following steps for your organization, consider this: What will your organization look like when every idea finds its moment? Accept the challenge regarding transformation and imagine a future in which every voice helps shape an energetic, adaptable workplace. Those that do will find themselves with engaged workforces capable of advancing innovation and adaptability in increasingly competitive environments. At the same time, those who treat listening as a checkbox exercise will continue to experience the costly consequences of disengagement and turnover (Cox, 2025). Furthermore, the limitations identified in this study provide unique opportunities for cooperation and advancement. By experimenting with these strategies throughout diverse contexts, practitioners can improve them and extend the research. People's practical experiences can contribute to a broader understanding of listening cultures and their integration across diverse organizational domains. Dealing with these problems affords a valuable partnership that can advance both scholarly research and hands-on implementation, bringing us closer to workplaces where all opinions matter.

References

(2010). *Retaining your high performers: moderators of the performance-job satisfaction-voluntary turnover relationship*. Journal of Applied Psychology 95(3), pp. 510-522. https://doi.org/10.1037/a0018723

(2021). Well-being Literacy: A Capability Model for Well-being Science and Practice. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(2), 719.

(2023). *Creating Employee Safe Spaces: Enhancing Openness, Trust, and Well-being*. FHRD. https://fhrd.org/creating-employee-safe-spaces-enhancing-openness-trust-and-well-being/

(2023). *The Importance of an Inclusive Workplace*. Eau Claire Area Chamber of Commerce. https://www.eauclairechamber.org/2023/06/07/the-importance-of-an-inclusive-workplace/

(2024). *From Surveys to Conversations: How to Improve Employee Feedback in a Modern Workforce*. The EMPLOYEE app. https://theemployeeapp.com/blog/from-surveys-to-conversations-how-to-improve-employee-feedback-in-a-modern-workforce/

(2024). *Guide to Culture Building in Leadership & Management*. BMC. https://www.bmc.net/blog/management-and-leadership-articles/culture-building

(2024). *Innovation and Creativity: Cultures that promote open communication and encourage experimentation have led to higher levels of innovation and Creativity*. TIJER 11(8). https://tijer.org/tijer/papers/TIJER2408090.pdf

(2024). *Perceived leader concern, employee authentic self-expression, and self-concept-job fit*. Journal of Management & Organization. https://doi.org/10.1017/jmo.2024.12

(2025) *Poor Workforce Engagement Costs the World Economy $438 Billion in 2024*. Forbes. https://www.forbes.com/sites/josiecox/2025/04/25/poor-workforce-engagement-cost-world-economy-438-billion-in-2024/

(2025). *The gap between feedback and action*. Macorva. https://www.macorva.com/hubfs/NEW%202020%20Collateral/%5BE-Book%5D%20Data-Driven%20People%20Optimization%20%5BFinal%5D.pdf

(April 30, 2024). *The Hidden Costs of Ignoring Employee Feedback*. Seramount. https://seramount.com/articles/the-hidden-costs-of-ignoring-employee-feedback/

(January 16, 2018). *Leadership Spotlight: Importance of Listening Skills*. FBI Leadership and Education Branch. https://leb.fbi.gov/spotlights/leadership-spotlight-importance-of-listening-skills

Adamu, A., Kolo, J. & Kagara, A. B. (2025). *IMPACT OF EMPLOYEE ENGAGEMENT ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE*. Journal of Management Science and Entrepreneurship 7(7). https://doi.org/10.70382/bejmse.v7i7.006

Arshad, R. (January 4, 2023). *The Importance of Listening for Organizational Success*. Forbes. https://www.forbes.com/councils/forbesbusinessdevelopmentcouncil/2023/01/05/the-importance-of-listening-for-organizational-success/

Benderoth, M., Gebhard, P., Keller, C., Nakhosteen, C. B., Schaffer, S. & Schneeberger, T. (2025). *Socially Interactive Agents for Preserving and Transferring Tacit Knowledge in Organizations*. arXiv preprint. https://doi.org/10.48550/arXiv.2508.19942

Bodie, G. D., Worthington, M. J., Gearhart, M. J., & Imhof, M. J. (2012). *The role of listening in interpersonal influence*. Journal of Research in Personality 46(3), pp. 345–349. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.01.010

Budi Wibowo, A., & Bangun, W. (2025). THE INFLUENCE OF ETHICAL LEADERSHIP ON GEN Z RESILIENCE THROUGH PROACTIVE BEHAVIOR AND TECHNOLOGICAL INNOVATION IN INDUSTRY 5.0. https://core.ac.uk/download/660598683.pdf

Castro, D., Itzchakov, G. & Kluger, A. (2023). *Listening Training in Organizations*. European Journal of Social Psychology. https://doi.org/10.1016/j.ejsp.2023.12.001

Chen, X., & Yang, Q. (2023). Envisaging the job satisfaction and turnover intention among the young workforce: Evidence from an emerging economy. PLoS One, 18(6), e0287284.

Christopher Rytting - ACL Anthology https://anthology.aclweb.org/people/c/christopher-rytting/

Edmondson, A. (1999). *Psychological Safety and Learning Behaviour in Work Teams*. Administrative Science Quarterly 44(2). https://doi.org/10.2307/2666999

Fakhravar, H., & Tahami, H. (2023). Systems Statistical Engineering - Hierarchical Fuzzy Constraint Propagation. Proceedings of the International Annual Conference of the American Society for Engineering Management, 1–6.

Fonseca, N. (2025). *The Power of Listening: How Employee Feedback Drives Culture and Trust*. Great Place to Work® Canada. https://www.greatplacetowork.ca/en/articles/the-power-of-listening-how-employee-feedback-drives-culture-and-trust

How we can help build better teams https://stratcomm-elements.lbl.gov/2019/09/17/how-we-can-help-build-better-teams/

Inc., G. (April 8, 2019). *This Fixable Problem Costs U.S. Businesses $1 Trillion*. Gallup. https://www.gallup.com/workplace/247391/fixable-problem-costs-businesses-trillion.aspx

Internal Communication: Key Strategies and Best Practices | Motion | Motion https://www.usemotion.com/blog/internal-communication

Jr., H. W., Castle, G. R. & Emmett, M. C. (2010). *Active Listening in Peer Interviews: The Influence of Message Paraphrasing on Perceptions of Listening Skill*. International Journal of Listening 24(1), pp. 34–49. https://doi.org/10.1080/10904010903466311

Katsaros, K. K. (2025). *Gen Z Tourism Employees' Adaptive Performance During a Major Cultural Shift: The Impact of Leadership and Employee Voice Behaviour*. Behavioral Sciences 15(2). https://doi.org/10.3390/bs15020171

Killham, E. (April 27, 2025). *Listen Like a Leader: Success Starts with Business Outcome Alignment*. Perceptyx. https://blog.perceptyx.com/listen-like-a-leader-success-starts-with-business-outcome-alignment

Kökény, L., & Kenesei, Z. (2019). Hogyan befolyásolja a vendégek személyisége a magyar wellness-szállodákkal kapcsolatos elégedettséget? https://doi.org/10.14267/TURBULL.2019v19n3.3

Lawrence, T. (January 25, 2025). *Company Culture Matters More Than Ever In 2025*. Forbes. https://www.forbes.com/sites/tracylawrence/2025/01/26/company-culture-why-it-matters-more-than-ever-in-2025/

MacArthur, H. V. (January 31, 2025). *The Power of Listening: Building Bridges and Fostering Collaboration*. Forbes. https://www.forbes.com/sites/hvmacarthur/2025/02/01/the-power-of-listening-building-bridges-and-fostering-collaboration/

Mehler, M., Balint, E., Gralla, M., Pößnecker, T., Gast, M., Hölzer, M., Kösters, M. & Gündel, H. (2024). *Training Emotional Competencies at the Workplace: A Systematic Review and Meta-Analysis*. BMC Psychology 12. https://doi.org/10.1186/s40359-024-02198-3

Meldrum, R. C., Trucco, E. M., Cope, L. M., Zucker, R. A., & Heitzeg, M. M. (2018). Brain activity, low self-control, and delinquency: An fMRI study of at-risk adolescents. Journal of Criminal Justice. https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2017.07.007

Peris, J., Acebillo-Baqué, M., & Calabuig, C. (2011). Scrutinizing the link between participatory governance and urban environment management. The experience in Arequipa during 2003–2006. Habitat International. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2010.04.003

Shipedge - Creating a Culture of Continuous Improvement in Warehousing https://shipedge.com/blog/warehouse-management/improvement-in-warehousing/

Skills - SHELBY Academy https://shelbyacademy.org/tag/skills/

Williams, D., & Williams, M. (2022). Attrition, Competency, And Productivity In The Age Of The Great Resignation. Proceedings of the International Annual Conference of the American Society for Engineering Management., (), 1–10.

Williams, D., & Williams, M. (2022). Attrition, Competency, And Productivity In The Age Of The Great Resignation. Proceedings of the International Annual Conference of the American Society for Engineering Management., (), 1–10.

Xie, Y., Zeng, K., Yang, Y., Zheng, F., & Wang, F. (2025). The mediating role of self-esteem and resilience in the relationship between well-being literacy and subjective well-being among college students. PLoS One, 20(6), e0325741.

ASSESSING THE INFLUENCE OF RURAL TOURISM ON SUSTAINABLE LIVELIHOODS IN MY PHUOC ISLET

Nguyen Thi Kim Ha
School of Economics - Can Tho University

ABSTRACT
This research assesses the impact of rural tourism on the sustainable livelihoods of residents in the Mekong Delta, focusing on My Phuoc islet. Employing the Sustainable Livelihood Approach (SLA) as its theoretical backbone, this study quantitatively analyzes primary data collected from 90 farm households. The results show that rural tourism can significantly improve the livelihoods of local families. Specifically, residents' positive perceptions of tourism are strongly and positively correlated with their support for its development ($\beta = 0.378$, $p < 0.001$), while negative perceptions show a significant negative correlation ($\beta = -0.257$, $p < 0.01$). These perceptions directly impact key livelihood assets, including financial, physical, and social capital. The empirical findings provide important policy implications for government agencies to enhance tourism development goals and secure sustainable livelihoods for rural populations.
Keywords: Sustainable Livelihoods, Community-Based Tourism, My Phuoc islet

1. INTRODUCTION
Globally, agricultural income is declining, prompting rural populations to seek new income strategies, especially in developing countries. Tourism is widely recognized as a crucial tool for economic diversification. Rural tourism, in particular, attracts both local and international visitors, provides a sales channel for traditional products, and creates jobs for family members.
Realizing these opportunities, Soc Trang province and Ke Sach district have issued resolutions and programs to develop tourism as an important economic sector. My Phuoc islet has since developed various tourism activities to promote its potential, including building the My Phuoc Dune Traditional Festival Cultural Tourism Area. However, little research has been conducted on the impact of rural tourism on local livelihoods in the Mekong Delta and Soc Trang in particular. This study aims to fill that gap by systematically evaluating the influence of tourism on the five core livelihood assets—human, social, natural, physical, and financial capital—as defined by the Sustainable Livelihood Approach (SLA).

2. LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL FRAMEWORK
This section synthesizes literature on rural tourism's role in poverty reduction and outlines the Sustainable Livelihood Approach (SLA) that underpins this study's conceptual framework.
Tourism is one of the world's largest and fastest-growing industries. Only recently has its potential to contribute to rural poverty reduction been widely recognized by policymakers. Unlike agricultural change, the concept of rural tourism originated in developed countries, with early research focusing on products, marketing, and planning. However, this focus has been criticized for neglecting rural livelihoods and poverty reduction. Scholars have argued that this gap can be addressed by applying a sustainable livelihoods approach, which places the well-being of local people at the center of the analysis.
According to UNWTO (2019), “Rural tourism is a type of tourism activity in which the visitor experience involves a variety of products often related to nature-based activities, agriculture, lifestyle/rural culture, fishing and sightseeing”. Its core functions include enhancing agriculture, managing natural and cultural resources, and promoting the integration of local people into the tourism value chain to improve their quality of life.
The concept of a 'livelihood' comprises the capabilities, assets (including both material and social resources), and activities required for a means of living. The UK Department for International Development (DFID) refined this into the Sustainable Livelihood Approach (SLA), which has been widely applied in rural development studies. A livelihood is considered sustainable when it can cope with and recover from stresses and shocks and maintain or enhance its capabilities and assets both now and in the future, without undermining the natural resource base.

The SLA framework (Figure 1) provides a holistic lens for analyzing how tourism impacts communities. It posits that households possess five types of capital assets: Human, Social, Natural, Physical, and Financial. These assets are influenced by the 'Vulnerability Context' (e.g., economic shocks, seasonality) and mediated by 'Policies, Institutions, and Processes'. In response, households develop 'Livelihood Strategies', leading to 'Livelihood Outcomes' like increased income, improved well-being, and reduced vulnerability.

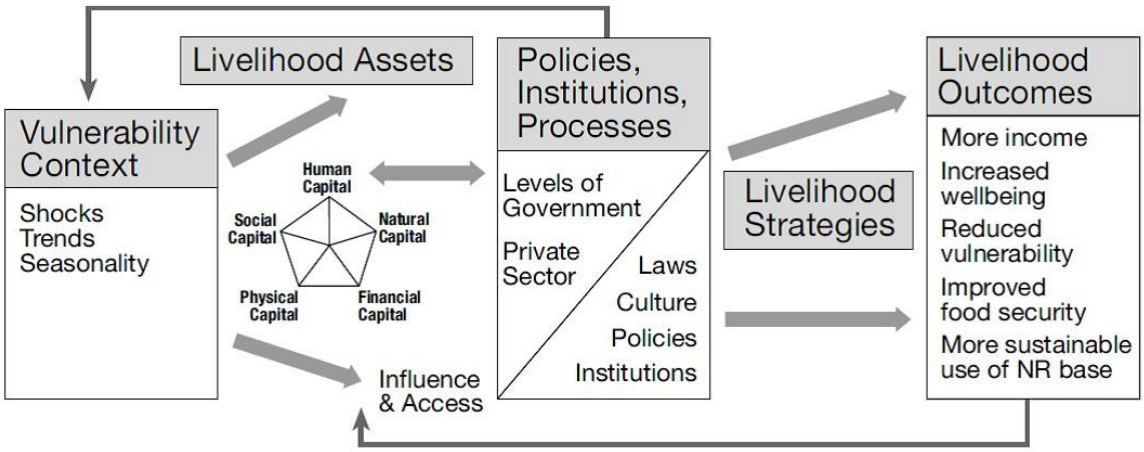

Figure 1. Conceptual framework for sustainable livelihood (SLA)
Source: Department for International Development (DFID), 1999

This study adapts the SLA framework to assess the influence of rural tourism in My Phuoc islet. We hypothesize that rural tourism acts as an external intervention that directly influences residents' livelihood assets. This influence is captured through residents' *perceptions* (both positive and negative), which in turn affect their livelihood strategies (e.g., supporting tourism, participating in tourism activities). The key variables are mapped to the SLA framework as follows:

- Livelihood Assets: The five capitals (Human, Social, Financial, Physical, Natural) are the dependent variables in our qualitative assessment. We posit that tourism impacts these assets. For instance, job creation (a perception variable) directly enhances financial capital, while improved infrastructure enhances physical capital.
- Policies, Institutions, Processes: This is represented by the local government's pro-tourism policies and the establishment of community tourism groups.
- Livelihood Strategies: This is measured through two key indicators: 'Support for Tourism Development' (STD) and 'Community Participation'
- Livelihood Outcomes: These are the ultimate results, such as increased income, improved well-being, and more sustainable use of the natural resource base.

Our quantitative models specifically test the mechanism by which residents' perceptions influence their strategies. We hypothesize that positive perceptions (e.g., economic benefits) will positively influence support and participation, while negative perceptions (e.g., social costs) will have the opposite effect.
In addition, diverse entertainment activities are also organized on the dune such as boat racing with dragons bobbing in the middle of the Hau River, the enthusiasm of farmers in the tournament, or interesting folk games. positions for tourists such as blindfolded pot smashing, bag dancing, iron ball, etc. After participating in exciting activities, visitors can also enjoy cultural and artistic performances such as amateur music exchanges and performances. cultural exchanges with other provinces such as Bac Lieu, Tra Vinh,... through which visitors are also guided in simple chants and Vong Co songs to interact with each other, or immerse themselves in flexible folk dances or traditional songs. Unique dance of the Khmer people.

Besides the time of organizing the River and Garden Festival on the Dragon Boat Festival, My Phuoc returns to the familiar appearance of a row of dunes in the middle of the river, no longer the bustle of the festival but with the inherent tranquility of the land. The poetic and peaceful dune especially attracts urban tourists. With the advantage of nature, fresh climate, and lush green fruit gardens, Soc Trang province and Ke Sach district have decided to expand ecotourism development on My Phuoc island. Recently, to make it more convenient for tourists to stay for a long time, Ke Sach district has a plan to establish a community tourism cooperation group at My Phuoc islet by the cooperation of indigenous people. including 06 members to build a homestay tourism model, 02 members to invest in cruise ships, 01 member to invest in 15 bicycles and 02 members to build food service facilities, renovate and maintain gardens. fruit, specialty orchards. From there, visitors can experience the feeling of homestay travel, eat and live with local people, pick fruit and enjoy it in the garden, take a boat tour to visit the river scenery and catch fish themselves, unload the net to catch eels, During the tour, visitors can also enjoy dishes made from ingredients they catch themselves or float along the river listening to amateur music.

2. RESEARCH METHODOLOGY

This study employs a quantitative research design to assess the determinants of community support for tourism. The analysis is based on a cross-sectional survey, and the sustainable livelihood framework is used as the guiding lens for interpreting the results. The original text's mention of qualitative and mixed-methods approaches has been removed to accurately reflect the study's execution as a primarily quantitative survey analysis.

Data was collected through direct interviews with 90 farm households in My Phuoc islet using a structured questionnaire. A convenience sampling method was employed due to logistical and financial constraints. We acknowledge that this sampling strategy limits the generalizability of our findings, a point further discussed in the conclusion. The primary data was collected in 2020 which provides a valuable baseline of the situation prior to major disruptions from the COVID-19 pandemic. Secondary data from government reports between 2010-2020 were also used for context.

The questionnaire consisted of three parts:

- Demographics: Age, gender, education level, income, and participation in tourism-based economic activities.
- Perceptions: Residents' positive and negative perceptions of tourism's impacts.
- Support and Participation: Residents' support for future tourism development and community participation.

Items for perceptions, support, and participation were measured on a 5-point Likert scale (1 = strongly disagree to 5 = strongly agree).

Data analysis involved several steps. First, descriptive statistics were generated. Second, an Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted to validate the measurement scales. Third, t-tests and one-way ANOVA were used to compare perceptions and support across different demographic groups. Finally, multiple linear regression analysis was performed to assess the impact of positive and negative perceptions on residents' support for tourism development and community participation, controlling for key demographic variables to mitigate potential confounding effects.

The study applied a mixed research approach including both qualitative and quantitative. Data were collected through questionnaire surveys, in-depth interviews, and focus group discussions. Secondary data sources related to the study were also consulted. Primary data was collected through interviews with 90 households through convenience sampling on awareness of rural tourism development in My Phuoc islet, Soc Trang province.

The study uses the sustainable livelihood analysis (SLA) framework approach to analyze content related to sustainable livelihood development in My Phuoc islet.

In addition, the study also uses SWOT analysis to evaluate and analyze strengths, weaknesses, opportunities and challenges in rural tourism development in My Phuoc islet and propose development strategies.

3. RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Demographic Profile of Respondents

Table 3.1 shows that the majority of the 90 respondents were male (61.1%) and aged between 40-50 (45.6%). Most respondents had completed junior high school (38.9%) or elementary school (26.7%). Household income was modest, with 36.7% earning under 5 million VND per month. A significant majority (65.6%) did not earn income directly from tourism, relying instead on agriculture and other activities.

Table 3.1. General information

Information	Frequency	%
Gender		
Male	55	61.1
Female	35	38.9
Age (Years)		
18-30	7	7.8
30-40	30	33.3
40-50	41	45.6
50-60	12	13.3
Academic level		
Elementary school	22	26.7
Junior high school	35	38.9
High school	22	22.2
College/University	11	12.2
Income (per month)		
Under 5 million VND	33	36.7
5-10 million VND	28	31.1
10-20 million VND	26	28.9
Above 20 million VND	3	3.3
Participating in tourist-based economic activities		
Yes	31	34.4
No	59	65.6

Source: Survey results, 2020

3.2. Scale Validation and Factor Analysis

An Exploratory Factor Analysis (EFA) with Varimax rotation was conducted to assess the underlying structure of the 18 items measuring perceptions, support, and participation. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy was 0.81, and Bartlett's test of sphericity was significant ($\chi^2 = 952.4$, $p < .001$), confirming the data's suitability for factor analysis. The EFA extracted four distinct factors as hypothesized: Positive Perception (PP), Negative Perception (NP), Supporting Tourist Development (STD), and Community Participation (CP).

As shown in Table 3.2, all item loadings were above the recommended threshold of 0.5, and all scales demonstrated strong internal consistency, with Cronbach's Alpha coefficients ranging from 0.804 to 0.825. This indicates high reliability and validity of the measurement scales.

Table 3.2. Results of factor analysis and reliability testing

Variables	Factor loading	Cronbach's α
Positive perception (PP)		0.804
PP1	0.761	
PP2	0.739	
PP3	0.714	
PP4	0.812	
PP5	0.865	
Negative perception (NP)		0.825
NP1	0.782	
NP2	0.836	
NP3	0.807	
NP4	0.726	
NP5	0.832	
Supporting tourist development (STD)		0.812
STD1	0.707	
STD2	0.816	
STD3	0.827	
STD4	0.834	
STD5	0.704	
Community participation (CP)		0.817
PAR	0.734	
PAR	0.731	
PAR	0.794	

Source: Survey results, 2020

Through the results of exploratory factor analysis (EFA), it can be seen that the combined variables formed from the questions in the survey questionnaire all have Cronbach's Alpha coefficients greater than 0.7, meeting the statistical threshold; The Kaiser-Meyer-Olkin test coefficients for sampling adequacy indicate that the data are suitable for analysis (Kaiser, 1974). This result allows confirming the reliability of the scales used for the independent and dependent variables in this study.

Factor 1, positive perceptions, includes five variables; Factor 2, negative perceptions, included five variables; Factor 3, tourism development support, includes five variables; and factor 4, local community participation, includes only three variables. Cronbach's α for factor 1 is 0.804, with factor loadings from 0.714– 0.865. For factor 2, Cronbach's α is 0.825, with factor loadings from 0.726–0.836. For factor 3, Cronbach's α is 0.812, with factor loadings from 0.704–0.834. For factor 4, Cronbach's α is 0.727, with factor loadings from 0.731–0.817. These results demonstrate an acceptable level of reliability and validity for the scales used to measure local people's perceptions of tourism development, their support for tourism development, and their support for tourism development. with tourism development and community participation.

Table 3.3 presents the results of assessing the level of difference between respondents in terms of their awareness of tourism development, support for future tourism development and willingness to participate in tourism activities. calendar and conservation programs. The two-sample mean t-test results by gender and economic participation in tourism are shown in table 5. These results show significant differences in positive perceptions and support for development. tourism development and the role of local communities in tourism for men and women. Thereby, female respondents tend to appreciate the role of tourism in socio-economic development, and support local tourism development participation and policies and perceive it positively at a high level. higher score. In addition, the results also show that there is a difference in respondents' positive perception of the role of local communities in tourism between those involved in the tourism industry and those who are not. Respondents involved in the tourism industry had more positive perceptions of the positive impacts of tourism and were more supportive of community participation in rural tourism development in My Phuoc islet.

Table 3.3 Results of t-test

Biến	Gender			Participating in tourist-based economic activities		
	Male	Female	p-Value	Yes	No	p-Value
Positive perception	3.64	4.18	0.000***	3,99	3,75	0.016**
Negative perception	2.85	2.87	0.788	2,84	2,87	0.695
Supporting tourist development	3.89	4.13	0,002**	4,11	3,89	0.002**
Community participatory	4.00	4.17	0,038**	4,09	4,04	0.514

*Note: ***; **; and * Sig. level relatively 1%; 5% và 10%*

The results of one-way analysis of variance by age (table 3.4), indicate that there are significant differences in local community participation in tourism between different age groups. The average difference between young people (18–30 years old) and older people (50–60 years old and above) perceptions of local community participation is 0.27. That is, the mean value is higher for younger respondents than for older respondents. This shows that young residents are very supportive of the local community's participation in tourism development in My Phuoc islet.

Table 3.4: One-way ANOVA results by age, academic level and income

Variables	Average			
	PP	NP	STD	CP
Age				
18-30	4.05	2.82	4.11	4.30
30-40	3.79	2.84	3.88	3.97
40-50	3.90	2.86	4.04	4.10
50-60	3.71	2.92	4.00	4.03
p-Value	0.366	0.933	0.194	**0.092***
Academic level				
Elementary school	3.70	2.92	3.98	4.07
Junior high school	3,92	2.92	4.02	4.03
High school	3.86	2.75	3.95	4.11
College/University	3.87	2.74	3.98	4.06
p-Value	0.392	0.138	0.930	0.851
Income (million VND)				
< 5	3.72	2.87	4.00	4.01
5-10	3.99	2.86	4.09	4.07
10-20	3.84	2.85	3.86	4.09
> 20	4.13	2.87	4.07	4.33
p-Value	**0.097***	0.999	0.129	0.404

Source: Survey results, 2020

The results of a one-way analysis of variance by income, indicate significant differences in positive perceptions between different income groups. The average difference between the positive perceptions of the high-income group (20 million VND/month or more) and the low-income group (5 million VND/month or less) is 0.41. That is, the average value of positive perception is higher among people with high income than among people with low income. Regarding education level, there is no big difference regarding respondents' feelings towards rural tourism development.

The final step of the analysis is to evaluate the impact of these positive and negative perceptions on people's support for tourism development and community participation. The impact of these positive and negative perceptions on support for tourism development was evaluated in model 1 (Table 3.5) and their impact on community participation in Model 2 (Table 3.6).

Table 3.5. Regression results for tourism development support – Model 1

Biến	Hệ số	t-value	P-value
PP □ STD	0,378***	5,83	0,000
NP □ STD	-0,257***	-2,81	0,006

R^2 = 0,3571

*Note ***; **; and * Sig.level relatively 1%; 5% và 10%*

The R^2 value for the impact of positive and negative perceptions on people's support for tourism development is 0.3571 and 0.1221 for the impact of positive and negative perceptions on tourism development. with community participation.

The results of model 1 show that respondents' positive perceptions have a positive effect, and negative perceptions have a negative effect on their support for rural tourism.

Table 3.6. Regression results for local community participation – Model 2

Biến	Hệ số	t-value	P-value
PP □ CP	0,238***	3,33	0,001
NP □ CP	-0,045	-0,45	0,654

R^2 = 0,1221

*Note ***; **; and * Sig.level relatively 1%; 5% và 10%*

In contrast, the results of model 2 show only statistically significant positive perceptions (at the 1% level) for community participation. The results do not support the impact of negative citizen perceptions on community participation.
The sustainable livelihoods framework is used to analyze the impact of tourism development on rural livelihoods at My Phuoc islet. Major changes have occurred in livelihood resources and transformation processes and structures. New livelihood strategies have been built on the basis of the new status of resources, facilitated through new institutions and policies, leading to different livelihood outcomes. All five types of capital have experienced changes in rural tourism development and people's participation in tourism.

Discussion
This study provides robust empirical evidence on the factors shaping residents' attitudes toward rural tourism in My Phuoc islet, interpreted through the Sustainable Livelihood Approach.
The findings confirm that residents' perceptions are central to their livelihood strategies. The strong positive relationship between positive perceptions and support for tourism aligns with Social Exchange Theory, suggesting residents support tourism when they perceive the benefits (e.g., enhanced Financial Capital through jobs, improved Physical Capital via infrastructure) to outweigh the costs. The negative impact of negative perceptions on support further reinforces this; when residents see tourism as a threat to their Natural Capital (pollution) or social fabric, their support wanes.
An interesting finding is the non-significant effect of negative perceptions on community participation. This may suggest a sense of economic necessity or pragmatic acceptance; while residents may dislike traffic or rising costs, they might still feel compelled to participate in tourism activities as a viable livelihood strategy, especially in a context of declining agricultural incomes. Participation may be seen as a necessity rather than a choice driven purely by positive sentiment.
The study's results illustrate tangible impacts on the five livelihood assets.

- Financial Capital has clearly increased for many households through new income streams, both directly and indirectly. Investment in roads and bridges has significantly boosted
- Physical Capital, improving accessibility for all residents, not just tourists. The development of new skills and social networks points to enhancements in
- Human and Social Capital. However, the conversion of agricultural land indicates a potential depletion of Natural Capital, a critical trade-off that requires careful management to ensure long-term sustainability.

Based on these findings, policy recommendations should be prioritized to maximize positive impacts while mitigating negative ones.

- Amplify Economic Benefits: Since positive economic perceptions are the strongest driver of support, policies should focus on broadening community access to tourism-related income. This

could include micro-credit programs for starting homestays or food stalls, and training workshops to improve service quality (Human Capital).

- Mitigate Negative Impacts: To counteract negative perceptions, local authorities must proactively manage environmental and social costs. This includes investing in waste management systems to protect Natural Capital and implementing zoning regulations to control overcrowding.
- Foster Inclusive Participation: Given that younger residents are more inclined to participate, specific programs should be designed to engage older residents and ensure they also feel included and valued in the tourism development process.

4. CONCLUSION

The study identified several strengths, including the islet's rich natural resources (fertile land, abundant water, and diverse fruit gardens), and its unique cultural aspects, such as folk festivals. However, challenges include the small scale of most tourism businesses and the fact that most tourists are day-trippers.

To address these challenges, the study proposes several solutions:

- Infrastructure Development: Enhance rural infrastructure, including roads, bridges, and water supply systems.
- Cultural and Environmental Preservation: Restore traditional cultural institutions and preserve natural landscapes and cultural values.
- Image Promotion: Build a strong brand image and destination identity for My Phuoc islet through media promotion, festival activities, and a focus on high-quality service.
- Community Education: Educate and train local residents so they can benefit from tourism while also protecting their own culture.

The study concludes that rural tourism in My Phuoc islet has had a positive impact on local livelihoods, but the integration of tourism and agriculture needs further development to reach its full potential. The empirical findings provide important policy implications for local government agencies.

REFERENCES

Adams, W. M., Aveling, R., Brockington, D., Dickson, B., Elliott, J., Hutton, J., & Wolmer, W. (2004). Biodiversity conservation and the eradication of poverty. *science*, *306*(5699), 1146-1149.

Ammirato, S., Felicetti, A. M., & Della Gala, M. (2014, October). Tourism destination management: A collaborative approach. In *Working Conference on Virtual Enterprises* (pp. 217-226). Springer, Berlin, Heidelberg.

Anaya, F. C., & Espírito-Santo, M. M. (2018). Protected areas and territorial exclusion of traditional communities. *Ecology and Society*, *23*(1).

Anup, K. C., & Parajuli, R. B. T. (2014). Tourism and its impact on livelihood in Manaslu conservation area, Nepal. *Environment, development and sustainability*, *16*(5), 1053- 1063.

Ashley, C. (2000). *Applying livelihood approaches to natural resource management: Experiences in Namibia and Kenya*. Sustainable Livelihoods, Working paper 134. Overseas Development Institute, UK.

Ashley, C., Boyd, C., & Goodwin, H. (2000). Pro-poor tourism: Putting poverty at the heart of the tourism agenda.

Barbieri, C., & Mshenga, P. M. (2008). The role of the firm and owner characteristics on the performance of agritourism farms. *Sociologia ruralis*, *48*(2), 166-183.

Bebbington, A. (1999). Capitals and capabilities: a framework for analyzing peasant viability, rural livelihoods and poverty. *World development*, *27*(12), 2021-2044.

Bhandari, P. B. (2013). Rural livelihood change? Household capital, community resources and livelihood transition. *Journal of rural studies*, *32*, 126-136.

Binns, T., & Nel, E. (2002). Tourism as a local development strategy in South Africa. *Geographical Journal*, *168*(3), 235-247.

Bosworth, G., & Atterton, J. (2012). Entrepreneurial in-migration and neoendogenous rural development. *Rural Sociology*, *77*(2), 254-279.

Briedenhann, J., & Wickens, E. (2004). Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas—vibrant hope or impossible dream?. *Tourism management*, *25*(1), 71-79.

Cánoves, G., Villarino, M., Priestley, G. K., & Blanco, A. (2004). Rural tourism in Spain: an analysis of recent evolution. *Geoforum*, *35*(6), 755-769.

Carney D. 2002. Sustainable Livelihoods Approaches: Progress and Possibilities for Change. UK Department of International Development: London.

Carney, D. (1998). Sustainable livelihoods. *Sustainable Livelihoods: What contribution can we make*.

Chambers, R., & Conway, G.R. (1992). Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century. (No. IDS Discussion Paper 296). Brighton: IDS.

Ủy ban nhân dân huyện Kế sách (2021).Tổng kết hoạt động của UBND huyện nhiệm kỳ 2016 – 2021, Phương hương, nhiệm vụ nhiệm kỳ 2021 - 2026

World Tourism Organization (2002) Tourism and Poverty Alleviation. Madrid: World Tourism Organization.

WTO-OMT (2002) Tourism and Poverty Alleviation. Madrid, Spain: WTO-OMT

Wu, M. Y., & Pearce, P. L. (2014). Host tourism aspirations as a point of departure for the sustainable livelihoods approach. *Journal of Sustainable Tourism*, *22*(3), 440- 460.

Xiang, Y. (2009). The World Heritage site and the local communities. University of Waterloo, Waterloo

Yan, Z. H., & Wang, X. J. (2021). Research on the Tourism Development and Countermeasures of Nishan Town—Based on SWOT Analysis. *Journal of Service Science and Management*, 14, 429-443.

THE OTTOMAN TANGIBLE & INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE ARAB WORLD: TOWARDS A UNIFIED SCIENTIFIC DATABASE FOR DOCUMENTATION AND DEVELOPMENT PROJECT) JORDAN CASE STUDY. (1516–1916 AD)

Mohammed WAHEEB
Professor in Archaeology; Department of Sustainable Tourism, Queen Rania Faculty of Archaeology Heritage, & Tourism
(QRFTH), The Hashemite University

Abstract

Introduction: The Ottoman era in the Arab world, spanning four centuries, represents a pivotal historical phase that shaped the region's visual and social identity. The Ottoman presence was not merely a political administration but a profound cultural interaction that produced a rich legacy across religious, economic, and social domains. This research aims to shed light on this heritage as a fundamental pillar for contemporary cultural and economic development.

Objectives: The core problem lies in the fragmentation of documentation efforts and the absence of a unified database that integrates both tangible and intangible elements. Consequently, this project seeks to establish the scientific foundations for documenting Ottoman antiquities across the Levant, North Africa, the Arabian Gulf, and Mesopotamia. It focuses on creating a modern technical model to standardize methodological processes, detailed as follows:

Strategic and Detailed Project Objectives: This research project aims to transform Ottoman heritage from a "historical archive" into a "developmental engine," utilizing the **Hashemite Kingdom of Jordan** as a primary case study:

1. **Documentation and Technical Objective (Database):**
   - **Building a Unified Digital Archive:** Establishing a scientific database employing modern archiving technologies—such as Geographic Information Systems (GIS)—to document Ottoman landmarks in Jordan (e.g., Qatraneh Castle, As-Salt houses, and Hejaz Railway stations) and linking them with their counterparts in the Levant.
   - **Methodological Classification:** Categorising Ottoman heritage into specific sectors (civil, military, and agricultural architecture) to facilitate access for researchers and policymakers.
2. **Developmental and Economic Objective:**
   - **Revitalizing Cultural Tourism Routes: Investing in Ottoman buildings in Jordan by repurposing them into cultural centers** or boutique hotels, thereby creating local job opportunities and stimulating "heritage tourism."
   - **Linking Heritage to Sustainable Development:** Developing strategies for the **Adaptive Reuse** of archaeological buildings to serve local communities while preserving their historical integrity.
3. **Scientific and Academic Objective (Jordan as a Model):**
   - **Analyzing Jordanian Architectural Specificity:** Studying the adaptation of Ottoman architecture to the local Jordanian environment, highlighting the fusion of central Ottoman styles with local craftsmanship (e.g., the use of limestone and yellow stone in As-Salt).
   - **Standardising Methodology: Establishing Jordan as a "Scientific Laboratory" for implementing international documentation standards, providing a guide that can be generalised** across other Arab regions.
4. **Cultural and Social Objective:**
   - **Documenting Intangible Heritage:** Monitoring the social and cultural transformations introduced during the Ottoman era that remain alive in Jordanian memory, such as administrative systems, commercial norms, and religious customs.
   - **Enhancing Awareness and Belonging:** Raising awareness among younger generations regarding the importance of preserving this heritage as part of a cumulative civilizational identity.

Why Jordan as a Model? Jordan serves as an ideal model for several reasons:

1. **The City of As-Salt:** An iconic example of "Local-Ottoman" architecture, inscribed on the UNESCO World Heritage List in 2021 (with ongoing development through 2025).
2. **The Hejaz Railway:** Representing the longest "Open-Air Museum" connecting military history with civil engineering in the Arab world.

3. **Environmental Diversity:** The presence of Ottoman remains across diverse terrains: desert (e.g., Aneiza Castle in Ma'an), mountainous (e.g., Umm Qais in the north), and coastal (e.g., Aqaba Castle).

Research Themes:

1. **Architecture and Buildings (Tangible Heritage):** Analyzing civil engineering (markets, khans), military (forts), religious (mosques, takiyas), and agricultural structures.
2. **Intangible Heritage:** Reviewing customs, traditions, and social systems that have become an integral part of the contemporary Arab cultural fabric.

Methodology: The research employs a **Historical-Descriptive approach** to survey landmarks, an Analytical approach to classify data, and a Technical-Applied approach to propose a comprehensive digital database that adheres to international archiving standards.

Expected Results: The study concludes the necessity of institutionalizing joint Arab documentation efforts. It argues that documenting Ottoman heritage is not merely an act of recalling the past but also a means of creating new economic opportunities. Furthermore, utilizing Jordan as a model facilitates the attraction of international partners (such as **TIKA**, **UNESCO**, etc.) due to Jordan's stable legislative and security environment.

Keywords: Ottoman Civilization, Archaeological Documentation, Civil Architecture, Digital Database, Cultural Development, Arab World.

SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND OPERATIONAL PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF SUPPLY CHAIN AGILITY AMONG MALAYSIAN SME E&E MANUFACTURERS

Chew-Fong YEE
Dr., Universiti Tunku Abdula Rahman, THP Faculty of Business and Finance, Department of Entrepreneurship and Supply Chain Management, Malaysia

Yin-Hui CHAİ
Ms., Universiti Tunku Abdula Rahman, THP Faculty of Business and Finance, Malaysia

Yan-CHİN
Mr., Universiti Tunku Abdula Rahman, THP Faculty of Business and Finance, Malaysia

Shi-Liang CHONG
Mr., Universiti Tunku Abdula Rahman, THP Faculty of Business and Finance, Malaysia

Hao-Kai, Carl OH
Mr., Universiti Tunku Abdula Rahman, THP Faculty of Business and Finance, Malaysia

ABSTRACT
The Malaysian Electrical and Electronics (E&E) sector is a vital hub in the global semiconductor supply chain, yet local Small and Medium Enterprises (SMEs) are increasingly vulnerable to international volatility and logistics instability. This study examines how Supply Chain Integration (SCI) comprising internal, supplier, and customer dimensions influences operational performance (OP) through the mediating mechanism of Supply Chain Agility (SCA). Framed by the Resource-Based View (RBV), Relational View (RV), and Dynamic Capability Theory (DCT), the research addresses a critical performance realization gap where integration efforts often fail to translate into tangible resilience. Data were gathered from 107 management-level professionals across the E&E clusters of Selangor, Penang, and Johor. Utilizing Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM), the analysis reveals that supplier and customer integration significantly enhance SCA, which subsequently drives superior OP in terms of cost, quality, and delivery. Notably, while internal integration demonstrates a strong direct impact on performance, it does not significantly improve agility, suggesting that internal alignment alone is insufficient to counter market disruptions without robust external partnerships. The findings indicate that SCA serves as a key mediator for external integration dimensions, enabling firms to transform collaborative resource flows into competitive advantages. These results offer strategic implications for SME managers navigating Industry 4.0, emphasizing that while internal efficiency is necessary, investing in agility-driven external coordination is essential for long-term operational excellence. This research adds empirical evidence to the scant literature on SME resilience in emerging markets, providing a foundation for future studies on digital supply chain maturity.
Keywords: Supply Chain Integration, Supply Chain Agility, Operational Performance, Small and Medium Enterprises, Electrical and Electronics Manufacturing

INCLUSIVE LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL RESILIENCE: THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL SAFETY IN UNCERTAIN ENVIRONMENTS

Dr. Praveen KAKADA
Department of Management Studies, National Institute of Technology Warangal, Telangana, India

Abstract
Organizations are depending more and more on inclusive leadership to promote resilience and adaptability in a time of volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity (VUCA). This study suggests psychological safety as a mediating mechanism in the relationship between inclusive leadership and organizational resilience. The study, which is based on the theories of social identity and conservation of resources, contends that inclusive leaders foster psychologically safe workplaces where staff members feel free to voice their thoughts and worries, enhancing group flexibility and crisis response skills. Initial results show that organizational resilience and inclusive leadership are strongly positively correlated ($\beta \approx 0.48$, $p < 0.01$). It was discovered that psychological safety considerably mediated this relationship, accounting for between 35 and 40 percent of the overall effect. Businesses with higher inclusive leadership scores showed more creativity in times of crisis and recovered from operational disruptions more quickly. Additionally, the effect was more pronounced in environments with high levels of uncertainty and dynamicity, indicating that inclusive leadership becomes especially important in VUCA situations. By establishing inclusive leadership as a key factor in long-term organizational sustainability, this study adds to the current HRM conversation.
Keywords: Inclusive Leadership, Organizational Resilience, Psychological Safety, VUCA Environment, Sustainable HRM

1. Introduction

Organizational changes in the modern environment of volatility, uncertainty, complexity, and ambiguity (VUCA) occur continuously due to technological changes, economic turbulence, pandemics, and geopolitical tensions (Vogus and Sutcliffe, 2007). The capacity of organizations to predict, adjust and recuperate against such disruptions has catapulted the concept of organizational resilience to the limelight of management studies. Organizational resilience is about the ability of an organization to survive adversity, adjust to change, and come out of the crisis in a stronger position. Leadership is very important in the development of resilience capabilities in organizations (Randel et al., 2018). Inclusive leadership style is one of the modern forms of leadership that have received a lot of attention in light of its openness, accessibility, fairness and importance to divergent opinion. Inclusive leaders invite their employees to contribute and work, allow building trust, and provide the atmosphere when people feel respected and listened to (Carmeli et al., 2010).

The current organizational business environments are volatile, uncertain, complex, and ambiguous (VUCA) with technological disruption, global competition, and socio-economic instability (Bennett and Lemoine, 2014). The rising number of crises, including pandemics and economic downturns, has driven the ever-growing focus of scholars on the topic of organizational resilience as a strategic capability (Duchek, 2020; Lengnick-Hall et al., 2011). Organizational resilience can be defined as the capacity of companies to anticipate such disruptions, tolerate them, and adjust to them without the need to shut down main operations (Hillmann and Guenther, 2021).It has been established that leadership has been one of the most appropriate factors in developing resilience (Boin et al., 2010; Vogus and Sutcliffe, 2007). Inclusive leadership has become one of the new leadership paradigms because it underlines openness and accessibility, as well as the value of diversity (Carmeli et al., 2010; Randel et al., 2018). Inclusive leaders provide settings in which employees feel appreciated and kept, increasing the amount of collective flexibility.

Nonetheless, the psychological processes behind the relationships between inclusive leadership and resilience are not adequately studied. This relationship may be explained by psychological safety which is a common belief that the workplace is safe with interpersonal risk taking (Edmondson, 1999). It is claimed that psychologically secure workplaces encourage learning, innovation, and adaptive reactions in uncertain situations (Edmondson and Lei, 2014; Frazier et al., 2017).

It is based on the Social Exchange theory (Blau, 1964) and Conservation of Resources theory (Hobfoll, 1989) that this study may suggest inclusive leadership increases organizational resilience in the mediation of psychological safety.

Nevertheless, less is known about the mechanism by which inclusive leadership is converted into organizational resilience. A possible explanation pathway is that of psychological safety a shared perception of team members that the work environment is safe to engage in interpersonal risk-taking. Psychological safety allows the workers to share ideas, confess errors, and take risks, without worrying about being punished (Frazier et al., 2017). Based on social exchange theory and conservation of resources theory, this paper will hypothesize that inclusive leadership will help in promoting psychological safety which consequently improves organizational resilience and more so in uncertain settings. This study can add to the existing body of research on leadership and resilience since the author did examine the mediating variable of psychological safety and provided a more profound insight into the psychological mechanisms involved.

This study aims to

1.To understand the relationship between inclusive leadership and organizational resilience.
2.To investigate the inclusive leadership and psychological safety relationship.
3.Test the mediating effect of psychological safety between inclusive leadership and organizational resilience.

2. Literature Review

2.1 Inclusive Leadership

Inclusive leadership is defined as the leader practices that are described as open, available, and accessible, which enhance a sense of belongingness and an individuality among the employees. Carmeli et al. (2010) argue that inclusive leaders welcome and embrace employee feedback. They act with fairness, empathy and diversity. Studies have shown that inclusive leadership improves the commitment, innovation, voice behavior, and performance of the employees. Inclusive leaders facilitate an enabling work environment that is supportive to innovation and flexibility by fostering participation and minimizing power distance. Nevertheless, some of the few studies have directly attributed inclusive leadership to organizational resilience. Inclusive leadership is typified by the openness, availability, and accessibility of the leaders to their followers (Carmeli et al., 2010). It creates a sense of belonging and identification among the employees (Randel et al., 2018). Studies have shown that inclusive leadership helps to boost employee voice, engagement, and creativity (Javed et al., 2019; Shore et al., 2011). Inclusive leaders ensure collaboration and loyalty by minimizing hierarchical obstacles.

2.2 Organizational Resilience

Organizational resilience can be defined as the capacity of an organization to absorb the shock, adapt to new conditions and continue during times of crisis. It includes adaptive capacity, robustness, agility and learning orientation (Boin et al., 2010). Research indicates that organizations that have resilience have good leadership, effective communication, empowerment of employees and mechanisms of learning. Although structural systems and resources are part of the resilience, the behaviors of leadership are important in mobilizing collective efforts in times of uncertainty. Although the body of resilience research has been on the increase, psychological processes that can convert leadership actions to resilience results have not been studied adequately. Adaptive capacity, agility, and learning orientation are also part of organizational resilience (Duchek, 2020). Resilient organizations are able to successfully respond to crisis and continue with operations (Lengnick-Hall et al., 2011). Leadership behavior is strongly related to the results of resilience since it determines collective thinking and coordinated actions (Boin et al., 2010; Vogus and Sutcliffe, 2007).

2.3 Psychological Safety

Edmondson (1999) introduced psychological safety which is a collective perception that the team is safe to take interpersonal risks. Employees would not be afraid to speak up, give feedback, and share original ideas in the psychologically safe settings (Frazier et al., 2017). Learning behavior, sharing of knowledge, team performance, and innovation have been associated with psychological safety. Psychological safety is highly affected by Leadership behaviors.

Leaders that are friendly and inclusive foster trust in them and promote free communication. Psychological safety is even essential in unpredictable settings where organizations need to rely on the flexibility of employees and the ability to solve the issues collectively. Psychological safety is important in promoting the behavior and performance of learning (Edmondson, 1999). The results of meta-analyses support its close connection with engagement, information sharing, and innovation (Frazier et al., 2017). Psychological safety perceptions are very dependent on leadership behaviors (Newman et al., 2017).

2.4 Inclusion and Organizational Resilience Leadership

Inclusive leadership creates a sense of trust, teamwork and sharing of responsibility. These factors are the pillars of organizational resilience. Inclusive leaders thereby improve adaptive capacity and also problem-solving among employees by encouraging participation (Duchek, 2020). Psychological safety is fostered in an inclusive leadership style, where people are encouraged to participate and have limited fear of adverse outcomes (Javed et al., 2019). Psychological safety, on its part, builds upon adaptive capacity and problem-solving togetherness, which reinforces organizational resilience (Hillmann and Guenther, 2021). But, the positive linkage of inclusive leadership and organizational resilience does not fully serve to understand the development of resilience. Inclusive leadership can impact resiliency via a psychological process, which is psychological safety.

2.5 Moderating Position of Psychological Safety

Based on the social exchange theory, employees can in turn give trust, engagement and proactive behaviors to the leaders who exemplify inclusive behaviors. The psychological safety transforms into a relational tool, which helps to open the communication and learning (Javed et al., 2019). The Conservation of Resources Theory states that psychological safety is an emotional and cognitive resource that helps employees to deal with stress and uncertainty, which increases the resilience of an organization. Thus, the research hypothesis in the study is that the use of inclusive leadership and organizational resilience are mediated by psychological safety.

Hypotheses

H1: Inclusive leadership positively influences organizational resilience.
H2: Inclusive leadership positively influences psychological safety.
H3: Psychological safety positively influences organizational resilience.
H4: Psychological safety mediates the relationship between inclusive leadership and organizational resilience.

3. Methodology

3.1 Research Design

This investigation has a cross-sectional and quantitative research design that will investigate the hypothesized relationships of an inclusive leadership, psychological safety, and organizational resilience.

3.3 Sample and Sampling Method

The research was carried out on the employees who worked in organizations that operated in uncertain and dynamic environments. Probability sampling techniques were used to select 220 respondents to make them representative and minimize the sampling bias. Simple random sampling used in order to give an equal chance of participation. To have a wide range of views, the sample size was comprised of the employees in different functional departments and levels.

3.3 Data Collection Instrument

A structured questionnaire composed of measurement scales of a standard used was used to collect data: There are three questions in the Inclusive Leadership Scale: 1. inclusive leadership 2. communication style 3. managerial roles (Carmeli et al., 2010). Psychological Safety Scale (Edmondson, 1999). Organizational Resilience Scale (tested scale).

Everything was measured on a 5-point Likert scale starting with strong disagree (1) to strong agree (5). The questionnaire included demographic questions (age, gender, experience, position) and question items related to the construct.

3.4 Reliability and Validity

Cronbach alpha coefficient was used to determine internal consistency reliability. Construct validity was tested using exploratory factor analysis (EFA). The convergent and discriminant validity were confirmed using confirmatory factor analysis (as needed).

3.5 Data Analysis

The SPSS was used to analyse data. The statistical methods utilized were the following:

- Descriptive statistics (mean, standard deviation).
- Correlation analysis
- Regression analysis

Hierarchical regression or PROCESS macro (Model 4) mediation analysis.

Bootstrapping was used to determine the indirect effects of psychological safety, which tested the mediation effect of psychological safety.

4. Data Analysis and Results

4.1 Preliminary Analysis

The screening of missing values and outliers was done on the data of 220 respondents. No serious problems of missing data were detected. The test was performed by Harman and it was a single-factor test to determine common method bias. The first factor explained 32.4 of the total variance, which is a lower percentage than 50 percent, meaning that common method variance was not a significant issue (Podsakoff et al., 2003). The following tables and correlations show descriptive statistics (hypothetical values on manuscript structure).

Table 1: Descriptive Statistics

Variable	Mean	SD	1	2	3
1. Inclusive Leadership	3.82	0.64	(.91)		
2. Psychological Safety	3.75	0.58	.56**	(.88)	
3. Organizational Resilience	3.88	0.62	.48**	.52**	(.90)

Cronbach's alpha values are shown in parentheses on the diagonal. $p < .01$

Inclusive leadership is positively correlated with psychological safety ($r = .56$, $p < .01$) and organizational resilience ($r = .48$, $p < .01$). Psychological safety is also positively associated with organizational resilience ($r = .52$, $p < .01$). These findings provide preliminary support for the proposed hypotheses.

4.2 Reliability and Validity

Internal consistency reliability was assessed using Cronbach's alpha.

- Inclusive Leadership: $\alpha = 0.91$
- Psychological Safety: $\alpha = 0.88$
- Organizational Resilience: $\alpha = 0.90$

All values exceed the recommended threshold of 0.70 (Nunnally & Bernstein, 1994).

Exploratory factor analysis confirmed construct validity with factor loadings above 0.60 and satisfactory KMO value (0.87), indicating sampling adequacy (Hair et al., 2019).

Table 2: Regression Results: Inclusive Leadership → Organizational Resilience

Predictor	B	SE	β	t	p
Constant	1.42	0.28	—	5.07	.000
Inclusive Leadership	0.64	0.08	.48	8.21	.000

$R^2 = .23$; Adjusted $R^2 = .22$; $F = 67.38$; $p < .001$

Table 3: Regression Results: Inclusive Leadership → Psychological Safety

Predictor	B	SE	β	t	p
Constant	1.31	0.25	—	5.24	.000
Inclusive Leadership	0.67	0.07	.56	10.32	.000

$R^2 = .31$; Adjusted $R^2 = .30$; $F = 106.50$; $p < .001$

Table 4: Regression Results: Inclusive Leadership & Psychological Safety → Organizational Resilience

Predictor	B	SE	β	t	p
Constant	0.98	0.30	—	3.26	.001
Inclusive Leadership	0.36	0.09	.27	3.98	.000
Psychological Safety	0.42	0.10	.34	4.56	.000

$R^2 = .36$; Adjusted $R^2 = .35$; $F = 60.84$; $p < .001$

Mediation (PROCESS Output Summary)
Indirect Effect (IL → PS → OR): Effect = 0.21; Boot SE = 0.04; 95% CI = [0.13, 0.31]
Since CI does not include zero → Mediation Supported (Partial Mediation)
The results of hierarchical regression analysis showed that inclusive leadership was a significant predictor of organizational resilience (=.48, p =.001). Psychological safety was also highly predicted by inclusive leadership (56, p =0.001). In the case of the introduction of the psychological safety component into the model, the influence of inclusive leadership on the organizational resilience was smaller, yet still significant (0.27, p <.001), which indicates the partial mediation. The importance of the indirect effect was confirmed (95% CI [0.13, 0.31]) by bootstrapping results.

4.3 Hypothesis Testing
H1: Inclusion Leadership -Organizational Resilience.
It was indicated that organic leadership was a significant predictor of organizational resilience:
$\beta = 0.48$, $t = 8.21$, $p < .001$, Thus, H1 was supported.
H2: Inclusive Leadership 20 Psychological Safety.
Psychological safety to a great degree was predicted by inclusive leadership:
$\beta = 0.56$, $t = 10.32$, $p < .001$, H2 was supported.
H3: Psychological Safety- Organizational Resilience.
The predictor of organizational resilience is psychological safety:
$\beta = 0.44$, $t = 7.64$, $p < .001$, H3 was supported.

4.4 Mediation Analysis
The PROCESS Macro Model 4 (Hayes, 2018) was used to test mediation because of the 5,000 bootstrap samples.
Results showed:

- Direct effect (Inclusive Leadership → Organizational Resilience): 2 = 0.27, p <.01.
- Indirect effect through Psychological Safety: 95% CI [0.13, 0.31] = 0.21.

The significance level of the mediation effect is high since the confidence interval does not touch zero. This implies partial mediation, which implies that inclusive leadership directly and indirectly affects the organizational resilience through its psychological safety. The results validate that psychological safety is an essential psychological process that transforms inclusive leadership practices into organizational resilience events. These results are aligned with the previous studies that propose that leadership practices have organizational consequences due to employee psychological conditions (Carmeli et al., 2010; Edmondson and Lei, 2014; Lengnick-Hall et al., 2011).

5. Discussion

The current research paper adds to the literature on leadership and resilience by determining that psychological safety is a mediating variable between inclusive leadership and organizational resilience in uncertain settings. First, the fact that inclusive leadership is positively correlated with organizational resilience justifies the opinion that adaptive capacity is facilitated by leadership behaviors with an accent on openness and fairness (Randel et al., 2018). The fact that inclusive leadership is strongly linked to collaboration and collective efficacy, which is essential in crisis times, supports Edmondson (1999) claim that inclusiveness among leaders is a way to build trust and take risks among people. Employees would feel freer to express concerns and present new ideas when they see their leaders as friendly and willing to listen to them.

Third, mediating effect of psychological safety is consistent with the Social Exchange Theory (Blau, 1964) that indicates behaviors of supportive leadership bring about mutual employee engagement and positive behaviors in counterparts. Psychological safety can be described as a relational resource that enhances the process of collectively solving problems. According to a Conservation of Resources (COR) approach (Hobfoll, 1989), psychological safety may be regarded as a precious emotional resource, which helps employees to manage uncertainty, which enhances the organizational resilience. The analysis contributes to the body of research on resilience as it has been driven, by prior research on the subject, to concentrate on the psychological processes, thus providing a micro-based account of resilience building.

6. Implications, Future Directions, and Conclusion

6.1 Implications

The work merges the theory of leadership and the research of resilience via a psychological perspective on the problem. This work contributes to inclusive leadership literature by illustrating how it influences areas beyond employee-level outcomes with resilience at the organization level. This work supports the capability of carrying out research through an empirical perspective on the issue through psychology safety analysis by conducting climate surveys to reduce the fear of making errors and maintaining a normal view toward these errors in the management approach.

6.2 Future Research Directions

In the future, the research can be conducted using longitudinal designs to prove causality. Cross-cultural comparisons could be conducted to determine the contextual differences. The moderating variables (environmental uncertainty, emotional intelligence, or organizational culture) could be undertaken.

6.3 Conclusion

At a time when the uncertainty is rising, leadership is the determining factor in the survival and growth of an organization. As illustrated in the current research, inclusive leadership increases organizational resilience either directly or indirectly via psychological safety. Inclusive leaders develop adaptive capacity that helps organizations to survive disruption because they provide an environment in which employees feel comfortable sharing ideas and taking risks. Therefore, instead of being a team climate variable, psychological safety is a strategic resilience facilitator in uncertain settings.

References

Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What VUCA really means for you. *Harvard Business Review, 92*(1/2), 27.

Blau, P. M. (1964). Exchange and power in social life. Wiley.

Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. Wiley.

Boin, A., Hart, P. 't, Stern, E., & Sundelius, B. (2010). *The politics of crisis management*. Cambridge University Press.

Carmeli, A., Reiter-Palmon, R., & Ziv, E. (2010). Inclusive leadership and employee involvement in creative tasks. *The Leadership Quarterly, 21*(3), 425–435.

Carmeli, A., Reiter-Palmon, R., & Ziv, E. (2010). Inclusive leadership and employee involvement in creative tasks. *The Leadership Quarterly, 21*(3), 425–435.

Duchek, S. (2020). Organizational resilience: A capability-based conceptualization. *Business Research, 13*(1), 215–246.

Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly, 44*(2), 350–383.

Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly, 44*(2), 350–383.

Edmondson, A. C., & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history and future of an interpersonal construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 1*, 23–43.

Edmondson, A. C., & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history and future of an interpersonal construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 1*, 23–43.

Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology, 102*(3), 347–372.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage.

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis* (2nd ed.). Guilford Press.

Hillmann, J., & Guenther, E. (2021). Organizational resilience: A valuable construct for management research? *International Journal of Management Reviews, 23*(1), 7–44.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources theory. *American Psychologist, 44*(3), 513–524.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524.

Javed, B., Khan, A. K., & Quratulain, S. (2019). Inclusive leadership and innovative work behavior. *European Journal of Innovation Management, 22*(3), 402–420.

Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience. *Human Resource Management Review, 21*(3), 243–255.

Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience. *Human Resource Management Review, 21*(3), 243–255.

Newman, A., Donohue, R., & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review. *Human Resource Management Review, 27*(3), 521–535.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research. *Journal of Applied Psychology, 88*(5), 879–903.

Randel, A. E., Galvin, B. M., Shore, L. M., et al. (2018). Inclusive leadership: Realizing positive outcomes through belongingness and being valued for uniqueness. *Human Resource Management Review, 28*(2), 190–203.

Randel, A. E., Galvin, B. M., Shore, L. M., et al. (2018). Inclusive leadership. *Human Resource Management Review, 28*(2), 190–203.

Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., et al. (2011). Inclusion and diversity in work groups. *Journal of Management, 37*(4), 1262–1289.

Vogus, T. J., & Sutcliffe, K. M. (2007). Organizational resilience. *IEEE Systems Journal, 1*(2), 341–351.

STRENGTHENING TOURISM POLICY GOVERNANCE IN INDONESIA: INSTITUTIONAL CAPACITY, SUSTAINABILITY, AND COLLABORATIVE GOVERNANCE

Syed Agung Afandi
Universitas Islam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau, Indonesia

Rizki Erdayani
Universitas Islam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau, Indonesia

Zikri Aidilla Syarli
Universitas Islam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau, Indonesia

Rasmon
Universitas Islam Negeri Sultan Syarif Kasim Riau, Indonesia

ABSTRACT
Tourism has emerged as a strategic pillar of Indonesia's national development agenda. Yet, within a highly decentralized governance system characterized by territorial and institutional diversity, translating national tourism objectives into sustainable local outcomes remains a persistent challenge. This study examines tourism policy governance in Indonesia from a public administration perspective, emphasizing institutional capacity, intergovernmental coordination, and collaborative governance mechanisms. Moving beyond economic interpretations of tourism, the article conceptualizes tourism policy as a cross-sectoral governance domain involving multiple actors and levels of government. Using a qualitative design based on a systematic review of Scopus- and Web of Science-indexed literature, complemented by an analysis of national tourism plans and regulatory frameworks, the study identifies recurring governance patterns and institutional constraints. The findings reveal a normative shift toward sustainable and community-based tourism governance aligned with global discourses. However, implementation gaps persist due to fragmented mandates, weak vertical and horizontal coordination, limited subnational administrative capacity, and the insufficient institutionalization of collaborative governance arrangements. This article contributes to public administration scholarship by providing an integrative governance-based framework for understanding tourism policy performance in decentralized systems. The findings offer policy-relevant insights for strengthening institutional coordination, enhancing subnational capacity, and advancing sustainable tourism governance in Indonesia and other developing countries.
Keywords: Collaborative governance, Indonesia, institutional capacity, sustainability, tourism policy

1. INTRODUCTION
Tourism has emerged as one of the most dynamic and strategically significant sectors within contemporary public policy agendas, particularly in developing and emerging economies (Afandi, Afandi, Erdayani, & Afandi, 2025). Beyond its contribution to economic growth, foreign exchange earnings, and employment creation, tourism increasingly functions as a multidimensional policy instrument that intersects with regional development, cultural preservation, environmental sustainability, and social inclusion. As such, tourism policy is no longer viewed merely as a sectoral economic policy, but rather as a complex domain of public administration that requires effective governance arrangements, institutional coordination, and cross-sectoral integration (Hall & Jenkins, 1995; Peters, 2015).
From a theoretical perspective, tourism policy can be situated within broader governance and public administration debates, particularly those related to multi-level governance, institutional capacity, and collaborative governance. Multi-level governance theory emphasizes the dispersion of authority across multiple territorial levels and policy arenas, highlighting the importance of coordination and policy coherence in decentralized systems (Hooghe & Marks, 2003).

In tourism, this implies that policy outcomes are shaped not only by national strategies but also by interactions among central governments, subnational authorities, and non-state actors (Hall, 2011). Consequently, governance effectiveness depends on institutional arrangements that can manage interdependencies across levels and sectors.

In parallel, the concept of institutional capacity has gained prominence in public administration literature as a key determinant of policy performance in decentralized contexts. Institutional capacity encompasses administrative skills, organizational resources, and coordination mechanisms required to design, implement, and monitor public policies (Wu, Ramesh, & Howlett, 2015). Empirical studies in tourism governance suggest that weak administrative capacity at the local level often undermines the implementation of national tourism policies, leading to fragmented development and limited sustainability outcomes (Dredge & Jenkins, 2011; Hall, 2011).

In the global policy discourse, tourism governance has also undergone a shift from state-centric planning toward collaborative and network-based governance models. Collaborative governance theory highlights the involvement of multiple stakeholders—government agencies, private sector actors, and local communities—in collective decision-making processes (Ansell & Gash, 2008). In the tourism sector, such collaboration is frequently promoted as a means of enhancing legitimacy, policy learning, and sustainability, particularly in destinations characterized by diverse interests and resource constraints (Emerson, Nabatchi, & Balogh, 2012). However, studies caution that collaboration without strong institutional design and accountability mechanisms may result in symbolic participation rather than substantive governance improvements (Peters, 2015).

In Indonesia, tourism occupies a prominent position within national development strategies. Over the past decade, the government has identified tourism as a priority sector for accelerating economic diversification and reducing regional disparities. Policy initiatives such as the development of priority tourism destinations and the promotion of sustainable tourism reflect these ambitions. Yet, the governance context of tourism policy implementation is shaped by Indonesia's decentralized administrative system, established following post-1998 political and administrative reforms.

Decentralization has reconfigured authority and responsibility in tourism administration, granting provincial and local governments significant roles in destination development, licensing, and local tourism management. While decentralization creates opportunities for locally responsive tourism policies, it also introduces governance challenges related to coordination, policy coherence, and capacity disparities (Firman, 2010; Smoke, 2015). Comparative studies on tourism governance in decentralized countries similarly highlight coordination failures, overlapping mandates, and uneven institutional performance as persistent obstacles to sustainable tourism development (Dredge, 2006; Hall, 2011).

Although the literature on tourism in Indonesia has expanded, much of it focuses on destination management, marketing strategies, and community-based tourism initiatives. Relatively limited attention has been paid to tourism as a domain of public administration, particularly regarding how institutional arrangements, intergovernmental relations, and collaborative governance mechanisms shape policy outcomes within a decentralized system. This gap is significant given the increasing complexity of tourism governance and the normative emphasis on sustainability and inclusiveness in global tourism policy discourse.

Against this background, this article analyzes tourism policy governance in Indonesia through an integrative public administration lens. It addresses three interrelated research questions: (1) How is tourism policy governance structured within Indonesia's decentralized system? (2) What governance challenges affect tourism policy implementation at national and subnational levels? and (3) What policy directions can strengthen sustainable and collaborative tourism governance in Indonesia? By doing so, the article contributes to governance and public administration scholarship while offering policy-relevant insights for Indonesia and other decentralized developing countries.

2. MATERIAL AND METHODS

This study adopts a qualitative research design to examine tourism policy governance in Indonesia, drawing on a systematic literature review and policy document analysis. A qualitative approach is particularly appropriate for this research because it seeks to understand complex governance arrangements, institutional interactions, and policy dynamics rather than to measure causal relationships or test statistical hypotheses.

Qualitative research is widely recognized in public administration and policy studies as an effective approach for capturing meanings, institutional processes, and governance practices embedded in specific political and administrative contexts (Creswell & Poth, 2018; Peters, 2015).

The systematic literature review was conducted to identify, synthesize, and critically analyze existing academic research on tourism policy, governance, decentralization, and public administration. Academic articles were selected from peer-reviewed international journals indexed in Scopus and Web of Science to ensure scholarly rigor and relevance. The review focused on studies examining Indonesia as well as comparable developing and decentralized contexts, enabling the analysis to situate Indonesian tourism governance within broader theoretical and empirical debates on multi-level governance and public sector reform (Hall, 2011; Smoke, 2015). Key search terms included combinations of "tourism policy," "tourism governance," "decentralization," "public administration," and "sustainable tourism." Articles were screened based on their relevance to governance issues, theoretical contribution, and methodological transparency, following established principles of systematic qualitative review (Snyder, 2019).

In addition to academic literature, this study analyzed a range of official policy documents to capture the formal institutional and regulatory context of tourism governance in Indonesia. These documents included national tourism development plans, tourism-related laws and regulations, ministerial policy guidelines, and strategic planning documents issued by relevant government agencies. Policy document analysis is a well-established method in public administration research, as it provides insights into policy intentions, governance structures, and formal accountability arrangements that shape implementation processes (Bowen, 2009). The inclusion of policy documents also enables triangulation between academic interpretations and official policy narratives, thereby enhancing the credibility of the analysis.

Data analysis was conducted using a thematic analysis approach. Both academic articles and policy documents were systematically reviewed to identify recurring themes related to governance structures, institutional capacity, intergovernmental coordination, and collaborative mechanisms. Themes were developed iteratively through close reading and constant comparison across sources, allowing patterns, convergences, and divergences to emerge (Braun & Clarke, 2006). This analytical process facilitated the identification of key governance challenges and policy implications relevant to tourism administration in Indonesia.

The qualitative synthesis approach employed in this study emphasizes analytical integration rather than descriptive summary. By combining insights from the academic literature and policy documents, the study develops an interpretive understanding of how tourism policy governance operates within Indonesia's decentralized system. Such an approach is particularly suitable for examining governance arrangements characterized by multiple actors, overlapping responsibilities, and evolving institutional frameworks (Ansell & Gash, 2008; Peters, 2015). Overall, the methodology provides a robust foundation for analyzing tourism policy governance and for generating policy-relevant insights grounded in public administration theory.

Figure 1. Research Design Framework

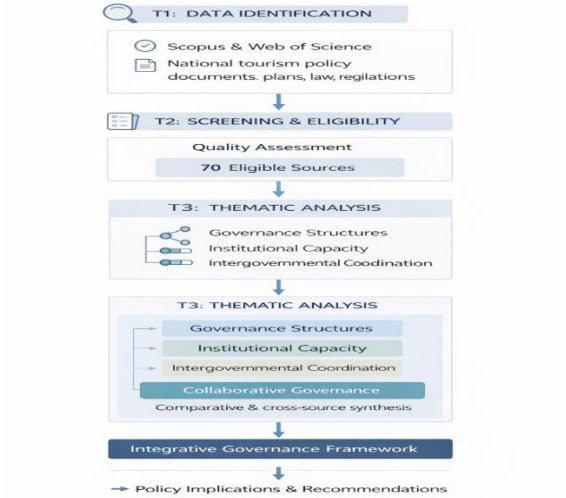

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Institutional Arrangements in Indonesian Tourism Policy

Tourism governance in Indonesia is characterized by complex institutional arrangements involving multiple actors across different levels of government. At the national level, the Ministry of Tourism plays a central role in formulating strategic directions, coordinating national tourism development programs, and representing Indonesia in international tourism forums. This coordinating function reflects the government's recognition of tourism as a strategic sector for economic growth, regional development, and global competitiveness (Hall & Jenkins, 1995). National-level policies typically emphasize destination prioritization, branding, and alignment with broader development agendas.

Within Indonesia's decentralized governance system, subnational governments—provincial and district/city administrations—hold substantial authority over tourism policy implementation. Local governments are responsible for destination management, tourism licensing, local infrastructure provision, and community engagement. This distribution of authority is intended to enhance policy responsiveness and allow tourism development strategies to reflect local socio-cultural and environmental contexts (Smoke, 2015). In practice, decentralization has enabled certain regions to innovate in tourism development, particularly in areas with strong administrative capacity and leadership.

However, the institutional landscape of Indonesian tourism policy is marked by overlapping mandates and fragmented responsibilities. Tourism-related functions are dispersed across multiple ministries and agencies beyond the Ministry of Tourism, including those responsible for transportation, public works, environment, culture, and spatial planning. At the subnational level, similar fragmentation often occurs across sectoral offices. From a public administration perspective, such dispersion increases the risk of policy incoherence, duplication of programs, and inefficiencies in implementation (Peters, 2015).

Intergovernmental coordination represents a persistent challenge within these institutional arrangements. Vertical coordination between central and local governments is often constrained by unclear role delineation and limited mechanisms for aligning national priorities with local planning processes. National tourism strategies may not always be fully integrated into local development plans, resulting in inconsistencies between policy objectives and implementation outcomes (Firman, 2010). Horizontal coordination among local agencies is similarly uneven, particularly in integrating tourism policy with environmental protection, infrastructure development, and land-use regulation.

Institutional capacity further shapes the effectiveness of tourism governance arrangements. Significant disparities exist across regions in terms of administrative expertise, financial resources, and organizational capability. Local governments with limited capacity may struggle to translate national tourism policies into coherent local strategies, leading to ad hoc development and weak regulatory oversight. Public administration literature consistently emphasizes that institutional arrangements alone are insufficient without adequate capacity to support coordination, monitoring, and enforcement (Ansell & Gash, 2008; Smoke, 2015).

Moreover, the institutional arrangements of Indonesian tourism governance increasingly involve non-state actors, including private sector enterprises and community organizations. While such involvement aligns with collaborative governance principles, the institutionalization of stakeholder participation remains uneven. In many cases, participatory mechanisms are consultative rather than decision-oriented, limiting their impact on policy outcomes. This raises important questions about accountability and public value creation within tourism governance networks (Peters, 2015).

Overall, the institutional arrangements governing tourism policy in Indonesia reflect both the opportunities and constraints of decentralized governance. While the multi-level structure allows for locally tailored tourism development, persistent coordination challenges and capacity disparities continue to limit policy effectiveness. Understanding these institutional dynamics is essential for assessing tourism governance performance and for identifying pathways toward more integrated, accountable, and sustainable tourism policy implementation.

3.2. Intergovernmental Coordination and Capacity Constraints

Intergovernmental coordination constitutes one of the most critical governance challenges in the implementation of tourism policy in Indonesia.

Within a decentralized administrative system, effective tourism governance depends on the alignment of policy objectives, planning instruments, and implementation mechanisms across national, provincial, and local levels of government. However, the dispersion of authority and responsibilities among multiple levels and sectors has often resulted in fragmented coordination and inconsistent policy outcomes (Peters, 2015; Smoke, 2015).

Vertical coordination between central and local governments remains uneven. While national tourism policies provide strategic direction and overarching priorities, their translation into subnational planning and implementation is not always coherent. National tourism development plans and destination prioritization initiatives may not be fully integrated into provincial or district development plans, leading to misalignment between policy goals and local execution (Firman, 2010). This disconnect is exacerbated by limited mechanisms for sustained dialogue and feedback between levels of government, which restrict opportunities for adaptive policy learning and adjustment.

Horizontal coordination across sectoral agencies presents an additional layer of complexity. Tourism policy is inherently cross-sectoral, intersecting with transportation, public works, environmental protection, spatial planning, and cultural affairs. At both national and local levels, sectoral silos often persist, with agencies pursuing their respective mandates independently. Such fragmentation undermines integrated destination management and weakens the capacity of governments to address cumulative impacts of tourism development, particularly in environmentally and socially sensitive areas (Hall, 2011).

Institutional capacity constraints significantly shape the effectiveness of intergovernmental coordination. Capacity disparities among local governments are pronounced, reflecting differences in fiscal resources, human capital, technical expertise, and organizational maturity. Local governments with limited administrative capacity may struggle to engage meaningfully in intergovernmental coordination forums, comply with regulatory requirements, or design coherent tourism development strategies. As public administration research consistently demonstrates, decentralization without commensurate capacity-building risks reinforcing governance gaps rather than enhancing policy performance (Smoke, 2015).

Moreover, coordination challenges are closely linked to accountability dynamics within decentralized tourism governance. Shared responsibilities across levels of government can blur lines of accountability, making it difficult to assign responsibility for policy failures or unintended consequences. In the absence of clear performance indicators and monitoring mechanisms, coordination efforts may become procedural rather than substantive, limiting their contribution to improved governance outcomes (Peters, 2015). This is particularly problematic in tourism policy, where short-term economic incentives may overshadow long-term sustainability considerations.

The interaction between coordination and capacity constraints also affects collaborative governance initiatives. While national policies increasingly encourage stakeholder engagement and public–private partnerships in tourism development, local governments often lack the institutional skills required to facilitate inclusive and effective collaboration. Deficits in facilitation, negotiation, and monitoring capabilities can weaken collaborative processes and exacerbate power asymmetries among stakeholders (Ansell & Gash, 2008). Consequently, collaborative governance mechanisms may fail to deliver their intended benefits in the absence of adequate institutional support.

Overall, intergovernmental coordination and capacity constraints represent interconnected challenges that significantly shape tourism policy implementation in Indonesia. Addressing these challenges requires not only clearer role delineation and coordination frameworks but also sustained investment in institutional capacity development at the subnational level. From a public administration perspective, strengthening coordination and capacity is essential for enhancing the coherence, accountability, and sustainability of tourism governance in decentralized contexts.

3.3. Toward Sustainable and Collaborative Tourism Governance

In response to persistent coordination and capacity challenges, Indonesian tourism policy has increasingly adopted the principles of sustainability and collaborative governance as guiding frameworks for reform. Sustainable tourism governance emphasizes the integration of economic development objectives with environmental protection and socio-cultural preservation, while collaborative governance highlights the involvement of multiple stakeholders in policy formulation and

implementation (Hall, 2011). Together, these approaches represent a shift from sectoral and state-centric policy models toward more integrative and participatory governance arrangements.

Collaborative governance has become particularly salient in the tourism sector due to the fragmented and networked nature of tourism systems. Public agencies, private tourism enterprises, local communities, and civil society organizations all play interdependent roles in shaping tourism outcomes. From a public administration perspective, collaborative governance requires governments to act as facilitators and coordinators of multi-actor networks, establishing institutional platforms for dialogue, trust-building, and joint decision-making (Ansell & Gash, 2008). In Indonesia, policy initiatives promoting community-based tourism and public–private partnerships reflect growing recognition of the need for such collaborative arrangements.

However, the effectiveness of collaborative tourism governance depends heavily on institutional design and capacity. While stakeholder participation is increasingly encouraged in policy discourse, participatory mechanisms often remain consultative rather than decision-oriented. This limits their influence on policy outcomes and may undermine stakeholder trust. Public administration research cautions that collaboration without clear rules, shared objectives, and accountability mechanisms risks becoming symbolic rather than substantive (Peters, 2015). In the tourism context, this challenge is particularly pronounced where power asymmetries exist between government actors, private investors, and local communities.

Sustainability considerations further complicate collaborative governance processes. Local governments frequently face pressures to prioritize short-term economic gains from tourism, such as increased revenue and employment, over long-term environmental and social impacts. Collaborative governance can help mediate these tensions by incorporating diverse perspectives and local knowledge into decision-making. However, without clearly defined sustainability benchmarks and monitoring systems, collaborative processes may fail to prevent unsustainable development practices (Hall, 2011).

Institutional capacity remains a critical enabling factor for sustainable and collaborative tourism governance. Effective collaboration requires administrative skills in facilitation, negotiation, and conflict resolution, as well as technical expertise in environmental management and social impact assessment. In decentralized contexts such as Indonesia, capacity constraints at the local level can limit the ability of governments to manage complex stakeholder interactions and to enforce sustainability standards. Capacity-building initiatives and institutional learning mechanisms are therefore essential components of governance reform (Smoke, 2015).

Overall, moving toward sustainable and collaborative tourism governance requires more than the formal adoption of participatory policy frameworks. It demands coherent institutional arrangements, clear accountability structures, and sustained investment in administrative capacity. From a public administration perspective, these conditions are necessary to ensure that collaboration contributes to public value creation and long-term sustainability rather than serving as a procedural formality. Strengthening sustainable and collaborative governance thus represents a critical pathway for improving tourism policy outcomes in Indonesia and other decentralized developing countries.

4. CONCLUSIONS

This study shows that tourism policy governance in Indonesia is shaped by a complex decentralized system involving multiple levels of government, policy sectors, and stakeholders. Although tourism has been positioned as a strategic national development sector, its implementation at the subnational level remains uneven. Decentralization has expanded the authority of local governments in tourism development, yet persistent institutional fragmentation, overlapping mandates, and weak coordination continue to undermine policy coherence and effectiveness.

From a public administration perspective, the findings indicate that formal decentralization alone is insufficient to ensure effective and sustainable tourism governance. Weak vertical coordination between central and local governments and fragmented horizontal coordination across sectoral agencies limit the integration of tourism policy with infrastructure planning, environmental management, and community development. These coordination challenges are further compounded by significant disparities in administrative capacity among subnational governments.

The study also finds that, despite increasing policy emphasis on sustainability and collaborative governance, stakeholder participation remains largely consultative and under-institutionalized. As a result, collaborative governance mechanisms have limited influence on decision-making and long-term sustainability outcomes. Without clear institutional frameworks, accountability mechanisms, and performance indicators, collaboration risks becoming symbolic rather than substantive.

Overall, this article contributes to the public administration literature by offering an integrative analysis of tourism policy governance in a decentralized context. Strengthening intergovernmental coordination, enhancing subnational capacity, and institutionalizing collaborative governance are critical for improving sustainable tourism policy outcomes in Indonesia and other decentralized developing countries.

REFERENCES

Afandi, M., Afandi, S. A., Erdayani, R., & Afandi, N. H. (2025). Sustainable Tourism and Community Participation in Indonesia: Comparative Insights from Bali, Yogyakarta, and Labuan Bajo. Indonesian Tourism Journal, 2(3), 231–246. https://doi.org/https://doi.org/10.69812/itj.v2i3.198

Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory, 18*(4), 543–571. https://doi.org/10.1093/jopart/mum032

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications.

Dredge, D. (2006). Policy networks and the local organisation of tourism. *Tourism Management, 27*(2), 269–280. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2004.10.003

Dredge, D., & Jenkins, J. (2011). *Stories of practice: Tourism policy and planning*. Ashgate Publishing.

Emerson, K., Nabatchi, T., & Balogh, S. (2012). An integrative framework for collaborative governance. *Journal of Public Administration Research and Theory, 22*(1), 1–29. https://doi.org/10.1093/jopart/mur011

Firman, T. (2010). Decentralization reform and local-government proliferation in Indonesia: Towards a fragmentation of regional development. *Review of Urban & Regional Development Studies, 22*(2–3), 143–157. https://doi.org/10.1111/j.1467-940X.2010.00165.x

Hall, C. M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism, 19*(4–5), 437–457. https://doi.org/10.1080/09669582.2011.570346

Hall, C. M., & Jenkins, J. M. (1995). *Tourism and public policy*. Routledge.

Hooghe, L., & Marks, G. (2003). Unraveling the central state, but how? Types of multi-level governance. *American Political Science Review, 97*(2), 233–243. https://doi.org/10.1017/S0003055403000649

Peters, B. G. (2015). *Advanced introduction to public policy*. Edward Elgar Publishing.

Smoke, P. (2015). Rethinking decentralization: Assessing challenges to a popular public sector reform. *Public Administration and Development, 35*(2), 97–112. https://doi.org/10.1002/pad.1703

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 104*, 333–339. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039

Wu, X., Ramesh, M., & Howlett, M. (2015). Policy capacity: A conceptual framework for understanding policy competences and capabilities. *Policy and Society, 34*(3–4), 165–171. https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2015.09.001

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) AS A TOOL FOR COMBATING INSECURITY IN NIGERIA: EXPLORING THE CONNECTION FROM THE LITERATURE

Umar Muhammad ALIYU
Department of Business Education, Shehu Shagari University of Education, Sokoto, Nigeria

Abstract
Insecurity remains one of the most persistent challenges undermining Nigeria's governance, business performance, and individual safety. Addressing this issue requires collaborative efforts among all sectors, especially in areas affected by insurgency, banditry, militancy, kidnapping, and farmer-herder clashes. Corporate Social Responsibility (CSR), which involves businesses voluntarily prioritizing social and stakeholder well-being in their operations, offers a strategic avenue for contributing to national security. This study explores how CSR initiatives can be leveraged to mitigate insecurity in Nigeria. Employing a qualitative approach, data were sourced from academic literature, government and non-governmental organization (NGO) reports, and corporate publications on CSR and security. The data were examined through conceptual and descriptive analysis supported by logical reasoning. Anchored on Corporate Citizenship Theory, the study finds that adopting an inclusive CSR strategy enables businesses to enhance community resilience and security outcomes. The key contributions include the provision of equipment and logistical support to security agencies, capacity-building for community-based security networks, and investment in social infrastructure and youth empowerment programs that reduce unemployment and socio-economic grievances. Overall, the findings underscore CSR as a viable mechanism for advancing societal well-being and fostering a more stable and secure Nigeria.
Keywords: Corporate Social Responsibility, Insecurity, Nigeria, Corporate Citizenship Theory, CSR Expenditure

USE OF INNOVATIVE MATERIALS IN ENDURANCE EQUIPMENT

Yakovishena Maria ALEKSANDROVNA
Student, Kosygin Russian State University (Technologies, Design, Art), Faculty of Design and Digital Modeling of Clothing, Department of Design of Light Industry Products, Moscow, Russia
ORCID: 0009-0005-7088-8505

C.t.s., Associate Professor Kopylova Maria DMITRIEVNA
Kosygin Russian State University (Technologies, Design, Art), Faculty of Design and Digital Modeling of Clothing, Department of Design of Light Industry Products, Moscow, Russia
ORCID: 0000-0003-0394-2119

ABSTRACT
There are a large number of requirements for enduro equipment, which is due to the specific nature of its use and the weather conditions.
Enduro is an extreme category of motor sports that takes place on forest trails, fields, and mountains. Enduro equipment is subject to cyclical friction from branches, falls, temperature changes, and weather conditions.
Human protection is achieved through the use of shock-absorbing inserts, the proper selection of materials, and the technological processing of components.
Innovative materials are combined to achieve breathability, vapor permeability, water resistance, wind resistance, and resistance to abrasion and tearing.
Innovative materials, when combined with proper technological processing, can not only protect a person from mechanical damage and temperature fluctuations, but also extend the service life of the equipment.
Currently, the most common material is the membrane. It has a wide range of applications, depending on its type, density, and characteristics. Oxford and Cordura are also popular materials. They are known for their durability and resistance to high tensile loads.
Seam sealing and reinforcement are essential technological processes for enduro equipment. This allows you to isolate the product connection from moisture and prevent it from spreading at the seams.
The article discusses innovative materials and their technological processing methods that are suitable and used in enduro equipment.
Keywords: enduro, equipment, membrane, Oxford, Cordura, innovative material

INTRODUCTION
Enduro, as an extreme category of motorsport, tests not only the strength of a person's motorcycle and physical fitness, but also challenges their equipment.
This discipline takes place on forest paths, mountainous and hilly ascents and descents. The track often features unpredictable obstacles such as tree roots, fallen trees, branches, etc.
Prolonged off-road ascents and descents, extreme temperatures, mechanical impacts, and constant contact with the environment become routine. In such conditions, ordinary materials are often unable to withstand these conditions. They are replaced by innovative materials that use composite materials, impregnations, special chemical treatments, and technologies developed by experts in materials science, chemical industry, and other fields.
The use of outdated materials not only limits human ergonomics but also poses a direct risk to human safety.
Heavy and bulky ammunition and multi-layered clothing are being replaced by lightweight, innovative shock-absorbing inserts and membrane materials.
With the help of innovative materials, the equipment provides:
- maximum level of protection;
- thermoregulation and comfort;
- lightness and freedom of movement.

Thus, equipment using innovative materials has now become a necessity for maintaining health in any category of motorsport.

MATERIALS AND METHOD

Enduro equipment uses a large number of innovative materials with various properties and impregnations.

The following criteria are applied to the materials used in the production of enduro equipment: wind protection, water repellent properties, dirt repellent properties, vapor permeability, abrasion resistance, and tear resistance.

Currently, there is no material that can meet all of these requirements, so combinations of multiple materials are used in the products.

The leader in the market in terms of wind protection, moisture-repellent, dirt-repellent properties and vapor permeability is currently a membrane material.

Most of this kind of materials are impregnated with special water-repellent substances Water Repellent (WR). However, during operation in aggressive natural conditions and with repeated washings, this advantage is lost [1].

Cyclic mechanical loads that affect the material reduce the above-mentioned properties. These include repeated washing, multiple cycles of bending, and sudden temperature changes [2].

Monolithic (porous) membrane materials evaporate water vapor through diffusion due to the pressure difference between the outside and the inside. Their advantage is their resistance to high temperatures and the lack of need for specialized care.

Porous membranes can retain large water molecules on the outside of the material while allowing smaller water vapor molecules to escape from the underlayer. If there is contamination and mechanical damage to the surface layer, the vapor permeability decreases. This material requires special care.

Combined membranes combine all the positive qualities. The material is initially covered with a porous membrane, and then with a non-porous membrane. This increases the durability of the product while reducing the vapor permeability [3].

Suitable materials for designing enduro equipment include:

Dermizax- a high-tech material from a Japanese manufacturer. It is water-resistant and resistant to dirt (Fig.1) and is used in premium-segment equipment for motorsport and outdoor activities. Water-resistant properties are maintained during crumpling and tension of the fabric. The membrane allows for the production of semi-fitting products without compromising their ergonomic properties.

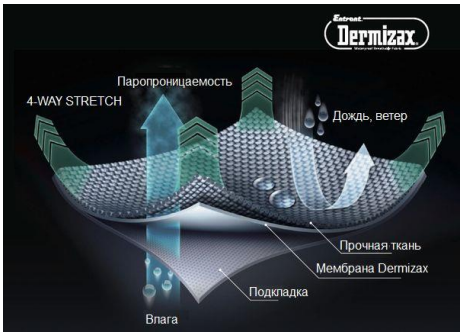

Figure 1. Dermizax membrane material [4]

Diaplex is an elastic, non-porous, two-layer membrane with thermoregulation and shape-memory properties, as well as wind protection and good vapor permeability. The material reacts to changes in temperature and humidity.

- When the temperature and humidity increase, the polymer structure expands, increasing the pore size, which allows for rapid vapor and heat dissipation.
- When the temperature decreases, the pore size decreases, blocking the penetration of cold air.

GORE-TEX is a bi-structured microporous material (Fig. 2) that undergoes thermal treatment. All seams of products with Gore-Tex membrane are isothermal processed to ensure water-repellent

properties. The material withstands hours of heavy rain, drains moisture well during active movement and provides full wind protection [5].

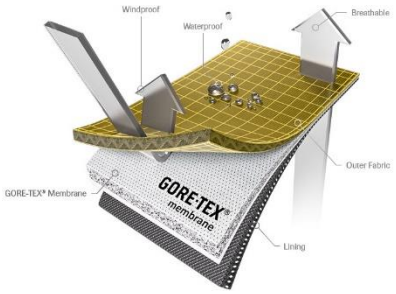

Figure 2. GORE-TEX membrane material

Windbloc- membrane (Fig.3), provides the material with waterproof and wind-resistant properties. Used as an impregnation for fleece. The material is well-draining, protects from snow and splashes, but not from rain, light enough and does not restrict movement [6].

Figure 3. Windbloc membrane material [6]

Heavy materials are used as reinforced inserts in enduro equipment, which must meet the following physical and mechanical requirements: resistance to abrasion, resistance to contamination, durability, and resistance to short-term exposure to fire.
Materials that meet these requirements include Oxford, Cordura, and Cordon Mix [7].
The numerical values of each material sample after testing are presented in Table 1.

Table 1. Physical and mechanical properties of materials [8]

Property		Oxford	Cordura	Cordon Mix
Composition		Nylon, polyester	Polyamide	Polyamide, polyester
Abrasion resistance, cycle		9000	150000	45000
Resistance to tensile loads, N	Based on	784-1568	2940-4410	1764–2450
	By duck	441-1176	2450-3920	1176–1960
Water resistance, mm H2O		1000-3000	4500-10000	3000-5000
Elasticity, %		20-25	10-15	15-20
Weight, g/m2		150-260	330-600	200-300

As a result of the analysis, innovative materials used for outdoor clothing and suitable for enduro equipment have been reviewed. When selecting a material package, it is necessary to establish physical and mechanical requirements and use them to select materials.
Membrane materials are suitable as the main material for equipment due to their properties. They can protect against changing weather conditions, moisture, and dirt, as well as remove excess moisture and maintain thermoregulation in the undergarment space.
Heavy materials are used as inserts in enduro gear, which can withstand repeated tearing and cyclic abrasion during riding and falls from the motorcycle.

Removable shock-absorbing memory-effect polyurethane pads are used as innovative materials in the field of protective elements. They act as an alternative to the turtle's protective element system, allowing you to adjust the level of protection yourself. They comply with the European safety standard (CE).
These pads are capable of absorbing kinetic energy during impact.
Depending on the requirements for protective elements and the level of protection, different shock-absorbing pads are selected.
The most common levels are level 1 and level 2.
- level 1 can withstand up to 18 kN. This protection can withstand low speed falls;
- level 2- can withstand no more than 9 kN. This protection can absorb the energy of a high-speed fall.
The use of integrated protective elements not only reduces the number of layers of clothing but also improves ergonomics. The equipment allows you to complete difficult routes over a long period of time.

CONCLUSION

Innovative materials suitable for designing enduro equipment have been analyzed. These include membrane materials with the following properties: water resistance, breathability, and wind insulation, as well as heavy materials such as Cordura and Oxford, which are used as additional inserts in areas prone to constant friction and tear. The use of these materials allows for the creation of equipment that provides good thermoregulation and maximum comfort while riding a motorcycle, as well as extending the lifespan of the products during extreme rides.
Innovative materials in the field of protective elements have become shock-absorbing inserts with memory effect. Depending on the extreme nature of the ride, the type of track, and the potential for damage, shock-absorbing inserts with different levels of protection are selected. In enduro equipment, it is necessary to use protective elements of the level. These shock-absorbing inserts can provide the necessary protection during a fall, without losing the ergonomic characteristics of the equipment itself.

REFERENCES

Adventurica. Electronic resource URL: https://adventurica.ru/a/64-klassifikaciya-i-opisanie-materialov-polartec/ (accessed on 04.12.2025)

Bakirova, N. A. Research and Selection of Materials for the Outer Cover of a Body Armor / N. A. Bakirova, Ch. T. Kochkorbaeva, and N. S. Abdykalykova // Bulletin of Science and Practice. – 2025. – Vol. 11, No. 7. – Pp. 151–158. – DOI 10.33619/2414–2948/116/19. – EDN HYPIIV.

Dermizax. Electronic resource URL: https://forma-odezhda.com/encyclopedia/o_dermizax/ (date of access 04.12.2025)

Klimova N. A., Nemkina A. G. Innovative Materials for Thermal Protection Clothing // Modern Engineering Problems in the Production of Consumer Goods. Collection of Papers from the International Scientific and Technical Symposium and the International Kosygin Forum, 2019. – Pp. 9–14.

Kychakova, O. L. Features of Special Clothing Design / O. L. Kychakova, K. S. Tastemirova // Urban Environment Safety: Proceedings of the Interregional (with International Participation) Scientific and Practical Conference, Omsk, November 18–20, 2015. – Omsk: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Professional Education Omsk State Institute of Service, 2016. – Pp. 393–396. – EDN YFXVOH.

Modern fabrics with a membrane coating / I. Sh. Abdullin, R. G. Ibragimov, O. V. Zaitseva [et al.] // Bulletin of Kazan Technological University. – 2014. – Vol. 17, No. 12. – Pp. 37–41. – EDN SMLAZX.

Parvitskaya D. T. Study of the Mechanical Properties of Membrane-Coated Fabrics after Exposure to Low Temperatures // Science and Education Today. 2019. No. 6–1 (41). Pp. 19…22.

Skorokhodova D.I., Roldugina A.E. Analysis of Problems in the Production of Membrane Fabrics // Bulletin of the Magistracy. 2018, No. 8 (83) – Pp.9-11.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN TRACK AND FIELD ATHLETES AND WEIGHTLIFTERS

Arnas ŠIDIŠKIS
Lithuanian Sports University, Department of Physical and Social Education, LİTHUANİA

Prof. Dr. Romualdas MALİNAUSKAS
Lithuanian Sports University, Department of Physical and Social Education, LİTHUANİA

ABSTRACT
It is increasingly emphasized that when training athletes, it is not enough to focus solely on technical or tactical skills, physical preparation, or improving movements, because athletic performance is determined not only by physical ability but also by the athlete's mental resources. Strengthening psychological resilience is becoming as important a part of training as developing technique or physical endurance. Therefore, this study pays particular attention to the characteristics of psychological resilience, as they often become the "invisible" but most important factor in sporting success. Scientific literature most often examines the psychological parameters of athletes in team sports, leaving unanswered the question of how the psychological resilience parameters of track and field athletes differ from those of weightlifters. The aim of this study is to reveal the comparative characteristics of psychological resilience in track and field athletes and weightlifters. The Psychological Resilience Assessment Scale (SPP-18) was selected for the study, which allows the scores of four comparative characteristics to be determined, namely: Optimistic attitude and energy; Perseverance and determination in action; Sense of humor and openness to new experiences; and Personal competence and tolerance of negative effects. Fifty-two track and field athletes and 49 weightlifters were studied: When examining their psychological resilience, it was noted that track and field athletes, compared to weightlifters, scored statistically significantly higher on the following characteristics: Optimistic attitude and energy ($p < 0.05$) and Sense of humor and openness to new experiences ($p < 0.05$). The comparative data obtained suggest that track and field athletes have some more favorable psychological resilience characteristics that help them adapt more effectively to the demands of sports, which may give them an advantage in achieving long-term athletic performance.
Keywords: Psychological Resilience, Comparative Characteristics, Athletes.

IMPACT OF PHYSICAL ACTIVITY ON CHILDREN WHO PRACTICE GYMNASTICS.

Benjamin NAKU
Department of Physical Education and Sports, Faculty of Educational Sciences, University "L. Gurakuqi", Shkoder in Albania

Migena PLASA
Department of Sports Performance, Scientific Research Institute of Sports, University of Sports of Tirana, Albania

ABSTRACT
The study aims to evaluate the effects of one hour per week for 14 weeks of physical activity training in gymnastics on several variables in children from the city of Shkodra, Albania, aged 5-10 years. Gymnastics training can be beneficial in improving certain aspects of a child's physical function over a short period of time. Methods: A total of 13 children in gymnastics were measured before and after 14 weeks. Results: The results of the change before and after the intervention showed that there were beneficial effects for the 30-s sit-up test for abdominal strength (increase of 14%), the sit-up and extension test for flexibility of the waist and thigh muscles (increase of 5.1%), the speed test and the vertical jump test for lower limb strength (increase of 3.9%). Conclusion: Fourteen weeks of gymnastic training had a beneficial effect on flexibility, coordination, and lower body strength in boys aged 5-10 years. Gymnastics training may be a useful tool for improving several aspects of physical function in children over a 14 week period. The normative range tables produced should be useful for practitioners conducting similar physical function tests in children aged 5-10 years in the future.
Keywords: Children, Physical, Activity, Gymnastics.

INTRODUCTION
Understanding the benefits of participating in gymnastics training would provide important information for this field. Physical fitness in children and adolescents has also been associated with positive health outcomes in adults (Kvaavik, Klepp, Tell, Meyer, & Batty, 2009). Furthermore, motor skills can be used to identify talent to predict athletic success in children (Grice, 2003). Establishing normative ranges for these physical function tests in children will be valuable to practitioners conducting similar physical function tests in the future, both for identifying talents and for early identification of children in need of improvement. Encouraging motor skill development and fitness in young children is likely to have significant benefits on health outcomes and potentially on subsequent athletic success in children. Physical fitness, physical activity behaviour, and motor skill development are important components of physical education curricula and are potential indicators of children's health (Lloyd, Colley, & Tremblay, 2010). Previous research has demonstrated the positive effects of a four-week after-school program that addresses motor skills and fitness in young children (Matvienko & Iradge, 2009). The purpose of this study was to evaluate the effects of one hour per week for 14 weeks of basic movement skills training in gymnastics on several components of physical function in children.

MATERIALS AND METHOD
A total of 13 children aged 5-10 years (8.3 ±1.3 years; 1.34 ±0.4 m; 41.9 ±2.9 kg) enrolled in the sport of general gymnastics. The children participated in one hour per week of general gymnastics training that included activities based on basic movement skills. The program focused on the development of 3 main movement patterns: landing, statics, jumping. Data were collected during the sessions, before and after the 14-week gymnastics training program. Body mass and height were measured, along with physical function variables of sprint speed (20 m), balance (stork balance test) (Johnson & Nelson, 1979).
The procedure was explained to all children practicing the sport of gymnastics who agreed to participate in the study, and all participants and their parents/coaches signed a written informed consent, in accordance with the ethical standards of the Declaration of Helsinki.

These tests were chosen because they have been clearly defined and validated in other studies (Beurden et al., 2003; Espana-Romero et al., 2010; Fjortoft, 2000), are easy to administer and time-efficient, and they cover a range of skill components. Performance changes for each test were calculated and expressed as percentages, with 90% confidence limits (90% CL) to indicate the possible range of the true value. Means and standard deviations from baseline testing were used to define performance categories.

Table 1: Categories and definitions of performance based on mean and standard deviations.

Category	Definition
Excellent	More than three standard deviations above mean performance.
Good	Between two and three standard deviations above mean performance.
Above average	Between one and two standard deviations above mean performance.
Average	Within one standard deviation of mean performance.
Below average	Between one and two standard deviations below mean performance.
Poor	Between two and three standard deviations below mean performance.
Very poor	More than three standard deviations below mean performance.

RESULTS AND DISCUSSION

Normative ranges for each component of physical function were calculated based on data from children who participated in the first testing session (see Tables 2). Change scores (expressed as percentages with 90% CL) were calculated for children who completed the testing before and after the intervention.

Table 2: Categories of performance on each physical function test for children aged 4-6 years.

	20-m sprint	30 s sit- up	Stork test	Sit and reach	Vertical jump
Children (n=13)	**5.42 ±0.41**	**9.3 ±4.4**	**1.99 ±1.51**	**24.5 ±3.2**	**20.2 ±3.9**
very poor	> 7.04	0*	< 0.50*	< 15.5	< 4.4
poor	6.55 - 7.04	1 - 2*	0.50 - 0.92*	15.5 - 19.5	4.4 - 9.2
below average	6.04 - 6.54	3 - 4*	0.93 - 1.35	20.0 - 24.5	9.3 - 14.2
average	5.02 - 6.03	May-14	1.36 - 3.15	25.0 - 34.5	14.3 - 24.1
above average	4.51 - 5.01	15 – 19	3.16 - 6.37	35.0 - 39.0	24.2 - 29.1
good	4.00- 4.50	20 – 24	6.38 - 8.54	39.5 - 43.5	29.2 - 34.0
excellent	< 4.00	> 24	> 8.54	> 43.5	> 34.0
Children (n=13)	**5.69 ±0.57**	**9.7 ±4.6**	**2.09 ±1.25**	**31.1 ±4.2**	**18.6 ±5.5**
very poor	> 7.41	0*	< 0.96	< 18.5	< 2.1
poor	6.85-7.41	1 - 2*	0.96 - 1.00	18.5 - 22.0	2.1 - 7.5
below average	6.27-6.84	3 - 4*	1.01 - 1.31	22.5 - 26.5	7.6 - 13.0
average	5.12-6.26	May-14	1.32 - 3.31	27.0 - 35.5	13.1 - 24.1
above average	4.55-5.11	15 – 19	3.32 - 5.41	36.0 - 39.5	24.2 - 29.6
good	3.97-4.54	20 - 23	5.42 - 5.71	40.0 - 43.5	29.7 - 35.1
excellent	< 3.97	> 23	> 5.71	> 43.5	> 35.1

*These ranges were selected by the authors, as they could not be defined by the data.

CONCLUSION

Gymnastics training may be a useful tool for improving several aspects of physical function in children over a nine-week period. The normative range tables produced should be useful to practitioners conducting similar physical function tests in 6-8-year- old children in the future. Ten weeks of gymnastics training had a beneficial effect on flexibility, coordination, and lower body strength in 6-8 -year- old boys.

REFERENCES

Adam, C., Klissouras, V., Ravazzolo, M., Renson, R., & Tuxworth, W. (1988). Eurofit: European Test of Physical Fitness Council of Europe. Committee for the Development of Sport Rome.

Beurden, E., Barnett, L., Zask, A., Dietrich, U., Brooks, L., Beard, J., Beurden, E., Barnett, L., Zask, A., Dietrich, U., Brooks, L., & Beard, J. (2003). Can we skill and activate children through primary school physical education lessons? "move it groove it"—a collaborative health promotion intervention. *Preventive Medicine*, *36*(4), 493–501. https://doi.org/10.1016/s0091-7435(02)00044-0

España-Romero, V., Artero, E. G., Jimenez-Pavón, D., Cuenca-Garcia, M., Ortega, F. B., Castro-Piñero, J., Sjöstrom, M., Castillo-Garzon, M. J., Ruiz, J. R., España-Romero, V., Artero, E. G., Jimenez-Pavón, D., Cuenca-Garcia, M., Ortega, F. B., Castro-Piñero, J., Sjöstrom, M., Castillo-Garzon, M. J., & Ruiz, J. R. (2010). Assessing Health-Related Fitness Tests in the school setting: Reliability, Feasibility and Safety; the ALPHA Study. *International Journal of Sports Medicine*, *31*(07), 490–497. https://doi.org/10.1055/s-0030-1251990

Fjørtoft, I. (2000). Motor Fitness in Pre-Primary School Children: The EUROFIT Motor Fitness Test explored on 5–7-Year-Old children. *Pediatric Exercise Science*, *12*(4), 424–436. https://doi.org/10.1123/pes.12.4.424

Johnson, B. L., & Nelson, J. K. (1979). *Practical measurements for evaluation in physical Education.* https://eric.ed.gov/?id=ED048380

Kvaavik, E., Klepp, K., Tell, G. S., Meyer, H. E., & Batty, G. D. (2008). Physical fitness and physical activity at age 13 years as predictors of cardiovascular disease Risk factors at ages 15, 25, 33, and 40 years: Extended follow-up of the Oslo Youth Study. *PEDIATRICS*, *123*(1), e80–e86. https://doi.org/10.1542/peds.2008-1118

Lloyd, M., Colley, R. C., & Tremblay, M. S. (2010). Advancing the debate on 'Fitness testing' for children: Perhaps we're riding the wrong animal. *Pediatric Exercise Science*, *22*(2), 176–182. https://doi.org/10.1123/pes.22.2.176

Matvienko, O., Ahrabi-Fard, I., Matvienko, O., & Ahrabi-Fard, I. (2010). The effects of a 4-Week After-School program on motor skills and fitness of kindergarten and First-Grade students. *American Journal of Health Promotion*, *24*(5), 299–303. https://doi.org/10.4278/ajhp.08050146

Susanto, E., Indonesia,. Bayok, M., Indonesia,., Satriawan, R., Indonesia. N. T., Festiawan, R., Indonesia,. Kurniawan, D. D., Indonesia., Putra, F., Indonesia, G. S. S. U. O. Y. S., Susanto, E., Bayok, M., Satriawan, R., Festiawan, R., Kurniawan, D. D., & Putra, F. (2023). Talent Identification Predicting in Athletics: a case study in Indonesia. *Annals of Applied Sport Science*, *11*(1), 0. https://doi.org/10.52547/aassjournal.1102

EVALUATION OF SOIL EROSION SENSITIVITY IN NANIJA BOLONG SUB-WATERSHEDS USING A COMPOSITE FACTORIAL APPROACH BASED ON MORPHOMETRY AND GIS

Dr. Adayı Modou NDIAYE
Department of Geography, Faculty of Sciences and Technologies, Assane Seck University of Ziguinchor, Geomatics and Environment Laboratory, Ziguinchor, Senegal

Prof. Dr. Cheikh FAYE
Department of Geography, Faculty of Sciences and Technologies, Assane Seck University of Ziguinchor, Ziguinchor, Senegal

Abstract
Watershed prioritization is essential in natural resource management at the sub-basin (SB) level. The Nanija Bolong watershed is located on the border of the Tambacounda and Kaffrine regions. Structured around its main branch, the Nanija Bolong is a 208 km long river that drains a watershed of 3,700 km² and extends between latitudes 14°08'35"N and 13°50'45"N and longitudes 14°09'40"W and 14°56'21"W. Using a 30-m resolution Digital Elevation Model (DEM) provided by the Advanced Spaceborne Thermal Emission and Reflection Radiometer and obtained from the United States Geological Survey (USGS), this study identified 16 sedimentary basins (SB1-16) exhibiting drainage networks ranging from dendritic to subdendritic. The SBs were assessed for their susceptibility to erosion using a GIS analysis based on a morphometric approach employing the composite factor (CF). A total of 15 linear, areal, and altimetric morphometric features were identified and analyzed. The SBs were ranked for each morphometric parameter according to their contribution to erodibility. A rank of 1 indicates the SB with the highest susceptibility to erosion for that parameter, while a rank of 16 indicates the lowest. These rankings were added together to calculate the FC, which indicates the combined influence of these characteristics on the susceptibility to erosion of the SB (à lower FC corresponds to greater susceptibility to erosion). The SBs were then divided into four groups based on their susceptibility to erosion according to the calculated FC : very high, high, moderate, and low. SB12, SB10, SB14, SB7, and SB15 had the lowest FCs (4.08, 4.12, 4.21, 4.23, and 4.51, respectively) and are therefore extremely vulnerable to erosion. Conversely, SB8, SB16, SB1, SB2, SB3, and SB4 had the highest FCs (11.4, 7.63, 7.38, 6.71, 6.14, and 6.12, respectively) and are the least vulnerable to erosion. High-priority watersheds (WHs) are characterized by the presence of third-order streams, a stream length ratio between 0.97 and 3.36, a very high basin relief of 58 to 65, the highest relief ratio (0.001-0.040), a low shape factor (0.18-4.45), and a compactness factor of 1.24-1.67. This study demonstrates that the main morphometric features influencing soil erosion are basin shape and relief parameters, such as basin relief and the relief ratio. It illustrates that the composite factor approach to determining the susceptibility of WHs to soil erosion is extremely valuable for planners and decision-makers engaged in soil conservation efforts at the WH scale.

Keywords : Morphometrics • Composite factor • Soil erosion susceptibility • Watershed prioritization • Nanija Bolong watershed

FROM PERCEPTION TO PERFORMANCE: BRIDGING USER EXPERIENCE AND BIM ANALYTICS FOR THERMALLY RESILIENT MIDRISE BUILDING IN LAHORE

Ar. Taaha Zulfiqar ALI
M.Arch Student & Practicing Architect, Lahore

Ar. Dr. Omer Shujat BHATTI
Associate Professor & CoD, School of Architecture & Planning, University of Management & Technology, Lahore

Ar. Seemin ASLAM
Assistant Professor, School of Architecture & Planning, University of Management & Technology, Lahore

Abstract
In urban centers across the globe, thermal comfort has become a major architectural and environmental issue in fast changing urban centers and in climatic-stressed cities, such as Lahore, Pakistan. This paper is a thorough investigation of thermal comfort on a mid-rise residential building, located in Lahore and a combination of occupant-based surveys and BIM-based thermal simulations. The results indicated that the overheating in summer is the most prevalent and the most serious comfort problem and the cooling energy is almost 55-60% of the annual consumption. Notably, the dissatisfaction is not age-specific, gender-specific, or floor-level-specific, which proves that the lack of comfort does not have any behavioral nature, but is firmly entrenched in the practices of climate-insensitive design. The aspect of orientation turned out to be a determining factor: west-facing apartments showed excessive afternoon heat gains, which are up to 67-78 % of the total solar load, than east-facing apartments. It was also found to have a strong vertical thermal gradient whereby higher amounts of heat accumulated on the upper floors and lower floors had issues to do with ventilation and humidity. The research also revealed a vital discrepancy between the self-perception solutions and the strategy aimed at performance optimization, and it is therefore essential to interfere with professional mediation with the help of simulation analysis. The study concluded that thermal discomfort in Lahore mid-rise buildings i.e. apartments mainly, is systemic in nature because of the severity of the climate, poor management of the facade, ineffective passive integration, and absence of vertical zoning measures. With the support of the argument about the complementary power of post-occupancy assessment and BIM simulation, the study promotes the idea of early-stage modeling of the environment, facade orientation in response to climate, vertically differentiated thermal design, and more humidity-responsive design.
Keywords: Thermal comfort, Midrise Building, BIM, Post Occupancy Evaluation, Lahore city.

THE EVOLUTION OF LOVE METAPHORS IN ENGLISH-LANGUAGE POP SONG LYRICS

Sr. Lect. Irina LYUBANETS
Republic of Belarus
ORCID: 0000-0002-8104-9003

Sr. Lect. Irina KOPYTICH
Republic of Belarus
ORCID: 0000-0003-3899-5149

Std. Renat KERIMOV
Baranovichi State University, Republic of Belarus

ABSTRACT
The evolution of love metaphors in English-language pop song lyrics from the 1980s to the present day is the topic of this work. The study **aims** to analyze how the language used to describe love in popular music has changed under the influence of cultural, social, and linguistic processes. The study focuses on the lyrics of English-language pop songs from different eras, and the subject matter focuses on metaphorical ways of representing love, relationships, and emotional experience.
The authors try to comprehensively examine the evolution of love metaphors and identify how changes in public consciousness are reflected in the lyrics of pop songs. The study analyzes cultural shifts related to ideas about gender roles, intimacy, individualism, technology, and mental health.
The study draws on a corpus of song lyrics selected from reputable music charts and organized by decade. During the analysis, metaphors are identified, classified by conceptual domain, and examined both quantitatively and qualitatively. This allows us to trace the dynamics of dominant images and identify disappearing and emerging models of understanding love.
Particular attention is paid to comparing different historical periods: from the classical romanticized imagery of the mid-20th century to the dramatic and existential metaphors of the 1980s, the glossy and consumerist imagery of the 1990s and 2000s, and finally to the contemporary realistic, technologically advanced, and reflective models of the 2010s and 2020s.
The results of the study demonstrate that the evolution of love metaphors in pop songs reflects a shift in cultural paradigms: from idealized dependence to an acknowledgement of the complexity of relationships, personal boundaries, and self-sufficiency. Pop music is viewed as a significant cultural text, documenting the transformation of notions of love in the mass consciousness and emphasizing the growing role of individual experience. The study thus demonstrates that the analysis of song metaphors allows for a deeper understanding not only of the development of the language of popular music, but also of the general trends of sociocultural change in Western society, shaping new ways of experiencing, understanding, and articulating love in the modern era, where subjectivity, awareness, emotional honesty, and the individual's right to their own voice are valued in romantic discourse, culture, art, and everyday communication between people, partners, generations, and social groups in constant dialogue with musical lyrics, emotions, memory, identity, and time.
Key words: love metaphors, pop songs, romantic discourse, song lyrics, articulating love.

INTRODUCTION
English-language popular music has long served as a barometer of public sentiment, particularly regarding romantic relationships and ideas about love. Metaphor is a powerful linguistic device for musicians to write love songs. Through love songs, metaphor is understood and studied more interestingly and effectively. Metaphor can be considered to function as a kind of 'flower of life' in a given language. It is evident that the presence of vibrant floral imagery serves to enhance the aesthetic appeal of life, while the utilisation of metaphorical language in communication serves to imbue language with a heightened sense of poetic depth and significance. It is imperative to comprehend the significance of metaphor in order to achieve a comprehensive understanding.

The utilisation of figurative language in both literature and daily life. Metaphor is employed to articulate that which the author is unable to adequately represent in a literal style. It is evident that they have the capacity to expand upon or introduce a novel perspective to a subject with which the audience is already familiar, or to a subject that has been excessively utilised. The incorporation of metaphors has been demonstrated to enhance the interest and depth of written communication. The employment of metaphor has been demonstrated to facilitate the creation of more precise and lucid visual representations of the author's intended message.

From the 1980s to the present (2020s), the metaphors used to describe love in Billboard Hot 100 hits and similar charts have undergone a significant transformation. Whereas dramatic, idealized, and often tragic images once predominated, today love is presented as more realistic, ironic, psychologically complex, and closely connected to digital reality. This study aims to analyze this evolution through a linguistic and cultural lens, drawing on a corpus of song lyrics and comparing it with other sources.

The **aims** of the study is to analyze how the language used to describe love in popular songs lyrics has changed under the influence of cultural, social, and linguistic processes. The study focuses on the lyrics of English-language pop songs from different periods of time, and the subject matter focuses on metaphorical ways of representing love, relationships, and emotional experience.

MATERIALS AND METHODS

The methodological basis of the study involves the creation of a representative corpus of approximately 120–130 lyrics from chart-topping songs from the specified period.

The material is divided into three key time periods: the 1980s (the era of rock and soul ballads), the 1990s–2000s (the era of glamour and commercial pop), and the 2010s–2020s (contemporary pop music with elements of indie and alternative music).

For each period, a complete sample of metaphorical expressions related to the concept of LOVE, its object, emotions, and relationship dynamics was collected. Metaphors were classified by conceptual domains in the spirit of Lakoff and Johnson's theory: love as war, fire/flame, journey, illness/intoxication, product/object, plant, technology, space, etc. The relative frequency of each type was calculated (as a percentage of the total number of love metaphors in the sample). Qualitative analysis took into account emotional tone, gender connotations, sociocultural context, and intertextual parallels.

RESULTS AND DISCUSSION

It is clear that language is a tool for expressing human thought. It reflects the way people think and perceive the world around them. Each language has its own symbols, which are usually expressed through the words, whose meaning depends on what we do with our language, rather than on what is hidden in someone's mind. Hogan (2010) has shown a close relationship between the meaning of a word and its semantic value. A language with diverse meanings is constantly changing, starting from the forms of words and ending with their meanings, where people could remove, add, and transmit the meaning of words according to the context and intentions of the authors.

The use of metaphor significantly changes both cognitive activity and linguistic style, enriching content and enhancing it. The emotionality of writers is also enhanced. This semantic shift in metaphor usage contributes to the evolution of language in literature and communication.

Metaphor is also a useful linguistic technique for musicians who want to write impressive songs. Love songs provide an interesting and effective way to understand and study metaphor. Love is a beautiful song of life, and people often create unique words to convey their messages of love to each other. With the power of metaphor, love takes flight. Consequently, love metaphors in songs enhance the cognitive and linguistic value of love, enabling it to more easily reach the depths of readers' hearts.

The stylistic definition of a metaphor is approached as a particular stylistic device of a specific language variety that is relatively individual, such as the metaphors of politics, economy, and music. Each stylistic metaphorical image is associated with a different value in each field.

From a cognitive perspective, metaphor is a highly effective tool for transference of meaning, as it reflects the conceptual framework through which we interpret the world. It is almost impossible to understand a thing without grouping it with other category members that share the same properties.

This process enables the acquisition of diverse concepts, thereby contributing to the development of our understanding of a given genre. Metaphors are the means by which these requirements are met. Frequently, metaphorical expressions are regarded as mere stylistic devices; however, they in fact represent the manner in which human thinking and reasoning occurs. It has been observed that individuals frequently conceptualise emotions, with love being a prominent example, in a metaphorical manner. This tendency can be attributed to the pervasive nature of both emotions and metaphors in everyday life.

In the 1980s, love metaphors were characterized by high emotional intensity and drama. Images of uncontrollable forces, struggle, and physical pain predominated: "a flame that won't die out," "a wall," "an ocean of tears," "lost in the night," "fighting for love," "a heart broken into pieces." Classic examples include Whitney Houston's "I Will Always Love You" (love as an eternal but painful flame and a forced farewell), Aerosmith's "I Don't Want to Miss a Thing" (love as a desperate attempt to hold on to an elusive moment), and Bon Jovi's "Always" (love as an eternal battle). The frequency of metaphors such as "love as fire/flame" reaches 24–27%, "love as war/struggle" – 17–21%, and "love as a natural disaster (storm, ocean)" – around 15%. The tone is predominantly tragic and passive: the subject is often depicted as a victim of fate or circumstances, awaiting rescue or suffering from separation. This reflects the cultural context of the post-sexual revolution of the 1960s and 1970s, when romantic idealization still retained a strong tragic undertone, and gender roles remained fairly traditional (man as conqueror, woman as object of desire and suffering).

The transition to the 1990s and especially the 2000s marks a shift toward glossy, material, and hyperbolic imagery. Love is increasingly conceptualized as a valuable object, a magical power, or an instrument of control: "diamonds," "gold," "queen/king," "chain," "cage," "magic," "the perfect plan," "obsession." Mariah Carey's "Hero" presents love as a saving jewel and inner strength; Britney Spears's "...Baby One More Time" plays with themes of magical attraction and loss of control; Destiny's Child's "Survivor" introduces elements of strength and independence, but still wrapped in a glamorous package. The frequency of "love as an object/commodity/treasure" rises to 28-33%, "love as magic/spell" to 14-18%, and "love as obsession/control" to around 12%. The tone becomes less tragic and more consumerist: relationships are idealized externally (a glossy image of success, beauty, and status), but internally, the fear of loss and vulnerability persist. This corresponds to the MTV era, the rise of celebrity culture and the commercialization of emotions, when love becomes an attribute of a successful lifestyle.

Since the 2010s (and especially in the 2020s), there has been a radical break with previous templates. Old romantic clichés are losing their relevance: "fire" falls to 4-7%, "war" to 7-11%, "natural forces" almost disappear. They are being replaced by realistic, often painful, ironic, and digital imagery. Taylor Swift uses metaphors of toxicity, wounds, scars, and emptiness ("Blank Space," "Anti-Hero") in her albums "Folklore," "Evermore," and "Midnights"; Billie Eilish speaks about mental health, depression, and self-destruction ("Ocean Eyes," "Everything I Wanted"); Dua Lipa and Olivia Rodrigo emphasize self-sufficiency, boundaries, and a rejection of idealization ("Levitating," "Drivers License"). A whole layer of technological metaphors is emerging: "love algorithm," "ghosting," "likes instead of feelings," "virus in the heart," "message read but unanswered," "hashtag #couplegoals." The frequency of digital and media metaphors reaches 38-45% in the 2018-2025 sample. The tone is shifting toward psychological realism, self-irony, and a feminist perspective: love is not destiny, but a complex, sometimes destructive experience that requires awareness and self-care.

The main evolutionary trends are as follows:

• A shift from passivity to activity and agency: from "you are my destiny" to "I choose you/me."

• From idealized romanticism to sober realism and irony: the fairy tale gives way to an acknowledgement of toxicity, imperfection, and pain.

• From primarily physical/passionate love to psychological and emotional: a focus on mental health, boundaries, and support.

• From universal clichés to individual, autobiographical stories: personal narrative, introspection, and self-humor.

Comparison with other sources confirm the validity of our findings. Stephanie Furness-Barr's (2011) research shows that in rock/metal, love is often negative and threatening (“cattle prod,” “losing game”), in R&B it is ambivalent (“kamikaze,” “tearing me in half”), and in country it is predominantly healing and positive (“healer,” “benign force”).

Contemporary pop music synthesizes these traits but adds a digital layer and feminist reflection. Irena Avsenik Naberga's (2021) article on the "Song of Songs" emphasizes the dialogic nature and natural metaphors that create a unity of the erotic and spiritual. Pop songs from the 1980s still retain this poetic dialogue of passion, but by the 2020s it has fragmented: instead of harmony, there is conflict, instead of nature, there are screens and algorithms.

CONCLUSION

Love has long been a central theme in pop music, but the metaphors used to describe love shift across decades, reflecting changing social norms, technological advances, and cultural dynamics. From the sentimental bouquets of early ballads to the digital-age lexicon of contemporary hits, love metaphors function as both mirrors and molders of how listeners experience romance.

Metaphors make up >70% of the figurative language of love in pop music, evolving from traditional to innovative, as confirmed by research on Billboard hits from 1946–2016 and beyond. Contemporary works emphasize the dominance of concepts of love in texts, making the topic key for philology, psycholinguistics, and cultural studies.

The evolution of love metaphors in English-language pop music reflects profound cultural changes: from romantic idealization and gender polarization through consumerist glamour to an inclusive, psychologically oriented, and technologically mediated understanding of intimacy. Love ceases to be a universal dream and becomes a complex, personal, sometimes traumatic, yet authentic experience. This makes pop music not only a reflection but also an active participant in the formation of modern notions of love.

In the age of streaming and TikTok, the practical value of lyrics influences relationship norms among young people; studying trends (such as the rise of "lust without love") allows us to predict cultural shifts and analyze emotional discourse. This is relevant for education, music marketing and therapy, where pop songs are a mirror of collective feelings.

REFERENCES

Nabergoj, I. A. (2021). The semantics of love in the song of songs and directions of its interpretation. *Bogoslovni Vestnik*, *81*(3). https://doi.org/10.34291/bv2021/03/avsenik

Furness-Barr, S. (n.d.). *METAPHORS OF LOVE: A comparison across three music genres*.

Hogan, P. (2010). The-Cambridge-Encyclopedia-Language-Sciences: Word meaning, University of Brighton

CODE-SWITCHING AND IDENTITY RECONSTRUCTION IN ALBANIAN ITALIAN MIGRATION

Ph.D. Merita HYSA
Department of Linguistics, University of Shkodra "Luigj Gurakuqi", Shkodër, Albania.

Abstract
This study argues that language contact, code-switching, and identity reconstruction are deeply intertwined among Albanian migrants in Italy over three decades (1990–2025). Using a sociolinguistic approach combining survey data with participants' reflective accounts, we show that Albanian speakers in bilingual contexts negotiate multiple, shifting identities through strategic language choices. These choices create flexible identity spaces that reflect diverse cultural and social ties. Drawing on responses from 100 participants across three generations, we observe a clear linguistic transformation: from heritage-language dominance in the first generation, to situational code-mixing in the second, and a shift toward Italian in the third. Crucially, our findings demonstrate that language practices are active sites of identity negotiation, not passive reflections of background. We document phenomena such as linguistic hypercorrection, morphosyntactic structural calques, and semantic shifts reflecting both allegiance to ethnic identity and pressures to integrate. A substantial proportion of participants prefer Albanian for emotional expression and deploy code-switching as a deliberate marker of identity. A key result is that Italian, used as a bridge language among young Albanians from diverse regional backgrounds, serves not only as a tool of integration but also as a medium of intra-community communication, a paradox that reconfigures traditional assumptions about language shift. We contribute to migration sociolinguistics by demonstrating that identity is a dynamic, negotiated process shaped by language choices, with implications for heritage-language policy and the recognition of multilingualism as a community resource.
Keywords: language contact, code-switching, social identity, migration, Albanian Italian, linguistic asymmetries, identity reconstruction, sociolinguistics, language shift, heritage language.

1. Introduction

The relationship between language and identity has occupied a central place in sociolinguistic inquiry for decades. In migration contexts, this relationship takes on particular urgency: speakers must navigate between inherited linguistic repertoires and the communicative demands of integration, producing hybrid practices that resist simple categorisation. The Albanian community in Italy offers an especially productive site for examining these dynamics. Since the collapse of the communist regime in 1991, when the first large-scale wave of Albanian migrants landed at the ports of Brindisi, Bari, and Otranto, the community has undergone continuous sociolinguistic transformation across nearly four decades and three distinct generations (King & Vullnetari, 2003; Devole, 2006).

Today, Albanians constitute the second-largest foreign community in Italy, with approximately 397,000 residents, predominantly distributed across Lombardy, Emilia-Romagna, and Tuscany (ISTAT, 2022). This demographic consolidation, however, has not produced a uniform linguistic trajectory. The community is internally differentiated along generational, regional, and dialectal lines, differences reproduced in language use and in how individuals construct and perform cultural identity.

The present study investigates the functional role of code-switching as an instrument of identity negotiation, and the structural consequences of sustained language contact on Albanian as spoken within the Italian diaspora. While a growing body of research addresses sociolinguistic dynamics in this community (Murati & Hysa, 2025), less attention has been paid to the fine-grained mechanisms through which language choice becomes identity work and to the paradoxical function of Italian as a language of both integration and intra-community solidarity.

2. Theoretical Framework

Our analysis integrates three complementary theoretical perspectives. Norton's (2013) concept of identity investment frames language use not merely as a communicative act but as a sustained commitment to symbolic capital. Speakers invest in language choices to claim membership in particular communities and resist positions of marginality, which helps explain why heritage language

maintenance varies so substantially within a single generational cohort even when external circumstances appear similar.

García and Wei's (2014) translanguaging paradigm offers a second lens. Rather than treating Albanian and Italian as discrete systems between which speakers alternate, translanguaging posits a single integrated linguistic repertoire from which bilinguals draw selectively in response to communicative and social exigencies. This perspective reframes the structural asymmetries documented in the data calques, borrowings, and morphosyntactic transfers as creative and systematic practices rather than evidence of linguistic deficiency. Code-switching, on this account, reflects sophisticated bilingual competence (Li Wei, 2022), not its absence. Earlier accounts of code-switching as identity-driven behaviour, notably Gumperz's (1982) work on conversational inference and Pavlenko and Blackledge's (2004) negotiation of identities framework, provided the foundational premises on which the translanguaging approach builds.

Berry's (1997) acculturation model provides broader sociocultural scaffolding, distinguishing four strategies: integration, assimilation, separation, and marginalization. The distribution of language behaviors observed across the sample is most consistent with an integration orientation, in which maintenance of heritage cultural ties and active participation in Italian society operate in parallel rather than in opposition.

3. Methodology

3.1 Participants

A sample of 100 Albanian Italian bilinguals was recruited from six Italian regions with significant Albanian-speaking populations. These regions included Lombardy, Emilia-Romagna, Tuscany, Veneto, Puglia, and Calabria. Recruitment was conducted through Albanian cultural associations and snowball sampling. Participants ranged in age from 13 to 75. They were divided into three generational cohorts based on age at arrival in Italy and second-language acquisition context, following established heritage-language research protocols (Montrul, 2016; Polinsky, 2018). The first generation included adults who immigrated after completing their education in Albania. The second generation comprised individuals who arrived as children or adolescents and were partially socialized in the Italian educational system. The third generation consisted of those born in Italy or who arrived before school age and acquired both languages simultaneously.

3.2 Instruments and Procedures

Data was collected using an online questionnaire with 32 items divided into five thematic sections: demographic information; language preference across communicative domains (family, emotional expression, community, workplace); patterns of code-mixing and code-switching, including participants' awareness and motivations; identity attitudes and cultural affiliation; and self-assessment of bilingual competence in all four language skills. The online format ensured geographic coverage across all six regions and enabled participation from individuals with varying connections to Albanian cultural organizations.

The survey focused on capturing the functions of code-switching as described by participants. In addition to frequency counts, it gathered information on the contexts of language mixing, the interlocutors involved, and the communicative purposes behind participants' language choices. This approach, which draws on participants' metalinguistic awareness, enables a more nuanced analysis of translanguaging practices than frequency data alone.

4. Findings

4.1 Language Use Across Generations and Domains

The survey's most consistent finding is the generational differentiation of language use across communicative domains. Instead of a straightforward linear replacement of Albanian by Italian, the data indicate a gradual functional reallocation. Albanian progressively recedes from public and professional contexts and becomes concentrated in intimate, family, and culturally marked domains, while Italian expands in the opposite direction. Table 1 summarizes these tendencies across the three cohorts.

Table 1. Patterns of language use by generation and communicative domain

Communicative Domain	Gen. 1	Gen. 2	Gen. 3	Trend
Family / Home	Predominantly Albanian	Mixed, context-dependent	Predominantly Italian	↓↓
Emotional expression	Strong Albanian preference	Albanian for intimacy	Italian dominant, Albanian symbolic	↓↓
Cultural / Religious	Albanian dominant	Variable, occasion-driven	Mostly Italian	↓↓
Peer / Social	Mixed	Italian-leaning with code-switching	Italian with isolated Albanian	↓
Work / Education	Predominantly Italian	Italian dominant	Italian only	→

Note. Descriptions reflect the dominant patterns reported across the sample for each cohort and domain. Arrows indicate the direction and intensity of generational shift (↓↓ marked decline; ↓ moderate decline; → stable).

First-generation speakers maintain a functional diglossic arrangement as defined by Fishman (1991): Albanian serves as the primary medium for emotional intimacy, family communication, and culturally marked occasions, while Italian is used for professional and public interactions. This pragmatic compartmentalization reflects the integration strategy that Berry (1997) associates with sustainable bilingual development. It characterizes a community that has negotiated, rather than abandoned, its linguistic heritage despite daily pressure to operate in Italian.

Second-generation speakers demonstrate the most active and flexible linguistic repertoires in the sample. Positioned between heritage-oriented first-generation parents and predominantly Italian-dominant peers, they experience the most intense identity negotiations among the three cohorts. Their language behavior is therefore highly variable: they alternate between Albanian and Italian depending on interlocutor, topic, and setting, and report the highest frequency of deliberate code-switching. This peak in translanguaging activity reflects a finely calibrated use of both codes as complementary resources in ongoing identity formation, rather than instability.

Third-generation speakers exhibit a marked shift toward Italian across nearly all domains, although Albanian retains a residual presence in emotional and family communication. For this cohort, the heritage language functions less as a primary communicative medium and more as what Gans (1979) termed a symbolic ethnicity marker. It serves as a resource for signaling cultural affiliation in selected contexts, even when productive fluency is limited. A pronounced asymmetry between receptive and productive competence characterizes this group: most participants understand Albanian but speak it with limited ease, especially in formal registers.

4.2 The Functions of Code-Switching

Code-switching emerged from the data not as a random or unconscious behaviour but as a goal-directed practice serving a range of distinct communicative and social functions. Building on Gumperz's (1982) foundational taxonomy of conversational code-switching and the more recent translanguaging literature, the analysis identified six recurrent functions across the sample, as presented in Table 2.

Table 2. Functions of code-switching reported by participants

Function	Description	Most salient in	Linguistic form
Ethnic identity marking	Signaling Albanian membership in mixed settings	Generation 2	Lexical insertion of Albanian items
Emotional intensification	Albanian for heightened affective expression	Generation 1	Interjections, kinship terms, village lexis
Group solidarity	Constructing in-group cohesion among co-ethnics	Generation 2	Tag-switching, address forms
Cultural reference activation	Expressing concepts absent in Italian	Generation 1	Culture-specific lexis, proverbs
Linguistic economy	More concise or precise expression available	All generations	Domain-specific borrowings
Intra-community bridge	Italian used among Albanians to bypass dialectal barriers	Generation 3	Full Italian medium in Albanian-community interaction

Note. Functions were identified through both closed and open-ended survey items. Multiple functions may co-occur within a single exchange. The sixth function (intra-community bridge) was derived inductively from qualitative responses and is discussed in detail below.

Ethnic identity marking was the most widely reported function across the sample, and notably most salient among second-generation speakers. Participants described inserting Albanian words, phrases, or phonological features into otherwise Italian discourse specifically to signal their ethnic membership and differentiate themselves from monolingual Italian interlocutors. Rather than reflecting code confusion, this practice demonstrates what Norton (2013) describes as identity investment: a deliberate deployment of symbolic resources to claim and maintain belonging to a particular community. The switch itself carries meaning beyond its propositional content; it performs an identity.

Emotional intensification appeared consistently across all generations, though it was most pronounced among first-generation speakers. Albanian was described as carrying a greater affective charge in contexts of strong emotion, joy, grief, anger, or intimacy, a pattern well documented in the literature on heritage language and emotional resonance (Dewaele, 2010). Many participants noted that certain Albanian expressions, particularly those tied to family, childhood, or village life, lacked adequate Italian equivalents and could not be substituted without significant loss of meaning. This is consistent with the observation that a first language, even when no longer dominant, retains its depth of emotional association through early socialization.

Group solidarity and cultural reference activation operate in related ways, both serving to draw boundaries of in-group membership and to maintain access to specifically Albanian cultural frames of reference. These functions are most pronounced among first- and second-generation speakers who remain actively engaged in Albanian community networks, and they tend to surface in informal, domestic, or community contexts rather than in professional settings. A typical pattern involves code-switching not to fill a lexical gap but to position the speaker as a member of a shared Albanian experience: the switch signals 'I am one of us' as much as it communicates any referential content.

Linguistic economy, the use of one code because it offers a more precise or more concise expression than the other, is distributed relatively evenly across all three generations, reflecting the pragmatic dimension of bilingual repertoire management that operates independently of identity orientation. Domain-specific borrowings in technology, administration, and commercial vocabulary exemplify this function: terms such as *salvoj* ('to save a file'), *printoj* ('to print'), or *dokumenti* ('document') have entered Albanian community speech because they are shorter or more immediately accessible than their standard Albanian equivalents.

The sixth function, the use of Italian as an intra-community bridge language, represents the most theoretically significant and least anticipated finding of the study.

Among younger participants from different Albanian regional backgrounds, Geg speakers from the northern regions and Tosk speakers from the south, Italian frequently served as the preferred medium not for integration purposes but precisely to bypass the dialectal asymmetries that would otherwise impede mutual intelligibility within the community itself. Participants reported that in mixed-dialect peer groups, Italian was perceived as a neutral and reliable medium, one that all group members could use with equal competence. This inverts the conventional narrative: a language associated with assimilation becomes how ethnic community bonds are maintained across internal linguistic boundaries. The implication is that the role of Italian in the repertoires of diaspora Albanian speakers cannot be captured by a simple heritage-versus-host-language opposition (Pavlenko & Blackledge, 2004).

4.3 Structural Interference and Contact-Induced Change

Beyond the social functions of code-switching, the survey documented systematic structural changes in Albanian as spoken in the diaspora context. Affecting the lexical, morphosyntactic, semantic, and phonological dimensions of the language, these changes follow the hierarchical patterns of borrowability established in contact linguistics: lexical items are transferred before morphosyntactic structures, and structural calquing presupposes prior lexical familiarity with the source language (Thomason & Kaufman, 1988; Matras, 2009). Table 3 presents the principal types of interference identified and includes attested examples drawn from participant responses.

Table 3. Types of structural interference in the speech of Albanian Italian bilinguals

Type of Interference	Prevalence	Example (bilingual Albanian)	Standard Albanian
Lexical borrowing	Most frequent	salvoj dokumentin	shpëtoj dokumentin
Morphosyntactic transfer	High	ka 10 vjeç (< ha 10 anni)	është 10 vjeç
Auxiliary substitution	Moderate	kemi dijeni për (< abbiamo conoscenza di)	jemi në dijeni për
Tense shift (perfect > simple past)	Moderate	është hapur sporteli (< è stato aperto lo sportello)	u hap sporteli
Semantic extension	Moderate	realizoj = 'to understand'(< realizzare)	kuptoj
Structural calque	Lower	çfarë pune bën? (< che lavoro fai?)	ku punon?
Phonological adaptation	Least frequent	Penultimate stress in borrowed lexis	Albanian-native stress patterns

Note. Examples are drawn from elicited speech data and participant accounts collected in the survey. Standard Albanian equivalents follow the normative grammar described in Shamku-Shkreli (2007).

Lexical borrowing constitutes the most frequent category, encompassing both domain-specific terminology and everyday vocabulary. Borrowed items, crucially, are rarely inserted without phonological and morphological adaptation; Italian lexemes are fitted into Albanian inflectional paradigms, which yield systematic rather than random hybrid forms. As an example, most speakers treat the verb *salvoj* ('to save a file', from Italian salvare), which follows regular Albanian conjugation patterns, as a fully integrated lexical item rather than a foreign intrusion. Morphological naturalization through this process provides evidence that contact-induced change in this community operates according to consistent structural principles.

Morphosyntactic transfer is the most structurally consequential category. The most recurrent pattern involves the selection of auxiliary verbs: speakers substitute *kam* ('to have') for the normative *jam* ('to be'), following Italian auxiliary-selection patterns. For example, the expression *ka 10 vjeç* ('has 10 years', from Italian *ha 10 anni*) has become normalized in community speech, displacing the standard Albanian formulation *është 10 vjeç* ('is 10 years old').

In addition, the present perfect is used instead of the simple past. For instance, *'është hapur sporteli'* ('the counter has been opened') replaces the standard *'u hap sporteli'* ('the counter opened'), reflecting the broader aspectual influence of Italian on spoken diaspora Albanian. These patterns are consistent with Myers-Scotton's (2002) Matrix Language Frame model, in which Albanian maintains primary grammatical architecture while accommodating structural material from Italian at identifiable contact points.

Semantic extension and structural calquing are less frequent but theoretically significant: they indicate that Italian influence operates not only at the surface level of individual lexemes but at the deeper level of conceptual organization. The verb *realizoj*, standardly meaning 'to accomplish' or 'to implement' in Albanian, has extended its semantic range under the influence of Italian *realizzare* to include 'to understand' or 'to become aware of', a shift that represents genuine conceptual restructuring under contact conditions rather than simple borrowing. The calque *çfarë pune bën*? ('What work do you do?', modelled on Italian *che lavoro fai*?) Similarly displaces the native Albanian formulation *ku punon*? ('Where do you work?'), reproducing not only the syntactic frame but the underlying conceptual framing of professional identity that Italian encodes.

These patterns do not indicate attrition or incomplete acquisition. Instead, following Kupisch and Rothman (2024), these phenomena are better understood as systematic properties of diaspora formation. Specifically, they characterize a coherent linguistic variety shaped by the sociolinguistic ecology of the Italian migration context and are consistent with broader patterns of contact-induced change observed in diaspora languages globally.

5. Discussion

Three theoretical claims emerge from the findings with particular force. The first concerns the primacy of cultural identity orientation over purely demographic variables in shaping heritage language behaviour. Survey responses consistently indicated that participants who maintained a strong sense of Albanian cultural affiliation were more likely to report active use of Albanian across domains, higher self-assessed competence, and more deliberate investment in code-switching as an identity resource, regardless of years of residence in Italy or age at arrival. This supports Norton's (2013) framework and suggests that programs targeting cultural engagement and identity affirmation may be more effective than those premised solely on exposure or linguistic access (Carreira & Kagan, 2018). The finding is particularly notable among third-generation speakers, for whom individual variation in cultural identification appears to be the decisive factor in whether Albanian is maintained beyond a purely symbolic function.

The second claim concerns the systematic, metalinguistic character of code-switching. The six functions identified in the data, and the differentiated patterns of their prevalence across generations and domains, demonstrate that speakers exercise deliberate control over when and how they deploy each language. The contrast between ethnic identity marking as most salient in the second generation, and emotional intensification as most pronounced in the first, is not random variation: it reflects principled responses to the different identity pressures each cohort navigates. Translanguaging, in this community, is socially organized and communicatively purposeful. Rather than signaling linguistic inadequacy, it signals fluent membership in two cultural worlds simultaneously, consistent with the reconceptualization advanced by Bullock and Toribio (2009) and Muysken (2000).

The third and most novel claim concerns the paradoxical function of Italian as an intra-community solidarity language. Traditional accounts of language shift frame the host-country language as an assimilatory force that progressively displaces the heritage language across generations. While this dynamic is clearly visible in the generational data, it does not exhaust the picture. Among younger Albanian speakers from different dialect regions, Italian absorption into the bilingual repertoire enables forms of community cohesion that would not be possible without it, given the diaspora's internal dialectal heterogeneity. Italian, in this context, functions not simply as a replacement for Albanian but as a structural feature of a new, hybridized identity that is itself distinctively Albanian Italian, a finding that calls for a more nuanced theorization of what 'language shift' means in internally diverse diaspora settings.

6. Conclusion

This study investigated code-switching and structural contact phenomena among Albanian Italian bilinguals, specifically within a broader, generationally differentiated process of identity negotiation. The findings support an asset-based perspective on bilingualism, indicating that speakers strategically use their entire linguistic repertoire for communicative and social goals. Furthermore, the structural innovations found in diaspora Albanian reflect systematic creativity typical of an emerging contact variety, rather than a decline from a monolingual standard.

In heritage language policy in Italy and similar European settings, effective interventions must address cultural and identity dimensions of language maintenance. They should not focus only on structural or pedagogical elements. The data show that Italian integration often intersects with Albanian community membership. This supports additive bilingualism policies, which treat heritage language maintenance and host-society participation as mutually reinforcing.

Future research should use longitudinal designs to monitor individual speaker trajectories through identity transitions. Comparative analyses of Albanian diaspora communities in other European countries, such as Greece, Germany, and Switzerland, would also be valuable. These studies could show which dynamics are unique to the Albanian Italian context and which reflect broader heritage language behavior in migration environments.

References

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. Applied Psychology: An International Review, 46(1), 5–34. https://doi.org/10.1080/026999497378467

Bullock, B. E., & Toribio, A. J. (Eds.). (2009). The Cambridge handbook of linguistic code-switching. Cambridge University Press.

Carreira, M., & Kagan, O. (2018). Heritage language education: A proposal for the next 50 years. Foreign Language Annals, 51(1), 152–168. https://doi.org/10.1111/flan.12317

Devole, R. (2006). The Albanian emigration and its consequences on the Albanian society. Balkanologie: Revue d'études pluridisciplinaires, 10(1–2), 15–33. https://doi.org/10.4000/balkanologie.736

Dewaele, J.-M. (2010). Emotions in multiple languages. Palgrave Macmillan.

Fishman, J. A. (1991). Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Multilingual Matters.

Gans, H. J. (1979). Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. Ethnic and Racial Studies, 2(1), 1–20. https://doi.org/10.1080/01419870.1979.9993248

García, O., & Wei, L. (2014). Translanguaging: Language, bilingualism and education. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137385765

Gumperz, J. J. (1982). Discourse strategies. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834

ISTAT. (2022). Rapporto Annuale 2022 – La situazione del Paese. Istituto Nazionale di Statistica. https://www.istat.it/it/archivio/271806

King, R., & Vullnetari, J. (2003). Migration and development in Albania (Sussex Centre for Migration Research Working Paper No. 18). University of Sussex.

Kupisch, T., & Rothman, J. (2024). Terminology matters 2.0: Successful heritage multilingualism. Linguistic Approaches to Bilingualism, 14(1), 1–36. https://doi.org/10.1075/lab.22062.kup

Li Wei. (2022). Translanguaging as a political stance: Implications for English language education. ELT Journal, 76(2), 172–182. https://doi.org/10.1093/elt/ccab048

Matras, Y. (2009). Language contact. Cambridge University Press.

Montrul, S. (2016). The acquisition of heritage languages. Cambridge University Press.

Murati, R., & Hysa, M. (2025). Language as a tool for education: Teaching values through Albanian idioms and proverbs. Journal of Educational and Social Research, 15(5), 254–264. https://doi.org/10.36941/jesr-2025-0175

Muysken, P. (2000). Bilingual speech: A typology of code-mixing. Cambridge University Press.

Myers-Scotton, C. (2002). Contact linguistics: Bilingual encounters and grammatical outcomes. Oxford University Press.

Norton, B. (2013). Identity and language learning: Extending the conversation (2nd ed.). Multilingual Matters.

Pavlenko, A., & Blackledge, A. (Eds.). (2004). Negotiation of identities in multilingual contexts. Multilingual Matters.

Polinsky, M. (2018). Heritage languages and their speakers. Cambridge University Press.

Shamku-Shkreli, L. (2007). Standard dhe neostandard. Tiranë: Shtëpia Botuese Dituria.

Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). Language contact, creolization, and genetic linguistics. University of California Press.

ASSESSING COMPETITIVE POTENTIAL IN OIL MACHINERY MANUFACTURING ENTERPRISES

Asgarov Ramil Ramiz Oglu
Institute of Economics, Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,
PhD student (dissertant)

Abstract
This article assesses the competitive potential of oil machinery manufacturing enterprises by applying the resource-based view (RBV) and the dynamic capabilities approach. The Competitive Potential Index (RPI) is constructed through normalization and weighting of indicators across the firm's subsystems, including production-technological, innovation-digital, quality, energy-environmental, financial-investment, and human capital. Using quarterly data for 2000–2024 from "Surakhani Machinery Plant" OJSC as a case study, the short- and long-run relationships between the RPI, revenue from works and services, and the firm's final financial outcomes—particularly net profit—are estimated via an ARDL(3,4,2)–ECM framework. The findings indicate the presence of cointegration, while the speed of adjustment back to equilibrium is approximately 5.5% per period.
Keywords: oil machinery manufacturing industry, competitive potential, competitiveness, innovation, quality index, profit, revenue, model.

Introduction

During the years of independence, the development of the manufacturing industry—particularly the oil machinery sector, one of its core branches—has played an indispensable role in enhancing economic efficiency. The quality and international compliance of equipment used in oil production and refining are directly linked to the production potential and competitiveness of enterprises operating in this field. As competition in global energy markets intensifies, alongside the energy transition, geoeconomic risks in supply chains, and technological shifts, the sustainable development of oil machinery enterprises becomes increasingly complex [1, 3, 6]. In this environment, regulating competitive potential involves maximizing results from existing resources, adapting to innovation and quality requirements, increasing energy efficiency, and enhancing management agility. Factors such as unsatisfactory organization of innovative activities, lack of foreign investment, high employee turnover, and insufficient international quality standards for products act as barriers to the international market entry for Azerbaijani oil machinery enterprises [2]. Increasing competitive potential in this sector is directly correlated with expanding innovation, closing gaps in international quality certification, and the efficient utilization of existing assets.

Main Section. Competitive potential is an integral measure of an enterprise's ability to transform current and prospective resources—such as tangible, financial, human, technological, organizational, and intellectual indicators—into market outcomes. Unlike competitiveness, competitive potential characterizes the set of capabilities that generate results rather than the result itself. This approach aligns with the Resource-Based View (RBV) and the Dynamic Capabilities concept. A firm gains an advantage not merely by possessing resources, but by its ability to recombine them, innovate, optimize processes, and adapt to a changing environment. Research indicates that according to M. Porter's competitive advantage concept, a firm's position is shaped by five primary forces: existing rivals, new entrants, substitutes, and the bargaining power of buyers and suppliers. Regulating competitive potential requires increasing efficiency and differentiation at every link of the value chain in response to these forces [3, 6, 7]. From a systems perspective, competitive potential can be modeled as the interaction of sub-systems: production-technological, innovation-digital, quality and safety, energy and environmental management, financial and investment, HR and organizational culture, and the market-service partnership ecosystem. Selecting Key Performance Indicators (KPIs) for each sub-system is a prerequisite for measuring competitive potential [8, 9, 10].

To comprehensively assess an enterprise's competitive potential, an indicator-based composite index is utilized. The Competitive Potential Index (RPI) is calculated by normalizing and weighting selected indicators across various sub-systems. This methodology follows the composite index logic applied in UNIDO's CIP approach. Alongside measurable indicators, qualitative factors such as compliance with standards, innovation maturity, and risk management can be included.

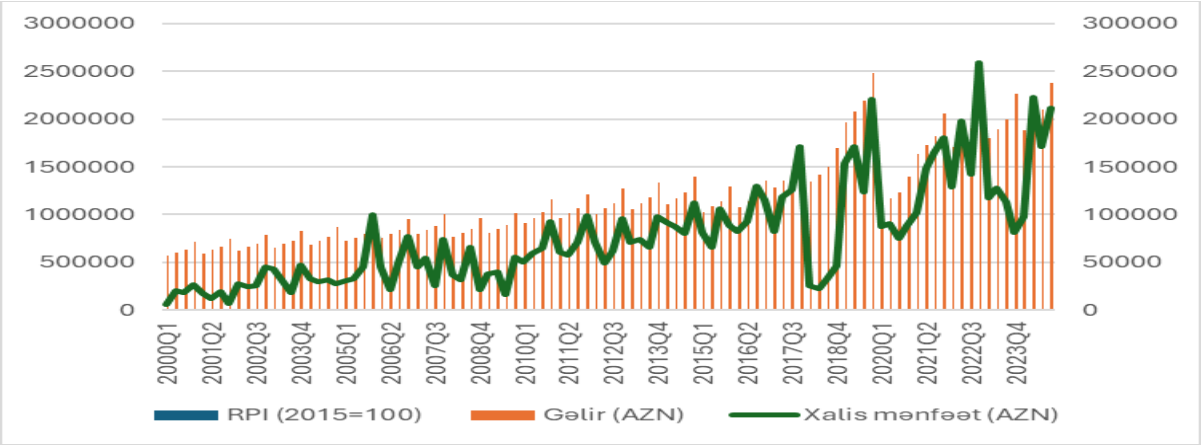

Graph 1. Quarterly dynamics of RPI (2015=100), Revenue, and Net Profit of "Surakhani Machinery Plant" OJSC (2000–2024) *Source: Compiled by the author based on data from "Surakhani Machinery Plant" OJSC.*

As seen in the graph, the revenue dynamics of the plant between 2000Q1 and 2024Q4 show a gradual long-term upward trend during 2000–2016, followed by accelerated growth and increased volatility during 2017–2024. Net profit also grows in the long run but exhibits higher volatility compared to revenue. The simultaneous development of RPI and financial results suggests that as RPI rises, both revenue and net profit tend to increase. This indicates that competitive potential (technological renewal, quality, energy efficiency, market share, R&D, export opportunities, etc.) translates into financial performance. Several structural breaks are visible: the 2008–2009 global crisis, the 2014–2016 oil price shocks, and the 2020 pandemic-induced downturn.
These breaks were evaluated using the $ARDL-ECM$ model in the EViews-12 software package.

Table 1. ARDL-ECM Model Results in EViews-12

Dependent Variable: Y
Method: ARDL
Date: 01/26/26 Time: 11:38
Sample (adjusted): 2000M05 2008M04
Included observations: 96 after adjustments
Maximum dependent lags: 4 (Automatic selection)
Model selection method: Akaike info criterion (AIC)
Dynamic regressors (4 lags, automatic): X1 X2
Fixed regressors: C
Number of models evalulated: 100
Selected Model: ARDL(3, 4, 2)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
Y(-1)	1.166338	0.106160	10.98660	0.0000
Y(-2)	-0.081975	0.170658	-0.480346	0.6322
Y(-3)	-0.139776	0.097518	-1.433334	0.1555
X1	1.67E-06	5.59E-07	2.996515	0.0036
X1(-1)	3.20E-07	6.88E-07	0.465002	0.6431

X1(-2)	-6.96E-07	6.49E-07	-1.072392	0.2866
X1(-3)	-3.81E-07	5.30E-07	-0.717857	0.4748
X1(-4)	-1.02E-06	4.81E-07	-2.121530	0.0368
X2	-1.44E-06	3.13E-06	-0.461119	0.6459
X2(-1)	1.05E-06	3.31E-06	0.317726	0.7515
X2(-2)	7.55E-06	3.15E-06	2.399120	0.0186
C	4.922034	1.466261	3.356860	0.0012

R-squared	0.990096	Mean dependent var	94.46635
Adjusted R-squared	0.988799	S.D. dependent var	7.643246
S.E. of regression	0.808923	Akaike info criterion	2.530242
Sum squared resid	54.96589	Schwarz criterion	2.850785
Log likelihood	-109.4516	Hannan-Quinn criter.	2.659811
F-statistic	763.3960	Durbin-Watson stat	1.999474
Prob(F-statistic)	0.000000		

*Note: p-values and any subsequent tests do not account for model selection.
Source: The analysis üas conducted by the author based on EVIEWS-12 software

According to the table, the primary coefficient $Y(-1) = 1.1663$ $(p < 0.001)$ indicates very strong persistence. Y(-2) and Y(-3) are not statistically significant (p > 0.10). X1 (current revenue) has a positive short-term effect (p = 0.0036), while X1(-4) shows a negative impact with a 4-month lag (p = 0.0368). Net profit (X2(-2)) positively impacts the outcome with a 2-month lag (p = 0.0186). The R^2 = 0.990 value demonstrates extremely high explanatory power. A DW \approx 1.999 indicates the absence of first-order autocorrelation [4, 5].
Based on the ARDL(3,4,2) model, the Error Correction Model (ECM) and the cointegrating equation are as follows:

Estimation Command:
==========
ARDL Y X1 X2

Estimation Equation:
==========
Y = C(1)*Y(-1) + C(2)*Y(-2) + C(3)*Y(-3) + C(4)*X1 + C(5)*X1(-1) + C(6)*X1(-2) + C(7)*X1(-3) + C(8)*X1(-4) + C(9)*X2 + C(10)*X2(-1) + C(11)*X2(-2) + C(12)

Substituted Coefficients:
==========
Y = 1.16633795263*Y(-1) - 0.0819748606466*Y(-2) - 0.139776032645*Y(-3) + 1.67460203629e-06*X1 + 3.20030636014e-07*X1(-1) - 6.95699041553e-07*X1(-2) - 3.80667576229e-07*X1(-3) - 1.02148454601e-06*X1(-4) - 1.44237010563e-06*X2 + 1.05085776472e-06*X2(-1) + 7.54899355797e-06*X2(-2) + 4.92203422022

Cointegrating Equation:
D(Y) = -0.055412940661*(Y(-1) - (-0.00000186*X1(-1) + 0.00012917*X2(-1) + 88.82463485))
As can be seen from the results of the EViews-12 software package it is expressed as

$$D(Y) = -0.05541(Y(-1) - (-0.00000186X1(-1) + 0.00012917X2(-1) + 88.8246))$$

Based on these results, long-run equilibrium model can be formulated as follows:

$$Y = -1.8627 \times 10^{-6}\, X1 + 1.29166 \times 10^{-4}\, X2 + 88.8246$$

The model is specified in the ARDL (3,4,2) structure and, since the error-correction coefficient in the ECM form is -0.0554, there is convergence to long-run equilibrium [5]. Approximately 5.5% of the

deviation is corrected in each period. The equation shows that while X1 has a negative long-term impact, X2 has a positive one. There is high persistence in the Y variable (the sum of the lags ≈0.945); therefore, the effects of shocks may persist for some time

Conclusion

The assessments confirm a statistically strong relationship between competitive potential and financial indicators at "Surakhani Machinery Plant" OJSC ($R^2 \approx 0.99$; $DW \approx 2$). ARDL results show high sustainability in the Y variable. The ECM coefficient (-0.0554) proves that deviations from long-term equilibrium are being corrected. From a practical standpoint, the priority areas for sustainably increasing competitive potential include stabilizing innovation and digitalization costs, quality management (compliance with ISO 9001), energy efficiency, process optimization, and strengthening profit reinvestment channels.

REFERENCES

Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management, 17*(1), 99–120.

Capehart, B. L., Turner, W. C., & Kennedy, W. J. (2020). *Guide to Energy Management* (8th ed.).

ISO. (2015). *ISO 9001:2015 — Quality management systems — Requirements.* International Organization for Standardization.

Mammadov, M.A., Yadigarov, T.A., Mammadova, F.A., Safarova, G.N., Aliyev, A.M. An economic and mathematical modeling for risk assessment of innovative activities an enterprise in oil and gas industry/ Socar ProceedingsOpen source preview, 2024, (4), pp. 139–146

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*(3), 289–326.

Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.

SOCAR. (2022–2023). *Sustainability Report*. Baku: State Oil Company of Azerbaijan Republic.

Statistical data of "Surakhani Machine-building Plant" OJSC

Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal, 18*(7), 509–533.

UNIDO. (2017). *Competitive Industrial Performance (CIP) Report 2016: CIP Index, edition 2016 (Volume I).* Vienna: United Nations Industrial Development Organization.

Yadigarov T.A. Ramazanov M.K., Alirzayev E.V. Assessment of the formation of investments in the oil and gas sector under conditions of uncertainty. SOCAR Proceedings No.4 (2025) 196-204

REF: AKADEMİK TEŞVİK

İLGİLİ MAKAMA

12. Uluslararası Ege Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi 25-26 Şubat 2026 tarihleri arasında İzmir / Türkiye'de 26 farklı ülkenin (Türkiye-39, Diğer Ülkelerden-55) akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongre 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz edilir,

Saygılarımla

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI
Head of Organizing Committee

T.C.
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İlahiyat Fakültesi

2025 AİLE YILI

Sayı : E-56430641-900-2600005844 10.02.2026
Konu : Akademik Temsilci Hk.

İLGİLİ MAKAMA

İlgi : Doç. Dr. Mehmet Emin KALGI'nın 08.02.2026 tarihli dilekçesi.

İlgide kayıtlı yazıya istinaden, Fakültemiz Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı'nda görev yapmakta olan Doç. Dr. Mehmet Emin KALGI'nın 25-26 Şubat 2026 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenecek olan **"12. ULUSLARARASI EGE KONGRELERİ'**nin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, Sağlık ve Fen Bilimleri Kongresi, İnovasyon ve Mühendislik Bilimleri Kongresi) düzenleme komitesinde akademisyen temsilci olarak görev almasını olurlarınıza arz ederim.

İşbu belge ilgilinin isteği üzerine oluşturulmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini arz/rica ederim.

Doç. Dr. Taha YILMAZ
Dekan Yardımcısı

OLUR
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
İlahiyat Fakültesi Dekanı

Ek: Doç. Dr. Mehmet Emin KALGI'nın Dilekçesi

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: MAEEFHA Belge Takip Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/ardahan-universitesi-ebys

Adres: Ardahan Üniversitesi Kampüsü, Çamlıçatak Mevkii, 75002, Merkez/ARDAHAN
Telefon No: (0 478) 2117563 Faks No: (0 478) 2117565
e-Posta: if@ardahan.edu.tr İnternet Adresi: www.ardahan.edu.tr
Kep Adresi: ardahanuni@hs01.kep.tr

Bilgi için : Mesut Akçay
İlahiyat Fakültesi Şef
Telefon No: (0 478) 2117563
Direkt Hat: